CARPICA

1978

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

MUZEUL JUDEŢEAN DE ISTORIE ŞI ARTĂ BACĂU

MU J JUD O I SIA TA
BACĂU
BIBLIOTECA
Inv. 1128 Anul 1994

441P/1958

CARPICA

X

1978

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Colegiul de redacţie :

IOAN MITREA — responsabil,
ALEXANDRU ARTIMON, VIOREL CĂPITANU,
VASILE FLOREA, DAN MONAH,
DORINEL ICHIM.

CARPICA

Publicaţia muzeului de istorie şi artă Bacău

Orice corespondenţă va fi trimisă pe adresa : Muzeul de istorie Bacău, str. Karl Marx, 23, (Tel. 1 24 44).

Cod 5 500 Bacău

R. S. România

CARPICA

Revue du Musée d'histoire et d'art de Bacău

Tout correspondence sera envoyée à l'adresse : Muzeul de istorie Bacău, str. Karl Marx, 23, (Tel. 1 24 44)

Cod 5 500 Bacău

Roumanie

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

CARPICA

SUMAR

130 de ani de la revoluția română din 1848

GHEORGHE PLATON, Revoluția de la 1848 în Moldova — început și parte organică a revoluției generale a românilor . 7

Arheologie — Istorie

VASILE CHIRICA, Considerații cu privire la complexele de locuire descoperite în stațiunile paleolitice 21

DAN MONAH, Vase coșuleț cucuteniene 45

ȘTEFAN CUCOȘ, Decorul spiralic al ceramicii Cucuteni B . 55

ION T. DRAGOMIR, Ocupațiile comunităților neo-eneolitice de aspect cultural Stoicani-Aldeni. 89

MARILENA FLORESCU, Cîteva observații privind ritul și ritualurile comunităților tribale monteorene în lumina săpăturilor de la Cîndești, jud. Vrancea 97

BUCUR MITREA și GHEORGHE UNTARU, Date noi despre tezaurul roman republican de la Bonțești 137

MAGDA TZONY, Descoperirile carpice de la Gura Nișcovului (jud. Buzău) 147

VIRGIL MIHĂILESCU BÎRLIBA și IOAN MITREA, Tezaurul de vase romane de la Muncelul de Sus 163

LAURENȚIA GEORGESCU, Date antropologice preliminare privind necropola carpică de la Bacău-Holt 179

BUCUR MITREA și GHEORGHE CONSTANTINESCU, Notă despre un tezaur de monede romane imperiale din sec. al III-lea descoperit în Moldova de Jos 185

VIOREL CĂPITANU, Tezaurul de denari romani imperiali de la Dealul Perjului (comuna Onceşti), jud. Bacău) . . . 195

IOAN MITREA, Așezarea prefeudală de la Izvoare—Bahna (II). Contribuții la arheologia epocii de formare a poporului român. 205

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

ALEXANDRU ANDRONIC, Probleme referitoare la cultura urbană medievală din secolele XV—XVII din Moldova . 253

ALEXANDRU ARTIMON şi CONSTANTIN EMINOVICI, Cercetări arheologice în aşezarea medievală din comuna Ştefan cel Mare (jud. Bacău) 271

ADRIAN VĂTĂMANU, Logofătul Gavril Trotuşan 303

IOAN VATAMANU, O scrisoare inedită de la Giuseppe Garibaldi. 323

GHEORGHE I. FLORESCU, Liga Poporului (aprilie 1918 — martie 1920). 325

ION ST. BAICU, Mişcarea muncitorească si legislaţia asigurărilor sociale în România, 1918—1920 349

Etnografie — istorie literatură

DORINEL ICHIM, Evoluţia portului popular din zona Trotuşului de munte 357

FEODOSIA ROTARU, O scoarţă moldovenească de la 1843 . 391

MIRCEA DINUTZ, Activitatea literară a lui D. D. Pătrăşcanu . . 397

NICOLAE VASILESCU-CAPSALI şi DAN RÎPĂ-BUICLIU, Din cărţile familiilor Millo şi Prăjescu-Miclescu 409

Recenzii

A. A. NUDELMAN, Topografiia Kladov i nahodoc edinienîh monet, Arheologhiceskaia Karta Moldavskoi SSR, 8 vîpusk, Akademiia Nauk Molddovskoi SSR, Institut Istorîi, Izdatel'stvo „Ştiinţa", Chişinău, 1976, 195 p + 7 tabele şi 10 hărţi (Virgil Mihăilescu-Bîrliba) 419

AL. PĂUNESCU. P. ŞADURSCHI, V. CHIRICA, Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani, Bucureşti, 1976, 395 + 71 hărţi (Dan Monah şi Silvia Antonescu) 422

ARISTOTEL CRÎŞMARU, DRĂGUŞENI, Contribuţii la o monografie arheologică, C.J.C.E.S. şi Muzeul judeţean de istorie Botoşani, 1977, 191 p + 95 planşe, (Silvia Antonescu) . . 426

Colecţia de documente de la Arhivele Statului Bacău (1424—1848). Inventare arhivistice, întocmit de D. Zaharia, Em. Chiriacescu şi C. Cărămidaru, editată de Serviciul de Publicaţii din Direcţia generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1976, 389 pg. 1645 documente, 21 planşe-reproduceri (Gh. Radu). 428

Cronică. Aneta Gavriluţă 431

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

CARPICA

SOMMAIRE — CONTENTS — INHALT

130 années de la Révolution roumaine de 1848

GHEORGHE PLATON, La Révolution de 1848 en Moldavie — commencement et parte inséperable de la révolution générale des Roumains 7

Archéologie — Histoire

VASILE CHIRICA, Considérations concernant les complexes d'habitat découverts dans les sites paléolithiques 21

DAN MONAH, Pots „en corbeille" cucuteniens 45

ŞTEFAN CUCOŞ, Le décore en spirale de la céramique Cucuteni B. 55

ION T. DRAGOMIR, Métiers des communautés neo-énéolithiques d'aspect culturel Stoicani-Aldeni 89

MARILENA FLORESCU, Quelques observations concernant le rite et les rituelles funéraires des communautés tribales Monteoru, à la lumière des fouilles de Cîndeşti — Dép. Vrancea . . 97

BUCUR MITREA — GHEORGHE UNTARU, Nouvelles données sur le trésor romain républiquain de Bonteşti 137

MAGDA TZONY, Les découvertes carpiques de Gura Nişcovului (Dép. Buzău) 147

VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA et IOAN MITREA, Le trésor des vases romains de Muncelul de Sus 163

LAURENŢIA GEORGESCU, Antropologische beiträge über das Carpische gräberfeld von Bacău — Holt 179

BUCUR MITREA et GHEORGHE CONSTANTINESCU, Note sur un trésor de monnaies romaines impériales du III-e siècle découvert dans la Moldavie inférieure 185

VIOREL CAPITANU, Le trésor de dénars romans impreiaux de Dealul Perjului 195

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

IOAN MITREA, L'habitat préféodal d'Izvoare — Bahna. (II). Contributions à l'archéologie de l'époque de formation du peuple roumain 205

ALEXANDRU ANDRONIC, Problèmes relatifs à la culture médievale urbaine (des XV—XVII-e siècle de la Moldavie . . . 253

ALEXANDRU ARTIMON et CONSTANTIN EMINOVICI, Recherches archéologiques médiévales dans la commune Ştefan cel Mare (Dép. Bacău) 271

ADRIAN VĂTĂMANU, Le chancelier Gavril Trotuşan . . 303

IOAN VĂTĂMANU, Une lettre inédite de Giuseppe Garibaldi . . 323

GHEORGHE I. FLORESCU, La ligue du Peuple (avril 1918 — mars 1920). 325

ION ST. BAICU, Le mouvement des travailleurs et la législation des assurances sociales en Roumanie, 1918—1920 349

Etnographie et histoire littéraire

DORINEL ICHIM, L'évolution du costume populaire dans la zone montane du Trotuş (du haut Trotuş) 357

FEODOSIA ROTARU, Un tapis moldave de 1848 . . 391

MIRCEA DINUTZ, L'activité litteraire du D. D. Pătrăşcanu . . . 397

NICOLAE VASILESCU-CAPSALI et DAN RÎPĂ-BUICLIU, Des livres des familles Millo et Prăjescu Miclescu 409

Comptes rendus

A. A. NUDELMAN, Topografiia Kladov : i nahodoc edinienih monet . 419

AL. PĂUNESCU, P. ŞODURSCHI, V. CHIRICA) : Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani 422

ARISTOTEL CRÎŞMARU : Drăguşeni, Contribuţii la o monografie arheologică 426

Colecţia de documente de la Arhivele Statului Bacău . 428

Cronică. Aneta Gavriluţă . 431

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

REVOLUȚIA DE LA 1848 ÎN MOLDOVA — ÎNCEPUT ȘI PARTE ORGANICĂ A REVOULȚIEI GENERALE A ROMÂNILOR

de GHEORGHE PLATON

Revoluția anului 1848, fenomen general, european, a fost rezultatul necesar, firesc, al unei îndelungate evoluții istorice, saltul calitativ al unei acumulări în cursul căreia, în structura societății românești, s-au operat modificări radicale; este, în ultimă instanță, hotarul între două lumi, încercarea societății românești de a se orienta în direcția progresului istoric. Potrivit aprecierii lui N. Bălcescu, „n-a fost un fenomen neregulat, efemer, fără trecut și viitor, fără altă cauză decît voința întîmplătoare a unei minorități sau mișcarea general-europeană. Revoluția generală fu ocazia iar nu cauza revoluției române — cauza ei se pierde în negura veacurilor“ [1].

Pregătită de un șir întreg de procese și fenomene, continuînd, pe o treaptă superioară, revoluția anului 1821, revoluția din 1848 a fost un fenomen românesc, semn de maturitate a națiunii române. Produs al epocii moderne, dezvoltată în condițiile creării pieței naționale, națiunea română s-a afirmat unitar, în pofida existenței granițelor politice arbitrare, menținute de stăpînirea sau dominația străină. Dezvoltarea organică și unitară a provinciilor românești, în secolul care a precedat revoluția, accentuarea puternică a luptei politice și dezvoltarea impetuoasă a ideologiei, a conștiinței naționale, nu puteau să nu-și pună amprenta asupra evenimentelor de la 1848, nu puteau să nu se materializeze într-o acțiune generală, națională.

Împrejurările politice naționale, particularitățile generate de secolele de viață separată, precum și lipsa unei coordonări organizatorice, a unei minuțioase pregătiri prealabile, nu au îngăduit declanșarea simultană a revoluției. În măsură egală, considerente de natură tactică au impus, de la început, încă, desfășurarea acțiunilor în cuprinsul fiecărei țări românești precum și limite inerente programului revoluționar. Cu toate acestea, desfășurarea separată este aparentă, doar. În realitate, așa cum

1 N. Bălcescu, *Mersul revoluției în istoria românilor*, în *Scrieri sociale*, comentate de P. P. Panaitescu, București, 1947, p. 181—182.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

faptele o probează, revoluția românească — odată începută — nu putea să nu evolueze — nu numai în virtutea dezvoltării obiective a fenomenelor istorice, ci și ca urmare a activității conștiente și perseverente a forțelor naționale — spre țelurile sale firești, general-românești. Revoluția de la 1848 a fost acțiunea practică ce a verificat trăinicia legăturilor care-i uneau pe români, comunitatea de aspirații, a creat formele și tiparele în care au fost încadrate năzuințele generale spre unitate, independență și progres.

Cînd valul revoluționar, pornit de la Paris, a cuprins întreaga Europă, tinerii patrioți români aflați în capitala Franței, grupați în cuprinsul *Societății studenților români* — filială externă a *Frăției* — au înțeles că a venit timpul să treacă la acțiunea în vederea căreia se pregătiseră vreme atît de îndelungată. În acest scop, la locuința lui N. Bălcescu, la 8/20 martie 1848, au fost convocați *„toți moldo-românii"*, pentru a se pune de acord asupra programului și a modalității de a acționa. Au participat, la această consfătuire, alături de N. Bălcescu, Al. G. Golescu (Arăpilă), D. Bolintineanu, precum și moldovenii Iancu Alecsandri, V. Mălinescu, I. Lecca, T. Rășcanu și T. Curius. S-a ajuns la încheierea ca „mișcarea să fie simultană și fiecare să meargă în Principatul lui" [2].

Desfășurarea evenimentelor nu a coincis însă cu planurile inițiale. Revoluția a început în Moldova înainte ca tinerii din Paris, de orientare radicală — în rîndul acestora se număra și C. Negri — să fi avut vreme să ajungă în țară. Faptul va avea consecințe importante.

Revoluția în Moldova a început pe fondul crizei sistemului feudal — aceasta cuprinsese toate cele trei țări românești — marcată de o acută situație revoluționară ce-și găsea expresia în multiple frămîntări și mișcări ale maselor țărănești și orășenești, accentuate de acțiunea unor factori naturali ca secetă, lăcuste, epizotie, consecințele iernii grele, holera din vara anului 1848 ș.a. [3]. Pe acest fond de efervescență internă, care întreținea o gravă tensiune [4], a căzut vestea revoluțiilor din Europa. Iașiul, capitala Moldovei, a vibrat puternic la fluxul înnoitor al evenimentelor.

La începutul lunii martie, orașul era în plină fierbere. Apeluri anonime, afișate pe străzi, îndemnau la luptă împotriva domnitorului, cereau organizarea de adunări în care să fie pronunțate, cu fermitate, dorințele generale. „Adunați-vă, sfătuiți-vă cu înțelepciune, fără turburare — se notează într-un asemenea apel. Luați pildă de la neamurile luminate ce-și rostesc cugetarea în slobozenie". Asigurînd populația de sprijinul Miliției, apelul sublinia că „acei ce vă așteaptă și vă cheamă prin această hîrtie sînt patrioți și partidă mare" [5]. Alte numeroase manifeste cereau

2 Gh. Georgescu Buzău, *Studii*, IX, 1956, nr. 1, p. 47, 57.
3 Gh. Platon, *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza"* din Iași, secț. III, Istorie, t. XII, XIII, 1966, 1967.
4 Idem, *Studii și articole de istorie*, vol. IV, București, 1962, *Ibidem*, vol. VII, București, 1965 ș.a.
5 *Anul 1848 în Principatele Române*, t. I, p. 142—145.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

expulzarea beizadelei Grigorie [6] — cunoscut prin fără-de legile sale — destituirea membrilor tribunalului suprem și libertatea presei. În ciuda asprei cenzuri, gazetele franceze, care veneau în plicuri închise prin poșta austriacă (în urma revoluției Monarhia devenise stat constituțional), se traduceau și erau răspîndite în mii de exemplare. În felul acesta, publicul larg lua cunoștință de evenimentele și ideile revoluționare.

Boierii din ținuturi, care, și pînă acum, participaseră la opoziția împotriva domnitorului M. Sturza și a regimului regulamentar, se adună la Iași pentru a se consulta cu privire la măsurile care urmau să fie întreprinse, în condițiile în care revoluția generală părea iminentă. Exista, firește și teama unei ridicări populare cu consecințe asemănătoare celei din Galiția. Potrivit izvoarelor timpului, „un mare număr de persoane au alergat la Iași, de prin provinții, spre a se uni cu frații lor din Capitalie și a căuta împreună lecuirea boalei ce muncea pe Români de atîția amar de ani“[7]. Boierii de toate categoriile se îndreptau spre Iași, „înarmați cu pușți și cu pistoale, ca cum s-ar duce la bătălie“ [8]. Opiniile cele mai avizate erau de acord că frămîntările din capitală luau un caracter tot mai alarmant.

În această atmosferă de agitație revoluționară, la 16/28 martie, este adusă la cunoștință nota lui Nesselrode, ministrul de externe al Rusiei țariste, prin care se atrăgea atenția, fără echivoc, că țarul nu va îngădui „ca anarhia să pătrundă în partea staturilor otomane puse sub a lui protecție“ [9]. Eventualitatea unei intervenții armate a demobilizat pe mulți dintre boieri care s-au întors la casele lor. Evenimentele însă nu au mai putut fi oprite din desfășurarea lor firească. Întrunirile devin tot mai frecvente și mai amenințătoare, iar manifestele, conținînd programe de revendicări, capătă o difuzare tot mai largă.

Consulii puterilor străine acreditați în capitala Moldovei recomandată domnitorului să facă concesii, pentru a nu agrava situația. Acesta însă, prins el însuși între mișcarea națională și eventualitatea unei intervenții armate țariste, care-i amenințau domnia în egală măsură, s-a hotărît să acționeze cu energie. Neputîndu-se sprijini pe Miliție, cîștigată de partea revoluției, M. Sturza alcătuiește o gardă pretoriană, cu scopul de a o opune nemulțumiților și a domina situația. Măsura a stîrnit o vie reacție în rîndurile populației din Iași. Garda domnească, alcătuită din elemente declasate, lipsite de orice scrupul, reprezenta un adevărat pericol pentru viața și averea cetățenilor. Mișcările de protest, deși interzise prin numeroase afișe domnești, cresc în frecvență și amploare.

În aceste împrejurări, prin intermediul ministrului de interne, domnitorul începe tratativele cu reprezentanții opoziției care grupa toate categoriile de nemulțumiți și care, mai ales, în problemele generale, de interes național, izbutiseră să ajungă la o înțelegere. La răspunsul acestora că nu pot vorbi în numele poporului înainte de a-l consulta, s-a

6 *Ibidem*, p. 171—172.
7 *Ibidem*, p. 200.
8 G. Sion, *Suvenire contimpurane*, Iași, 1888, p. 171—172, 176.
9 *Anul 1848 în Principatele Române*, t. I, p. 168—169.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

căzut de acord asupra convocării unei mari adunări, prilej cu care să fie formulat programul general de revendicări. S-a ajuns, astfel, la adunarea de la hotelul Petersburg, din 27 martie 1848.

Întrunirea publică — la care, potrivit menţiunilor documentare, au luat parte reprezentanţi „din toate clasele, de toate opiniunile din toate stările din ţară precum şi din străini de toate naţiile ce locuiesc în Moldova“ [10], a întrunit un număr de peste 1000 — sau chiar 2000 oameni. În cursul dezbaterilor, prezidate de Gr. Sturza, într-o atmosferă de mare surescitare şi entuziasm, oratorii, numeroşi, au atacat direct şi liber regimul regulamentar şi abuzurile domnitorului. Încercările autorităţilor de a intimida adunarea — aceasta se transformase într-un veritabil *club revoluţionar* — au eşuat.

Vorbitorii au fost preocupaţi de o singură chestiune : „interesurile patriei“. Din documente, se desprinde faptul că cei care au organizat şi dirijat mişcarea s-au străduit să-i impună un caracter legal. Această tendinţă, care reliefa o linie tactică ce fusese adoptată încă din anii anteriori, în cursul acţiunilor opoziţioniste, era expresia atît a raportului de forţe între clasele şi categoriile sociale care reprezentau opoziţia, cît, mai ales, a grijei, comună tuturor, de a nu crea vreun pretext de natură să îngăduie intrarea în ţară a trupelor intervenţioniste, pericol care a planat continuu asupra Moldovei, înainte chiar ca revoluţia să se fi declanşat. De asemenea, prudenţa manifestată de factorii de răspundere ai mişcării a fost generată, firesc, şi de lipsa unei serioase pregătiri prealabile.

Desigur, în cursul dezbaterilor din adunările anterioare, ca şi în timpul marii întruniri populare de care am vorbit mai sus, s-au conturat poziţii diferite, au fost propuse soluţii deosebite, aprecierile cu privire la evoluţia situaţiei interne nu au coincis. Problemele care se puneau în faţa societăţii româneşti erau prea complexe, împrejurările politice prea grave, deosebirile de interese prea adînci şi experienţa luptei politice prea redusă pentru a îngădui, încă de la început, adoptarea unei atitudini unitare în problemele fundamentale a majorităţii acelora care participau la dezbateri. Trebuia găsită o soluţie capabilă să slujească interesele politice imediate precum şi mişcarea naţională românească, de perspectivă.

După ce, în faţa adunării de la hotelul Petersburg — considerată drept reprezentanţă naţională — au fost înfăţişate problemele cele mai importante care stăteau în faţa societăţii, a fost desemnată o comisie cu scopul de a redacta programul de revendicări. Din această comisie făceau parte fraţii Rosetti, C. Rolla, V. Alecsandri, V. Ghica, Al. I. Cuza şi fraţii Moruzi. De asemenea, M. Kogălniceanu a fost prezent la dezbaterile în cursul cărora a fost elaborat programul revoluţionar.

Documentul, cunoscut sub denumirea de *Petiţia proclamaţie a boierilor şi notabililor Moldovei,* alcătuită din 35 puncte, nu reprezintă rodul unei acţiuni de moment. Este un document bine gîndit, chibzuit.

10 *Ibidem*, p. 201—202. G. Sion consemnează că, la Adunare, au participat „o mulţime de cetăţeni, boieri şi fii de boieri, de toate clasele şi de toate vîrstele, negustori şi comersanţi, atît pămînteni cît şi străini“. *Op. cit.*, p. 175.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Reprezentînd și rezultatul unei alianțe tactice între diferitele grupări ale boierimii liberale și conservatoare, *Petiția* corespundea, în același timp, situației politice a Moldovei. Kogălniceanu însuși — și el nu este singurul — notează că cele trei categorii de nemulțumiți care alcătuiau opoziția în Moldova au ajuns la o oarecare unitate [11]. Dezbinați pe planul intereselor sociale sau politice, individuale sau de grup, opoziționiștii s-au întîlnit și au acționat unitar pe platforma intereselor generale, naționale. Regimul de acută insecuritate politică ce a caracterizat întreaga perioadă a Regulamentului organic, teama de cotropire, mereu prezentă, exprimate continuu de documentele diplomatice ale vremii [12], grija de a nu deveni, ca în trecut, obiect de compensație și de partaj între puteri, au sporit valoarea problemei unității conferind factorului național o pondere deosebită, care s-a reliefat limpede în cursul anului 1848.

Acordul asupra programului național, de perspectivă, precum și asupra celui minimal, din cuprinsul Petiției proclamație, nu au exclus deosebiri și divergențe cu privire la maniera de transpunere în practică a problemelor fundamentale referitoare la organizarea viitoare a statului, după cum nu au exclus nici deosebiri în maniera de a acționa imediat, așa cum se desprinde și din relatarea faptelor.

Petiția proclamație, avea drept obiectiv accesul mai rapid spre instaurarea unui regim reprezentativ mai larg. Sînt înscrise dispoziții care prevedeau asigurarea persoanei, responsabilitatea ministerială, îmbunătățirea situației țăranilor ș.a. Deși primul articol înscria „Sfînta păzire a Regulamentului organic în toată litera lui, fără nici o răstălmăcire", documentul, după expresia lui Manolache Drăghici, „lovind în autoritatea Turciei, împoncișa, totodată și preponderența Rusiei despre protexterat" [13]. Primul punct urmărea să sublinieze legalitatea mișcării. Erau însă formulate revendicări care depășeau cadrul regulamentar : dizolvarea Adunării obștești, aleasă prin abuz și violență și constituirea unei noi adunări „care să fie o adevărată reprezentanță a nației", desființarea cenzurii și înființarea gărzii naționale, intrau în această categorie.

A doua zi, la 28 martie, la casa logofătului C. Sturza, unde se întrunise comisia de redactare, era un adevărat pelerinaj. Oameni „de toate condițiile" semnau documentul, iar la mai multe mese, „dorințele naționale" erau copiate spre a fi răspîndite în public. A fost aleasă o deputație, alcătuită din V. Ghica, C. Rolla și unul din frații Moruzi, care urmau să prezinte domnitorului cererile naționale. Exista hotărîrea ca, în cazul în care domnitorul ar refuza sancționarea cererilor și, deci, legalizarea mișcării, a doua zi, la 29 martie, să se organizeze o mare demonstrație. Poporul, în frunte cu Mitropolitul, urma să meargă la palat pentru a-l constrînge pe domn să semneze cererile [14]. Aripa radicală nu accepta însă nici un fel de concesii. V. Ghica declara plin de îndrăzneală că „națiunea voiește ori totul ori nimic și va cuceri drepturile *cu pu-*

11 Al. Zub, *Revista Arhivelor,* an L, vol. XXXV, nr. 4, București, 1974, p. 614.
12 *Hurmuzaki,* vol. XVII, *passim.*
13 Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani,* T. I, Iași, 1857, p. 210.
14 G. Sion, *op. cit.,* p. 179.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

terea". În acest scop, Z. Moldovanu inițiase, chiar, un început de rezistență armată.

Refuzul domnului, refugiat în cazarmă, de a subscrie programul de revendicări a stîrnit consternare în rîndul revoluționarilor care așteptau răspunsul demersului la casele logofătului Mavrocordat din dealul Copoului. Plini de indignare, tinerii patrioți, printre care se disting Al. I. Cuza, în cuvinte pline de patos revoluționar și de elevat entuziasm patriotic, exprimă — în fața mulțimii adunate aici — hotărîrea de a merge „asupra baionetelor tiranului, pentru a deschide un viitor nației".

Represiunea a fost promptă și brutală. Întregul oraș a fost lăsat la discreția bandei de mercenari. Au fost operate peste 300 arestări. 13 din cei considerați a fi inițiatorii și conducătorii acțiunii revoluționare sînt expediați spre Galați și de aici la Măcin, pentru a fi predați turcilor. Parte dintre ei izbutesc să scape și, cu pașapoarte austriece, trec în Transilvania. Întreaga țară este supusă unui aspru regim represiv. De asemenea, domnitorul inițiază o largă campanie demagogică pentru a denigra pe oamenii din martie și a înfățișa revoluția drept un simplu episod al opoziției boierești. La rîndul lor, revoluționarii moldoveni, scăpați de urgia represiunii, în numeroase materiale, cu largă circulație, explică sensul real al revoluției, obiectivele apropiate și îndepărtate, caracterul național, românesc, al acesteia. Alături de textul conținînd bogate explicații al *Petiției proclamației,* broșura scrisă de Vasile Alecsandri — *În numele Moldovei, a omenirii și a lui Dumnezeu,* ca și *Proclamația partidului național din Moldova către Români,* explică temeiurile adevărate ale revoluției.

Regimul dur, opresiv, instaurat în Moldova nu a putut să oprească revoluția din mersul ei firesc ascendent; aceasta trebuia să evolueze *obiectiv,* să exprime, în formele sale de manifestare, *unitatea* sub semnul căreia s-a dezvoltat societatea românească în secolul în care s-a înfăptuit *piața națională,* s-a constituit *națiunea,* s-a cristalizat puternic *conștiința națională.* Impulsul, pe care dezvoltarea istoriei însăși i-o dădea, îndrepta revoluția spre orizontul național, spre contopirea cu mișcarea generală românească, expresie a voinței națiunii de a fi ea însăși. Particularitățile regionale estompează, unele dispar, chiar, mișcarea națională se generalizează, revoluția devine unică, accentul esențial punîndu-se pe *unitate.* Organizarea se face pe baze noi, într-o perspectivă mai largă. Evenimentele ulterioare s-au desfășurat în legătură strînsă, nemijlocită, cu evenimentele din Transilvania și Țara Românească, marcate de începutul acțiunilor revoluționare.

În vara anului 1848, se poate vorbi, deja, de *revoluția generală a românilor.* În acest sens, în memoriul înaintat Parlamentului german de la Frankfurt, la 17 septembrie 1848, subliniindu-se caracterul particular al revoluției românești, se notează că aceasta n-a avut, la origini, „nici vreo înțelegere generală sau vreo conjurațiune; manifestările politice ale românilor — se arată în continuare în document — ies la lumină în deosebiți timpi: astfel, în Moldova în martie, în Transilvania, la Blaj, în maiu, în România proprie în iunie și ceva mai tîrziu în Banat. *Tocmai în aceasta avem dovada că poporul român întreg a ajuns la conștiința și*

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

la simțul trebuinței de libertate și de independență națională“ [15] (s. n. Gh. P.). Negînd existența pregătirii prealabile, cu scopul de a îndepărta acuzația, pe care Rusia o formulase, cu privire la intenția românilor de a reconstitui Dacia — pentru a-și justifica intervenția — documentul subliniază limpede, în schimb, existența acelei puternice conștiințe naționale care nu putea să nu contribuie la transformarea revoluției într-un fenomen general românesc.

Fără îndoială, împrejurările au impus în continuare păstrarea unor particularități specifice, impuse atît de separația multiseculară, cît și de tactica și strategia revoluției, de împrejurările politice internaționale care nu suferiseră modificări. Străduințiile au fost orientate însă spre sublinierea și promovarea obiectivelor obștești, românești. Bazele unității depline au fost puse acum. Unitatea spirituală anterioară, întărită de acțiunile politice concentrate, în anii care au precedat revoluției este consolidată de contactul realizat în focul activ al luptei revoluționare. Unitatea cimentată acum a fost, poate, bunul cel mai de preț pe care revoluția l-a lăsat moștenire posterității.

Revoluționarii moldoveni trecuți în Transilvania participă, alături de trimișii Țării Românești, la marea adunare națională de pe cîmpia Libertății de la Blaj ; faptul a reprezentat un puternic stimulent spre orientarea comună, națională, a revoluției. *Prințipiile noastre pentru reformarea patriei,* legămîntul redactat la Brașov și semnat de 14 revoluționari moldoveni, cuprinde șase puncte programatice în care este inclusă esența revoluției românești : desființarea relațiilor feudale și împroprietărirea țăranilor fără despăgubire, nimicirea privilegiilor feudale, intemeierea instituțiilor țării pe principiile de libertate, egalitate și frățietate. Unirea Moldovei și a Valahiei într-un stat românesc-neatîrnat — siderată drept prima etapă în alcătuirea statului unitar.

Aici, în Transilvania, s-au întărit legăturile frățești, se pun bazele unor noi proiecte care aveau drept obiectiv răsturnarea regimului reacționar din Moldova cu sprijinul românilor din țările surori, printr-un atac combinat, simultan, din nord, vest și sud. În acest scop, revoluționarii moldoveni stabilesc legătura cu Eftimie Murgu din Banat și cu muntenii. O parte dintre dînșii se stabilesc la Cernăuți unde organizează un comitet revoluționar care păstrează o strînsă legătură cu comitetul care acționa în strictă conspirativitate la Iași, pentru continuarea acțiunilor și dezvoltarea revoluției.

Succesele inițiale ale mișcării românilor din Transilvania, la care s-au adăugat, desigur, informațiile cu privire la iminența izbucnirii revoluției în Țara Românească — legată strîns de evenimentele de peste Carpați — justificau speranțele în succesul unei acțiuni simultane. Intervenția românească din afară trebuia să se facă în același timp cu ridicarea armată a țăranilor din interior, sub conducerea unora dintre boieri. În acest sens pledează informațiile oferite de W. Kotzebue, aflat atunci la Bălțătești — moșie a Cantacuzinilor — devenită un fel de centru de adunare [16]. La 10 mai 1848, agentul polon Butkiewicz, comu-

15 I. Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848,* București, 1889, p. 121.
16 Klaus-Henning Schroeder, *Südost-Forschungen,* Band XXX, 1971, p. 74 și urm.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

nicînd o convorbire cu D. Rallet, sublinia cît de puternice erau strădaniile românilor spre unitate : „ei — notează agentul — au format comitet şi intenţionează să se pună sub protecţia Austriei devenită constituţională pentru a respinge protectoratul Rusiei“ [17]. Unitatea de organizare întăreşte apropierea între români şi face din *Unire* elementul esenţial al luptei revoluţionare care trebuia să ducă, totodată, la independenţă. G. Bariţiu vorbeşte, şi el, de acordul perfect existent în chestiunile naţionale şi politice. „Eu însumi, subliniază patriotul transilvănean, mă mir de acea armonie de cîte ori cuget la imensa diversitate a educaţiunii noastre politice din acea epocă“.

„Gazeta de Transilvania“, prin pana diriguitorului ei, se face purtătoarea de cuvînt a intereselor naţionale, devine un adevărat *oficios* al revoluţiei, dovedind cît de strîns se împleteau, acum, acţiunile da, mai cu seamă, năzuinţele şi destinul românilor. „Românii consemnează Bariţiu, la 26 aprilie 1848, în replica la circulara ameninţătoare a guvernului ţarist, vreu numai totală scăpare de supt atîtea epitropii venite în silă, vreau o leagă strînsă, frăţească, între locuitorii acestui pămînt, vreu suveranitate deplină, vreu pace cu toţi vecinii lor, alianţă cu fireştii lor aliaţi, scurt, libertate şi frăţînitate înăuntru şi în afară. Aceste le vreu şi le ceru ei cu viaţa odată nici că se vor odihni pînă nu le vor cîştiga. „Omul politic, afirmă, dreptul Principatelor de a dispune de propria lor soartă subliniază dorinţa de libertate şi progres, îşi exprimă încrederea că soarta naţiunii române se va hotărî la Bucureşti şi la Iaşi, nu la Cluj, Blaj sau Buda“ [18]. Era, aceasta, o ripostă dată veleităţilor de anexiune ale nobilimii maghiare, dar, totodată şi expresia fermă a încrederii în destinele naţiunii, o constatare desprinsă din realităţile revoluţiei aflată în plină desfăşurare.

La începutul lunii iunie, cînd vestea revoluţiei din Ţara Românească nu ajunsese încă în Transilvania, făcîndu-se, din nou, interpretul românilor din Principate, exprimînd deschis deziderateie pe care aceştia nu le puteau formula, Bariţiu considera că a venit timpul să se supună limpede generalului Duhamel, comisarul curţii de la Petersburg ce doresc să înfăptuiască românii : „să ne conducem singuri, să fim neatîrnaţi, cu totul neutralitate, să ni se lase Dunărea şi linia Mării Negre [...]. Împăratul să nu pună piedici dacă noi vom încerca a uni România cu Moldova cel mai puţin într-o confederaţie mai strînsă“ [19].

Integrată în circuitul general al evenimentelor, expresie a legăturilor dintre români, care au căpătat un conţinut superior, în urma începerii revoluţiei în Moldova, a extinderii acesteia în Transilvania şi a pregătirii acţiunilor în Ţara Românească, aceste luări de poziţie ale *Gazetei* capătă o valoare care se cere a fi puternic subliniată. Limitînd cererile naţionale, de unitate şi independenţă, doar la cele două Principate, G. Bariţiu exprima, de fapt, concesia pe care revoluţia românilor

17 P. P. Panaitescu, *Emigraţia polonă şi revoluţia română de la 1848*, „Cartea Românească“, Bucureşti, 1929, p. 38—39.
18 „Gazeta de Transilvania“, nr. 43, 27 mai 1848.
19 *Ibidem*, nr. 47, 10 iunie 1848, p. 195—196.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

din Transilvania era nevoită s-o facă Monarhiei constituționale din Viena, în interesul general al românilor.

Represiunea, care a urmat în Moldova după 27 martie 1848, care s-a abătut, fără excepție, asupra tuturor claselor și categoriilor sociale, ca și campania diversionistă, desfășurată cu scopul de a disloca unitatea revoluționară și a împiedica o eventuală raliere a maselor, nu a putut opri dezvoltarea acțiunilor spre forme superioare de organizare. Improvizației și nesiguranței caracteristice începuturilor le ia locul acțiunea tot mai consistentă, mai organizată.

Comitetul revoluționar din Iași își desfășoară activitatea în condiții deosebit de grele, cînd, în capitala Moldovei, bîntuia cumplitul flagel al holereii, cînd serviciile publice erau dezorganizate, ca urmare a demisiei unui mare număr de funcționari, cînd, din cauza molimei, o mare parte a populației fusese evacuată, cînd comerțul și creditul stagnau. Cu toate acestea, atmosfera revoluționară își păstrează tensiunea sa înaltă : „satirile, versurile, prochiemările curg fără sfîrșit, înverșunarea este foarte mare, spiritele de tot agitate". Unitatea tuturor categoriilor sociale pe planul luptei naționale devine tot mai evidentă : „nobleța și clirosul niciodată n-au fost mai unite decît acum. O mare parte din țară este plecată în parte-i", se notează într-un document al timpului [20].

În timp ce documentul revoluționar din Iași redactează memorii către cele două curți — în care este subliniat dreptul de autonomie al țării, își extinde activitatea în ținuturi, adresîndu-se unor pături tot mai largi, Comitetul din Cernăuți, constituit în partid național, adresează *Proclamație către Români.* Ca și broșura lui V. Alecsandri, la care ne-am referit mai sus, adresată *fraților români din toată România,* proclamația, și ea, reliefează, limpede, caracterul larg, național, spre care a evoluat revoluția.

Cele două comitete acționează în „frățească unire", spre „mîntuirea patriei", spre „scăparea maicei țări, dorință a tuturor românilor". La 11 iunie, cînd revoluția triumfa la București, revoluție care, după expresia lui G. Sion, „a făcut epocă în viața Românilor", la Iași, nu întîmplător, desigur, se desfășoară o impunătoare manifestație. În frunte cu mitropolitul Meletie, peste 1000 oameni, „din cei mai însemnați ai țării", au remis un memoriu comisarului otoman Tallat Effendi. Dînd expresie drepturilor de autonomie ale țării, purtătorii de cuvînt ai intereselor obștești afirmau hotărîrea de „a vorbi cu glas mare și cu capul ridicat".

Realizarea unei colaborări între cele două comitete revoluționare — cu toate deosebirile de vederi care existau între membrii „partidei naționale", aparținînd tuturor categoriilor sociale — probează faptul că, chiar dacă în rezolvarea problemelor mari de organizare internă — în rezolvarea problemei agrare, mai ales — părerile rămîneau încă deosebite, pe plan național acordul era deplin. Toate clasele societății se pronunțau pentru unitate, înlăturarea ingerințelor străine și independență. În acest sens, vederile, ca și acțiunile, erau unanime și ele se contopesc, fac parte integrantă cu acțiunile generale în curs de desfășurare din Transilvania,

20 *Ibidem,* nr. 51, 23 iunie, p. 212.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

cu evenimentele din Ţara Românească, începute la 9 iunie 1848. În măsura în care revoluţia a atins întregul teritoriu, latura naţională devine dominantă. *Proclamaţia partidului naţional din Moldova* subliniază dreptul românilor „de a face îmbunătăţiri" în ţara lor. Toate documentele care reliefează legăturile dintre cele două comitete revoluţionare se referă — în sublinierea scopurilor finale ale luptei — al interesele *românilor,* nu la cele particulare, ale moldovenilor. Ocupaţia Moldovei de către trupele ţariste, făcînd inoperante planurile iniţiale de intervenţie, întăreşte caracterul naţional al acţiunilor.

Numeroase mărturii, individuale sau colective, ale participanţilor la evenimentele din vara anului 1848, reliefează caracterul naţional-românesc al eforturilor, conştiinţa că acestea impun şi pregătesc unitatea naţională. Comunicînd preocupările pentru alcătuirea unei *constituţii* similare cu aceea pe care urmau s-o redacteze şi s-o proclame muntenii, P. Mavrogheni îi scria din Iaşi lui C. Negri că „nici o diversiune nu-i va putea distrage de la înfăptuirea ţelului suprem care este Unirea Principatelor" [21]. La rîndul său, C. Negri îi scria lui N. Bălcescu că „dorinţa noastră iaste de a ne uni cu voi neapărat şi spre acest sfîrşit ce are a ne aduce a forma o ţară puternică şi cu îndoit viitor vom lupta cu cît ne va fi prin putinţă". V. Alecsandri, şi el, îi înfăţişa, cu acelaşi prilej, patriotului muntean „dorul cel mai înfocat al notsru — *Unirea cu Valahia sub un singur guvern şi sub aceeaşi constituţie*" (subliniat în text) [22].

Comitetul din Cernăuţi, sincronizîndu-şi acţiunile cu cel din Iaşi, în opera de alcătuire a programului naţional comun, subliniază, la 18 iulie 1848 nevoia de „*a conlucra*" cu fraţii de peste Milcov, „ca fraţi de acelaşi sînge şi de aceeaşi soartă". Conlucrarea, se notează în document, reprezintă un element indispensabil şi pentru a determina Europa să-şi definească poziţia. „Mişcarea Valahiei spre dobîndirea neatîrnării naţionale — se notează în acest sens — ajutorul ce au primit de peste Carpaţi şi călcarea hotarelor Moldovei de către o putere ce s-a îndatorat, prin tratate, a o respecta, aceste trei acte însemnate au să hotărască pentru totdeauna soarta provinţiilor dunărene legate cu chestia orientului. Totodată, declararea Românilor din Banat şi din Transilvania de a veni în ajutorul Moldovei şi a Valahiei cînd le-ar călca vreun duşman este o dovadă de duhul ce insuflă astăzi pe Români" [23].

Că legăturile erau puternice, că declaraţiile în favoarea unităţii de acţiune nu aveau doar caracter sentimental, abstract, ne este dovedit şi de convingerea ce şi-o formase A. G. Golescu şi care o împărtăşeşte lui N. Bălcescu, la 7/19 iulie 1848, în conformitate cu care „a sosit timpul ca să organizăm o frăţie secretă şi grandioasă, care să se întindă peste toate părţile României" [24]. De asemenea, apelurile adresate „fraţilor moldoveni", inserate în „Pruncul Român", reliefează conştiinţa comunităţii eforturilor.

21 T. Bălan, *Activitatea revoluţionarilor moldoveni în Bucovina la 1848,* Sibiu, 1944, p. 98.
22 St. Meteş, *Din relaţiile şi corespondenţa poetului Gh. Sion cu contemporanii săi,* Cluj, 1939, p. 1.
23 T. Bălan. *op. cit.,* p. 81—83
24 *Anul 1848 în Principatele Române,* t. II, p. 616.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

La 25 iulie/6 august 1848, „Albina Românească", reproducînd un articol din presa reacționară străină, consemnează intenția emigrațiilor moldoveni de a organiza, împreună cu transilvănenii, o răscoală a cărei rezultat trebuia să fie, ca și în Valahia, „răsturnarea ordinei existente și unirea celor două Principate într-un singur stat". Îndemnul lui I. Ghica de la Constantinopol, adresat lui N. Bălcescu, pentru a lua legătura cu comitetul revoluționar de la Cernăuți, misiunea lui Iancu Alecsandri, plecat din Constantinopol spre București, cea a lui Sanders, emisar al guvernului revoluționar muntean, la Iași și la Cernăuți, unde aduce textul proclamației de la Islaz [25], probează faptul că informațiile nu sînt lipsite de temei. Pe linia acestor eforturi se plasează, probabil și planul insurecțional inițiat de Răducanu Roset, găsit printre hîrtiile lui Huber, consulul austriac din Galați [26].

Din cele consemnate pînă aici, se desprinde, limpede, credem, că programul revoluționar cunoscut sub numele de *Dorințele partidei naționale în Moldova,* ca și proiectul de constituție care-l însoțește, redactate de M. Kogălniceanu, din însărcinarea comitetului revoluționar din Cernăuți, reprezintă rodul unui efort și al unui consens colectiv al celor două comitete și al colaborării cu revoluționarii munteni. Pronunțîndu-se în favoarea Unirii, considerată drept „cheia bolții fără de care întreg edificiul național s-ar prăbuși", afirmînd dreptul deplin de autonomie, documentul — expresia cea mai înaltă a deziderateloi programatice — formula, deschis și limpede, toate acele revendicări care, din rațiuni de natură tactică, nu au putut să fie incluse nici în *Petiția* de la Iași și nici în programul de la Islaz, documente oficiale. El reprezintă rezultatul colaborării revoluționare între cele două țări, expresia cea mai vie a unității revoluției românești.

Recrudescența mișcării naționale, mai ales după ocuparea Moldovei de trupele țariste, își găsește expresie nu numai în strîngerea, mai puternică, a legăturilor revoluționare între cele trei țări românești, nu numai într-o accentuată radicalizare a mișcării din Moldova — aici se preconiza, chiar o retragere în munți și o rezistență națională, bazată atît pe forțele interne, cît și pe ajutorul din Transilvania și Banat, de natură să determine intervenția Europei și să aibă drept sfîrșit firesc ca „românii să devină în lume o nație puternică de sine stătătoare". Asistăm la o participare sporită a maselor; acestea deși nu fuseseră chemate să acționeze direct la desfășurarea evenimentelor, înțelegeau deplin sensul acestora. Documentele indică „via mulțumire" cu care moldovenii au întîmpinat revoluția din Țara Românească, faptul că „au simțit și cunosc ceea ce poate să fie bun pentru dînșii". Mai mult, o corespondență din Iași, adresată ziarului francez „Le National", arată că țăranii din regiunea muntoasă a Moldovei, înarmați cu furci și topoare, au pornit „pentru a merge să-și verse sîngele pentru apărarea constituției fraților

25 *Ibidem*, p. 193. Vezi și G. C. Nicolescu, *Vasile Alecsandri*, București, 1962, p. 167—168.

26 St. Pascu, *Studia Universitatis „Babeș-Bolyai"*, t. III, nr. 8, s. IV, fasc. 2, Historia, Cluj, 1958.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

lor“ [27]. O altă corespondență, din București, adresată ziarului berlinez „Vossische Zeitung“, la 29 iulie, confirmă știrile în acest sens arătînd că „frații moldoveni... vin în grupuri de la Tecuci, Bîrlad și mai de departe ca să încurajeze și să pretindă constituția noastră și unirea cu noi“ [28]. Informațiile documentare care atestă că — cu toată represiunea din Moldova, granița dinspre Țara Românească era „molipsită“ [29], confirmă măsura în care revoluția cuprinsese în vîrtejul ei poporul român în totalitatea lui. „Să aveți d-voastră atîtea focuri cîți soldați pot găsi eu“ își exprimă convingerea emisarul comitetului revoluționar din Cernăuți, raportînd asupra stării de spirit din Moldova și a posibilității unei ridicări armate [30]..

Din cele cîteva notații formulate mai sus, departe de a epuiza materialul documentar, se desprinde faptul că, începută în Moldova, revoluția se extinde, treptat, pe întreg teritoriul românesc, acțiunile din Moldova se integrează și pot fi explicate doar în cuprinsul larg al revoluției generale, românești. Chiar dacă, firesc, se mai manifestă unele aspecte regionale, generate de condițiile politice deosebite, *fondul* revoluției este însă unic, românesc, direcția evoluției, țelul final, sînt aceleași. Revoluția a fost un test de maturitate, de afirmare a națiunii, a conștiinței naționale. Dînd expresie cîștigului în acest sens, Doxache Hurmuzaki, mai tîrziu, într-o scrisoare către G. Barițiu, din 1 mai 1850, face următoarea profesiune de credință : „Pe lîngă toate pătimirile și rănile sîngerătoare, Românimei (revoluția) au produs acest bine că bărbații români care simt adînc și sînt gata a se jertfi pentru năciunea lor [...] împinși de o putere nerezistibilă, se cunoscură, se iubiră și se îndatoriră unii pe alții legîndu-se și unindu-se spre binele neamului [...] Chiar deși ultima mișcare a Românilor nu ar fi avut alt spor, eu totuși aș binecuvînta apropierea duhurilor, unirea inimilor, frățietatea caracterurilor [...] solidaritatea soartei, combucurarea și compătimirea unora cu toți și a tuturor cu unul, care au izvorît din acea mișcare și prin care răzlețitul trup al năciunii noastre fără îndoială s-au îndesit și s-au închegat ; ceea ce trecutul au unit, curgătorul nu va despărți și nici secolul cred că nu va putea“ [31].

Este, această, profesiunea de credință, o mărturie care poate sluji drept concluzie pentru revoluția de la 1848 în Moldova, început și parte organică a revoluției generale românești de la 1848.

Revoluția începută în Moldova a avut o deosebită însemnătate asupra dezvoltării evenimentelor din Principatul de peste Milcov. Experiența inițială a ajutat pe organizatorii revoluției din Țara Românească să de-

27 *Anul 1848 în Principatele Române*, t. IV, p. 365.
28 Teodor Pavel, *Revista de istorie*, t. 27, 1974, nr. 3, p. 436.
29 Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, nr. 427, f. 53—57. (În februarie 1851, N. Vogoride comunica Visteriei că „în anul tulburării din Valahia, de care se molipsise și granița Moldovei“, 95 locuitori, împreună cu familiile lor, din 8 sate proprietăți ale sale, din ținuturile Covurlui, Putna și Tecuci, au trecut granița și s-au stabilit în Țara Românească).
30 T. Bălan, *op. cit.*, p. 73—75.
31 N. Bănescu, *Corespondența familiei Hurmuzaki cu Gheorghe Bariț*, Vălenii de Munte, 1911. p. 63—66.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

păşească momentele grele ale începutului, să acționeze cu mai multă siguranță și energie, să asigure succesul insurecționării Principatului muntean. Într-o scrisoare adresată lui M. Kogălniceanu, la 26 iulie 1848, Gr. Ghica, viitorul Domn al Moldovei, referindu-se la începuturile revoluției, observa că, cu toate criticile care se pot aduce manierei în care s-au desfășurat evenimentele, în condițiile existente, nu se putea acționa altfel „din cauza lipsei necesare a unității de idei și acțiune". Mișcarea a avut, totuși, consideră el, o valoare de experiment care a stimulat și radicalizat pe munteni [32].

Sînt, acestea, doar cîteva din faptele care probează caracterul unitar al revoluției românești, expresie a aceleiași națiuni, omogene. Împrejurările politice nefavorabile nu au putut să stăvilească orientarea națională, spre unitate, generată de o nevoie organică ; aceasta, fără îndoială, a dominat, impunînd revoluției românești caracterul său specific.

LA RÉVOLUTION DE 1848 EN MOLDAVIE — COMMENCEMENT ET PARTIE INSÉPARABLE DE LA RÉVOLUTION GÉNÉRALE DES ROUMAINES

Résumé

L'auteur, en S'appuiant sur l'analyse des documents et de la manière dont se sont déreulés les événements de Moldavie pendant l'année 1848, détache les observations et les conclusions qui s'en suivent et qui seulignent l'unité de la révolution roumaine de 1848.

Les événements de mars 1848 de Moldavie représentent le commencement de la révolution générale des Roumains. Les conditions internationales à qui se sont ajouté les particularités dues aux siècles de vie politique séparée, ainsi que l'absence d'une minutieuse préparation préalable ont maintenu dans les actions et les programmes révolutionnaires des trois pays roumains des éléments specifiques et différentes et y ont imposé une tactique bien déterminée. Mais, finalement, commencée, la révolution, à la suite tant du developpement objectif, organique et unitaire des trois pays roumains, dans le siècle qui à précédé la révolution et qui a vu la formation de la nation roumaine et la cristalisation de la conscience nationale, autant que de l'action consciente des Roumains — s'est de plus en plus clairement dirigé vers son horison naturel, national.

Dans leur déroulement, les actions de Moldavie s'enchaînent avec celles de Transylvanie et de Valachie où la révolution s'était développée au cours des mois maï et juin. On dresse des plans communs sur l'éliberation et l'unité. Les particularitée regionales s'estompent, disparaissent même, la révolution devient unique, roumaine. Le programme connu sous le nom de *Doléances du parti national en Moldavie* et le projet de constitution qui l'accompagne — la plus haute expression des besoins et des aspirations communs — sont le fruit de la collaboration révolutionnaire roumaine.

L'occupation de la Moldavie par les armées d'intervention, pendant l'été de 1848, a comme conséquence l'accroissement du mouvement national ; en même temps, la coésion du peuple entier se resserre.

La révolution de Moldavie, commencement et partie inséparable de la révolution générale des roumains, ne doit être étudiée et appréciée que dans le cadre très large de la révolution roumaine, expression de la maturité nationale.

32 Al. Zub, *op. cit.*, p. 618.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA COMPLEXELE DE LOCUIRE DESCOPERITE ÎN STAȚIUNILE PALEOLITICE

de VASILE CHIRICA

Intensele cercetări arheologice efectuate în stațiunile paleolitice de pe teritoriul României au creat posibilitatea cunoașterii tot mai aprofundate a bogatelor locuiri umane din această epocă, a modului de viață și a mediului. Prin metode arheologice sau ale științelor conexe se cunosc astăzi condițiile de climă mai puțin prielnice, mai cu seamă din timpul stadiilor și interstadiilor glaciațiunii würmiene, perioadă de timp cînd omul a reușit să ajungă la stadiul uman de tip actual. În această situație, una din multele întrebări la care trebuie să răspundă arheologia epocii paleolitice este necesitatea amenajării unor adăposturi ușoare sau durabile, de către omul paleolitic, îndeosebi în cazul locuirilor din afara peșterilor, pe terasele rîurilor, platouri etc.

Pe plan mondial, săpăturile arheologice au permis identificarea unui mare număr de locuințe paleolitice, special amenajate, unele cu caracteristici bine individualizate. Aceste descoperiri au fost tratate în volume și studii speciale, detaliate [1], sau în lucrări cu caracter general [2].

Prin cercetările din ultimii ani, mai complexe și executate cu deosebită minuțiozitate, s-au identificat și în unele așezări paleolitice de pe teritoriul țării noastre urme de adăposturi folosite pentru perioade relativ scurte de timp.

Cele mai vechi locuințe-colibe aparțin Mousterianului și au fost dezvelite în cunoscuta stațiune de la Ripiceni-Izvor (jud. Botoșani) [3].

1 U. P. Pidopliciko, *Pozdnepaleolitičeskie jiliščija iz kostei mamonta na Ukraine*, Kiev, 1969 ; A. N. Rogacev, *Kamennyi vek na teritorii SSSR*, Moscova, 1970, p. 64—76 ; Henry de Lumley, Brigitte Pillard et Frédéric Pillard, *Memmoires de la Société Préhistorique Française*, tome 7, 1969, p. 183—226 ; A. Leroi-Gourhan et M. Brézillon, *Gallia Préhistoire*, IX, 1966, 2, p. 263—385 ; M. Gábori — V. Gábori, *ActaArch.*, Budapesta, IX, 1958, p. 19—34 ; M. Gábori, *ActaArch.*, Budapesta, 1965, 1—4, p. 111—127 etc.

2 Denise de Sonneville-Bordes, *La Préhistoire Moderne*, Ed. a II-a, Périgueux, 1972 ; P. P. Efimenko, *Pervobytnoe obščestvo*, Kiev, 1953 ; Michel N. Brézillon, *Dictionaire de la Préhistoire*, Paris, 1969.

3 Al. Păunescu, V. Chirica, *Cercetări arheologice recente în zona Prutului Mijlociu*, comunicare la Secția de Istorie și Arheologie a Academiei R.S. România, București, 1977.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Unul din aceste complexe, de formă oval-oblică, era orientat NNE-SSV și era alcătuit din aproximativ 30 defense și 36 molari de mamut, fragmente de oase de la alte ierbivore mari, iar în interior s-au găsit numeroase piese de silex, în mare parte deșeuri de cioplire, dar și unelte tipice : un vîrf de lance, 11 vîrfuri de formă triunghiulară, cinci racloare pe așchii, 66 așchii și lame neretușate și 20 retușate, alte unelte utilizate ca grattoare etc.[4]. De asemenea, se remarcă urmele unei locuințe de mari dimensiuni (aproximativ 30 mp), construită tot din pietre mari de calcar și oase de mamut sau coarne de cerb și ren, încălzirea ei fiind asigurată de o vatră interioară[5]. Numeroasele piese de silex, îndeosebi deșeuri de la prelucrarea uneltelor, descoperite în interiorul ei[6], constituie o dovadă că locuința adăpostea și un mare atelier de cioplire.

Alte adăposturi, mai puțin durabile, au fost identificate la Mitoc — Pîrîul lui Istrate (jud. Botoșani) și aparțin paleoliticului superior (Aurignacianului). Săpăturile arheologice efectuate în această așezare paleolitică, cu începere din anul 1972, au fost continuate în anii următori prin lărgirea suprafeței săpate inițial. Astfel, în 1973 au fost trasate secțiunile B—D, săpate pînă la adîncimea de 3,30 m, în 1974 cercetările au fost extinse, cuprinzînd secțiunile E—M, fiecare cu lățimea de 2 m și lungimea de 6—8 m, iar în anii 1975—1977 întreaga suprafață a fost adîncită, în unele sectoare ajungîndu-se pînă la adîncimea de 8,30—8,40 m unde s-au dezvelit plachetele de calcar în amestec cu prundiș de rîu, aflate la baza terasei.

Bogatele urme de locuire paleolitică, descoperite în cele șase campanii de săpături, sînt reprezentate prin 37 de ateliere de cioplire a silexului cretacic de Prut. Printre acestea se remarcă atelierul 27 din pătratul C 4, aflat la adîncimea de 3,45 m, care conținea un număr de 336 piese de silex, dintre care : 2 nuclee, 7 așchii mijlocii neretușate, 20 așchii lamelare neretușate, 48 lame mijlocii neretușate, 3 lame cu creastă, 21 lame microlitice neretușate, 1 burin median pe lamă mijlocie de decorticare, cu retușe mărunte pe o porțiune a laturii stîngi spre partea proximală, și 234 spărturi și așchii de decorticare, rezultate în urma cioplirii. În jurul acestui atelier a fost observată o suprafață oarecum ovală, cu dimensiunile de 2,20×3,50 m, al cărei contur a fost delimitat datorită urmelor de arsură. În interiorul complexului s-au găsit 3 fragmente de oase de animale[7], iar printre piesele de silex, cîteva fragmente de cărbune care, datorită dimensiunilor foarte mici, n-au putut fi recoltate pentru analize de C_{14} (fig. 1/2). De asemenea, pe suprafața pătratelor F_4 și G_4, la adîncimea de 3,66 m a fost dezvelit un alt complex care conținea numeroase fragmente de oase ce suprapuneau piese de silex sau erau suprapuse de acestea. Datorită acidității solului nu s-au putut recupera decît coloana vertebrală a unui ierbivor de talie mare

4 Al. Păunescu, *Dacia* N.S., IX, 1965, p. 16.
5 Al. Păunescu, V. Chirica, *loc. cit.*
6 *Ibidem.*
7 Toate resturile faunistice descoperite la Mitoc-Pîrîul lui Istrate se află pentru determinare la Catedra de antropologie și fiziologie animală de la Facultatea de biologie-geologie a Universității „Al. I. Cuza" din Iași.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

și cîteva capete femurale. Utilajul litic descoperit aici era alcătuit din 166 piese atipice, în majoritate așchii foarte tăioase, precum și un nucleu masiv, 13 așchii mijlocii și mici, 2 așchii lamelare, 33 lame mijlocii, 29 lame microlitice, dintre care una calcinată, toate neretușate, două burine pe așchii mijlocii, un burin diedru pe lamă mijlocie și o piatră de gresie de 10×15 cm, folosită probabil ca nicovală. În imediata apropiere a atelierului a fost dezvelită o vatră oarecum ovală, cu dimensiunile de 0,40×0,60 m, adîncită pînă la 10—15 cm, cu fragmente de cărbuni, urme de arsură, oase și piese de silex calcinate.

Caracteristicile celor două complexe ne dau posibilitatea să le includem în categoria „structurilor de locuire", termen intens folosit în ultimul timp în literatura de specialitate.

Pe terasele Bistriței (zona Ceahlău), în așezarea de la Dîrțu — nivelul II (Aurignacian mijlociu) au fost descoperite urmele unei locuințe de tip-colibă, de formă oval-neregulată, cu dimensiunile de 3,10×2,20 m. Această construcție adăpostea o vatră centrală cu diametrul de 0,60—0,65 m și adîncimea de 0,18 m. La limita vestică a vetrei s-au găsit trei gropi mici, dintre care două ovale, cu diametrul de 0,25 și, respectiv, 0,20 m, iar a treia, de formă semilunară, avea dimensiunile de 0,44×0,23×0,17 m (fig. 1/1). Acestea conțineau oase sparte și calcinate, cîțiva molari de bovideu, precum și un fragment de lamă macrolitică, două gratoare pe lamă, cu partea activă convexă, așchii [8]. Precizăm, însă, că, pe baza ultimelor cercetări privind locuirile paleolitice de pe terasele Bistriței, au fost deosebite mai multe tipuri de așezări, în cadrul fiecărei grupe admițîndu-se posibilitatea existenței unor locuințe-colibe, cu excepția așezărilor sezoniere de foarte scurtă durată (zise de tranzit) [9].

Mai multe adăposturi sezoniere au fost identificate în așezările aparținînd Gravettianului final din centrul și sudul Podișului Moldovei. La Cavadinești (jud. Galați) a fost dezvelit un complex care pare să reprezinte locul unei locuințe-atelier din paleoliticul final, cu un inventar litic compus din lame de tip „à bord abattu" și vîrfuri „La Gravette", burine, gratoare, nuclee și un mare număr de lame și așchii retușate sau neretușate, deșeuri de cioplire etc. [10]. Același tip de construcție par să reprezinte și complexele A și B descoperite în așezarea de la Puriceni (jud. Galați), datată în Gravettianul final [11]. Cele două complexe au putut fi localizate datorită marii concentrații a pieselor litice în interiorul lor, locuințele respective adăpostind, deci, cîte un atelier de cioplire a uneltelor, între care se amintesc diferite tipuri de gratoare și burine, unelte duble de tipul gratoar-burin și străpungător-burin, vîrfuri de tip „La Gravette", lame „à dos", lame retușate sau neretușate, unele cu creastă, așchii, nuclee etc. Diferențele de materie primă utilizată în cele două

8 C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu, *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 75—76, fig. 40.

9 Al. Păunescu, Emilia Cîrciumaru, Marin Cîrciumaru, Pompiliu Vasilescu, *SCIVA*, 28, 1977, 2, p. 23.

10 M. Brudiu, *Rev. Muz.*, VII, 1970, 6 p. 525—526; idem, *Paleoliticul superior și epipaleoliticul din Moldova*, București, 1974, p. 105.

11 M. Brudiu, *Danubius*, II-III, 1969, p. 7—9; idem, *Danubius*, IV, 1970, p. 3—8; idem, *Materiale*, X, 1973, p. 15—18; idem, *op. cit.*, 1974, p. 113—116 și pl. 83.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

complexe (silex de Prut şi roci carpatice în complexul A şi numai silex de Prut în complexul B), sau de stratigrafie l-au determinat pe autorul cercetărilor să considere că cele două locuinţe-atelier aparţin unor grupe umane diferite, care s-au succedat la intervale mici de timp [12]. Tot din Gravettianul final datează şi complexele-locuinţe de la Valea Ursului (jud. Neamţ), şi care adăposteau cîte un atelier de cioplire a uneltelor, complexul I fiind încălzit de o vatră centrală, alcătuită dintr-o lentilă de cenuşă şi bucăţi mici de cărbune. În marginea de est a acestei colibe de formă rotundă s-a dezvelit o mică groapă plină doar cu cenuşă. Deşi cercetarea arheologică s-a făcut cu deosebită atenţie, nu s-au putut surprinde urme de pari de la construcţia ei [13]. Printre piesele litice descoperite aici se remarcă mai multe tipuri de gratoare şi burine, vîrfuri de tip „La Gravette" şi un altul de tip „à cran atypique", lame „à bord abattu", răzuitoare etc., precum şi 582 aşchii provenite din cioplirea nucleelor.

Ultimele adăposturi special amenajate de pe teritoriul României datează de la începutul epipaleoliticului şi au fost identificate la Măluşteni II (jud. Galaţi), încadrarea cronologică şi culturală fiind propusă pe baza utilajului litic, care se caracterizează, între altele, prin lipsa burinelor, a lamelor „à bord abattu" şi a vîrfurilor de tip „La Gravette", debitajul lamelar fiind foarte slab reprezentat. În această aşezare, în cadrul unei zone ceva mai mari, în care s-a observat existenţa unor lentile şi pete de cenuşă, s-au determinat trei locuinţe-colibe de suprafaţă, fără adînciturі în sol datorită rezistenţei deosebite a argilei compacte locale [14]. Cantitatea relativ mare de cenuşă pare să fie un indiciu al distrugerii acestor colibe prin foc, după o folosire nu prea îndelungată [15].

Acestea sînt cele mai sigure date de care dispunem pînă în prezent cu privire la existenţa unor construcţii de locuire în aşezările paleolitice de pe teritoriul ţării noastre. Considerăm, însă, că nu trebuie exclusă ipoteza potrivit căreia unele complexe aparţinînd locuirilor gravettiene de la Ripiceni — Valea Badelui [16], Buda — Dealul Viilor [17] şi Lespezi — Dealul Paşcanu [18] ar putea reprezenta urmele unor adăposturi uşoare de locuire, de scurtă durată, fără să fi fost necesare amenajări mai durabile.

Se ştie că în epoca paleolitică grupurile umane, mai mult sau mai puţin numeroase, au locuit nu numai în aer liber, ci şi în peşteri. Ei au folosit aceste adăposturi naturale ca loc de aşezare, deoarece în felul acesta se apărau împotriva rigorilor climatului (destul de sever în perioadele stadiale ale ultimei glaciaţiuni) şi împotriva animalelor sălbatice.

12 M. Brudiu, *op. cit.*, 1974, p. 116.
13 Idem, p. 122—124 şi pl. 85.
14 M. Brudiu şi Eug. Popuşoi, Carpica, IV, 1971, p. 21—29; M. Brudiu, *op. cit.*, 1974, p. 107 şi pl. 84.
15 M. Brudiu, *op. cit.*, 1974, p. 107.
16 Al. Păunescu, *Materiale*, X, 1973, p. 10.
17 C.S. Nicolăescu-Plopşor, V. Căpitanu, C. Buzdugan, V. Ursachi, *Materiale*, VIII, 1962, p. 141—144.
18 M. Bitiri, *SCIV*, 14, 1963, 1, p. 136—138; M. Bitiri şi V. Căpitanu, *Carpica*, V, 1972, p. 39—58.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

În aceste condiții, nu era necesară decît o amenajare sumară a peșterii respective, în special a suprafeței pe care o locuiau, deoarece, în cele mai multe cazuri, nu era locuită întreaga grotă. Totuși, uneori, chiar și în peșteri grupele umane și-au construit adăposturi special amenajate. Printre acestea se remarcă locuința din stratul 5 al grotei de la Lazaret, datînd din Acheulean (sfîrșitul glaciațiunii Riss)[19] (fig. 2/1). Săpăturile sistematice executate aici cu deosebită minuțiozitate au permis punerea în evidență a unei cabane de dimensiunile 11 × 3,50 m, construită aproape de intrarea în grotă. Conturul acestei colibe era format din blocuri de piatră cu diametrul mediu de 15 cm.

Pe baza cercetărilor de aici, cît și prin cunoașterea procedeelor utilizate de unele triburi aflate încă în stare primitivă, arheologii francezi au reconstituit locuința din grota Lazaret, folosind ca armătură coarne de cerb, pentru acoperiș și pereți utilizîndu-se piei de animale[20].

În interiorul acestei colibe au fost identificate răspîndiri de cărbune de lemn și cenușă, oase arse, numeroase fragmente de diafize, cranii, mandibule de la ierbivore și carnivore, gasteropode terestre și organisme marine. În ceea ce privește industria litică, s-au putut deosebi zonele de maximă concentrare, cu unelte aparținînd Culturii de prund, precum și piesele provenite din același nucleu. La amenajarea interioară a cabanei a fost construit un perete intermediar despărțind, astfel, două camere, fiecare fiind încălzită de cîte o vatră. În jurul vetrelor au fost amenajate locurile pentru dormit, alcătuite din minuscule cochilii și din ierburi marine, acoperite cu piei de animale mari. După cum observă prof. F. Bordes, locurile pentru dormit s-au putut păstra, în unele cazuri, datorită refacerii lor la anumite intervale de timp[21].

Interesantă este constatarea specialiștilor care au cercetat grota de la Lazaret, potrivit căreia, acheuleenii de aici nu au cioplit uneltele în interiorul locuinței, ci în imediata apropiere a peșterii, într-un adăpost natural (sub stîncă), observație bazată pe lipsa atelierelor de cioplire din interior[22].

Locuințe datate în paleoliticul inferior, asociate și cu unelte aparținînd Culturii de prund, Abbevillianului și Acheuleanului mijlociu s-au mai descoperit la Oldowai (Tanzania), Terra Amata (Franța) și Latamne (Siria)[23], în timp ce la Torralba del Mora (Spania)[24], Kalambo Falls (Rhodezia de Nord)[25] și Melka Kontouré (Etiopia)[26] s-au identificat doar structuri de campamente sezoniere, de foarte scurtă durată, datate la 55.000—50.000 ani.

Pentru epoca mousteriană (primele etape) se cunosc atît construcții care marchează locuiri de mai lungă durată (Baume des Peyrards)[27],

19 Henry de Lumley, Brigitte Pillard et Frédéric Pillard, *op. cit.*, p. 183—226.
20 Idem, fig. 17—42, 51—53 și pl. I—IV.
21 F. Bordes, *B.S.P.F.*, 72, 1975, 5, p. 141.
22 Henry de Lumley, Brigite Pillard et Frédéric Pillard, *op. cit.*, p. 209.
23 Idem, p. 202.
24 Michel N. Brézillon, *op. cit.*, p. 243.
25 F. Bordes, *Le Paléolitique dans le monde*, Paris, 1968, p. 68.
26 Michel N. Brézillon, *op. cit.*, p. 153.
27 Henry de Lumley, Brigite Pillard et Frédéric Pillard, *op. cit.*, p. 202.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

unele în peşteri (în locuinţa de la Kiik-Köba, datată în Mousterianul timpuriu au fost descoperite 5 gropi pentru vetre, în una din ele găsindu-se un maxilar fragmentar de cal)[28], cît şi amenajări cu dale de piatră (La Ferrassie)[29] sau simple campamente sezoniere cu vetre şi ateliere de cioplire (Suhaia Mecetka)[30], pentru ca în Mousterianul superior să fie cunoscută locuinţa de la Molodova I (strat inferior)[31]. Săpăturile efectuate de A. Cernîş în această mare aşezare paleolitică de pe malul Nistrului au pus în evidenţă urmele unei colibe de formă ovală, cu dimensiunile de 10 × 7 m, care adăpostea 15 vetre mici (fig. 2/2). Baza acestei mari locuinţe era formată din oase de *Elephas primigenius:* 12 cranii, 34 omoplaţi, 51 oase de la extremităţi, 14 defense şi 5 maxilare.

Spre deosebire de alte locuinţe (Lazaret etc.), la Molodova s-a observat marea concentrare a uneltelor şi deşeurilor de cioplire în interiorul cabanei, înregistrîndu-se 1000—2000 piese pe fiecare metru pătrat, în timp ce în afara ei uneltele şi deşeurile de prelucrare a silexului se aflau în cantitate mult mai mică (circa 40—50 pe metru pătrat)[32]. Apare, deci, evident faptul că această construcţie adăpostea un mare atelier (sau mai multe) de cioplire a silexului.

Alte „structuri de locuire" aparţinînd paleoliticului mijlociu au fost identificate în aşezările de la Orangia (Africa de Sud), unde s-au depistat două adăposturi eliptice, două semicirculare şi patru adînciturî în sol, amenajate pentru dormit ; Cueva Morin (Spania), Rheindahlen Westwand (R.F.G.), precum şi în grotele din complexul Arcy-sur-Cure (Yonne — Franţa)[33].

In paleoliticul superior, poate şi datorită faptului că în cea mai mare parte peşterile au fost abandonate, stabilindu-se cu predilecţie în aşezări deschise (terasele rîurilor, platouri etc.), oamenii preistorici şi-au amenajat adăposturi temeinice sau sezoniere, în funcţie de durata locuirilor.

In literatura de specialitate şi îndeosebi în cea franceză se utilizează frecvent termenul de „campements" — tabere sezoniere, atribuit aşezărilor în care s-au descoperit vetre şi ateliere de cioplire, atît din paleoliticul superior, cît şi din Mousterian, printre care Meiendorf (R.F.G.)[34], Tata (Ungaria)[35], Balşaia Akkarja, Amvrossievka, Pidoplicika şi Kamennaia Balka I şi II (U.R.S.S.)[36]. Considerăm că în această categorie trebuiesc incluse şi staţiunile paleolitice de la Ripiceni-Izvor[37], Ripiceni — Valea Badelui[38], Mitoc — Malul Galben şi Mitoc — Pîrîul lui

28 A.N. Rogacev, *op. cit.*, p. 67.
29 F. Bordes, *op. cit.*, p. 146.
30 P. I. Boriskovski, *L'Anthropologie*, t. 69, 1965, 1—2, p. 13.
31 Idem, p. 12 ; F. Bordes, *op. cit.*, p. 119 ; Michel N. Brézillon, *op. cit.*, p. 155 ; A. N. Rogacev, *op. cit.*, p. 68, fig. 1.
32 A. N. Rogacev, *op. cit.*, p. 67.
33 Pentru aceste descoperiri, cf. *IX-e Congrès UISPP, Colloque XI : Les structures d'habitat au Paléolithique moyen*, Nice, 1976.
34 Michel N. Brézillon, *op. cit.*, p. 152.
35 Idem, p. 236.
36 P. I. Boriskovski, *op. cit.*, p. 16.
37 Al. Păunescu, *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 11 şi urm.
38 Idem, *Materiale*, X, 1973, p. 10.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Istrate, Crasnaleuca [39], pentru a nu le aminti decît pe acelea din depresiunea Prutului Mijlociu.

Prin săpăturile arheologice efectuate în așezări datate în paleoliticul superior sau în stațiuni cu niveluri de locuire atribuite ultimei perioade a paleoliticului au fost puse în evidență structuri de locuințe special amenajate, identificate pe aproape întreg teritoriul Europei. Astfel, în Ungaria, la Ságvár, cercetările arheologice au permis descoperirea a două locuințe de tip bordei, considerate ca fiind utilizate pentru adăpostirea unui grup relativ puțin numeros, pe timpul iernii. Întrucît în timpul săpăturilor au fost depistate bucăți de lemn carbonizat, autorii descoperirilor consideră că aceste construcții aveau acoperișul susținut de stîlpi, spre deosebire de marea majoritate a locuințelor paleolitice ai căror pereți erau construiți din coarne de cerb și oase de mamut.

Din punct de vedere geomorfologic, descoperirile de la Ságvár au fost datate la sfîrșitul glaciațiunii Würm, iar din punct de vedere cultural au fost atribuite Gravettianului [40]. O altă locuință, încălzită de o vatră de dimensiuni mari a fost descoperită în grota Istállóskö [41].

În Cehoslovacia, printre stațiunile paleolitice în cuprinsul cărora cercetările arheologice au depistat urme de construcții de locuințe, amintim pe acelea de la Predmosti, Dolní-Věstonice, Pavlov, Barca I și II etc. La Dolní-Věstonice au fost identificate urmele a 5 locuințe contemporane, în formă de cort, dintre care prima adăpostea 5 vetre, iar la marginea sa se afla mormîntul unei femei de circa 40 de ani ; o altă colibă, cu diametrul de circa 6 m, avea baza alcătuită dintr-un zid de pietre, fiind încălzită de o singură vatră de dimensiuni ceva mai mari, lîngă care s-a găsit cunoscuta figurină antropomorfă — Venus de la Věstonice [42]. Un număr de 11 locuințe ovale, circulare sau înguste (alungite), cu vetre aliniate pe axul lung, au fost găsite și în așezarea de la Pavlov (fig. 8/1) ; alături de piese de silex datate în Gravettian au fost descoperite baghete din corn de cerb, decorate cu motive geometrice, precum și statuete feminine și zoomorfe din ivoriu și calcar [43]. Deosebit de interesantă este descoperirea de la Predmosti unde, la marginea locuinței, a fost găsit un mormînt colectiv [44]. Studiile antropologice au arătat că grupul uman care a locuit aici reprezintă varianta Predmosti a tipului Cro-Magnon [45]. Cercetările din stațiunile Barca I și II au precizat că bordeiele de aici, adîncite în sol, au fost utilizate îndeosebi în timpul iernii [46]. Alte structuri de locuire descoperite pe teritoriul Ceho-

39 M. Brudiu, *Probleme noi în paleoliticul superior din Moldova*, comunicare la Colocviul V : *Problemele paleoliticului, mezoliticului și neo-eneoliticului României*, București, 1976.
40 M. Gábori—V. Gábori, *op. cit.*, p. 19—34 ; M. Gábori, *op. cit.*, p. 111—127.
41 L. Vertes, *ActaArch.*, Budapesta, vol. V, 1955. p. 111—131.
42 Michel N. Brézillon, *op. cit.*, p. 86—87 ; L. Bánesz, *IX-e Congrès UISPP, Coll. XIII : Les structures d'habitat au Paléolithique supérieur*, Nice, 1976, p. 21—22 și fig. 9 a-d.
43 L. Bánesz, *op. cit.*, p. 23—24 și fig. 12.
44 Michel N. Brézillon, *op. cit.*, p. 198.
45 Olga Necrasov, *Originea și evoluția omului*, E.A., București, 1971, p. 215.
46 L. Bánesz, *Slov. Arch.*, XIII, 1965, 2, p. 308.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

slovaciei sînt acelea din aşezările deschise de la Barca-Svetla III, Ostrava-Petřkovice, Lubna (fig. 7/1), Putim (fig. 8/2), precum şi din grotele Dzerabá Skala, Déravá jaskyne, Ochoz, Šanov Kout II [47].

În R.F. Germania, printre staţiunile paleolitice în care s-au găsit resturi de construcţii umane se numără acelea de la Stellmoor, Langmannersdorf [48] şi Gönnersdorf. Colibele de la Stellmoor, aflate într-un nivel de locuire aparţinînd Hamburgianului, sînt de formă oval-rotundă, baza lor fiind alcătuită din lespezi de piatră [49]. Cabana de la Gönnersdorf [50] era de formă oarecum ovală, fiind prevăzută cu două intrări. Identificarea unor urme de pari la distanţă de 1,5 m unul de altul a permis să se considere că scheletul acestei construcţii era din lemn, pentru acoperiş şi pereţi utilizîndu-se piei de cal. Cioplirea uneltelor se făcea atît în interior cît şi în afara locuinţei. Vatra din interior asigura încălzirea, iar unele plăci de şist, prevăzute cu cîte o scobitură, erau folosite la iluminatul cu grăsime animală. Locul pentru dormit se afla în marginea de vest a colibei. Tot în interiorul ei a fost depistat şi un mic atelier pentru prelucrarea fildeşului.

Urme de locuinţe au fost descoperite şi pe teritoriul R.D. Germane (Kniegrotte, Sandberg, Hummelsheim) [51].

Mai numeroase sînt structurile de locuinţe descoperite în aşezările din Franţa, printre care se remarcă acelea de la Corbiac, Pincevent şi Abri Pataud [52], Mussidan [53], grota Salpêtriere [54], Plateau Parrain, Flageolet I şi II [55] etc. La Mussidan şi la Flageolet II au fost identificate pavaje din mici plăci de calcar, considerate de autorii descoperirilor ca reprezentînd platformele locuinţelor [56], iar în grota Salpêtriere, nivelurile de locuire aurignaciană (datate la circa 28.000 ani) conţineau mai multe vestigii de cabane rectangulare, dintre care una părea să aibă dimensiunile de 15 × 8 m. La Pincevent, cercetările efectuate sub conducerea lui André Leroi-Gourhan au permis şi reconstituirea unor locuinţe de formă rotundă sau ovală (fig. 6), fiind acoperite cu piei de ren. Fiecare adăpost avea în interior una sau mai multe vetre, în apropierea cărora se aflau atelierele de cioplire a silexului. Unele plăci de calcar, uşor scobite, erau folosite la iluminat. Locurile pentru dormit erau rezervate în interiorul locuinţei, acolo unde nu s-au depistat urmele activităţii tehnice sau culinare [57]. Alte construcţii de locuinţe de diferite tipuri,

47 L. Bánesz, *op. cit.*, Nice, 1976, p. 8—24 şi fig. 1—8
48 Idem, p. 27 şi fig. 14—15.
49 Michel N. Brézillon, *op. cit.*, p. 119, 129.
50 Gerhard Bosinski, *Ausgrabungen in Deutschland*, 1 (1975), t. III. p. 255—270.
51 L. Bánesz, *op. cit.*, p. 29.
52 Henry de Lumley, Brigitte Pillard et Frédéric Pillard, *op. cit.*, p. 202
53 Denise de Sonneville-Bordes, *op. cit.*, p. 46.
54 Michel N. Brézillon, *op. cit.*, p. 215.
55. F. Bordes, *op. cit.*, p. 141—142 ; J. Philippe Rigaud, *IX-e Congrès UISPP, Coll. XIII : Les structures d'habitat au Paléolithique supérieur*, Nice, 1976, p. 93—99.
56 Denise de Soneville-Bordes, *op. cit.*, p. 46 ; F. Bordes, *op. cit.*, p. 141.
57 A. Leroi-Gourhan et Michel N. Brézillon, *op. cit.*, p. 263—385 ; idem. *Al VII-lea supliment la Gallia Préhistoire*, 1972.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

cu vetre, au fost depistate în așezările de la Etiolles, datate în paleoliticul final, și care adăposteau mari ateliere de cioplire a uneltelor [58].

Construcții de locuit din oase de mamut s-au găsit și în Polonia [59], între care se remarcă cele două cabane descoperite la Cracovia — Strada Spadzista (B), datate în Gravettian [60], precum și locuința din grota Gora Pulawska II, care adăpostea patru vetre și ateliere de cioplire [61].

Cele mai multe locuințe aparținînd paleoliticului superior au fost descoperite pe teritoriul U.R.S.S. : Kiev—Kirilovska, Gagarino, Mezin. Sungir, Puškari, Malta, Buriet, în complexul de stațiuni Kostienki etc. Cabanele de la Kiev—Kirilovska aveau, în interpretarea autorului cercetărilor, mai multe intrări, resturile faunistice aflate la baza acestora și în stratul de cultură aparținînd speciilor *Elephas primigenius, Rhinoceros antiquitatis, Macrofelix sp., Hyaena sp., Canis lupus, Ursus, Gulo gulo* [62].

Așezarea de la Gagarino, situată pe malul stîng al Donului, a fost descoperită în 1927. Prin săpăturile efectuate aici de către S. N. Zamiatnin au fost descoperite două mari locuințe mărginite cu dale de calcar. În afara uneltelor de silex (vîrfuri „à cran" de tip Kostienki I — stratul superior etc.) și os (suliță, străpungătoare, ace) și a faunei reprezentate prin mamut, vulpe polară, rinocer lînos, ren, bizon, s-au găsit și statuete feminine din ivoriu [63].

Mai multe tipuri de locuințe au fost identificate în așezarea de la Malta, situată pe terasa a III-a de pe malul stîng al Angarei, la circa 85 km vest de Irkutsk. Unele aglomerări de oase și unelte de piatră, pe spații mici, sînt considerate ca reprezentînd locuiri sezoniere, dar s-au găsit și urme de colibe pătrate sau rectangulare, cu marginile întărite cu un mic zid de piatră, pereții fiind alcătuiți din oase mari înfipte în pămînt, iar acoperișul, din coarne de ren, avînd în interior o vatră centrală ; alte locuințe mai trainice au fost adîncite în sol, cu pereții întăriți cu dale de piatră. Pe întreaga suprafață a așezării, dar și în interiorul colibelor au fost găsite unelte de silex (gratoare, burine, străpungătoare, lame retușate, unele înmănușate în coarne de ren) sau din os (suliță, străpungătoare, ace), obiecte de podoabă și 80 statuete feminine din ivoriu [64]. Tot în această zonă, dar pe malul drept al Angarei, între 1936—1940, A. P. Okladnikov a descoperit, în așezarea de la Buriet, patru urme de colibe de formă ovală, ușor adîncite, avînd pereții întăriți

58 Y. Taborin, *Les habitats paléolithiques des bords de Seine : Etiol-les (Essone, France)*, comunicare la Colocviul 271 : *Sfîrșitul timpurilor glaciare în Europa. Cronostratigrafia și ecologia culturilor paleoliticului final*, Bordeaux, 1977.

59 J. K. Kozlowski, Henryk Kubiak, Elszbieta Sachse-Kazlowska, *Recherches Archéologiques de 1969*, Cracovia, 1970, p. 15—20 ; Boleslaw Ginter, Recherches *Archeologiques de 1969*, Cracovia, 1970, p. 22.

60 J. K. Kozlowski, Henryk Kubiak, Elszbieta Sachse-Kozlowska, *Sprawozdania Archeologiczne*, XXIII, 1971, p. 13—31 ; L. Bánesz, *op. cit.*, p. 31 și fig. 17.

61 L. Bánesz, *op. cit.*, p. 25.

62 U. P. Pidopliciko, *op. cit.*, p. 30, fig. 7, p. 34, fig. 9, p. 40.

63 Michel N. Brézillon, *op. cit.*, p. 108 ; S. N. Zamiatnin. *Paleolit SSSR*, Moscova-Leningrad, 1935. p. 38, fig. 9 ; A. N. Rogacev, *op. cit.*, p. 67.

64 P. I. Boriskovski, *op. cit.*, p. 25 ; Michel N. Brézillon, *op. cit.*, p. 148—149.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

cu plăci de calcar şi oase mari înfipte în sol, acoperişul fiind construit din coarne de ren. În afara uneltelor, asemănătoare celor de la Malta, s-au descoperit şi 5 statuete feminine, dintre care patru din ivoriu [65].

În bazinul Desnei, pe malul drept al acestui rîu, în aşezarea de la Puşkari I, P. I. Boriskovski a identificat urmele unei construcţii cu dimensiunile de 12 × 4,50 m, avînd baza uşor adîncită în sol. În interiorul ei au fost depistate trei vetre orientate pe axul lung. Pentru pereţi şi acoperiş s-au utilizat coarne de ren şi cerb, fildeşi de mamut şi oase de cal, urs, rinocer lînos etc., întreaga construcţie fiind acoperită cu piei de la aceleaşi animale [66]. Tot pe malul drept al Desnei, Th. Volkov a descoperit în 1908 aşezarea de la Mezin, săpăturile fiind efectuate între 1954—1961 de către I. Şovkoplias. Pe baza cercetărilor de aici, se pare că locuinţa, de formă oarecum rotundă, era alcătuită din două cercuri concentrice cu cîte 20 şi, respectiv, 15 cranii de mamut. Suprafaţa sa era de circa 200 mp, încălzirea fiind asigurată de o vatră centrală. S-au găsit numeroase unelte de silex, precum şi o brăţară din ivoriu, un omoplat şi două maxilare de mamut pictate cu ocru roşu, decorul fiind constituit din linii oblice sau în zigzag [67].

Intensele cercetări efectuate în aşezările paleolitice din grupul Kostienki au permis identificarea mai multor construcţii de locuire, de formă, tehnici şi dimensiuni diferite, unele de suprafaţă, altele uşor adîncite în sol. Majoritatea sînt de tipul colibelor cu o vatră centrală, dar s-au găsit şi cabane mari, lungi de 20 pînă la 30 m, care adăposteau cîte 9—10 vetre (Kostienki I — stratul I, Kostienki IV — nivelul inferior). Se remarcă două colibe la marginea cărora s-a găsit cîte o construcţie funerară cu schelete aparţinînd unui individ matur de tipul Cro-Magnon (Kostienki II) şi unui copil de 6—7 ani (Kostienki XV). În aşezările cu mai multe niveluri de locuire (Kostienki I, IV, VIII), în fiecare nivel au fost dezvelite urmele de la una sau două colibe de forme şi tipuri diferite. Se pare că majoritatea acestor locuinţe aveau pereţii din oase mari înfipte în sol, vertical, iar acoperişul din coarne de cerb sau ren, întreaga construcţie fiind acoperită cu piei de la aceleaşi animale. În interiorul unor locuinţe de la Kostienki I, în afara uneltelor de silex s-au găsit şi statuete feminine şi figurine animaliere lucrate în ivoriu şi calcar [68].

Printre alte staţiuni paleolitice de pe teritoriul U.R.S.S. în care s-au găsit resturi de construcţii de locuire, mai sînt citate acelea de la Timonovka, Avdeevo, Ciulatovo, Borşevo etc. [69].

65 Michel N. Brézillon, *op. cit.*, p. 50.
66 P. I. Boriskovski, *Liudina kam'ianogo viku na Ukraini*, Kiev, 1940, p. 38, fig. 22 ; idem, *MIA*, 40, 1953, p. 176 şi urm., fig. 89—90.
67 I. G. Şovkoplias, *Mezinskaia stojanka*, Kiev, 1965 ; P. I. Boriskovski, *L'Antropologie*, t. 69, 1965, 1—2, p. 15 ; idem, *MIA*, 40, 1953, p. 237—286 ; U. P. Pidopliciko, *op. cit.*, p. 77, 97 şi fig. 26—29 şi 37 ; A. N. Rogacev, *op. cit.*, p. 72, fig. 5.
68 M. Bitiri, *SCIV*, 9, 1958, 2, p. 469—473 ; Michel N. Brézillon, *op. cit.*, p. 27, 133—134, 238—239 ; F. Bordes, *op. cit.*, p. 195 ; P. I. Boriskovski, *L'Antropologie*, t. 69, 1965, 1—2, p. 17 şi 21, fig. 3—5 ; idem, *SA*, 1, 1958, p. 3—19 ; P. P. Efimenko, *op. cit.*, p. 324 şi urm ; A. N. Rogacev, *op. cit.*, p. 69 etc.
69 M. Bitiri, *op. cit.*, p. 469—474.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Pe baza datelor oferite de literatura de specialitate, constatăm că încă din paleoliticul inferior grupele umane și-au amenajat adăposturi mai simple sau mai trainice, în funcție de durata locuirii, materia primă necesară și de mijloacele „tehnice" cunoscute în perioada respectivă.

Paleoetnografia oferă informații potrivit cărora cele mai simple amenajări le-au constituit paravanele din crengi înfipte în pămînt, oblic, în linie dreaptă sau în formă de cerc[70], urmele unui asemenea adăpost paleolitic (asemănător primului complex de la Mitoc — Pîrîul lui Istrate) fiind găsite în Alsacia, în apropiere de Spichern[71]. Nu este exclus ca astfel de adăposturi să fi fost ridicate de oamenii epocii paleolitice în jurul tuturor atelierelor și al vetrelor, pentru apărarea și păstrarea focului, în acele așezări în care nu s-au putut identifica construcții de locuire mai complexe.

În paleoliticul inferior și mijlociu, poate și datorită faptului că erau locuite îndeosebi peșterile, nu erau necesare decît sumare amenajări ale acestor adăposturi naturale ; în paleoliticul superior însă, peșterile sînt părăsite în cea mai mare parte, fenomen determinat, credem, și de o anumită creștere demografică, grupele umane stabilindu-se cu predilecție în așezări deschise. În aceste condiții erau mult mai necesare unele adăposturi împotriva vîntului și a ploii. Deoarece, însă, viața se desfășura într-o permanentă căutare a hranei, în cele mai multe cazuri aveau caracterul unor tabere sezoniere, ridicate, pentru popasuri scurte, acolo unde se puteau procura mai ușor mijloacele de existență. Numai în anumite zone, bogate în vînat, culeș și pescuit, taberele erau mai bine organizate în vederea unei locuiri de mai lungă durată. Din această cauză în cercetarea unui „sol de locuire"[72] este necesar să se analizeze toate detaliile rămase în urma locuirii : unelte, resturi faunistice, vetre, preocupări artistice etc., pentru a se găsi mijloacele de a se reconstitui cît mai exact modul de viață în perioada respectivă.

În ceea ce privește construcțiile special amenajate și considerate astfel de către autorii descoperirilor, se pot deosebi mai multe tipuri, fără ca acestea să fie caracteristice unei zone geografice, perioade sau culturi paleolitice.

— Ca formă, au fost identificate locuințe rotunde, ovale, circulare, rectangulare, trapezoidale, alungite și una singură pătrată (Malta) ;

— Locuințe compuse din două încăperi sau din mai multe colibe mici unite între ele (Lazaret, Puškari, Mezin, Kostienki I și IV etc.) ;

— Locuințe de suprafață (în marea majoritate) și bordeie adîncite în sol (Puškari, Kostienki I și VIII, Gagarino, Malta, Barca I și II etc.) ;

— Locuințe încălzite de cîte o singură vatră (marea majoritate) sau de mai multe vetre (Molodova I, Kostienki I și IV, Dolní-Věstonice, Pincevent, Barca I etc.) ;

— Locuințe cu baza întărită cu pietre de calcar (Lazaret, Dolní-Věstonice, Gagarino, Malta) ;

70 Iulius E. Lips, *Obîrșia lucrurilor. O istorie a culturii omenirii*, Ed. St., București, 1964, p. 29.
71 *Ibidem*.
72 F. Bordes, *B.S.P.F.*, 72, 1975, 5, p. 139.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

— Locuinţe avînd interiorul pavat cu plăci de calcar (Corbiac, Flageolet II, Mussidan) :

— Locuinţe cu construcţii funerare (Dolní-Věstonice, Predmosti, Kostienki II şi XV) ;

— Majoritatea construcţiilor adăposteau ateliere de cioplire a silexului ; la Lazaret prelucrarea uneltelor se făcea în afara locuinţei, iar la Gönnersdorf a fost găsit un atelier pentru prelucrarea fildeşului ;

— Locuinţe în care s-au găsit şi urmele unor preocupări artistice sau de cult, reprezentate prin figurine antropomorfe şi zoomorfe, perle, dinţi de carnivore, perforaţi, coarne de ren sau omoplaţi de mamut pictaţi cu ocru roşu (Pavlov, Kostienki I şi IV, Gagarino, Malta, Gönnersdorf, Pincevent).

Reconstituirea locuinţelor paleolitice constituie un alt aspect al cercetării preistorice. Bazîndu-se în special pe unele date oferite de studiile paleoetnografice, la Pincevent (fig. 6), Lazaret, Gönnersdorf, Mezin, Puşkari, Dolní-Věstonice, Barca I şi II etc., cabanele reconstituite au forma unor corturi simple, conice (în cazul colibelor ovale sau circulare) sau se prezintă ca 2—3 corturi construite unitar (în cazul cabanelor alungite, de dimensiuni mai mari), ambele tipuri de adăposturi fiind utilizate şi în prezent de unele populaţii aflate în stare de primitivitate.

Relativ la numărul de oameni pe care-i putea adăposti o locuinţă paleolitică, unii cercetători apreciază că un grup de 20—25 de indivizi constituiau o echipă capabilă să realizeze toate operaţiile privind procurarea hranei şi alte activităţi economice [73] ; grupele umane care locuiau complexele de locuinţe de la Dolní-Věstonice, Avdeevo şi Kostienki I au fost estimate la 100—200 persoane, iar la Barca I, cîte 4—5 persoane pentru fiecare locuinţă [74].

Unele aspecte ale locuirilor umane în paleoliticul tîrziu au fost studiate şi din punct de vedere paleoeconomic. Astfel, pentru aşezările de tip Mezin, în care au fost depistate mai multe locuinţe, s-a propus reconstituirea unui „sat" cu locuinţe de vară şi de iarnă, estimîndu-se numărul familiilor şi al întregii populaţii care putea să locuiască în „satul" respectiv, necesarul de hrană pentru întreţinerea colectivităţii respective şi cantitatea de unelte necesare şi produse pe timp de un an [75].

În ceea ce priveşte ocupaţiile grupelor umane din epoca paleolitică, în afara vînătorii, atestată prin prezenţa resturilor faunistice descoperite în cantitate mai mică sau mai mare în aproape toate aşezările cercetate, un loc principal îl ocupa cioplirea uneltelor şi armelor, atît de necesare în desfăşurarea celorlalte activităţi economice. Din acest punct de vedere, utilajul litic descoperit la Mitoc — Pîrîul lui Istrate se compune din nuclee (fig. 3/14 ; fig. 4/6, 10), lame mijlocii neretuşate sau cu retuşe fine (fig. 3/2, 4—6, 8, 10—12 ; fig. 4/5, 8—9 ; fig. 5/3—9, 12), aşchii mijlocii

73 L. Bánesz, *Slov. Arch.*, XIII, 1965, 2, p. 309 ; C. Garth Sampson, IX-e Congrès *UISPP, Coll. XI : Lesstructures d'habitat au Paléolithique moyen*, Nice, 1976, p. 8 şi urm.

74 L. Bánesz, *op. cit.*, Nice, 1976, p. 32.

75 S. N. Bibikov, *SA*, 1969, 4, p. 5—22 şi fig. 1.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

neretușate sau cu retușe fine (fig. 4/4 ; fig. 5/13), răzuitoare pe nuclee (fig. 5/14—15), gratoare (fig. 3/1, 7 ; fig. 4/3, 7 ; fig. 5/16), gratoare-burin (fig. 3/9 ; fig. 5/11), burine (fig. 5/10), lame mijlocii sau microlitice cu o latură parțial retușată abrupt, în tehnică gravettiană (fig. 4/1 ; fig. 5/1—2), un răzuitor dublu convex din gresie (fig. 3/13) și altele din silex (fig. 4/2), o lamă mijlocie retușată abrupt pe o porțiune a laturii drepte, îndeplinind și funcțiile de gratoar și străpungător, acesta din urmă realizat printr-o scobitură retușată (fig. 3/3). Precizăm că pînă în prezent această piesă nu-și găsește analogii în inventarul litic al așezărilor paleoliticului superior, atît pe teritoriul României, cît și în regiunile învecinate.

Avînd la dispoziție o cantitate practic inepuizabilă de materie primă de bună calitate — silexul cretacic de Prut — aflat în sediment natural la baza teraselor inferioare ale Prutului, grupele umane care au populat aceste terase au reușit să realizeze unelte de un înalt nivel tehnic, dovada unei intense activități economice.

Locuirile umane în epoca paleolitică, cu întreaga lor problematică legată de adaptarea la mediul înconjurător și folosirea sa cît mai eficientă în scopul supraviețuirii comunității umane, continuă să rămînă o preocupare de seamă a arheologilor care studiază această perioadă. În acest sens, cercetările de la Ripiceni, Pincevent, Lazaret, Gönnersdorf etc. și rezultatele deosebit de importante la care s-a ajuns, ar putea să constituie modele-cadru pentru orice investigare a unei așezări paleolitice, mai ales în stațiunile unde complexele de locuire (vetre, ateliere de cioplire etc.) sînt detalii care indică și existența unor adăposturi construite de omul paleolitic.

CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LES COMPLEXES D'HABITATS DÉCOUVERTS DANS LES STATIONS PALÉOLITHIQUES

Résumé

Les conditions de la vie humaine à l'époque paléolithique sont étudiées avec beaucoup d'intérêt et d'attention par les préhistoriciens de touts les pays.

La modernisation des recherches archéologiques a permis la découverte d'un grand nombre d'habitations paléolithiques, quelques-unes à caractéristiques bien individualisées.

Dans cette étude, l'auteur a cherché, sur la base des données de la littérature de spécialité et de quelques découvertes du territoir de la Roumanie, à définir quelques-unes des traits communs ou individuels de ces habitations paléolithiques, à partir de l'Acheuléen jusqu'à la fin du Paléolithique supérieur.

Par ces recherches intenses, le Paléolithique étudie les modalités d'adaptation des groupements humains aux conditions d'un milieu si peu favorable à la survivance de la communauté humaine, qui devait résister à la rigueur du climat, surtout aux périodes stadiales des deux dernières glaciations.

La découverte du feu et des procédes succesifs de l'obtenir, la connaissance de ses multiples avantages, ont déterminé les groupements humains à chercher aussi les moyens de le conserver. Toutes ces circonstances ont constitué autant de raisons pour l'aménagement d'habitations plus ou moins simples ou durables, en fonction de la durée de l'habitat, de la matière première facile à procurer et des moyens techniques connus à l'époque.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

L'étude d'une riche bibliographie a permis à l'auteur de constater que, contrairement à l'évolution des outils, le dégré de complexité des constructions ne croît pas pour marquer la même évolution de la communauté humaine pendant l'époque paléolithique, étant donné que la cabane acheuléenne de Lazaret montre des caractéristiques supérieures à beaucoup d'habitations du Paleolithique superieur.

En fonction des caractéristiques des habitations, mises en évidence par les découvreurs, l'auteur a fait cette classification :

— par la forme, on a identifié des habitations rondes, ovales, circulaires, rectangulaires, trapézoïdales, allongées et une seule carrée ;

habitations au toit soutenu par des pieux (Ságvár, Gönnersdorf), ou des os de grands herbivores et carnassiers (Puşkari I, etc.) ;

— habitations à deux chambres ou composées de plusieurs cabanes petites (Lazaret, Puşkari, Mezin, Kostienki I et IV, etc) ;

— habitations de surface (la grande majorité) ou creusées dans le sol (Puşkari, Gagarino, Malta, Barca I et II, etc) ;

— habitations chaufées par un seul foyer (la grande majorité) ou par plusieurs foyers (Molodova I, Kostienki I et IV, Dolní-Věstonice, Pincevent, Barca I, etc.) ;

— habitations à base consolidée aussi par des pierres calcaires (Lazaret, Dolní-Věstonice, Gagarino, Malta, etc.) ;

— habitations à l'intérieur couvert de pavés en plaques calcaires (Corbiac, Flageolet II, Mussidan) ;

— habitations à constructions funéraires (Dolní-Věstonice, Predmosti, Kostienki II et XV) ;

— la majorité des constructions abritaient des ateliers pour la taille ; à Lazaret on effectuait la taille du silex en dehors, mais à Gönnersdorf on a trouvé un atelier pour la travail de l'ivoire.

Un autre aspect de la recherche préhistorique des dernières années est celui de la reconstruction des habitations paléolithiques. En se basant autant sur les données des études ethnographiques que sur les observations attentives pendant les fouilles, à Pincevent, Lazaret, Gönnersdorf, Mezin, Dolní-Věstonice, etc., les cabanes reconstituées se présentent soit sous la forme de huttes simples, coniques, soit d'un système unitaire de 2—3 tentes assemblées, les deux types d'abris étant encore utilisées par des populations primitives.

A l'égard du nombre d'individus abrités par une habitation paléolithique, quelques-uns des chercheurs estiment qu'un groupe de 20—25 personnes constituait une équipe capable d'effectuer toutes les opérations liées à l'acquisition de la nourriture et aux autres activités économiques. L'auteur considère l'hypothese acceptable pour les habitations de grandes dimensions, mais pas pour celles de diamètre plus petit.

Concernant les occupations des groupes humains à l'époque paléolithique, sur la base des découvertes dans le périmètre des structures d'habitat, on peut constater, outre la chasse attestée par les restes faunistiques, la place principale occupée par la taille des outils et des armes, tout à fait nécessaires pour le développement des autres activités économiques. Bien qu'il n'y ait pas assez de preuves, il est très probable que les habitants des cabanes instalées sur les terrases fluviatiles pratiquaient aussi la pêche. De même, on constate des préoccupations artistiques, attestées autant par les nombreuses figurines féminines et zoomorphes que par des omoplates de mammouth peites d'ocre rouge.

Après des années de recherches intenses relatives aux habitats de l'époque paléolithique et aux problèmes de leur adaptation au milieu physique, la Préhistoire a fait de remarquables progrès. Les recherches et les résultats si importants, concernant l'étude des habitations paléolithiques de Molodova, Lazaret, Gönnersdorf, Ripiceni, etc., pourraient constituer les „modèles-cadres" pour toute inventigation d'un établissement paléolithique, surtout dans les stations où les complexes d'habitat (foyers, ateliers, etc.) ont des dimensions qui indiquent aussi l'existence d'abris construits par l'homme paléolithique.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Abris paléolithique découverts sur le territoire de la Roumanie : 1, plan de l'habitation aurignacienne de Ceahlău-Dîrțu (d'après C. S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu et Fl. Mogoșanu) ; 2, plan de la hutte (?) aurignacienne de Mitoc-Pîrîul lui Istrate : a, fragments osseux ; b, l'atelier de débitage du silex ; c, fragments de charbons ; d, traces de cendre et de charbons.

Fig. 2. — Plans des habitations : 1, plan de la cabane acheuléenne de Lazaret : zones de plus grande concentration de l'industrie (d'après H. de Lumley) ; 2, plan de la hutte moustérienne de Molodova I : a, foyers ; b, dants de mammouth (d'après P. I. Boriskovski).

Fig. 3. — Outils en pierre de Mitoc-Pîrîul lui Istrate : 1, grattoir double ; 2, 4—6, 8, 10—11, lames moyennes non retouchées ; 3, grattoir-perçoir sur lame moyenne, partiallement à bord abattu et à encouche retouchée ; 7, grattoir ; 9, grattoir-burin ; 12, lame à crête ; 13, racloir double convexe ; 14, nucléus (1, 13, grès ; 2—12, 14, silex).

Fig. 4. — Outils en silex de Mitoc-Pîrîul lui Istrate : 1, lame moyenne partiallement à bord abattu ; 2, racloir double convexe ; 3, 7, grattoirs ; 4, éclat moyen non retouché ; 5, 8, 9, lames moyennes non retouchées ; 6, 10, nucléus.

Fig. 5. — Pièces en silex de Mitoc-Pîrîul lui Istrate : 1—2, lames microlithiques à fines retouches ; 3, lame moyenne à fines retouches ; 4—9, 12, lames moyennes non retouchées ; 10, burin d'angle ; 11, grattoir-burin ; 13, éclat moyen à retouches fines ; 14—15, rabots sur nucléus ; 16, grattoir.

Fig. 6. — Reconstitution de l'habitation 1 magdalénienne de Pincevent : 1 et 2, élevation et plan de la cellule fondamentale : A, bloc-siège ; B, foyer à l'entrée ; C, couchettes ; D, espace libre ; 3, vues cavalières de la tente revêtue de sa couverture ; 4, plan de l'assemblage de trois cellules fondamentales. La disposition des perches de charpente a été établie sur une maquette en grandeur réele (d'après A. Leroi-Gourhan et M. N. Brézillon).

Fig. 7. — Habitations paléolithiques : 1, Lubná (Bohême) d'après L. Bánesz) ; 2, Pincevent (Seine-et-Marne) : A, le foyer 27-M 89 au bord de la structure circulaire de l'habitation ; a, charbons et détritus domestiques ; B, un petit foyer satellite ; b, charbons seuls ; C, un autre petit foyer ; c, charbons seuls (d'après A. Leroi-Gourhan).

Fig. 8. — Habitations paléolithiques (d'après L. Bánesz) ; 1, Pavlov (Moravie), plan d'habitations gravéttiennes ; 2, Putim (Bohême), plan d'habitations magdaléniennes.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

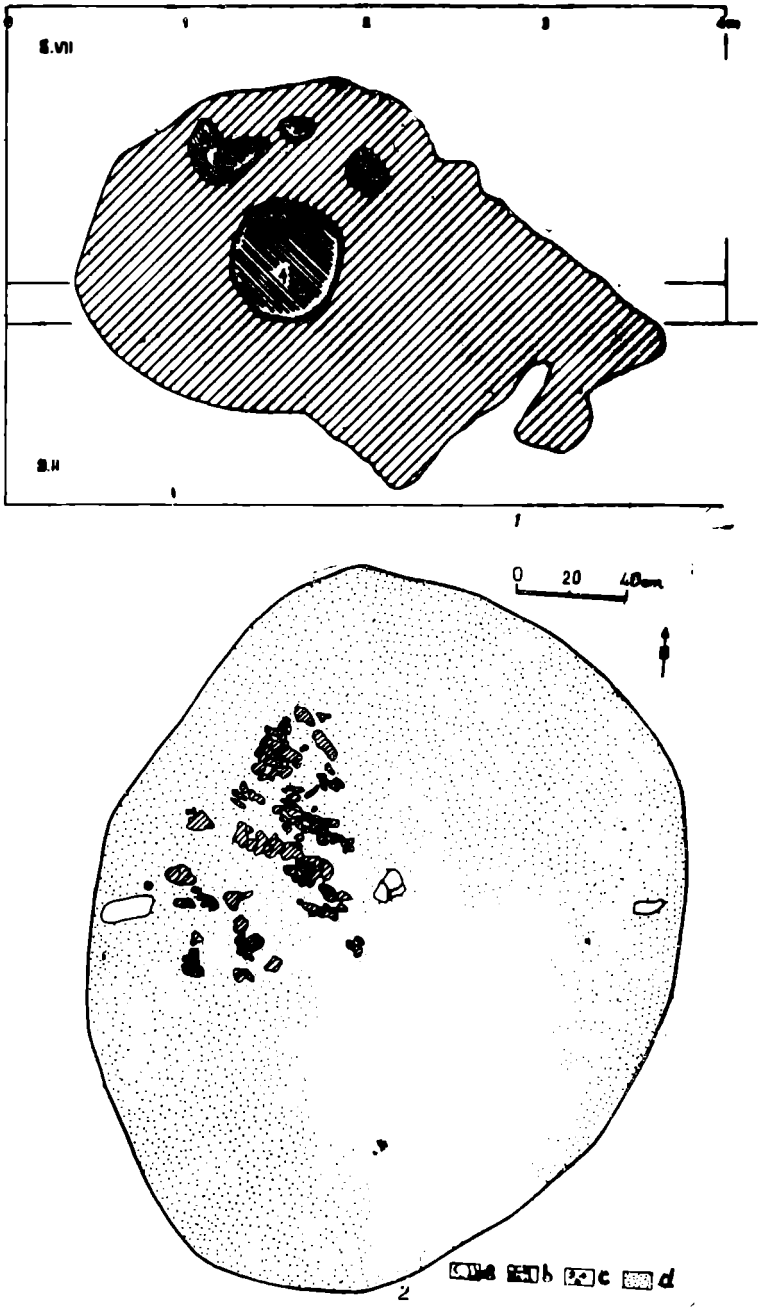

Fig. 1. Adăposturi paleolitice descoperite pe teritoriul României : 1, planul colibei aurignaciene de la Ceahlău—Dîrțu (după C. S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu și Fl. Mogoșanu) ; 2, planul colibei (?) aurignaciene de la Mitoc — Piriul lui Istrate : a) fragmente de oase, b, atelierul de cioplit a silexului ; c) fragmente de cărbune ; d) suprafața adăpostului.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

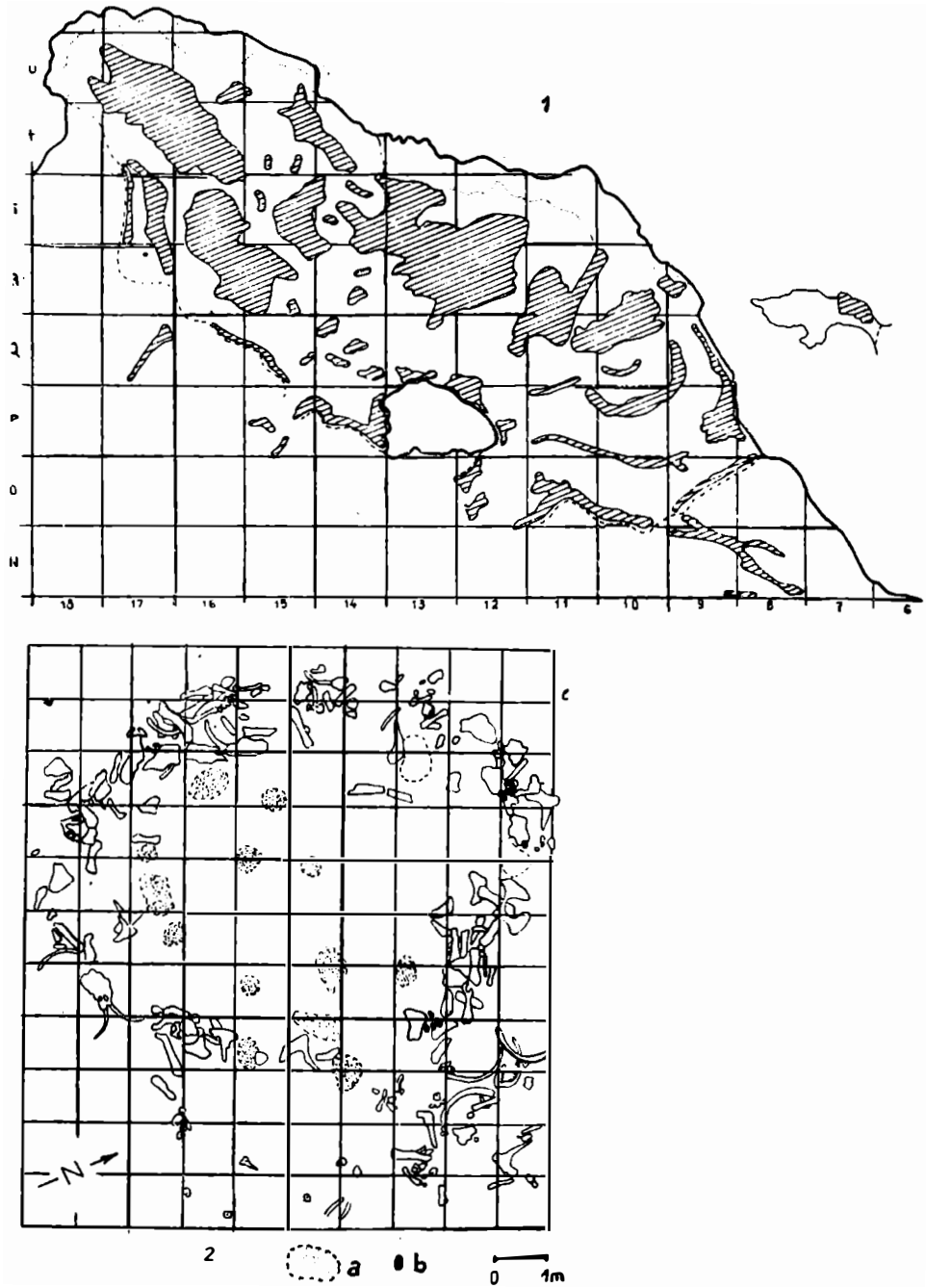

Fig. 2. Locuinţe paleolitice: 1, planul cabanei acheuleene de la Lazaret (după H. D. Lumley) — zonele cu cea mai mare concentrare a utilajului; 2, planul locuinţei musteriene de la Molodova I (după P. I. Boriskovski): a) vetre, b) dinţi de mamut.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

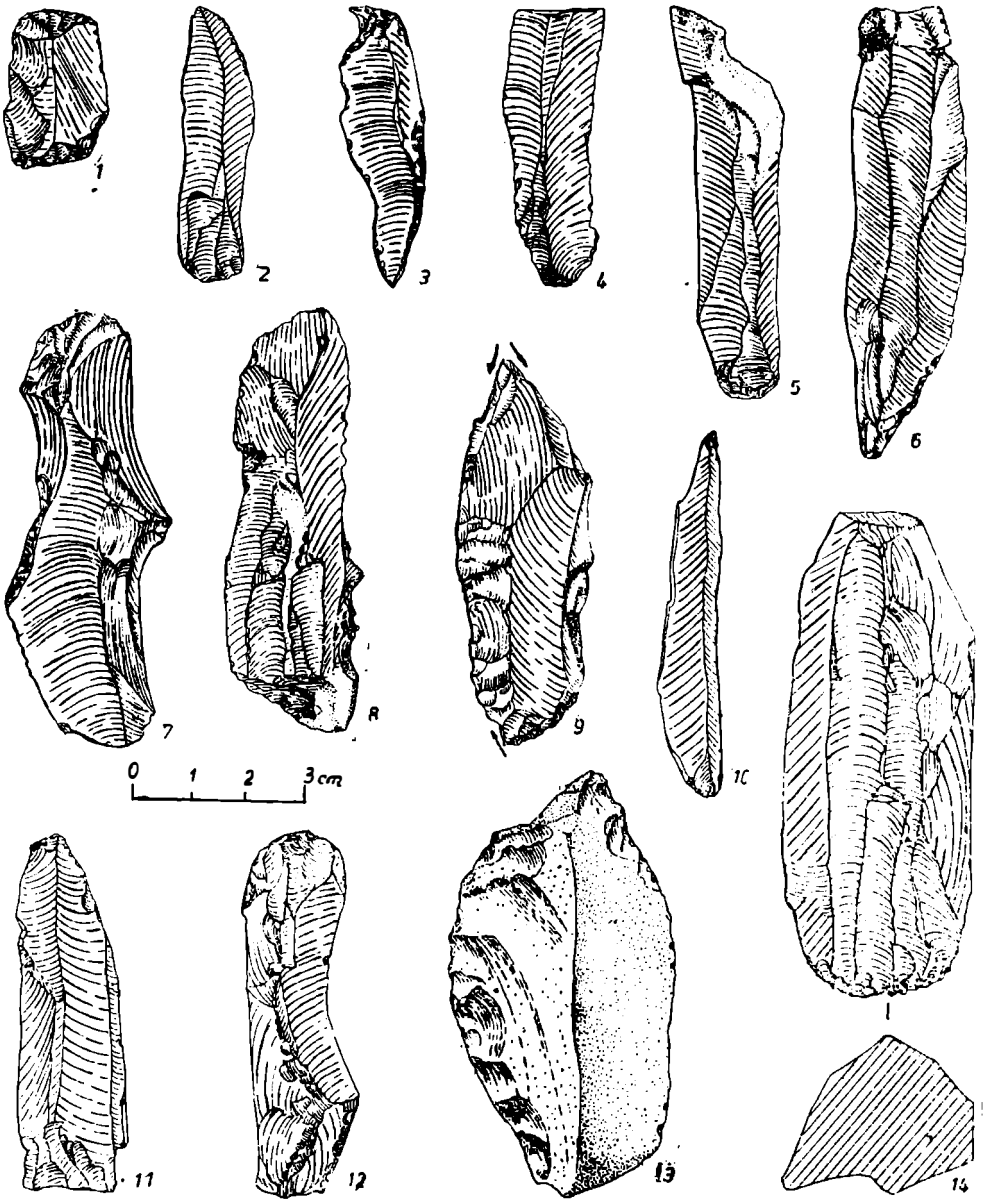

Fig. 3. Unelte de piatră de la Mitoc — Pîriul lui Istrate: 1, gratoar dublu; 2, 4—6, 8, 10—11, lame mijlocii nerctușate; 3, gratoar-străpungător pe lamă parțial retușată abrupt, cu scobitură retușată; 7, gratoar; 9, gratoar-burin; 12, lamă tip „à crête"; 13, răzuitor dublu convex; 14, nucleu (1, 13 gresie; 2—12, silex).

http://www.cimec.ro http://cmiabc.ro

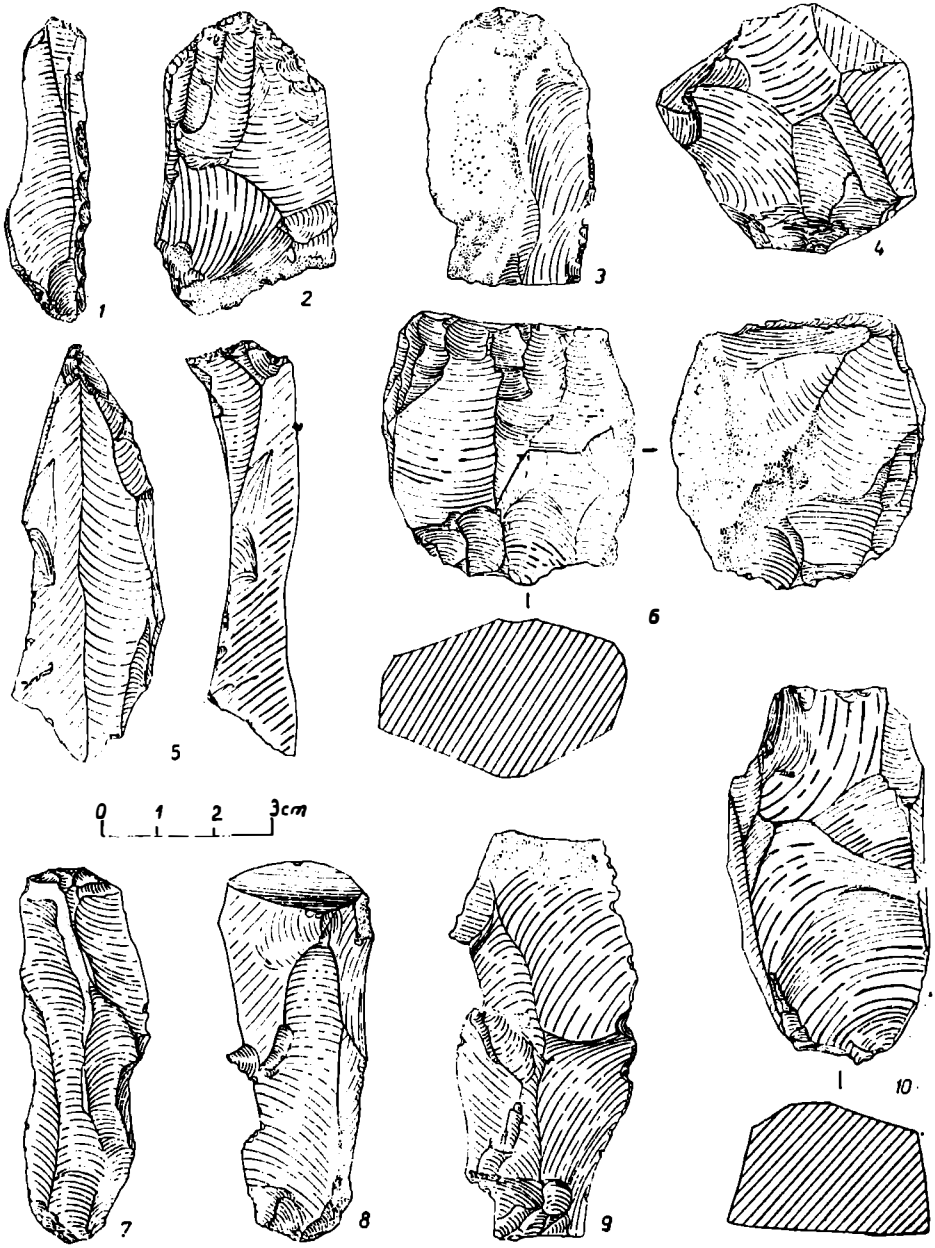

Fig. 4. Unelte de silex de la Mitoc — Pîrîul lui Istrate : 1, lamă mijlocie parțial retușată abrupt ; 2, răzuitor dublu convex ; 3, 7, gratoare ; 4, așchie mijlocie neretușată ; 5, 6, lame mijlocii retușate ; 8—10, nuclee.

http://www.cimec.ro

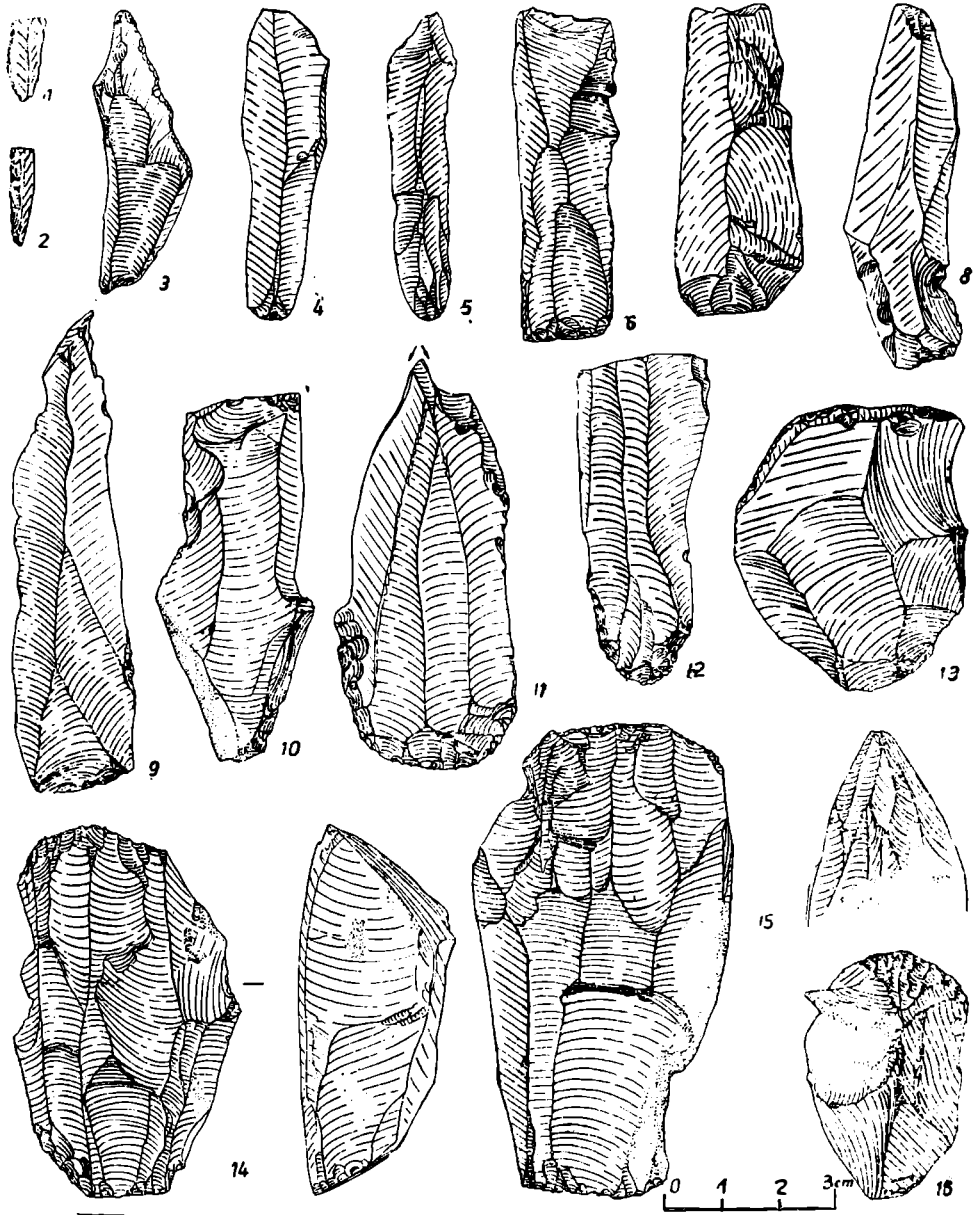

Fig. 5. Piese de silex de la Mitoc — Pîrîul lui Istrate : 1—2, lame microlitice fin retușate ; 3, lamă mijlocie cu retușe fine ; 4—9, 12, lame mijlocii neretușate ; 10, burin de unghi ; 11, gratoar-burin ; 13, așchie mijlocie cu retușe fine ; 14—15, [illegible]

http://www.cimec.ro http://arhiva.cimec.ro

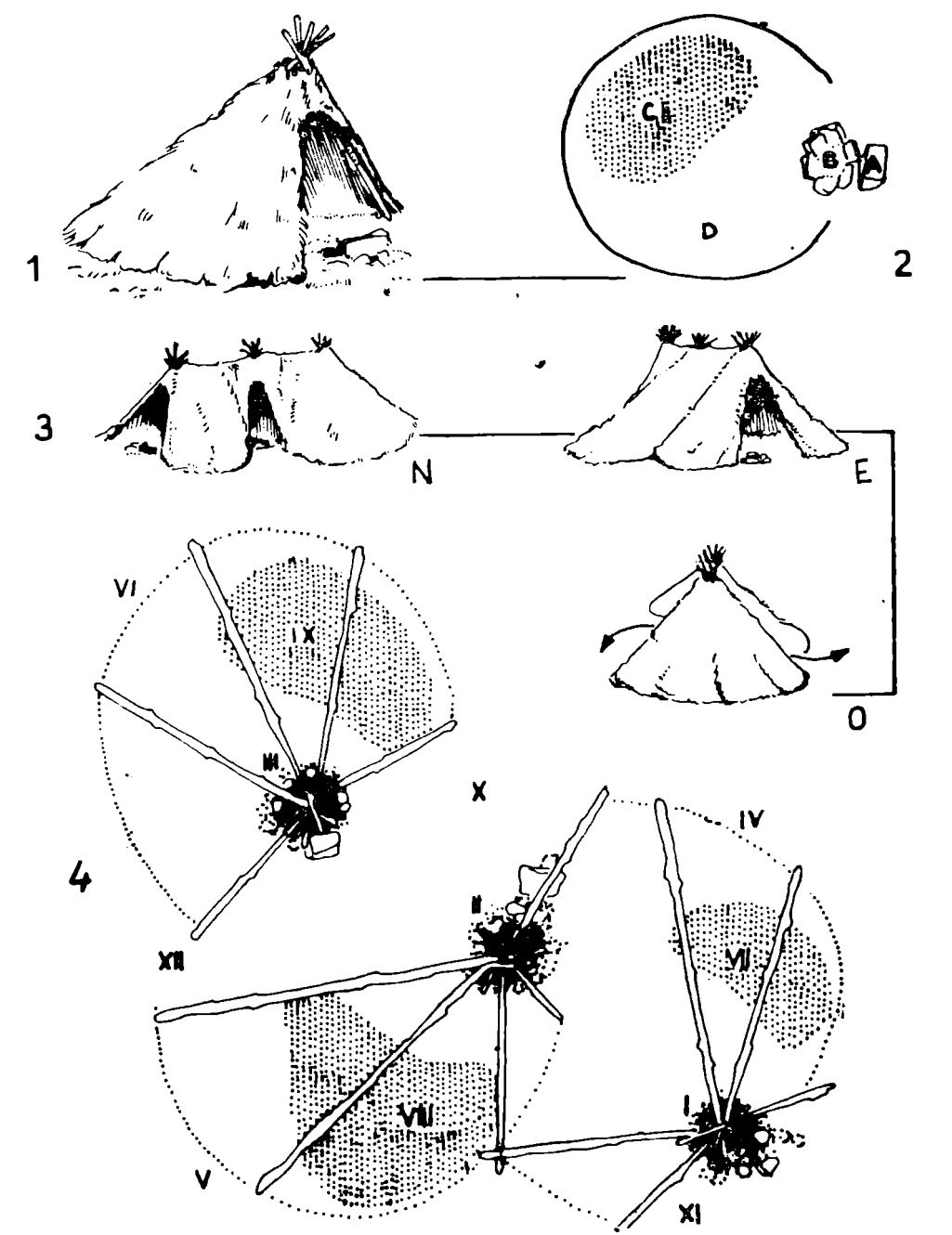

Fig. 6. Reconstituirea locuinței 1 magdaleniene de la Pincevent : 1 și 2, elevația și planul celulei fundamentale ; A, bloc-scaun ; B, vatra de la intrare ; C, locul pentru dormit ; D, spațiul liber ; 3, cortul învelit în blănuri în perspectivă cavalieră (vue cavalière) ; 4, planul asamblării a trei celule fundamentale. Dispoziția prăjinilor scheletului a fost stabilită pe o machetă în mărime reală (după A. Leroi-Gourhan et M. Brézillon).

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Fig. 7. Locuințe paleolitice: 1, Lubná (Boemia), locuință din paleoliticul superior (după L. Bánesz) 2, Pincevent: A, vatra 27-M 89, la marginea structurii circulare a locuinței; a, cărbuni și alte deșeuri; B, vatră mică alăturată; b, resturi de cărbuni; C, altă vatră; a, cărbuni; b, resturi de cărbuni (după A. Leroi-Gourhan).

http://www.cimec.ro / http://cimec.ro

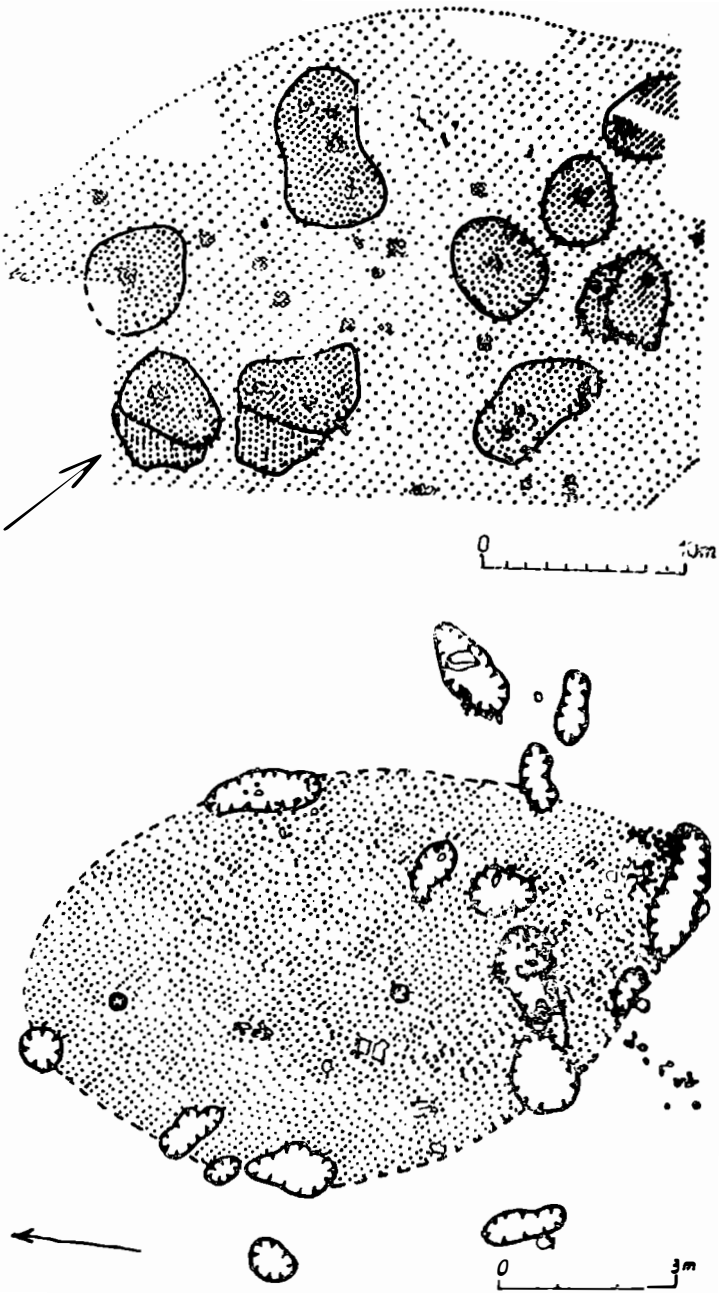

Fig. 8. Locuințe paleolitice (după L. Bánesz): 1, Pavlov (Moravia), planul locuințelor gravetiene; 2, Putim (Boemia),

http://www.dimec.ro/ http://cimec.ro

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

VASE-COȘULEȚ CUCUTENIENE

de DAN MONAH

În cadrul ceramicii pictate cucuteniene au fost identificate cîteva serii tipologice deosebite. Astfel sînt vasele de tip horă [1], unele suporturi, vasele-binoclu, recipientele cu tub folosite pentru libații [2], vasele în formă de prismă secționată [3] etc. În cadrul fiecărei serii numărul exemplarelor este redus dar, de cele mai multe ori, realizarea lor tehnică și artistică este deosebită. Pentru majoritatea vaselor din această categorie a fost presupusă o întrebuințare specială, de cult.

Formele vaselor de uz curent se repetă adesea [4], în timp ce formele care ies din canoanele obișnuite ne obligă să presupunem o utilizare aparte, fiind de altfel întotdeauna puțin numeroase. Uneori vasele din această categorie au forme bizare sau nu au, în mod evident, nici o utilitate practică. Cele mai multe sînt bogat și îngrijit decorate. Între funcția și decorul vasului există în mod clar o relație directă [5].

Odată cu cristalizarea și îmbogățirea reprezentărilor cultuale și a practicilor magice și obiectele folosite în cadrul ceremoniilor capătă forme și decoruri ciudate, datorită necesității de a se face o separație între obiectele de uz cotidian și cele rituale.

Pentru a interpreta o serie tipologică ca fiind de cult este necesar să ținem seama de trei factori : formă, ornament și frecvență. Mai ales criteriul cantitativ are importanță [6].

In campania de săpături arheologice din vara anului 1973 din stațiunea cucuteniană de la Mărgineni-Cetățuia au fost descoperite două piese cu o formă deosebită :

1) In prima locuință, care face parte din nivelul Cucuteni A_2 al așezării, a fost găsit un vas-coșuleț. Piesa se găsea în apropierea cuptorului locuinței unde se afla și un vas mare de provizii îngropat pînă

1 S. Marinescu-Bîlcu, *SCIVA*, 25, 1974, 2, p. 167 și urm.
2 Dan Monah, *MemAntiq.*, IV-V, 1972—1973, p. 269 și urm. ; Șt. Cucoș, *SCIV*, 25, 1974, 1, p. 125 și urm.
3 Șt. Cucoș, *Mem Antiq.*, IV—V, 1972—1973, p. 67 și urm.
4 B. Soudsky — I. Pavlú, *Pam Arch.*, LVII, 1966, 1, p. 93.
5 *Ibidem.*
6 *Ibidem.*

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

la o treime sub nivelul platformei. Prespunem că vasul era folosit pentru păstrarea apei.

Vasul-coşuleţ (fig. 1/1 ; 4) este de dimensiuni reduse : înălţimea 7,9 cm, fundul vasului, de forma unui dreptunghi cu laturile lungi uşor arcuite spre exterior, măsura 8/1,5 cm ; gura vasului, de asemeni de forma unui dreptunghi cu laturile lungi arcuite în afară, are 4,5/10,6 cm ; grosimea pereţilor la buză este de 0,3 cm. Pasta din care a fost modelat este fină, bine frămîntată, densă şi arsă oxidant, în spărtură are culoarea gălbuie. În incendiul care a mistuit locuinţa, vasul a fost ars secundar. Cu această ocazie pictura a fost alterată, iar peretele lateral-dreapta a fost vitrificat şi nu mai păstrează decît urme vagi de pictură. Mai ales învelişul-fond a avut de suferit, fiind în momentul de faţă puternic înegrit. Acelaşi lucru s-a întîmplat şi cu interiorul vasului.

Piesa noastră are forma unei prisme secţionate, deci un trunchi de prismă cu baza dreptunghiulară. Pereţii laterali au forma unor trapeze răsturnate, în timp ce pereţii din faţă şi spate sînt dreptunghiulari dar puternic bombaţi spre exterior, mai ales în apropierea gurii. Pe peretele din spate, la circa 1,5 cm de buza vasului, sînt plasate două proeminenţe — tortiţe perforate orizontal şi care foloseau, probabil, la susţinerea vasului. Locul de îmbinare al pereţilor este marcat la exterior printr-o îngroşare şi muchiere, iar la interior colţurile sînt rotunjite.

Decorul este mai greu de urmărit din cauza arderii secundare, totuşi se poate spune cu certitudine că vasul a fost pictat tricrom. Motivul decorativ principal (fig. 1/5), după părerea noastră [7], este constituit din două spirale orizontale îmbucate, rezervate din fondul brun al vasului. Motivul este reduplicat prin două spirale pictate cu alb gros (păstos), separarea spiralelor făcîndu-se cu o linie neagră îngustă. În momentul de faţă culorile originale sînt alterate : fondul brun a căpătat o nuanţă cenuşie închisă, iar albul a devenit gălbui. Pe muchia din dreapta-spate, în partea de sus, se observă un motiv complementar : o semiovă rezervată din fond (fig. 4/1-b). Capetele îmbucate ale spiralelor sînt plasate central pe pereţii din faţă şi spate (fig. 1/1).

Modelarea şi decorarea vasului sînt foarte îngrijit executate. Remarcăm că forma neobişnuită a vasului a ridicat artistului numeroase dificultăţi la modelare. Îmbinarea feţelor plane cu cele arcuite a necesitat multă migală. Fără îndoială forma vasului avea o importanţă deosebită pentru modelator.

2) Un fragment dintr-un vas asemănător a fost descoperit în apropierea aceleiaşi locuinţe. Fragmentul este format din peretele lateral şi cîteva mici porţiuni din fundul şi pereţii lungi ai vasului (fig. 1/2 ; 3/3). Spre deosebire de primul exemplar peretele lateral este aproape dreptunghiular şi uşor arcuit spre exterior. Înălţimea vasului a fost de 6,2 cm, iar lăţimea peretelui lateral de 6 cm la fund şi de 8—8.5 cm la gură. Pasta din care a fost modelat este omogenă şi densă, tipică

7 Şt. Cucoş, *op. cit.*, p. 69 consideră că motivul decorativ principal este constituit din „spirale în S orizontale pictate cu alb şi bordate cu negru".

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

pentru ceramica fină pictată. Vasul a fost acoperit cu o angobă cărămizie, fină, care a fost îngrijit lustrită. Exteriorul vasului a fost pictat tricrom. Decorul este format din semiove conturate cu negru și umplute cu culoare alb-gălbuie. Același decor a fost executat și pe pereții din față și spate. Pictura a fost executată destul de neglijent sau neîndemînatec, semiovele de pe peretele lateral au deviat spre dreapta.

3) Un alt fragment de la un vas prismatic a fost găsit în apropierea unei alte locuințe. Fragmentul este mic, se păstrează doar partea de la fund cu îmbinarea pereților (fig. 1/3). Credem că a făcut parte tot dintr-un vas de tip coșuleț. Pictura a fost tricromă dar acum este puternic corodată.

Piesele descrise, atît prin contextul în care au fost descoperite cît și prin celelalte caracteristici, în special pictura, fac parte din nivelul Cucuteni A2.

* * *

In literatura arheologică mai sînt cunoscute cîteva exemplare de vase-coșuleț. În așezarea Cucuteni A de la Hăbășești a fost descoperit un vas coșuleț fragmentar [8]. Vasul cu pereții în colțuri a fost, probabil, de formă prismatică (fig. 1/4). Una dintre tortițele plasate pe peretele din spate s-a păstrat.

Cîteva fragmente și un vas-coșuleț provin din așezările „Ostrov" și „Lutărie" de la Drăgușeni. Materialul arheologic din aceste stațiuni se datează tot în faza Cucuteni A.

Vasul-coșuleț de la Drăgușeni-Ostrov (fig. 2/1—3) are aceeași formă de prismă secționată, cu pereții laterali de formă trapezoidală, dar spre deosebire de exemplarul nostru este mult mai mare și pe lîngă cele două tortițe de pe peretele din spate mai are una în centrul peretelui din față [9]. Fără îndoială că acestea aveau un rol practic.

Decorul vasului este alcătuit din caneluri duble cu muchia dintre ele crestată. Ornamentul canelat este asociat cu pictură bicromă albroșu. Subliniem că vasul este bogat decorat atît la exterior cît și în interior. Mai mult chiar fundul este decorat cu crestături. Motivul decorativ principal este spiralic [10] (fig. 2/2).

In gropile din lutăria de la Drăgușeni au fost descoperite cîteva fragmente de vase prismatice. Unul dintre fragmente provine de la un vas decorat cu caneluri și pictură bicromă [11], altul este pictat tricrom cu motivul spiralelor unghiulare (fig. 3/2), iar al treilea păstrează sub buză o proeminență-tortiță perforată orizontal [12]. Toate vasele au fost confecționate din pastă fină, bine arsă, modelate îngrijit și bogat ornamentate.

8 Vl. Dumitrescu și colaboratori, *Hăbășești, Ed. Acad.*, București, 1954, p. 385 și fig. XCIII/15.
9 A. Crîșmaru, *Drăgușeni. Contribuții la o monografie arheologică*, Botoșani, 1977, p. 53 și urm., fig. 37.
10 *Ibidem*, p. 54.
11 *Ibidem*, p. 54 și fig. 36/1.
12 *Ibidem*, fig. 17/10.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Un fragment provenit de la un vas prismatic a fost descoperit în așezarea Cucuteni B de la Podei-Tg. Ocna[13]. Vasul este asemănător cu celelalte piese prezentate, are forma unui „trunchi de piramidă patrulateră cu gura largă"[14]. Decorul pictat este format din „motivul spiralelor agățate", încadrîndu-se grupei stilistice ε[15] (fig. 3/1).

*

* *

Discutînd vasele prismatice neo-eneolitce, colegul Ștefan Cucoș[16] caută originea lor în altărașele cu recipient patrulater din complexul Sesklo-Starcevo-Criș. Pentru vasul prismatic de la Izvoare, pe care noi nu l-am luat în discuție, colegul presupune că este o replică din lut a unui recipient din coajă de copac sau din piele încheiat prin cusături pe una din muchii[17].

După părerea noastră, vasele-coșuleț constituie o categorie deosebită în cadrul grupei mari a recipientelor prismatice cu corpul în patru muchii. Prin forma lor, vasele-coșuleț sînt greu de derivat din altărașele neolitice și nici nu pot fi legate de vasele prismatice cu picioruțe. Doar acestea ar putea fi o variantă evoluată a altărașelor neolitice. Mai ușor poate fi acceptată ipoteza că vasele de care ne ocupăm imită recipiente din coajă de copac sau piele. Un argument l-ar putea constitui asocierea pereților plați cu cei arcuiți și poate crestăturile de pe muchiile vasului de la Drăgușeni care pot imita o cusătură. Originea vaselor-coșuleț nu are prea mare importanță, această formă putea apare independent de existența unor recipiente similare din alte materiale.

O observație care se impune este supraviețuirea vaselor de acest tip pînă în ultima fază a culturii Cucuteni. Ar putea fi vorba de o formă ceramică cu un anumit rol în desfășurarea unor rituri magico-religioase, ceea ce ar explica persistența sa.

Este greu de presupus o utilizare practică pentru acest tip de vas. Din cauză că descoperisem coșulețul de la Mărgineni în apropierea vasului depozit, ne-am gîndit că era folosit pentru scoaterea apei. Poziția proeminențelor-tortițe nu-l fac potrivit pentru așa ceva.

In afara formei puțin obișnuite trebuie să ținem seama că modelarea vaselor prismatice ridică numeroase dificultăți artizanului, insistența acestuia nu putea fi întîmplătoare. Un alt element pe care trebuie să-l luăm în considerație este bogata ornamentare a celor mai multe exemplare. Motivul decorativ, pe toate piesele discutate, este format din diferite ipostaze ale spiralei.

Cercetătorii ornamentației neo-eneolitice sînt departe de a fi ajuns la un consens în ceea ce privește semnificația și interpretarea spiralei.

13 C. Matasă, *Arh Mold.*, II—III, 1964, fig. 21/3.
14 Șt. Cucoș, *op. cit.*, p. 68 și fig. 4/1.
15 *Ibidem.*
16 *Ibidem*, p. 67.
17 *Ibidem*, fig. 1/2.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

B. Soudsky și I. Pavlú [18] consideră spirala, și mai ales varianta de spirală în cerc (vezi fig. 2/1), ca fiind un simbol gentilic masculin, dar nu exclud interpretarea unor variante ca fiind șerpi. Motivul este interpretat în această ipostază ca o reprezentare a spiritului htonic, al pămîntului [19]. Marija Gimbutas consideră spirala ca fiind o ideogramă-șarpe [20], pe care o pune în legătură cu apa și ploaia [21]. Nu vom mai cita alte ipoteze cu privire la interpretarea spiralei. Pentru problema pe care o discutăm este necesar să reținem că spirala, oricare ar fi originea și interpretarea sa, rămîne un semn ritual încărcat cu o anumită semnificație magică. Pentru noi apare cu claritate [22] că vasele-coșuleț, prin forma și decorul lor, constituie o categorie ceramică care nu poate avea decît o funcție rituală.

DES VASES CORBILLON CUCUTENIENNES

Résumé

Dans la céramique peinte cucuteniene on a identifié quelques formes céramiques particulières. L'auteur suppose une rélation direct entre la forme, l'ornamentation et la fonction des vases. Cette hypothèse est soutenue aussi par la roche des pièces de ce genre.

LÉGENDES DES FIGURES

Fig. 1. — Des vases corbillon : 1—3, Mărgineni-Cetățuia ; 4, Hăbășești ; (d'après Vl. Dumitrescu et colab.) ; 5, décor du vase de Mărgineni.
Fig. 2. — La vase-corbillon de Drăgușeni-Ostrov (d'après A. Crîșmaru).
Fig. 3. — Des vases-corbillon fragmentaires : 1, Podei-Tg. Ocna (d'après Șt. Cucoș) ; 2, Drăgușeni (d'après A. Crîșmaru) ; 3, Mărgineni-Cetățuia.
Fig. 4. — La vase-corbillon de Mărgineni-Cetățuia (photo).

18 *op. cit.*, p. 121 și 124.
19 *Ibidem*, p. 122.
20 M. Gimbutas, *Ideograms and Simbolic Design on Ritual Objects of Old Europe (Neolithic and Chalcolithic South-east Europe)*, Extras, p. 84.
21 Idem, *Les religions de la Préhistoire*, 1975, p. 127 și urm.
22 Cf. și Șt. Cucoș, *op. cit.*, p. 70 care presupune cu unele rezerve întrebuințarea rituală a întregii serii de vase prismatice.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

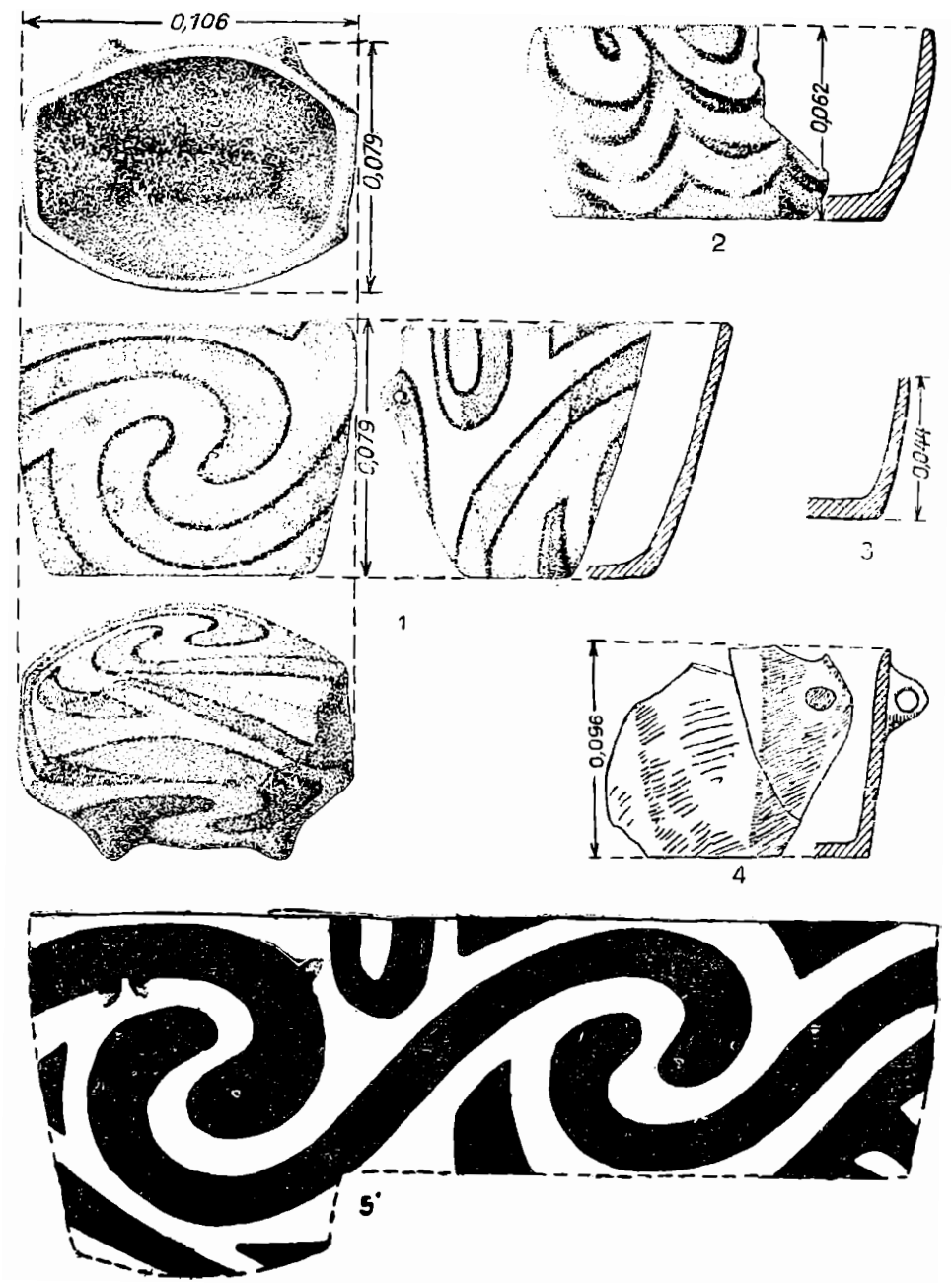

Fig. 1. — Vase-coșuleț : 1—3, Mărgineni-Cetățuia ; 4, Hăbășești (după Vl. Dumitrescu și colaboratori) ; 5, detaliu de desfășurat de pe vasul de la Mărgineni.

http://www.cimec.ro/ http://cimeboc.ro

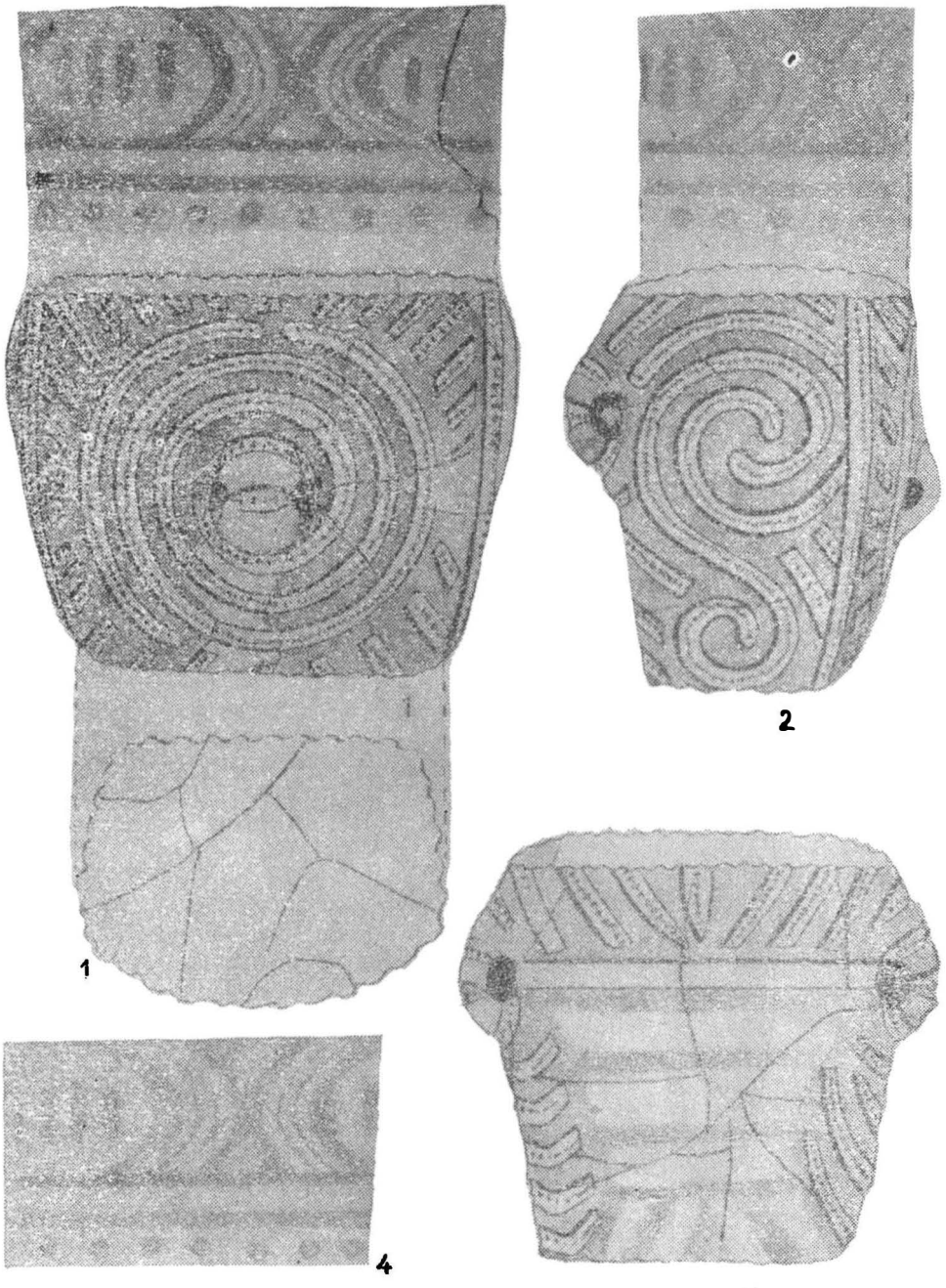

Fig. 2. — Vasul-cenușar de la Drăgușeni-Ostrov (după A. Crișmaru).

http://www.cimec.ro / http://cimabc.ro

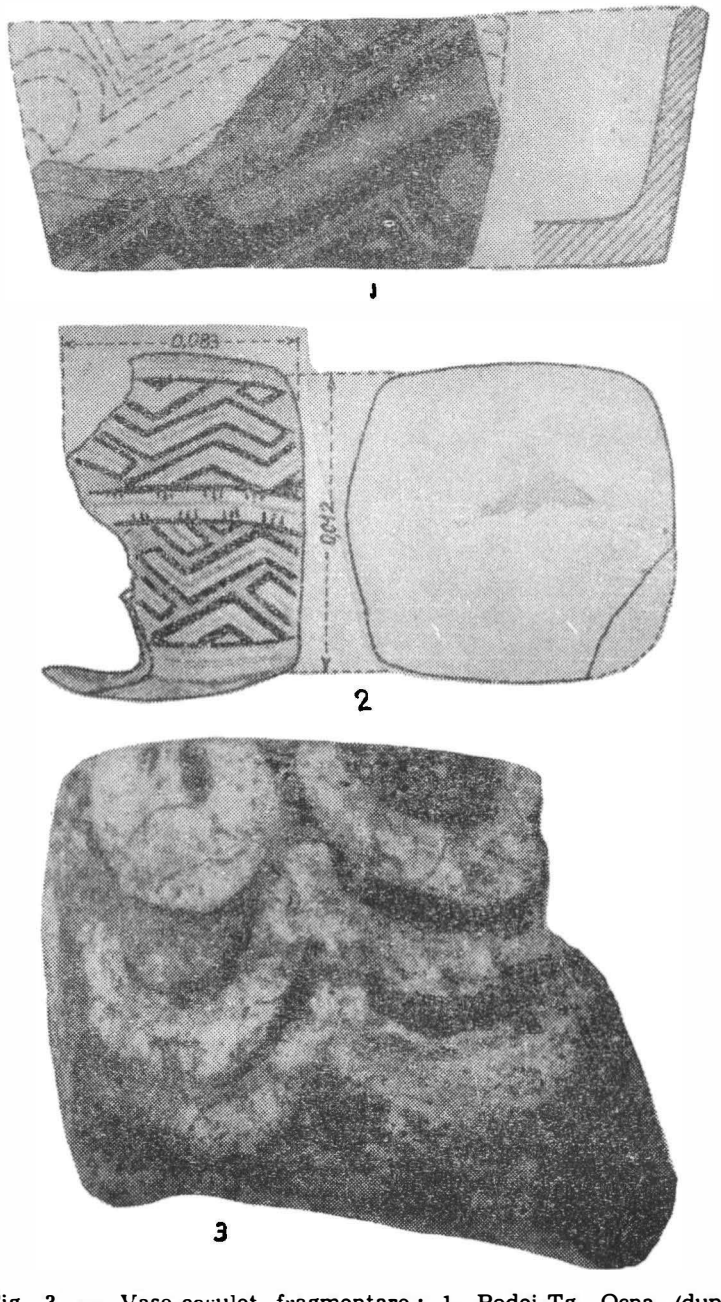

Fig. 3. — Vase-coşuleţ fragmentare ; 1, Podei-Tg. Ocna (după Şt. Cucoş) ; 2, Drăguşeni (după A. Crîşmaru) ; 3, Mărgineni-Cetăţuia.

http://www.cimec.ro http://cmiabc.ro

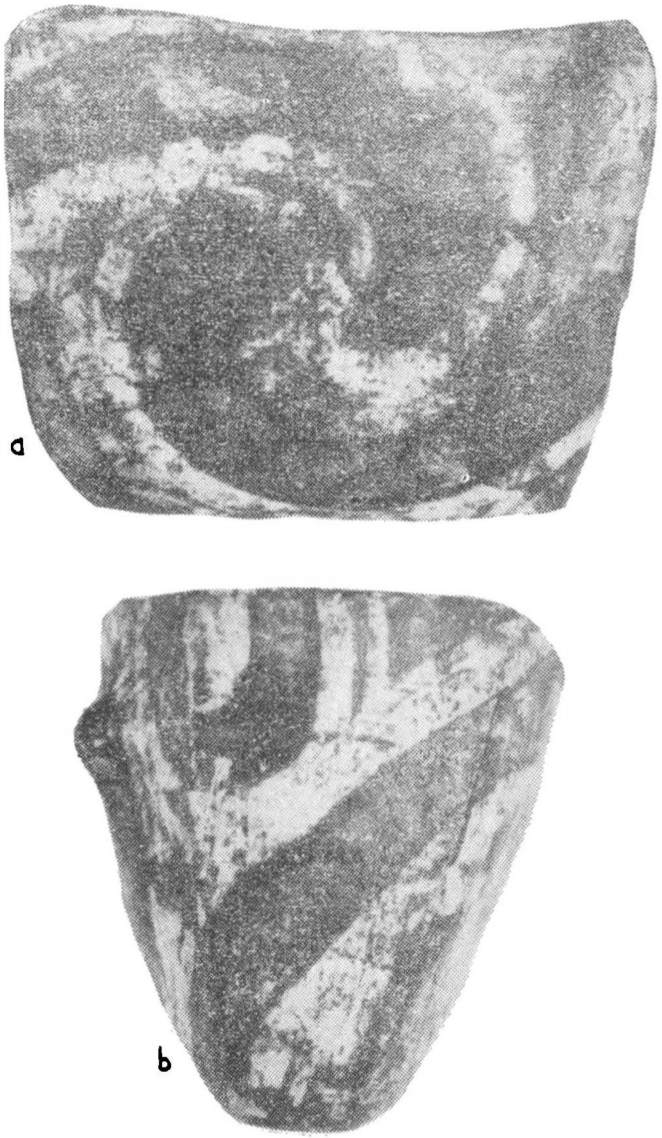

Fig. 4. — Vasul conului de la Mărgineni-Cetățuia (foto).

http://www.cimec.ro / http://cniabc.ro

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

DECORUL SPIRALIC AL CERAMICII CUCUTENI B

de STEFAN CUCOS

Caracterul fundamental al ornamentației ceramicii complexului cultural *Cucuteni,* ca și a celorlalte grupe ale ceramicii decorate în benzi, este dat de variația decorului geometric în cadrul căruia motivele spiralice cunosc grade diferite de evoluție și complexitate. Motivele ceramicii cucuteniene, dat fiind originalitatea lor, au constituit obiectul unor studii de analiză comparativă, morfologică și de stil referitoare la ceramica bandată în general[1], iar în special a unor studii asupra decorului complexului *Cucuteni — Tripolie* în sine[2]. Fără a avea intenția prezentării unui istoric al cercetării decorului ceramicii bandate, precum și opiniile referitoare la originea spiralei și a căilor ei de circulație[3], avînd în vedere importanța analizei decorului spiralic, impusă de necesitatea definirii seriilor decorative, a particularităților zonale[4] și a secvențelor cronologiei relative interne, dar și a semnificației simbolice, lucrarea noastră tratează reprezentarea *spiralei* în limita grupelor stilistice ε și ξ și pe ceramica fazei *Cucuteni B.* Am încercat să deosebim modalitățile structurale ale *spiralei* în S și rolul acesteia în variația regu-

---

1 J. Boehlau, *PZ,* 19, 1928, p. 45 și urm. ; V. G. Childe, *JHS,* 42. 1922 ; Fr. Schachermeyr, *PF,* 4, 1954, p. 1 și urm. ; idem, *Die ältesten Kulturen Griechenlands,* Stuttgart, 1955, p. 99 și urm. ; Vl. Dumitrescu, *SCIV,* 9, 1958, 1, p. 198 și urm. ; idem, *Dacia,* NS, 2, 1958, p. 50 și urm.

2 H. Schmidt, *Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien,* Berlin — Leipzig, 1932 ; T. S. Passek, *MIA,* 10, 1949, Moscova — Leningrad ; R. Vulpe, *Izvoare, Săpăturile din 1936—1948,* București, 1957 ; Vl. Dumitrescu și colab., *Hăbășești,* București, 1954 ; I. Nestor, *SCIV,* 1, 1950, 2, p. 208 și urm. ; idem, *SCIV,* 10, 1959, 2, p. 247 și urm. ; Vl. Dumitrescu, *SCIV,* 14, 1 și 2, 1963 ; idem, *Dacia,* IX—X, 1945, p. 11 și urm. ; M. Petrescu-Dîmbovița, AȘU — Iași, SN, 3, 1957, 1—2, p. 1 și urm. ; idem, *PZ,* 41, 1963 ; idem, *ȘZ,* 17, 1969, p. 361 și urm. ; idem, *Danubius,* 2—3, 1969, p. 11 și urm. ; idem, *Cucuteni,* București, 1966.

3 J. Boehlau, op. cit., p. 54 ; Fr. Schachermeyr, *op. cit.,* p. 99, și urm. ; Vl. Dumitrescu, *SCIV,* 9, 1958, 1, p. 202 și urm. ; M. Petrescu-Dîmbovița, *Danubius,* 2—3, 1969,p . 12 .

4 A. Nițu, *AM,* 8, 1975, p. 17.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

lilor stilistice deja stabilite [5], exemplificînd motivele, aspectele decorative, seriile stilistice şi asocierile acestora.

Motivele spiralice constituie compoziţii originale, compuse, dar omogene, desfăşurate în zone decorative care se repetă şi se asociază constant pe diferite forme ceramice [6], manifestînd trăsături stilistice proprii fiecărei faze a complexului cultural *Cucuteni*, fiecărei subfaze, într-o suită de imagini unitare [7].

Pe ceramica fazei *Cucuteni B*, decorul spiralic, cu elementul său central — *spirala în S* —, continuă să constituie motivul de bază, iar prin posibilităţile multiple de prezentare şi prin regulile stilistice de derivaţie determină aspectele decorative de caracter *liber şi metopic* [8]. εIn acest cadru formele şi compoziţiile decorative proprii grupelor şi ζ impun dispariţia motivelor principale ale decorului spiralic şi înlocuirea lor cu motive anexe, de umplutură [9], sau cu motive derivate din spirală. Procedeul principal al acestei reguli, observată de H. Schmidt, constă în secţionarea orizontală a zonei decorative [10]. Întîlnit pe ceramica fazei *Cucuteni A* [11], dar mai frecvent pe ceramica fazei *Cucuteni B*, procedeul generează caracterul recesiv al decorului spiralic şi încheie evoluţia acesteia pe ceramica neo-eneolitică carpato-dunăreană. Determinat de o gamă de reguli stilistice care activează în toată evoluţia decorului cucutenian [12], acest proces, duce, ca o reacţie în lanţ, la multiplicarea seriilor decorative şi la diversitatea motivelor.

Relativ la tehnica decorului spiralic pictat se remarcă folosirea a două procedee — pozitiv şi negativ. Ambele s-au dezvoltat paralel în evoluţia decorului cucutenian, iar tehnica negativă îşi are originea în cea pozitivă. Desenul trasat la început apare ca pozitiv, dar aspectul final, prin umplerea spaţiilor cu motive anexe şi culoare, dă efectul negativ al motivului principal. Alternarea celor două procedee tehnice — pozitiv şi negativ — caracterizează realizarea motivelor în pictura ornamentaţiei cucuteniene [13].

Ceramica fazei *Cucuteni B* cunoaşte ambele maniere tehnice, atît cea pozitivă (pl. II/9, 12; V/2; VI/1—4; VII/5; VIII/3—5; X/4—6; XIV/5), ca şi cea negativă (pl. I/1—12; II/1—8, 10—11, 13—14; III/1—11; IV/1—6; V/1—6; VI/5—7; VII/1—4; VIII/1—2; IX; X/3; XI; XII; XIII; XIV), dar cel din urmă este mult mai frecvent în fazele *A—B şi B*. Atît decorul spiralic, cît şi motivele derivate sînt redate

5 H. Schmidt, *op. cit.*, p. 15; O. Kandyba, *Şipeniţ*, Viena — Leipzig, 1937, p. 39 şi urm.; A. Niţu, *op. cit.*, p. 17.
6 H. Schmidt, *op. cit.*, p. 19 şi urm.; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Cucuteni*, Bucureşti, 1966, p. 23 şi urm.
7 H. Schmidt, *op. cit.*, p. 14 şi urm.; M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 25 şi urm.
8 H. Schmidt, *op. cit.*, p. 72; A. Niţu, *op. cit.*, p. 17.
9 H. Schmidt, *op. cit.*, p. 15; M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 29; A. Niţu, *AM*, 6, 1969, p. 10.
10 H. Schmidt, *op. cit.*, p. 15.
11 A. Niţu, *op. cit.*, p. 34.
12 A. Niţu, *MemAntiq.*, 1, 1969, p. 284 şi urm.; idem, *AM*, 6, 1969, p. 7 şi urm.; idem, *AM*, 8, 1975, p. 15 şi urm.
13 H. Schmidt, *op. cit.*, p. 40, 75.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

prin rezervarea lor din fondul vasului, sau pe fond alb, prin culoare neagră sau roşie. Tehnica negativă sau pozitivă a fost aleasă în funcţie de seria motivelor decorative care devin reprezentative pentru forme ceramice, sau se asociază şi se repetă pe alte forme, în aceeaşi sau în altă grupă stilistică, ceea ce caracterizează unitatea ornamentaţiei pictate cucuteniene.

Definirea seriilor decorative în cadrul regulilor stilistice care explică evoluţia ornamentaţiei şi motivele derivate din decorul spiralic, impune descrierea motivelor pe forme ceramice în cele două aspecte decorative — *liber* şi *metopic* — şi a grupelor stilistice ε şi ξ [14].

★

Decorul spiralic al fazei *Cucuteni B* este cel mai bine reprezentat şi cel mai frecvent pe *vasele bitronconice* cu gura în pîlnie, umărul rotunjit sau dublu boltit, cu sau fără torţi pe curbura maximă. Decorul acestora se repetă pe *vasele piriforme*, pe vasele tronconice sau bitronconice cu umărul pronunţat, gîtul mai mult sau mai puţin înalt şi gura largă, denumite şi *cratere*, precum şi în aspectul metopic al celor din urmă şi al *cupelor* (paharelor). Decorul *vaselor bitronconice* (amforelor) este întîlnit şi pe *străchini* şi *castroane* fiind *proiectat* circular la exterior sau la interior. De asemenea este transpus pe *fructiere* şi *cupele cu picior*. Pe de altă parte, decorul vaselor bitronconice prin derivaţia sa transformă motivele spiralice în cel mai frecvent motiv din ornamentaţia ceramicii *Cucuteni B* — „elipse cu sau fără tangente" [15].

Vasele bitronconice (amforele) grupelor ε şi ξ, lucrate în pastă cărămizie —gălbuie sau cafenie şi, uneori, cu o nuanţă verzuie datorată efectului arderii secundare, prezintă decorul de aspect liber cu una sau două zone decorative orizontale dispuse pe gît şi umăr. Motivul de bază este constituit de spirala în *S* culcat sau oblic, crutată din fondul vasului şi cu *pîlniile* decorate simetric sau asimetric cu benzi liniare, haşuri sau motive anexe, de regulă negative, *arcuri şi perle* [16].

Spirala se prezintă sub forma unei benzi late, negative, cu voluta simplificată, uşor răsucită şi de cele mai multe ori cu capetele buclei ascuţite prinse sau îmbucate. În puţine cazuri apare *spirala pozitivă* din benzi liniare cu *ochi de prindere lenticular* sau *circular opac* şi care comportă dispoziţii oblice (pl. I, 5), sau orizontale (pl. VI/1, 3) şi sub formă de *arcade* ca pe amforele de la *Şipeniţ* (pl. XIV/5)[17], dispuse în genere în zona secundară de pe gîtul vaselor. Derivate prin simplificarea decorului cu *spirale agăţate cu ochi opaci* [18], acestea trec pe cas-

14 Descrierea seriilor decorative şi asocierea motivelor în cadrul aspectelor — liber şi metopic — poate constitui un ghid de încadrare şi terminologie pentru evidenţa patrimoniului.

15 O. Kandyba, *op. cit*, fig. 2—7, 43, 127—131; A. Niţu, *SCŞ — Iaşi*, 6, 1955, 1—2, p. 15.

16 Terminologia acestora a fost introdusă în literatura de specialitate de O. Kandyba şi a fost dezvoltată de A. Niţu.

17 O. Kandyba, *op. cit.*, fig. 63—65, 71, 73.

18 A. Niţu, *AM*, 8, 1975, p. 18.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

troanele ε de la *Văleni — Piatra Neamţ* (pl. X/6), din faza *B1* şi în aspectul metopic al cupelor din faza *B1* (pl. VI/1, 3—4), pe cupele (pl. VI/2) şi vasele cu umăr pronunţat (pl. VIII/4—5) din faza *B2* de la *Cucuteni* [19].

Un vas bitronconic de la *Văleni — Piatra Neamţ* (pl. I/1), cu o singură zonă pe umăr, este decorat cu *spirale în S culcat cu diagonale.* Volutele închid *perle* circulare negative. *Pîlniile* inferioare sînt decorate cu triunghiuri negative, iar cele superioare cu *arcade* liniare. Diagonala comunică cu spaţiul pîlniilor spiralelor fiind umplute cu culoare albă. Această serie decorativă precede decorul cu *spirale agăţate cu ochi de prindere circular* pe vasele bitronconice de la *Văleni* (pl. I/9—10), din faza *B1* şi reapare în decorul vaselor bitronconice şi a vaselor cu umărul pronunţat ε şi ξ de la *Podei — Tg. Ocna* [20]. Decorul cu *spirale cu diagonale,* în care spaţiul diagonalelor comunică cu limitele zonei decorative prin umplutura de culoare albă şi cu triunghiuri negative, apare pe vasele bitronconice de la *Ghelăieşti* fiind dispuse în două zone decorative [21], sau în zona umărului şi asociate cu motivul *spiralelor agăţate cu ochi de prindere circular* aşezat în zona de pe gît (pl. I/3). Această serie este documentată pînă în prezent numai în zona subcarpatică a Moldovei. Ea s-a născut prin convieţuirea grupei stilistice ε cu grupele γ şi δ din faza *A—B* [22].

Derivat din aspectul menţionat mai sus, motivul *spiralelor cu diagonale* continuă pe vasele bitronconice de stil ε de la *Văleni — Piatra Neamţ* (pl. I/5, 7). Pe un vas bitronconic, zona de pe gît este decorată cu motivul *spiralelor liniare cu ochi de prindere lenticular opac* dispuse oblic (pl. I/5) şi care vor trece în aspectul metopic al cupelor (pl. VI/2) şi vaselor cu umărul pronunţat (pl. VIII/4—5) din faza *Cucuteni B2.* Un procedeu singular al seriei decorate cu *spirale cu diagonale* apare pe un vas bitronconic de la *Văleni — Piatra Neamţ* (pl. I/7), cu o singură zonă decorativă, în care pîlniile spiralelor sînt haşurate, iar pîlniile diagonalelor rămîn libere, nedecorate.

Vasele bitronconice ornamentate cu seria *spiralelor cu diagonale* nu generează prin derivare decorul de aspect metopic, ci ea trece pe vasele cu umărul pronunţat şi gura largă din faza *B1* (pl. IX/1), pe vasele similare de stil ε din faza *B2* (pl. IV/4—5), precum şi pe vasele bitronconice ξ de la *Podei — Tg. Ocna* (pl. III/11), şi *Cucuteni,* sau formează zona de aspect liber pe vasele cu umărul proeminent, cu decor de aspect metopic din faza *B2* de la *Podei — Tg. Ocna* (pl. II/2—4; 13—14; IX/2) [23]. Ca manieră de redare, pe aceleaşi forme ceramice şi pe castroanele ε de la *Trebeş — Bacău* spiralele apar negative şi diagonalele pozitive (pl. IV/2, 4) [24].

19 Săpături. M. Petrescu-Dîmboviţa la *Cucuteni,* publicat de A. Niţu, *AM,* 8, 1975, p. 38, fig. 33/2—3.
20 C. Matasă, *AM,* 2—3, 1964, fig. 24/1, 6; 25/2; 27/2; 29/1.
21 Şt. Cucoş, *BMA,* 1, 1973, p. 63, fig. 107.
22 A. Niţu, Şt. Cucoş, Dan Monah, *MemAntiq.,* 3, 1971, p. 11.
23 C. Matasă, *op. cit.,* fig. 21/5; 24/6; 26/1, 5.
24 Material inedit în muzeul din Bacău; săpături Dan Monah.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Decorul cu *spirale cu diagonale* documentat numai pe ceramica cucuteniană din Moldova şi care lipseşte în aspectul tripolian, determină prin dispariţia diagonalei şi contopirea volutelor spiralelor, motive anexe *cordiforme* redate pozitiv sau negativ pe vasele de la *Podei — Tg. Ocna* (pl. III/7, 11 ; II/14) [25]. În aceeaşi aşezare, dar şi pe un vas bitronconic de la *Gura Văii — Gh. Gheorghiu-Dej,* motivele *cordiforme* din rolul motivelor anexe devin motive principale şi refac seria cu diagonale, adică *motive cordiforme cu diagonale* [26], ca o variantă singulară.

Motivul principal şi cel mai frecvent al vaselor bitronconice de stil ε din fazele *Cucuteni B1* şi *B2* îl constituie cel al *spiralelor agăţate.* Plasat de obicei în zona umărului şi mai rar în zona gîtului (pl. I/3, 12 ; II/1 ; IV/1), decorul cu spirale agăţate formează serii de aspect liber cu diferite variante. În această serie, spirala în *S* capătă uneori trăsături schematice. Astfel, dacă pe unele vase, spirala se prezintă în maniera motivului *spiralelor cu diagonale,* pe alte forme ceramice apare ca o bandă lată cu voluta schematică, disproporţionată şi uneori îndoită unghiular, ceea ce documentează unul din aspectele descompunerii manieriste a spiralei.

Un vas bitronconic de la *Ghelăieşti* (pl. I/4) este decorat cu *spirale în S cu ochi de prindere circulară şi punct central cu segmente liniare,* cu negru redus în pînlii. Decorul îşi are originea pe vasele decorate cu *spirale agăţate cu ochi de prindere circular* şi cu *arcuri* negative în pînlii (pl. I/10). Motivul spiralelor agăţate cu ochi de prindere circular şi negru redus în pînlii se repetă pe un alt vas similar de la *Ghelăieşti* (pl. I/6). Pînliile au aspectul unor *perle* mari cu un capăt alungit şi ascuţit, iar *ochiul de prindere* al spiralelor este decorat cu motivul *cruciform* liniar. Decorul cu *spirale agăţate* prezintă seria de aspect liber, atît în faza *B1,* ca şi în faza *B2,* cu motive geometrice anexe, dispuse în general simetric în pînliile superioare şi inferioare ale spiralelor, precum şi motive eterogene, de obicei *cruciforme* care decorează ochiul spiralelor agăţate, pe vasele bitronconice (pl. I/4, 6) şi capacele (pl. V/1), din faza *B1* şi se păstrează în seria derivată a motivului *elipse cu tangente* decorînd elipsa (pl. XIII/4) [27], pe vasele bitronconice şi pe castroane. În general seria motivelor anexe o constituie *arcurile negative* dispuse simetric în pînliile spiralelor. Excepţie face vasul bitronconic de la *Valea Lupului* (pl. I/8) [28], pe care pînliile inferioare sînt decorate cu *perle foliacee* rezervate cu negru plin ca pe formele ceramice similare de stil δ [29], iar pînliile superioare cu *arcuri* negative. Un procedeu singular apare pe un vas bitronconic de la *Prigorenii Mici.* Pînliile spiralelor sînt decorate cu arcuri pozitive liniare care flanchează corpul spiralelor agăţate cu ochi de prindere circular. Ochiul este decorat cu motive *cruciforme* (pl. XII/5).

25 C. Matasă, *op. cit.*, fig. 11/1, 3 ; 14/5 ; 16/1 ; 21/4 ; 29/1.
26 A. Niţu, C. Buzdugan şi C. Eminovici, *Carpica,* 4, 1971, p. 63.
27 O. Kandyba, *op. cit.*, fig. 53.
28 M. Dinu, *Materiale,* 3, 1957, fig. 2/1.
29 Vl. Dumitrescu, *Dacia,* IX—X, 1945, pl. 15/10.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Motivele *cruciforme* decorează *ochiul* spiralelor pe vasele bitronconice *B1* și *B2* în grupa ε. În faza *B1* această serie apare și pe vasele piriforme, ca la *Trebeș — Bacău*[30]. Numai pe vasele bitronconice ξ de la *Valea Lupului* (pl. III/2)[31] motivul *cruciform* decorează atît ochiul de prindere al spiralelor, cît și *perlele* negative din pîlniile superioare.

Decorul cu *spirale agățate cu ochi de prindere circular* cu sau fără punct central, pe vasele bitronconice ξ formează zona decorativă de pe gît, cu benzile pîlniilor și a ochiului de prindere umplute cu culoare roșie (pl. III/11), fie zona principală de pe umăr ca la *Podei — Tg. Ocna* (pl. III/7)[32], sau la *Valea Lupului* (pl. III/2, 4—5)[33]. Pe vasele bitronconice de la *Valea Lupului,* pe corpul spiralelor sînt introduse motive *serpentiforme* și *semilunare,* iar prin procedeul secționării orizontale a zonei decorative are loc dispariția treptată a spiralei și trecerea pe prim plan a motivelor anexe (pl. III/2—5)[34]. Procedeul derivării și al dispariției motivelor spiralice va fi reluat pe vasele cu umărul proeminent și gura largă de la *Valea Lupului* (pl. VIII/1—3)[35], decorate cu *spirale agățate cu ochi de prindere* și motive serpentiforme, în seria decorativă de aspect metopic.

Pe vasele bitronconice ξ de la *Podei — Tg. Ocna,* motivele serpentiforme sînt înlocuite cu motive în zig-zag prescurtate[36]. Motivele în zig-zag — W — de la *Podei — Tg. Ocna* (pl. V/3), cele în *V* — de la *Gura Văii — Gh. Gheorghiu-Dej*[37], sînt similare ca origine cu cele în N — de pe vasele cu umărul înalt și proeminent de la *Cucuteni (pl.* V/6)[38]. De altfel, pe vasele bitronconice de la *Cucuteni* motivul în zig-zag apare integral, introdus pe corpul spiralelor agățate cu ochi de prindere circular, la fel cu motivele serpentiforme de la *Valea Lupului*[39]. Decorul spiralic cu motive *serpentiforme* și în *zig-zag,* sau cu forme prescurtate ale acestora — *W, V, N* — și motivele *semilunare* de pe ceramica *Cucuteni B2* de la *Frumușica* și *Trușești*[40], din grupa ξ, nu apare pe ceramica aspectului tripolian și nici pe cel galițian[41].

Pe un vas bitronconic de la *Văleni — Piatra Neamț* (pl. IV/1), sînt trei zone decorative. Pe gură sînt *ghirlande* negative cu *perle circulare* în unghiurile inferioare, crutate cu culoare neagră ca pe amforele

30 Vasul inedit — în muzeul din Bacău.
31 M. Dinu, *AȘU — Iași,* 1, 1955, 1—2, p. 68 și urm.; fig. 1/1.
32 C. Matasă, *op. cit.,* fig. 27/4.
33 M. Dinu, *op. cit.,* fig. 1/1—2; idem, *SCIV,* 5, 1954, 1—2, p. 247, fig. 8; A. Nițu, *AM,* 8, 1975, fig. 26/1—3.
34 *Ibidem.*
35 M. Dinu, *SCIV,* 6, 1955, 3—4, p. 703, fig. 14/1a—1b; A. Nițu, *op. cit.,* fig. 22; 23/1; idem, *Carpica,* 1972, fig. 4; 5/3.
36 A. Nițu, C. Buzdugan și C. Eminovici, *op. cit.,* p. 77.
37 *Ibidem.*
38 H. Schmidt, *op. cit.,* pl. 20/5.
39 *Ibidem,* pl. 37/2; M. Dinu, *AȘU — Iași,* 1, 1955, 1—2, fig. 1/1—2; idem; *SCIV,* 5, 1954, 1—2, fig. 8; A. Nițu, *op. cit.,* fig. 26/1—3.
40 C. Matasă, *Frumușica,* pl. 38/309 a; M. Petrescu-Dîmbovița, SCIV, 5, 1954, 1—2, p. 16, fig. 9; idem, *Cucuteni,* București, 1966, fig. 18.
41 A. Nițu, *AM,* 8, 1975, passim; T. S. Passek, *La céramique tripolienne,* Moscova — Leningrad, 1935; idem, *MIA,* 10, 1949, fig. 67.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

A-B de la *Traian*[42]. Pe umăr sînt două zone decorative suprapuse, una superioară îngustă, decorată cu *spirale agățate cu ochi de prindere opac,* cu triunghiuri în pînliile superioare și *perle circulare* negative în cele inferioare. Zona principală a umărului este decorată cu *spirale agățate cu ochi de prindere haşurat textil.* În fapt, decorul prezintă o formă derivată de aspect liber. Prin secționarea orizontală a zonei decorative, spiralele au o buclă secționată și se păstrează grupele de volute cu ochi de prindere și *diagonale decorate liniar.* Motivul indică clar derivația *elipselor cu tangente* din *spirale cu ochi de prindere*[43].

O altă serie decorativă de aspect liber a grupelor stilistice ε și ξ din fazele *Cucuteni B1* și *B2* o constituie motivul cu *spirale agățate cu ochi de prindere opac, lenticular sau circular*[44]. Pe vasele bitronconice din faza *B1* motivul *spiralelor agățate cu ochi de prindere opac* prezintă spirala negativă în bandă lată cu voluta unghiulară simplificată și pînliile haşurate (pl. I/11)[45], sau spirala negativă în *S* cu voluta răsucită și arcuri negative în pînliile inferioare și superioare ca pe amforele de la *Șipeniț* (pl. XIII/1—2 ; XIV/1)[46]. Seria spiralei cu ochi de prindere opac este documentată și pe ceramica aspectului tripolian (pl. XIV/8, 11, 13, 17)[47].

Spirala cu ochi de prindere opac și tratată în manieră pozitivă, din benzi liniare, pe gîtul amforelor de la *Șipeniț* (pl. XIV/1, 5)[48], pe un vas bitronconic de la *Văleni — Piatra Neamț* (pl. I/5) și în faza *Cucuteni B2* la *Frumușica*[49] constituie în general zona decorativă secundară.

Seria decorului cu *spirale agățate cu ochi de prindere opac* formează zona decorativă pe gîtul vaselor bitronconice cu gura în pînlnie, decorate în stil ε (pl. I/5 ; XIV/1, 5), sau pe gîtul și umărul acestora atît în faza *B1* ca și în faza *B2* (pl. I/11—12 ; II/1 ; III/6 ; IV/3), pe cele tripoliene (pl. XIV/8, 11, 13, 17)[50], și cele de la *Șipeniț* (pl. XIII/1—2 ; XIV/1, 12 ; XII/3)[51]. Motivul trece în aspectul liber al vaselor cu umărul proeminent și gura largă din ambele grupe ε și ξ (pl. II/3, 6, 8, 13—14 ; III/3 ; IV/5 ; X/4). În decorul de aspect liber, pe vasele de același fel tripoliene, decorul cu *spirale agățate cu ochi de prindere opac, lenticular,* formează variante (pl. XIV/12)[52]. Spirala în *S* dispusă vertical, cu ochiul de prindere lenticular care întretaie volutele și cu *perle foliacee* în pînliile etajate, amplifică imaginea zonei decorative dînd falsul aspect al unor zone suprapuse decorate cu spirale. Seria este derivată de pe vasele bitronconice cucuteniene cu spirale negative

42 Vl. Dumitrescu, *Dacia,* IX—X, 1945, pl. 12/1.
43 A. Nițu, *SCȘ — Iași,* 6, 1955, 1—2, p. 15 ; O. Kandyba, *op. cit.,* p. 35—40.
44 A. Nițu, *AM,* 8, 1975, p. 18.
45 H. Dumitrescu, *SCIV,* 1, 1950, 2, fig. 12/1.
46 O. Kandyba, *op. cit.,* fig. 47, 59, 60—62, 66, 67—69.
47 T. S. Passek, *La céramique tripolienne,* Moscova — Leningrad, 1935, pl. 20/8 ; 28/1, 5, 7.
48 O. Kandyba, *op. cit.,* fig. 63—65 ; 67—68, 71, 73.
49 C. Matasă, *op. cit.,* pl. 11/50.
50 T. S. Passek, *op. cit.,* pl. 20/8 ; 28/1, 5, 7.
51 O. Kandyba, *op. cit.,* fig. 57, 60—62, 66—69.
52 T. S. Passek, *op. cit.,* pl. 21/2.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

agățate și ochi de prindere lenticular, ca pe vasul de la *Prigorenii Mici* (pl. IV/3)[53]. Aceasta prezintă însă un alt aspect derivat apărut prin dispariția unei pîlnii a spiralelor ceea ce a dus la două lentile alăturate[54], procedeu întîlnit pe vasele bitronconice tripoliene de la *Staraja Buda* (pl. XIV/8)[55].

Ambele maniere ale motivului cu *spirale agățate cu ochi de prindere opac* trec din decorul de aspect liber în cel metopic al vaselor cu umărul înalt și gura largă (pl. II/1—4 ; V/5—6 ; VII/5), al cupelor (pl. VI), sau este proiectat pe strachinile și castroanele ε (pl. XI/2—6)[56] și ξ (pl. XI/7—9)[57]. Și în aspectul metopic, ca și pe alte forme ceramice (pl. IV/7), decorul cu *spirale agățate cu ochi de prindere opac* are tot caracterul unui decor liber, cu rol de motiv anex și nu principal.

In seria decorului de aspect liber cu *spirale în S agățate* apare o variantă cu *ochi de prindere ajurat*[58] realizat pe amforele ε de la *Șipenit*[59], transpus pe vasele piriforme cucuteniene (pl. XII/1—2) și pe amforele și vasele piriforme tripoliene (pl. XIV/15)[60]. Această serie determină pe vasele piriforme ε din faza *Cucuteni B1*, motivul cu *spirale îmbucate* (conjugate)[61] și cu *ochi de prindere ajurați* izolați (pl. XII/1), în care se păstrează pîlniile spiralelor decorate cu benzi liniare. Pe ceramica ξ simplificarea motivului duce la dispariția spiralei, prin suprimarea pîlniilor, iar *ochii de prindere ajurați* sub forma unor cercuri alternează cu alte motive ca pe vasul bitronconic cu decor zoomorf de la Trușești[62]. Suprimarea ochilor de prindere duce la motivul spiralelor îmbucate documentat pe amforele ε de la *Șipenit* (pl. XII/4)[63], pe vasele cu umărul pronunțat de la *Cucuteni* (pl. II/10)[64], pe vasele bitronconice cu gura în pîlnie și vasele cu umărul înalt și gura largă de la *Podei — Tg. Ocna* (pl. II/5)[65] și vasele bitronconice mici de la *Trebeș — Bacău*. Transpus în aspectul tripolian pe vasele bitronconice, decorul cu *spirale îmbucate* formează zona decorativă principală. Spirala are voluta plată (pl. XIV/14), ascuțită și răsucită (pl. XIV/16), sau rotunjită. În ultimul caz, volutele îmbucate sînt legate și prin benzi liniare cu puncte la capete (pl. XIV/10)[66]. Acest procedeu arată seria derivată din motivul *spiralelor agățate cu ochi de prindere ajurați* de pe amforele de la *Șipenit*[67]. Secționarea ochilor de prindere și depla-

53 N. Berlescu, *SCȘ—Iași*, 6, 1955, 3—4, p. 159, fig. 5.
54 A. Nițu, *Danubius*, 6—7, 1972—1973, p. 18.
55 T. S. Passek, *op. cit.*, pl. 20/8.
56 O. Kandyba, *op. cit.*, fig. 105—112, 114—120.
57 H. Schmidt, *op. cit.*, pl. 14/6.
58 A. Nițu, *AM*, 8, 1975, p. 18.
59 O. Kandya, *op. cit.*, fig. 65.
60 T. S. Passek, *op. cit.*, pl. 22.
61 A. Nițu, *AM*, 8, 1975, p. 31 ; A. Nițu, și C. Buzdugan, *Carpica*, 4, 1971, p. 103.
62 M. Petrescu-Dîmbovița, *SCIV*, 5, 1954, 1—2, p. 16, fig. 9.
63 O. Kandyba, *op. cit.*, fig. 52.
64 H. Schmidt, *op. cit.*, pl. 17/7.
65 C. Matasă, *AM*, 2—3, 1964, fig. 22/2 ; 26/3.
66 T. S. Passek, *op. cit.*, pl. 21/5—6.
67 O. Kandyba, *op. cit.*, fig. 77.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

sarea lor în volutele spiralelor generează punctele prinse cu benzi liniare, sau numai benzi liniare oblice (pl. XIV/6), sau numai benzi liniare simple în interiorul buclei volutelor îmbucate (pl. XIII/14)[68].

Seriile decorative de aspect liber ornamentează şi străchinile şi castroanele din fazele *Cucuteni B1* şi *B2* cu motive spiralice proiectate pe forma circulară a acestora. Pe străchinile ε motivul *spiralelor agăţate* fie că este proiectat circular ca în decorul vaselor bitronconice (pl. XI/2)[69] şi tratat în aceeaşi manieră a spiralelor negative cu benzi liniare în pînii, fie că generează motivul *spiralelor conjugate* ca pe străchinile de la *Ghelăieşti* şi *Viişoara — Tg. Ocna* din faza *Cucuteni B1*[70], sau *spirala continuă* pe strachina de la *Drăguşeni — Fălticeni*[71] şi seria motivului în *vîrtej* pe străchinile ε de la *Şipeniţ* (pl. XI/3—6)[72] şi pe cele tripoliene[73]. De fapt motivul în *vîrtej* pe străchinile ε constituie o adaptare a spiralelor agăţate în care suprimarea ochiului de prindere şi contopirea volutelor dau aspectul *spiralelor îmbucate* negative, flancate de benzile liniare şi motivele anexe din pînii (pl. XI/3—6). Pe banda spiralelor cu volutele contopite sînt trasate benzi serpentiforme cu sau fără puncte la capete (pl. XI/4). Pînile sînt simetric decorate cu arcuri (pl. XI/3—5). Derivaţia din *spirale agăţate cu ochi de prindere* este asigurată prin prezenţa ochiului de prindere rămas izolat (pl. XI/6). Pe străchinile de la *Frumuşica* (pl. X/3, 5) spirala în *S* negativă sau pozitivă este proiectată radiar, cu ochi de prindere circular.

Pe castroanele ξ decorul cu *spirale agăţate cu ochi de prindere* este dispus în interior, în zone radiare, ca la *Cucuteni* (pl. XI/1)[74], sau la exterior ca la *Podei — Tg.Ocna* (pl. XI/8) şi *Valea Lupului* (pl. XI/7, 9)[75]. Zonele decorate cu motive spiralice sînt flancate de benzi umplute cu roşu şi bordate cu culoare neagră (pl. XI/7), sau de arcade liniare roşii în pînile superioare ca pe vasul de la *Podei — Tg. Ocna* (pl. XI/8). De altfel, acesta prezintă motivul clasic al spiralelor în *S* negative, ca pe vasele bitronconice.

Pe castronul de la *Cucuteni,* motivul redă spirale negative cu voluta unghiulară, cu ochiul de prindere circular umplut cu culoare roşie ca şi benzile de la limitele zonelor radiare, iar pînile rezervă, prin benzi negre, triunghiuri negative. Castroanele de la *Valea Lupului* au la exterior una sau două zone decorate cu spirale pozitive cu ochi de prindere circular umplut cu culoare roşie (pl. XI/7), sau opac (pl. XI/9), iar pînile sînt decorate fie cu benzi liniare, fie cu benzi liniare şi arcuri negative. Pe corpul spiralelor apar motive secundare *serpenti-*

68 T. S. Passek, *op. cit.*, pl. 21/9—10.
69 R. Vulpe, *Dacia*, 7—8, 1941, p. 41, fig. 25.
70 A. Niţu, St. Cucoş, Dan Monah, *op. cit.*, fig. 16/1 ; A. Niţu, şi C. Buzdugan, *op. cit.*, p. 103.
71 Vl. Dumitrescu, *Dacia*, 3—4, 1933, p. 133, fig. 16.
72 O. Kandyba, *op. cit.*, fig. 105—110, 111—112, 114—116, 117—120.
73 T. S. Passek, *op. cit.*, pl. 7/1—3 ; 32/1—2, 4—13.
74 H. Schmidt, *op. cit.*, pl. 14/6.
75 C. Matasă, *op. cit.*, fig. 21/2 ; M. Dinu, *SCIV*, 5, 1954, 1—2, p. 247, fig. 9.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

forme la fel ca în decorul vaselor bitronconice din aceeași așezare (pl. III/2, 4—5)[76].

Așa cum am mai arătat, pe străchinile ξ de la *Podei — Tg. Ocna* și *Gura Văii — Gh. Gheorghiu-Dej* motivele spiralice sînt înlocuite de motive anexe, devenite principale, ca motivul *cordiform* în diferite variante. Acesta apare fie independent în interiorul străchinilor cu decor geometric ca la *Podei — Tg. Ocna*[77], fie în aspectul decorului liber — *motive cordiforme cu diagonale* — pe vasele bitronconice sau pe vasele tronconice cu gura largă de la *Podei* și *Gura Văii — Gh. Gheorghiu-Dej*[78].

O serie decorativă de aspect liber, mai puțin documentată, o constituie decorul cu spirale în *S* izolate, tratate pozitiv ca pe un vas bitronconic de la *Ghelăiești*[79], sau negativ ca la *Podei — Tg. Ocna*[80]. Aceasta apare izolată ca și motivele cordiforme pe ceramica ε și ξ de la *Podei — Tg. Ocna*[81].

Decorul de aspect liber continuă cu seriile ornamentale ale motivului *elipselor sau cercurilor cu tangente*, cunoscut din faza *Cucuteni A—B*[82], dar frecvent în diferite variante pe ceramica grupelor stilistice din faza *B* și derivat din motivul *spiralelor agățate cu ochi de prindere circular*. Seriile decorative ale motivului *elipse cu tangente* comportă aceeași dispoziție ca a motivelor spiralice originare, aceeași rigurozitate a derivării și o variație dată de regulile stilistice ale decorului cucutenian.

★

Aspectul metopic al decorului fazei *Cucuteni B* derivat din motivul elipselor cu tangente prin procedeul general al secționării orizontale a zonei decorative, comportă două serii limitate la — *metope separate prin benzi liniare verticale* și *metope separate prin spații intermetopice*. Aceste forme sînt deopotrivă întîlnite în grupele ε și ξ ale fazei *Cucuteni B*[83]. În grupa ξ apare și o altă serie cu *metope suprapuse* sau etajate în cadrul căreia se mențin cele două variante de separare — cu benzi liniare sau spații intermetopice — ultima fiind mai frecventă în decorul vaselor cu gura largă și umărul proeminent la *Podei — Tg. Ocna* și *Valea Lupului* (pl. VII/5 ; VIII/1—5 ; IX/2)[84].

Seria metopelor separate prin benzi liniare verticale, prezentă pe vasele piriforme și bitronconice de la *Șipeniț* continuă pe vasele cu gîtul înalt, gura largă și umărul pronunțat și pe cupe[85]. Aceste serii

76 *Ibidem.*
77 C. Matasă, *op. cit.*, fig. 11/1 ; 14/5 ; 16/1 ; 27/2, 4 ; 29/1.
78 A. Nițu, C. Buzdugan și C. Eminovici, *op. cit.*, p. 63.
79 A. Nițu, St. Cucoș, Dan Monah, *op. cit.*, p. 48, fig. 20/4.
80 C. Matasă, *op. cit.*, fig. 18/3.
81 *Ibidem*, fig. 11/1 ; 14/5 ; 16/1 ; 27/2 ; 29/1.
82 Vl. Dumitrescu, *Dacia*, IX—X, 1945, pl. 7/3—4 ; 11/1—2 ; 12/16.
83 H. Schmidt, *op. cit.*, p. 15.
84 C. Matasă, *AM*, 2—3, 1964, fig. 17 ; M. Dinu, *SCIV*, 6, 1955, 3—4, p. 703, fig. 14/2 ; A. Nițu, *op. cit.*, p. 38, fig. 22 ; 23/1.
85 A. Nițu, *op. cit.*, p. 24.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

decorative sînt mai puţin frecvente în decorul vaselor bitronconice cucuteniene, pe care se menţin atît în faza *B1*, ca şi în faza *B2*, aspectul metopic cu *elipse* ca pe gîtul vasului bitronconic de la *Valea Lupului*[86], sau metope decorate cu motivul benzilor liniare în *X* separate de spaţiul *eliptic* din jurul torţilor. Seriile decorative metopice sînt bine reprezentate pe vasele cu gura largă şi umărul proeminent şi pe cupe, iar aceste forme ceramice prezintă în ambele faze — *Cucuteni B1* şi *B2* —, modalităţile introducerii decorului spiralic.

Pe cupele ε din faza *B1* decorul spiralic este introdus din aspectul decorativ liber, în diferite variante, dar în general cunoaşte seria *spiralelor agăţate cu ochi de prindere opaci* atît în tehnica pozitivă ca şi în cea negativă.

Pe o cupă de la *Ghelăieşti* (pl. VI/1), decorul pozitiv cu spirale liniare, agăţate cu ochi de prindere opaci, formează o bandă care decorează cîmpul metopelor şi intersectează benzile verticale de separare a acestora. Motivul spiralic păstrează dispoziţia de pe gîtul vaselor bitronconice cu gura în pîlnie şi torţi masive pe curbura maximă din aspectul decorativ liber de stil ε. Introducerea decorului spiralic în cîmpul metopelor a determinat eliminarea *arcurilor* negative caracteristice decorului metopic al cupelor[87]. Într-un alt caz, decorul spiralic se reduce la cîmpul metopelor şi înlocuieşte arcurile negative ca pe cupa de la *Drăguşeni—Fălticeni* (pl. VI/4)[88], sau comportă dispoziţia arcurilor eliminate ca pe o cupă de la *Cucuteni* (pl. VI/3)[89]. Aceeaşi dispoziţie o are decorul spiralic pe cupele fazei *B2* cu metope separate prin benzi liniare. Astfel, o cupă de la *Frumuşica* (pl. VI/5)[90] are metopele decorate la bază cu spirale în *S* negative, agăţate cu ochi de prindere opac şi pîlniile decorate cu benzi liniare, iar pe o cupă de la *Gura Văii — Gh. Gheorghiu-Dej*[91], spirale reduse la o simplă linie ca pe cupa de la *Drăguşeni — Fălticeni*, decorează metopele în partea superioară. Decorul apare identic pe cupele aspectului tripolian[92]. Pe un pahar de la *Trebeş — Bacău* (pl. VI/2), spiralele agăţate cu ochi de prindere opaci, au luat dispoziţia diagonalelor metopelor care păstrează caracterul general cu arcuri negative ca pe vasele de la *Şipeniţ*[93].

Decorul spiralic este introdus pe cupele ε din faza *B1* şi în aspectul cu metope separate de spaţii intermetopice. Astfel, decorul spiralic este introdus simultan în metope şi spaţiile intermetopice (pl. VII/1), sau numai în spaţiile intermetopice (pl. VI/6). O cupă de la *Văleni — Piatra Neamţ* (pl. VII/1), prezintă decorul cu *spirale îmbucate cu volutele contopite*, derivate din motivul spiralelor agăţate de pe

86 M. Dinu, *Materiale*, 3, 1957, fig. 2/1.
87 O. Kandyba, *op. cit.*, fig. 91—104.
88 Vl. Dumitrescu, *Dacia*, 3—4, 1933, fig. 8.
89 A. Niţu, *op. cit.*, p. 26, fig. 32/11.
90 C. Matasă, *Frumuşica*, pl. 38/302.
91 A. Niţu, C. Buzdugan şi C. Eminovici, *op. cit.*, p. 61, fig. 23/2.
92 V. I. Markevici, *Pamiatniki epoh neolita i eneolita*, Chişinău, 1973, p. 97—98, fig. 26/1.
93 O. Kandyba, *op. cit.*, fig. 91—99.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

vasele bitronconice şi vasele piriforme. Spiralele au aspectul unei benzi negative cu arcade opuse şi pînliile haşurate ca pe ceramica fazei *Cucuteni A—B*[94]. Banda cu spirale îmbucate este dispusă vertical în spaţiile intermetopice şi orizontal în metope, ceea ce a determinat dispariţia arcurilor negative.

Seria cupelor ε cu decor spiralic în spaţiile intermetopice prezintă decorul cu *spirale negative cu ochi de prindere opac* şi pînliile libere, nedecorate, ca pe cupa de la *Cucuteni* (pl. VI/6)[95], sau cu pînliile haşurate ca la *Văleni — Piatra Neamţ* (pl. VI/7). Procedeul apare şi în faza *Cucuteni B2* pe o cupă de la *Frumuşica* (pl. VII/3)[96]. Spaţiul intermetopic flancat de benzile liniare verticale este umplut cu culoare neagră prin care sînt rezervate *spirale agăţate cu ochi de prindere opac* sub forma unor benzi oblice stilizate şi cu capetele acroşate. Motivul apare identic, ca zonă secundară, pe gîtul vaselor bitronconice de la *Podei — Tg. Ocna* (pl. I/12). Atît pe ceramica ε din faza B1 ca şi pe ceramica ε şi ξ din faza B2, decorul spiralic din spaţiile intermetopice şi din metope este transpus din decorul vaselor bitronconice şi a vaselor cu gîtul înalt, gura largă şi umărul pronunţat cu una sau două zone de aspect liber (pl. I ; III/1—2, 4, 7—11 ; IX/1).

O altă serie o constituie decorul de aspect liber dispus la baza metopelor. Pe o cupă de la *Văleni — Piatra Neamţ* (pl. VII/2), la baza metopelor s-au rezervat *spirale cu una din volute secţionate*, alternativ sus şi jos, alăturate diagonalei decorate cu benzi liniare, iar pînliile sînt decorate simetric cu *perle foliacee*. Motivul apare identic pe o cupă de la *Ghelăieşti*[97] avîndu-şi originea în decorul liber cu *spirale cu diagonale*. Decorul secţionat de limitele zonei decorative este introdus şi în metope (pl. VI/7).

Seriile decorului spiralic de aspect liber introduse în aspectul metopic apar îndeosebi pe vasele cu umărul pronunţat şi gura largă, prin aceleaşi procedee ale transpunerii motivelor spiralice de pe vasele bitronconice cu gura în pînlie cu decor geometric liber.

Vasele cu umărul pronunţat din faza *Cucuteni B2* prezintă de obicei aspectul metopic cu metope suprapuse sau etajate, fie în zona gîtului (pl. IX/2), ceea ce a permis introducerea decorului spiralic de aspect liber în zona umărului, fie pe gît şi umăr ca pe vasele de la *Cucuteni* şi *Valea Lupului* (pl. V/6 ; VII/5 ; VIII/1—5)[98].

Decorul spiralic introdus în cadrul metopic prezintă îndeosebi seria motivului cu *spirale agăţate* dispuse în metopele superioare de pe gît, ca la *Valea Lupului* (pl. VII/5)[99], sau în metopele inferioare (pl. VIII/4) şi alternativ în cele superioare şi inferioare (pl. VIII/5), ca la *Cucu-*

94 Vl. Dumitrescu, *Dacia*, IX—X, 1945, pl. 16/1.
95 Vl. Dumitrescu, *Arta Preistorică în România*, Bucureşti, 1974, p. 145. fig. 152.
96 C. Matasă, *op. cit.*, pl. 40/308.
97 A. Niţu, *op. cit.*, p. 26, fig. 9/11.
98 H. Schmidt, *op. cit.*, pl. 20/5 ; M. Dinu, *SCIV*, 6, 1955, 3—4, p. 703, fig. 14/2 ; A. Niţu, *op. cit.*, p. 38, fig. 22 ; 23/1.
99 M. Dinu, *AŞU — Iaşi*, 1, 1955, 1—2. p. 69, fig. 2/2 ; A. Niţu, *op cit.*, fig. 33/4.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

teni [100]. Acestea prezintă spirala pozitivă din benzi liniare cu ochi de prindere opaci, iar pîlniile sînt decorate cu motive anexe ca benzile serpentiforme pe vasele de la *Valea Lupului* (pl. VII/5), sau semilunare pe cele de la *Cucuteni* (pl. VIII/4). Simplificarea motivului cu spirale agăţate cu ochi de prindere opaci formează în metopele superioare, pe gîtul vaselor de la *Cucuteni* (pl. VIII/5) şi *Podei — Tg. Ocna* (pl. X/1—2), benzi unghiulare cu ochi de prindere la capete, avînd aspectul unor ghirlande [101]. Decorul este preluat din aspectul decorativ liber al vaselor bitronconice cu decor de stil ε.

Seria spiralelor în *S* negative şi cu ochi de prindere opaci sau circulari este documentată pe vasele de la *Cucuteni* (pl. V/6) şi *Valea Lupului* (pl. VIII/1—2) [102]. Preluat din decorul de aspect liber al vaselor bitronconice şi vaselor cu umărul pronunţat ε şi ξ, motivul cu *spirale agăţate* apare fie numai în metopele de pe umăr, cele superioare rămînînd libere (pl. V/6), ca în decorul vaselor cu motive spiralice libere în zona umărului pe ceramica de la *Podei — Tg. Ocna,* fie metopele de pe umăr, după acelaşi procedeu şi spaţiile intermetopice pe vasele de la *Valea Lupului* (pl. VIII/1—2) [103]. Transpunerea decorului spiralic în cadrul metopic, sau în spaţiul intermetopic, comportă identitate cu cel de pe vasele bitronconice şi vasele cu umărul pronunţat cu decor liber şi în ceea ce priveşte factura motivelor de umplutură sau anexe. Astfel, pîlniile spiralelor sînt decorate cu benzi liniare şi arcuri negative (pl. V/6 ; VIII/1—2), sau cu benzi serpentiforme, semilunare şi în zig-zag. Motivele anexe respectă aceleaşi reguli ca în decorul de aspect liber.

O excepţie în introducerea decorului cu *spirale negative agăţate* apare pe un vas de la *Podei — Tg. Ocna* (pl. IX/2). Spiralele agăţate sînt rezervate prin culoare neagră în benzile verticale ale limitelor spaţiului intermetopic, precum şi în benzile care separă metopele suprapuse. Pe umăr este dispus motivul liber cu *spirale cu diagonale.* Un caz singular al introducerii seriei decorative cu *spirale cu diagonală* în cadrul metopic, apare pe un vas mic cu umărul pronunţat şi decor în stil ξ de la *Costişa — Fălticeni* (pl. V/4) [104]. Metopele superioare de pe gît sînt nedecorate, iar metopele inferioare sînt ornamentate cu *spirale cu diagonale.* Procedeul apare identic pe vasele cu decor liber de la *Podei — Tg. Ocna* şi *Cucuteni* [105], iar prezenţa vasului de la *Costişa — Fălticeni* arată clar filiaţia decorului.

Originea comună a decorului spiralic din aspectul metopic exemplificat, cu decorul spiralic de aspect liber certifică unitatea fundamentală a decorului ceramicii *Cucuteni B* în cadrul grupelor stilistice şi ξ, precum şi acţiunea aceloraşi reguli de derivaţie în ambele subfaze

100 A. Niţu, *op. cit.*, fig. 33/2—3.
101 *Ibidem*, fig. 33/2 ; H. Schmidt, *op. cit.*, pl. 21/14 ; C. Matasă, *AM*, 2—3, 1964, fig. 17/2, 5, 7—8.
102 H. Schmidt, *op. cit.*, pl. 20/5 ; M. Dinu, *SCIV*, 6, 1955, 3—4, p. 703, fig. 14/2 ; A. Niţu, *op. cit.*, p. 38, fig. 22 ; 23/1.
103 *Ibidem.*
104 A. Niţu, *op. cit.*, p. 39, fig. 31/9.
105 C. Matasă, *op. cit.*, fig. 12/1 ; 18/7.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

B1 şi B2. Ca urmare, decorul de aspect metopic dirijat de aceeaşi regulă a secţionării orizontale a benzii decorative, determină dispariţia decorului spiralic şi înlocuirea lui cu motivele anexe de caracter geometric. Astfel, pe vasele cu decor metopic, secţionarea orizontală a zonei decorative duce la păstrarea motivelor din pîlniile spiralelor dispărute (pl. X/1—2) geometrizînd decorul din metope, iar simplificarea motivelor în spaţiile intermetopice determină benzi în zig-zag, oblice sau serpentiforme ca la *Podei — Tg. Ocna* (pl. X/1—2), *Cucuteni* (pl. VIII/4) şi *Valea Lupului* [106].

Prin dispariţia *spiralelor liniare cu ochi de prindere opaci* pe vasele de la *Podei — Tg. Ocna* motivul se reduce la *perle circulare* izolate în colţurile superioare ale metopelor (pl. X/1—2) [107]. La *Cucuteni* procedeul apare inversat. Au dispărut ochii de prindere ai spiralelor, iar corpul liniar al acestora formează arcade în partea superioară a metopelor [108]. Acelaşi rol de motiv principal îl capătă şi benzile serpentiforme sau motivul în zig-zag. Aceste serii derivate şi trecerea motivelor anexe în motive principale se repetă în decorul metopic cu elipse determinînd aceleaşi variaţii ale decorului cucutenian şi simplificarea lui în faza finală.

★

Din analiza decorului spiralic al fazei *Cucuteni B* desprindem ca manifestare tehnică tendinţa de etalare a motivului principal în suprafaţa decorată şi reducerea seriilor decorative la un număr restrîns de motive de bază. Astfel în decorul spiralic de aspect liber seriile decorative se rezumă la următoarele motive de bază :

1. *Spirale în S culcat cu diagonale* în decorul vaselor bitronconice cu gura în pîlnie şi a vaselor tronconice şi bitronconice cu gura largă şi umărul pronunţat de stil ξ şi ε (pl. I/1, 3, 5, 7 ; II/2—4, 13—14 ; III/11 ; IV/3—5 ; IX/1).

2. *Spirale în S negative cu ochi de prindere circular şi punct central,* cu sau fără motive *cruciforme,* formează decorul vaselor bitronconice şi capacelor din faza *B1,* a vaselor bitronconice, vaselor cu umărul pronunţat şi a străchinilor ξ din faza *B2* (pl. I/2, 4, 6, 8—10 ; II/7 ; III/2, 4, 5, 7, 9, 11 ; V/1 ; XI/1 ; XIV/15).

3. *Spirale negative cu ochi de prindere opaci* pe vasele bitronconice ε din faza *B1* şi *B2* (pl. I/11—12), pe vasele bitronconice şi străchinile ξ (pl. III/1 ; XI/8—9), dar şi pe vasele cu umărul pronunţat şi gura largă cu decor de stil ε.

4. *Spirala negativă cu ochi de prindere ajurat* pe umărul vaselor piriforme din faza *B1* (pl. XII/1—2), precum şi pe vasele bitronconice şi cele piriforme din aspectul tripolian.

---

106 C. Matasă, *op. cit.*, fig. 17/6, 8 ; A. Niţu, *op. cit.*, fig. 33/3 ; M. Dinu, *Materiale*, 3, 1957, fig. 2/2.
107 C. Matasă, *op. cit.*, fig. 17.
108 A. Niţu, *A.M.*, 1975, passim

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

5. *Spirale pozitive liniare agățate cu ochi de prindere circulari sau lenticulari opaci.* Această serie formează constant decorul zonei secundare pe gîtul vaselor bitronconice cu gura în pîlnie (pl. I/5 ; XIV/5), sau vasele tronconice și bitronconice cu umărul pronunțat (pl. X/4) din faza *B1* și faza *B2* (pl. II/9, 12).

6. *Spirale negative agățate cu ochi de prindere haşurat, cu una din volute secționate,* pe vasele bitronconice din faza *B1* (pl. IV/1).

7. *Spirale îmbucate (conjugate)* în decorul vaselor bitronconice ε și ξ, pe vasele piriforme și străchinile ε și pe vasele cu umărul pronunțat cu decor ε din faza *B2* (pl. II/5, 10 ; XI/3—6).

8. *Spirala continuă* în decorul vaselor bitronconice ε (pl. XIV/2—4).

9. *Spirale în S izolate* (pl. VII/4).

Aceleași serii decorative ale spiralei sînt introduse în aspectul metopic atît în interiorul metopelor, cît și în spațiile intermetopice, iar în unele cazuri decorul spiralic formează zona de aspect liber la baza metopelor.

Seriile decorative menționate mai sus, manifestă constant o anumită asociere ceea ce arată atît o regulă a dispunerii lor în tectonica decorului, cît și o rigurozitate impusă probabil de o anumită semnificație. Astfel, motivul cu *spirale în S cu diagonale* apare ca un decor singular, principal (pl. I/7 ; II/2), sau este asociat cu motive secundare — *spirale agățate cu ochi de prindere circular* (pl. I/3 ; III/11), sau *lenticulari* (pl. I/5) și *circulari opaci* (pl. II/1, 3, 13—14). În același timp, așa cum arătam, această serie are și un caracter zonal fiind prezentă numai în zona subcarpatică a Moldovei.

Motivul cu *spirale agățate cu ochi de prindere circular și punct central* apare asociat numai cu motive *cordiforme* (pl. III/7), sau ca serie decorativă unică (pl. I/2, 4 ; III/2, 4), iar pe vasele bitronconice de la *Podei — Tg. Ocna* se repetă și ca motiv secundar (pl. III/9).

Decorul cu *spirale negative cu ochi de prindere opaci* apare ca motiv principal singular (pl. I/11 ; II/6, 8—9 ; VI/5—7), sau se repetă în zona secundară de pe gît (pl. I/12), fiind asociat cu motivul *spiralelor cu diagonale* (pl. II/1, 3, 13—14).

Motivul cu *spirale pozitive cu ochi de prindere circular* sau *lenticular* formează totdeauna zona decorativă secundară, fiind asociat cu motivul principal al *spiralelor cu diagonale* (pl. I/5). Pe ceramica de la *Sipeniț* este asociat cu motivul principal al *spiralelor negative cu ochi de prindere opaci* (pl. XIV/5), și identic pe ceramica *Cucuteni B* din *Podișul Sucevii* ceea ce îi conferă un caracter zonal. Această serie decorativă apare singulară numai în decorul de aspect metopic (pl. VI/1-4).

O serie care nu apare asociată cu celelalte, ci formează totdeauna motivul principal pe vasele bitronconice și pe cele piriforme o constituie motivul cu *spirale cu ochi de prindere ajurați* (pl. XII/1—2). Într-un singur caz, pe o formă ceramică combinată — un vas piriform cu mici cupe pe gură — este asociat cu *spirale cu ochi de prindere opaci* (pl. V/2), dispus pe cupe.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Motivul cu spirala continuă prezent pe vasele bitronconice de la *Şipeniţ* (pl. XIV/3—4), este asociat cu decorul zoomorf, sau geometric şi care este introdus atît în metope ca şi în spaţiile intermetopice (pl. VII/1).

★

Studierea ceramicii bandate a determinat diferite interpretări relativ la aspectele stilistice ale decorului spiralic. În paralel s-au emis diferite ipoteze cu privire la originea şi căile de difuziune a spiralei [109]. In foarte puţine cazuri s-a avut în vedere semnificaţia decorului spiralic, funcţia sa de reprezentare. Nu este cazul să discutăm cum, cînd şi pe ce căi a apărut şi s-a difuzat decorul spiralic. Ceea ce interesează aici, avînd în vedere limitarea seriilor decorative ale spiralei şi rigurozitatea asocierii lor, este semnificaţia sa simbolică ca atare.

Intrebarea, care s-a pus, este dacă spirala a avut sau nu o semnificaţie şi dacă da, ce trebuie văzut în aceasta ca simbol figurativ. De aici s-a ajuns logic la căutarea originei spiralei, nu ca loc determinant, în Europa centrală sau în Orient, şi ca proces în sine. Pe această bază s-au formulat şi puţinele ipoteze relativ la funcţia simbolică a decorului ceramicii. Această problemă a constituit obiectul studiului spiralei în decorul ceramicii bandate şi s-au emis opinii relativ la necesitatea studierii semnificaţiei simbolice, dar au fost şi poziţii opuse.

J. Boehlau, într-un studiu dedicat spiralei în decorul ceramicii bandate, a formulat ipoteza apariţiei acesteia pe calea transpunerii ornamentaţiei geometrice într-un decor vegetal. În acest fel ajunge şi la terminologia prin care spirala este considerată şi definită ca reprezentînd *lujeri vegetali* [109]. Apariţia şi dezvoltarea decorului spiralic pe calea imitativă a naturii vegetale a căpătat în diferite culturi grade diferite de abstractizare [110].

Reluînd doar ideea imitării fenomenelor naturii şi ilustrarea simbolică a acestora în decorul spiralic, V. A. Rîbakov a încercat chiar o analiză detaliată a reprezentărilor simbolice în decorul ceramicii complexului cultural *Cucuteni — Tripolie* [111]. Atribuind decorului spiralic un rol cosmogonic şi paralelizînd semnificaţia acestuia cu mitologia slavă, fără a putea fi pe deplin argumentat, reliefează totuşi în esenţă, caracterul agrar al funcţiei simbolice a spiralei.

O încercare mai recentă de a conferi o funcţie simbolică decorului spiralic, datorată lui B. Soudsky şi I. Pavlú [112], formulează ipoteza după care decorul geometric şi spiralic ar reflecta diferite nivele de abstractizare a diferitelor fenomene sociale. Astfel, spirala şi decorul spiralic sînt considerate drept simboluri masculine, iar motivele cruciforme şi cele anexe ca simboluri reprezentative ale feminităţii şi copilăriei [113]. Şi tot acestea, capătă în diverse poziţii a dispunerii lor pe vase, rolul de

109 J. Boehlau, *op. cit.*, p. 54 şi urm.
110 *Ibidem.*
111 V. A. Rîbakov, *SA*, 1965, 1—2, p. 24 şi urm.
112 B. Soudsky — I. Pavlu, *PA*, 57, 1966, 1, p. 91 şi urm.
113 *Ibidem*, p. 121, 123.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

reprezentare simbolică a organizării gentilice, putînd fi interpretate în totalitatea lor, în unele stadii, drept pictograme sau ideograme cu un sens de înregistrare şi nu de comunicare [114].

Marea majoritate a cercetătorilor ceramicii neo-eneolitice bandate, carpato-dunărene, au acceptat caracterul vegetal şi deci o semnificaţie de caracter agrar pentru decorul spiralic şi geometric, fără a intra în detaliile acestuia.

A existat şi poziţia după care, căutarea semnificaţiei simbolice a decorului spiralic nu este necesară, iar analizele comparative şi stilistice pot contribui atît la stabilirea unei cronologii de contact, a influenţelor reciproce între culturile din cercul ceramicii bandate cu ceramica din Orient, cît şi la definirea acestuia ca fenomen de artă decorativă în sine [115].

In raport cu cele de mai sus să vedem sumar, dacă spirala poate să reflecte real o funcţie simbolică.

Dacă luăm în consideraţie trăsăturile posibile care definesc semnificaţia simbolică [116], observăm clar că spirala le întruneşte integral pe parcursul evoluţiei sale.

O formă sau un decor capătă o funcţie simbolică dacă acesta se dezvoltă dintr-o funcţie „utilitară". Astfel, manipularea vaselor decorate cu motive geometrice sau spiralice, fie în practica libaţiilor, în practicele cultului fertilităţii sau cu ofrande, prin asociere cu acestea, atît forma, cît şi decorul lor capătă o semnificaţie simbolică. Scopul iniţial a fost „utilitar", iar decorul devenit simbol se amplifică şi capătă consistenţă o dată cu evoluţia lui.

O valoare simbolică putea fi atribuită unei forme sau unui motiv decorativ, datorită faptului că acesta seamănă cu un obiect natural. Deci asemănarea spiralei cu lujerii plantelor conduc la funcţia simbolică vegetală, agrară. În acelaşi timp însă, această regulă de atribuire a semnificaţiei simbolice justifică şi interpretarea lui B. Soudsky şi I. Pavlú [117], întrucît linia neîntreruptă a spiralei ar putea reprezenta simbolul masculin creator, iar linia întreruptă a unor motive geometrice ar reda simbolul feminin receptor. În acest din urmă caz bogăţia decorului spiralic şi dacă el reflectă fenomene sociale [118], am avea de a face în neo-eneolitic cu o organizare socială patriarhală. Ori aceasta nu poate fi încă presupusă cu destul temei.

In sfîrşit o formă sau un decor capătă o funcţie simbolică pentru că a dobîndit proporţii armonioase şi este semnificativ. Spirala şi decorul spiralic în evoluţia lui a căpătat proporţionalitate şi simetrie ceea ce a determinat armonia sa pe diferite forme ceramice şi zone decorative. În acest fel decorul spiralic devine semnificativ şi principal în motivistica ceramicii bandate.

114 *Ibidem*, p. 124.
115 Vl. Dumitrescu, *ED*, 6, 1926—1927, Roma, p. 257 şi urm.
116 H. Read, *Originile formei în artă*, Bucureşti, 1971, p. 99.
117 B. Soudsky — I. Pavlu, *op. cit.*, p. 91 şi urm.
118 *Ibidem*, p. 92.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

În funcție de regulile apariției funcției simbolice se poate admite că decorul spiralic ca „un principiu de eleganță pur estetică" a putut fi combinat cu „un principiu de eficiență utilitară" ceea ce i-a conferit semnificația simbolică. În apariția acesteia un rol însemnat l-a jucat inițial realismul naturii folosit de acele populații care atinseseră un înalt grad de sensibilitate a formei și o remarcabilă stăpînire a tehnicii [119]. Astfel, simetria motivelor decorative a fost la început, în mod neîndoielnic, o necesitate tehnică, impusă de formele ceramice. Problema constă în a determina momentul cînd „principiul estetic" — decorul spiralic — devine o funcție simbolică.

Acceptînd caracterul vegetal al spiralei, putem presupune că aceasta a apărut inițial o dată cu noul stadiu economic caracteristic neoliticului, agricultura primitivă și creșterea animalelor și deci este posibil să fi constituit unul din simbolurile cultului fertilității. În acest fel semnificația spiralei ar fi justificată și de faptul că ea constituie unul din motivele principale ale decorului ceramicii populațiilor agrare, lipsind în mediul populațiilor păstorești neo-eneolitice din stepele nord-estice [120].

Decorul spiralic pictat a apărut pe un anumit nivel de evoluție a ceramicii bandate, cînd abstractizarea motivelor era deja destul de avansată, ceea ce explică configurarea motivelor spiralice pe ceramica cucuteniană. De aceea, funcția sa simbolică este mai greu de precizat. Totuși, reprezentările vegetale în decorul ceramicii bandate și chiar pe ceramica fazei *Cucuteni B* [121], amintește originea inițială și comportă aceeași semnificație de caracter agrar. În același timp, avînd în vedere aria restrînsă a seriilor decorative și asocierile lor constante care nu par a fi întîmplătoare și pur decorative, putem lega motivele spiralice și dispunerea lor în tectonica formelor ceramice, de concepțiile cosmologice agrare ale societăților neo-eneolitice, cu un rol amplu și diversificat. Este posibil ca reprezentarea spiralei într-un anumit motiv, precum și asocierea strictă a unor motive să redea succesiunea anotimpurilor, unitatea lumii chtonice și uranice, sau să reprezinte simboluri solare și ale altor fenomene legate de însăși ocupațiile agrare.

Analiza decorului ceramicii fazei *Cucuteni B* conduce atît la încadrarea tipologică și cronologică relativă în planul intern al culturii *Cucuteni — Tripolie,* dar implicit, prin rigurozitatea seriilor decorative și a regulilor de derivație, relevă atît aspecte zonale, cît și caracterul ei simbolic.

LE DÉCOR EN SPIRALE DE LA CÉRAMIQUE CUCUTENI B

(Résumé)

Cet ouvrage présente une analyse sur la représentation de la spirale, sur la céramique *phase Cucuteni* B, dans la limite des groupes stylistiques ε et ζ.

119 P. Graziosi, *Paleolithic Art,* Londra, 1960, p. 24—25.
120 V. N. Danilenko, *Encolit Ukrainî,* Kiev, 1974, p. 30 și urm.
121 T. S. Passek, *op. cit.,* pl. 31/5, 7 ; O. Kandyba, *op. cit.,* fig. 59, 75.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

De l'analyse du décor spiralique se détache comme manifestation technique la tendance d'étalage du motif principal sur la surface décorée, des règles de dérivation stylistique, mais aussi la réduction des séries décoratives chez un nombre restreint de motifs de base autant dans le cadre de l'aspect décoratif libre, que dans celui métopique. De même, on met en évidence le fait que les séries décoratives manifestent une association le constante, ce qui démontre un règle sur leures dispositions dans la tectonique du décor, et la rigueur des séries décoratives des motifs spiraliques est imposée par une signification symbolique.

Dans le décor d'aspect libre, sur la céramique de la *phase Cucuteni B*, les séries décoratives se résument aux suivants motifs de base :

1. *Spirales en S horizontal aux diagonales*, dans le décor des vases bitronconiques avec embouchure en entonnoir et des vases tronconiques et bitronconiques avec embouchure large et crête prononcée de style ε et ξ (pls. I/1, 3, 5, 7 ; II/2—4, 13—14 ; III/11 ; IV/3—5 ; IX/1).

2. *Spirales négatives en S avec oeillet d'attache circulair et point central*, avec ou sans motives *cruciforme*, forment le décor des vases bitronconiques et des couvercles de la phase *B1 ;* des vases bitronconiques, des vases à crête prononcée et des écuelles ξ de la phase *B2* (pls. I/2, 4, 6, 8—10 ; II/7 ; III/2, 4, 5, 7, 9, 11 ; V/1 ; XI/1 ; XIV/15).

3. *Spirales négatives avec oillet d'attache opaque* sur les vases bitronconiques et les écuelles ξ (pls. III/1 ; XI/8—9), mais aussi sur les vases à crête prononcee et large embouchure au décor de style ε.

4. *Spirale négative avec oeillet d'attache ajouré* sur la crête des vases piriformes de la phase *B1* (pl. XII/1—2), ainsi que sur les vases bitronconiques et piriformes de l'aspect tripolien.

5. *Spirales positives linéaires accrochées avec oeillet d'attache circulaire ou lenticulaires opaques*, forment constament le décor de la zone secondaire sur le col des vases bitronconiques à embouchure en entonnoir (pls. I/5 ; XIV/5), ou sur les vases tronconiques et bitronconiques à crête prononcée (pl. X/4), de la phase *B1* et phase *B2* (pl. II/9, 12).

6. *Spirales négatives accrochées avec oeillet d'attache hachuré, avec une des volute sectionné*, sur les vases bitronconiques de la phase B1 (pl. IV/1).

7. *Spirales embouchées (conjuguées)* dans le décor des vases bitronconiques ε et ξ, sur les vases piriformes et les écuelles ε de la phase *B2* (pls. II/5, 10 ; XI/3—6.

8. *Spirale continue* dans le décor des vases bitronconiques ε (pl. XIV/2—4).

9. *Spirales en S isolées* (pl. VII/4).

Les mêmes séries se répètent dans le décor d'aspect métopique étant introduites dans l'intérieur des métopes, dans les espaces intermétopiques et comme décor libre à la base des métopes.

Les séries plus haut mentionnées ont une association constante sur les formes céramiques ce qui confére au décor spiralique une signification symbolique de caractère agraire. Prenant en considération l'aire restreinte des séries décoratives et leures association rigoureuse, chose qui démontre que celles-ci ne sont pas purement décoratives, on souligne le fait que la spirale a apparu de même que le stade économique caracteristique au néolithique, qu'elle est présente dans le décor de la céramique des populations agraires et qu'il est possible qu'elle constitue un symbole du culte de la fertilité, avec un rôle ample et diversifié. Dans les conceptions cosmologiques agraires de populations neoenéolithiques c'est possible que la représentation de la spirale dans un certain motif, ainsi que l'association stricte à des motifs, redonne la succession des saisons, l'unité du monde chtonique et uranique, ou qu'elle représente des symboles solaires et d'autres phénomènes liés aux occupations agraires mêmes.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

LISTE DES ILLUSTRATIONS

Pl. I. — Vases bitronconiques au décor spiralique de la phase Cucuteni B1 (1, 3—11) et B2 (2, 12) : 1, 5, 7, 9—11, Văleni — Piatra Neamţ ; 2, Trebeş — Bacău ; 3—4, 6, Ghelăieşti ; 8, Valea Lupului ; 12, Podei — Tg. Ocna.

Pl. II. — Vase bitronconique (1) et vases à crête prononcée et large embouchure (2—14) au décor spiralique : 1—5, 13—14, Podei — Tg. Ocna ; 6—10, 12, Cucuteni ; 11, Valea Lupului.

Pl. III. — Vases bitronconiques (1—2, 4—9, 11) et vases à crête prononcée (3, 10), au décor spiralique : 1—2, 4—5, Valea Lupului ; 3, 6—11, Podei — Tg. Ocna.

Pl. IV. — Vases bitronconiques (1, 3), vases à crête prononcée (2, 4—5) et frutière (6) au décor spiralique : 1, Văleni — Piatra Neamţ ; 2, 4—5, Trebeş — Bacău ; 3, Prigorenii Mici ; 6, Podei — Tg. Ocna.

Pl. V. — Couvercle (1), vase piriforme (2) et vases à crête prononcée et large embouchure (3—6), au décor spiralique : 1, Văleni — Piatra Neamţ ; 2, Ghelăieşti ; 3, Podei — Tg. Ocna ; 4, Costişa — Fălticeni ; 5—6, Cucuteni.

Pl. VI. — Coupes au décor métopique et spiralique de la phase Cucuteni B1 (1—4, 6—7) et B2 (5) : 1, Ghelăieşti ; 2, Trebeş — Bacău ; 3, 6, Cucuteni ; 4, Drăguşeni — Suceava ; 7, Văleni — Piatra Neamţ.

Pl. VII. — Coupes (1—3) et vases à crête prononcée (4—5) de la phase Cucuteni B1 (1—2) et B2 (3—5) au décor métopique et spiralique : 1—2, Văleni — Piatra Neamţ ; 3, Frumuşica ; 4, Podei — Tg. Ocna ; 5, Valea Lupului.

Pl. VIII. — Vases à crête prononcé, haut col et embouchure large, au décor spiralique de la phase Cucuteni B2 : 1—3, Valea Lupului ; 4—5, Cucuteni.

Pl. IX. — Vases à crête prononcé et large embouchure et décor spiralique de la phase Cucuteni B1 (1) et B2 (2—3) : 1, Văleni — Piatra Neamţ ; 2—3, Podei — Tg. Ocna.

Pl. X. — Vases à crête prononcée (1—2, 4), écuelles (3, 5) et soupière (6) au décor géométrique et spiralique de la phase B1 (4, 6) et B2 (1—3, 5) : 1—2, Podei — Tg. Ocna ; 3, 5, Frumuşica ; 4, Ghelăieşti ; 6, Văleni — Piatra Neamţ.

Pl. XI. — Soupière et écuelles de la phase Cucuteni B1 (3—6) et B2 (1—2, 7—9) : 1, Cucuteni ; 2, Calu — Piatra Şoimului ; 3—6, Şipeniţ ; 7, 9, Valea Lupului ; 8, Podei — Tg. Ocna.

Pl. XII. — Vases piriformes (1—2) et vases bitronconiques à embouchure en entonnoir (3—5), au décor spiralique de la phase Cucuteni B1 : 1, Văleni — Piatra Neamţ ; 2, Ghelăieşti ; 3—4, Şipeniţ ; 5, Prigorenii Mici.

Pl. XIII. — Vases bitronconiques à embouchure en entonnoir, au décor spiralique (1—3) et elliptique (4) de Şipeniţ.

Pl. XIV. — Vases bitronconiques (1—9, 11—13, 15—17), vase piriforme (14) et vase à crête prononcée et large embouchure (10) au décor spiralique : 1—5, Şipeniţ ; 6, 12, Vladimirovka ; 7, 11, Podolie ; 8—9, 13—14, Staraja Buda ; 10, 15, 17, Petreni ; 16, Krutoborodinţi.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

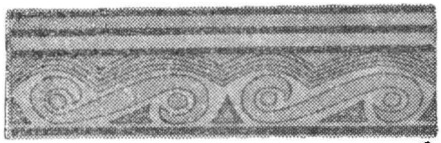

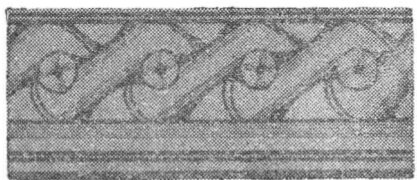

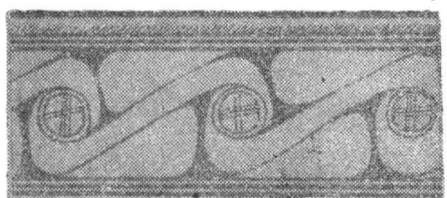

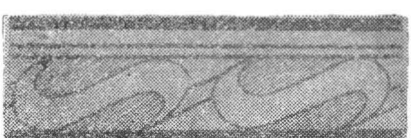

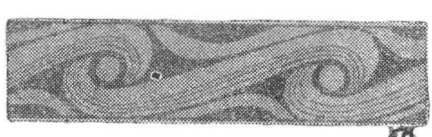

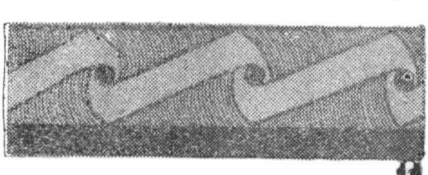

Pl. I — Vase bitronconice cu decor spiralic din faza Cucuteni B1 (1, 3—11) și B2 (2, 12): 1, 5, 7, 9—11, Văleni-Piatra Neamț; 2, Trebeș-Bacău; 3—4, 6, Ghelăieș; 8, Valea Lupului; 12, Poiana.

http://www.cimec.ro / http://cimec.ro

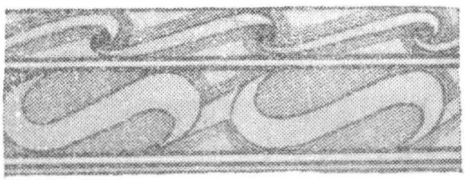

1

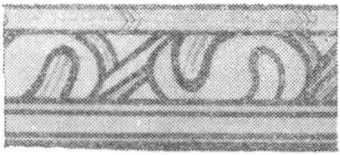

2

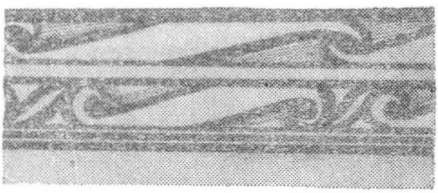

3

4

5

6

7

8

9

10

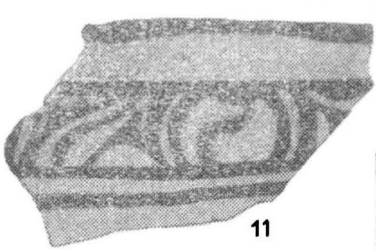

11

12

13

14

Pl. II — Vas bitronconic (1) şi vase cu umărul pronunţat şi gura largă (2—14) cu decor spiralic : 1—5, 13—14, Podei — Tg. Oena ; 6—10, 12, Cucuteni ; 11, Valea Lecrului.

http://www.cimec.ro http://cmiabc.ro

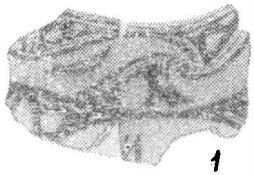
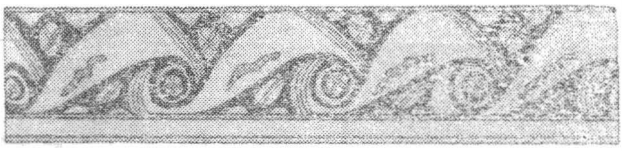
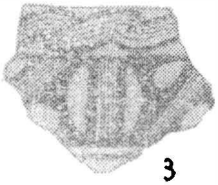
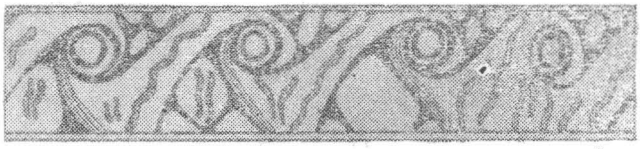

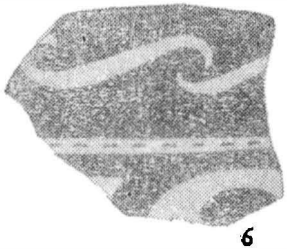

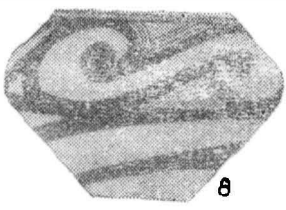
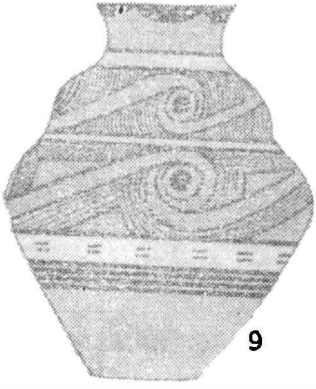
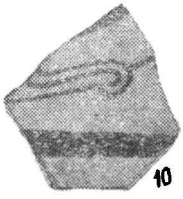
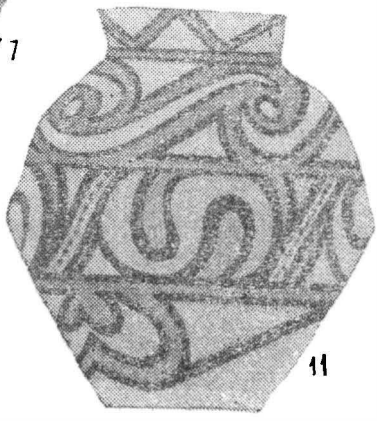

Pl. III — Vase bitronconice (1—2, 4—9, 11) și vase cu umărul pronunțat (3, 10) cu decor spiralic: 1—2, 4—5, 7 — Ieud; 3, 6, 11 — Podei — Tg. Ocna.

http://www.cimec.ro/ http://cimec.ro

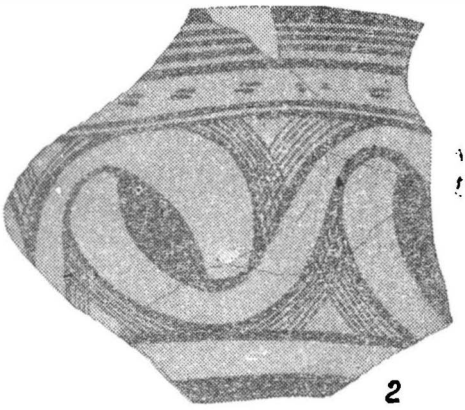

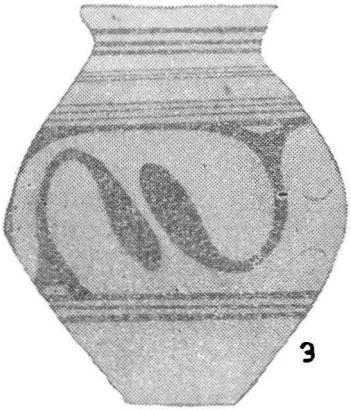

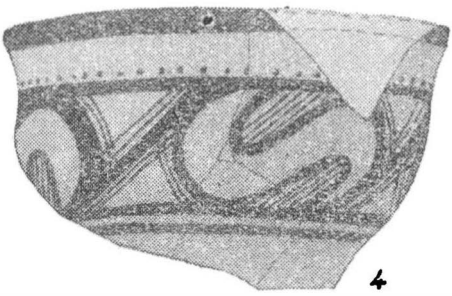

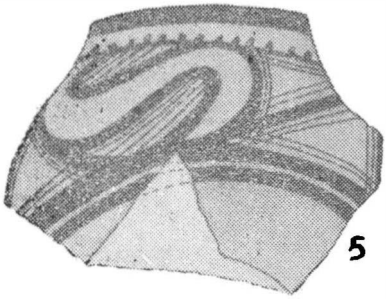

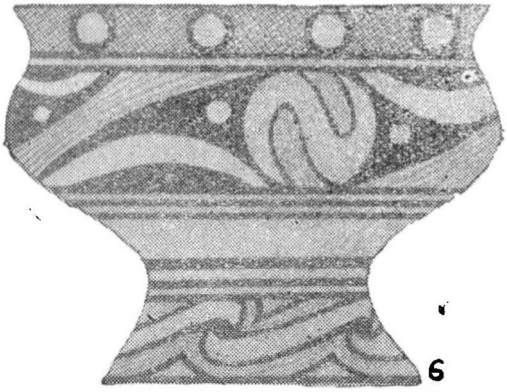

Pl. IV — Vase bitronconice (1, 3), vase cu umărul pronunțat (2, 4—5) și fructieră (6) cu decor spiralic : 1, Văleni — Piatra Neamț ; 2, 4—5, Trebeș — Bacău ; 3, Brăgăreni — Mircea Vodă.

http://www.dacia.ro/ http://Dacia.ro

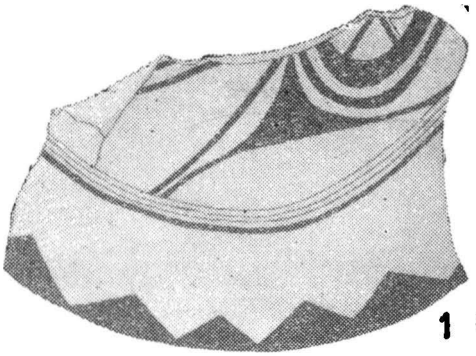

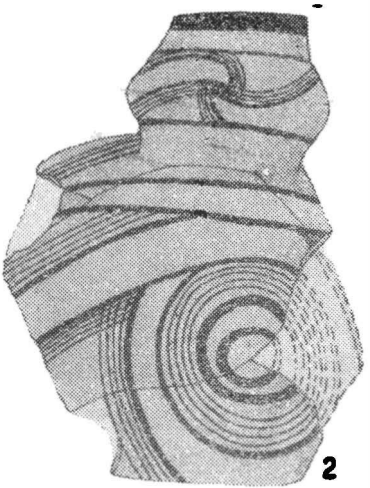

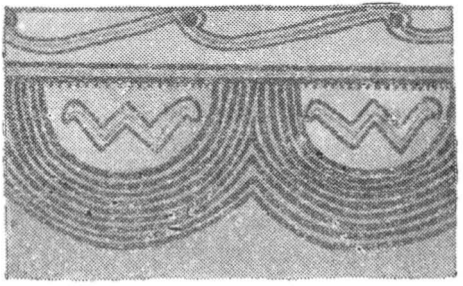

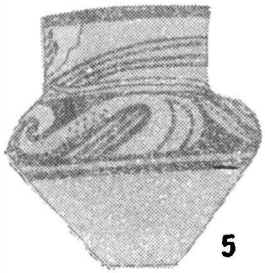

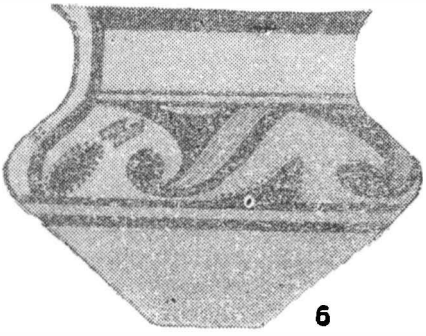

Pl. V — Capac (1), vas piriform (2) şi vase cu umărul pronunţat şi gura largă (3—6) cu decor spiralic: 1, Văleni — Piatra Neamţ; 2, Ghelăieşti; 3, Podei — Tg. Ocna; 4, Coslea — Făurei; 5—6, Cucuteni.

http://www.cimec.ro / http://cimec.ro

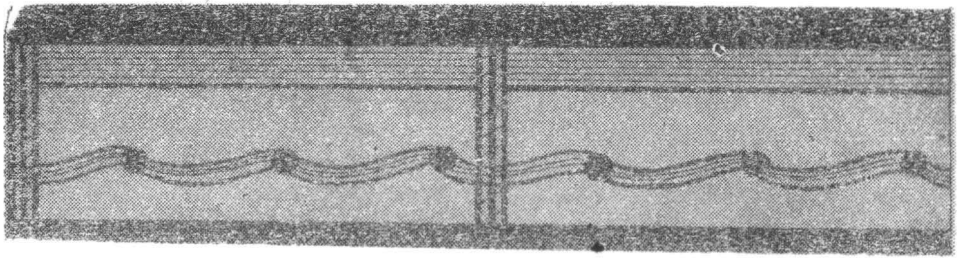

1

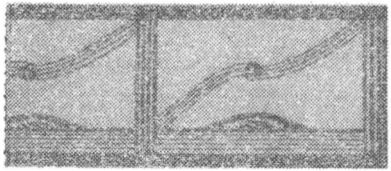

2

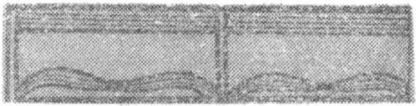

3

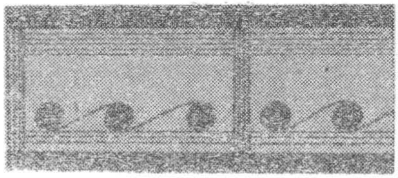

4

5

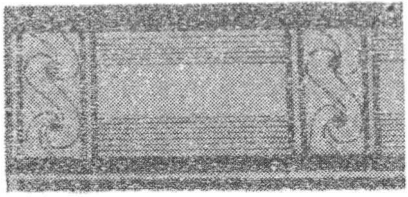

6

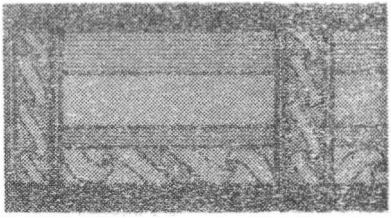

7

Pl. VI — Cupe cu decor metopic și spiralic din faza Cucuteni B1 (1—4, 6—7) și B2 (5): 1, Ghelăiești; 2, Trebeș — Bacău; 3, 6, Cucuteni; 4, Drăgușeni — Suceava; 5, Vădeni — Brăila. Neamț.

http://www.cimec.ro / http://cimec.abc.ro

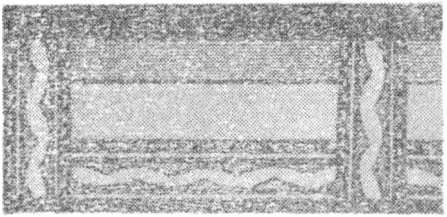

1

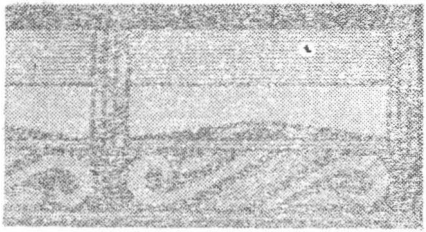

2

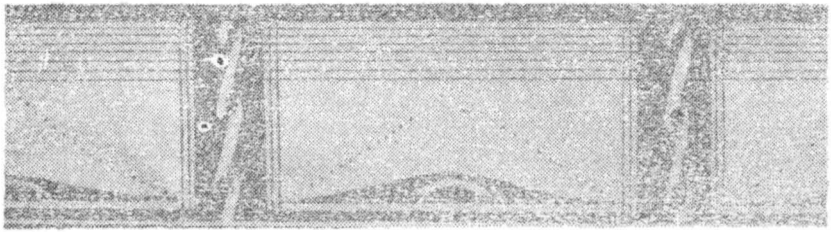

3

4

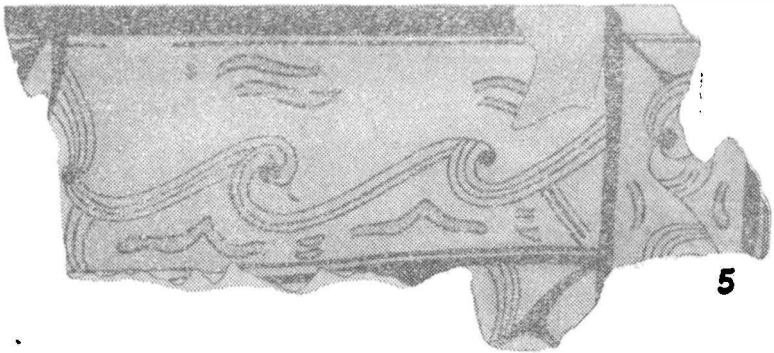

5

Pl. VII — Cupe (1—3) și vase cu umărul pronunțat (4—5) din faza Cucuteni B1 (1—2) și B2 (3—5) cu decor metopic și spiralic: 1—2, Văleni — Piatra Neamț; 3, Frumușica — Podiș — Botoșani; 4—5, Valea Lupului.

http://www.dacoromanica.ro http://cimec.ro

1

2

3

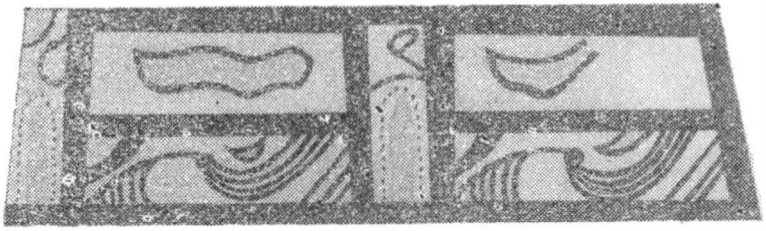

4

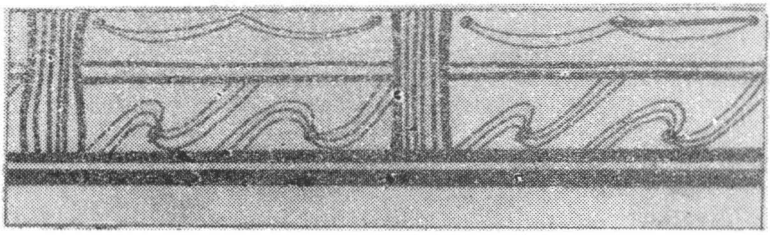

5

Pl. VIII — Vase cu umărul pronunțat, gîtul înalt și gura largă, cu decor spiralic din faza Cucuteni B2: 1—3, Valea Lupului; 4—5, Cucuteni.

http://www.cimec.ro - http://cimabe.ro

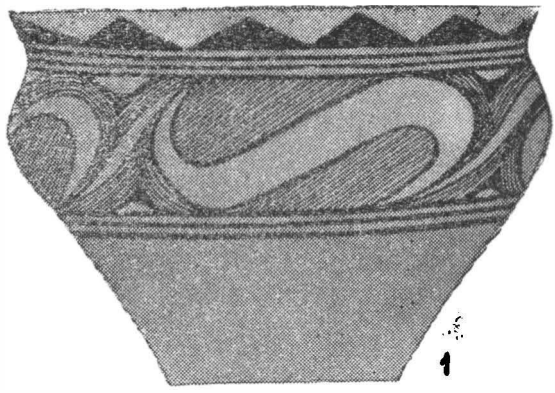

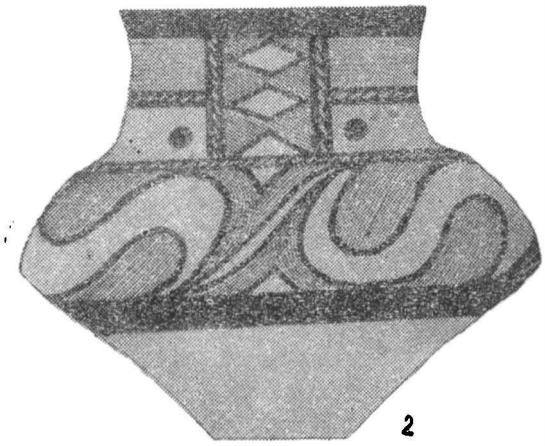

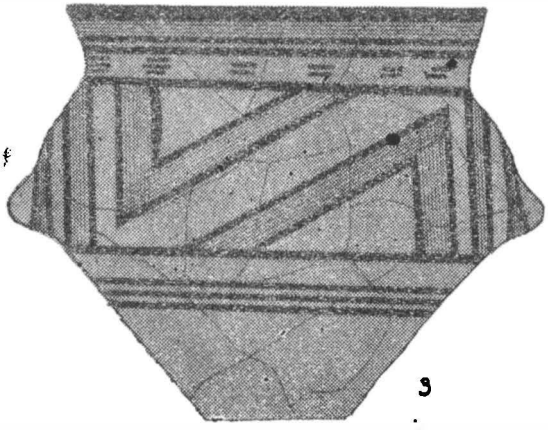

Pl. IX — Vase cu umărul pronunțat și gura largă cu decor spiralic din faza Cucuteni B1 (1) și B2 (2—3): 1, Văleni — Piatra Neamț; 2—3, Podei — Tg. Ocna.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

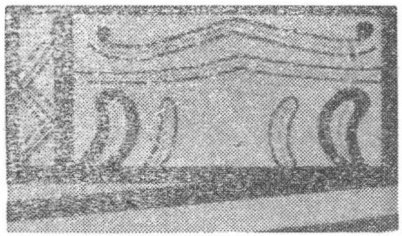

1

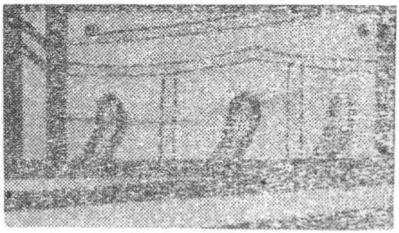

2

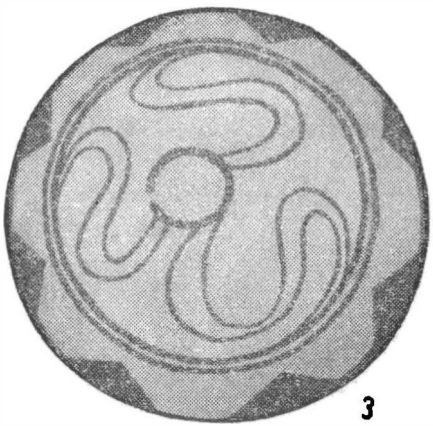

3

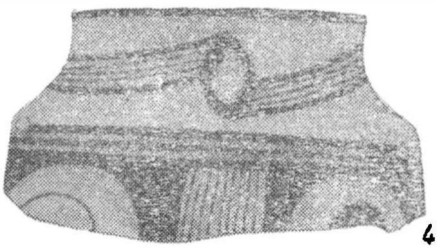

4

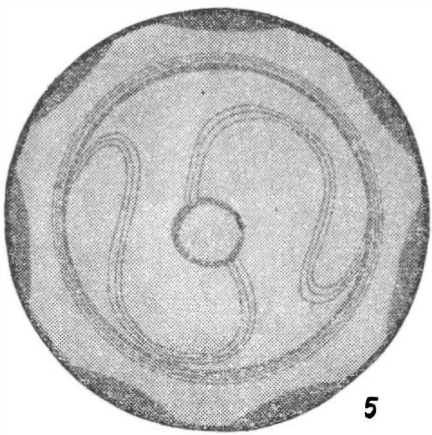

5

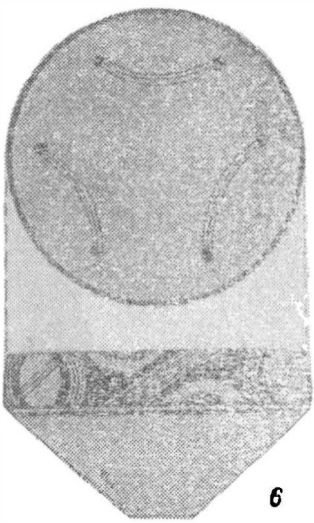

6

Fl. X — Vase cu umărul pronunțat (1—2, 4), străchini (3, 5) și castron (6) cu decor geometric și spiralic din faza B1 (4, 6) și B2 (1—3, 5) : 1—2, Podei — Tg. Ocna ; 3, 5, Frumușica ; 4, Ghelăiești ; 6, Vălenii — Piatra Neamț.

http://www.cimec.ro / http://cimiabc.ro

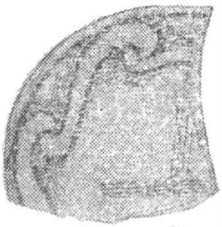
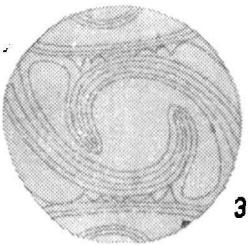
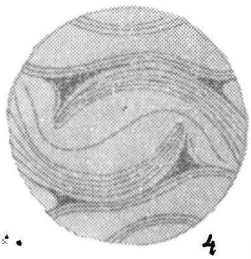
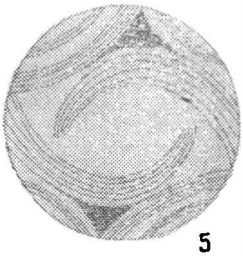
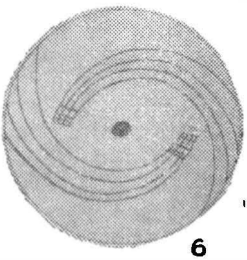
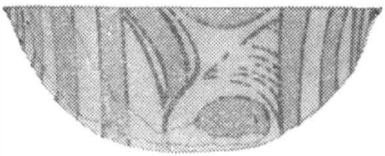
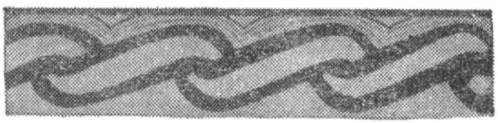
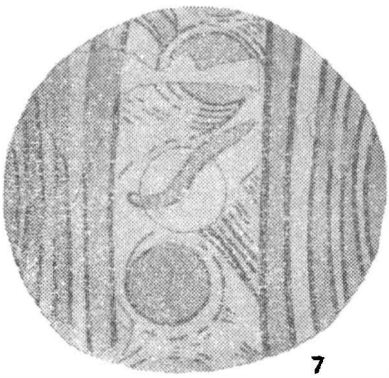

Pl. XI — Castroane şi străchini din faza Cucuteni B1 (3—6) şi B2 (1—2, 7—9): 1, Cucuteni; 2, Calu—Piatra Şoimului; 3—6, Şipeniţ; 7, 9, Valea Lupului; 8, Frodi—Tg. Ocna.

http://www.dimeo.ro - http://cmiabc.ro

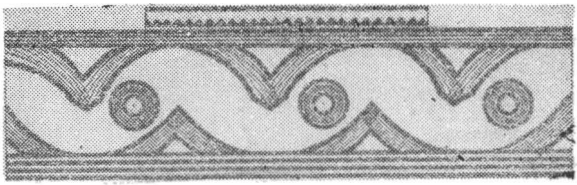

1

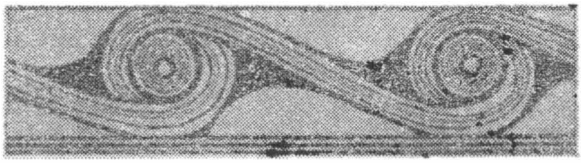

2

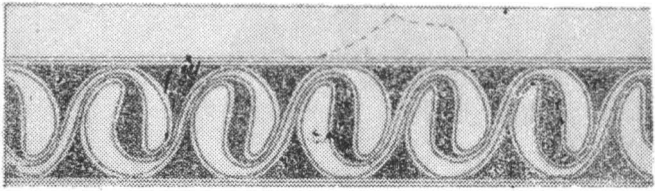

3

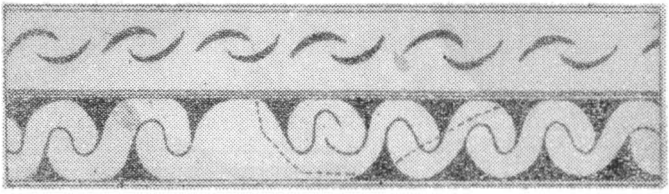

4

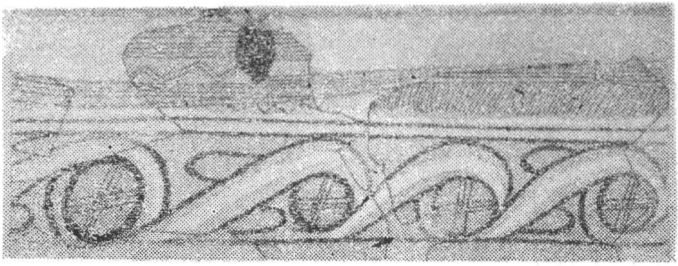

5

Pl. XII — Vase piriforme (1—2) şi vase bitronconice cu gura în pîlnie (3—5) cu decor spiralic din faza Cucuteni B1 : 1, Văleni — Piatra Neamţ ; 2, Gheläieşti ; 3—4, Şipeniţ ; 5, Prigoreni Mici.

http://www.cimec.ro/ http://cmiabc.ro

1

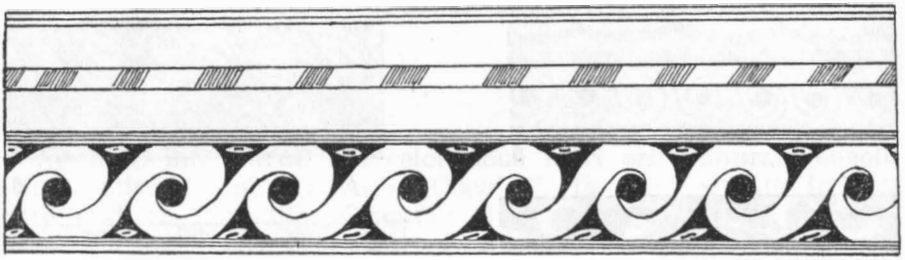

2

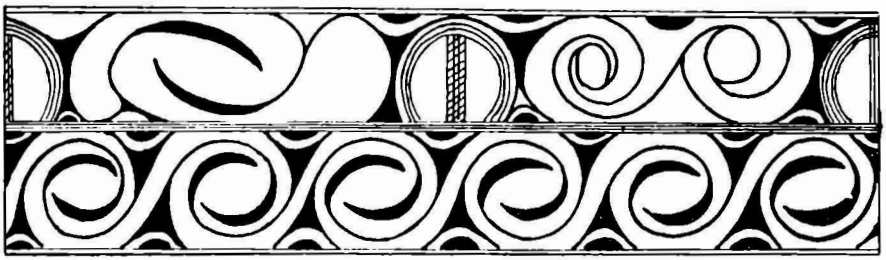

3

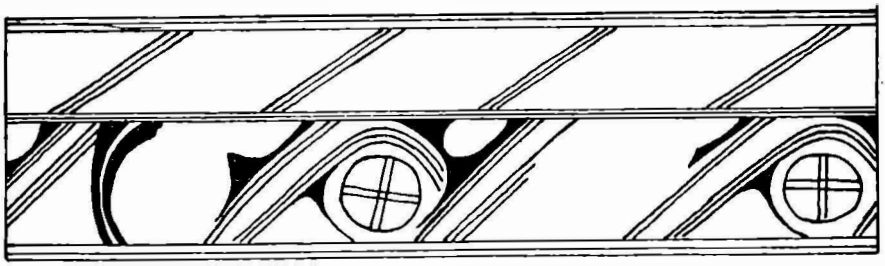

4

Pl. XIII — Vase bitronconice cu gura în pîlnie, cu decor spiralic (1—3) și eliptic (4) de la Șipeniț.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

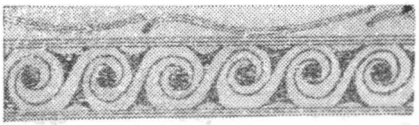
1

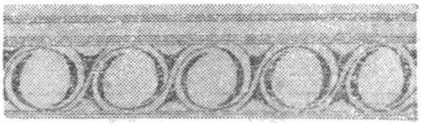
2

3

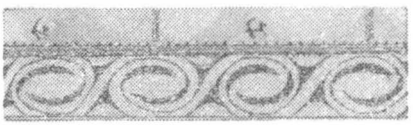
4

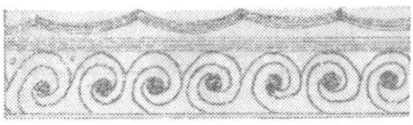
5

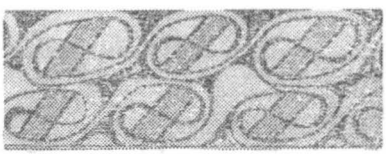
6

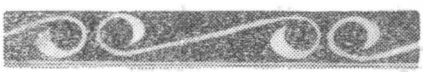
7

8

9

10

11

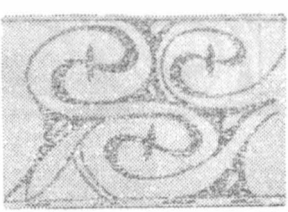
12

13

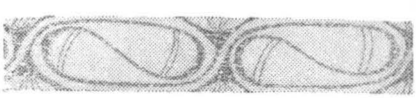
14

15

16

17

Pl. XIV — Vase bitronconice (1—9), 11—13, 15—17, vas piriform (14) şi vas cu umărul pronunţat şi gura largă (10) cu decor spiralic: 1—5, Şipeniţ; 6, 12, Vladimirovka; 7, 11, Podolia; 8—9, 13—14, Staraja Buda; 10, 15, 17, Petreni; 16, Kratchmodinti.

http://www.cimec.ro http://cmiabc.ro

OCUPAȚIILE COMUNITĂȚILOR NEO-ENEOLITICE DE ASPECT CULTURAL STOICANI—ALDENI

de ION T. DRAGOMIR

In urma interpătrunderii celor două mari arii culturale eneolitice extracarpatice, Gumelnița A1 și Cucuteni, faza A1, situate în spațiul dintre curbura Carpaților Orientali și Dunăre, precum și a înaintării culturii Cucuteni, faza A1 în partea de nord-est a Cîmpiei Române și a extinderii culturii Gumelnița A1 în sudul Moldovei, sudul R.S.S. Moldovenească și Ucraina, s-a format un facies cultural de sinteză între cele două mari culturi componente. Acest facies cultural a fost numit inițial de către oamenii de știință *Gumelnița-Ariușd, apoi aspectul Aldeni II și ulterior aspectul cultural Stoicani-Aldeni.* Desigur, aspectul Stoicani-Aldeni constituie o puternică verigă de legătură în procesul de dezvoltare a societății omenești din spațiul carpato-dunărean, în perioada de început a epocii neo-eneolitice, datată 3800—3600 î.e.n., fiind documentat arheologic în trei etape evolutive bine precizate stratigrafic.

După materialele arheologice în general și după unelte în special, se pot stabili diferitele ocupații sau activități cu caracter economic ale populațiilor aspectului cultural Stoicani-Aldeni, strîns legate de agricultură și de creșterea vitelor, de vînătoare, pescuit și cules, de meșteșugul olăritului și prelucrarea lemnului, a pietrei, a osului și a țesutului, a împletitului de rogojini și a torsului, a pieilor de animale, a aramei etc.

Se știe că triburile neo-eneolitice de caracter sedentar se ocupă în principal cu cultivarea primitivă a plantelor, documentată în primul rînd prin boabele de grîu carbonizate, descoperite la Băneasa[1] și la Lișcoteanca III[2], în gropi de provizii special amenajate, lutuite și apoi

1 Ion T. Dragomir, *Danubius*. II—III, 1969, p. 55.

2 Cu prilejul săpăturilor întreprinse de către N. Harțuche și F. Anastasiu, la Lișcoteanca, punctul „Movila Olarului" (jud. Brăila), s-a descoperit o groapă de provizii cu pereții lutuiți, ce conține o cantitate apreciabilă de grîu carbonizat, precum și o serie de obiecte întregi de aspect Stoicani—Aldeni și anume: cîteva vase pictate în dungi albe pe fondul roșu, o placă ornamentală, de formă romboidală cu simbolul soarelui în partea centrală; două coliere de mărgele tubulare de lut ars ș.a. După conținutul ei, groapa avea un caracter ritual, strîns legat de cultul soarelui binefăcător și al recoltelor bogate, fiind similară cu aceea de la Băneasa.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

arse din etapa a III-a de dezvoltare a acestui aspect cultural. În diferite rînduri s-a precizat că prezența anumitor unelte din corn, os și piatră, cum sînt spre exemplu, rîmoacele și săpăligele din corn de cerb, piesele componente pentru seceri de os, corn și silex, numeroasele rîșnițe primitive de mînă și frecătoarele de piatră, prezența chiupurilor și a gropilor de provizii, precum și a impresiunilor de pleavă și de paie tocate, vizibile în compoziția pastei chirpicilor, pereților și platformelor locuințelor, și uneori, chiar în aceea a vaselor de uz comun, reprezintă dovezi concrete pentru cultivarea primitivă a cerealelor.

Din cercetările și analizele de laborator, se presupune că triburile din perioadele timpurii ale culturii Gumelnița, la fel ca și cele ale culturii Cucuteni-Tripolie practicau o agricultură destul de avansată. Pe baza amprentelor de semințe și de pleavă lăsate în pasta chirpicului ars, cercetătorii sovietici au ajuns la concluzia că populația așezărilor de aspect Stoicani-Aldeni cultivau toate cele trei soiuri de grîu cu glumele : *(Triticum monococcum L., Triticum dicoccum Schrank și Triticum spelta L.)*, precum și grîul pitic *(Triticum compactum Host.)*, orzul cu bobul alb *(Hordeum vulgare var. nudum)*, ovăzul *(Avena sativa L.)* și meiul obișnuit *(Panicum miliaceum L.)*.

Z. V. Janouchevitch a determinat aceleași soiuri de cereale și pentru populațiile așezărilor tripoliene timpurii, contemporane acestui aspect cultural [3].

Referitor la utilizarea uneltelor de corn de cerb, examinate de către G. V. Korobkova la microscop binocular de foarte mare precizie, s-a putut stabili că pe toate ramurile coarnelor de cerb sînt urme lăsate de lucratul pămîntului, căci juliturile sau rosăturile uneltelor sînt situate în aceeași direcție, iar uneltele de mari dimensiuni se consideră că au fost folosite chiar cu ajutorul animalelor de tracțiune. În acest sens, putem menționa că în așezarea de aspect Stoicani-Aldeni de la Bolgrad s-a descoperit un os de bovideu de tracțiune. Pe linia acelorași ipoteze destul de plauzibile se înscrie și aceea că primele ogoare au fost lucrate cu ajutorul săpăligilor din corn de cerb și din lemn, sau cu anumite unelte de piatră și, abia ulterior, s-a trecut la aratul rudimentar al solului, la o adîncime mică, întrebuințîndu-se plugul de lemn cu protap tras de animale [4]. Nu este exclus ca printre uneltele de corn de cerb, de dimensiuni mari, așa cum este acela descoperit la Costinești [5], și-ndeosebi cum sînt exemplarele de la Suceveni, de forma unor rîmoace, să nu fi avut un alt rol decît acela al săpăligilor, să fi fost adică atașate ca brăzdare la plugul de lemn. În orice caz, dacă ne gîndim la rezervele de alimente, în special la cereale, necesare pentru satisfacerea cerințelor unor astfel de comunități sedentare, relativ bine organizate, cu o economie primitivă destul de avansată, precum și la procurarea furajelor de orice natură, pentru hrana animalelor domestice, în

3 E. K. Tchernych, *VIII-e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, Belgrade, 1971, p. 10.
4 *Ibidem*, p. 9.
5 Doina Galbenu, *Pontica*, IV, 1971, p. 239.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

anotimpurile friguroase, timp de cîteva luni de zile, acestea trebuie să fi fost destul de mari și bine depozitate. În aceste condiții este de presupus existența unei agriculturi primitive de caracter extensiv și intensiv adecvat pentru a se putea face față cu succes hranei zilnice. Așa încît e de crezut că, în afară de uneltele mici de piatră și a săpăligilor clasice din corn de cerb, pe care noi le considerăm că serveau mai mult la întreținerea recoltelor, decît la desfundarea terenului, au existat fără îndoială și alte mijloace de producție mult mai perfecționate, confecționate probabil din esențe de lemn tare, care dădeau randament sporit. Acesta a fost desigur plugul rudimentar din trunchi de copac, chiar dacă momentan nu dispunem de suficiente dovezi, în afară de prezența unui singur os de bovideu trăgător, descoperit la Bolgrad, precum și a unui corn de cerb — fier de plug —, provenind dintr-o așezare neolitică tîrzie de la Căscioarele [6].

O altă ramură a agriculturii primitive la fel de importantă este creșterea animalelor domestice, caracteristică pentru culturile de stepă, așa după cum opiniază și V. I. Tsalkin [7].

Materialul faunistic rezultat din săpături este deosebit de bogat. De cele mai multe ori în cuprinsul așezărilor acestui facies cultural îl depășește cu mult pe cel ceramic. Pe baza analizelor paleo-faunistice de la Lișcoteanca I și Suceveni, efectuate de către Sergiu Haimovici de la Laboratorul de morfologie animală al facultății de biologie de la Universitatea „Al. I. Cuza" — Iași, s-a ajuns la rezultate aproape identice pentru ambele așezări, atît în ceea ce privește existența speciilor de animale domestice și sălbatice, cît și în aceea a procentajelor, cu toate că materialul osos provine din așezări situate diferit sub aspect geografic. Considerăm că aceste determinări sînt relativ suficiente pentru a ne face o părere de ansamblu asupra creșterii vitelor și a practicării vînătoarei de către comunitățile aspectului Stoicani-Aldeni. Materialul determinabil de la Lișcoteanca I însumează 516 resturi, dintre care un fragment osos provine de la o pasăre, căreia nu i s-a putut preciza specia, iar celelalte 515 aparțin mamiferelor. Din același grup de oase, un număr de 125 de resturi foarte fragmentare n-au putut fi determinate. În ceea ce privește materialul osteologic de la Suceveni, acesta cuprinde 809 resturi, dintre care 806 aparțin mamiferelor, 70 n-au putut fi precis determinate, iar trei fragmente provin de la păsări — o specie de talie mare — evident sălbatică. Frecvența speciilor domestice și a celor sălbatice în ordinea importanței numerice se prezintă astfel : pe primul loc se plasează *Bos taurus*, urmat de *Ovicaprine (Ovis + Capra), Sus scrofa domesticus, Equus caballus* și *Canis familiaris.*

Din nomenclatura speciilor sălbatice, în aceeași ordine procentual-numerică citățm : *Cervus elaphus, Capreolus capreolus, Sus scrofa ferus, Bos primigenius* și *Meles meles.*

6 Vladimir Dumitrescu, *SCIV*, 16, 2, 1965, p. 227.
7 E. K. Tchernych, *op. cit.*, p. 10.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Revenind asupra situației de la Lișcoteanca I, se poate constata că frecvența cea mai ridicată o are boul domestic, care — luînd în considerație și talia sa specifică — reprezenta o importanță deosebită în economia așezării. Foarte puține resturi aparțin tinerilor (s-a găsit un singur individ de circa 1 an), cele mai multe provin de la exemplare de trei ani, deci adulte și mature. Este de presupus că vitele mari erau crescute pentru alte scopuri (reproducere, lapte și poate pentru muncă) decît ca furnizoare de carne.

Ovicaprinele au o importanță mult mai mică. Sub aspectul frecvenței caprele sînt mai numeroase decît oile : unele dintre femele mai aveau încă coarne. Din cei 14 indivizi la care s-a putut preciza vîrsta, 2 au aproximativ 6—7 luni, 7 sînt în jur de 1 an, iar restul adulți și maturi.

Porcul domestic urmează după ovicaprine. Din cei 14 indivizi prezenți, 3 au între 3—6 luni, restul fiind mai vîrstnici, unii dintre ei chiar cu dentiția erodată ; așa dar tineretul nu este prea frecvent, fenomen care merită a fi semnalat la această specie care este furnizoare de carne.

Oasele de cal sînt destul de numeroase ; nu s-au găsit maxilare cu dinți după care s-ar fi putut preciza vîrsta indivizilor ; 2 dintre ei sînt nematuri. Nu se poate explica această frecvență înaltă a calului ce constituie aici o excepție față de alte așezări neolitice și neo-eneolitice de pe teritoriul patriei noastre. Oare calul era domesticit ?... Credem că procesul domesticirii lui începuse și era pe cale de maturizare.

Cîinele prezintă 7 fragmente care ar aparține la 3 indivizi. Se observă o variație relativ marcată a taliei.

Speciile de mamifere sălbatice sînt reprezentate prin cerb (cu frecvența cea mai înaltă), căprior, mistreț și bour, copitate de talie mare, ce erau desigur vînate pentru carne ; la care adăugăm bursucul cu un singur rest de os. Dat fiind frecvența redusă a acestor specii, se poate constata că vînătoarea avea un rol cu totul secundar pentru economia comunităților de aspect Stoicani-Aldeni. Se poate menționa de asemenea faptul că cerbul (actualmente specie montană) era răspîndit și în zona de joasă altitudine ce formează astăzi cîmpia Bărăganului din nord-estul Munteniei. Prin urmare în această zonă existau atunci masive pădUroase mult mai mari decît cele de azi.

Deși determinările faunistice de la Lișcoteanca I sînt aproape identice cu cele de la Suceveni, există totuși, și unele deosebiri. Spre exemplu la Suceveni cele mai multe resturi de bovine provin de la indivizi cu coarne mici și gracile, asemănători cu tipul „brachiceros". In ceea ce privește vîrsta, pentru 27 de exemplare (determinată după dinți), rezultă că 3 aveau între 1—2 ani, 7 în jur de 3 ani, iar 17 peste 3 ani, dintre care 2—3 bătrîni. Deci apare evident faptul că bovinele erau ținute pentru scopuri utilitare.

Ovicaprinele au o frecvență mult mai mică. Se pare că Ovis este predominant. Pe baza resturilor de maxilare cu dinți se constată că

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

peste 2/3 dintre indivizi aveau peste 2 ani, găsindu-se chiar bătrîni cu dentiția puternic erodată.

Porcul domestic are o frecvență și mai mică. Resturile aparțin unui tip de talie mică și destul de gracil, asemănător cu tipul „palustris". Cantitatea de resturi provenind de la neadulți predomină.

Calul — despre care nu se poate preciza dacă era domestic — are foarte puține resturi, așa cum apare de altfel și în alte așezări neolitice și eneolitice de la noi.

Ciinele se caracterizează printr-o frecvență relativ ridicată, dar nu credem că ar fi fost folosit în alimentație, ci în scopuri utilitare, la paza turmelor și gospodăriilor împotriva fiarelor sălbatice. Talia sa apare variabilă, însă nu s-au găsit exemplare mari, ci doar de mărime mică și mijlocie. Speciile sălbatice sînt reprezentate prin cerb, căprior, mistreț și bour, primului aparținîndu-i peste 1/2 din resturile ce aparțin acestui grup. Firește vînătoarea era exercitată în scopuri alimentare, însă avea o pondere foarte scăzută în economia locuitorilor acestei așezări. Este necesar să menționăm prezența și frecvența oarecum ridicată a cerbului (specie actualmente montană) în zona de joasă altitudine în care este situată așezarea de la Suceveni. Ca un corolar ar fi de presupus, în această zonă de sud a Moldovei, în epoca neo-eneolitică, prezența unor masive destul de mari[8]. Deși nu dispunem de analize sporo-polenice, totuși, pe baza unor resturi de cărbuni de lemn de stejar, descoperite la Suceveni, a varietăților de cereale sus amintite, precum și a determinărilor de paleo-faună, presupunem că, climatul micro-zonei în care s-au dezvoltat comunitățile aspectului Stoicani-Aldeni, era un climat destul de asemănător cu cel actual, cu păduri întinse de foioase. În favoarea similitudinii acestui microclimat pledează însuși felul de construcție al locuințelor de o arhitectură destul de solidă și confortabilă, cu pereții groși din furci, pari și nuiele, pomestiți cu lut și platforme de aspect cucutenian, specifice numai pentru etapele II și III de dezvoltare a acestui facies, ceea ce denotă că aspectul general al climatului și al florei nu au suferit transformări prea mari, deoarece în condițiile existenței unui climat blînd astfel de locuințe n-ar fi fost absolut necesare.

Dacă din determinările faunistice efectuate la Lișcoteanca I și Suceveni frecvența păsărilor este mult mai scăzută, aceasta se datorește și faptului că o mare parte dintre uneltele de os ale comunităților de aspect Stoicani-Aldeni, mă refer în special la sule, erau făcute din oase tari și lungi, din femure de păsări sălbatice, probabil de baltă, care n-au fost incluse în procentajul statistic sus amintit.

Interesantă ni se pare descoperirea resturilor osteologice de Equus caballus, probabil, în stare sălbatică, sau poate chiar domesticit, destul de numeroase comparativ cu alte culturi neo-eneolitice, fiind bine documentate nu numai în așezările de la Lișcoteanca I și Suceveni, ci și la Drăgănești — Tecuci, precum și în două morminte de inhumație

8 Mulțumim și pe această cale tov. Sergiu Haimovici pentru ajutorul acordat la determinarea materialului faunistic de la Lișcoteanca și Suceveni.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

chircite, de la Lişcoteanca I şi Suceveni, aparţinînd aceluiaşi aspect cultural, depuse ca ofrandă.

Comparînd aşezările din perioada timpurie a culturii Tripolie cu cele ale aspectului Stoicani-Aldeni se poate constata că acestea din urmă dădeau o mare atenţie creşterii cornutelor mari, faţă de cele tripoliene, care acordau o mare atenţie porcinelor. Interesante mi se par concluziile lui V. I. Tsalkin, care afirmă că vitele din perioadele timpurii ale culturii Gumelniţa şi Tripolie îşi au originea în diferite regiuni de domesticire. Importanţa moderată a practicării vînătorii şi preponderenţa creşterii vitelor mari, a diferitelor însuşiri ale raselor de bovine, particularităţile, privitor la compoziţia cirezilor prin spete şi soiuri, înseamnă că s-a utilizat frecvent carnea tinerelor animale ca hrană pentru comunităţile de aspect Stoicani-Aldeni. Toate acestea i-au permis lui V. I. Tsalkin să considere că economia comunităţilor Stoicani-Aldeni s-a dezvoltat mai mult decît economia vechilor aşezări tripoliene [9].

Pescuitul, ca preocupare, se manifestă destul de pregnant în mai toate comunităţile de aspect Stoicani-Aldeni, deoarece aşezările sînt situate pe cursul apelor mari şi mijlocii (Dunăre, Prut şi Siret), pe terasele inferioare ale bălţilor şi a marilor lacuri din sudul R.S.S. Ucraina, acolo unde terenul era propice pentru pescuit. Descoperirea unui însemnat număr de oase de peşte, şi-ndeosebi de vertebre de la exemplarele de talie mare, probabil somn, a carapacelor de broască ţestoasă, precum şi a numeroase unelte de pescuit, din corn de cerb, os şi lut ars, cum sînt harpunele şi greutăţile de plase de pescuit, prezente în aşezările Stoicani [10], Luncaviţa [11], Lişcoteanca I, II, III [12], Suceveni [13], Vulcăneşti [14] etc., sînt dovezi grăitoare în acest sens. În aceeaşi măsură este reprezentat şi culesul. El este bine documentat în toate aşezările acestui facies cultural, datorită descoperirii unor apreciabile cantităţi de valve de scoici şi cochilii de melci, găsite în majoritatea cazurilor în gropile menajere.

Printre îndeletnicirile sau meşteşugurile primitive, fără îndoială, olăritul sau prelucrarea lutului în general, ocupă un loc de frunte în toate culturile neolitice şi eneolitice. Cantităţile apreciabile de fragmente ceramice şi de vase întregi şi întregibile, descoperite în aşezările de aspect Stoicani-Aldeni, atît de felurite ca forme, decor şi dimensiuni, dovedesc cu prisosinţă nu numai existenţa unei îndeletniciri specializate, de primă necesitate gospodărească, ci şi capacitatea creatoare, gustul artistic şi rafinamentul acestor comunităţi de-a lungul celor trei etape. Considerăm că olăritul nu constituia o îndeletnicire practicată de femeile fiecărei locuinţe, aşa cum s-a susţinut multă vreme, ci era prac-

9 E. K. Tchernych, *op. cit.*, p. 10—11.
10 M. Petrescu-Dîmboviţa, *Materiale*, I, 1953, fig. 44/4 şi 45/14.
11 Eugen Comşa, *SCIV*, III, 1952, p. 413—416.
12 Ion T. Dragomir, *op. cit.*, fig. 5/19.
13 *Ibidem.*
14 Harponul de la Vulcăneşti are cîrligele situate numai pe o singură latură.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

ticat de anumiți meșteri specializați [15] după cum a precizat prof. Vladimir Dumitrescu, mai ales că cuptoarele de ars ceramică sînt destul de rare. În aria aspectului Stoicani-Aldeni pînă acum nu se cunoaște nici un cuptor de acest fel, deși materialele ceramice descoperite sînt apreciabile. Ele erau, desigur, situate undeva periferic așezărilor, acolo unde se aflau surse bune de lut și apă necesare prelucrării ceramicii. Descoperirea unor cuptoare izolate, de cele mai multe ori întîmplător, departe de așezări, confirmă faptul că meșteșugul și arta de a face oale nu putea fi la îndemîna oricui. Nu este mai puțin adevărat că și celelalte meșteșuguri, legate de prelucrarea lemnului, necesar la construcția locuințelor și la confecționarea anumitor unelte de lemn, dispărute, dar, care sigur au făcut parte din inventarul acestor așezări, își au importanța lor. De asemenea meșteșugurile privind prelucrarea pietrei, a silexului, a cornului, a osului și se poate spune aceasta și pentru aramă, sînt bine documentate, atît de bogăția utilajului existent, cît și de aschiile, deșeurile și rebuturile rezultate în urma prelucrării. Prepararea pieilor de animale poate fi dovedită, fie datorită marelui număr de sule de os, de împungătoare, suvace, lustruitoare sau lisuare, fie prin însăși creșterea vitelor și vînătoarei care furnizau pieile pentru îmbrăcăminte și încălțăminte. Strîns legate de acestea erau și îndeletnicirea torsului și a țesutului reprezentate conoret de existența fusaiolelor și a greutăților de lut ars de la războiul de țesut vertical, descoperite în mare număr în complexele aspectului Stoicani-Aldeni.

Printre îndeletnicirile secundare trebuie să amintim și pe aceea a împletitului papurii și a rogozului, specifică acestor comunități cu o pondere mult mai mare față de alte comunități contemporane sau mai vechi, deoarece deținea un rol important, documentat de mediul geografic cu o bogată vegetație de baltă și în același timp și de numeroasele funduri de vase de aspect Stoicani-Aldeni, care poartă amprentele împletiturilor din plante fibroase aquatice.

In ceea ce privește preponderența agriculturii primitive și a creșterii vitelor în viața triburilor și a comunităților de aspect Stoicani-Aldeni, aceasta se reflectă de asemenea și în credințele și practicile magico-religioase strîns legate de cultul soarelui și al recoltelor bogate, reprezentate incizat de numeroase simboluri de aspect solar, pe anumite vase mari și mici, pe chiupuri și pe plăci ornamentale specifice acestui aspect, bine documentate în cadrul ultimei etape de dezvoltare a așezărilor de la Băneasa [16], Suceveni, Lișcoteanca III etc.

Privind retrospectiv asupra tuturor descoperirilor arheologice neoeneolitice întreprinse pînă acum pe teritoriul țării noastre, se poate afirma cu suficientă certitudine că, atît ocupațiile, cît și meșteșugurile practicate de către purtătorii aspectului cultural Stoicani-Aldeni, aveau în general aceleași trăsături comune, bineînțeles, în afară de unele mici

15 Prof. Vladimir Dumitrescu referindu-se la măestria formelor și a decorului ceramicii cucuteniene a afirmat că acestea nu puteau fi realizate decît cu ajutorul unor „meșteșugari olari". Vezi și Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, Editura Academiei, București, 1974, p. 145.

16 Ion T. Dragomir, *op. cit.*, p. 55 și fig. 17.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

modificări structural-economice, apărute datorită influenţelor mediului geografic, în care se afla fiecare comunitate eneolitică. Prin aceasta considerăm că cercetările arheologice afectate purtătorilor aspectului Stoicani-Aldeni şi-au adus o eficientă contribuţie la îmbogăţirea cunoştinţelor cu noi date arheologice privind istoria agriculturii străvechi a patriei noastre.

LES OCCUPATIONS DES COMMUNAUTÉS NÉO-ENÉOLITHIQUES D'ASPECT CULTUREL STOICANI-ALDENI

(Résumé)

Grâce à l'interférence des deux grandes aires culturelles énéolithiques extra-carpatiques, Gumelniţa, phase A_1 et Cucuteni, phase A_1, situées dans l'espace qui s'étend entre la courbure des Carpates orientales et le Danube, et grâce aussi à l'avancement de la culture Cucuteni, phase A_1, vers le nord-ouest de la Grande Plaine de Valachie et l'extension de la culture Gumelniţa, phase A_1, vers le sud de la Moldavie, le sud de la R.S.S. de Moldavie et l'Ukraine, s'est formé un faciès culturel de synthèse entre les deux grandes cultures composantes que les hommes de science ont d'abord nommé Gumelniţa-Ariuşd, puis l'aspect Aldeni II et ensuite l'aspect culturel Stoican-Aldeni, développé le long de trois étapes évolutives bien distinctes du point de vue stratigraphique. Cet aspect culturel constitue, dans le domaine de sa culture matérielle et spirituelle, un chaînon dans le processus du développement de la société humaine qui habitait cet espace entre les Carpates et le Danube durant la période de début de l'époque énéolithique daté 3800—3600 a.n.è.

D'après le matériel archéologique découvert pendant les fouilles et surtout d'après des outils, on a déterminé certaines occupations et métiers des communautés d'aspect Stoicani-Aldeni. Les occupations et les métiers sont d'abord étroitement liés à la culture des plantes (au niveau primitif), à l'élevage des animaux, puis à la chasse, à la pêche et au moissons, à la poterie, au travail du bois, de la pierre, de l'os et des cornes, au filage et au tissage, au nattage du roseau, au tannage, à l'usinage du cuivre etc.

Bien que n'ayant pas d'analyses sporopolleniques nous supposons, basés sur des restes de tisons de bois de chêne et la variété des céréales identifiées à Băneasa, Liscoteanca III, Suceveni etc., basés aussi sur les déterminations de paléo-faune de Liscoteanca I et Suceveni, que le climat de la micro-zone où se sont développées les communautés d'aspect Stoicani-Aldeni fut un climat assez ressemblant à celui d'aujourd'hui, où il y avait des forêts étendues, climat favorable au développement des localités sédentaires ayant une économie primitive avancée.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

CITEVA OBSERVAȚII REFERITOARE LA RITUL ȘI RITUALURILE PRACTICATE DE PURTĂTORII CULTURII MONTEORU ÎN LUMINA SAPĂTURILOR DE LA CÎNDEȘTI (JUD. VRANCEA) *

de MARILENA FLORESCU

Fără nici o umbră de exagerare putem afirma că „omul epocii bronzului" a înfăptuit o „operă" considerabilă despre care noi însă nu posedăm decît o cronică incompletă și foarte disparată. Pentru a avea o imagine cît mai veridică asupra vieții materiale și spirituale a celor ce au locuit în mil. II î.e.n., în spațiul carpato-dunărean, s-a acordat o atenție deosebită cercetării stațiunilor complexe care alături de depozitele de bronzuri, micile „tezaure" și alte descoperiri întîmplătoare oferă și îmbogățesc datele arheologice obținute pînă acum. Așa se explică, de ce, mai ales, în ultimele două decenii cercetarea nu s-a axat exclusiv pe cunoașterea așezărilor care ne dau cele mai concludente puncte de reper pentru reconstituirea trăsăturilor fundamentale ale societății epocii respective, adică a structurii economice și a vieții sociale cu ansamblul ei de forme de manifestare, ci dimpotrivă s-a acordat o atenție deosebită și necropolelor. Rezultatele și observațiile cercetărilor din aceste obiective relevă pe un alt plan, concepțiile despre viață și moarte, lume și univers, perpetuarea unor tradiții și mai ales forme de manifestare ale diferențierilor sociale. Este firească deci preocuparea de a cunoaște cît mai bine ansamblul de rituri și ritualuri practicate în mil. II î.e.n. a populației care a locuit în spațiul carpato-dunărean.

In acest ansamblu de preocupări se înscriu cercetările de la Cîndești (jud. Vrancea). Amintim cu acest prilej, că stațiunea de la Cîndești este un obiectiv complex atît prin multitudinea resturilor de locuire cît și prin configurația sa geografică. Deși, este destul de greu să re-

* Date referitoare la necropola de la Cîndești au fost prezentate de autoare cu prilejul celui de al VIII-lea Congres de pre și protoistorie, Belgrad, 1971 *(Un nouveau point de vu concernant le bronze moyen des régions extra-carpatique de la Roumanie (inedite); Cercetările arheologice din Moldova și zonele de nord-vest ale Munteniei,* referat la *Colocviul consacrat epocii bronzului din România,* București, 1970; *Quelques observations concernant le rite et les rituels des communautés Monteoru* (în vol. cuprinzînd comunicările prezentate la cel de al II-lea *Congres de Tracologie*, București, 1976); *Raport privind săpăturile de la Cîndești,* 1976, București, 1977; *Dicționarul de Istorie veche a României,* 1976 (Cîndești).

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

constituim astăzi aspectul geo-morfologic al acestei staţiuni aşa cum va fi fost ea în epoca bronzului, totuşi cîteva elemente ne oferă indiscutabil puncte de reper. Astfel, nucleul central al aşezării l-a constituit un mic promontoriu (denumit în partea locului „Nacu" sau cetăţuia Nacu), desprins din terasa superioară a Rîmnei şi situat în apropierea punctului de confluenţă cu pîrăul Recea. În jurul acestui punct fortificat natural gravitează aşezările deschise de pe terasele înalte ce se găsesc de o parte şi de alta a Rîmnei şi pîrăului Recea. La începutul fazei I_{C3}, purtătorii culturii Monteoru şi-au întemeiat aşezarea mai întîi pe cetăţuia Nacu pe care au locuit-o neîntrerupt pînă în pragul bronzului tîrziu, aşa cum ne-o dovedesc cele 12 nivele de locuire corespunzătoare fazelor I_{C3}—IIb. Datorită faptului că cetăţuia nu putea oferi decît un spaţiu restrîns pentru o populaţie numeroasă, pe două din terasele adiacente cetăţuiei, purtătorii Monteoru şi-au construit numeroase locuinţe. În schimb, pe cea de a treia terasă (Coasta Banului), a fost în cea mai mare parte rezervată pentru a fi folosită ca necropolă. În perioada tîrzie a epocii bronzului corespunzătoare culturii Noua, cetăţuia nu mai este nucleul central al aşezării ; este întemeiată o nouă aşezare pe terasa Coasta Banului, în imediata apropiere a limitelor de sud-vest a necropolei [1].

Fără a minimaliza importanţa rezultatelor cercetărilor efectuate pe cetăţuie şi terasele adiacente considerăm că staţiunea din epoca bronzului de la Cîndeşti se remarcă prin datele ce ni le pun la dispoziţie săpăturile din necropola de pe terasa Coasta Banului. Aici au fost descoperite mormintele purtătorilor culturii Monteoru, începînd cu faza I_{C3}, adică din momentul în care s-a întemeiat aşezarea şi pînă la sfîrşitul fazei IIb, cînd aceştia în noul context istoric vor părăsi cetăţuia şi se vor stabili pe terasa Coasta Banului (în apropierea limitelor necropolei). Dacă avem în vedere că atît în aşezare cît şi în necropolă au fost determinate (stratigrafic — în aşezare) şi pe baza inventarului ceramic şi obiecte (în necropolă), toate fazele de evoluţie ale culturii Monteoru (cu excepţia celei mai vechi — I_{C4}), putem afirma că la Cîndeşti a fost identificată, nu doar o singură necropolă, ci 6, corespunzătoare fiecăreia din etapele pe care le parcurge în dezvoltarea sa cultura Monteoru. În acest fel, se poate urmări, pentru prima oară aspectele generale şi definitorii ale problemelor legate de ritul şi ritualurile practicate de purtătorii Monteoru. Este de asemenea, important să subliniem aici că necropola de la Cîndeşti este cel mai mare obiectiv cercetat pînă în prezent nu numai în ţara noastră ci chiar din sud-estul

1 Cu prilejul elaborării de către noi a vol. I din Monografia Cîndeşti, s-au stabilit caracteristicile geo-morfologice ale staţiunii din epoca bronzului, dar s-a insistat şi asupra faptului că de-a lungul anilor terenul a suferit modificări serioase. Astfel, construirea drumului de acces dintre satele Cîndeşti şi Recea-Bordeştia avut ca rezultat despărţirea terasei iniţiale în două părţi ; de asemenea, construirea locuinţelor din sat şi a accesoriilor lor, precum şi plantarea celei mai mari părţi de teren cu livezi şi vie au transformat zona sudică a terasei Coasta Banului (unde se găseşte şi necropola). O a treia terasă, situată în partea dreaptă a pîrăului Recea a fost distrusă prin alunecări masive.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Europei [2]. Cu toate acestea, trebuie să amintim în mod deosebit că primele cercetări de mare amploare într-o staţiune din epoca bronzului din spaţiul carpato-dunărean au fost făcute de I. Nestor şi E. Zaharia la Sărata-Monteoru, unde pe lîngă săpăturile efectuate în aşezările de pe cetăţuie şi terasele din jur s-au cercetat şi 4 necropole (una din faza IC_3 şi trei, din fazele tîrzii — Ia—IIb), care prin rezultatele lor constituie astăzi puncte de referinţă pentru studierea epocii bronzului din ţara noastră. Datelor obţinute prin săpăturile de la Sărata-Monteoru li s-au adăugat în ultimele decenii rezultatele cercetărilor din aşezările şi necropolele din Moldova şi din zona situată la curbura Carpaţilor Răsăriteni care fără a infirma observaţiile consemnate de I. Nestor şi E. Zaharia vin să adauge noi elemente cu ajutorul cărora se pot reconstitui principalele aspecte ale vieţii materiale şi spirituale ale purtătorilor culturii Monteoru [3]. Aşa cum arătam la început dintre obiectivele în care s-au făcut săpături (fie sondaje sau de amploare) se detaşează atît multitudinea resturilor de locuire cît şi prin rezultatele pe care le oferă, staţiunea de la Cîndeşti şi în deosebi necropola unde s-au descoperit pînă acum 500 de morminte de înhumaţie şi incineraţie (fig. 1).

Ţinînd seama de faptul că cercetările din această necropolă deşi începute în anul 1968 vor continua şi pe viitor şi ţinînd seama şi de faptul că cea mai mare parte din suprafaţa terasei Coasta Banului a fost şi este plantată cu viţă de vie şi deci imposibil de făcut o cercetare exhaustivă, este desigur prematur să avansăm toate concluziile ce se desprind din datele obţinute pînă acum. Cu toate acestea, avînd în vedere rezultatele celor 10 ani de săpături se impun a fi relevate măcar într-o formă succintă observaţiile preliminare, unele concluzii precum şi unele ipoteze ce urmează a fi confirmate prin cercetările viitoare [4].

2 Conform datelor şi observaţiilor stratigrafice obţinute prin cercetările din Moldova şi din zona situată la curbura Carpaţilor răsăriteni, nu s-au semnalat resturi de locuire care să poată fi atribuite celei mai vechi faze a culturii Monteoru. Este explicabil, de ce nici la Cîndeşti, nivelul corespunzător fazei IC_4 este inexistent. Am considerat ca făcînd parte din aceeaşi necropolă, mormintele aparţinînd purtătorilor fazei IIa—IIb, întrucît, acestea erau plasate aproximativ în aceiaşi zonă a terasei. Pe de altă parte datorită condiţiilor obiectove (cea mai mare parte a cimitirului fiind acoperită de locuinţele din sat), nu au putut fi cercetate decît 44 de morminte din fazele tîrzii IIa—IIb al căror inventar este greu de deosebit, ştiut fiind că în ultima perioadă de evoluţie ceramica are un caracter mai uniform decît în etapele timpurii.

3 In afară de observaţiile consemnate în rapoartele de săpături (vezi *SCIV* I, I, 1950, p. 53—56 ; I, II, 1951, p. 159—168 ; IV, 1—2, 1953, p. 69—90 ; VI, 3—4, 1955, p. 497—514) o sinteză privind ritul şi ritualurile funerare nu numai pentru cultura Monteoru a fost făcută în *Istoria României*, vol. I, 1960, p. 90—132. Eug. Zaharia, *Sur la civilisation de Monteoru, Actes du VIII-ème Congrès UISPP-Beograd*, 1973, p. 42—50.

4 Avînd în vedere că studiul de faţă nu are ca scop decît prezentarea succintă a problemelor fundamentale pe care le ridică cercetarea şi rezultatele obţinute pînă acum, nu ne-am propus o rezolvare a diferitelor aspecte relevate de săpăturile de la Cîndeşti. Atragem astfel atenţia că fiecare din problemele ce ne-au stat în atenţie vor constitui în viitor obiectul unui studiu separat. Aici, am dorit să prezentăm principalele rezultate şi să avansăm unele ipoteze cu ajutorul cărora să încercăm o interpretare a celor mai importante

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

In sensul celor relatate mai sus, trebuie să menționăm că în zona situată către limitele de nord-vest și vest ale terasei Coasta Banului, a fost identificată cea mai veche necropolă aparținînd purtătorilor din faza I_{C3}, din care s-au cercetat pînă în prezent 255 de morminte (237 de inhumație, 13 incinerați — fără urne —, 3 incinerați — în urne — și 5 birituale). La începutul fazei I_{C2}, în interspațiile rămase libere (din necropola din faza anterioară) s-au săpat noile gropi de morminte, iar apoi cimitirul s-a extins treptat către centrul terasei. Pînă în prezent s-au cercetat 116 morminte aparținînd purtătorilor Monteoru (faza I_{C1}) după cum urmează : 84, morminte de inhumație, 22 de incinerație — fără urne —, 7 morminte de incinerație în urne și 3 birituale. Întrucît, zona centrală, de sud și de vest a terasei a suferit fie modificări prin extinderea vetrei satului Cîndești, fie că actualmente mai sînt încă loturi mici de vie și livezi, cercetarea necropolelor din fazele tîrzii ale culturii Monteoru, I_{C1}, Ib—Ia, IIa—IIb, este mai dificilă. Cu toate acestea, s-au putut cerceta 8 morminte din faza I_{C1} (5 de inhumație, 1 de incinerație — fără urnă —, 1 de incinerație — în urnă — și un mormînt biritual), 11 morminte din necropola din faza Ib (8 de inhumație și 3 de incinerație în urnă), 42 din faza Ia (32 de inhumație, 3 de incinerație — fără urnă —, 6 de incinerație — în urnă —, 1 biritual) și

aspecte ale vieții materiale și spirituale a comunității tribale de la Cîndești. De asemenea, avînd în vedere caracterul limitat al prezentării de față, din imensa bibliografie referitoare la problemele ce vor fi menționate în text am selectat numai pe acelea care vin în sprijinul ipotezelor noastre. Georg Karo, *Die Schachtgräber von Mykenai*, München, 1930 ; H. Müller-Karpe, *Hanbuch für Vorgeschichte*, Band, I—III, München, 1971—1974 ; Cl. F. Schaeffer, *La stratigrafie comparée et chronologie de l'Asie occidentale*, London, 1948 ; V. Gordon-Childe, *Le mouvemment de l'histoire*, Paris, 1961 ; M. Gimbutas, *Bronze Ages Cultures in Central and Eastern Europe*, 1965 ; George Mylonas, *Mycenae and the Mycenean Age*, 1966 ; N. Kalicz. *Die frühe Bronzezeit in Nord-Ost Ungarn, Arh. Hung.*, Series Nova, XLV, Bud. 1968 : A. M. Tallgren. *La Pontide préscytique, ESA*, II, 1926, Olivier Pelon, *Tholoïttumuli et cercles funeraires*, Paris, 1976 ; Din bibliografia sovietică, vezi I. I. Artemenko, *MIA*, 148, 1967 ; S. S. Berezanskaia, *KSIA*, 10, 1960, p. 36—47 ; E. V. Goriunova, *MIA*, 94 ; A. A. Iesen, *SA*, XII, 1950, p. 45—150 ; idem, *MIA*, 23. 1951, p. 77—97 ; A. P. Kruglov, *MIA*, 68, 1958 ; E. I. Krupnov, *MIA*, 23, 1951, idem, *Istoria veche și cultura Kabardî*, 1957, p. 46—90 ; S. V. Kiselev, *MIA*, 130, 1965, p. 17—59 ; S. S. Cernikov, *MIA*, 88, 1960, p. 13—138 ; E. E. Kuzmina, *CAI*, V 4—9, 1966, p. 51—98 ; V. I. Makrovin, *MIA*, 9, 1968, cap. IV ; idem, în vol. *Europa de est în epoca bronzului*, 1976, p. 193—197 ; R. M. Munceaev, *MIA*, 120, 1970 ; I. V. Sînițîn, *KSIA*, 7, 1957, p. 33—40 ; I. Bona, *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre süd-östlichen Bezeihungen*, 1975, p. 13—298 ; Alex. Häusler, *Die Gräber der alteren Okergräber Kultur zwischen Dnepr und Karpaten*, 1976, p. 26—208 ; T. Kovács, *L'âge du bronze en Hongrie*, Budapest, 1977 ; M. Cabalska, *Study of Religion System connected with the cremation Burial rite. Wiad. Arch.*, XXXVII, 1, 1972, p. 3—16 ; N. G. Hammond, *Grave circles in Albania and Macedonia, Bronze Age Migrations in the Aegean*, 1973, p. 189—198 ; D. Berciu, *Die Verbicioarakultur, Dacia*, NS, V, 1961, p. 123—163 ; K. Horedt, *Die Wietenberkultur, Dacia*, NS, IV, 1960, p. 120—160 ; Vl. Dumitrescu, *Necropola de incinerație de la Cîrna*, 1961, D. Nicolăescu-Plopșor, W. Wolski, *Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România*, 1976, p. 13—31, 113—142.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

44 de morminte din faza IIa—IIb (32 de inhumaţie, 3 de incineraţie — fără urnă —, 8 de incineraţie — în urnă — şi 1 biritual). În afară de acestea, au mai fost descoperite şi 4 morminte din alte epoci precum şi 20 de morminte aparţinînd purtătorilor Monteoru, dar din cauza unor deranjamente ulterioare nu s-a putut preciza căror faze pot fi atribuite. Este de asemenea important să amintim aici că faţă de suprafaţa ce o va fi avut necropola, cercetările noastre nu depăşesc decît cu puţin 1/5 din zona rezervată de comunitatea tribală de la Cîndeşti pentru a fi folosită ca cimitir. În aceeaşi ordine de idei, trebuie să subliniem şi faptul că în momentul în care suprafaţa cetăţuiei a devenit neîncăpătoare pentru o populaţie numeroasă şi aşezarea s-a extins mai mult pe terasele adiacente ei, zona rezervată pentru a fi folosită pentru cimitir a fost cruţată (cu mici excepţii), locuinţele fiind construite în imediata apropiere a limitelor de sud a necropolei [5]. De asemenea, remarcăm aici în mod deosebit că la începutul bronzului tîrziu în perioada corespunzătoare culturii Noua cînd cetăţuia este „părăsită" şi se întemeiază o nouă aşezare, aceasta va cuprinde zona de vest a terasei afectînd într-o oarecare măsură terenul unde se săpase gropile mormintelor aparţinînd purtătorilor Monteoru din faza IC_3 — IC_2 sau eventual chiar mai tîrzii Ia—Ib [6].

Din datele pe care le avem în prezent şi ţinînd seamă că cercetările vor continua şi în viitor ne permitem ca în cele ce urmează să prezentăm unele observaţii generale şi ipoteze ce se detaşează din rezultatele săpăturilor de la Cîndeşti comparativ şi cu celelalte necropole din aria Monteoru, cunoscute pînă acum. În acest sens, trebuie să subliniem în mod deosebit faptul că în momentul cînd s-a întemeiat aşezarea pe cetăţuie şi pe terasele adiacente, tot atunci a fost rezervată şi zona din apropiere (terasa Coasta Banului), spre a fi folosită pen-

5 Cu toate acestea, trebuie să menţionăm că în cazuri cu totul excepţionale vor fi construite şi unele locuinţe în zona rezervată pentru cimitir dar numai acolo unde vechile monumente funerare din piatră nu se mai păstrau.

6 Cîteva observaţii referitoare la aşezarea Noua de la Cîndeşti au fost prezentate de autoare, în „Raport asupra săpăturilor de la Cîndeşti, 1976, aici, au fost subliniate caracteristicile noii aşezări şi s-a menţionat că prin semnalarea culturii Noua în această zonă nu numai la Cîndeşti ci şi la Slobozia Bradului (obs. ns.), se confirmă caracterizarea făcută de Adrian Florescu asupra schimbărilor survenite la începutul bronzului tîrziu, cînd în noul context aşezările de pe cetăţuile fortificate îşi pierd sensul. Deşi pot fi sesizate elementele provenind din fondul local nu poate fi vorba aici de o fază finală a culturilor bronzului mijlociu, ci de un salt calitativ ce a avut ca rezultat crearea pe un spaţiu imens unei culturi unitare (Noua). Acest fenomen este indisolubil legat de definitivarea în formele clasice a ethnos-ului tracic. Din nefericire, acest fenomen, legic, este diminuat (ca interpretare), încercîndu-se să se rupă unitatea istoricească creată prin introducerea unor faze finale ale culturilor bronzului mijlociu, cînd în realitate acestea reflectă procesul de cristalizare a noii culturi — Noua. Un exemplu în acest sens ni-l oferă Al. Oancea şi V. Drîmboceanu, vezi *SCIVA, 28, 1977*, p. 509—530, unde consideră că aşezarea de la Gîrbovăţ aparţine fazei finale Monteoru, fără a argumenta şi fără a dovedi că A. Florescu a interpretat greşit propriul său material. Pentru cultura Noua, vezi Adrian Florescu, *AM*, II—III, 1964, p. 49—114; idem, *Dacia*, NS, XI, 1967, p. 59—94. Descoperirile de la Cîndeşti permit tocmai cunoaşterea mai aprofundată a acestui fenomen.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

tru necropolă. De-a lungul celor 7 faze de evoluție ale culturii Monteoru (durata așezării de la Cîndești) acest „loc" devenit „sacru", va fi în permanență cruțat (doar cu unele excepții și numai în zonele unde nu se mai păstrau monumentele funerare din piatră ale vechilor morminte). Deși în aria Monteoru au mai fost cercetate și alte necropole, în afară de cele descoperite cu prilejul săpăturilor din stațiunea eponimă, la Cîndești s-au putut urmări pentru prima oară cele mai importante probleme referitoare nu numai la rit și ritualuri ci și la dispersarea și totodată la întrepătrunderea limitelor celor 6 necropole identificate aici. S-au putut de asemenea urmări și schimbările ce au survenit în viața spirituală a comunității respective (evident cu rezervele ce ni le impun datele mai puțin consistente pentru fazele mai tîrzii ale culturii Monteoru, dar pentru care avem la îndemînă observațiile prilejuite de săpăturile din stațiunea eponimă).

Astfel, în ceea ce privește ritul de înmormîntare constatăm practicarea cu predilecție a înhumării nu numai la Cîndești ci chiar în toată aria de difuzare a culturii Monteoru, așa cum reiese din cercetările din stațiunea eponimă, Poiana, Bîrsești, Bonțești, Adjudul-Vechi, Panciu (cu excepția necropolei de la Pădureni unde cele 10 morminte sînt exclusiv de incinerație). etc.[7]. Faptul nu este surprinzător ; în această vreme în întreg spațiul carpato-dunărean era practicată cu predilecție înhumarea (exceptînd doar zona unde locuiau triburile care au creat cultura Vattina — Gîrla Mare și unde se practica în exclusivitate incinerația și într-o oarecare măsură aria culturii Otomani și Suciu)[8]. Cu toate aces-

7 Gh. Bichir, *Materiale*, V, 1959, p. 257—262 ; idem, *Materiale*, VI, 1960, p. 160—194 ; S. Morintz, *Materiale*, VII, 1961, p. 205—206 ; E. Dunăreanu-Vulpe, *Dacia*, V—VI, 1935, p. 151—167 ; Materialele provenind din necropolele de la Panciu și Adjudul-Vechi este inedit.

8 Vl. Dumitrescu, *Necropola de incinerație de la Cîrna*, 1961 ; I. Ordentlich și C. Kácso, *SCIV*, 21, 1, 1970, p. 49—65 ; Pentru celelalte culturi contemporane cu Monteoru este greu să se facă precizări absolute datorită faptului că necropolele adiacente așezărilor culturilor respective nu au fost cercetate. Astfel, se știe că pînă în prezent nu au fost încă identificate cimitirele aparținînd culturii Costișa. În ceea ce privește cultura Tei, unele morminte de la Smeeni, Brăilița, Baldovinești sau Ploiești-Triaj, au fost considerate ca aparținînd purtătorilor Tei, precum și unele descoperiri de lîngă București și Pulenii-Giurgiu (vezi, V. Leahu, *Cultura Tei*, p. 133—137 ; N. Simache, V. Teodorescu, *Materiale*, VI, 1962, p. 269 ; N. Harțuche, Fl. Anastasiu, *Rev. Muz.*, II, 1965, 4, p. 367). Pentru cultura Suciu de Sus, T. Bader consideră că s-ar putea ca ritul predominant să fie incinerația, dar este foarte prudent, avînd în vedere faptul că sînt descoperiri foarte puține (*SCIVA*, 1975, 26, p. 34—58). În ceea ce privește cultura Verbicioara, mormintele de incinerație aparțin bronzului tîrziu și nu perioadei contemporane cu dezvoltarea culturii Monteoru (D. Berciu, *Dacia*, NS, V, 1961, p. 123—163). În afară de cimitirul de la Ciumești, mai este cunoscută și necropola de la Pir (Z. Szekely, *SCIV*, 1, 1966, p. 121—131 ; la care se adaugă și mormintele de la Sălacea și Otomani (vezi D. Nicolăescu-Plopșor și W. Wolski, în vol. *Elemente de demografie...*, 1975, p. 118—135). Referindu-se la cultura Wietenberg, K. Horedt, consideră că mormintele de incinerație de la Giurtelecu, Merești, Ocna-Sibiului, Sînnicoară, Tg. Secuiesc, Bistrița și Cipău, aparțin purtătorilor acestei culturi (Vezi A. C. Florescu, *Cultura Noua in Dacia*, NS, IV, 1960, p. 127—128), dar ele sînt datate în bronzul tîrziu ori această problemă nu o discutăm aici.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

tea, trebuie să subliniem că nici comunităţile tribale Monteoru nu au exclus incineraţia cu toate că practicau cu predilecţie înhumaţia. În acest sens, reamintim că deja de la începutul fazei I_{C3}, la Sărata Monteoru se construise o platformă din piatră (refăcută în cîteva rînduri) şi care era folosită ca rug colectiv (din nefericire nu s-a idenitficat locul unde se depuneau resturile cinerare; din datele pe care le avem rezultă că pe rugul colectiv au fost descoperite numai anumite părţi ale corpului arse mai mult sau mai puţin intens precum şi unele obiecte, cea mai mare parte a resturilor cinerare fiind depuse fie în urne fie în gropi obişnuite)[9]. În schimb, la Cîndeşti constatăm că din 255 de morminte numai 16 sînt de incineraţie. Resturile cinerare adunate de pe locul unde se practica ritul propriu-zis (probabil tot un rug colectiv, neidentificat însă pînă în prezent), au fost depuse în mici gropi şi acoperite cu cîte o ceaşcă cu gura în jos sau depusă ca ofrandă (cu gura în sus), deasupra gropii mormîntului (Fig. 9/2). Este de asemenea, foarte important să subliniem aici că din observaţiile pe care le avem de la Cîndeşti rezultă că numai în fazele timpurii I_{C3}—I_{C2}, resturile cinerare sînt depuse mai ales în gropi, în fazele mai tîrzii cenuşa şi oasele arse sînt în majoritatea cazurilor puse în urne (vase obişnuite — de obicei borcane sau castroane —) acoperite cu un capac, o strachină sau eventual cu o mică placă din piatră. Astfel, în fazele I_{C3}—I_{C2}, din 35 de morminte de incineraţie numai 10 (3 în faza I_{C3} şi 7 în faza I_{C2}) au resturile cinerare în urne, în timp ce în necropola din faza IIa—IIb, din 11 morminte de incineraţie numai 3 sînt fără urne. (Fig. 5/1-4). Evident sînt şi excepţii; ne referim astfel, la rugul colectiv descoperit cu prilejul cercetării Ring-ului 7 de la Cîndeşti. Aici, după ce s-a făcut construcţia din piatră (Ringul din plăci de conglomerat de formă paralelipipedică care a delimitat o suprafaţă de cca. 23 m^2, s-a rezervat o jumătate din aceasta pentru a fi folosită pentru rug. Pe acest rug au fost incineraţi cei 4 membri ai familiei respective, iar resturile lor cinerare au fost apoi depuse în mici gropi dispuse în semicerc în cealaltă jumătate a Ringului, cruţată de la început. (Fig. 6). Desigur că ar fi foarte important să stabilim în cifre absolute creşterea graduală a ritului incineraţiei de-a lungul celor 7 faze de evoluţie pe care le parcurge în dezvoltarea sa cultura Monteoru. Deocamdată, se pare că ritul incineraţiei a avut o creştere valorică substanţială de abia în fazele IIa—IIb, aşa cum reiese din cercetările efectuate în staţiunea eponimă — Sărata-Monteoru[10]. Prin urmare, se poate afirma că incineraţia a fost practicată de comunităţile tribale Monteoru chiar de la început, dar „ritul" ca atare va înscrie o creştere graduală, pentru ca în ultimele faze de evoluţie ale culturii respective el să atingă un procentaj cu mult sporit faţă de etapele vechi (I_{C3}—I_{C2}).

Ne-am referit şi am insistat asupra ritului incineraţiei deoarece practicarea lui atestă fără îndoială unele schimbări în „viaţa spirituală" a comunităţilor tribale Monteoru. În legătură cu aceasta, I. Nestor su-

9 Vezi nota 3.
10 Idem; Eug. Zaharia, *Actes du VIII-ème Congrès*, Beograd, p. 42—50.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

gera ipoteza potrivit căreia distrugerea corpului uman prin ardere dovedea o nouă viziune asupra raportului dintre partea materială „corpul uman" şi „umbra" care semnifica „spiritul" (care nu era material), noul rit reflectînd astfel, alte idei, alt mod de interpretare a lumii şi vieţii [11]. Problema este cu mult mai complexă; este adevărat că începînd cu epoca bronzului, mai ales, ncul „sens" mai abstract al cultului soarelui s-a concretizat firesc prin schimbări şi modificări a vechilor interpretări „viziuni" despre „viaţă şi moarte, lume şi univers". Incineraţia, unele ritualuri funerare care însoţeau şi subliniau noile credinţe magico-religioase erau fără îndoială consecinţa „viziunii mai abstracte" a lumii înconjurătoare. Aceste schimbări sînt sesizate îndeosebi la începutul epocii bronzului în spaţiul carpato-dunărean, unde în perioada precedentă practica înhumaţiei era generalizată, înscriind valori aproape absolute şi unde incineraţia se practica incidental. Dar firesc, adoptarea noului rit şi modificările „credinţelor magico-religioase" nu au intervenit brusc în viaţa comunităţilor tribale respective. Exemple edificatoare ni le oferă observaţiile prilejuite de cercetările de la Sărata-Monteoru şi Cîndeşti unde s-a putut urmări mai bine trecerea graduală la practicarea ritului incineraţiei, unele oscilaţii în ceea ce priveşte procentajul şi în sfîrşit noul mod de interpretare şi viziune asupra lumii şi vieţii. De asemenea, este necesar să arătăm că aceste schimbări mai lente dovedesc că în zonele unde se practica de predilecţie înhumaţia sînt perpetuate şi se păstrează vechile tradiţii, aşa cum este cazul în spaţiul carpato-dunărean. Dimpotrivă, în zonele imediat învecinate cum sînt acelea situate de o parte şi de alta a Dunării mijlocii sau zonele de vest ale peninsulei Balcanice de exemplu, incineraţia era practicată cu mult mai înainte de epoca bronzului [12]. Am subliniat acest fapt pentru a scoate şi mai mult în evidenţă că este încă dificil să conchidem că noul rit (incineraţia) este o dovadă absolută, de modificare în „sens superior" a vechilor credinţe magico-religioase, în timp ce vechiul rit (înhumaţia) reprezintă şi relevă o viziune net inferioară. Aşadar, nu înlocuirea unui rit cu altul marchează „saltul calitativ" şi „viziunea" nou, superioară asupra lumii, vieţii şi morţii, ci schimbările profunde în credinţele magico-religioase care implică modificări în viaţa comunităţilor tribale respective, ele reflectînd în primul rînd un stadiu superior de dezvoltare a culturii materiale (ne referim la structura economică şi socială), stadiu reflectat apoi în „viaţa spirituală". Din datele pe care le avem în prezent, în deosebi de la Cîndeşti, iese în evidenţă că focul sacru a devenit unul din elementele cele mai importante de manifestare magico-religioasă a credinţelor potrivit cărora purificarea prin ardere a diverselor ofrande reprezenta nu numai un omagiu adus forţei protectoare (soarele al cărui cult este acum generalizat) ci şi un mod de „invocare" a sa în diverse împrejurări (imprecaţii pentru o recoltă mai bună, pă-

11 I. Nestor, *Istoria României*, vol. I, 1960, p. 90—132.

12 Firesc, şi în spaţiul carpato-dunărean sînt semnalate morminte de incineraţie, dar procentajul lor faţă de acelea de înhumaţie este infim. Nu putem omite însă faptul că la Moldova Veche apar urne cu resturi cinerare aşezate în mijlocul unui ring din piatră (cultura Vucedol) (inf. P. Roman).

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

şuni îndestulate, pescuit bogat şi în sfîrşit pentru vitejia luptătorilor, etc.)[13]. Dacă ne referim însă la incineraţie, ca rit de înmormîntare, nu este exclus ca în noul context, arderea corpului — „material" — şi contopirea sa cu focul atît de folositor omului putea fi considerat ca un privilegiu acordat de comunitatea tribală respectivă numai unora dintre membrii săi, fie copiilor a căror puritate nu era pusă la îndoială, fie celor ce meritau o recompensă deosebită (merite de vitejie, etc.). Dacă acceptăm această ipoteză, putem explica de ce la Sărata-Monteoru procentajul de copii incineraţi este superior faţă de alte necropole contemporane, iar la Cîndeşti numărul de adulţi incineraţi înscrie valori egale cu cel al copiilor, fie că este vorba de necropole din fazele timpurii (I_{C3}—I_{C2}), fie că ne referim la necropolele din fazele tîrzii IIa—IIb. Am avansat această ipoteză întrucît ni s-a părut mai sugestivă şi poate reflecta o anumită „viziune" despre viaţă şi moarte a comunităţilor tribale monteorene ce practicau cu predilecţie înhumaţia şi doar într-un procentaj mai redus incineraţia. Evident, cu totul altfel se va pune problema atunci cînd noul rit este practicat de întreaga comunitate tribală; modalităţile de a oferi un omagiu sau privilegiu celor ieşiţi din viaţă va îmbrăca alte forme asupra cărora nu este cazul să ne oprim aici.

Am amintit deja că în necropolele din fazele mai timpurii (I_{C3}—I_{C2}) de la Cîndeşti în majoritatea cazurilor resturile cinerare erau depuse pe fundul gropilor şi acoperite apoi cu un vas, de obicei ceaşcă, cu gura în jos. După felul cum erau dispuse oasele arse, se pare că acestea erau „învelite" într-o pînză pentru a nu fi risipite pe drumul parcurs de la rugul unde se practica incinerarea şi pînă la locul destinat să rămînă pentru totdeauna. Cu toate acestea, nu putem omite faptul că la Cîndeşti au fost identificate şi morminte în care resturile cinerare fuseseră aruncate la întîmplare şi risipite pe toată suprafaţa gropii. De obicei, în asemenea cazuri, ceaşca era în prealabil spartă şi apoi aruncată în groapă peste oasele arse sau eventual i se rupea numai o toartă şi era depusă cu gura în jos peste resturile cinerare. Deasupra gropilor de mormînt, la suprafaţa solului de călcare, se făcea o mică construcţie din piatră (fie o movilă din plăci de conglomerat şi bolovani, fie un Ring, din bolovani sau eventual se aşezau cîteva fragmente de dale din conglomerat în poziţie verticală). Este desigur greu să avansăm unele ipoteze privind cauzele care îi determinau pe cei ce locuiau în aşezarea de la Cîndeşti să procedeze într-un mod atît de diferit atunci cînd trebuiau să depună pe locul „destinat spre a rămîne pentru totdeauna" a resturilor cinerare ale celor ce ieşeau din viaţă. Se poate totuşi presupune că cei ce nu aveau din diferite motive, familie sau urmaşi, nu beneficiau de grija celor rămaşi în viaţă ca ritul şi ritualurile ce însoţeau incinerarea şi apoi depunerea oaselor arse în gropi să se facă după toate regulile obişnuite. Aceasta ar putea fi explicaţia de ce resturile cinerare sînt aruncate la întîmplare în groapă, iar vasul de ofrandă adesea spart. De asemenea, s-ar mai putea presupune că numai atunci

13 Vezi nota 4 de mai sus.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

cînd unii membri s-au făcut „vinovați" față de comunitatea tribală în care trăiau sau eventual au suferit de o boală considerată ca o „nenorocire", sau în sfîrșit pentru cineva „străin" tribului, să se procedeze intenționat la risipirea pe toată suprafața gropii a resturilor cinerare și la spargerea intenționată a vasului de ofrandă. Am ținut să menționăm aceste observații și să facem cunoscute unele ipoteze probabile pentru a sublinia nu numai diversitatea de probleme pe care o implică cercetarea unei necropole ci pentru a releva totodată necesitatea de a se încerca să se dea unele interpretări posibile în vederea „reconstituirii tabloului" de credințe magico-religioase și deci a concepțiilor despre lume și viață a purtătorilor culturii Monteoru.

In afară de acest grup de morminte de incinerație atît la Cîndești cît și la Sărata-Monteoru s-au descoperit mici gropi în care erau depuse urne (vase obișnuite — borcane sau castroane —), cu resturile cinerare adunate de pe rug. De cele mai multe ori, vasul era acoperit cu un capac (o tipsie sau strachină, mai rar un al doilea borcan sau chiar un capac obișnuit), iar deasupra gropii se făcea ca și la grupul precedent o mică construcție funerară din piatră. În mod obișnuit, lîngă urnă nu se mai punea un vas de ofrandă, dar trebuie să menționăm că în cîteva cazuri alături de aceasta se așeza fie o ceașcă, cu gura în sus, fie o picsidă cu capac și lîngă ea una sau două cești (Fig. 5/1—2). Trebuie de asemenea, să amintim că unele urne din necropola aparținînd purtătorilor Monteoru de la Cîndești (fazele IIa—IIb), erau prevăzute cu un mic orificiu la bază, poate pentru a facilita „venirea și plecarea periodică a spiritului" celui incinerat.

Deși, în stadiul actual al cercetărilor la numeroase probleme referitoare la ritul incinerației practicat de purtătorii culturii Monteoru nu putem da o rezolvare, totuși am ținut să subliniem unele aspecte care se impun a fi studiate.

Am amintit deja la început că nu numai la Cîndești ci în toată aria de difuziune a culturii Monteoru înhumația este ritul practicat cu predilecție chiar dacă în unele necropole procentajul oscilează între valori maxime și medii. Astfel, la Cîndești din 476 de morminte (500, minus cele 24 incerte și din alte epoci), 395 sînt de înhumație. Aceste rezultate ne permit să prezentăm aici unele observații ținînd bineînțeles seama și de datele prilejuite de cercetările din stațiunea eponimă, Poiana, Birsești, Bonțești, Adjud, etc. În acest sens, s-a constatat că toți înhumații au fost așezați în groapă, în poziție chircită, culcați pe stînga, mai rar pe dreapta și orientați cu capul la vest (cel mai mare procentaj și în toate cele 6 necropole de la Cîndești), sud-vest, nord-vest, mai puțin la est, nord sau sud. Mîinile sînt ușor îndoite, cu coatele pe genunchi și palmele închise sprijinind bărbia, acoperind cu ele vasul de ofrandă, așezate una peste alta sub obrazul drept sau în sfîrșit acoperind obrazii. Dacă ținem seama de aceste observații, putem să formulăm ipoteza potrivit căreia exista o relație între credințele magico-religioase legate de „cultul soarelui" și felul în care erau așezați în groapă (poziția obișnuită a omului care doarme) a celor „ce părăseau comunitatea tribală". Astfel, orientarea morților cu capul la vest și moartea

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

însăşi era probabil comparată cu apusul soarelui. Aşa cum soarele dispare la zenit tot aşa şi omul prin ieşirea sa din rîndul comunităţii respective, dispărea, viaţa curmată fiind asemuită cu noaptea ce urma după „plecarea de pe cer a soarelui". Dar, tot aşa cum apusul nu era decît un repaos, un intermezzo, după care ieşea din nou pentru a da lumină şi căldură, la fel şi ieşirea din viaţă era considerată ca vremelnică, ca un somn lung ce putea avea sfîrşit [14]. Am formulat această ipoteză dînd interpretarea de mai sus, pentru a încerca să explicăm şi un alt fapt prilejuit îndeosebi de cercetările de la Cîndeşti. În acest sens, trebuie să menţionăm că atît la Sărata-Monteoru cît şi la Cîndeşti majoritatea mormintelor au fost prevăzute cu construcţii funerare din piatră, ceea ce dovedeşte nu numai un omagiu adus celui dispărut, ci mai ales grija, preocuparea întregii comunităţi ca cei ce au plecat din rîndul lor să aibă un „loc de repaus" care să nu fie profanat prin distrugere (dărîmarea construcţiei din piatră), construirea unei locuinţe sau săparea unei alte gropi de mormînt [15]. Este astfel edificator faptul că la Cîndeşti, de exemplu, nici unul din mormintele cu construcţie din piatră nu a fost deranjat în cursul cît a locuit pe cetăţuie şi în jur comunitatea tribală aparţinînd culturii Monteoru de aici. Cu toate acestea, menţionăm că pe parcurs, partea superioară a unor gropi de morminte a fost deranjată, dar numai la mormintele cu cotlon din necropola din faza Monteoru Ic3 care nu aveau de obicei la suprafaţa solului de călcare, nici un fel de construcţie din piatră. Am dat exemplul de mai sus pentru că s-a constatat că tîrziu în faza IIa—IIb, unele morminte de incineraţie cu urne, deranjau parţial sau total vechile gropi. În ceea ce priveşte construcţiile funerare din piatră trebuie să remarcăm că la Cîndeşti au putut fi semnalate pentru prima oară în aria Monteoru şi unele cazuri chiar în întreg spaţiul carpato-dunărean, o gamă variată de „monumente funerare", cele mai multe din ele de o rară frumuseţe. Unele din aceste construcţii nu sînt însă unice ; astfel, mai întîi la Sărata-Monteoru şi apoi la Bîrseşti, Bonteşti şi Gura Văii au fost descoperite morminte de înhumaţie sau incineraţie prevăzute la suprafaţa solului de călcare cu un mic ring constituit din bolovani sau acoperite cu mici movile din piatră. La Cîndeşti, datorită faptului că imensa terasă Coasta Banului a fost rezervată pentru a fi folosită ca necropolă, de la început, cînd a fost întemeiată şi aşezarea (faza Ic3) şi utilizată în permanenţă pînă la sfîrşitul fazei IIb, cînd este „părăsită" cetăţuia şi este constituită o nouă aşezare în apropierea limitelor de vest ale marii necropole, rezultatele cercetărilor ne permit să cunoaştem în mare măsură tipurile de construcţii funerare preferate de către purtătorii Monteoru în fiecare din cele 7 faze de evoluţie pe care le parcurge această cultură.

Astfel, s-a constatat că începînd cu faza Ic3 şi pînă la sfîrşitul fazei IIb, doar într-un procentaj mic, înhumaţii se găseau depuşi în gropi

14 Se mai ştie că atît în Orient cît şi în zonele aferente bazinului mediteranean, înhumarea se făcea în momentul trecerii soarelui la zenit. (Vezi mai sus, nota 4).

15 Nu am folosit termenul de „construcţie din piatră" sau „monument funerar" în accepţiunea actuală a cuvîntului, ci am avut în vedere semnificaţia ce o va fi avut pentru purtătorii Monteoru.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

simple rectangulare, ovale, rotunde (de obicei) sau cu un contur neregulat şi fără nici un fel de construcţie din piatră la suprafaţa solului de călcare. Alături de acestea, în faza I_{C3}, din 255 de morminte 85 de înhumaţi aveau gropile foarte adînci şi prevăzute cu un cotlon semisferic (fig. 4/4). Gura cotlonului era de cele mai multe ori astupată cu dale din piatră sau bolovani (fig. 8). La începutul fazei I_{C2}, cotlonul devine cilindric şi constatăm că din 111 mormnite (necropola din faza I_{C2}) numai 7 aveau gropi cu cotlon (fig. 4/3), Din faza I_{C1} şi pînă la sfîrşitul fazei IIb, nici la Cîndeşti şi nici în alte necropole unde s-au făcut cercetări pînă acum nu s-au mai semnalat morminte prevăzute cu gropi cu cotlon.

În ceea ce priveşte mormintele la care s-au făcut construcţii din piatră cercetările de la Cîndeşti ne relevă cîteva aspecte interesante. Menţionăm astfel, că din 255 de morminte identificate în necropola din faza I_{C3}, 12 morminte de înhumaţie individuale, duble sau familiale, aveau gropile placate cu dale paralelipipedice din piatră şi acoperite apoi cu plăci masive de conglomerat (morminte în cutie de piatră) (fig. 3). In necropola din faza I_{C2}, numai unul din 116, este în cutie de piatră. Incepînd cu faza I_{C1} şi pînă la sfîrşitul fazei IIb, la Cîndeşti nu s-au mai folosit construcţii din piatră de tipul celei semnalate mai sus. De asemenea, nu putem omite nici faptul că mai ales în faza I_{C3}, mai puţin în faza I_{C2} şi numai incidental în fazele I_{C1}—IIb, unele gropi de morminte erau acoperite la suprafaţa solului de călcare cu o placă masivă de conglomerat calcaros, înlocuită apoi doar cu un simplu bolovan aşezat în poziţie verticală.

În afară de aceste „monumente funerare", s-a observat la Cîndeşti că deja de la începutul fazei I_{C3}, unele morminte erau prevăzute la suprafaţa solului de călcare cu cîte un mic Ring constituit din bolovani sau plăci fragmentare de conglomerat calcaros (Ring-ul respectiv acopere perfect conturul gropii mormîntului) (fig. 4/1, 9/2). Începînd cu faza I_{C2} şi pînă la sfîrşitul fazei IIb acest tip de construcţie funerară va înscrie o creştere graduală fiind preferată mai ales de către purtătorii Monteoru din fazele Ib—Ia şi IIa—IIb, aşa cum reiese şi din cercetările efectuate la Sarata Monteoru. În afară de aceste construcţii obişnuite, la Cîndeşti au fost descoperite şi 7 Ring-uri mari a căror diametru variază între 8,50 m şi 3,50 m, constituite din dale mari paralelipipedice din conglomerat calcaros, fasonate pentru a le da formă şi dimensiuni regulate (fig. 2 ; 7). Construcţia propriuzisă este simplă ; iniţial se delimita o suprafaţă circulară şi se săpa pe lungimea cercului un şanţ adînc de 0,60 m (Ring 1) sau 0,45 m (Ring 2—5). Săparea şanţului circular avea ca scop pe de o parte să asigure stabilitatea plăcilor din piatră (ele fiind aproape pe jumătate îngropate în şanţ şi nu puteau să se răstoarne) şi pe de altă parte să faciliteze construirea unui Ring perfect. Ne putem închipui desigur că o asemenea construcţie masivă care atingea înălţimea la Ring-ul 1, de 0,70 m, de la suprafaţa solului de călcare vechi, era la vremea respectivă, impresionantă. În mod deosebit atragem atenţia că s-a constatat că gropile mormintelor de înhumaţie din Ring-ul 1 (mormînt familial conţinînd 2 maturi şi 3 copii, depuşi

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

în gropi individuale), au fost săpate cu excepţia unuia singur, la distanţe egale, fiind plasate în aşa fel încît să marcheze fie cu una din laturi, fie cu unul din colţuri, traseul unui „cerc imaginar", a cărui lungime intersectează la interior mijlocul razei Ring-ului. (Fig. 7). Deasupra fiecărui mormînt a fost aşezată cîte o placă sau un bolovan din conglomerat calcaros. Spre deosebire de Ring-ul 1, Ring-ul 2 prezintă unele particularităţi ; astfel, s-a constatat că acesta deşi de dimensiuni mari (Diam. 4,80 m) nu conţinea decît un singur mormînt de înhumaţie a cărui groapă fusese săpată în aşa fel încît centru Ring-ului din piatră să corespundă exact cu punctul de intersecţie al celor două diagonale ale patrulaterului gropii respective. La suprafaţa solului de calcare mormîntul a fost acoperit cu cîteva plăci fragmentare de conglomerat calcaros aşezate în aşa fel încît să formeze aproximativ o mică piramidă ?. Este foarte interesant de subliniat aici, că s-a observat că în jurul Ring-ului, gravitau 9 morminte (în majoritate de copii). Gropile acestor 9 morminte au fost săpate, astfel încît ele să se găsească pe orbita unui alt „Ring, imaginar" avînd centru comun cu Ring-ul de piatră dar cu o rază mai mare cu 1/4 decît a sa. Mai amintim de asemenea, că cele 9 morminte din afara Ring-ului de piatră se găseau la distanţe egale unele de altele astfel încît ele delimitau 9 sectoare ale celor 2 cercuri (Ring-ul de piatră şi cel exterior). Aceste morminte colective — familiale — care pun firesţe numeroase probleme referitoare la ritualurile practicate de comunitatea tribală de la Cîndeşti şi aparţineau purtătorilor Monteoru din faza Ic_3, sînt unice deocamdată nu numai în aria Monteoru ci în întreg spaţiul carpato-dunărean în epoca bronzului.

In afară de acest tip de construcţie funerară, se constată la Cîndeşti începînd chiar din faza Ic_3 (în necropolă firesţe), că unele morminte au fost acoperite la suprafaţa solului de călcare cu mici movile din piatră constituite din bolovani sau plăci fragmentare de conglomerat. In unele cazuri, se făcea mai întîi Ringul de piatră şi apoi se clădeau deasupra lui, mai mult sau mai puţin ordonat, alte pietre, alteori, se puneau plăci întregi sau fragmentare de conglomerat calcaros în aşa fel încît construcţia din piatră căpăta o formă aproximativ piramidală (Fig. 4/2). În mod deosebit amintim aici că la cîteva morminte după ce se aşezau în neorînduială bolovani (peste groapă), se alegeau cu grijă dale subţiri, din gresie sau conglomerat, cu care se făcea un înveliş al movilei, pietrele fiind dispuse în „solzi de peşte". O asemenea construcţie, adevărat monument funerar şi care se remarca prin frumuseţea sa este unică deocamdată în ariile culturilor din epoca bronzului din ţara noastră. Dar în legătură cu acest tip de construcţie funerară (movilă din piatră) trebuie să menţionăm că deşi folosită şi de purtătorii fazei Ic_3 de la Cîndeşti, el înscrie o creştere valorică substanţială mai ales în fazele Ia—IIb aşa cum reiese din observaţiile făcute de I. Nestor şi E. Zaharia la Sarata-Monteoru. De altfel nu putem omite faptul că şi în alte necropole din aria Monteoru ca : Bîrseşti, Odobeşti, s-au semnalat începînd cu faza Ic_2 morminte acoperite cu movile din piatră.

Deşi s-a constatat mai ales pe baza cercetărilor de la Cîndeşti o varietate de construcţii funerare din piatră, totuşi observaţiile obţinute

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

pînă acum ne permit să stabilim că purtătorii Monteoru au avut anumite preferinţe folosind în unele faze de evoluţie (ale culturii respective) cu predilecţie numai anumite tipuri de „monumente funerare".

Astfel, dacă ne referim la construcţiile de tip Ring, folosite fie pentru mormintele individuale, familiale, fie în cazuri excepţionale ca adevărate „monumente funerare" ca acelea prezentate mai sus constatăm că deşi apar încă de la începutul fazei $I C_3$ (aşa cum ne-o dovedeşte necropola cercetată la Cîndeşti) (fig. 4/1), purtătorii culturii Monteoru îl vor prefera mai ales în etapa a II-a a fazei $I C_2$ şi Ia—IIb. Exemple edificatoare ni le oferă cercetările de la Sărata-Monteoru, Bîrseşti, Bonţeşti, etc. Nu putem să nu amintim aici că acest procedeu de a înconjura şi delimita groapa mormîntului la suprafaţa solului de călcare, cu bolovani sau plăci de conglomerat era deja cunoscut dintr-o perioadă anterioară. În acest sens, menţionăm că la Gîrceni (jud. Vaslui) alături de morminte în cutie de piatră s-au descoperit şi morminte înconjurate cu plăci de conglomerat calcaros, aparţinînd purtătorilor culturii Folteşti II (bronzul timpuriu) [16]. Prin urmare, chiar dacă ne limităm numai la acest exemplu, putem să subliniem că purtătorii culturii Monteoru au continuat să folosească unele construcţii funerare existente deja în perioada anterioară. În alte cazuri însă, deşi le adoptă, le utilizează numai în fazele timpurii şi într-un procentaj foarte redus. Astfel, tipul de morminte în cutie de piatră caracteristic, de exemplu, culturii amforelor sferice şi folosite mai tîrziu şi de purtătorii culturii Schnekemberg, vor fi semnalate şi în necropola de la Cîndeşti (faza $I C_3$ — 13 morminte —) şi în faza $I C_2$ — 1 mormînt —. Începînd cu faza $I C_1$ şi pînă la sfîrşitul fazei IIb, nici la Cîndeşti şi nici în alte necropole ca : Poiana, Bîrseşti, Bonţeşti, Pădureni sau Sărata-Monteoru purtătorii acestei culturi nu vor mai folosi procedeul de a-şi înhuma morţii în cutie de piatră [17].

Dacă ne referim la micile movile din piatră semnalate în necropola de la Cîndeşti încă din faza $I C_3$ şi utilizate într-un procentaj ce înscrie valori ascendente începînd cu faza $I C_2$ şi pînă la sfîrşitul fazei IIb şi aşa cum reiese şi din cercetarea necropolelor de la Sărata-Monteoru, Bîrseşti sau Odobeşti, constatăm că ele reprezintă o continuare a unui tip de „monument funerar" existent deja în spaţiul carpato-dunărean încă din perioada anterioară. Ne referim aici la tumulii (constituiţi din pămînt) care acopereau mormintele îndeosebi de înhumaţie, semnalaţi pe întreg spaţiul carpato-dunărean încă de la începutul perioadei de tranziţie de la neolitic la epoca bronzului . Acest tip de monument funerar este folosit şi în plină epocă a bronzului aşa cum ne-o dovedesc

16 M. Florescu şi Adrian Florescu, *Materiale*, VI, 1962, p. 221. Referindu-ne la prezenţa în spaţiul carpato-dunărean a unor construcţii de piatră anterioare culturilor clasice ale bronzului mijlociu, nu ne-am oprit decît la cîte un exemplu ce ni s-a părut mai edificator. Aşa cum s-a subliniat mai sus, nu s-a urmărit ca pentru fiecare problemă să se prezinte aici un studiu de sine stătător care evident ar implica discutarea tuturor cazurilor similare.

17 Pentru amforele sferice, vezi, M. Dinu, *Dacia*, NS, IV, 1960, p. 29—108 ; A. Prox, *Die Schnekemberg Kultur*, p. 130—156.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

descoperirile de la Smeeni sau Ploieşti — Triaj, de exemplu [18]. În ceea ce priveşte cultura Monteoru, constatăm, în stadiul actual al cercetărilor că purtătorii ei, deşi au adoptat tipul de construcţie funerară respectiv, i-au adus însă modificări. Astfel, amintim că procedeul de a acoperi mormîntul cu o movilă constituită din pămînt şi de dimensiuni impresionante este eliminat total. În locul tumulilor enormi sînt preferate micile movile alcătuite din piatră, uneori frumos construite, cum este cazul acelora care aveau plăcile de conglomerat dispuse în „solzi de peşte". Această transformare (nu a fost cauzată de imposibilitatea de a construi un astfel de tumul ci de structura economico-socială a comunităţilor tribale monteorene. Cu toate că nu ne-am ocupat în mod deosebit de acest aspect, am arătat totuşi că la Cîndeşti a existat un nucleu central — cetăţuia — locuit în permanenţă, aşezări deschise ce gravitau în jurul său şi necropola adiacentă unde purtătorii Monteoru s-au stabilit şi au rămas vreme îndelungată. Ori, această concentrare a unei numeroase populaţii pe un teritoriu anumit care poate asigura surse suficiente pentru cele necesare traiului precum şi trăsăturile esenţiale ale culturii materiale reflectă o organizare tribală deosebită de perioada anterioară. În acest context cînd şi cimitirele au un caracter tribal, folosirea construcţiilor funerare de tip tumul (din pămînt) devine desuetă. Locul rezervat pentru necropolă, deobicei în imediata apropiere a aşezării şi unde se oficiau periodic diverse ritualuri legate de cultul strămoşilor, etc., nu putea avea o suprafaţă prea mare ca să permită ca pentru fiecare familie sau membrii ei separat să se construiască tumulii enormi cum se făcea în perioada anterioară. Aşa cum în aşezări se constată o concentrare a locuinţelor pe o suprafaţă restrînsă tot aşa şi în necropole mormintele sînt plasate unele lîngă altele cu aceeaşi densitate maximă. Chiar dacă am ţine seamă numai de această observaţie, tot am putea formula ipoteza potrivit căreia în cadrul comunităţilor tribale monteorene şi în general în epoca bronzului exista o strînsă legătură nu numai între membrii unei familii ci între indivizii întregii comunităţi. Concentrarea sesizată atît în aşezări cît şi în necropole reflectă o organizare tribală care implică o coeziune între toţi membrii ei şi este la rîndul ei un reflex firesc al structurii economico-sociale [19]. Desigur, că în acest context nu-şi avea rostul construirea unui tumul enorm plasat la o distanţă apreciabilă de aşezare sau de un alt tumul similar. Fără îndoială că este încă greu să sesizăm toate fenomenele economico-sociale care au determinat transformările petrecute de-a-lungul epocii bronzului ; din acest motiv am căutat numai să sugerăm unele ipoteze ce ni se par mai convingătoare. Este cert însă un fapt ; purtătorii culturii Monteoru nu au eliminat ca

18 Dacă în spaţiul carpato-dunărean mormintele acoperite cu tumuli indică prezenţa aici a unor grupe de populaţie alochtonă, construcţia funerară fiind apoi adoptată şi transformată în noile condiţii, în celelalte zone ale Europei apariţia şi semnificaţia lor se petrece într-un alt context.

19 Pentru înţelegerea acestei probleme (societate, structura economică şi organizare socială s-a consultat : K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 3, 1958, p. 46—63. Idem, vol. 19, 1958, p. 317—363, 418—470 ; idem, vol. 20, 1964, p. 156—175, 310—350, 470—528, 600—632 ; idem, vol. 21, 1965, p. 20—100.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

„idee" procedeul de a acoperi mormintele cu tumuli, dar spre deosebire de perioada anterioară cînd aceştia erau făcuţi pentru indivizi, familie sau grup mai puţin integrat într-o comunitate tribală, puternică, bine organizată, acum ei sînt transformaţi în mici movile din piatră (în realitate tot tumuli) care prin formă şi dimensiuni pot să nu facă o notă discordantă faţă de celelalte construcţii funerare din piatră, chiar dacă unele au un caracter deosebit şi aparţin unor membri sau familii cu o anumită poziţie socială în cadrul tribului respectiv.

Am amintit deja la începutul acestei expuneri că la Cîndeşti s-au identificat şi morminte fără construcţii din piatră. Dintre acestea cele mai interesante sînt mormintele cu cotlon. În mod obişnuit, de la suprafaţa solului de călcare este săpată o groapă cilindrică a cărei adîncime variază între 1,80 m şi 2,95 m, căreia i se acroşează un cotlon semisferic. Uneori, groapă centrală se lărgeşte mult la bază, ea devenind astfel uşor trapezoidală, formînd o treaptă, în dreptul deschiderii cotlonului şi pe care se depun în mod obişnuit ofrande (fig. 4/4). Gura cotlonului este aproape întotdeauna astupată cu plăci masive de conglomerat sau cu bolovani. Mormintele cu cotlon sînt de înhumaţie (exceptînd unul de incineraţie şi unul biritual), cei depuşi aici fiind aşezaţi în poziţie chircită şi orientaţi cu capul la vest. Atragem atenţia în mod deosebit că în necropola de la Cîndeşti din faza IC3, s-au descoperit pînă în prezent 85 de morminte cu cotlon (din totalul de 234 de înhumaţi) şi numai 7 (din totalul de 84 de înhumaţi) în necropola din faza IC2, pentru ca apoi purtătorii Monteoru de la Cîndeşti să nu mai folosească acest procedeu pînă la sfîrşitul fazei IIb. Morminte cu gropi de acest tip sînt cunoscute în orientul apropiat de unde se răspîndesc şi în zonele limitrofe ale bazinului mediteranean într-o perioadă anterioară epocii bronzului şi reprezintă o transpunere într-o altă manieră a mormintelor cu cameră mortuară din Mesopotamia şi Egipt[20]. În culturile din epoca bronzului din Caucaz şi zonele aferente se constată că alături de mormintele în cutie de piatră se utilizează larg şi procedeul de a înhuma morţii în gropi cu cotlon (mormintele fiind apoi acoperite cu tumuli din piatră sau pămînt). Acest procedeu este preluat în toate grupele de populaţie (cu mici diferenţieri) ce au locuit între Volga şi Bug (cultura catacombelor). Între mormintele cu cotlon identificate la Cîndeşti şi cele de tip catacombe asemănările sînt izbitoare cu excepţia doar că în cadrul necropolei la care ne referim nici unul din ele nu a fost acoperit la suprafaţa solului de călcare cu tumuli ci doar şi numai în rare cazuri cu cîte o mică movilă construită din bolovani[21]. Este de asemenea foarte important să subliniem, că în ceea ce priveşte poziţia inhumaţiilor în groapă, orientare sau inventar ceramic, mormintele cu cotlon nu se dovedesc cu nimic de celelalte grupe de morminte în

20 Acest tip de mormînt era deja generalizat aşa cum s-a afirmat şi mai sus dar în ceea ce priveşte spaţiul carpato-dunărean este puţin probabil ca ele să fie o consecinţă directă a legăturilor cu sudul ci dimpotrivă sînt suficiente argumente pentru a dovedi o legătură cu zonele nord-pontice şi Caucaz. (vezi şi nota 4).

21 Vezi bibliografie sovietică selectivă, la nota 4.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

gropi simple, în cutie de piatră, etc.). Cu toate acestea, deşi nu avem încă rezultatele analizelor antropologice, s-au putut observa clar că cei înhumaţi în gropi cu cotlon erau indivizi masivi de talie foarte înaltă care contrastau cu ceilalţi de tip mediteranean gracil., descoperiţi în majoritatea mormintelor de la Cîndeşti [22]. Evident, aceasta este o ipoteză ; cert este un fapt foarte important sesizat prin cercetările de la Cîndeşti şi anume că în cadrul Necropolei Monteoru IC_3, ei nu constituie un grup aparte, izolat de celelalte, ci dimpotrivă, împreună cu alte tipuri de construcţii funerare din piatră, formează un tot unitar ce dă o notă caracteristică necropolei respective. Prin urmare, chiar dacă s-ar confirma (antropologic) că este vorba de un grup de populaţie deosebit, observaţiile făcute la Cîndeşti ne relevă, că ei se integraseră în cadrul comunităţii tribale respective, însuşind toate elementele de cultură materială, aşa cum o dovedeşte inventarul mormintelor, dar, mai păstrînd încă procedeul de a-şi înhuma morţii în gropi cu cotlon pe care nu le acoperă cu tumuli ci doar, în rare cazuri, cu movile mici din piatră, (caracteristice purtătorilor Monteoru). În aceeaşi ordine de idei, trebuie de asemenea să menţionăm că în faza următoare, IC_2, în necropola de la Cîndeşti din 84 de morminte de înhumaţie descoperite pînă acum, numai 7 aveau gropi cu cotlon (acesta la rîndul său fiind transformat din cotlon semi-sferic, în cilindric). Semnalarea acestui grup de morminte la Cîndeşti pune fără îndoială o serie de probleme, unele dificil de rezolvat. În primul rînd, se pune problema dacă în perioada corespunzătoare fazei IC_3 vor fi existat numai simple legături între purtătorii Monteoru şi cei ce locuiau în zonele nord-pontice sau dacă se poate presupune că aici va fi pătruns un grup restrîns de populaţie asimilat şi integrat foarte repede în comunităţile tribale monteorene ? Concluziile firesc sînt în stadiul actual al cercetărilor greu de formulat. Dar analiza materialului arheologic provenit din aşezări şi necropole ne permite să sugerăm cîteva ipoteze. Astfel, în inventarul de obiecte de bronz apar în mod obişnuit mici cuţite cu limbă la mîner, dălţi mici, plate, pumnale cu limbă scurtă, folioforme sau uşor triunghiulare cu un mic talon pentru înmănuşare sau brăţări din bară cu secţiune circulară cu capetele unite sau petrecute unul peste altul, etc. (fig. 10 ; 13). Semnalăm apoi prezenţa constantă în inventarul mormintelor din faza IC_3 şi mai rar în faza IC_2 şi doar incidental în aşezările corespunzătoare, „aşa zisele cătărămi", în realitate amulete din os sau cochilii precum şi podoabe (pandantive, coliere, mărgele) din cochilii de melci şi scoici (fig. 11 ; 12). Piesele din metal sînt asemănătoare pînă la identitate cu acele produse de centrele metalurgice din Caucaz şi zonele aferente, în timp ce podoabele şi amuletele din os şi cochilii sînt caracteristice purtătorilor culturii catacombe [23]. Dacă la aceste elemente mai adăugăm şi prezenţa tipului de morminte, cu groapă cu cotlon se pot contura unele ipoteze de lucru, care să permită rezolvarea unor ase-

22 Analiza scheletelor va fi făcută de colectivul de antropologie de la Iaşi sub conducerea prof. Olga Necrasov.

23 Vezi nota 4.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

menea probleme. Se ştie astfel că în aria Monteoru nu erau zăcăminte metalifere care să permită populaţiei ce locuia aici să-şi producă unelte, arme şi obiecte de podoabă din aramă şi bronz. Este de asemenea cunoscut faptul că purtătorii Monteoru aduceau fie direct fie prin intermediul purtătorilor Wietenberg, topoarele cu creastă şi disc pe ceafă, inele de buclă, brăţări şi inele, din aur şi bronz, frumos ornamentate, din centrele metalurgice situate în nord-vestul Transilvaniei, Slovaciei şi nord-estul Ungariei [24]. Alte piese mai puţin „pretenţioase" erau prelucrate la faţa locului de meşteşugarii lor sau eventual de către aceia ce cunosteau mai bine procedeele de obţinere a obiectelor din aramă şi bronz. Deşi, nu trebuie să exagerăm, dar pentru purtătorii Monteoru cea mai mare parte a uneltelor masive şi a armelor (pumnale cu lama lungă şi săbii ca acelea de tip Apa) nu se procurau cu multă uşurinţă. Totuşi, necesitatea de a avea piese din metal i-au obligat să caute alte surse unde bronzul era fie mai „ieftin", fie mai uşor de obţinut, chiar dacă se găsea la o distanţă de două ori mai mare. În acest sens, trebuie să amintim că centrele metalurgice din Caucaz, Kuban şi Transcaucazia etc. produceau pe lîngă unelte şi arme masive şi o gamă întreagă de piese mai mici care prin formă şi dimensiuni nu necesita o cantitate mare de metal. Dintre acestea, pumnalele mici cu talon, dălţi plate, şi dălţi-împungător, cuţite, etc., se remarca prin procentajul lor sporit faţă de alte obiecte cu funcţionalitate similară [25]. În aria Monteoru tocmai aceste piese se găsesc în mod obişnuit, fie în aşezări, fie în inventarul mormintelor, ca de exemplu la Cîndeşti. Această observaţie la care adăugăm şi remarca făcută mai sus cu privire la inventarul mormintelor cu cotlon (ne referim la amuletele şi podoabele din os şi cochilii) ne sugerează formularea unei ipoteze, verosimile. În acest sens, nu trebuie exclusă posibilitatea ca purtătorii Monteoru să fi căutat ca prin intermediul triburilor ce locuiau în zonele de stepă (cultura catacombelor) să întreţină legături strînse cu centrele metalurgice din Caucaz şi zonele aferente (adică să nu se limiteze doar la nişte relaţii efemere cu prilejul cărora puteau pătrunde în zonele carpato-dunărene diferite obiecte din metal — fapt de altfel consemnat deja în literatura noastră de spe-

24 Este bine cunoscut faptul că unele motive decorative de pe podoabele si armele produse de aceste centre au fost îndelung discutate şi s-a considerat că ele reflectă puternica influenţă miceniană în zonele situate la nord de Dunăre. În afară de acestea au mai fost discutate şi alte elemente de cultură materială semnalate în cadrul culturilor clasice ale epocii bronzului din ţara noastră. Nu ne-am referit la această problemă deoarece în inventarul mormintelor de la Cîndeşti nu s-au descoperit obiecte care să ne incite să reluăm şi noi discutarea legăturilor culturii Monteoru cu civilizaţia miceniană. Includerea aici a inventarului aşezărilor sau componenţa unor tezaure din aria Monteoru care constituie o bază de discuţie privind influenţele miceniene, ar fi depăşit cadrul prezentării de faţă. Evident nu neglijăm faptul că în cîteva morminte s-au descoperit cîteva perle de faianţă (sticlă) (?) şi 3 perle de chihlimbar, dar acestea nu deţin în cadrul inventarului de la Cîndeşti decît un procentaj de 0,01%; într-un alt context aceste obiecte de podoabă îşi vor găsi locul cuvenit.

25 Vezi la nota 4, bibliografie sovietică.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

cialitate —)[26]. Datorită unei necesităţi ardente de a obţine şi prelucra la faţa locului diverse unelte şi arme din aramă şi bronz, este posibil ca triburile Monteoru să fi acceptat prezenţa unor grupe restrînse de cunoscători, de „metalurgişti" şi care cu timpul s-au integrat, s-au contopit şi s-au topit în marea masă a populaţiei locale. S-ar putea astfel explica de ce în cadrul comunităţii tribale de la Cîndeşti, cei ce foloseau mormintele în gropi cu cotlon şi purtaseră îndeosebi podoabe şi amulete din cochilii şi os, se găsesc la un loc cu purtătorii Monteoru. De asemenea, faptul că la începutul fazei I_{C2}, doar în rare cazuri mai apar morminte în gropi cu cotlon constituie o dovadă că aceştia fuseseră asimilaţi, se contopiseră cu totul în marea masă a purtătorilor Monteoru. Dar, evident această ipoteză chiar dacă pentru formularea ei s-au folosit date certe, indubitabile, urmează a fi verificată prin rezultatele cercetărilor viitoare.

Deşi, nu ne putem opri în cadrul prezentării de faţă la toate rezultatele obţinute prin cercetările efectuate la Cîndeşti, totuşi, nu trebuie să omitem cîteva date cu ajutorul cărora sînt relevate practicile rituale ce însoţeau sau succedau înhumarea sau incinerarea celor ce părăseau comunitatea respectivă. Astfel, menţionăm că s-au identificat la unele morminte o mică vatră (în realitate o mică porţiune de teren înconjurată de pietre) plasată la suprafaţa solului de călcare, pe marginea gropii. Cenuşa şi resturile de cărbune descoperite aici, atestă că în timpul cît se practica înhumarea, era aprins „focul sacru". După înhumare„ focul" era stins, vatra însă nu era distrusă, ci se acoperea totul cu o mică movilă de piatră (groapa şi vatra acroşată lîngă ea). Nu putem de asemenea omite nici faptul, că în unele cazuri, înainte de înhumare groapa mormîntului era „purificată" prin foc (se aprindea un foc în fundul gropii şi se întreţinea arderea pînă cînd pereţii deveneau roşii). În mod obişnuit, după „purificare", focul era stins, cenuşa şi cărbunele erau înlăturate (probabil depuse într-un loc anumit) şi apoi se proceda la înhumarea celui ce a ieşit din viaţă. În aceeaşi ordine de idei, trebuie să menţionăm că s-au semnalat şi cazuri, cînd cel decedat era aşezat în groapă peste focul arzînd ; nu este însă vorba de incinerare propriu zisă ci de o anumită contopire a corpului uman cu „focul sacru". S-a constatat astfel, că numai rareori, scheletele celor înhumaţi în acest fel aveau urme aproape invizibile de „pîrjolire" a oaselor ce veniseră în contact cu corpul din groapă. Probabil că înainte de a se depune înapoi pămîntul scos din groapă se practicau şi alte ritualuri mai mult sau mai puţin de scurtă durată ceea ce avea ca rezultat arderea unei porţiuni a corpului ce venea în contact cu cărbunii aprinşi. Este de asemenea interesant să amintim aici, că în unele morminte ofrandele fuseseră în prealabil arse ; s-au semnalat astfel, boabe de grîu carbonizat, oase arse (provenind de la animalele sacrificate, pentru ospăţul ce preceda sau succeda înhumarea) sau chiar unele obiecte personale ce vor fi aparţinut celui decedat (fusaiole sau greutăţi folosite

26 I. Nestor, în *Istoria României*, vol. I, 1960, p. 95 ; Al. Vulpe, *Äxte und Beile in Rumänien*, I, *PB*, I, 1970, IX, Band 2.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

la războiul de țesut). În legătură cu aceste ritualuri nu putem omite observațiile prilejuite prin cercetarea unui mormînt de înhumație din necropola din faza IIa—IIb de la Cîndești. Aici, în vasul de ofrandă depus la capul celui înhumat, s-au descoperit 14 butoni din foaie de bronz provenind de la căpăstrul și hamurile unui cal (piesele respective fiind accesorii de ornamentare). Acești butoni, ce purtau urme vizile de arsură, fuseseră depuși în vas împreună cu resturile carbonizate provenind de la animalul incinerat și de la piesele sale de harnașament. Fără îndoială că mormîntul aparținea unui călăreț, unui luptător ; este însă greu să precizăm cauzele care au determinat familia celui decedat să incinereze calul cu tot harnașamentul său. Desigur, s-ar putea presupune că nu exista obiceiul de a depune în mormînt un animal ce va fi aparținut celui ce părăsea comunitatea respectivă, dar la Cîndești s-au semnalat cazuri cînd pe o treaptă cruțată anume cu ocazia săpării gropii mormîntului, se așeza un animal (ied sau miel) sacrificat în timpul ce se practicau alte ritualuri [27]. Incinerarea și depunerea numai simbolică, a cîtorva resturi în vasul de ofrandă alături de cel înhumat făcea probabil parte dintr-un ritual oarecum deosebit practicat pentru unii luptători (pentru a susține această ipoteză vor fi necesare încă numeroase argumente obținute din cercetarea unor cazuri similare). Nu putem încheia această scurtă prezentare, fără a sublinia că și depunerea alături de cel decedat a vaselor, de obicei cești, picside și boluri, a „vaselor de ofrandă", lîngă construcția funerară din piatră ce acoperea la suprafața solului de călcare, mormîntul respectiv, precum și alte ofrande (bucăți de carne, grîu, miei sau chiar un animal întreg) erau indiscutabil însoțite de ritualuri, practicate anume, cu ocazia înhumării celui ce-i părăsea.

Dar, în afară de aceste ritualuri obișnuite, cercetările de la Cîndești ne-au relevat și alte practici cu implicații mai adînci, ce vizează însăși structura socială a comunității tribale respective. Astfel, s-au semnalat cazuri cînd lîngă cel înhumat era depus capul unui matur ; un exemplu concludent ni-l oferă Ring-ul 2, unde lîngă umărul celui înhumat s-a găsit și un craniu de matur. Într-un alt mormînt, s-au așezat în semicerc (în spatele celui decedat) 4 capete de matur dispuse alternativ cu 3 cești (cu gura în jos) (fig. 9/1). Dar, în afară de a pune în aceeași groapă și lîngă cel înhumat, a 1—4 capete de maturi (uneori chiar adolescenți sau copii), se foloseau și alte procedee ; astfel, amintim că în cîteva morminte, pe o treaptă anume cruțată cu prilejul săpării gropii, se depunea unul sau mai multe capete de maturi, adolescenți sau copii (în mod obișnuit, acestea fuseseră așezate fie cu fața în jos sau cu privirea îndreptată către cel ce era înhumat aici). Sînt de asemenea interesante și alte observații prilejuite de cercetarea unor morminte din necropolele aparținînd purtătorilor din fazele Ic 3—Ia de la Cîndești ; dintre acestea, un exemplu edificator ni-l oferă mormîntul 1, în cutie de piatră (necropola din faza Ic3). Aici, înainte de a se

27 Procedeul era utilizat pe scară largă în epoca bronzului pe un teritoriu foarte vast ; este mai greu însă de a stabili ritualul folosit cu acest prilej.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

construi „cutia din piatră", pe fundul gropii, în dreptul laturei de nord, au fost aşezate în semi-cerc, trei capete de maturi peste care s-a depus placa de conglomerat calcaros. Observaţiile stratigrafice făcute cu prilejul cercetărilor ne-au permis să stabilim cu certitudine că cele trei capete de maturi fuseseră depuse intenţionat în lăcaşul săpat iniţial în solul galben-cenuşiu (în care urma apoi să se aşeze plăcile de conglomerat ale cutiei din piatră respective). Prin urmare, nu putea fi vorba aici de un mormînt mai vechi deranjat de construcţia din piatră. Mormîntul la care ne referim aparţinea unei familii compusă din doi maturi şi doi copii. Nu mai puţin semnificative sînt şi observaţiile prilejuite de cercetarea altor morminte ; astfel, menţionăm că uneori, se practica un biritualism care avea fără îndoială o semnificaţie deosebită. In acest sens, relevăm faptul că s-a constatat, că la suprafaţa solului de călcare, lîngă groapă, se delimita o mică suprafaţă prin construirea unui Ring din piatră. În timpul cît se oficia ritualul înhumării, se incinera un al doilea individ depus în prealabil pe Ring-ul construit lîngă groapa mormîntului. După incinerare, oasele erau acoperite cu o ceaşcă (pusă la rîndul ei cu gura în jos) : peste groapă şi rugul improvizat lîngă ea se aşezau pietre de conglomerat şi bolovani. Este de asemenea interesant să amintim, că după ce se depunea peste cel decedat, pămîntul scos din groapă, chiar deasupra ei, la suprafaţa solului de călcare se practica incinerarea unui al doilea individ, iar apoi, se acoperea totul cu o mică movilă din piatră sau cu o altă construcţie similară. La Cîndeşti, au fost semnalate şi alte cazuri de biritualism, dar aici ne-am oprit numai la acelea care au o semnificaţie oarecum deosebită (vom încerca la sfîrşitul acestei expuneri să formulăm cîteva ipoteze privind interpretarea ritualurilor amintite mai sus)[28].

Dacă cercetările de la Cîndesti ne-au relevat nu numai interesante date referitoare la ritul şi ritualurile practicate de comunitatea tribală care a locuit aici, desvăluind prin aceasta unele aspecte ale concepţiilor despre lume şi viaţă a purtătorilor Monteoru şi în general a triburilor specifice epocii bronzului, ci dimpotrivă trebuie să subliniem în mod deosebit că ele ne-au permis să cunoaştem şi unele aspecte ale vieţii şi structurii sociale a populaţiei respective.

In acest sens, observaţiile prilejuite de cercetarea necropolei din faza I Ca sînt demne de consemnat aici. Astfel, s-a constatat că suprafaţa situată către mijlocul terasei Coasta Banului care corespunde la rîndul ei cu zona centrală a necropolei respective a fost rezervată numai anumitor membri şi familii ai comunităţii tribale de la Cîndeşti. Aici, s-au construit cele 6 Ringuri, grupate cîte trei şi în preajma lor s-au plasat mormintele individuale şi familiale prevăzute cu frumoase construcţii din piatră (movile, cutii din piatră etc.). Amintim de asemenea, că în fiecare grup de Ring-uri numai unul este destinat pentru

28 Desigur că ar fi fost interesant de făcut o comparaţie între datele prilejuite de cercetările de la Cîndeşti şi cele semnalate în ariile culturilor contemporane (vezi nota 4) ; dar aceasta ar fi depăşit cu mult cadrul prezentării pe care ne-am propus să o facem aici.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

a fi mormînt familial (reamintim că în aceste cazuri, mormintele membrilor familiei respective sînt dispuse în cerc — în interiorul sau exteriorul Ring-ului — ca de exemplu Ring 1 şi 3), celelalte două din preajmă avînd doar cîte un mormînt central, individual sau dublu [20]. Este foarte important să subliniem că inventarul aproape al tuturor mormintelor ce se găsesc în zona centrală a necropolei, conţine în mod obişnuit pe lîngă vasul de ofrandă şi cele mai frumoase podoabe de aur şi bronz (inele de buclă, cercei, brăţări, pandantive şi ace) la care trebuie să adăugăm şi diademele din fir de bronz pe care se înşirau cochilii din melci (fig. 10—14). Mai trebuie să relevăm că unii înhumaţi fuseseră acoperiţi sau înveliţi într-un giulgiu pe care s-a cusut în prealabil mărgele din cochilii de melci (la unul din morminte s-au recuperat 150 de mărgele). Nu lipsesc nici cazurile cînd rochia (cu care era îmbrăcată înhumata) fusese brodată pe poale, mîneci sau la gît, cu mărgele mici, lucrate din cochilii sau bronz (acestea din urmă fiind foarte mici şi din foaie subţire, s-au transformat în pulbere fină, oxidînd mărgelele din cochilie din jurul lor).

Dacă în zona centrală a necropolei, s-au semnalat mormintele cu cele mai frumoase construcţii funerare din piatră şi cu cel mai bogat inventar, în schimb, în zonele periferice de nord şi vest (cercetate integral pînă în prezent) se găsesc aproape în exclusivitate mormintele de înhumaţie şi incineraţie ale purtătorilor din faza Monteoru IC_3, de la Cîndeşti, la care construcţiile din piatră se limitează doar la o mică movilă, o simplă lespede sau un singur bolovan de dimensiuni mai mari, pentru a marca la suprafaţa solului de călcare, locul mormîntului şi care nu aveau ca inventar decît arareori o podoabă (amuletă din cochilie sau os, un inel de buclă) sau cîte un topor din piatră şi bineînţeles vasul de ofrandă — de obicei ceaşcă.

Observaţiile consemnate mai sus ne permit şi ne dezvăluie să cunoaştem unele aspecte ale structurii sociale ale comunităţii tribale respective. Este cert, că cei ce deţineau un loc important în viaţa tribului (în conducerea şi organizarea sa) şi acumulaseră mai multe bunuri ce le dădeau posibilitatea de a obţine podoabe şi arme din bronz (prin schimb sau alte mijloace), îşi rezervaseră sau le rezervase întreaga

29 Dintr-un anumit punct de vedere Ring-ul 1 şi 3 poate fi comparat cu cercul A de la Micene. Această asemănare s-ar putea interpreta ca o influenţă, ca o consecinţă a relaţiilor strînse dintre ele (dintre cele două culturi). Deşi nu excludem acest lucru, totuşi credem că nu simplele legături au determinat adoptarea în aria Monteoru a tipului de monument funerar respectiv, ci mai de grabă stadiul de dezvoltare economico-socială a comunităţilor tribale Monteoru, stadiu reflectat în organizarea socială şi în concepţiile despre viaţă şi moarte. Asemănările la care ne-am referit sînt o dovadă că deşi nu atinseseră aceiaşi treaptă cu civilizaţia miceneană, totuşi comunităţile monteorene se găseau deja într-o etapă destul de avansată ce implica inerent adoptarea printre altele a unor anumite tipuri de monumente funerare. Am ţinut să subliniez acest fapt pentru că nu cunoaştem cazuri în care să se producă în mod mecanic adoptarea unor elemente de cultură materială sau spirituală, întotdeauna ele trebuie să corespundă unui stadiu de dezvoltare dacă nu identic cel puţin asemănător sau premergător mediului din care se influenţează.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

comunitate ca semn de prețuire, zona centrală a „locului rezervat" anume pentru lăcașul celei de a doua vieți (în cazul nostru necropola), în timp ce majoritatea covîrșitoare a membrilor tribului trebuiau să se limiteze numai la folosirea zonelor periferice. În aceiași ordine de idei, este necesar să subliniem că numai la mormintele situate în zona centrală a necropolei din faza Ic, s-au semnalat cazurile în care alături de cel înhumat, pe treapta cruțată anume cu ocazia săpării gropii, sau în lăcașul în care urma să se facă o construcție din piatră (de ex. mormintele în cutie de piatră), s-au găsit depuse unul, sau patru capete de maturi. De asemenea, numai aici s-au identificat mormintele birituale în care cel incinerat era plasat lîngă groapa mormîntului sau în care incinerarea s-a făcut după înhumare în cadrul ritualurilor ce-o succedau, arderea se practica chiar deasupra gropii respective. Nu credem că greșim dacă afirmăm că exemplele de mai sus ne sugerează ipoteza potrivit căreia atunci cînd unii membri prin ieșirea lor din viață părăseau comunitatea respectivă, se practica și sacrificarea unora din cei ce i-au servit și au locuit cu ei în timpul vieții (aceștia puteau fi foarte bine prinși dintr-o luptă inter-tribală împreună cu familiile lor). Dacă dăm această interpretare, exemplele de mai sus devin o dovadă certă a existenței unor forme incipiente de „sclavaj", de „servi familiali", ce vor fi apărut în noile condiții cînd în cadrul comunităților tribale din epoca bronzului se accentua inerent stratificarea socială a membrilor ei.

Desigur, că judecate dintr-un anumit punct de vedere observațiile de la Cîndești nu constituie o noutate. I. Nestor sublinia deja cu ani în urmă că la majoritatea comunităților tribale din epoca bronzului se poate sesiza procesul de acumulare de bunuri de către unii indivizi sau familii izolate, paralel cu acumularea unor tezaure ce reprezenta bogăția și puterea tribului ce le obținuse. Nu putem de asemenea, trece cu vederea că tot I. Nestor a scos în evidență pe baza rezultatelor de la Sărata-Monteoru că înmormîntările duble, triple sau familiale reflectă nu numai consolidarea familiei ci și rolul bărbatului, acesta ocupînd locul central în cadrul grupului (a mormîntului familial respectiv). Cu toate acestea, bogăția ofrandelor și a podoabelor din mormintele de femei atestă rolul încă important și oinstea pe care o avea în cadrul familiei patriarhale. În aceeași ordine de idei nu putem neglija faptul că același cercetător a relevat, că odată cu consolidarea în noul context al epocii bronzului a comunităților tribale își va fi găsit loc și „robia patriarhală" limitată probabil în cadrul gospodăriei și mai puțin în cadrul unor lucrări de mari proporții (fortificații, construirea de mari sanctuare etc.) unde era necesar efortul colectiv, bazat pe unitatea întregului trib[30].

Dar, cu toate acestea, cercetările efectuate la Cîndești se detașează prin bogăția de fapte și de material arheologic față de rezultatele obținute pînă acum. Astfel, efectuîndu-se săpături de mare amploare, necropola de la Cîndești a devenit cel mai mare obiectiv de acest fel din

30 I. Nestor, *Istoria României*, vol. I, 1960, p. 62—132.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

țara noastră. Importanța sa nu se limitează totuși numai la suprafața cercetată și la numărul de morminte identificate, ci la problemele și la aspectele în majoritate inedite pe care le relevă. În acest sens, merită să subliniem că descoperindu-se pe terasa Coasta Banului cele mai vechi morminte aparținînd purtătorilor Monteoru din faza I a (cei ce au întemeiat așezarea), precum și cele mai noi corespunzătoare fazelor finale IIa—IIb), se pot urmări pentru prima oară în cadrul unei culturi din epoca bronzului din țara noastră problemele referitoare la ritul și ritualurile practicate de o comunitate tribală de-a lungul unei perioade ce se desfășoară din etapa finală a bronzului timpuriu și pînă la sfîrșitul bronzului mijlociu.

De un deosebit interes sînt observațiile prilejuite de cercetarea aproape integrală a necropolei din faza I c₃, aici fiind sesizate într-o formă mai concretă și completă unele aspecte referitoare la structura și stratificarea socială a comunității tribale de la Cîndești. Datele privitoare la gruparea mormintelor în cadrul „locului rezervat" pentru necropolă precum și proporția dintre numărul acelora cu un inventar bogat și construcții funerare din piatră, deosebite față de cele mai simple, modeste ca ofrande ne permite să întrezărim „raportul de forțe" dintre cei ce acumulaseră bunuri și putere în cadrul comunității și membrii de „rînd" ai tribului. Din acest punct de vedere trebuie să atragem atenția că potrivit rezultatelor obținute prin cercetările de la Cîndești se constată că diferențierile nu sînt atît de izbitoare (dacă ne referim la inventar) în sensul, că mormintele bogate nu se remarcă printr-o cantitate excesivă de podoabe și arme din bronz și aur, ci doar prin prezența unui număr mai mare de obiecte din metal sau vase de ofrandă, față de cele obișnuite. Prin urmare, în cadrul comunității tribale de la Cîndești, stratificarea socială nu este rezultatul acumulării de către unii membri sau familii a unor importante bunuri materiale, în exclusivitate, ci este un rezultat al „locului" pe care îl ocupă în cadrul organizării tribale (conducere, activitate magico-religioasă, etc.)[31]. Acest fapt relevă și subliniază observația făcută de I. Nestor că diferențierile sociale nu atinseseră în cadrul uniunilor de triburi existente în spațiul carpato-dunărean din epoca bronzului proporții prea mari, ci se limitau la prezența unor „vîrfuri" militare din conducerea tribului și care la rîndul lor nu se distanțaseră prea mult de restul masei tribale.

Nu putem trece cu vederea în cadrul acestei prezentări nici faptul că cercetările de la Cîndești, prin observațiile referitoare la ritualurile practicate de purtătorii Monteoru ce locuiau aici aduc contribuții substanțiale la cunoașterea concepțiilor despre lume și viață și a grijii lor față de cei ce părăseau comunitatea prin „ieșirea" din viața obișnuită. Firește, că în acest context dat, nu ne-am putut opri la toate aspectele și problemele ce sînt evidențiate de rezultatele obținute pînă acum la Cîndești, fiecare din ele necesitînd și impunînd un studiu de amploare. Cu acest prilej, am urmărit să facem cunoscute observațiile și datele puse la dispoziție de săpăturile din obiectivul amintit și să

31 Pentru aceasta s-a consultat K. Marx, Fr. Engels (vezi nota 19).

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

relevăm totodată necesitatea cercetării necropolelor adiacente aşezărilor. Cunoaşterea vieţii complexe a unei comunităţi tribale, mai ales în epoca bronzului, sub toate aspectele ei, materiale şi spirituale, nu poate fi împlinită decît prin cercetarea concomitentă atît a aşezărilor cît şi a necropolelor. Un exemplu în acest sens, l-a constituit staţiunea Sărata-Monteoru, unde I. Nestor şi apoi împreună cu E. Zaharia au efectuat săpături de amploare de-a lungul a trei decenii.

Începute încă din 1962 sub forma unui sondaj, iniţial pentru obţinerea unor materiale arheologice privind epoca La Tène, săpăturile de la Cîndeşti s-au transformat într-o cercetare complexă a staţiunii din epoca bronzului (cultura Monteoru şi recent şi cultura Noua), urmărindu-se ca şi în staţiunea eponimă nu numai problemele referitoare la aşezare ci şi acelea privind ritul şi ritualurile practicate de purtătorii culturii respective. Aşa se şi explică faptul că din 1962 şi pînă în 1977 inclusiv, s-au cercetat 2/3 din aşezarea de pe cetăţuie, s-au efectuat sondaje în aşezarea adiacentă situată la sud de ea, precum şi în aceea situată la limita vestică a necropolei de pe terasa Coasta Banului, la care firesc se adaugă şi săpăturile din cimitirul identificat în anul 1968.

Prin numărul mare de morminte (500), cu inventarul lor, precum şi problemele referitoare la rit şi ritualuri se subliniază importanţa deosebită a acestui obiectiv în contextul în care cercetarea urmăreşte, cum este şi firesc cunoaşterea trăsăturilor lor fundamentale ale unei culturi materiale. În acest context săpăturile de la Cîndeşti, cu toate că nu ne-am oprit decît la rezultatele principale, îşi găsesc locul cuvenit [32].

QUELQUES OBSERVATIONS CONCERNANT LE RITE ET LES RITUELLES FUNÉRAIRES DES COMMUNAUTES TRIBALES MONTEORU, À LA LUMIÈRE DES FOUILLES DE CÎNDEŞTI — DÉP. VRANCEA

Résumé

La station appartenant à la culture Monteoru, de Cîndeşti (dép. Vrancea), est devenue, grâce aux fouilles executées, également dans l'établissement et dans la nécropole, un objectif de recherche complexe et complète, similaire avec la station éponyme Sarata-Monteoru. En ce qui concerne la nécropole il faut mettre en évidence qu'on a découverts jusqu'à présent 500 tombeaux à inhumation et incineration.

De même, il est necessaire de mentionner ici, que la terrase Coasta Banului a été réservée pour nécropole en commenceant avec la phase Monteoru Ic$_3$ (quand a eu lieu la fondation de la cité), jusqu'à la fin de la phase IIb (quand la citadelle a été abandonnée et les porteurs Monteoru sont établis dans le voisinage (à 700 m ouest de la cité). En ce qui concerne le „rite", l'on constate à Cîndeşti, comme d'ailleurs dans toute l'aire de diffusion de la culture Monteoru, le fait que, bien qu'on pratique avec prédilection l'inhumation, cela n'exlut pas l'incineration. Ainsi, dans la nécropole de la phase Monteoru Ic$_3$, de la Cîndeşti

32 Prin săpăturile din august 1978 au mai fost descoperite încă 50 de morminte, dar noi am scris doar cele 500 de morminte semnalate pînă la începutul anului 1978.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

ou a découvert quelques tombeaux d'incineration (les restes cineraires ont été déposés en petites fosses ou en urnes). En commenceant avec la phase Ic_2, à Cîndești les restes cineraires sont deposés pour la plupart, dans des urnes et puis dans des petites fosses, exceptant le tombeaux collectif avec Ring en pierre où les restes sont deposée dans des fosses (phase Ia). Il faut aussi préciser que la moitié de la surface de Ring a été utilisée comme bûcher collectif.

En ce qui concerne le „rite", l'inhumation, est pratiqué de prédilecte à Cîndești. Ainsi, on a observé que les décédés soit qu'il s'agit des enfants, adolescents ou adults sont assis dans les fosses accoupris avec le corp sur la gauche, le tête à l'ouest, plus rarement à nord, sud ou est. Il faut aussi mentionner que, déjà au début de la phase Monteoru Ic_3, à côté des tombeaux en fosse simple ont pâru celles à recoin, cistes en pierre et des petites tertres à pierre. En commenceant avec la phase Ic_2 et jusqu'à la fin de la phase IIb, son eliminés les tombeaux à recoin, les cistes et les autres, les porteurs de Monteoru de Cîndești utilisant de prédilecte les tombeaux couverts avec des tertres en pierre. L'inventaire funéraire n'est pas riche, exceptant quelques tombeaux familials (des grands Ring et des autres) ou individuels, où l'on trouvé 2—5 tasses, boucles d'oreilles en bronze ou en or, des bracelettes en bronze, des parrures en coquillage et d'autres offrandes.

Les observations concernant les pratiques rituelles qui ont accompagné l'inhumation et l'incinération, sont très intéressantes aussi. L'auteur relève qu'on à découvert des tombeaux dont la fosse a été purifiée par le feu, ainsi que d'autres, comportant des bûchers pour les offrandes. De même, il faut mettre en évidence que par les récherches de la nécropole de phase Ic_3, on a pu préciser que toutes les tombeaux riches sont placés au milieu et sont entourrée des tombeaux avec peu d'inventaire. Les données mises au jour par les recherches de Cîndești Monteoru et, en même temps elles nous dévollent des importants aspects de la superstructure de la societé des tribus de Monteoru.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Cîndești — Coasta Banului. Fouilles de 1971.
Fig. 2. — Cîndești. Des tombeaux familials et individuels entourré avec des pierre (Ring).
Fig. 3. — Cîndești. Tombeau à ciste en pierre (aspects de la construction de ce type de tombeau).
Fig. 4. — Cîndești. Tombeau de l'inhumaton avec Ring en pierre ; 2. Tombeau couvert avec pyramide ? construite avec des dalles de conglomérat de calcaire ; 3. Tombeau avec la fosse à reçoin (phase Ic_2). 4. Tombeau avec fosse à reçoin couvert des dalles de conglomérat de calcaire (phase Ic_3).
Fig. 5. — Cîndești. 1—4. Tombeaux de l'incineration à urne. 1—2, phase Ic_2 ; 3—4, phase Ib.
Fig. 6. — Cîndești. Esquisse de plan du Ring 7 (tombeau familial).
Fig. 7. — Cîndești. Plan du Ring 1 (phase Ic_3).
Fig. 8. — Cîndești. Tombeau avec la fosse à reçoin (phase Ic_3).
Fig. 9. — Cîndești. Tombeau où à été pratiqué sacrifice rituel (sont deposés 4 têtes des adults). 2. Tombeau à l'incineration où les restes cineraires sont deposés dans une petite fosse. 3, Tombeau couvert avec petit Ring en pierre.
Fig. 10. — Cîndești. Des armes en bronze trouvées dans les tombeaux des phases Ic_3 — Ic_2.
Fig. 11. — Cîndești. Collier en coquillage avec pendantif en bronze (phase Ic_3).
Fig. 12. — Cîndești. 1, pendantif en coquille avec anneau en fil de bronze ; 2—3, Colliers de petites plaques des coquillage (phase Ic_3).
Fig. 13. — Cîndești. Bracelettes et boucle d'oreille en bronze (phase Ic_3—IIb).
Fig. 14. — Cîndești. Boucles d'oreilles en bronze et en or (3, 5) trouvées dans l'inventaire de la nécropole (phase Ic_3—IIa).

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

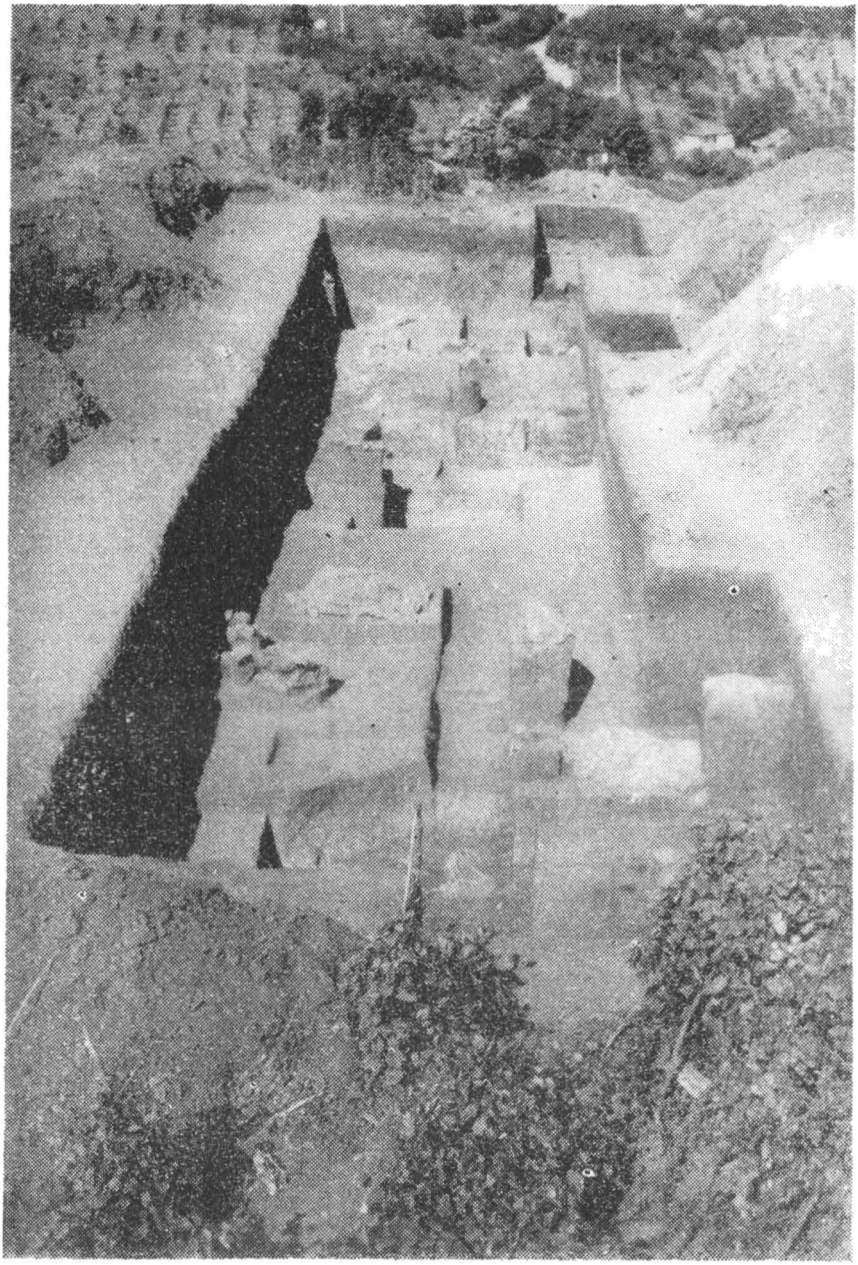

Fig. 1. — Cîndești — Coasta Banului. Aspect de șantier. (Spăturile din anul 1971).

http://www.cimeno http://cmiabc.ro

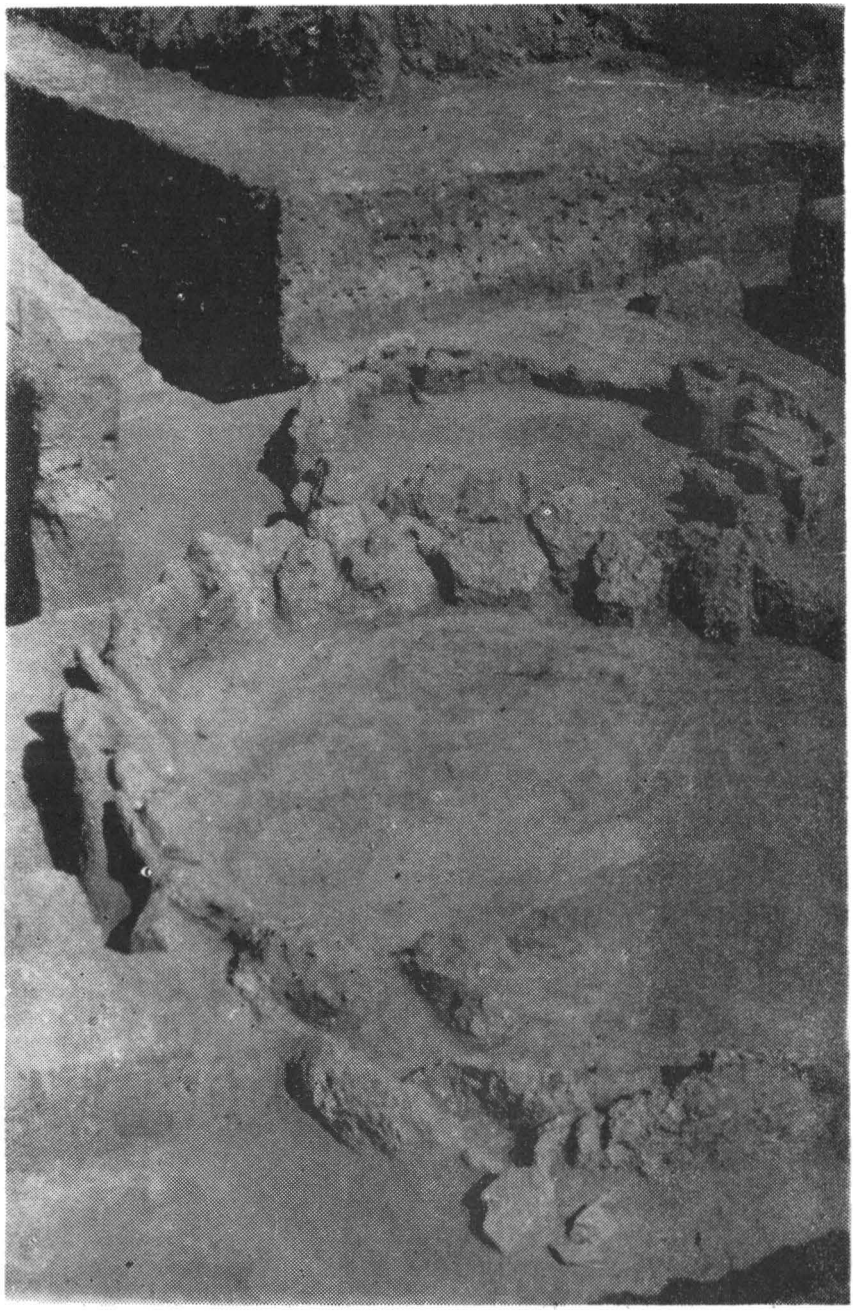

Fig. 2. — Cîndești. Vedere parțială a mormintelor de inhumație individuale și familiale în curs de cercetare din sectorul Bronz (Bronz 2—3).

http://www.cimec.ro/ http://cimec.ro

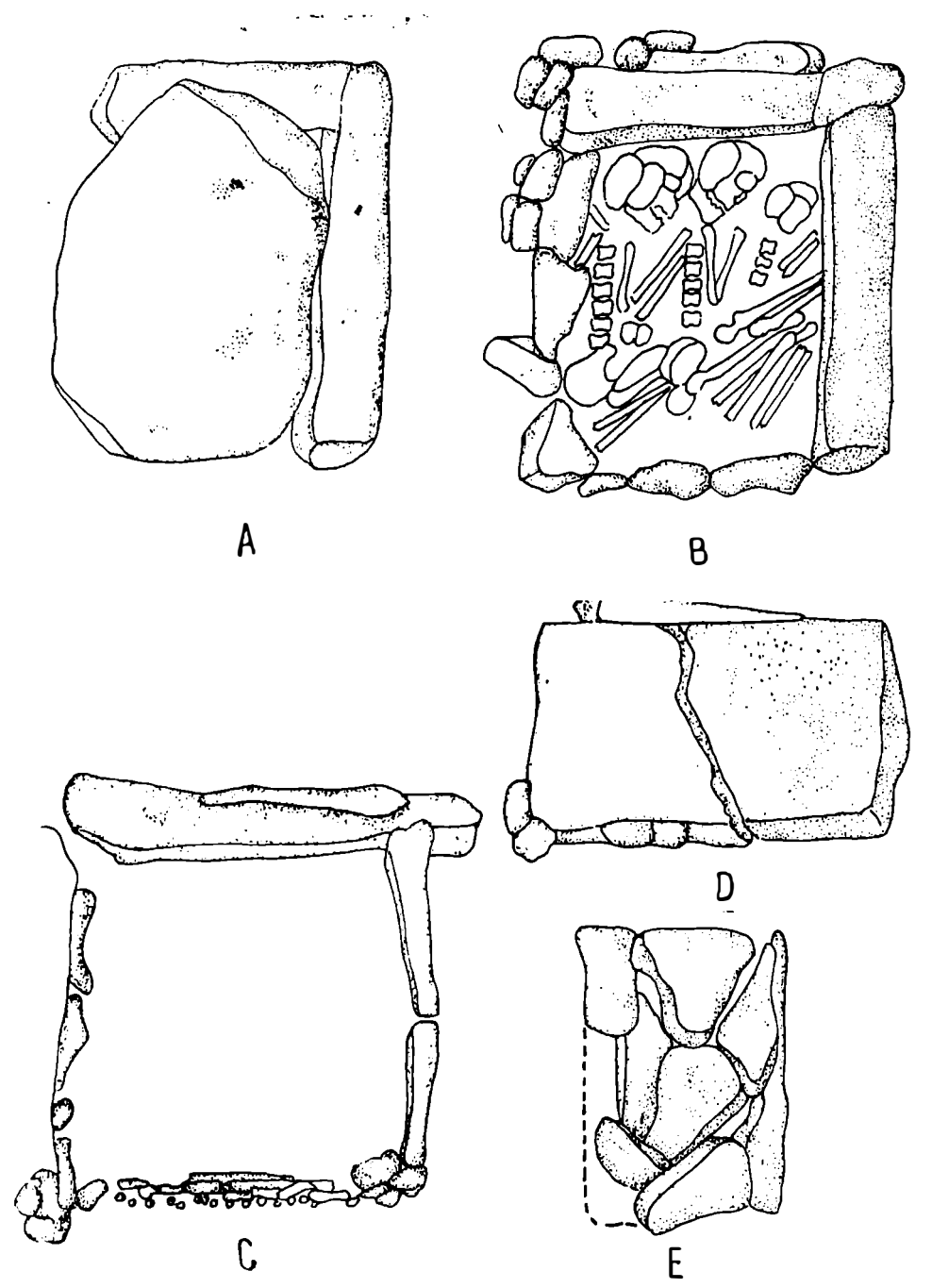

Fig. 3. — Cindești. Mormînt în cutie de piatră (A-E, diferite aspecte a modului de așezare a acestui tip de mormînt).

http://www.cimec.ro http://cimec.ro

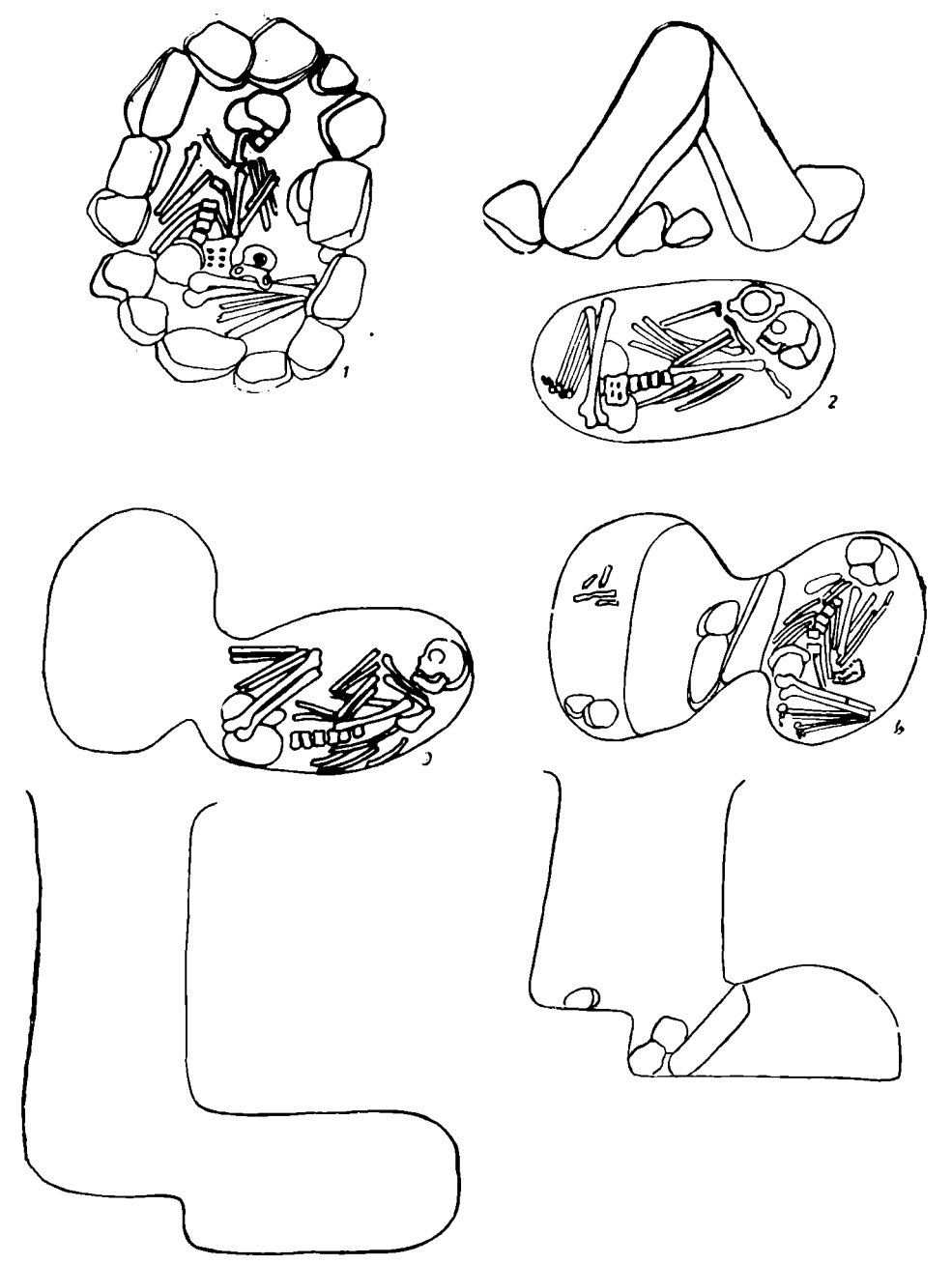

Fig. 4. — Cîndești. 1. Mormînt de inhumație cu Ring din piatră la suprafața solului de călcare ; 2. Mormînt prevăzut cu dale de conglomerat calcaros, dispuse în formă de piramidă (?) ; 3. Mormînt de inhumație în groapă cu cotlon cilindric (faza Ic_2) ; 4. Mormînt în groapă cu cotlon semi-sferic — gura cotlonului acoperită cu [illegible] (faza [illegible]).

http://www.cimec.ro/ http://cimec.ro

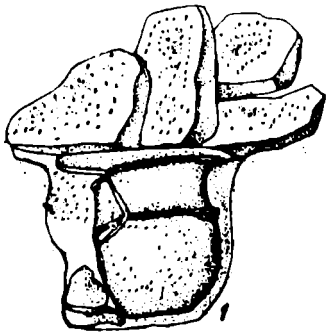
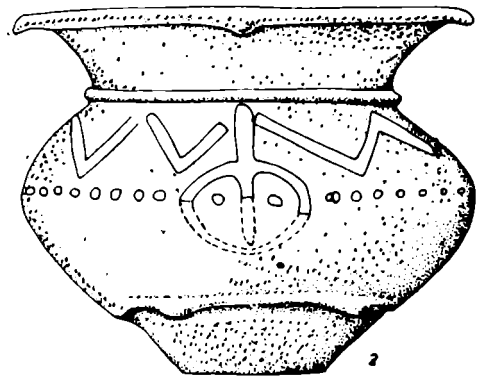
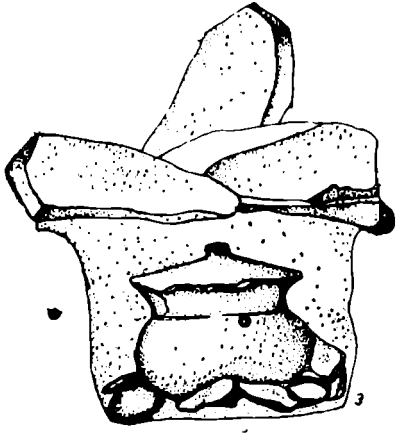
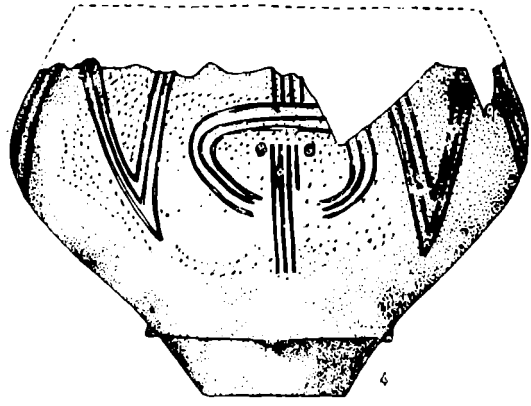

Fig. 5. — Cîndeşti. 1—4. Morminte de incineraţie în urne. 1—2. (Faza I(2); 3—4. (faza III).

http://www.cimec.ro http://cmiabc.ro

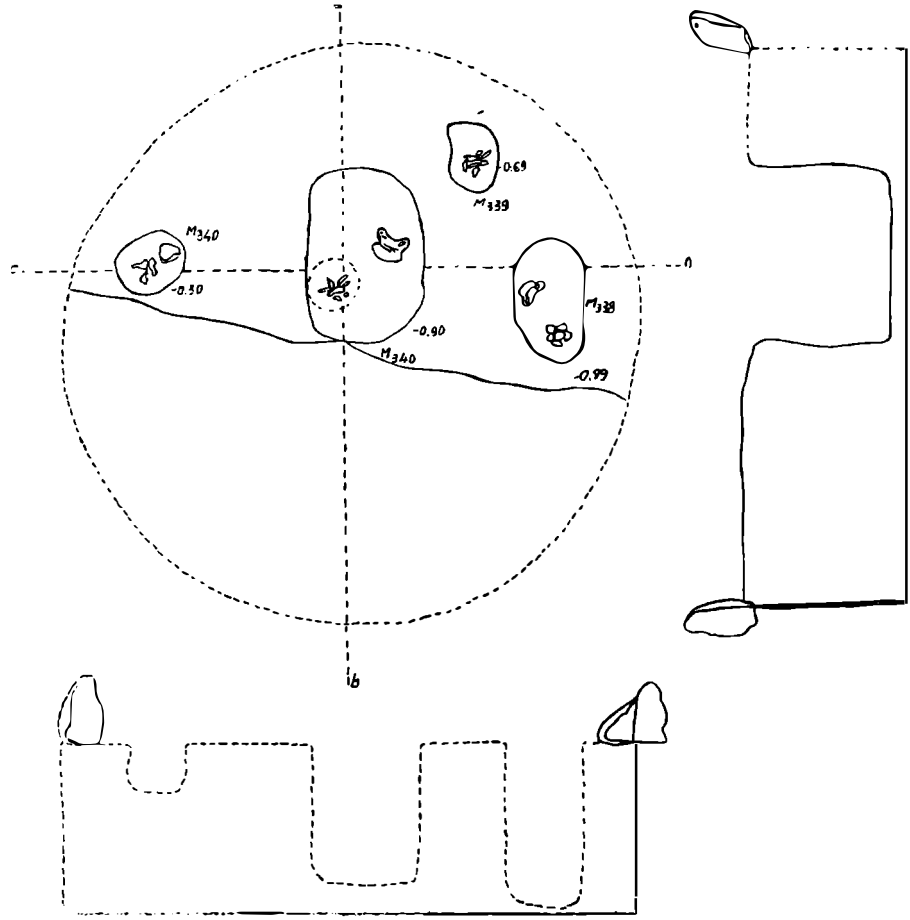

Fig. 6. — Cîndești, Sahla de plan de la Valea Viei (mormînt familial).

http://www.cimec.ro http://cimec.ro

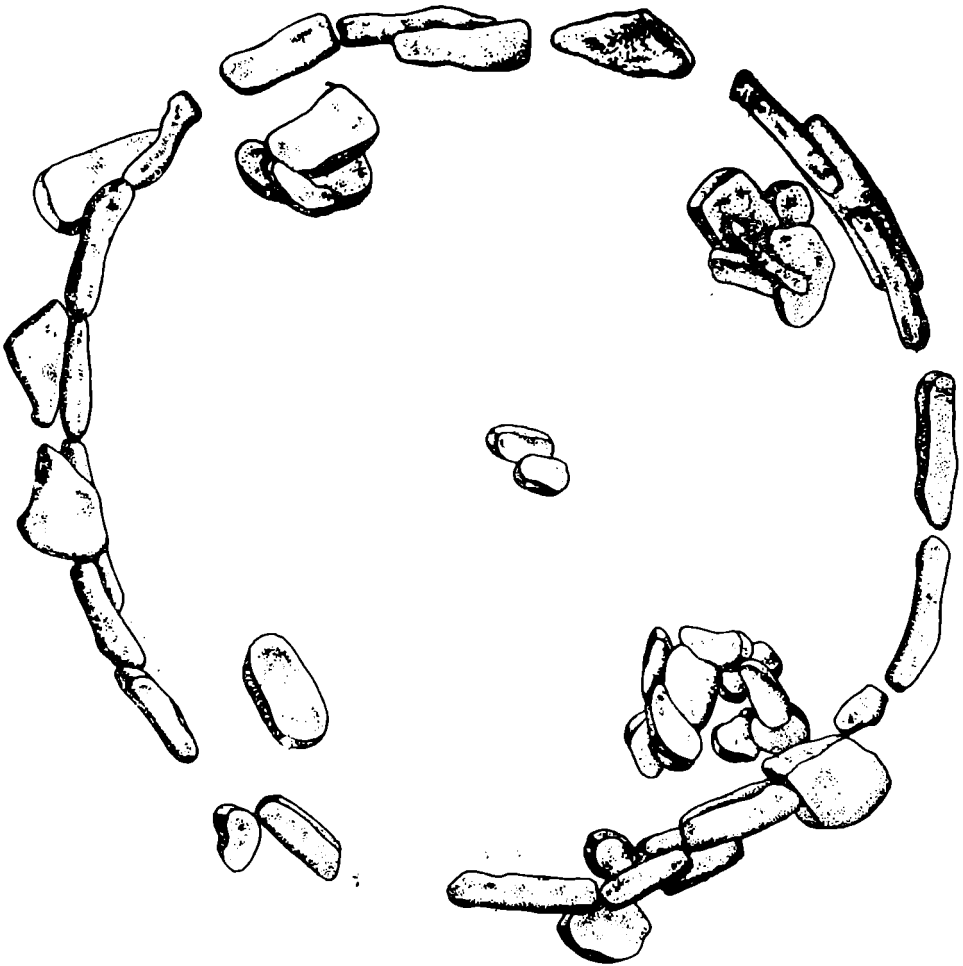

Fig. 7. — Cîndești, Planul Ringului I (faza Ic). (Schiță).

http://www.cimec.ro / http://cimec.ro

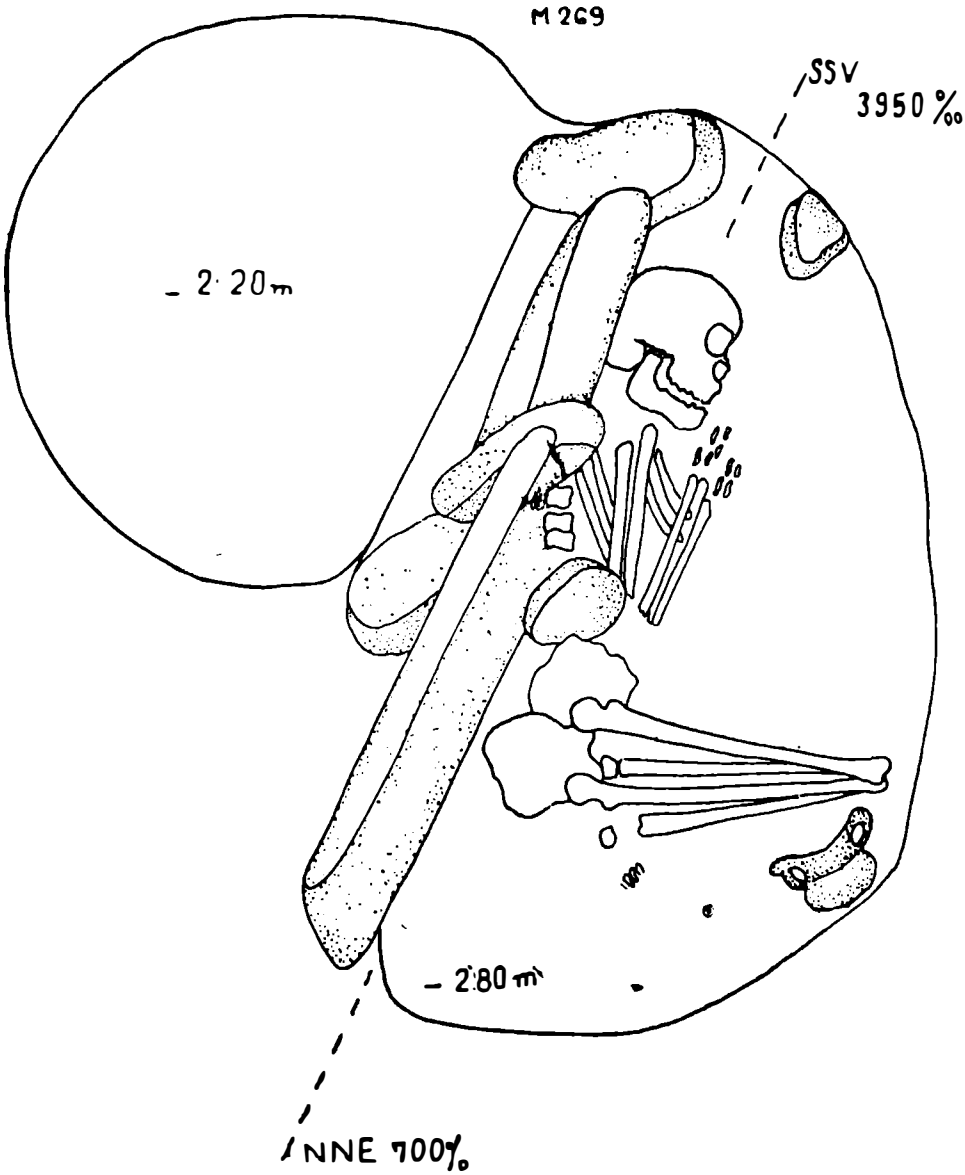

Fig. 8. — Cîndeshi Mormînt de înhumație în groapă cu cotlon (faza Ic3).

http://www.cimec.ro/ http://cimec.ro

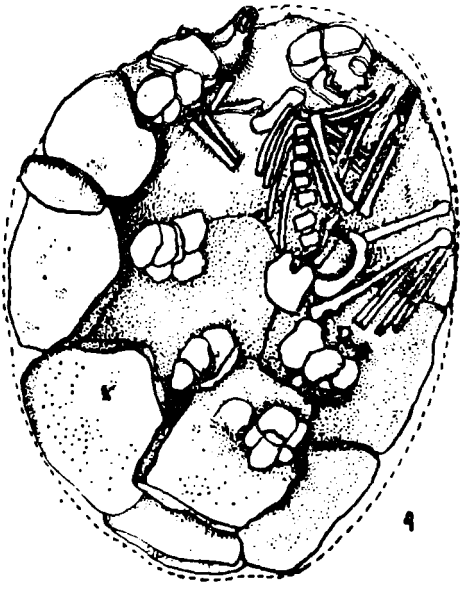

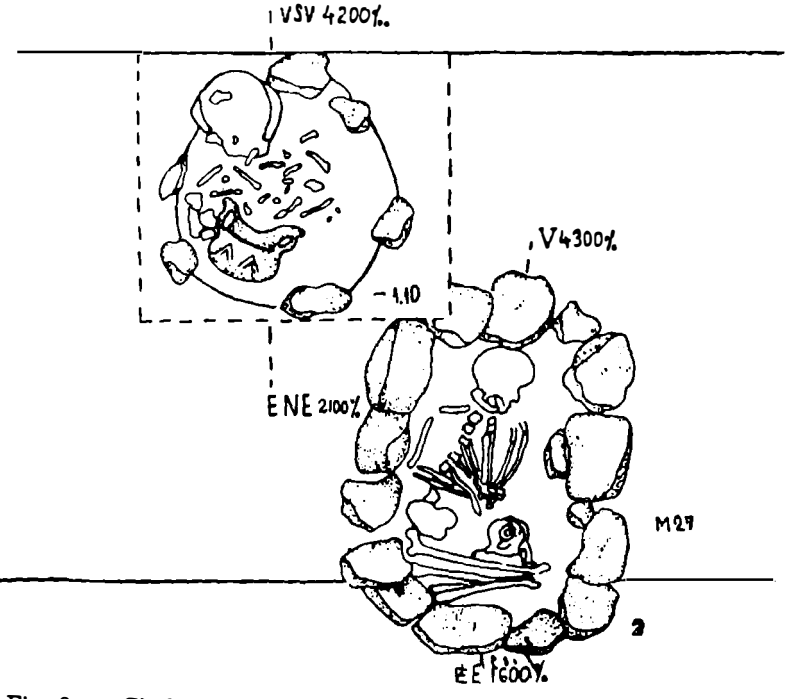

Fig. 9. — Cîndeşti. Mormînt de inhumaţie în care au fost depuse 4 capete de matur ; 2. Mormînt de incineraţie (resturile cinerare sînt dispuse direct în groapă şi mormînt înconjurat cu ring (faza Ic).

http://www.dimec.ro http://cmiabc.ro

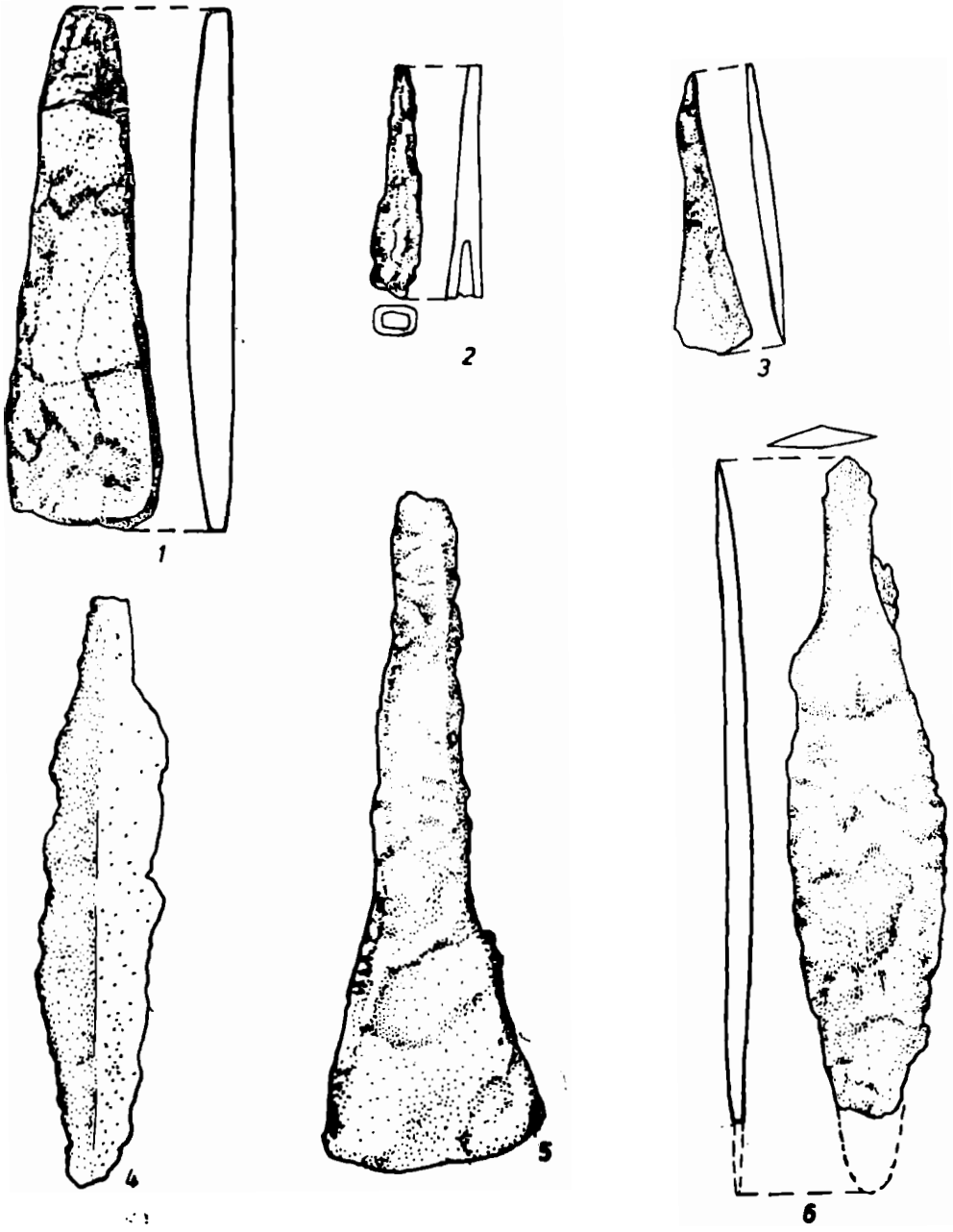

Fig. 10. — Cîndești. Dălți, pumnale și vîrf de săgeată din bronz din inventarul

http://www.cimec.ro/ http://cmlabc.ro

Fig. 11. — Cîndești. Colier din vrăbiuțe asociat cu pandantiv din bronz (faza Ic3).

http://www.cimec.ro / http://dmaboro

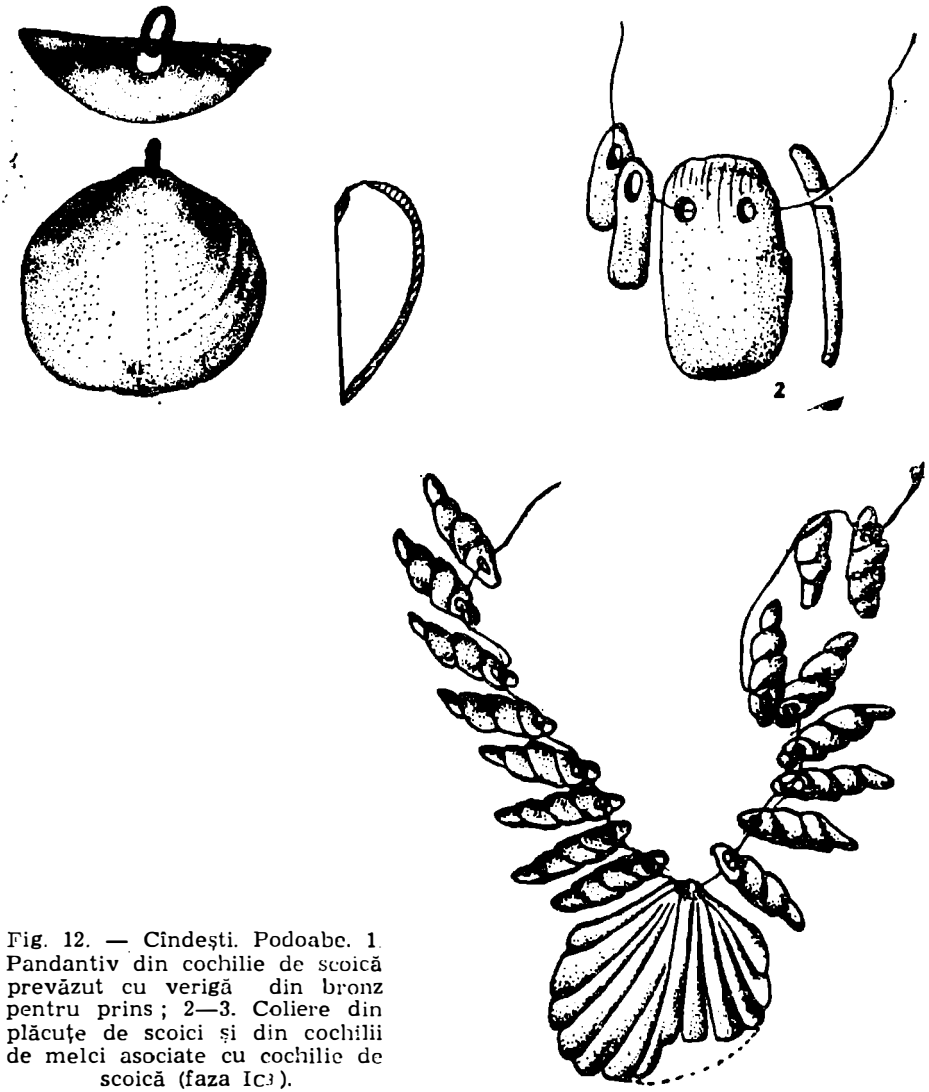

Fig. 12. — Cîndești. Podoabe. 1. Pandantiv din cochilie de scoică prevăzut cu verigă din bronz pentru prins ; 2—3. Coliere din plăcuțe de scoici și din cochilii de melci asociate cu cochilie de scoică (faza Ic3).

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

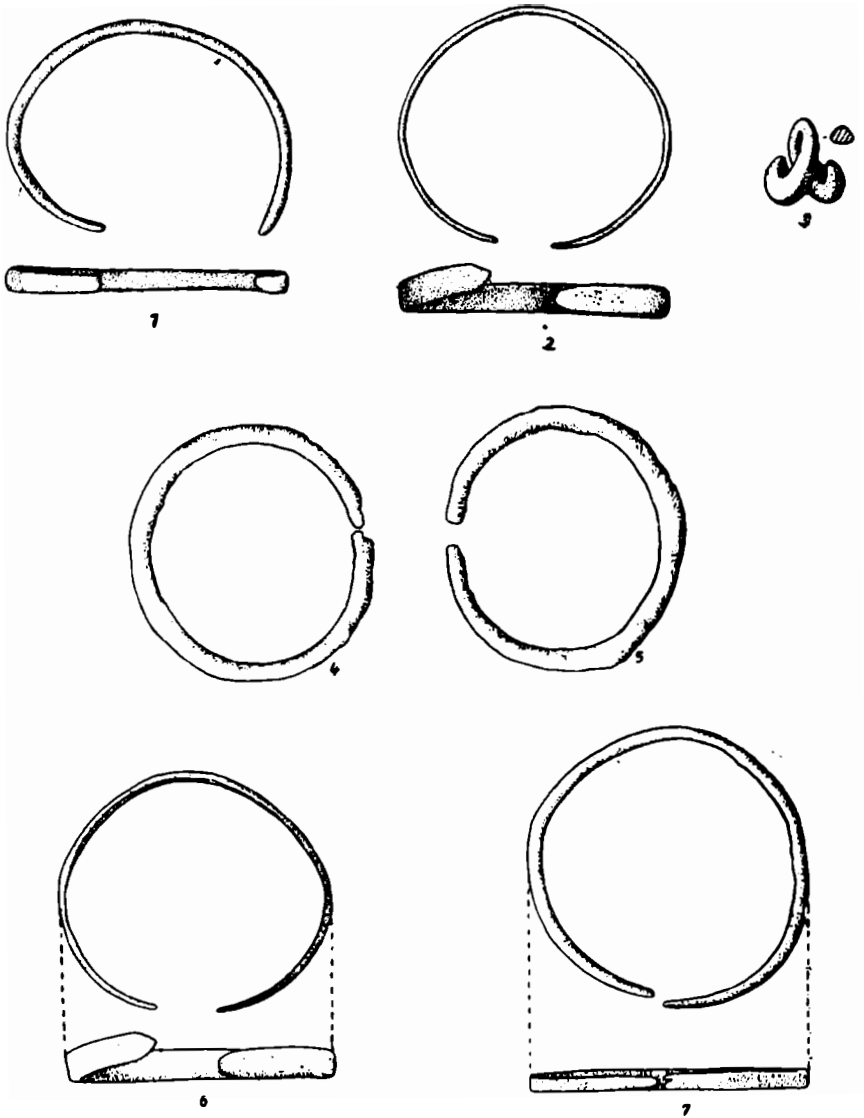

Fig. 13. — Cîndești. 1—2. Brățări din bronz (inel de buclă (fazele Ic) —

http://www.dimiarcuta.ro http://cimec.ro

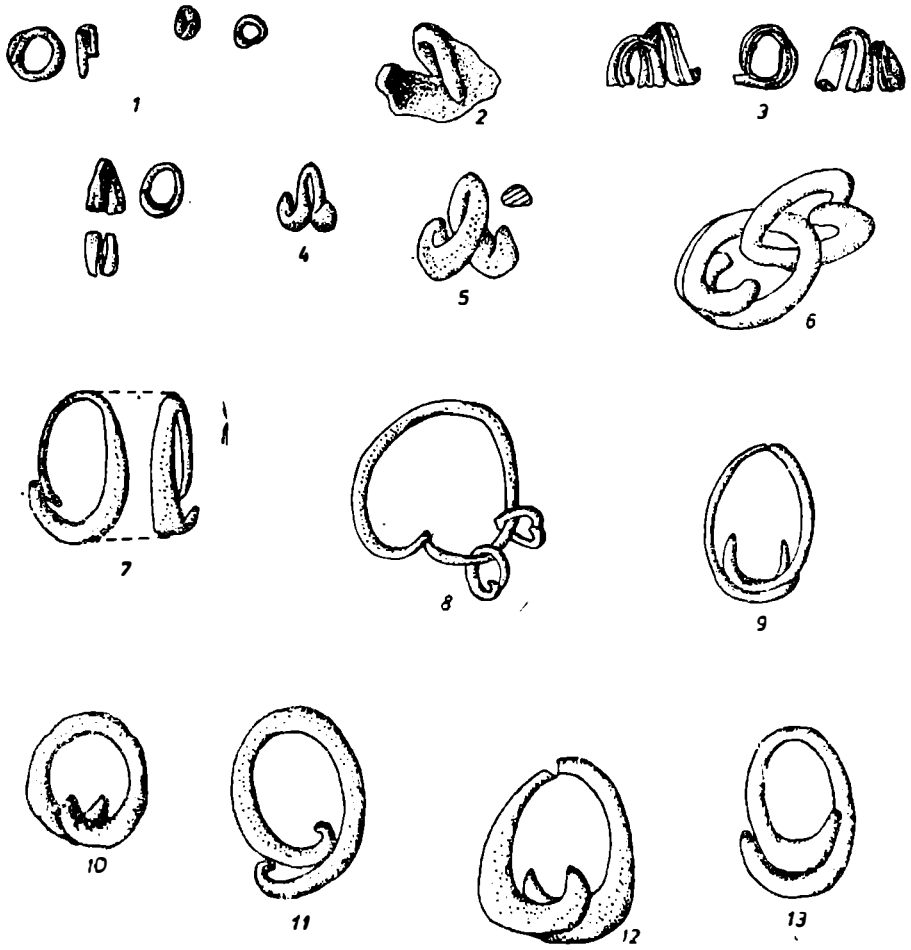

Fig. 14. — Cîndești. Inele de buclă din bronz și aur (3, 5) din inventarul

http://www.cimec.ro/ http://cmiabc.ro

DATE NOI DESPRE TEZAURUL ROMAN REPUBLICAN DE LA BONȚEȘTI

de BUCUR MITREA și GHEORGHE UNTARU

Că descoperirile monetare, fie sub formă de tezaure, fie sub formă de descoperiri izolate constituie un valoros document pentru istoria mai veche sau mai nouă a patriei noastre este un fapt și cunoscut și admis de toată lumea.

Pornind adesea de la alte izvoare, de regulă literare sau epigrafice, cercetătorii din domeniul istoriei noastre vechi au făcut apel — nu o dată — și la documentele monetare. Ele sînt solicitate să întărească opinii pe care le sugerează izvoarele literare, iar alte ori sînt folosite doar tezaurele monetare pentru a preciza noi evenimente de natură istorică, pe care textele, izvoarele literare existente, n-au apucat să le înregistreze.

Pentru ca un astfel de izvor să poată fi folosit în mod eficient, este necesar ca cercetătorul de specialitate să facă tot efortul ca asemenea documente, cum sînt tezaurele monetare, să fie editate cu toată acribia, subliniind și consemnînd atît părțile pozitive, cît și lipsurile sau, pe alocuri, îndoielile și nelămuririle rămase. Numai așa, această impozantă masă documentară va putea fi utilizată cu un real folos de către toți cercetătorii.

Concluzia care se desprinde din cele expuse mai sus este că tezaurele monetare trebuie mai întîi editate critic, după cerințele și nivelul actual al cercetării numismatice. Numai în acest mod istoricul, economistul, sociologul, numismatul și mulți alții, vor putea face apel la ele cu folos în cercetările lor.

Este de controlat și precizat totul, de la localitate și punctul de aflare, pînă la numărul și soarta ce au avut-o monedele. Orice amănunt interesează, poate fi de folos, poate sluji la interpretarea complexului monetar. Direct sau indirect, el poate duce la precizarea unui aspect sau altul : istoric, numismatic, social, militar sau de altă natură.

O primă informație în legătură cu descoperirea acestui tezaur a fost publicată în anul 1957 și o datorăm unor forțe locale[1]. Se pare

1 G. Constantinescu și H. Boos, **SCN**, 1, 1957, p. 469, 1.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

că unele din datele consemnate în nota menţionată sînt puse sub semnul îndoielii [2], altele au nevoie de rectificare [3] şi în sfîrşit, sînt de adus şi unele completări, pe care o cercetare mai adîncită ni le-a pus la îndemînă.

Tezaurul monetar a fost descoperit pe teritoriul localităţii Bonţeşti, în apropiere de punctul numit „Casa Pădurii", de către tînărul locuitor Ioan Gh. Calotă. Data la care s-a efectuat această descoperire ar fi după Gh. Untaru anul 1952. Depozitul monetar a fost aflat, după cum a putut fi stabilit prin cercetări la faţa locului, într-o întinsă aşezare getodacică. Din monedele ce au ieşit la iveală, un număr de 36 au fost recuperate pentru muzeul judeţean din Focşani. Lor li s-a adăugat mai tîrziu un alt denar [4] (numărul 9 din Catalogul monedelor). După investigaţii ulterioare, s-a putut preciza că o bună parte din monedele ce făceau parte din tezaur, în număr de vreo 50, au ajuns în mîinile unui localnic, pe nume Muscalu, de la depozitul de vinuri din Bonţeşti. Soarta acestui lot a rămas necunoscută. Se pare însă că nu este de loc exclus, ca un fragment de tezaur, publicat recent ca provenind de la Odobeşti, împrejurimi [5] să facă parte din această descoperire. Sînt de reţinut aici cel puţin trei indici care ne îndeamnă să vedem ca posibilă şi chiar probabilă o asemenea apropiere. Mai întîi distanţa foarte mică între cele două localităţi, circa 10 km. În al doilea rînd

2 Avem în vedere anul descoperirii, care după cei doi autori ar fi 1954, pe cînd după cercetările întreprinse la faţa locului de către Gh. Untaru, este vorba de anul 1952.

3 Se cere amendată şi rectificată, cel puţin în stadiul actual al cercetărilor, afirmaţia autorilor că cei 36 denari ajunşi la Muzeul din Focşani ar fi „din timpul republicii şi începutul imperiului". După cum se poate constata din inventarul tezaurului, care se încheie cu un denar din anul 62, este vorba numai de denari romani republicani şi nu de cei de la începutul imperiului.

4 In ianuarie 1956, prof. Gh. Untaru a prezentat la Cabinetul numismatic al institutului de arheologie acest denar. După examinare, moneda i-a fost restituită.
Tezaurul de la Bonţeşti nu a fost pomenit de Iudita Winkler în lucrarea *Schatzfunde römischer Silbermünzen in Dakien bis zum Beginn der Dakerkriege, Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, 17, 1967. În schimb el este menţionat de către Maria Chiţescu, *Carpica*, 4, 1971, p. 161 şi nota 12.

5 Maria Chiţescu, *SCN*, 6, 1975, p. 210—212, cu subtitlul, Tezaurul de la Odobeşti (sau împrejurimi, Jud. Vrancea). Acest lot monetar, care a fost oferit spre achiziţionare Institutului de arheologie, a ajuns în cele din urmă la Cabinetul numismatic al Bibliotecii Academiei R.S.R., fiind achiziţionat de la Simion Pivniceru din Bucureşti. El este înregistrat în Reg. Inv. respectiv sub nr. I/133/3 VI, 1968 şi a fost publicat de către Octavian Iliescu, în *Caiet selectiv* 39—40, 1972, p. 18—26, nr. 37—58. Pe baza informaţiilor date de către vînzător, că ar proveni de la Mera-Arva, Iliescu îl publică ca atare. Informaţia va fi preluată de primul dintre semnatarii acestui articol şi a fost publicată şi în *Dacia*, N. S., 17, 1973, p. 408—409, 35, trimiţînd la publicaţia lui O. Iliescu. Indicaţia topografică dată de vînzător lui O. Iliescu merită să fie verificată pe teren. Se pare că aceste două informaţii i-au rămas necunoscute autoarei de la *SCN*, 6, 1975, p. 210—212. În schimb ştirea cu Odobeşti (împrejurimi), notată de M. Chiţescu, a fost preluată şi de B. Mitrea, *Dacia, N.S.*, 17, 1973, p. 409, 36. Este vorba de una şi aceeaşi descoperire. Preciziuni topografice şi data descoperirii rămîn să fie aduse de cercetările locale. Cu această ocazie facem şi cuvenita rectificare.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

sînt legăturile directe de servici între cele două localități pe linia depozitelor de vinuri. Iar în al treilea rînd, oferta ce s-a făcut cu acest fragment de tezaur este ulterioară datei în care s-a descoperit tezaurul de la Bonțești. O continuare a cercetărilor pe plan local, folosind sugestiile menționate mai sus, ar putea aduce noi și utile preciziuni.

Fragmentul de tezaur pe care-l avem la dispoziție și care, cel puțin deocamdată, este singurul pe care ne putem sprijini, nu ne îngăduie prea multe comentarii. Totuși unele observații pe marginea lui se pot face.

Nominalul este format din 36 denari și o imitație [6]. Aceasta din urmă pare a fi avut ca model un denar emis în secolul al II-lea î.e.n.

Titlul argintului a fost precizat de cărte specialiștii Băncii Naționale și găsit de 750‰ [7]. Procedeul tehnic prin care s-a făcut titrarea a fost piatra de *touche*. Înainte de a discuta și trage concluziile pe care o asemenea constatare o impune, socotim necesar să se continue analizele cu ajutorul unor metode moderne de laborator.

Conservarea monedelor este în general satisfăcătoare. În ceea ce privește gradul de tocire a lor prin circulație, observăm că ea se manifestă atît la cele emise în secolul al II-lea, cît și la unele bătute în secolul I î.e.n. Adăugăm faptul, care reiese din cercetarea lor, că unele exemplare din cea de a doua categorie, se datează în anii 82 și 79. Să vedem în aceasta o indicație a îngropării tîrzii a întregului tezaur, așa cum ar sugera suplimentul publicat ca provenind din împrejurimile Odobeștilor? Apropierea este tentantă și are șanse de realizare, dar, așa cum am arătat mai sus, înainte de a formula o poziție fermă, mai este nevoie de unele cercetări suplimentare. Între acestea notez și titrarea denarilor din acest „fragment" de tezaur. Dacă se va constata că titlul argintului este același de 750‰, atunci vom avea un argument obiectiv să întregim tezaurul. Deocamdată ne oprim aici.

Studiul greutății denarilor din tezaurul nostru am socotit că se poate face mai ușor și mai convingător, cu ajutorul unei diagrame sensibile, în care ponderea este urmărită din 5 în 5 centigrame (Fig. 1). Și constatările sînt relevante: masa principală de monede are greutatea cuprinsă între 3,70 și 3,85 g. Vîrful curbei fiind aproximativ în jurul lui 3,75 g. Exemplarele cu o greutate mai mică, constatate în cîmpul din stînga, cît și cele cu o greutate mai mare, din cîmpul din dreapta, al diagramei, trebuie interpretate ca dispersiuni sporadice ce se anulează reciproc.

Pe aceeași diagramă am încercat să urmărim separat evoluția ponderii denarilor din secolul al II-lea, de cea a monedelor din secolul I î.e.n. Lor le-a urmat o sinteză a greutății generale, fără să ținem seama de repartizarea lor cronologică.

Și constatările ni se par interesante: curba care urmărește ponderea denarilor din secolul al II-lea, deci după aproape un secol de circulație, situează masa principală a denarilor între 3,66 și 3,90 g, cu

6 Cf. Maria Chițescu, Mem. Antiq., 3, 1971, p. 249, 147.
7 Cf. Maria Chițescu, *loc. cit.*

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

unele dispersiuni, în plus sau în minus. Curba care urmăreşte evoluţia greutăţii denarilor din prima jumătate a secolului I î.e.n. apare, în general, între aceiaşi parametri. Ne-am fi aşteptat ca monedele din secolul al II-lea, datorită circulaţiei să fi pierdut o parte din greutatea lor legală, care era în jurul lui 3,90 g. Faptul că o asemenea constatare obiectivă nu e posibilă, ne îndeamnă la reflecţie. Şi ipotezele care se pot face sînt nu mai multe. Ne vom limita doar la două, cu titlu de exemplu. Una ar fi că exemplarele mai vechi ar fi fost tezaurizate şi n-au circulat un timp mai îndelungat. Soliditatea acestei ipoteze este zdruncinată de constatarea că măcar o parte din ele prezintă urme de tocire, notate de noi mai sus. Să fie vorba de emisiuni locale „monede dacice de tip roman republican" cum au fost denumite de către unul din autori? O asemenea concluzie nu este exclusă, dar ea are nevoie de o mai temeinică fundamentare.

Pe doi denari au fost semnalate incizii: una liniară (nr. 1 din descriere) şi alta, semicirculară (nr. 24). Reţinem caracterul superficial, puţin adîncit al inciziilor.

In catalogul monedelor au fost notate şi unele variante, care nu se găsesc înregistrate în lucrarea lui Grueber, pe care noi am folosit-o.

Cronologic, 16 monede se datează în secolul al II-lea î.e.n., ceea ce reprezintă 43,24%, iar 20 în cursul secolului I, corespunzător la 54,05%, pe cînd imitaţia, 1 exemplar, formează 2,70% din totalul monedelor.

Cea mai recentă monedă din tezaur este un denar emis de Paullus Lepidus şi care se datează, potrivit cronologiei lui M. H. Crawford, cu care noi lucrăm, în anul 62 î.e.n. Dat fiind faptul că avem de a face doar cu o parte din monedele descoperite, şi care pare a fi mai puţin de jumătate, socotim că nu este cazul să angajăm discuţii în legătură cu data şi cauzele care au dus la îngroparea lui.

Totuşi, tezaurul monetar de la Bonteşti se încadrează în grupa de tezaure romane republicane şi de la începutul imperiului, care atestă contactul daco-geţilor din Moldova cu romanismul încă din aceste îndepărtate vremi.

INVENTARUL MONEDELOR DIN TEZAUR

1. *Fără nume de magistrat*
   Capul Romei cu cască înaripată spre dr. În cîmp dr., o incizie liniară. Dublă frapare.
   Rv. ROMA, în exergă. Dioscurii călări şarjază spre dr. Sub picioarele cailor, o proră de corabie.
   AR 3,44 g; 19,50 mm. Moneda tocită.
   Grueber, Roma, 448, anii 217—197. Sydenham, 244, Roma (?), anii 167—155. Crawford, 114/1, Roma, anii 206—195.
2. *Purpureo*
   AR 3,39 g; 18,35 mm.
   Grueber, Italia, 420, anii 172—151. Sydenham, 424, monetărie nesigură, anii 135—134. Crawford, 187/1, Roma, anii 169—158.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

3. *P. Sulla*
AR 3,65 g ; 18,60 mm.
Grueber, Roma, 828, anii 172—151. Sydenham, 386, Roma, anii 145—138. Crawford, 205/1, Roma, anul 151.
4. *Spurius Afranius*
AR 3,73 g ; 18,50 mm.
Grueber, Roma, 670, anii 172—151. Sydenham, 388, Roma, anii 145—138. Crawford, 206/1, Roma, anul 150.
5. *Cn. Lucretius Trio*
AR 3,71 g ; 18 mm.
Grueber, Roma, 929, anii 150—125. Sydenham, 450, Roma, anii 133—126. Crawford 237/1, Roma, anul 136.
6. *M. Marcius*
AR 3,75 g ; 20,50 mm.
Grueber, Roma, 1008, anii 124—103. Sydenham, 500, Roma, anii 119—110. Crawford, 245/1, Roma, anul 134.
7. *M. Aburius Geminus*
AR 3,76 g ; 19,70 mm.
Grueber, Roma, 995, anii 124—103. Sydenham, 487, Roma, anul circa 120. Crawford, 250/1, Roma, anul 132.
8. *Q. Caeciliul Metellus*
AR 3,71 g ; 19,70 mm.
Grueber, Roma, 1053, anii 124—103. Sydenham, 509, Roma, anii 119—110. Crawford, 256/1, Rona, anul 130.
9. *T. Cloulius*
AR 3,75 g ; 21 mm. Conservarea mulțumitoare, moneda tocită. Grueber, Roma, 1079, anul 101. Sydenham, 586, Roma, anii 100—97. Crawford, 260/1, Roma, anul 128.
10. *M. Calidius, Q. Caecilius Metellus, Cn. Foulvius*
AR 3,76 g ; 19 mm.
Grueber, Italia, 474, anii 124—103. Sydenham, 539, nordul Italiei, anii 109—100 Crawford, 284/ia, Roma, anul 117 sau 116.
11. *Cn. Domitius Ahenobarbus*
AR 3,68 g ; 20 mm. Tocită.
Grueber, Italia, 490, anii 124—103. Sydenham, 535, nordul Italiei, anii 109—100. Crawford, 285/1, Roma, anul 116 sau 115.
12. *Appius Claudius, T. Mallius*
AR 3,87 g ; 17 mm.
Grueber, Roma, 1290, anul 91. Sydenham, 570, Roma, anul 106. Crawford, 299/ia, Roma, anul 111 sau 110.
13. *Același*
AR 3,73 g ; 17,40 mm. Tocită.
Grueber, etc., ca mai sus.
14. *L. Saturninus*
AR 3,6 g ; 19,30 mm. Pe rv., sus, litera C.
Grueber, Roma, 1497, anul 90. Sydenham, 578, Roma, anii 100-91. Crawford, 317/3a, Roma, anul 104.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

15. *M. Lucilius Rufus*
AR 3,80 g ; 21,50 mm.
Grueber, Roma, 1613, anul 90. Sydenham, 599, Italia nordică ?, anii 100-95. Crawford, 324/1, Roma, anul 101.
16. *Acelaşi magistrat*
AR 3,11 g ; 18,30 mm. Tocită.
Grueber, etc., ca mai sus.
17. *C. Allius Bala.*
AR 3,83 g ; 17,20 mm. Tocită.
Grueber, 1742, tip gen. Anul 89. Sydenham, 595, Roma, anul 93. Crawford, 336/1 b, Roma, anul 92.
18. *L. Calpurnius Piso Frugi*
AR 3,89 g ; 18 mm. Tocită. Pe av., un simbol nedistinct ; pe rv., jos, cifra CXXVII.
Grueber, Roma, 1972 variantă de integrat după acest număr. Anul 88. Sydenham, 650, tip gen., Italia, anii 90—89. Crawford, 340/1, Roma, anul 90.
19. *C. Vibius C. f. Pansa*
AR 3,92 g ; 19 mm.
Grueber, Roma, 2244, anul 87. Sydenham, 684, Italia, anii 89—88. Crawford, 342/5b, Roma, anul 90.
20. *Acelaşi magistrat*
AR 3,75 g ; 19 mm. Pe av., sub bărbie, litera P.
Grueber, Roma, 2283, variantă, avînd sub bărbie litera P. Anul 87. Sydenham, 684 b, Italia, anii 89—88. Crawford, 342/5b, Roma, anul 90.
21. *Fără nume de magistrat*
AR 3,72 g ; 20,40 mm.
Grueber, 2622, anul 84. Sydenham, 723, Roma, anii 85—84. Crawford, 350A/2, Roma, anul 86.
22. *Ca mai sus*
AR 3,75 g ; 19,60 mm.
Grueber, etc., ca mai sus.
23. *L. Iulius Bursio*
AR 3,52 g ; 19,70 mm. Tocită. Pe rv., sus, sigla KA.
Grueber, Roma, 2579, anul 85. Sydenham, 728c, Italia, anul 84. Crawford, 352/1a, Roma, anul 85.
24. *Acelaşi magistrat*
AR 3,63 g ; 21,60 mm. Pe av., o incizie semirculară uşor adîncită. Pe rv., sub cai, sigla MV.
Grueber, Roma, 2583, variantă, sigla MV, anul 85. Sydenham, 728 f, Italia, anul 84. Crawford, 352/1a, Roma, anul 85.
25. *Man. Fonteius*
AR 3,96 g ; 20,25 mm.
Grueber, Roma, 2478, anul 85. Sydenham, 724 a, Italia, anul 84. Crawford, 353/1c, Roma, anul 85.
26. *C. Licinius Macer*
AR 3,53 g ; 20,70 mm.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Graueber, Roma, 2467, anul 85. Sydenham, 732, Italia, anul 83. Crawford, 354/1, Roma, anul 84.

27. *C. Norbanus*
AR 4,23 g ; 18,80 mm. Pe av., sus, cifra XXXI.
Grueber, Roma, 2770, anul 82. Sydenham, 739, Roma, anul 80. Crawford, 357/1b, Roma, anul 83.

28. *P. Crepusius*
AR 3,78 g ; 17,30 mm. Tocită. Pe rv., cifra CLXXV.
Grueber, Roma, 2664, tip gen., anul 83. Sydenham, 738, Roma, anii 82—81. Crawford, 361/1a, Roma, anul 82.

29. *C. Annius Luscus, L. Fabius Hispaniensis*
AR 3,83 g ; 20,50 mm.
Grueber, Spania, 1, anii 82—80. Sydenham, 748, Spania, anii 81—80. Crawford, 366/1a, Italia nordică și Spania, anii 82—81.

30. *Q. Caecilius Metallus Pius*
AR 3,76 g ; 19 mm.
Grueber, Spania, 47, anii 79—77. Sydenham, 751, Spania, anul 77. Crawford, 374/2, Italia nordică, anul 81.

31. *L. Procilius*
AR 3,84 g ; 17 mm. Tocită.
Grueber, Roma, 3147, anul 79. Sydenham, 771, Roma, anii 78—77. Crawford, 379/1, Roma, anul 80.

32. *C. Naevius Balbus*
AR muchia dințată. 3,69 g ; 18,70 mm. Pe rv., sus, cifra CCXIII.
Grueber, Roma, 2975, anul 81, Sydenham, 769b. Italia, anii 78—77. Crawford, 382/1b, Roma, anul 79.

33. *Același magistrat.*
AR muchia dințată. 3,45 g ; 18,50 mm. Tocită. Pe rv., CLXXVII.
Grueber, etc., ca mai sus.

34. *L. Papius*
AR muchia dințată. 3,87 g ; 19 mm.
Grueber, Roma, 2977, tip gen., anul 80. Sydenham, 773, Italia, anii 78—77. Crawford, 384/1, Roma, anul 79.

35. *C. Hosidius Geta*
AR muchia dințată. 3,62 g ; 17,60 mm.
Grueber, Roma, 3386, anul 71. Sydenham, 904, Italia, anul 60. Crawford, 407/1, Roma, anul 68.

36. *Paullus Lepidus*
AR 3,73 g ; 18,50 mm.
Grueber, Roma, 3373, anul 71. Sydenham, 926, Roma, anul 55. Crawford, 415/1, Roma, anul 62.

37. *Imitație*
Capul Romei cu cască înaripată spre dr. Sub barbă, X.
Rv. Legenda ilisibilă. Zeitate înarmată galopează în quadrigă spre dr.
AR 4,62 g ; 20,50 mm.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

NOUVELLES DONNÉES SUR LE TRÉSOR ROMAIN RÉPUBLICAIN DE BONŢEŞTI

Résumé

Le trésor a été découvert probablement en 1952 dans un sité géto-dace. On a pu récupérer 37 deniers. Approximativement autres 50 exemplaires ont été perdus, sans être examinés.

Le plus recent denier récupéré a été frappé par Paullus Lepidus, qui, d'après la chronologie de M. H. Crawford, date le l'an 62 av. n. è.

Le poids des denièrs, comme il resulte de notre fig. 1, montre un mode de 3,61 à 3,90 g. Les autres representent des dispersions.

Du point de vue chronologique 16 deniers datent du II-er siècle (43,24%) et 20 exemplaires de la première moitié du I-er siècle av. n.è.

Le trésor est un important document numismatique qui confirme le contact économique entre les géto-daces de la Moldavie et le Rome républicaine du I-er siècle av. n.è.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

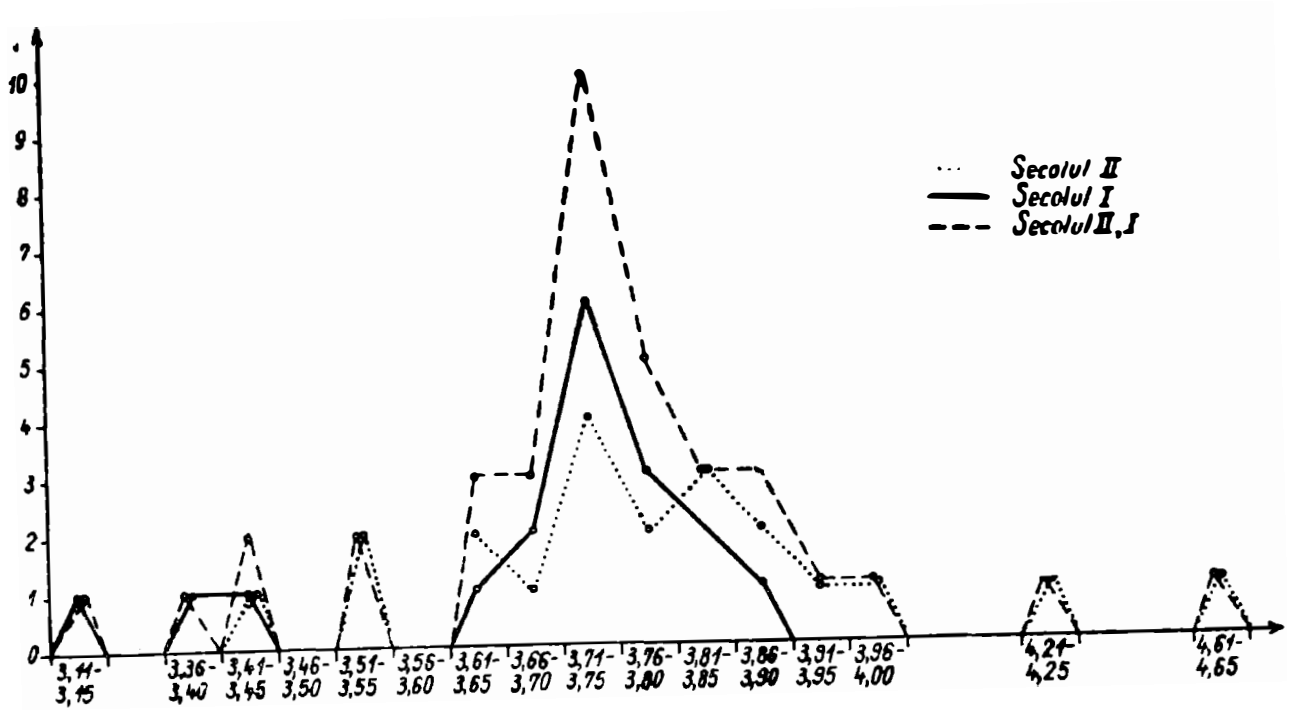

Fig. 1. — Diagrama cu greutatea denarilor tezaurului de la Bonțești.

http://www.cimec.ro/ http://cimlabe.ro

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

DESCOPERIRILE CARPICE DE LA GURA NIȘCOVULUI (JUD. BUZĂU)

de MAGDA TZONY

Pînă nu demult zona de formare și răspîndire a culturii carpice era circumscrisă la teritoriul Moldovei. Descoperirea unor elemente de cultură carpică în afara acestui spațiu au fost interpretate diferit de o serie de cercetători, fie ca pătrunderi etnice izolate [1] fie ca simple influențe culturale [2].

Cercetările întreprinse în ultimii ani în zona colinară a Buzăului au avut darul de a surprinde și în acest spațiu o serie de vestigii carpice. Prezența lor în aceste teritorii ridică probleme deosebit de importante.

După cum se știe, la sud de Carpați, dacii liberi au dezvoltat o cultură bine definită cunoscută sub denumirea de Chilia-Militari [3]. Situată în imediata vecinătate a provinciei Dacia și a Moesei, Muntenia s-a aflat sub puternica influență a civilizației romane ceea ce a dat o notă aparte aspectului cultural din această zonă. Spre deosebire de ei, populația de la răsărit de Carpați, în speță carpii au reușit să-și mențină într-o măsură mai mare elementele tradiționale ale epocii preromane la care s-a adăugat influența sarmatică și, în mai mică măsură, cea romană. Originalitatea culturii carpice se remarcă prin adoptarea din repertoriul formelor și pieselor romane a altor tipuri decît cele adoptate de frații lor de la sud de Carpați. Mai trebuie adăugat faptul că populația carpică a cunoscut de-a lungul celor două secole (sec. II—III e.n.) o dezvoltare deosebită, documentată printr-o locuire intensă și o cultură materială bogată în cadrul unei arii întinse de la răsărit de Carpați [4].

Descoperirea și cercetarea de către noi a unei necropole carpice la Gura Nișcovului documentează pentru prima oară în mod sigur pre-

1 K. Horedt, *ActaAntPhilippopolitană*, 1963, p. 161—169 ; M. Macrea, *Apulum*, 7, 1968, p. 197—198 ; Gh. Bichir, *SCIV*, 22, 1971, 4, p. 663—669 ; C. Scorpan, *Pontica*, 1, 1968, p. 342—364.

2 D. Protase, *Un cimitir dacic la Soporul de Cîmpie*, Ed. Acad., București, 1976, p. 87 ; Mircea Babeș, *SCIV*, 22, 1971, 1, p. 41—42.

3 Sebastian Morintz, *Dacia, N. S., V.*, 1961, p. 345—415 ; Vl. Zirra și Gh. Cazimir, *CercetArhBuc*, I, 1963, p. 49—56.

4 Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Ed. Acad. 1973.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

zența efectivă a unor comunități carpice în părțile de nord-est ale Munteniei. După cum se știe Gh. Bichir a semnalat, pe baza unor cercetări de suprafață, întreprinse la Valea Teancului, posibilitatea existenței unor urme carpice în această zonă [5]. Descoperirea de la Gura Nișcovului, căreia foarte curînd i s-a adăugat o alta la Izvorul Dulce [6] vine să confirme pe deplin o locuire carpică în zona subcarpatică a Buzăului.

In acest context prezentarea cercetărilor întreprinse la Gura Nișcovului devine deosebit de necesară și utilă pentru problemele pe care le implică.

Zona cercetată se află pe terasa înaltă din stînga pîrîului Nișcov, într-o porțiune de teren mărginită de o parte și de alta de două ravene adînci ce coboară pînă la apa Nișcovului. În acel punct apele torențiale de pe dealul Solnița au modelat marginea terasei formînd un mic bot de deal. (fig. 1)

Cu mulți ani în urmă, cu ocazia plantării viței de vie, din acea zonă au fost scoase la iveală numeroase oale și castroane. Multe au fost distruse pe loc, altele pierdute de-a lungul timpului. Recent descoperirea unui alt vas, ce a fost folosit ca urnă, a intrat în atenția arheologilor, vasul păstrîndu-se în patrimoniul Muzeului de istorie din Buzău [7]. Examinarea acestuia, însoțită de o cercetare prealabilă a terenului, ne-a determinat să întreprindem o săpătură de salvare. Primele sondaje au demonstrat că necropola se întindea pe botul de deal dar și în porțiunea de terasă imediat învecinată. Spre est și nord-est zona necropolei era mărginită de una din cele două ravene, iar spre sud de o viroagă mai puțin adîncă, care trebuie să fi existat din vechime, deoarece, după informațiile primite aici, a fost găsit, cu prilejul lucrărilor agricole, majoritatea inventarului, care între timp a dispărut.

In perioada săpăturilor au fost întreprinse și cercetări de suprafață în zona învecinată constatîndu-se pe pantele line de la nod-vest de zona necropolei, urme destul de consistente ce indică existența unei așezări. Materialele culese de la suprafață, constînd din ceramică lucrată cu mîna și la roată sînt identice cu cele din necropolă. Este așadar mai mult ca sigur că între așezarea și necropola cercetată de noi să existe o legătură directă. Din păcate, zona în care se întinde așezarea este în întregime cultivată cu viță de vie ceea ce face ca o săpătură să fie lipsită de perspectivă.

Primele secțiuni (I și II) au fost trasate pe terasa înaltă din apropierea taluzului, în care a fost descoperită urna recuperată. Ele ne-au indicat un strat de cultură gros de 0,30 m surprins la o adîncime de 0,60 m de la suprafața solului. Vestigiile arheologice au apărut sporadic, constînd aproape în exclusivitate din materiale ceramice (cîteva fragmente de amforă romană și ceramică locală lucrată cu mîna și

5 Gh. Bichir, *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 676.
6 M. Constantinescu, *SCIVA*, 29, 1978, 1, sub tipar.
7 Prin grija cercetătorului Mircea Babeș și a muzeografului Vasile Drâmboceanu, cărora le mulțumim pentru această informație.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

la roată). Nu s-a descoperit nici un complex arheologic. În schimb, la baza taluzului amintit, pe terasa mai joasă, în apropierea mormîntului descoperit întîmplător și catalogat de noi sub nr. 1 (locul de unde fusese scoasă urna se păstra intact) au mai fost descoperite alte două morminte de incinerație în groapă (M2 și M3).

Cea de a treia secțiune, în care a fost surprinsă aceeași situație stratigrafică, a fost trasată mai la nord. Aici a fost descoperit *in situ* un alt mormînt de incinerație în urnă.

Următoarele patru secțiuni au fost făcute în zona botului de deal și pe o porțiune îngustă a terasei, aflată în continuarea acesteia. Lungimea lor nu a depășit în general 10 m. În aproape toate au fost descoperite de la unu pînă la trei morminte. Stratul de cultură în această zonă se apropie de suprafața solului la numai 0,10—0,20 m adîncime, păstrînd însă aceeași grosime de 0,30 m. El a fost distrus în parte de gropile făcute pentru via ce se întindea altădată și în aceste locuri. In atari condiții, multe morminte au fost distruse, iar altele deranjate ceea ce face ca o parte din mormintele descoperite să nu mai poată fi atribuite cu certitudine unui anumit tip de înmormîntare.

Cercetările noastre au avut ca rezultat final descoperirea unui număr de 11 morminte de incinerație : (fig. 1)

Mormîntul 1, a fost descoperit întîmplător și consta dintr-o urnă (ajunsă la noi în stare fragmentară) lucrată la roată, de culoare cenușiu-deschis. În interior se mai păstrau la descoperire, oase umane calcinate și un cuțitaș de fier, pierdut între timp.

Mormîntul 2, este un mormînt de incinerație în groapă. Forma gropii era ovală, iar diametrul de 0,40×0,50 m. Ea conținea mult cărbune, oase calcinate și fragmente ceramice. Oasele erau răspîndite în întreaga roapă. Fragmentele ceramice au aparținut mai multor vase diferite dintre care au putut fi reconstituite două boluri de culoare roșie, lucrate la roată.

Mormîntul 3, este de asemenea un mormînt de incinerație în groapă. Aceasta din urmă avea forma rotundă cu un diametru de 0,50 m și conținea resturi de cărbune, pămînt ars și cîteva fragmente ceramice provenind de la vase diferite, printre care și un fragment lucrat cu mîna. Oasele umane, puține la număr, erau grupate în partea de vest a gropii.

Mormîntul 4, mormînt de incinerație în urnă, situat la adîncimea de 0,63 m. Urna înclinată într-o parte era spartă, datorită tasărilor și alunecărilor de teren. Fragmente din buza vasului și dintr-o strachină — capac (lucrate dintr-o pastă fină, cretoasă, de culoare gălbui-cafenie) au fost găsite în interiorul urnei. Vasul mai conținea oase calcinate, destul de multe, fără urme de cenușă sau cărbuni.

Mormîntul 5, mormînt de incinerație în urnă. Deși surprinsă *in situ,* urna nu a mai putut fi recuperată, sfărîmîndu-se în întregime la demontare. Ea fusese confecționată dintr-o pastă fină, slab arsă, de culoare cenușiu-închis și acoperită cu o strachină de tip pateră, roșie cu angobă. În interiorul ei pe lîngă o mare cantitate de oase calcinate a fost descoperit și un bogat inventar funerar, format dintr-un cercel

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

de argint filigranat, o fibulă, o cataramă, o brățară, un pandantiv și o verigă, toate din bronz, o oglindă sarmatică și o mărgea de calcedonie sferoidală.

Mormîntul 6, a fost răscolit de lucrările agricole. Din zona mormîntului au fost recuperate de noi o parte din oasele calcinate și o serie de fragmente ceramice din pastă fină cenușiu-deschisă, aparținînd mai multor tipuri de vase.

Mormîntul 7, a fost găsit de asemenea deranjat de unele lucrări anterioare. Pe o suprafață de 1 mp au fost culese fragmente ceramice din pastă fină de culoare cenușiu-deschisă, (ce au aparținut unei urne de tipul cu buza lată și unui castron), oase umane calcinate ca și un număr de 17 mărgele. Mărgelele sînt în majoritate tubulare aplatizate, de culoare roșu-închis confecționate din cornalină. Alături de ele a mai apărut o mărgea de calcedonie sferoidală și alta de cornalină, fațetată, ambele de culoare albă. Toate au fost arse puternic, unele pînă la deformare.

Mormîntul 8, mormînt de incinerație în groapă, cu diametrul de 0,40—0,50m ; la demontare a apărut foarte mult cărbune, oase umane calcinate și cîteva fragmente ceramice.

Mormîntul 9, mormînt de incinerație în groapă. Groapa avea forma ovală (0,50×0,80 m), iar oasele calcinate erau strînse într-o grămăjoară situată spre vest. În rest, fragmente ceramice de la două vase diferite, un castron și un vas ce nu a mai putut fi reconstituit.

Mormîntul 10, mormînt de incinerație în urnă. El a fost distrus de intervențiile recente, iar oasele umane calcinate și fragmente dintr-o urnă de culoare roșie, lucrată la roată au fost răspîndite în zona mormîntului.

Mormîntul 11, mormînt de incinerație în groapă. Groapa ușor ovală cu un diametru de 0,60—0,70 m conținea oase umane calcinate grupate în partea de vest a gropii și fragmente ceramice cenușiu deschis de la unul sau cel mult două vase, unul fiind sigur o amforă.

Așa cum a reieșit din prezentarea de mai sus, în cadrul necropolei de la Gura Nișcovului, au fost surprinse în exclusivitate morminte de incinerație. Ele se înscriu în categoria mormintelor de incinerație cu arderea morților în ruguri speciale, amenajate probabil în afara necropolelor.

Din punct de vedere al ritualului au fost surprinse două categorii distincte : a) morminte de incinerație în urnă și b) morminte de incinerație în groapă.

Din cadrul primei categorii fac parte M4, M5, găsite *in situ* și M7, M10 care au fost deranjate în decursul timpului. Urnele au fost superficial îngropate față de nivelul antic. Gropile mormintelor nu se mai disting, cu atît mai mult cu cît toate resturile funerare erau depuse în urnă și nimic în afara ei. Urnele erau acoperite de regulă cu străchini ce nu par să fi fost întregi așa cum o dovedesc fragmentele ceramice găsite în interiorul urnelor și care nu au mai putut fi reconstituite decît

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

în parte. Este foarte probabil că și urnele să fi avut marginea spartă intenționat[8] deși este greu de generalizat un atare ritual, doar pe baza a două morminte găsite *in situ*[9]. De remarcat în cazul acestei categorii de morminte, cantitatea mare de oase calcinate aduse de la rugul funerar și depuse în urne fără a fi amestecate cu cenușă sau cărbune. Semnalăm de asemenea apariția în unele cazuri a unui bogat inventar funerar, format din piese de port și de podoabă ca în cazul mormintelor 5 și 7.

În ceea ce privește categoria mormintelor de incinerație în groapă, distingem mai multe variante. Potrivit conținutul gropii întîlnim : a) morminte în care au fost repuse bucăți de pămînt ars, aduse probabil din regiunea rugurilor și o cantitate mare de cărbune (M2, M3, M8) ; b) morminte simple, fără resturi de cărbune sau pămînt ars.

După felul în care au fost depuse oasele calcinate, distingem de asemenea două tipuri : a) răspîndite în întreaga groapă (M2 și M8), b) grupate într-o parte a gropii, de preferință spre vest (M3, M9, M11). În sfîrșit după forma gropii ele pot fi rotunde sau ovale cu diametre variind între 0,50 — 0,40m și 0,50×0,80 m.

Mormintele de incinerație în groapă au unele trăsături specifice față de cele cu urnă. Se observă în primul rînd cantitatea mult mai mică de oase calcinate depuse în morminte. Explicația faptului o găsim fie într-o practică rituală, fie în faptul că lăsate libere în groapă o parte au putut fi distruse de-a lungul timpului. Oricum constatarea este valabilă pentru toate mormintele din această categorie. Un al doilea fapt demn de semnalat constă în prezența cărbunilor și a fragmentelor de pămînt ars în timp ce la categoria înmormîntărilor în urnă aceste elemente lipsesc.

Inventarul descoperit în cadrul necropolei constă din ceramică, obiecte de podoabă și accesorii de îmbrăcăminte. Fără a fi numeroase ele ne dau indicații prețioase în sprijinul atribuirii etno-culturale ca și a datării în general.

Ceramica reprezintă proporția cea mai mare. Ea este formată din vase întregi sau fragmentare lucrate, cu o singură excepție, la roată, dintr-o pastă fină, cretoasă, fără nici un fel de ingrediente. Culorile variază de la cenușiu deschis pînă la negru cenușiu și de la galben cafeniu pînă la roșu cărămiziu, cu preferință pentru nuanțele deschise.

Reconstituirea parțială sau în întregime a materialului ceramic a permis stabilirea a trei categorii de vase : oale, vase amforoidale și străchini.

Oalele, au fost folosite de regulă ca urne. Deși puține la număr, au putut fi stabilite trei tipuri de vase :

---

8 Urna din mormîntul 4 cu toate că a fost surprinsă „in situ" și toate fragmentele recuperate, nu a mai putut fi întregită la partea superioară.

9 O situație similară a fost observată și în cazul necropolei daco-romane de la Enisala — Mircea Babeș, *SCIV*, 22, 1971, 1, p. 26.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

a) Oală cu marginea răsfrîntă în afară pînă la orizontală şi buza lată, confecţionată dintr-o pastă cretoasă cenuşie deschis. Ea face parte dintr-un tip des întîlnit în repertoriul ceramicii carpice cu numeroase variante în funcţie de forma corpului [10] (fig. 2, 3, 5, 10).

b) Oală cu corpul bombat, uşor alungit şi buza îngustă, îngroşată la exterior, de culoare gălbui-cafenie. Ea îşi găseşte analogiile cele mai apropiate la Bărboasa [11] (fig. 2/2).

c) Oală de culoare roşie, cu corpul globular, bombat direct din marginea vasului. Buza este îngroşată şi aplatizată la partea superioară, iar fundul inelar. (fig. 2/9) Interesant este faptul că acest tip de vas nu a fost surprins pînă acum în aria carpică De tradiţie provincial romană, această formă de vas o întîlnim frecvent la Soporul de Cîmpie [12] ca şi în mediul dacilor liberi de la Chilia [13] (jud. Olt) cu deosebirea că acolo vasele au fost dintr-o pastă specifică celor două zone. Exemplarul nostru este roşu, confecţionat dintr-o pastă bine cunoscută în întreaga arie a culturii carpice. Nu este deci un import din provinciile romane ci un vas autohton imitat după exemplarele romane.

Faptul nu este lipsit de semnificaţie şi vom reveni asupra lui, mai jos.

Vasele amforoidale, sînt reprezentate în necropola noastră printr-un singur exemplar găsit fragmentar într-un mormînt de incineraţie în groapă. După fragmentele păstrate el este de tipul cu corpul ovoidal, gîtul nu prea larg, iar torţile late prevăzute cu două şenţuiri superficiale pe faţa lor exterioară. (fig. 2/1) Modelat dintr-o pastă cenuşie cretoasă, acest tip de vas este larg răspîndit în aria de locuire carpică, fiind documentat în aproape toate necropolele carpice [14].

Străchinile, au fost folosite drept capace ale urnelor sau au fost depuse fragmentare în mormintele de incineraţie în groapă. Studierea lor atentă ne-a permis identificarea a trei tipuri principale :

a) Strachina adîncă tronconică, cu pereţii oblici, uşor arcuiţi şi marginea îngroşată spre exterior, prevăzută uneori cu o canelură largă sub buză, iar la bază cu inel de susţinere (fig. 2/7). Ea este frecvent întîlnită în necropolele carpice de la Pădureni şi Poieneşti ca şi în descoperirile sarmatice de la Focşani [15]. Forma mai este documentată pe teritoriul provinciei Dacia la Soporul de Cîmpie fiind realizată dintr-o pastă fină roşie specifică ceramicei provincial romane [16].

b) Strachină cu marginea dreaptă, buza rotunjită şi umărul bombat (fig. 2/4, 6). Imitată după bolurile romane cele două exemplare descoperite au fost realizate dintr-o pastă de culoare roşie. Asemenea

10 Gh. Bichir, *Cultura carpică*. Ed. Academiei, Bucureşti, 1973, p. 72.
11 C. Buzdugan şi V. Căpitanu, *Carpica*, I, 1968, p. 202, fig. 3/4.
12 D. Protase, *op. cit.*, pl. XLVIII/3.
13 Sebastian Morintz, *Dacia, N. S., V*, 1961, p. 404, fig. 5/2, 4.
14 Gh. Bichir, *op cit.*, p. 80.
15 *Ibidem*, pl. XC/5, 9 ; Radu Vulpe, *Materiale*, I, 1953, p. 403, fig. 314 ; Sebastian Morintz, *Dacia, N. S.*, III, 1959, p. 452, fig. 1/5.
16 D. Protase, *op. cit.*, pl. XX/5.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

străchini au fost atestate și în alte necropole carpice devenind frecvente în faza mai tîrzie a culturii [17].

c) Strachină asemănătoare ca formă, avînd însă umărul marcat printr-un prag mai mult sau mai puțin reliefat (fig. 2/8). Realizată dintr-o pastă de culoare cenușie, ea trădează de asemenea o influență a ceramicii romane. Forma este larg documentată la carpi, exemplarele cenușii fiind întîlnite de preferință în nivelele mai timpurii [18].

d) Patera arsă la roșu cu urme de angobă într-o nuanță mai închisă. După forma și tehnica pregătirii și arderii pastei vasul pare să fie un import roman. Un exemplar analog a mai fost descoperit în nivelul I de la Poiana Dulcești [19].

În ceea ce privește obiectele de port și de podoabă ele au fost descoperite numai în cadrul a două morminte, materialul cel mai bogat și variat provenind din M5. Dintre accesoriile de îmbrăcăminte menționăm o fibulă, o cataramă și o verigă, toate confecționate din bronz.

1. Fibula este de tipul cu arcul ușor curbat și capul îngroșat, numită de specialiști de tip carpic [20]. Ea este larg răspîndită în mediul carpic, la origine, dezvoltîndu-se dintr-un tip bine cunoscut în provinciile romane sud-dunărene [21].

Exemplarul nostru este o variantă mai timpurie a acestui tip de fibule fiind bine documentat în nivelul I de la Poiana Dulcești [22] (fig. 3/6).

2. Cataramă mică de bronz, cu veriga ovală și spin (fig. 3/8). Deși la origine este provincial romană, ea este atestată și în mediul dacilor liberi de la răsărit și sud de Carpați la Pădureni [23], Săucești [24], Tei-București [25] ca și în descoperirile sarmatice la Tîrgșor [26].

3. Verigă de bronz cu secțiunea circulară. Piesa este cunoscută de asemenea în lumea dacilor liberi (fig. 3/7.)

Piesele de podoabă sînt reprezentate printr-un număr de cinci categorii de obiecte :

1. Cercel de argint, lucrat în tehnica filigranului. De formă circulară, are placa decorată cu proeminențe conice și granulații, iar baza formată din mai multe fire torsionate ce se prind de placă printr-un cîrlig (fig. 3/2). Cele mai multe exemplare au fost documentate pe teritoriul Moldovei la Vîrteșcoi, Poienești, Pădureni, Văleni și Săucești [27].

17 Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 75, tip C/6.
18 *Ibidem*, p. 76, tip C/7.
19 *Ibidem*, pl. LXXXIX/2.
20 Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 100.
21 A. K. Ambroz, *Archeologija Moscova*, D1—30, 1966, pl. 7/4 ; M. Parducz, *FoliaArch*, 3—4, 1941, pl. II/3 — datate în sec. I—II e.n.
22 Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 100.
23 Gh. Bichir, *op. cit.*, pl. CLXII/4.
24 V. Căpitanu, *Carpica*, VIII, 1976, p. 159, fig. 10/16.
25 Un exemplar se află în colecția Muz. de istorie a orașului București.
26 Gh. Diaconu, *op. cit.*, pl. XIII/3.
27 Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 113 ; Ion Ioniță și Vasile Ursache, *Necropola carpică din sec. II—III de la Văleni, Inventaria arheologica*, 9, 1977, R 57 a/3, 4, R 62 b/75 ; V. Căpitanu, *Carpica*, VIII, 1976, p. 170, fig. 10/6—9.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Exemplare izolate au mai fost descoperite şi pe teritoriile provinciei Dacia, la Soporul de Cîmpie, Obreja, Romula şi Locuşteni [28]. Ele nu apar însă în complexele specifice culturii dacilor liberi din Muntenia.

2. Brăţară, realizată dintr-o bară de bronz, bombată pe faţa exterioară (lăţită pe cea interioară) şi decorată cu şiruri de proeminenţe mici, întrerupte din loc în loc de mici porţiuni ovale nedecorate (fig. 3/1). O piesă asemănătoare a fost descoperită într-un mormînt de inhumaţie de la Gabăra [29]. Asemenea tipuri de brăţări sînt destul de rare şi apar mai ales în cadrul descoperirilor sarmatice [30].

3. Oglinda de tip sarmatic, fragmentară de formă discoidală, cu mîner lateral, perforat, avînd pe revers o tamga şi marginea uşor reliefată. Ea a fost lucrată dintr-un aliaj cu un procent mai mare de cupru dîndu-i un aspect arămiu şi nu alb-argintiu, ca majoritatea pieselor de acest tip (fig. 3/5). De origine sarmatică, asemenea oglinzi au fost preluate de carpi fiind frecvent documentate în necropolele acestora (Vîrteşcoi, Pădureni, Butnăreşti, Bărboasa, Poieneşti, Dumitreştii Gălăţii, Săuceşti [31]). Asemenea piese apar şi în aşezările dacilor liberi din Muntenia în schimb lipsesc deocamdată în necropole [32].

4. Pandantiv-amuletă, de formă tubulară, lucrat din tablă de bronz, cu capetele de la partea superioară îndoite în sens invers formînd un mic orificiu prin care era petrecută o verigă pentru atîrnat, de tipul cu capetele petrecute şi înfăşurate (fig. 3/4 şi 3/9, 10). Un exemplar analog a apărut în necropola de la Pădureni [33].

Piese asemănătoare au fost documentate şi în mormintele sarmatice [34].

5. Mărgele de tipuri bine cunoscute în aria carpică şi sarmatică : a) mărgele de calcedonie, de formă sferoidală fig. 3/3 ; b) mărgele de cornalină, faţetate, de culoare albă, şi mărgele, roşii, de formă tubulară, aplatizate [35] (fig. 3/11).

Necropola de la Gura Nişcovului, după ritul şi ritualul practicat, a aparţinut unei populaţii cu puternice tradiţii în cultura geto-dacică preromană. Incineraţia în formele descrise mai sus o întîlnim atît la dacii liberi (carpi, dacii din Muntenia sau din N—V României) cît şi la cei aflaţi sub stăpînirea romană (Dacia şi Moesia) ca o dovadă a persistenţei elementului băştinaş în toate teritoriile locuite de geto-daci. Ceea ce îi deosebeşte sînt aspectele specifice pe care le-a căpătat cultura lor materială sub influenţa civilizaţiei romane, ce a acţionat cu o intensitate

28 D. Protase, *op. cit.*, p. 65 şi nota 107 ; Mircea Babeş, *op. cit.*, p. 36, nota 74.
29 Iulian Antonescu, *Materiale*, 7, 1960, p. 454.
30 Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 122, nota 350.
31 Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 108 ; V. Căpitanu, *op. cit.*, p. 168, fig. 9/7.
32 Ele au fost semnalate la Militari-Bucureşti, Străuleşti-Bucureşti, Tîrgşor şi altele.
33 Gh. Bichir, *op. cit.*, pl. CLXXXV/2.
34 Sebastian Morintz, *Dacia, N. S.*, III, 1959, 1, p. 456, fig. 3/3 şi 4/4.
35 Gh. Bichir, *op. cit.*, p, 123—124.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

și într-un ritm diferit de la o regiune la alta. Astfel dacii liberi de la răsărit de Carpați (carpii) au creat o cultură cu trăsături bine definite, prin care se individualizează de cultura celor de la sud de Carpați.

Necropola de la Gura Nișcovului, deși aflată pe teritoriul Munteniei se leagă prin analogiile menționate de aria culturală carpică. Ceramica este aproape în exclusivitate lucrată la roată, dintr-o pastă fină arsă la cenușiu, roșu sau cafeniu. Un singur fragment aparține unui vas lucrat cu mîna. Absența ceramicii zgrunțuroase este de asemenea o caracteristică a culturii carpice. Este cunoscut faptul că numai carpii nu au adoptat din repertoriul ceramicii provincial romane categoria ceramicii zgrunțuroase [36]. În schimb întîlnim o ceramică fină arsă la roșu deosebit de răspîndită în comparație cu celelalte zone locuite de dacii liberi.

In ceea ce privește tipurile de vase ele sînt bine cunoscute în întreaga arie culturală carpică și nu este cazul să mai insistăm asupra lor. Un loc aparte îl ocupă urna încadrată de noi la tipul C și care nu-și găsește analogii în complexele respective. Ea este o formă bine cunoscută în provinciile romane pătrunzînd uneori și în teritoriile dacilor liberi. Este cazul necropolei de la Chilia situată într-o zonă de puternică influență romană (între limesul alutan și transalutan) și unde apar mai multe exemplare de acest tip, arse însă la cenușiu. În cazul necropolei de la Gura Nișcovului acest tip de vas a putut pătrunde prin intermediul complexului roman de la Barboși, centru puternic de iradiere a civilizației și culturii romane în teritoriile da la curbura Carpaților.

Inventarul mărunt, format din piese de port și de podoabă, alături de ceramică este specific populației carpice. Cercelul de argint face parte din categoria pieselor lucrate în tehnica filigranului cu cea mai mare răspîndire la carpi. Chiar dacă astfel de cercei au început să apară și pe teritoriul provinciei Dacia, cu deosebire în cadrul așezărilor rurale daco-romane ei sînt mult mai rari în comparație cu cei din complexele carpice. Fără a cunoaște, în stadiul actual al cercetării, nici originea nici locul lor de prelucrare, sigur este faptul că asemenea piese s-au bucurat de o răspîndire deosebită la carpi, făcînd parte integrantă din cultura lor materială.

La fel de răspîndită este și fibula descoperită în necropola noastră și pe care nu o întîlnim deloc la dacii liberi din Muntenia. Ea reprezintă unul din elementele de bază ale atribuirii de către noi a necropolei de la Gura Nișcovului carpilor și nu dacilor liberi din Muntenia. Ea se încadrează de altfel perfect întregului material descoperit, ceea ce face ca atribuirea noastră să fie lipsită de dubii. Menționăm în continuare, ca o întărire a celor spuse anterior, și celelalte piese ca brățara, pandantivul, mărgelele și oglindă, tipuri comune carpilor și sarmaților și pe care cu excepția oglinzii nu le întîlnim la dacii liberi de la sud de Carpați.

Necropola de la Gura Nișcovului poate fi datată cu destulă precizie în prima jumătate a sec. III. Majoritatea pieselor de inventar își găsesc

36 Gh. Diaconu, *Dacia, N. S.*, 1970, 14, p. 243—250.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

analogii în complexele carpice mai timpurii datate pînă la jumătatea sec. III. Menţionăm astfel ca elemente mai sigure de datare fibula şi oglinda sarmatică care nu par să depăşească jumătatea sec. III [37].

Prezenţa ceramicii roşii într-o proporţie destul de mare, dar lipsa urnelor cu torţi zoomorfe specifice etapei tîrzii a culturii carpice ne determină să limităm durata necropolei la prima jumătate a sec. III. Ea nu a început mai devreme (prezenţa ceramicii roşii în proporţie aproape egală cu cea cenuşie ne împiedică să ne gîndim la sec. II) şi nu a continuat şi în a doua jumătate a sec. III.

Datarea în această perioadă ne determină să legăm prezenţa carpilor în zona subcarpatică a Buzăului de etapa de maximă dezvoltare culturală politică şi militară pe care carpii au cunoscut-o în prima jumătate a sec. IV e.n.

Pătrunderea lor pînă în teritoriile de nord-est ale Munteniei nu trebuie privită ca o apariţie izolată sau întîmplătoare, legată neapărat de evenimentele de la mijl. sec. IV [38]. După părerea noastră avem de a face în acest caz cu o extindere spre sud a ariei lor de locuire pînă în zona subcarpatică a Buzăului. Cercetările sistematice de la Gura Nişcovului şi Izvorul Dulce ca şi cercetările de suprafaţă de la Valea Teancului şi cele de pe dealul Istriţa din apropierea satului Dara [39], atestă prezenţa carpică în întreaga zonă amintită. În schimb, lucru deosebit de important, în sprijinul ipotezei avansate, este absenţa oricăror urme de locuire de tip Chilia-Militari specifice dacilor liberi din Muntenia. Prima aşezare de acest tip apare la circa 15—20 km mai spre vest de zona la care ne referim, în valea Budurească din apropierea oraşului Mizil [40].

Extinderea ariei de locuire a carpilor pînă în zona colinară a Buzăului explică astfel şi acele elemente culturale sesizate în unele din aşezările dacilor liberi de la sud de Carpaţi [41].

Ele sînt mai frecvente în aşezările aflate în imediata vecinătate, ca cele de la Budurească-Mizil [42] sau Băteni [43] (în zona de cîmpie a judeţului Buzău) şi mai rare pe măsură ce ne îndepărtăm de această zonă.

37 *Ibidem*, p. 100 şi p. 111.

38 Este vorba de bine cunoscutele atacuri şi incursiuni carpice desfăşurate împotriva imperiului în urma cărora s-au putut stabili carpii în Muntenia; cf. B. Mitrea, *SCIV*, IV, 1953, 3—4, p. 638, 647; R. Vulpe, *Dacia, N. S.*, V, 1961, p. 387.

39 Periegheză efectuată de noi împreună cu Mircea Babeş şi Marius Constantinescu.

40 Cercetări Victor Teodorescu şi Vasile Dupoi.

41 Gh. Bichir (*Cultura carpică*, p. 163), referindu-se la unele descoperiri de la Mătăsaru, Bucureşti-Militari şi altele formulează ipoteza pătrunderii unor grupuri de carpi şi instalarea lor în aşezările dacilor liberi din Muntenia. După părerea noastră pe baza materialelor descoperite în aşezările din jurul Bucureştiului (Militari, Tei, Străuleşti şi altele), ca şi din aşezarea şi necropola de la Tîrgşor, precum şi din analiza materialelor de la Dulceanca este aproape imposibil de a demonstra o prezenţă compactă a carpilor în mediul culturii Chilia-Militari.

42 Vezi, nota 40.

43 Gh. Bichir, *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 686.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Tot pe linia contactelor și influențelor culturale dintre populațiile aflate în anumite perioade pe același teritoriu, merită să amintim și pe cele carpo-sarmatice. Din prezentarea necropolei noastre a reieșit deja faptul că populația carpică a împrumutat o serie întreagă de elemente de tip sarmatic pe care le-a incorporat în cultura sa materială Același proces îl observăm însă și în mediul sarmatic unde nu rareori găsim vase și alt eobiecte de tip carpic. Pe lîngă vechile descoperiri amintim și pe cele apărute recent în cadrul necropolei sarmatice de la Tîrgșor (jud. Prahova) [44], ca și în cazul unor morminte descoperite întîmplător la Buzău est [45].

In încheiere se cuvine a sublinia importanța deosebită a descoperirilor de la Gura Nișcovului, în primul rînd pentru că ele marchează atestarea pentru prima dată în mod sigur a unui grup carpic în această zonă și în al doilea rînd pentru că jalonează alături de celelalte indicii oferite de descoperirile de la Valea Teancului, Izvorul Dulce și altele, limita de sud-vest a ariei de răspîndire a carpilor.

Prezența carpilor în zona subcarpatică a Buzăului ne-a permis de asemenea să dăm o nouă interpretare vestigiilor carpice semnalate în unele din așezările dacilor liberi din Muntenia. Ele se explică prin schimburile și contactele culturale deosebit de firești între două populații înrudite cu arii de locuire atît de apropiate și nu credem că este vorba de pătrunderi de grupuri compacte de carpi în așezările de tip Chilia-Militari.

In sfîrșit, este demn de relevat și faptul că comunitatea carpică s-a instalat în această zonă încă din prima jumătate a secolului III cu o cultură formată, bine definită. Este vremea cînd și cultura dacilor liberi din Muntenia se cristalizează în formele sale proprii cunoscînd o dezvoltare deosebită pe aproape întreg teritoriul său cu excepția zonei în discuție, ocupată deja de carpi.

LES DÉCOUVERTES CARPIQUES DE GURA NIȘCOVULUI (DÉP. DE BUZĂU)

Résumé

La découverte d'une nécropole carpique à Gura Nișcovului, dép. de Buzău atteste pour la première fois la présence des Carpes en Munténie.

Autre traces carpiques de cette région comme celles de Valea Teancului et Izvoru Dulce nous ont déterminés à avancer l'hypothèse de l'expansion des Carpes au Sud de leur aire d'habitation jusqu'à la zone collinaire du nord-est de la Munténie.

Il est à remarquer ici l'absence des complexes de type Chilia-Militari, spécifiques aux Daces libres de Munténie.

Dans la nécropole de Gura Nișcovului on a découvert 11 tombes d'incinération des types : en urne et en fosse simple. L'inventaire funéraire est analogue à celui du milieu carpique de Moldavie. La nécropole peut être datée à la première moitié du III-e siècle de n.è.

44 Cercetări inedite Gh. Diaconu si Magda Tzony.

45 Informație Vasile Drâmboceanu, muzeograf la Muzeul județean de Istorie Buzău.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1. — Gura Nişcovului. Plan général.

Fig. 2. — Gura Nişcovului. Céramique découvérte dans les tombeaux : 1, le tombeau 11 ; 2, 7, le tombeau 7 ; 3, 8, le tombeau 7 ; 4, 6, le tombeau 2 ; 5, 10, le tombeau 6 ; 9, le tombeau 10.

Fig. 3. — Gura Nişcovului. Objets découverts en tombeaux 5 et 7 : 1, bracelet en bronze ; 2, boucle d'oreille en argent filigrané ; 3, perle en calcédoine ; 4, pendantif en bronze ; 5, miroir sarmathyque ; 6, fibule de type carpique en bronze ; 7, anneau en bronze ; 8, banche de ceinture en bronze ; 9, 10, Fragments d'un anneau avec les bonts enroulés ; 11, perles rouges en cornaline.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

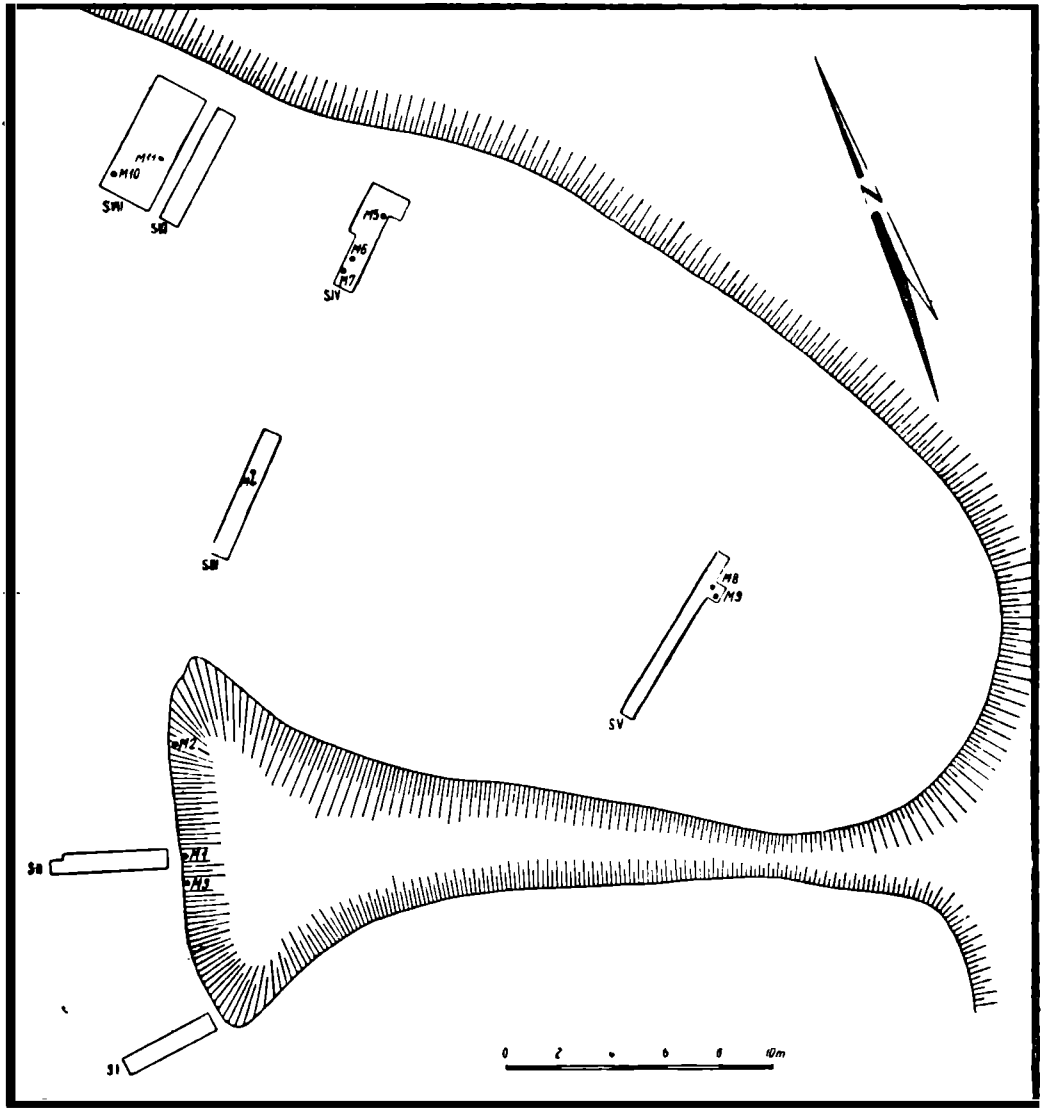

Fig. 1 – Cuina Nisipului. Planul general.

http://www.cimec.ro / http://ramasc.ro

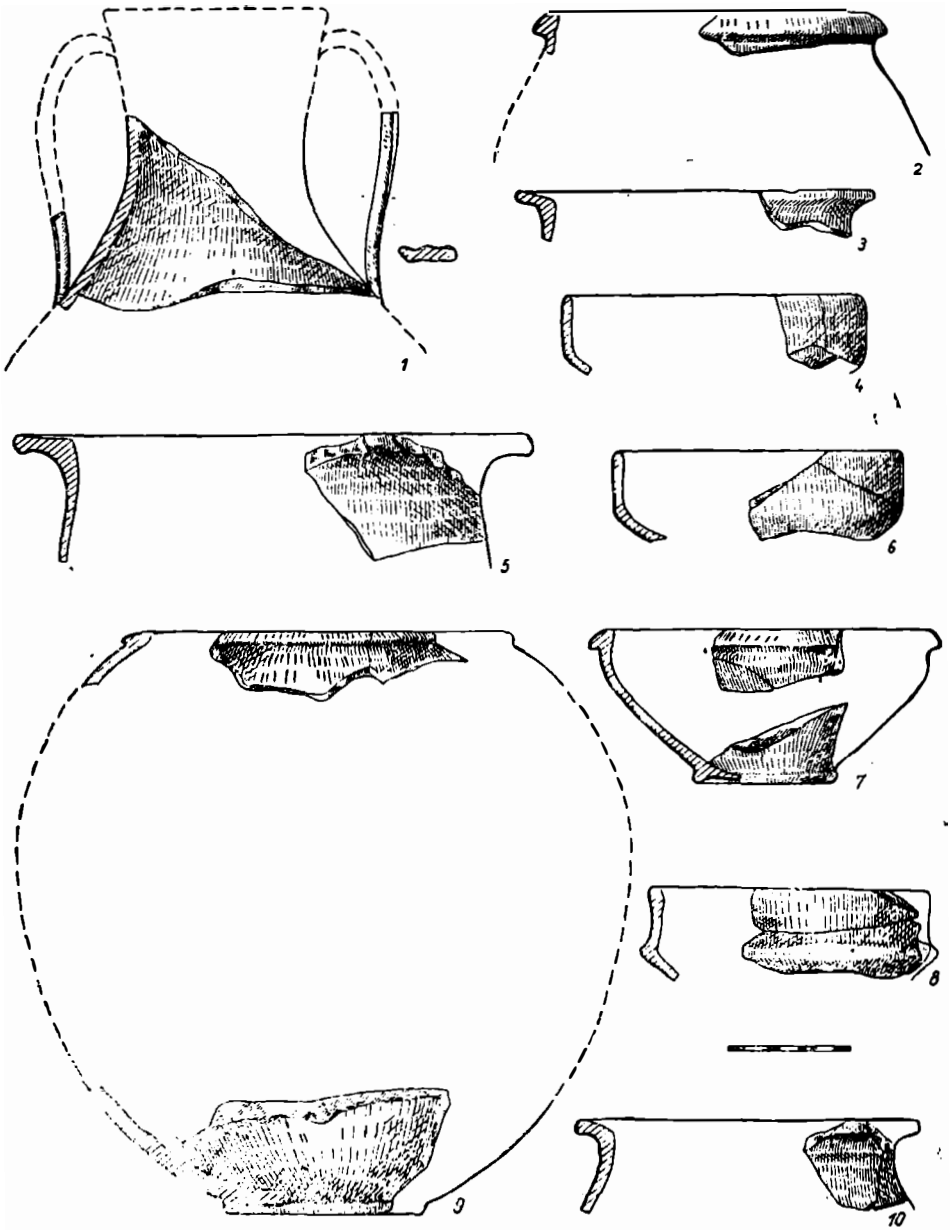

Fig. 2. — Gura Nișcovului. Ceramică descoperită în morminte ; 1, mormîntul 11 ; 2, 7, mormîntul 7 ; 3, 8 mormîntul 7 ; 4, 6, mormîntul 2 ; 5, 10, mormîntul 6 ; 9, mormîntul 10.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

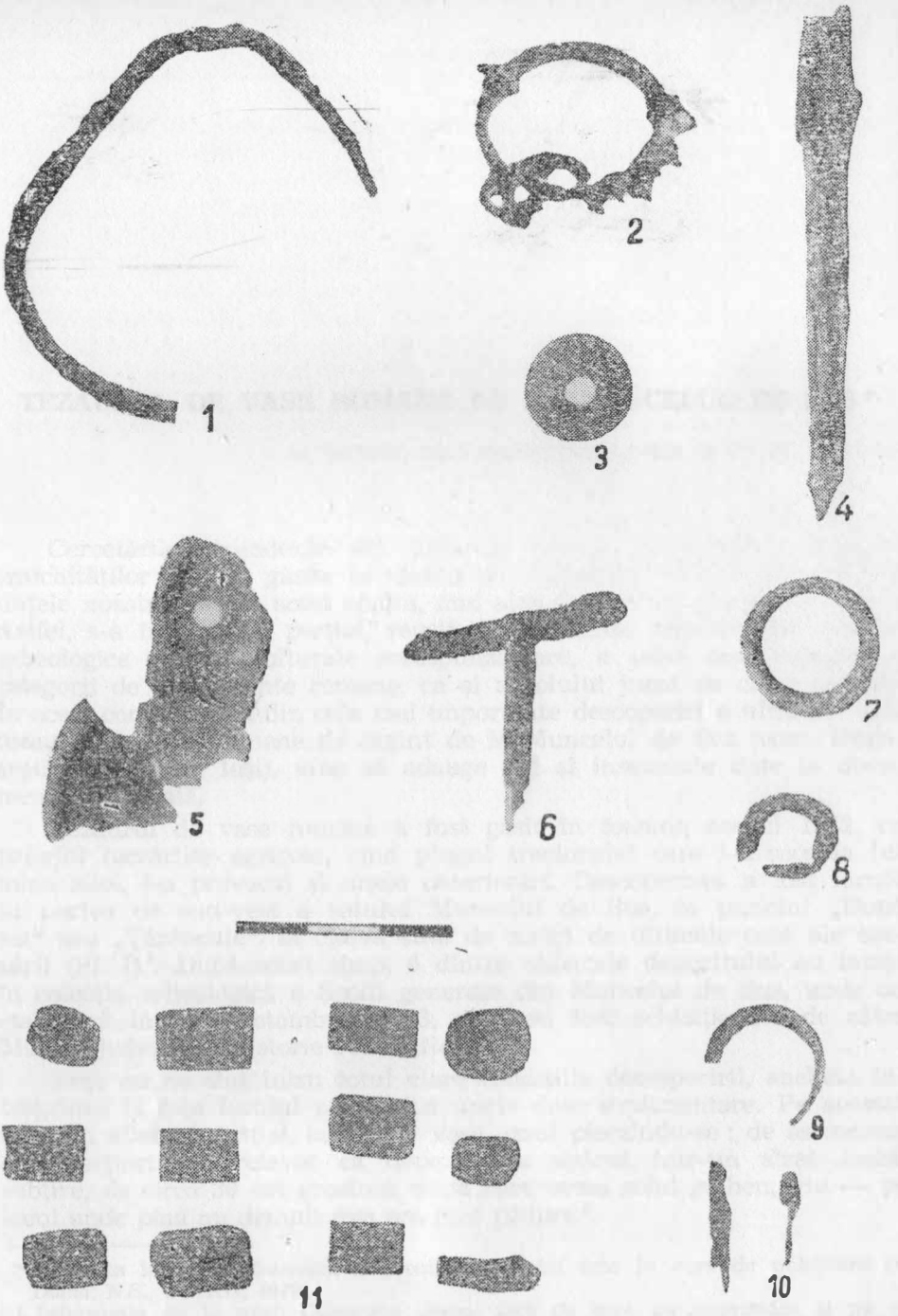

Fig. 3. — Gura Nișcovului. Obiecte descoperite în mormintele 5 și 7 ; 1, brățară de bronz ; 2, cercel de argint filigranat ; 3, mărgea de calcedonie ; 4, pandantiv de bronz ; 5, oglindă sarmatică ; 6, fibulă carpică de bronz ; 7, verigă de bronz ; 8, cataramă de bronz ; 9, 10, fragmente dintr-o verigă cu capetele înfășurate ; 11, [illegible]

http://www.cimec.ro - http://cimabc.ro

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

TEZAURUL DE VASE ROMANE DE LA MUNCELUL DE SUS *

de VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA și IOAN MITREA

Cercetările ascendente din ultimele decenii au înmulțit numărul antichităților romane găsite la răsărit de Carpați și au îmbogățit cunoștințele noastre despre acest spațiu, mai ales din timpul provinciei Dacia. Astfel, s-a început și, parțial, reușit determinarea principalelor aspecte arheologice și etno-culturale corespunzătoare, a celor mai importante categorii de monumente romane, ca și a rolului jucat de către acestea. În acest context, una din cele mai importante descoperiri a ultimilor ani, tezaurul de vase romane de argint de la Muncelul de Sus (com. Mogoșești—Siret, jud. Iași), vine să adauge noi și însemnate date la documentația actuală.

Tezaurul de vase romane a fost găsit în toamna anului 1972, cu prilejul lucrărilor agricole, cînd plugul tractorului care l-a scos la lumina zilei, i-a provocat și unele deteriorări. Descoperirea a fost făcută în partea de sud-vest a satului Muncelul de Sus, în punctul „După sat" sau „Țărăncuțe", la cîteva sute de metri de ultimele case ale așezării (Pl. I) [1]. După scurt timp, 6 dintre obiectele depozitului au intrat în colecția arheologică a Școlii generale din Muncelul de Sus, unde au stat pînă în luna octombrie 1973, cînd au fost achiziționate de către Muzeul județean de istorie Piatra Neamț [2].

Deși nu ne sînt întru totul clare condițiile descoperirii, ancheta întreprinsă la fața locului ne-a adus unele date suplimentare. Pe această cale am aflat că, inițial, au fost 7 vase, unul pierzîndu-se ; de asemenea, descoperitorii au relevat că depozitul a apărut într-un strat arabil subțire, de circa 30 cm grosime, după care urma solul galben, viu — pe locul unde pînă nu demult mai era încă pădure [3].

---

* Varianta în limba franceză a prezentei lucrări este în curs de publicare (v. *Dacia*, N.S., t. XXII, 1978).

1 Informație de la prof. Gheorghe Jescu, față de care ne exprimăm și pe această cale mulțumirile noastre.

2 Procesul-verbal de echiziție nr. 3 din 6 octombrie 1973, pentru cele 6 vase întregi și fragmentare, în greutate totală de 1207, 20 g.

3 Informații Gh. Jescu și cercetările noastre de teren în luna octombrie 1973.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Cu acest prilej trebuie să menţionăm că atît în satul Muncelul de Sus, cît şi în imediata sa apropiere, de-a lungul anilor — s-au mai ivit vestigii antice aparţinînd aceleiaşi perioade cînd poate fi datat şi tezaurul nostru. Dintre acestea, semnalăm descoperirea în anul 1963, doar la circa 150—200 m de locul unde s-au găsit vasele de argint, a unui depozit de denari romani de argint încheiat cu o emisiune din anii 148—149 e.n.[4] Însă, data sa — *terminus post quem*, s-ar putea modifica, deoarece în colecţia şcolii din Muncelul de Sus, în octombrie 1973, am identificat un denar emis de către Marcus Aurelius (după 164 e.n.), descoperit în „vatra satului" şi care n-ar fi improbabil să facă parte din acelaşi tezaur. În fine, mai adăugăm că, în toamna anului 1974, la cîteva zeci de metri de locul descoperirii noastre, tot cu ocazia lucrărilor agricole, s-a ivit un alt tezaur de denari romani imperiali (sec. I—II e.n.), adăpostit într-un „coif" roman de argint[5].

Cercetările noastre de teren, efectuate în luna octombrie 1973 la Muncelul de Sus, la cîteva sute de metri spre răsărit de punctul unde se găsiseră toate tezaurele amintite, au mai dat la iveală urmele unei aşezări carpice care poate fi pusă în conexiune cu descoperirile de mai sus. În afară de aceasta, un vîrf de lance şi un cuţit — ambele din fier —, de la „Pietriş", ca şi un alt vîrf de lance de fier de la „Groapă", existente în colecţia aceleiaşi şcoli, indică prezenţa a încă două aşezări Latène sau carpice în vecinătatea satului[6].

Descoperirile semnalate mai sus ne creează imaginea unei bogate zone arheologice, în care apariţia tezaurului care constituie obiectul studiului nostru nu mai pare surprinzătoare.

Tezaurul de la Muncelul de Sus este compus din 4 cupe întregi, mai mult sau mai puţin deteriorate, o caserolă fragmentară şi o bucată de la un vas de mai mari proporţii, probabil, un bol. Cele 6 obiecte, intrate în patrimoniul muzeului din Piatra Neamţ, sînt dintr-un aliaj de argint cu un titlu variind între 750‰ şi 800‰[7].

1. *Caserolă.* (Nr. Inv. 4515). Din nefericire, caserola recuperată nu este completă, păstrîndu-se doar mînerul şi partea superioară a vasului,

4 Tezaurul are 13 denari republicani, 203 denari legionari de la Marcus Antonius şi 154 denari imperiali (Nero 6, Galba 1, Otho 1, Vitellius 2, Vespasianus 82 (Domitianus 1), Titus 6, Domitianus 17, Nerva 2, Traianus 20 (o drahmă din Lycia), Hadrianus 15, Antoninus Pius 2. Cele 370 de monede erau puse într-o căniţă de lut, lucrată la roată dintr-o pastă cenuşie fină, specifică ceramicii carpice. La Muzeul de istorie a Moldovei din Iaşi se află 366 ex., iar în colecţia Şcolii generale din Muncelul de Sus 4 ex. Cf., B. Mitrea, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 381; M. Chiţescu, SCIV, 19, 1968, 4, p. 662; idem, SCIV, 22, 1971, 3, p. 403; V. Mihăilescu-Bîrliba, MemAntiq, 2, 1970, p. 320—321; J. Winkler SCIV, 22, 1971, 1, p. 99.

5 Informaţie N. N. Puşcaşu de la Muzeul de istorie a Moldovei din Iaşi, căruia îi mulţumim pentru datele furnizate.

6 Descoperirile de la „Pietriş" s-au făcut în 1973, iar cea de la „Groapă" în anii 1968—1971.

7 Buletin de analiză şi marcare a Băncii Naţionale a R.S.R. — filiala Piatra Neamţ, nr. 50.227 din 15 septembrie 1973.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

cu gura deformată [8]. Mînerul are forma geometrică a unui paralelogram cu laturile concave, terminat discoidal ; partea superioară a vasului era circulară, fundul lipsă, fiind, probabil, semisferic. Din ceea ce s-a conservat, se poate constata că piesa respectivă a avut două părți, lucrate separat și, apoi, asamblate. Mînerul și gura vasului au fost confecționate dintr-o singură bucată de tablă groasă de argint [9], care a fost tăiată și laminată potrivit cu forma dorită. Gura recipientului, aflată în continuarea mînerului, are buza răsfrîntă și rotunjită prin ciocănire ; prin același procedeu tehnic, din buză s-au tras două benzi, în partea de jos, în deschizătura astfel formată introducîndu-se partea de sus a vasului, lipirea făcîndu-se prin sudare, probabil cu un aliaj de aur, argint și acid arsenic, la o temperatură de pînă la 400° [10]. Cu multe șanse de a avea dreptate, credem că așa-zisul „ceif" roman de argint, găsit în 1974 împreună cu un tezaur de denari, reprezintă chiar partea inferioară, lipsă, a caserolei.

Ornamentul este plasat pe vas și pe mîner. Cel de pe vas, mai simplu, aflat imediat sub locul sudurii, constă dintr-o bandă ușor bombată longitudinal în zona mediană, mărginită de cîte o incizie în cele două planuri, inferior și superior.

Mînerul are un ornament ceva mai complicat. Discul său terminal este împodobit cu două cercuri concentrice perlate, formate din 50 și, respectiv, 72 de perle inegale, din argint îmbrăcat cu aur. În mijlocul cercului central a mai fost un motiv ornamental care, fiind sudat, s-a dezlipit și nu a mai fost recuperat. Prin ciocănire, între cele două cercuri perlate este plasată o canelură circulară, completînd decorul discului. Restul mînerului, în formă de paralelogram cu laturile concave, este ornamentat cu un *thyrsus*, așezat longitudinal pe mijloc ; pe margini sînt șiruri de perle îmbrăcate în aur, similare cu cele de pe disc. La capete, cele două șiruri perlate laterale se termină cu mici limbi triunghiulare, tot din argint cu folii de aur (Pl. II/2).

Realizarea acestui ornament s-a făcut prin confecționarea separată, ca și îmbrăcarea în aur, a perlelor de argint ; ulterior, au fost lipite pe o fișie subțire de tablă de argint, care s-a introdus și sudat în locul dinainte săpat în metalul mînerului. Același procedeu, al incrustării, s-a folosit și pentru a se realiza motivul principal, *thyrsus*-ul ; prin săpare în argintul mînerului s-au obținut locurile unde s-au încastrat părțile componente (bățul, *teniae* și conurile de pin) [11]. Acest cunoscut ornament bahic este redat printr-o linie dreaptă — bățul (40 mm), care

8 Dimensiuni : înălțimea păstrată — 38 mm ; lungimea maximă — 269 mm. Greutatea : 417,30 g.

9 Grosimea tablei de argint a mînerului atinge 3,5 mm.

10 Cu aceeași modalitate se prindeau și diferitele părți filigranate ale bijuteriilor antice. Vezi R. Theodorescu, *Despre periodizarea și unele aspecte ale artei metalelor pe teritoriul României în secolele IV—XIV*, în vol. *Pagini de veche artă românească. De la origini pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea*, București, 1970, p. 13.

11 Lungimea sa este de 60 mm.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

are la capete cîte un con de pin, din a doua jumătate a sa, cea dinspre discul mînerului, pornind spre gura vasului panglicile unei *teniae;* panglica este înnodată, două capete se răsfrîng spre cele două margini, iar celelalte două se desfăşoară, ondulîndu-se, spre gura vasului, fiecare terminîndu-se cu cîte trei ciucuri (Pl. II/1).

Prin placarea cu aur, prin redarea conurilor de pin cu ajutorul unor fine incizii la suprafaţa acestora, ca şi prin relieful variat al panglicii, efectul decorativ este deosebit. De altfel, întregul ornament al mînerului, cu toate deteriorările suferite, denotă o fineţe şi un simţ al echilibrului, care indică înalta măiestrie a artizanului antic.

Caserolele, prin formă şi motive ornamentale, se pare că erau folosite la împărţitul vinului în cupe. De aceea, locul lor era, de obicei, în serviciile de vin.

Obiecte de acest gen au fsot larg răspîndite în Imperiul Roman, dar şi dincolo de hotarele sale, la populaţiile „barbare". O piesă asemănătoare cu cea de la Muncelul de Sus s-a găsit la PugehΦj Jutlanda (Eggers 139), deşi *thyrsus-ul* de pe mîner are cîte o *teniae* la fiecare capăt [12]. Alte numeroase caserole din bronz sau din argint, împodobite cu *thyrsoi* terminaţi în conuri de pin şi cu *tenia,* au apărut peste tot dincolo de *limes,* începînd din Scoţia de sud-est [13] pînă la răsărit de Carpaţi ; dintre descoperirile mai apropiate de caserola de la Muncelul de Sus, putem menţiona piesele de la Nijmegen [14], Brigetio, Mistelbach [15], Kostolná, Križovany [16], Láb, Velatice [17], Dobřichov-Pičhora, Kropáčova Vrutice, Lysá nad Labem [18] şi Sládkovičovo [19]. O caserolă de bronz cu mînerul împodobit cu un cerc perlat pe disc şi cîte un şir de perle pe cele două laturi ale ataşei, s-a găsit la Ulmeni [20], în cîmpia Dunării.

Cea mai mare parte din piesele amintite se datează în sec. I—II e.n. [21], deşi nouă ni se pare că, prin caracteristicile revelate, caserola de

12 H.—J. Eggers, *Der römische Import im freien Germanien,* Hamburg, 1951, p. 80 şi 172 ; pl. 12/139 şi harta 41.

13 Anne Robertson, Britannia, 1, 1970, p. 214 şi fig. 6.

14 Maria H. P. den Boesterd, *The Bronze Vessels in the Rijksmuseum G. M. Kam at Nijmegen,* Nijmegen, 1956, pl. 1/15, 15a şi pl. II/24, 24a.

15 J. Tejral, Musaica. Sbornik Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského, 20 (9), Bratislava, 1969, p. 41—42, pl. XII/4, IX/11 şi harta nr. 7.

16 *Ibidem,* pl. XII/2,5.

17 *Ibidem,* pl. XII/1, 6 ; J. Tejral, Studijné zvesti, 18, Nitra, 1970, p. 143, fig. 20/2, 3.

18 Vl. Sakař, *Roman Imports in Bohemia,* Fontes Archaeologici Pragenses, 14, Praga, 1970, p. 24, fig. 15/9, 20/14 şi pl. XII/4, 6, 8.

19 L. Kraskovská, SlovArch, 24, 1976, 2, p. 431, 439 şi pl. 2/13.

20 S. Morintz şi B. Ionescu, SCIV, 19, 1968, 1, p. 109, fig. 12/1 şi fig. 13. I. Glodariu o datează în sec. I e.n. — începutul sec. II e.n. (Cf. *Relaţii comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană,* Cluj, 1974, p. 241 şi pl. XXXIII).

21 H.—J. Eggers, *op. cit.,* p. 80 şi 172 ; Maria H. P. den Boesterd, *op. cit.,* p. 7 ; A. Robertson, *op. cit.,* p. 214 ; I. Glodariu, *op. cit.,* p. 241 ; J. Tejral, *op. cit.,* p. 41—42 ; L. Kraskovská, *op. cit.,* p. 431 şi 439 ; Vl. Sakař, *op. cit.,* p. 61—62.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

la Muncelul de Sus aparţine unei perioade cuprinsă între Flavi şi Antonini. Originare din Italia, mai cu seamă Campania, caserolele s-au fabricat apoi şi în alte zone ale imperiului, cum ar fi Gallia sau Noricum [22]. În cazul nostru, tehnica meşteşugărească şi măiestria artistică ne fac să înclinăm spre o proveniență italică.

2. *Cupă.* (Nr. Inv. 4513). Este un vas de mici proporţii (î = 37,5 mm ; d. max. = 80 mm) [23], cîntărind 155,70 g. Forma cupei este cilindrică, sprijinită pe un picior inelar. Atît cupa propriu-zisă, cît şi piciorul, s-au lucrat separat, după care au fost sudate.

Piciorul inelar este concav spre exterior şi uşor oblic spre interior ; la rîndul ei, şi talpa piciorului este puţin înclinată înăuntru (Pl. II/2). În mijloc, piciorul are o protuberanţă discoidală foarte slab reliefată, delimitată de o canelură şi o incizie, concentrice ; în centrul discului, se află o adîncitură punctiformă (Pl. II/2) [24]. Nu este exclus, ca piciorul să fi fost realizat prin finisarea piesei turnate brut, pe strungul de lemn [25].

Corpul cupei a fost confecţionat prin laminarea separată, prin ciocănire, a fundului şi a cilindrului, după care au fost lipite. Buza, care în unele porţiuni are lovituri sau tăieturi, este îngroşată şi rotunjită în afară. Imediat sub buză, este o canelură, dedesubtul căreia se desfăşoară un registru decorativ delimitat, şi în partea sa inferioară de o canelură similară. Ornamentul este de natură bahică, împărţit în două mari segmente prin arcuri de cerc, concave spre stînga (Pl. II/3). Arcurile de cerc despărţitoare, probabil cu menirea să sugereze ziduri, au relieful uşor înclinat spre dreapta. La distanţe aproximativ egale, aşezate puţin radiar, trei muchii transversale îl secţionează în patru sectoare ; apoi, în fiecare zonă, s-a creat un decor în reţea, prin ciocănire cu o unealtă fină cu vîrful pătrat, vrînd să semnifice, poate, elementele de construcţie (Pl. II/3).

Deoarece cele două scene principale ale ornamentului nu par a fi într-o succesiune logică, începem descrierea de la unul din arcurile de cerc, potrivit cu direcţia de mişcare, de la stînga spre dreapta. Astfel, primul registru îl considerăm pe acela cu următoarele părţi componente : doi copaci meridionali, un *Eros* ţinînd un cîine, care urmăreşte un cerb. Primul copac — poate, un palmier —, este zvelt şi are coroana cruciformă ; frunzişul este redat naturalist prin lovituri şi incizii fine [26]. Un al doilea copac, deosebit de cel anterior, are trunchiul gros şi co-

22 Vl. Sakař, *op. cit.*, p. 61—62 ; M. H. P. den Boesterd, *op. cit.*, p. 7.

23 Alte dimensiuni : înălţimea piciorului — 7 mm ; diametrul tălpii piciorului — 42 mm ; grosimea tablei de argint — 2,5 mm.

24 B. Svoboda, *Neuerworbene römische Metallgefässe aus Straže bei Pieštany*, Archaeologica Slovaca — Fontes, XI, Bratislava, 1972, p. 28.

25 *Ibidem*, p. 55.

26 Un copac asemănător apare şi pe situla de la Hemmoor — Hanovra (Cf., H. Villers, *Die römischen Bronzeeimer von Hemmoor*, Hanovra, 1901).

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

roana ramificată (sycomor ?) [27], fiind realizat în aceeaşi tehnică. Craca din stînga are atîrnat un *syrinx*, care este decorat pe policioară cu un şir de trei puncte, reprezentînd capetele niturilor mici [28]. De craca dreaptă este atîrnată o tolbă aproape cilindrică, din care iese puţin mănunchiul de săgeţi ; tolba este împodobită cu cîte o incizie orizontală la cele două extremităţi, în zona mediană adăugîndu-se două linii oblice, incizate paralel (Pl. III/1). Avînd înfăţişarea sa tradiţională, *Eros*-ul este redat printr-un copilaş grăsuţ, cu faţa schematică şi părul uşor ondulat [29], aripa vizibilă este împărţită prin incizii în 5 mari segmente, penele fiind sugerate prin poansonări şi incizii fine. În mîna stîngă ţine ori un *thyrsus* stilizat [30], ori o torţă cu flacăra în sensul înaintării ; în mîna dreaptă are cureaua de care e prinsă zgarda unui cîine. În plin avînt, cu labele din faţă ridicate, urechile pe spate şi botul deschis, animalul sugerează elan şi forţă ; zgarda este decorată cu două puncte (ţinte ornamentale), iar părul este schiţat prin poansonare (Pl. III/1). Ultima reprezentare din acest segment ornamental, cerbul, este în plină goană, cu botul întredeschis şi picioarele din faţă mult ridicate [31]. Copitele şi blana sînt redate prin incizii şi poansonări [32]. În mai multe locuri, iarba este schiţată prin puncte fine (în faţa primului copac, între copaci, între copac şi *Eros*, sub cîine, ca şi sub cerb).

---

27 Maria H. P. den Boesterd, *op. cit.*, p. 44 (pe un vas de bronz, originar din Pfalz, apare acelaşi copac ; piesele respective au fost produse între 150 şi începutul sec. IV e.n., fiind folosite pînă pe la 350 e.n.) ; E. Babelon, *Le trésor d'argenterie de Berthouville près Bernay (Eure) conservé au Département des Médailles et Antiques, Paris, 1916*, p. 88, pl. IX-X (pe un *scyphus* de argint cu centaura *Trulla*, apare un copac identic, tezaurul de la Berthouville datîndu-se în prima jumătate a sec. I e.n.) ; *Römer in Rumänien*, Köln, 1969, G44, p. 238 şi pl. 82—83 (un alt copac similar apare pe o friză din Tomis, datată în sec. III e.n.).

28 Apare frecvent pe vasele de argint romane. Exemplificăm prin cupele de la Straţe (B. Svoboda, *op. cit.*, p. 30 şi fig. 21) şi de la Arras (F. Drexel, Bonner-Jahrb, 118, 1909, pl. VIII : 3).

29 B. Svoboda, *op. cit.*, p. 34.

30 *Ibidem*, p. 36, nota 75 şi p. 53, nota 105.

31 Un cerb asemănător este şi pe vasul de argint de la Caubiac-Toulouse (Cf., F. Drexel, *op. cit.*, p. 133, fig. 1).

32 Cîinele fugărind un cervideu este unul din motivele des întîlnite pe vasele de argint cu simboluri bahice (L. P. Biroli Stefanelli, Archaeologia classica, 17, 1965, 2, pl. XC, nr. 2 ; F. Drexel, *loc. cit.*, H. B. Walters, *Catalog of the Silver Plate (Greek, Etruscan and Roman) in the British Museum*, Londra, 1921, p. 20, fig. 24a-b). În afară de acestea, imaginea unui cîine fugărind o căprioară, se întîlneşte şi pe *terra sigillata*, cum ar fi la Gorsium, din prima jumătate a sec. III e.n. (D. Gabler, Alba Regia, 13, 1972 (1974), p. 28 şi 44, nr. 298).

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Al doilea panou decorativ începe, de asemenea, cu un copac; zvelt și cu coroana piramidală, poate fi identificat cu un chiparos [33]. Al doilea copac, asemănător cu cel din primul registru (sycomor ?) este mascat parțial de un *cippus* sau, mai degrabă, o urnă funerară cilindrică, cu un postament prismatic dublu, lărgit și un capac conic cu buton; în diagonală, de la stînga spre dreapta, colțul de sus este unit cu cel de jos printr-o bandă de două șiruri paralele de puncte (ghirlandă de flori ?) [34]. Ultimul copac, de craca dreaptă, are prinsă o curea de care este legat un cîine; avînd capul lăsat pe spate, botul întredeschis, urechile culcate și labele din față mult ridicate, animalul participă intens la scena de vînătoare, care se desfășoară în fața sa. Tot prin incizii și poansonări sînt înfățișate părul și unele elemente anatomice. Zgarda cîinelui este împodobită cu două puncte fine, reprezentînd nituri sau ținte ornamentale (Pl. III/2). În fața acestui cîine se află din nou un *Eros*, reprezentat similar cu primul, dar care ține în mîini un arc cu săgeată, pe cale de a fi încordat [35]. În plină fugă liberă, cu picioarele din față ridicate, capul pe spate și botul întredeschis, un al doilea cîine urmărește o gazelă, după cum se identifică de către mulți cercetători [36]. Și acest ultim animal este în plină goană, cu copitele anterioare ridicate, botul căscat și capul pe spate; coarnele sînt ușor arcuite și aproape îi ating spinarea, prin incizii fiind redate striurile paralele transversale specifice acestei specii. Și la aceste două ultime vietăți, părul este

33 Chiparoșii apar frecvent pe vasele romane de argint sau bronz, cu ornamente dionysiace: vasul de bronz de la Valence-Drôme (H. B. Walters, *op. cit.*, nr. 75, p. 20, fig. 24a-b), vasul de argint de la Caubiac *(ibidem*, nr. 137, p. 35—36, pl. XX—XXI), *scyphus*-ul de la Straže, datat la sfîrșitul sec. I e.n. (B. Svoboda, *op. cit.*, p. 28, 38 și fig. 18—19, 22—23) și farfuria *(discus)* de la Straže (*ibidem*, p. 75, fig. 54/1-3 și p. 76, fig. 55/2, 56/2); un vas de la Mildenhall-Suffolk (L. P. Biroli Stefanelli, *op. cit.*, p. 272, 277-278 și pl. XC/nr. 1-2). De asemenea ,chiparoșii sînt folosiți ca elemente ornamentale atît pe ceramică (un vas corinthian cu relief din sec. III e.n. Cf., *Antiken aus dem Akademischen Kunstmuseum Bonn*, Düsseldorf, 1969, p. 214—215 și pl. 111, nr. 254), cît și în sculptură (friza de la Tomis. Cf., *Römer in Rumänien, loc. cit.)* etc.

34 Pe un vas din tezaurul de la Chattuzange-le-Goubet, *Tyche-Isis* este însoțită de un *tholos* cu ornament floral, între copaci stilizați (Ch. Picard, Revue archèologique, 1, 1961, p. 144). De asemenea, la Berthouville, pe o farfurie de argint, apare Hermes într-un sanctuar rustic, cu un altar cilindric, pe un piedestal, cu două benzi diagonale din puncte (E. Babelon, *op. cit.*, p. 117, pl. XX). De altfel, arborele încovoiat și ramificat (sycomor ?), se pare că are tocmai menirea să indice existența unui asemenea sanctuar rustic — *temenos* sfînt (Cf., B. Svoboda, *op. cit.*, p. 70).

35 Reprezentări similare apar încă din sec. IV î.e.n., pe ceramică (Cf., L. Forti, *La ceramica di Gnathia*, Monumenti antichi della Magna Grecia (II), Napoli, 1965, p. 133, 151 și pl. XXXVI/b) sau în sculptură, din care cea mai cunoscută este capodopera lui Lissip (Cf., G. Becatti, *Scultura Greca il quarto secolo e l'ellenismo*, Milano, 1961, p. 64 și pl. 47).

36 F. Drexel, *op. cit.*, p. 188, pl. VIII :3 (vasul de la Arras); L. P. Biroli Stefanelli, *op. cit.*, p. 272, 277—278 și pl. XC/nr. 2 (tezaurul Mildenhall-Suffolk). Însă, nouă ni se pare că animalul de pe cupa de la Muncelul de Sus este mai degrabă un muflon (J. Maury, Travaux de l'Institut d'art préhistorique, 17, 1975, p. 109, fig. 4).

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

schiţat prin poansonări. Dedesubtul celor trei animale — ca şi în faţa gazelei, prin puncte fine se sugerează vegetaţia.

Pe fundul vasului, între picior şi protuberanţa discoidală, este marcată cu puncte litera B. După cum se interpretează, această literă semnifică greutatea vasului sau a argintului din aliaj[37]. În cazul nostru, această literă ar putea reprezenta 1/2 dintr-un *pondus* (327,45 g), adică 163, 745 g, cifră apropiată de greutatea cupei de la Muncelul de Sus — 155,70 g (Pl. II/2).

Vasul prezentat, prin ornamentul său aparţine toreuticii dionysiace; gruparea decorativă este echilibrată şi simetrică, dinamismul fiind compensat de multe ori de o poziţie statică. Folosind cu abilitate gravarea şi cizelarea, artistul antic — fără a crea o capodoperă —, realizează o imagine grupată geometric, caracteristicile fiecărei scene fiind redate cu exactitate. De aceea, din punct de vedere artistic, vasul se poate data într-o perioadă care începe cu Flavii şi se termină la Hadrianus. Pe de altă parte, forma cupei permite o datare *grosso-modo*, în sec. I—III e.n.[38] Pornind de la cele de mai sus, considerăm că elementele decorului, stilul şi forma cupei de la Muncelul de Sus, ne îndreptăţesc să o plasăm cronologic în sec. II e.n., poate pe la jumătatea acestui veac. Cît priveşte centrul de unde provine, este greu să-l precizăm, cu toate că originea sa sud-estică nu poate fi pusă la îndoială[39].

3. *Cupă.* (Nr. Inv. 4511). Şi această piesă, deşi este cea mai bine păstrată, a fost lovită la gură şi deformată parţial. Este semisferică cu picior inelar, scund. Nu este prea înaltă (33 mm)[40] şi cîntăreşte 198,20 g. Cupa propriu-zisă a fost turnată, după care s-a gravat şi cizelat ornamentul. Piciorul, de asemenea, a fost turnat şi s-a finisat separat, ca la exemplarul precedent. Ulterior, piciorul şi cupa au fost sudate. Forma cupei este concavă, cu buza îngroşată, făcînd parte din seria vaselor romane de argint „circulare, concave, cu buza îngroşată şi piciorul scurt"[41] (Pl. IV/1). În interior, imediat sub buză, este incizată o linie circulară.

Piciorul inelar are talpa puţin oblică spre interior; în mijloc are o adîncitură punctiformă. O canelură circulară este circumscrisă punctului central.

Cupa are imediat sub buză o canelură, urmată de un decor dezvoltat pe două registre. Registrul superior — delimitat cu cîte o linie perlată, atît sus, cît şi jos —, este format din elemente care nu permit precizarea zonei de început sau de sfîrşit. Păsări acvatice şi copaci, peşti şi coşuri împletite, amalgamate aparent fără vreun sens, formează un ornament care nu urmăreşte, se pare, decît efectul estetic. În unele cazuri, se pot observa repetări, justificate numai prin epuizarea reper-

37 L. Vidman la B. Svoboda, *op. cit.*, p. 113—116; U. Gehrig, *Hildesheimer Silberfund*, Berlin, 1967, p. 20—21 şi p. 24—28.

38 H. B. Walters, *op. cit.*, p. XIX (tipul 13).

39 *Ibidem*, p. XXI şi nr. 137; B. Svoboda, *op. cit.*, p. 53.

40 Alte dimensiuni: diametrul maxim — 80 mm; înălţimea piciorului — 7 mm; diametrul piciorului — 42 mm; grosimea tablei de argint — 2,5 mm.

41 H. B. Walters, *op. cit.*, p. XIX („circular and concave, with moulded rim").

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

toriului decorativ. Vom începe descrierea acestui registru, pornind de la stînga spre dreapta, de la unul din puţinele elemente care nu se repetă. Este vorba de unul din peşti, răpitor (familia *Carangidae)*[42], specific apelor marine sudice[43], din a cărui gură ies capetele a două păsări de baltă (gîşte ?). În mod continuu, aproape fără pauze, urmează partea terminală a unui instrument de pescuit, o pasăre cu ciocul în jos (flamingo — *Phoenicopterus suber),* un coş conic împletit, cu gura îndreptată în sus şi mînerul orizontal şi, în fine, un alt coş conic împletit, cu fundul drept, din care ies capetele a doi peşti (scrumbii de mare — familia *Clupeidae);* deasupra coşului este plasată o pasăre mică în zbor (?) (porumbel sălbatic — *Columba oenas ?)* (Pl. IV/1). Coşul are fundul mascat de doi peşti similari cu cei dinainte *(Clupeidae),* care se întretaie. Cu totul miniaturizat, fără a avea vreo legătură directă cu tema tratată pînă acum, se reproduce un chiparos. Ornamentul mai cuprinde un coş conic cu partea inferioară rotunjită şi torţile verticale, o bandă rectangulară orizontală împletită (probabil, de la un alt instrument de pescuit), o pasăre văzută de deasupra (poate, legendarul stîrc Abu-Markub — *Balaeniceps rex)*[44], alte două coşuri împletite (unul, conic cu fundul rotunjit şi torţile verticale iar, al doilea, conic cu toartă orizontală) şi un crab cu cleştii îndreptaţi în jos ; urmează un alt coş (sferoidal), cu toartă orizontală şi capac (pentru pescuit ?), suprapus de o scrumbie de mare (Pl. IV/2). Registrul decorativ continuă cu o pasăre cu un peşte în cioc (raţă ?) — spre dreapta —, un instrument de pescuit (un coş cu torţi verticale şi o prelungire alungită, tubulară) suprapus de o altă scrumbie de mare ; apoi, apare un alt chiparos (sau plop piramidal ?) de mici dimensiuni şi o altă pasăre cu un peşte în cioc (gîscă) îndreptată spre stînga ; din nou, un coş (conic ?), din care ies capetele a doi peşti (scrumbii de mare), suprapus de alte două scrumbii de mare, dedesubtul cărora este reprezentat un crab identic cu primul (Pl. V/1), deasupra coşului este un alt porumbel sălbatic în zbor (?). În sfîrşit, o altă pasăre (cormoran — *Phalacrocorex carbo),* avînd deasupra un alt coş sferoidal, încheie acest registru decorativ (Pl. V/1).

Tendinţa de stilizare a condus la o neglijare a detaliilor, astfel încît păsările, crabii, dar mai ales peştii[45], apar fără un şir întreg de elemente caracteristice (de ex., aripioarele peştilor) ; de asemenea, mai subliniem redarea celor doi copaci : doi chiparoşi ? specii diferite ale chiparosului sau, chiar doi copaci deosebiţi ?

42 Pentru determinarea peştilor şi păsărilor am fost ajutaţi de către dr. M. Ciobanu, M. Vasile şi P. Arhire de la Muzeul de Ştiinţele Naturii din Piatra Neamţ, cărora le mulţumim şi în acest mod.

43 I. Gamer-Wallert, *Fisch und Fischkulte im Alten Ägypten,* Ägypt, Abh. 21, Wiesbaden, 1970.

44 *Lumea animalelor după Brehm,* ediţie prelucrată de Rietschel, Hanke, Lotz, Merkel, şi Modes), Bucureşti, 1964.

45 Asemenea peşti apar şi pe vasele din tezaurul de la Chaource (Cf., H. B. Walters, *op. cit.,* nr. 76—77, pl. XII/VIII).

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Produse, se pare, numai din papură, coşurile sînt de mai multe tipuri, unele fiind folosite la pescuit : un coş conic cu gura largă, fundul rotunjit, torţile verticale şi, în prelungirea fundului, o parte cilindrică, alungită ; un coş sferoidal cu o toartă orizontală şi capac rabatabil ; un coş conic cu gura largă (sac), fundul ascuţit, mîner orizontal şi ochiuri rare, pătrate ; un coş în formă de con alungit, fundul rotunjit şi tortile verticale ; un alt coş de acelaşi tip, dar fără torţi.

Pentru realizarea ornamentului s-au folosit gravarea, incizarea şi poansonarea.

Al doilea registru, cel inferior, este format din două cupluri de monştri marini afrontaţi [46] (Pl. V/2). Corpul celor patru animale fantastice este identic : în formă de şarpe ondulat, acoperit de solzi şi coada trifurcată [47]. Capetele, însă, reprezintă două grupuri antitetice, ierbivor-răpitor : bovideu [48] — grifon [49] şi gazelă [50] — grifon. Dacă bovideul are picioarele anterioare terminate cu copite, aproape lipite de labele de felină ale grifonului, copitele gazelei sînt distanţate de labele celuilalt grifon ; labele tuturor monştrilor sînt avîntate ca pentru salt. Grifonul opus bovideului are un cioc de pasăre răpitoare, gîtul scurt, delimitat de corp şi o creastă zimţată ; bovideul are coarnele mici, semilunare, pe spate, şi gîtul scurt, puternic. Gazela este reprezentată cu gîtul subţire, nervos, capul fin şi coarnele alungite înapoi ; grifonul din faţa ei are un corn, care porneşte de deasupra capului şi se prelungeşte mult în faţă. Sub aceste animale sînt schiţate valurile mării în formă de S răsturnat, ca un arc sau aproape sinusoidale. Şi la realizarea acestui decor s-au folosit, de asemenea, gravarea, incizia şi poansonarea.

Din punct de vedere artistic, cupa de la Muncelul de Sus vădeşte un deosebit simţ al echilibrului, şirul ritmic al elementelor decorative

46 Cupluri de monştri marini apar frecvent în toreutica romană, în zone şi perioade diferite : pe situla de la Tourdan-Vienne (Isère), datată în perioada augustană sau a „stilului Neo-Attic" (H. B. Walters, *op. cit.*, p. 18—19, nr. 74, fig. 23 şi p. XVIII, pl. X—XI), pe un vas din tezaurul de la Mildenhall-Suffolk (L. P. Biroli Stefanelli, *op. cit.*, p. 272—278, pl. LXXXVI), cupa de la Straţe, cu gazelă şi bovideu (taur) identice cu cele de pe vasul de la Muncelul de Sus (B. Svoboda, *op. cit.*, p. 44, fig. 33—34), vasul de la Arras (F. Drexel, *op. cit.*, p. 188, pl. VIII : 3), pe situlele Hemmoor *(ibidem*, p. 193, nr. 49 şi p. 227), pe amfora de la Conceşti, datată în sec. III—IV e.n. (R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 41—42 şi fig. 17 ; idem, ***Un mileniu de artă la Dunărea de Jos***, Bucureşti, 1976, p. 69—70, fig. 57, 62—64), cupa de la Sludka — U.R.S.S. (Alex. Odobescu, ***Tezaurul de la Pietroasa*** (ediţia M. Babeş), Bucureşti, 1976, p. 147, 148, fig. 62 şi nota 1) etc. Asemenea reprezentări apar şi pe *terra sigillata*, în sculptură — ca pe friza de la Apulum, din sec. II—III e.n. *(Römer in Rumänien, op. cit.*, nr. G43, p. 238, şi pl. 80) sau pe mozaicurile romane din sec. II e.n. (Cf., Saïd Dahmani, ***Hippo-Regius***, Alger, 1973, fig. 51).

47 B. Svoboda, *loc. cit.*

48 Situla de la Tourdan-Vienne (H. B. Walters, *loc. cit.*, cupa de la Straţe (B. Svoboda, *loc. cit.)* şi cupa de la Sludka (Alex. Odobescu, *loc. cit.).*

49 F. Drexel, *loc. cit.*

50 Cupa de la Straţe (B. Svoboda, *loc. cit.)* şi vasul de la Arras (F. Drexel, *loc. cit.).*

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

coborînd — poate şi datorită spaţiului —, de la ansamblul intenţionat complicat — de pe registrul superior —, la cel simplificat, de pe registrul inferior, precum şi de la panoul ornamental cu multiple reprezentări, dar armonios îmbinate, pînă la banda inferioară ale cărei elemente înfăţişează o imagine clară. Se remarcă, cu toate acestea, unitatea temei alese, care — mai mult sau mai puţin —, nu reprezintă altceva decît *thiasos-ul* marin [51]. Mijloacele tehnice folosite de către meşteşugar pentru realizarea scopului propus, vădesc o îndemînare aparte specifică unui centru artizanal cu tradiţii. Prin forma sa, cupa de la Muncelul de Sus aparţine perioadei sec. I—III e.n. [52], cu toate că unele analogii ne permit o datare mai strînsă. Analiza decorului a relevat apartenenţa sa la unul din motivele predilecte ale argintăriei romane : reprezentările „pitoreşti" ale unor „reliefuri peisagiste", cu modele „marine" de origine alexandrină [53]. Dacă ne referim la ornamentul cu animale fantastice, vasele cu decor de acest tip au fost atribuite unor centre micro-asiatice [54], deşi — în cazul nostru —, după cum s-a văzut, registrul superior cuprinde, alături de peşti marini, crabi şi chiparoşi, vietăţi specifice Deltei Nilului [55]. Pe de altă parte, forma sa apropiată de unele tipuri de *terra sigillata* (Dragendorff 37), registrele orizontale — frecvente în sec. II e.n. pe ceramică, *terra sigillata* şi vase de argint [56] —, ca şi analogiile directe cu descoperirile de la Tourdan-Vienne, Chauorce, Mildenhall-Suffolk şi Straže, ne îndreptăţesc să restrîngem la sec. II e.n., datarea cupei de la Muncelul de Sus, care, cel mai probabil, provine din Alexandria.

4. *Cupă* (Nr. Inv. 4512). Este una din cupele de la Muncelul de Sus, care, de asemenea, a avut de suferit cu prilejul scoaterii la suprafaţă. Cîteva lovituri laterale au deformat-o, iar alte două lovituri au tăiat adînc buza vasului. În anumite zone, datorită acţiunii unor agenţi fizici şi chimici, se observă înlăturarea stratului de argint de bună calitate care acoperea vasul la suprafaţă, dedesubt, aliajul fiind inferior. Cupa nu este de mari dimensiuni (înălţimea — 34 mm) [57], avînd greutatea de 107,70 g, cea mai mică dintre vasele de la Muncelul de Sus. Corpul cupei este oarecum cilindric, cu pereţii concavi în afară. Piciorul este foarte scund, inelar. Cupa propriuzisă şi piciorul au fost turnate şi lucrate separat, după care au fost sudate (Pl. VI/1).

Piciorul este uşor conic, cu talpa dreaptă. Fundul are în mijloc aceeaşi adîncitură punctiformă, căreia îi este circumscrisă o canelură.

51 F. Drexel, *op. cit.*, p. 227.
52 H. B. Walters, *op. cit.*, p. XIX (tipul 10).
53 Ch. Picard, *op. cit.*, p. 132—134.
54 H. B. Walters, *op. cit.*, p. XXI ; B. Svoboda, *op. cit.*, p. 51, nota 100.
55 Ca şi în cazul cupei tronconice de la Calafat, datată în prima jumătate a sec. I e.n., deşi n-ar fi exclus, după cum credem, să fi fost produsă în sec. II e.n. (Cf., D. Tudor, Germania, 37, 1959, 1/4, p. 232—242 ; idem, *Oltenia romană*, 3, Bucureşti, 1968, p. 25—26, fig. 1).
56 B. Svoboda, *op. cit.*, p. 47 şi 49.
57 Alte dimensiuni : diametrul maxim — 78 mm ; înălţimea piciorului — 3 mm ; diametrul piciorului — 42 mm ; grosimea tablei de argint — 1,5 mm.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Decorul vasului constă dintr-o bandă ornamentală îngustă, în relief, pe marginea exterioară a gurii. Banda decorativă de la gură *(kymathion)* a fost lucrată aparte şi apoi s-a lipit de peretele cupei. Motivul ornamental este geometric, format dintr-un şir de perle chiar pe buza exterioară, dedesubtul căruia se desfăşoară un decor compus din mici cercuri, din care pornesc linii subţiri, scurte, în sus şi în jos, aşezate puţin oblic spre dreapta — în sus, respectiv, spre stînga — în jos; totul este realizat prin incizare. Chiar sub acest ornament este o nouă linie de perle, mai mici decît celelalte, care încheie registrul decorativ, elementele sale au fost lucrate prin gravare şi cizelare. Deasupra fundului cupei propriuzise mai este şi o incizie subţire circulară.

Prin forma sa, şi acest vas poate fi datat în sec. I—III e.n.[58], deşi un exemplar similar, descoperit la Millingen, a fost atribuit începutului sec. I „sau mai tîrziu“ [59]. Mai amintim că, după cum s-a stabilit mai de mult, decorul geometric derivă din cel vegetal [60].

Înălţimea redusă a cupei nu a permis încărcarea suprafeţei sale — în viziunea artistului antic —, cu alte elemente ornamentale, aşa încît banda decorativă de la buză măreşte nota de eleganţă şi rafinament a vasului nostru; de asemenea, prin asimetria creată între zona împodobită şi cea lipsită de ornament, se măreşte efectul estetic.

Pe de altă parte, dacă în ceea ce priveşte celelalte descoperiri de la Muncelul de Sus, descrise anterior, am putut face unele supoziţii în legătură cu proveniența lor, vasul de faţă nu deţine elementele care să permită precizarea centrului unde a fost produs. Deşi unele studii recente susţin că vasele de argint, imperiale timpurii, sînt de origine italică [61], noi credem — fără a exclude această posibilitate —, că această cupă a putut fi lucrată şi în Gallia sau în Orient, deşi, cel mai probabil, a fost produsă în partea occidentală a imperiului. Situaţia nu este mai clară nici în ceea ce priveşte datarea sa, căci, deşi înclinăm să-l plasăm cronologic în sec. II e.n., nu putem fi siguri că n-ar fi putut fi executat la sfîrşitul sec. I sau la începutul sec. III e.n.

5. *Cupă* (Nr. Inv. 4514). Şi acest vas a avut de suferit cu ocazia descoperirii: lovituri care l-au deformat, tăieturi şi spărturi. Este o cupă circulară, concavă, cu picior scurt şi buza îngroşată. Piciorul şi cupa propriuzisă au fost lucrate separat, ulterior fiind lipite. Nu prea înaltă (41 mm) [62], are greutatea de 181 g (Pl. VI/2).

Piciorul inelar are talpa plată. Pe fund, la mijloc, este o protuberanţă discoidală, care are în centru un mic grăunte metalic rămas, probabil, de la turnare. Protuberanţa discoidală are cricumscrise, pe rînd, o canelură, o linie circulară foarte puţin reliefată şi, chiar lîngă talpa piciorului, o altă incizie.

58 H. B. Walters, *op. cit.*, p. XIX (tipul 13).
59 M. H. P. den Boesterd, *op. cit.*, p. 36—37, pl. IV/106.
60 Alex. Odobescu, *op. cit.*, p. 652.
61 Fr. Baratte, Starinar, 26, 1975 (1976), p. 34.
62 Alte dimensiuni: diametrul maxim — 95 mm; înălţimea piciorului — 3,5 mm; grosimea tablei de argint — 1,5 mm.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Cupa are buza dreaptă, îngroşată la exterior; înăuntrul vasului, tot sub buză, se desfăşoară o incizie circulară. Decorul care acoperă cupa, este geometric. La circa 1 mm sub buză, o incizie circulară delimitează partea de sus a unei benzi înguste şi rotunjite, uşor ieşite în afară; şi în zona sa inferioară, este mărginită de o incizie. Urmează o canelură largă încadrată, la rîndul ei, de o altă incizie în partea de jos. Apoi, după o linie îngustă foarte puţin reliefată, se întinde ornamentul propriuzis. Acesta constă din „riduri" verticale pe corpul vasului şi care pornesc puţin radiar din apropierea piciorului. Mai sînt alte două incizii circulare în porţiunea de lîngă picior, constituind o zonă din care pornesc canelurile. Aceste caneluri sînt mai înguste în partea de jos, lărgindu-se pe măsură ce se apropie de gura vasului. Sînt 140 de asemenea „riduri" executate prin ciocănire, în tehnica „au repoussé"; se mai pot observa mici diferenţe între dimensiunile canelurilor. Efectul decorativ este gradat cu fineţe, alternanţa reliefurilor făcîndu-se întîi pe orizontală (reliefare — canelură) şi apoi, pe verticală („riduri" — caneluri). Tehnica folosită şi simţul artistic deosebit ne îndeamnă să-i căutăm, şi în acest caz, originea într-o zonă tradiţională. Vase asemănătoare s-au mai descoperit la Chaource (Aisne)[63] şi la Rute (Gotland)[64], ambele datate în sec. II e.n., cu toate că, în prezent, se socoate că abia în sec. III e.n., canelurile ajung la modă în decorarea vaselor romane de argint[65]. De altfel, canelurile paralele ondulate *(strigiles)* se vor menţine în toreutica romană tîrzie şi bizantină timpurie[66], după cum o arată cănile-oenochoe de la Pietroasa sau Tăuteni[67]. Dar, pornind de la forma şi decorul acestui vas de la Muncelul de Sus, ca şi a analogiilor strînse pe care le avem, ne pronunţăm pentru datarea sa în sec. II e.n. Şi în ceea ce priveşte această cupă, nu putem preciza zona de proveniență; totuşi, deoarece celelalte descoperiri sînt din vestul imperiului, n-ar fi exclus — şi în acest caz —, să aibă aceeaşi origine.

6. *Fragment de vas* (Nr. Inv. 4516). Provenind de la un vas de dimensiuni mai mari[68], s-a găsit la Muncelul de Sus şi un fragment care cîntăreşte 147,30 g. Nu ne putem da seama care erau proporţiile reale ale recipientului, însă din arcuirea sa deducem că avea o gură largă şi o înălţime apreciabilă; de asemenea, nu ştim dacă avea torţi. Poate a fost un bol semisferic sau conoav, de unde vinul se împărţea în cupe. Totodată, nu ştim cum erau piciorul şi fundul vasului (Pl. VI/3).

63 H. B. Walters, *op. cit.*, p. 43 şi pl. XXIX (cupă cu picior scurt şi 29 de caneluri, aparţinînd tipului 3, datată în sec. II e.n.).

64 *Švédské zlaté poklady a umění Vikingů*, Katalog vystavy Statního historického muzea ve Stockholm, Praga-Brno, 1968, nr. 7 A (cupă datată în sec. II e.n., decorată cu „riduri" şi frunze de acant pe buză).

65 Fr. Baratte, *op. cit.*, p. 38.

66 R. Theodorescu, *Despre periodizarea şi unele aspecte ale artei metalelor pe teritoriul României în secolele IV—XIV*, *op. cit.*, p. 25; idem, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos*, *op. cit.*, p. 51.

67 S. Dumitraşcu, *Tezaurul de la Tăuteni — Bihor*, Oradea, 1973, p. 29—30.

68 Grosimea buzei este de 5 mm, iar grosimea tablei de argint atinge 1 mm.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Buza este îngroşată la exterior, în partea dinăuntru avînd o incizie circulară. Decorul păstrat este constituit din două caneluri pronunţate, imediat sub buză. Urmează o nervură subţire şi ornamentul propriuzis, format dintr-un joc de „riduri" în arc de cerc, care alcătuiesc segmente de cerc, precum şi romburi în zonele dintre aceste segmente de cerc ; în zonele de centru ale segmentelor de cerc, sînt plasate motive semilunare adîncite. În partea de jos a acestui ornament, se observă o canelură după care, probabil, urma un alt registru decorativ sau piciorul. Pentru realizarea ornamentului s-a folosit ciocănirea, în maniera „au repoussé".

Şi în acest caz, este vizibilă o alternare a canelurilor, orizontal — vertical — orizontal, ceea ce creează ritmicitate şi relevă rafinament artistic.

Întrucît nu s-a găsit cea mai mare parte din vas şi nu-i putem preciza forma, sîntem lipsiţi de acest element de datare. Doar aspectul circular, concav şi cu buza îngroşată, împreună cu decorul geometric, constituie datele pe care le avem pentru a încadra cronologic şi acest recipient. Cea mai mare parte a elementelor sale se apropie de cele ale cupei descrise anterior (nr. 5) ; de aceea, se poate presupune — cu rezerva descoperirii unor detalii noi în cazul recuperării părţilor lipsă —, că şi acest vas de la Muncelul de Sus se poate data în sec. II e.n., originea sa, cea mai probabilă, fiind de căutat tot în apusul imperiului.

După cum am arătat, se pare că la Muncelul de Sus s-au găsit şapte vase romane de argint, din care s-au recuperat, întregi sau fragmentare, doar şase : o caserolă, 4 cupe şi un fragment de bol. Analiza întreprinsă a arătat că tezaurul a fost confecţionat într-un interval mare de timp, care începe din a doua jumătate a sec. I e.n. şi se încheie la începutul sec. III e.n., cu toate că cele mai multe piese, ca şi cele mai multe elemente de datare, indică cu preeminenţă sec. II e.n.

O altă problemă ridicată de descoperirea de faţă, a fost cea a stabilirii centrelor unde s-au produs aceste obiecte. Provenite din vestul sau estul Imperiului Roman, în general — deşi, în unele cazuri, s-a putut preciza originea lor italică sau alexandrină —, vasele de la Muncelul de Sus au ieşit din mai multe ateliere, fiind creaţia unor artizani deosebiţi. Aşa încît tezaurul nostru relevă o compoziţie eterogenă, atît în ceea ce priveşte datarea, cît şi originea ; ceea ce ştim cu siguranţă este că a fost produs în ateliere romane.

Dacă proveniența romană a tezaurului de la Muncelul de Sus este indubitabilă, calea sau căile prin care a ajuns în mediul carpic, necesită unele explicaţii suplimentare. Ca şi în situaţia depozitelor de denari imperiali, cel mai probabil, asemenea tezaure de vase au fost constituite în imperiu, de unde, mai tîrziu, ajung dincolo de *limes*. Datarea tezaurului, ca şi descoperirile arheologice din zonă, îi arată pe carpi ca fiind proprietarii lui ; aceste vase au putut ajunge la carpi prin comerţ, prin jaf — în timpul deselor năvăliri în imperiu —, prin mercenariat

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

PLANȘE

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

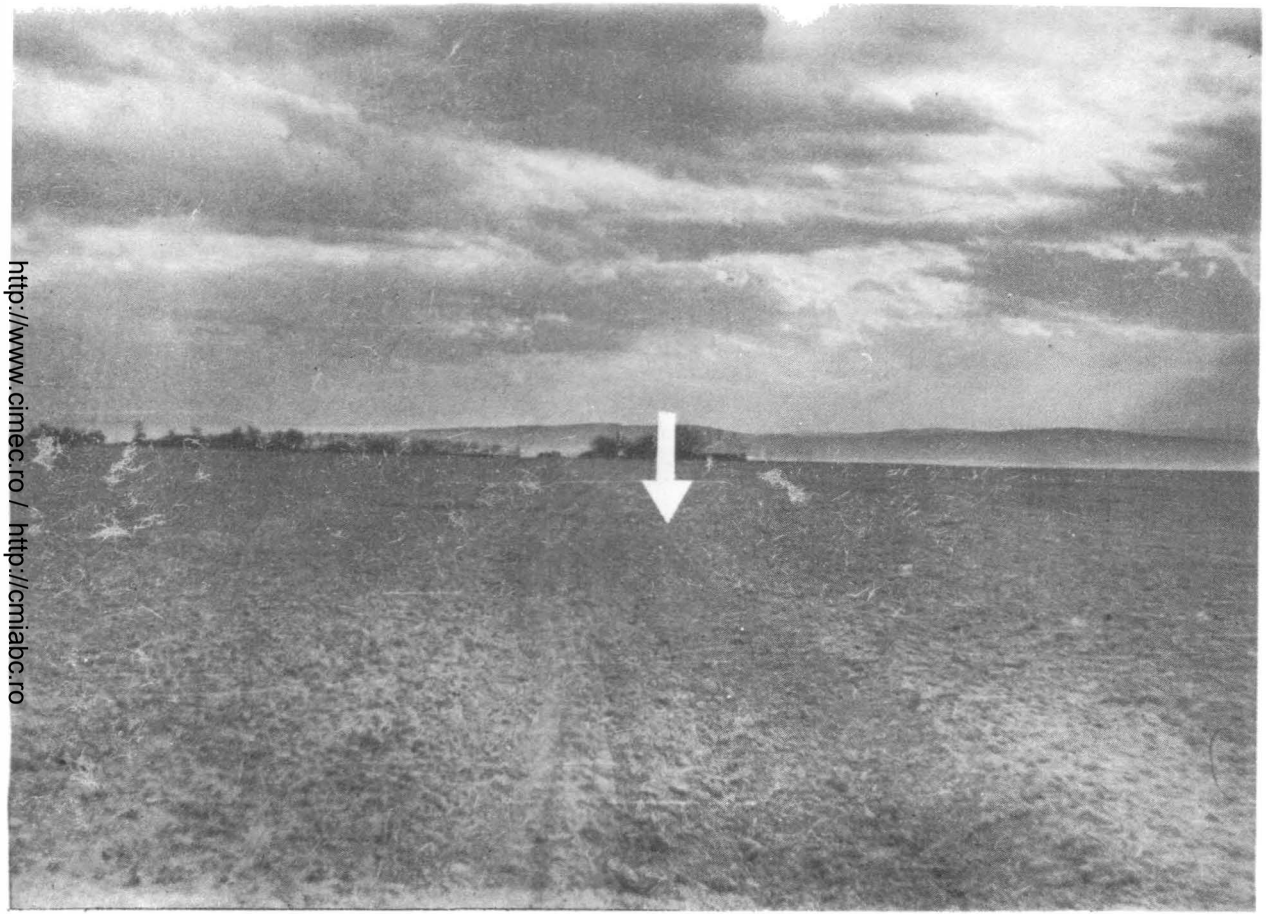

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Pl. I — Muncelul de sus : Vedere generală cu locul descoperirii tezaurului.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

1

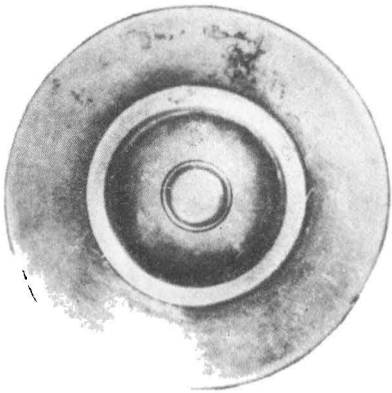

2

3

Pl. II — Muncelul de sus. Vasele 1-2 : 1 — caserola ; 2 — fundul cupei nr. 2 ; 3 — ornamentul cupei nr. 2

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

1

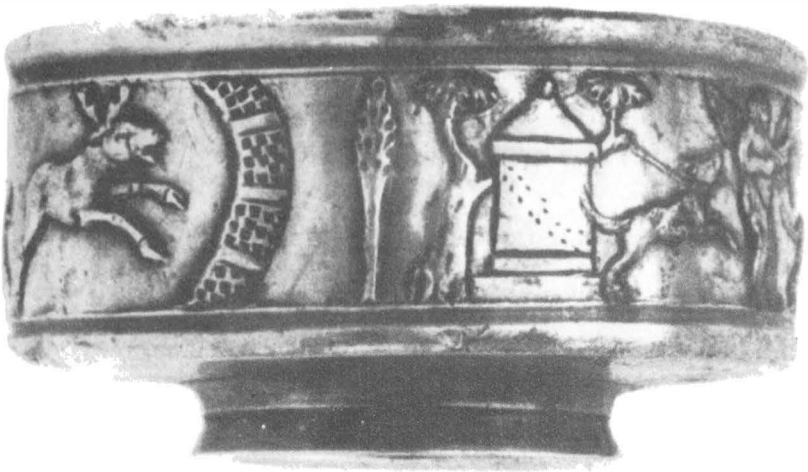

2

Pl. III — Mușcelul de smoc. Vasul din cimitirul bahic.

http://www.dacoromanica.ro

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

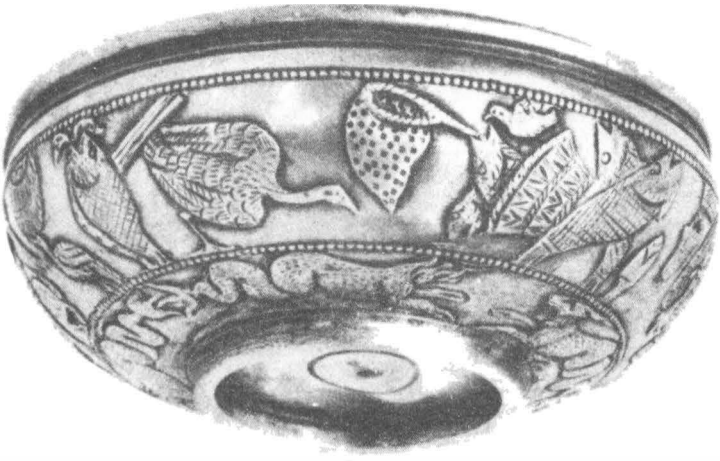

1

2

Pl. IV. http://www.cimec.ro/ http://cimec.ro/ http://www.cimec.ro/

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

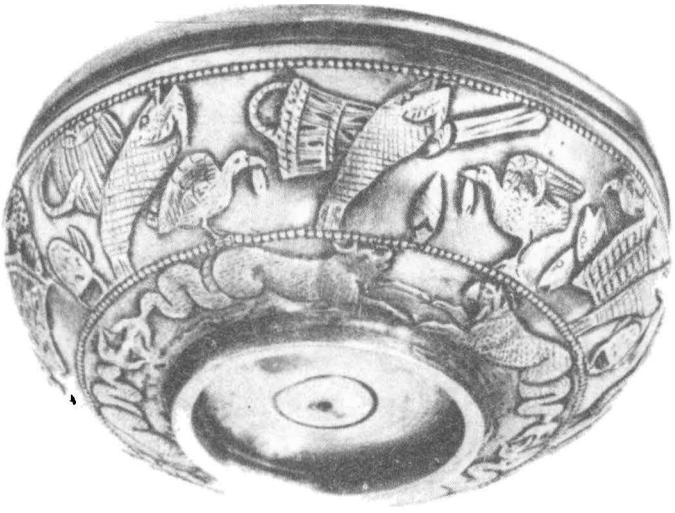

1

2

Pl. V — Muncelul de sus. Vasul nr. 3 : 1 — decorul de pe registrul superior ; 2 — decorul de pe registrul inferior.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

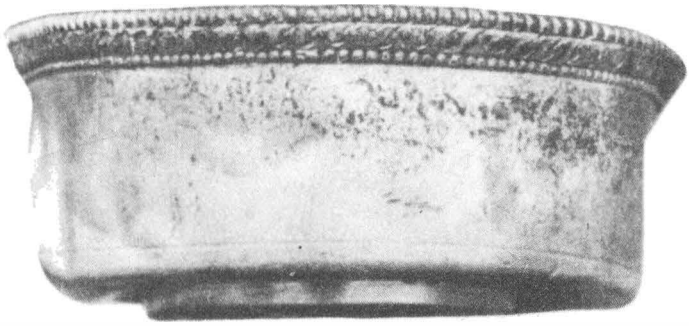

1

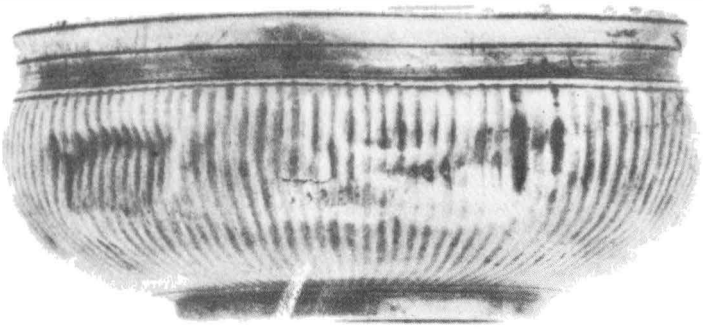

2

Pl. VI — Muntelul de sus. Vasele 1 și 2 : 1 — cupă ; 2 — cupă ;

http://www.cimec.ro http://cmiasb.ro

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

3

Pl. VI — Muncelul de sus. Vasele 4-6 / 3 — fragment din bolul distrus.

http://www.cimec.ro / http://cimabc.ro

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

sau ca *stipendium*[69]. Încă din sec. I e.n., autoritățile romane făceau cadouri de asemenea vase diferiților șefi „barbari", pentru a-i atrage (Tacitus, *Germania*, 5), pentru ca în sec. III e.n., obiceiul răsplătirii în obiecte prețioase — cum ar fi vasele de argint —, să fie uzitat și înăuntrul imperiului (*Historia Augusta, Divus Claudius*, 14, 17; *Probus*, 4).

Pornind de la forma și ornamentul vaselor, este sigur că tezaurul de la Muncelul de Sus a constituit un serviciu de vin, dăruit unui șef carp, poate la începutul sec. III e.n., cînd puterea dacilor carpi era în plină ascensiune.

În sfîrșit, o altă firească întrebare pe care trebuie să ne-o punem este cea referitoare la perioada și condițiile de îngropare. Nici în această privință nu avem mai multă certitudine, deoarece, chiar dacă am lua în considerare tezaurele de denari romani descoperite în apropiere, ascunderea acestora nu corespunde cu data monedei *terminus post quem*[70]. De altfel, la concluzii similare s-a ajuns și în ceea ce privește tezaurele de vase de argint[71]. Și în cazul de la Muncelul de Sus, dacă mai adăugăm că se observă o uzură pronunțată a vaselor, trebuie să presupunem că au fost îngropate cîndva în secolul al III-lea, cînd anumite evenimente i-au silit pe autohtoni să-și ia măsurile de siguranță cuvenite.

În fine, mai adăugăm că tezaurul de la Muncelul de Sus, reprezintă singura descoperire de acest gen găsită pînă acum pe teritoriul țării noastre, adăugînd noi și însemnate date la capitolul toreuticii romane, dar și la cel privitor la nivelul de civilizație atins de triburile autohtone de la răsărit de Carpați, în sec. II—III e.n.

69 H.—J. Eggers, *op. cit.*, I, p. 73; K. Majewski, *Importy rzymskie na ziemiach Słowiańskich*, Wrocław, 1949, p. 20—28; D. Tudor, *loc. cit.*, R. Theodorescu, *Despre periodizarea și unele aspecte ale artei metalelor...*, *op. cit.*, p. 23; V. Mihăilescu-Bîrliba, *Legăturile dintre lumea romană și populațiile „barbare" de la est și nord de Carpații Răsăriteni în prima jumătate a mileniului I e.n., reflectate în primul rînd prin descoperirile monetare* (Rezumatul tezei de doctorat), București, 1975, p. 23—24.

70 V. Mihăilescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 17 și urm.

71 H. B. Walters, discutînd tezaurul de la Chaource, arată că asemenea vase, produse mai ales între 150—250 e.n., au fost îngropate îndeosebi în sec. III e.n. (*op. cit.*, p. XXI).

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

DATE ANTROPOLOGICE PRELIMINARE PRIVIND NECROPOLA CARPICA DE LA BACĂU—HOLT *

de LAURENȚIA GEORGESCU

Cercetările arheologice efectuate în ultimii ani de către colectivul de cercetători ai Muzeului de Istorie și Artă din Bacău [1]; au adus un aport însemnat cunoașterii istoriei populației autohtone de secol. II—III e.n. din zona Bacăului [2].

În anul 1965 „în partea de est a cartierului Șerbănești din municipiul Bacău", în punctul „Lutărie" (sau „Capătul Dealului") a fost descoperită o necropolă de incinerație. Din cauza decapărilor de teren făcute de către locuitorii satului Holt, care luau pămînt pentru chirpici, această necropolă a fost aproape toată distrusă. La săpăturile de control efectuate de către arheologul Viorel Căpitanu s-au descoperit două morminte :

— un mormînt aparținînd unui individ ale cărui oase calcinate au fost depuse direct în groapă (mormînt complet distrus).

— și, un al doilea mormînt — notat M1 —, la care oasele calcinate au fost depuse într-o urnă lucrată la roată, din pastă cenușie, care era acoperită cu un capac din aceeași ceramică lucrat [3] (Planșa I-a) Inventarul descoperit în interiorul urnei, este extrem de bogat și a permis încadrarea acestui mormînt în secolele II—III e.n. [4].

Resturile osoase umane care au fost studiate sînt reprezentate de un număr de 1206 fragmente. Oasele calcinate prezintă o gamă de culori de la alb-gri la gri-albastru închis, aceasta datorită intensității diferite a focului la nivelul diverselor segmente ale scheletului uman. Impregnări cu oxid de fier provenite de la obiectele care au aparținut defunctului și care au fost depuse o dată cu el pe rug apar în nuanțări diferite la nivelul fragmentelor care reprezintă scheletul postoranian.

Ținem să aducem și pe această cale mulțumirile noastre arheologului Viorel Căpitanu care ne-a pus la dispoziție materialul studiat în această lucrare cît și toate datele solicitate.

1 Marilena Florescu și V. Căpitanu, *Arh.Mold.*, VI. 1969, p. 213—275.

2 V. Căpitanu, *Muzeul Național*, II, 1975, p. 293—333.

3 M. Florescu și V. Căpitanu, *op. cit.*, p. 213—275 ; V. Căpitanu, *op. cit.*, p. 293—333.

4 *Ibidem.*

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Craniul individului incinerat este reprezentat de 134 fragmente de dimensiuni care variază între limitele valorilor 74 mm lungime / 49 mm. lățime și 10 mm lățime / 15 mm lungime, iar ca grosime la nivelul calotei între 4 mm. și 7 mm. Gradul de ardere la nivelul craniului este mult mai puternic decît la fragmentele care reprezintă postcranian, astfel încît la 60% din fragmentele calotei tabla externă a osului este detașată de tabla internă. Culoarea oaselor este în general alb sau alb-crem cu excepția fragmentelor care reprezintă occipitalul, sfenoidul și stînca temporalului, care sînt de culoare gri-albastru foarte închis, fără ca cele două table să se desprindă. Probabil individul fiind pus în decubit dorsal pe rug, la nivelul fragmentelor menționate mai sus focul a fost mai puțin intens.

Osul frontal este reprezentat de următoarele fragmente, la care arderea puternică a dus la desprinderea celor două table osoase (externă și internă) cît și la torsionarea unora dintre fragmente :

— un fragment de 74 mm. / 49 mm (lungime/lățime) reprezentînd zona marginii parietale (sutura coronară) cu pars bregma și pars complicata, cu punctări de obliterare.

— un fragment de 47 mm/46 mm din zona tangentă cu sphenoidul.

— un fragment de 33 mm / 24 mm. (lungime/lățime) din zona dreaptă cuprinsă între apofiza zigomatică, marginea infraorbitară, orificiul supraorbitar (cu lama orbitară fracturată de foc), foarte puțin din glabela care proiemină moderat, și cu o noțiune foarte mică din linia temporală superioară marcată vizibil.

— la fragmentul mai sus menționat putem racorda osul zigomatic (malarul) de pe aceeași parte, avînd din el un fragment bine conservat, care ne-a permis să putem estima o orbită de formă rotundă, mare, cu o înălțime de 28 mm.

— același fragment din osul zigomatic (malar) stîng, ne dă aceeași imagine a orbitei ca formă și înălțime. Cele două fragmente de malar sînt de lățime sub medie (estimare), fără reliefuri, poziție fronto-temporală (estimare).

— un fragment reprezentînd creasta frontală internă, sutura nazo-frontală și foarte puțin din oasele nasale.

— avem încă cîteva fragmente din eminența frontală.

Parietalele sînt prezente prin fragmente care fac parte din zona mijlocie a liniei temporale superioare și inferioare :

— zona de tangență cu sutura lamboidă, pars media și pars asterion cu suturile deschise cu 2—3 punctări de obliterare [3], [4].

— la nivelul sphenoidului stîng avem un fragment cu sutura deschisă.

— fragmentele din zona parieto-occipito-mastoidiană, atît din partea dreaptă cît și din partea stîngă au suturile deschise [3], [4].

Restul fragmentelor reprezintă bosele parietale, fără a ne da impresia unor reliefări nici măcar moderate.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Temporalele sînt reprezentate prin porțiunea scamoasă, apofiza zigomatică, groapa articulară și foarte puțin din meatul auditiv extern și stînca temporală.

Cîteva fragmente foarte mici din creastă, fața temporală—conca sphenoidală și corpul sphenoidului ne creionează imaginea acestui os dar nu suficient de clar.

Osul occipital este cel mai bine reprezentat. Avem fragmente din zona protuberanței occipitale externe, a liniei nucale inferioare drepte, zona lambda cu sutura ușor deschisă [5], dar cu mici punți de orbiterare. Șanțul sinusului sagital superior a fost perfect păstrat și după incinerarea individului.

Dimensiunile fragmentelor variază între limitele valorilor 40 mm / 26 mm (lățime/lungime) și 20 mm / 17 mm (lățime/lungime), cu o grosime între 3 mm. și 6 mm., reliefurile fiind slabe.

Mandibula este reprezentată de patru fragmente :

— condilul mandibular stîng, mic, gracil, perfect conservat.

— două fragmente din corpul mandibular, unul din partea dreaptă cuprinsă între limitele alveolelor dinților P_1, P_2, M_1, M_2, M_3 dreapta, iar celălalt fragment este din zona mentonieră, distanța cuprinsă între alveolele lui I_1 dreapta și I_1, I_2 stînga. Aceste două fragmente sînt gracile cu reliefuri slabe, mentonul fiind probabil ușor rotunjit (estimare).

— ultimul fragment este format din ramura mandibulară stîngă cu apofiza coronoidă bine păstrată, rotunjită și mai joasă ca poziție față de condilul mandibular care este ușor distrus. Ca aspect fragmentul este gracil, slab reliefat.

Mandibula a atins stadiul complet de erupție a dinților definitivi de la I_1 la M_3 [6].

Maxila este prezentă printr-un fragment extrem de mic și anume distanța dintre alveolele lui I^1 și I^2 stînga [7].

Scheletul postcranian este reprezentat de 1072 fragmente din toate segmentele corpului cu dimensiuni extrem de diferite, dar cu aspect gracil fără reliefuri puternice.

Cele douăzeci de fragmente care reprezintă humerusul ne dau imaginea unui cap humeral mic, cu o diafiză gracilă fără reliefuri deosebite la nivelul veului deltoidian, și cu o trohleie humerală echilibrată ca mărime și relief cu restul segmentului.

Radiusul și ulna, prezente fiecare prin unsprezece fragmente se profilează gracile. Din oasele mîinii avem opt falange I și II mici cu același aspect de gracilitate.

Avem extrem de multe fragmente din corp, arc și apofiză spinoasă din toată coloana vertebrală. Sacrum este creionat prin promontoriu, aripile sacrului și apofiza articulară superioară de dimensiuni foarte

5 Gy. Acsadi și J. Nemeskeri, *History of Human Lief Span and Mortality*, Akad. Kiado, Budapest, 1970 ; L. Dérobert și G. Fully, *Analele medicinii legale*, XL, 2, martie-aprilie 1960, Paris, p. 154—165 (trad.)

6 G. Olivier, *Pratique antropologique*, Vigot Frères Editeurs, Paris, 1960 ; P. Firu, *Stomatologie infantilă*, Ed. Didactică și Pedagogică București, 1971.

7 *Ibidem.*

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

mici. Cîteva fragmente de creastă iliacă, aripă iliacă și tuberozitate ischiatică conturează destul de slab forma bazinului.

Membrele inferioare spre deosebire de cele superioare, par ceva mai robuste, la nivelul tibiilor remarcîndu-se acolo unde segmentele studiate ne permit, solicitări intense la nivelul inserțiilor musculare.

Toate fragmentele umane calcinate găsite în urnă aparțin unui singur individ. Nu am găsit ca în alte morminte studiate nici un fel de ofrandă [8]. Printre resturile umane din urnă am găsit patru mărgele mari, foarte interesante ca formă, care au făcut probabil parte dintr-un colier ce a parținut incineratului. (Aceste obiecte de inventar vor face obiectul studiului arheologic).

Caracterele morfologice, metrice, aspectul gracil al resturilor umane calcinate, gradul de închidere al suturilor craniene corelat cu stadiul complet al erupției dentare de la nivelul mandibulei ne face să ne înclinăm spre următoarea diagnoză: oasele umane calcinate aparțin unui individ de sex feminin, gracil, în vîrstă de aproximativ 25—30 de ani. Dat fiind că în timpul arderii există posibilitatea clivării suturilor craniene, acordăm un coeficient de ± 5 ani la intervalul de vîrstă în care am încadrat individul studiat mai sus [9].

ANTROPOLOGISCHE BEITRÄGE ÜBER DAS CARPISCHE GRÄBERFELD VON BACĂU-HOLT

Zusammenfassung

Der antropologische Beitrag über die gebrannten Knochenüberraste aus dem Urnangrab 1 von Bacău — Holt neigt zur folgenden Diagnose: Frau, ungefähr 25 — 30 Jahre alt.

VERZEICHNIS DIE TAFELN

Urnangrab 1 von Bacău — Holt

8 D. N. Plopșor și W. Wolski, *Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1975; L. Georgescu, *Studiul antropologic al unei necropole birituale din Cîmpia Română*, manuscris

9 L. Georgescu, *op. cit*

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Fig. 1. — Urnă funerară de la Bucșani, Holt.

http://www.cimec.ro/ http://cimec.ro

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

NOTA DESPRE UN TEZAUR DE MONEDE ROMANE IMPERIALE DIN SECOLUL AL III-LEA DESCOPERIT ÎN MOLDOVA DE JOS

de BUCUR MITREA și GHEORGHE CONSTANTINESCU

În anul 1955 s-a descoperit în orașul Focșani, cu ocazia unor lucrări într-o grădină de pe strada Gherghiesa nr. 15, un tezaur de monede romane imperiale. Din această descoperire au putut fi recuperate 66 exemplare. O primă mențiune în legătură cu acest tezaur a fost dată de doi cercetători locali, Gh. Constantinescu și H. Boos, *SCN*, 1, 1957, p. 470, 4. Împrejurările, condițiile, precum și ori ce alte amănunte în legătură cu această aflare, ne-au rămas, cel puțin, pentru moment, necunoscute.

Monedele găsite se eșalonează cronologic, începînd din secolul al II-lea cu Antonius Pius și se încheie cu cele emise de Trebonianus Gallus și Volusianus (anii 251—253).

Prin natura lui, documentul nostru monetar, reflectă pentru prima oară pe teritoriul Moldovei, structura circulației monetare romane imperiale de la începutul celei de a doua jumătăți a secolului al III-lea al e.n. El ridică o serie de probleme de natură numismatică, precum și altele de natură istorică. La o parte din fiecare categorie de probleme vom încerca să răspundem în cele ce urmează.

Din grupul de probleme de natură numismatică ne vom opri asupra cîtorva aspecte privind monedele din secolul al II-lea rămase în circulație și pe la jumătatea secolului al III-lea, apoi nominalurile care circulau în acest răstimp și în ce proporții, monetăriile care le-au emis, gradul lor de uzare prin folosire.

Pentru a putea urmări modul în care eșalonează pe împărați și numeric monedele din tezaurul nostru, am întocmit o diagramă (fig. 1), precum și tabelul de mai jos, la care am adăugat o coloană în care este notat procentul cu care este creditat fiecare împărat față de totalul numeralului.

Nr. crt.	Numele împăratului	Numărul monedelor	Procentul
1.	Antoninius Pius	1	1,51
2.	Caracalla	1	1,51

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

3.	Elagabal	2	3,03
4.	Severus Alexander	2	3,03
5.	Maximinus Thrax	1	1,51
6.	Gordian III	16	24,24
7.	Filip Arabul	19	28,78
8.	Traianus Decius	4	6,06
9.	Trebonianus Gallus şi Volusianus	20	30,30
	Total	66	99,97 %

Tezaurul de la Focşani, aşa cum el figurează în tabelul de mai sus, ilustrează aşa cum am amintit deja, situaţia monedei romane aflate în circulaţie la începutul celei de a doua jumătăţi a secolului al treilea. Şi constatările se impun de la sine. Din secolul al II-lea avem o singură monedă de la Antoninus Pius, ceea ce reprezintă abia 1,51% din totalul tezaurului. Ea este mult tocită de îndelungata folosire în procesul circulaţiei. Este vorba de un rest, rămas datorită titlului superior al argintului din care este confecţionată.

De la împăraţii anteriori lui Gordian al III-lea, adică pentru o perioadă de peste 30 de ani, depozitul nostru abia dacă poate înregistra şase exemplare. Totul arată că ne aflăm într-o altă etapă, care începe cu Gordian al III-lea. Aceasta înseamnă că perioada de acumulare a putut începe abia în timpul acestui împărat, şi a continuat apoi sub cei următori, care apar cu un procentaj crescînd, culminînd cu Trebonianus Gallus, sub care tezaurul a fost ascuns sau pierdut.

Din punctul de vedere al nominalului avem de înregistrat două categorii de monede : denari şi antoniani.

Primii din ei, denarii, în total şase la număr, reprezentînd circa 9% din total, au fost emişi de Antoninus Pius, Caracalla, Elagabal, Severus Alexander şi Maximinus Thrax, toţi cu cîte un singur exemplar, în afară de Severus, care apare cu două exemplare. Dar aceste nominaluri şi-au încheiat cariera, timpul circulaţiei lor a trecut. Un alt nominal s-a impus o dată cu domnia lui Gordian. Este vorba de antoninian, care apare în tezaur în 60 de exemplare, ceea ce constituie peste 90% din total. Deci în „barbaricum" la populaţiile locale şi cele aflate în migraţie, la începutul celei de a doua jumătăţi a secolului al III-lea nu se mai afla denarul roman cu un înalt titlu de argint din secolul al II-lea, ci antoninianul, cu un titlu mult scăzut şi pe cale de a scădea tot mai mult.

Atelierele în care au fost bătute monedele din tezaurul nostru sînt cele obişnuite : cel al oraşului Roma, care domină cu autoritate, la care se adaugă cu cîteva exemplare, (9), ce au fost monetizate în atelierele din Orient, în special la Antiohia.

Ponderea denarilor din tezaur este scăzută faţă de greutatea normală, din cauza îndelungatei rămîneri în circulaţie. Cea a antoninianilor este în continuă scădere sub diferiţi împăraţi din cauza crizei.

În general, starea de conservare a monedelor este bună, iar pentru cele din vremea lui Gordian şi pînă la Trebonianus Gallus, la cele mai

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

multe chiar foarte bună. Reţinem în special faptul că cele ale ultimului împărat, Trebonianus Gallus, aşa cum am notat şi în Inventarul tezaurului, ele sînt toate în foarte bună stare şi sînt necirculate. Această constatare îşi are importanţa sa. Ea ne arată că îngroparea s-a produs în timpul acestui ultim împărat. Şi cu aceasta ne apropiem de concluziile de natură istorică pe care îngroparea acestui tezaur le ridică.

Pe plan istoric local avem de înregistrat puternicele lupte duse de populaţiile getice sprijinite şi de forţe locale, care încearcă să străpungă dispozitivul roman de apărare. Este cunoscută rezistenţa eroică depusă de împăratul roman Decius la Arbitus, în Moesia. Rezultatul a fost că succesorul lui la purpura imperială, Trebonianus Gallus, pentru a obţine pacea cu populaţiile gotice a trebuit să-i lase să se retragă cu toată prada şi în plus, să le acorde şi subsidii băneşti.

Sub acest aspect monedele celor doi împăraţi prezintă un caracter unitar ce se cere subliniat şi cu această ocazie. Mai întîi este vorba de o singură emisiune, atît la Trebonianus Gallus, cît şi la Volusianus. In al doilea rînd, faptul că sînt necirculate, toate, atît ale primului, cît şi cele ale celui de al doilea împărat, ne îndeamnă să vedem în aceste exemplare primele emisiuni, îndreptate către conducătorii goţi şi locali, pentru asigurarea chiar şi temporară a păcii la Dunărea de Jos.

INVENTARUL TEZAURULUI

1. *Antoninus Pius (Faustina I)*
   AR 3, 25 g, 17 mm. C. c. M. t.
   BMC, 450 Coh [2], 124.
2. *Caracalla (Iulia Domna)*
   AR 3,17 g, 19 mm. C. b. P. t.
   RIC, 373 A, Roma, anii 211—217. Coh [2], 32.
3. *Elagabal*
   Ant 4,71 g, 22 mm. C. sl.
   RIC, 67, Roma, fără dată.
4. *Elagabal (Iulia Paula)*
   AR 3,38 g, 19 mm. C. s. P. t.
   RIC, 211, Antiohia, fără dată. Coh. [2], 6 var.
5. *Severus Alexander*
   AR 2,90 g, 19 mm. C. sl., nt.
   RIC, 32, Roma, anul 223. Coh. [2], 239.
6. *Acelaşi*
   AR 2,74 g, 19 mm. C. b. P. t.
   RIC, 215, Roma sau Antiohia, anii 228—231. Coh. [2], 560.
7. *Maximinus Thrax*
   AR 2,72 g, 22 mm. C. f. b. P. t.
   RIC, 7 A, Roma, anii 235—236. Coh. [2], 7.
8. *Gordian III*
   Ant 4,40 g, 22 mm. C. b.
   RIC, 70, Roma, anul 240. Coh. [2], 314.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

9. *Acelaşi împărat*
Ant 4,10 g, 22 mm. C. s. P. t.
RIC, 83, Roma, anii 241—243. Coh. ², 41.
10. *Acelaşi*
Ant 4,01 g, 23 mm. C. b. P. t.
RIC, 83, Roma, anii 241—243.
11. *Acelaşi.*
Ant 3,90 g, 23 mm. C. b.
RIC, 85, Roma, anii 241—243, Coh. ², 115.
12. *Acelaşi*
Ant 4,65 g, 21 mm. C. b. P. t.
RIC, 86, Roma, anii 241—243. Coh. ², 121.
13. *Acelaşi*
Ant 4,12 g, 22 mm. C. b. P. t.
RIC, 88, Roma, anii 241—243. Coh. ². 250.
14. *Acelaşi*
Ant 4,12 g, 22 mm. C. sl. P.t.
RIC, 92, Roma, anii 241—243. Coh. ², 253.
15. *Acelaşi*
Ant 3,87 g, 24 mm. C. sl. P. t.
RIC, 93, Roma, anii 241—243. Coh. ², 266.
16. *Acelaşi*
Ant 4,67 g, 22 mm. C.b.P.t.
RIC, 95, Roma, anii 241—243. Coh. ². 404.
17. *Acelaşi*
Ant 4,42 g, 23 mm. C. b. P. t.
RIC, 114, Roma, anii 243—244. Coh. ². 98.
18. *Acelaşi*
Ant 3,56 g, 25 mm. C. b. P. t.
RIC, 144, Roma, anii 243—244. Coh. ². 98 var.
19. *Acelaşi*
Ant 4,09 g, 23 mm. C. s. P. t.
RIC, 145, Roma, anii 243—244. Coh. ², 155.
20. *Acelaşi*
Ant 4,09 g, 23 mm. C. b. P. t.
RIC, 153, Roma, anii 243—244. Coh. ², 336.
21. *Acelaşi*
Ant 4,06 g, 23 mm. C. b. P. t.
RIC, 156, Roma, anii 243—244. Coh. ², 353.
22. *Gordian III*
Ant 4,95 g, 21 mm. C. b. P. t.
RIC, 213, Antiohia, anii 242—244. Coh. ², 167.
23. *Acelaşi*
ANT 4,64 g, 21 mm. C. b. P. t.
RIC, 213, Antiohia, anii 242—244. Coh. ², 167.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

24. *Filip Arabul*
Ant 4,23 g, 23 mm. C. b. P. t.
RIC, 29, Roma, anii 244—247. Coh. [2], 32.
25. *Același*
Ant 3,82 g, 22 mm. C. sl.
RIC, 29, Roma, anii 244—247. Coh. [2], 32.
26. *Același*
Ant 4,42 g, 22 mm. C. s.
RIC, 31, Roma, anii 244—247. Coh. [2], 43.
27. *Același*
Ant 3,91 g, 24 mm. C. b. P. t.
RIC, 31, Roma, anii 244—247. Coh. [2], 43.
28. *Același*
Ant 4,09 g, 21 mm. C. b. P. t.
RIC, 31, Roma, anii 244—247. Coh. [2], 43.
29. *Același*
Ant 4,25 g, 23 mm. C. b. P. t.
RIC, 32 b, Roma, anii 244—247. Coh. [2], 55.
30. *Același*
Ant 4,64 g, 24 mm. C. b. P. t.
RIC, 41, Roma, anii 244—247. Coh. [2], 102.
31. *Același*
Ant 4,84 g, 23 mm. C. b. P. t.
RIC, 38 b, Roma, anii 244—247. Coh. [2], 87.
32. *Filip Arabul*
Ant 3,75 g, 26 mm. C. b. P. t.
RIC, 27 b, Roma, fără dată. Coh. [2], 9 var.
33. *Același*
Ant 4,16 g, 24 mm. C. b. P. t.
RIC, 47, Roma, fără dată Coh. [2], 205.
34. *Același*
Ant 3,59 g, 24 mm. C. s. P. t.
RIC, 76, Antiohia, anul 247. Coh. [2],135.
35. *Același*
Ant 4,34 g, 21 mm. C. b. P. t.
RIC, 79, Antiohia, anul 249. Coh. [2], 156.
36. *Același*
Ant 3,93 g, 23 mm. C. b. P. t.
RIC, 69, Antiohia, fără dată.
37. *Același*
Ant 4,13 g, 22 mm. C. b. P. t.
RIC, 77, Antiohia, fără dată. Coh. [2], 134, var.
38. *Același*
Ant 3,87 g, 23 mm. C. b. P. t.
RIC, 85, Antiohia, fără dată.
39. *Filip Arabul (Otacilia Severa)*
Ant 4,41 g, 24 mm. C. b. P. t.
RIC, 54, Roma, anii 244—247. Coh. [2], 14.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

40. *Aceeaşi*
Ant. 4,13 g, 23 mm. C. b. P. t.
RIC, 125 c, Roma, anii 246—248. Coh. ², 4.

41. *Aceeaşi*
Ant 3,55 g, 23 mm. C. b. P. t.
RIC, 125, c, Roma, anii 246—248. Coh. ², 4.

42. *Aceeaşi*
Ant 4,41 g, 22 mm.
RIC, 133, Antiohia, fără dată. Coh. ², 42.

43. *Traianus Decius*
Ant 3,75 g, 23 mm. C. b. P. t.
RIC, 21 b, Roma, anii 249—251. Coh. ², 86.

44. *Acelaşi*
Ant 2,98 g, 23 mm. C. b. P. t.
RIC, 21 b, Roma, anii 249—251. Coh. ², 86.

45. *Acelaşi*
Ant 3,52 g, 23 mm. C. s. P. t.
RIC, 7 c, Roma, anul 249 ? Coh. ², 111.

46. *Traianus Decius (Etruscilla)*
Ant 4,57 g, 21 mm. C. sl.
RIC, 59 b, Roma, fără dată. Coh. ², 19.

47. *Trebonianus Gallus*
Ant 4,75 g, 22 mm. C. f. b. Necirculat.
RIC, 33, Roma. anii 251—253. Coh. ², 37. (Rv. Felicitas Publica).

48. *Acelaşi*
Ant 4,24 g, 22 mm. C. f. b. Necirculat.
RIC, 34, Roma, anii 251—253. Coh. ², 37. (Rv. Felicitas Publica, în cîmp dr., o stea).

49. *Acelaşi*
Ant 3,53 g, 22 mm. C. f. b. Necirculat.
RIC, 34, Roma, anii 251—253. Coh. ², 37.

50. *Acelaşi*
Ant 3,06 g, 23 mm. C. f. b. Necirculat.
RIC, 34, Roma, anii 251—253. Coh. ², 37.

51. *Acelaşi*
Ant 3,69 g, 23 mm. C. f. b. Necirculat.
RIC, 34, Roma, anii 251—253. Coh. ², 37.

52. *Acelaşi*
Ant 3,82 g, 22 mm. C. f. b. Necirculat.
RIC, 34, Roma, anii 251—253. Coh. ², 37.

53. *Trebonianus Gallus*
Ant 2,92 g, 22 mm. C. f. b. Necirculat.
RIC, 34, Roma, anii 251—253. Coh. ², 37.

54. *Acelaşi*
Ant 3,96 g, 22 mm. C. f. b. Necirculat.
RIC, 34, Roma, anii 251—253. Coh. ², 37.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

55. *Acelaşi*
Ant 3,29 g, 22 mm. C. f. b. Necirculat.
RIC, 34, Roma, anii 251—253. Coh. ², 37.
56. *Acelaşi*
Ant 3,48 g, 22 mm. C. f. b. Necirculat.
RIC. 34, Roma, anii 251—253. Coh. ², 37.
57. *Acelaşi*
Ant 3,78 g, 22 mm. C. f. b. Necirculat.
RIC, 34, Roma, anii 251—253. Coh. ², 37.
58. *Acelaşi*
Ant 3,18 g, 22 mm. C. f. b. Necirculat.
RIC, 34, Roma, anii 251—253. Coh. ², 37.
59. *Acelaşi*
Ant 3,86 g, 23 mm. C. b.
RIC, 34, Roma, anii 251—253. Coh. ², 37.
60. *Acelaşi*
Ant 3,43 g, 22 mm. C. f. b. Necirculat.
RIC, 34, Roma, anii 251—253. Coh. ², 37.
61. *Acelaşi*
Ant 3,50 g, 22 mm. C. f. b. Necirculat.
RIC, 34, Roma, anii 251—253. Coh. ², 37.
62. *Acelaşi*
Ant 3,71 g, 21 mm. C. f. b. Necirculat.
RIC, 34, Roma, anii 251—253. Coh. ², 37.
63. *Trebonianus Gallus*
Ant 3,60 g, 22 mm. C. f. b. Necirculat.
RIC, 34, Roma, anii 251—253. Coh. ², 37.
64. *Acelaşi*
Ant 3,89 g, 22 mm. C. f. b. Necirculat.
RIC, 34, Roma, anii 251—253. Coh. ², 37.
65. *Volusianus*
Ant 4,21 g, 22 mm. C. f. b. Necirculat.
RIC, 168, Roma, anii 251—253. Coh. ², 25. (Tip rv. Concordia Augg).
66. *Acelaşi*
Ant 3,26 g, 22 mm. C. f. b.
RIC, 168, Roma, anii 251—253. Coh. ², 25.

PRESCURTĂRI

C.b.	Conservarea bună.
C.b.P.t.	Conservarea bună. Puţin tocit.
C.f.b.P.t.	Conservarea foarte bună. Puţin tocit.
C.s.P.t.	Conservarea satisfăcătoare. Puţin tocit.
C.sl.	Conservarea slabă.
C.s.M.t.	Conservarea satisfăcătoare. Mult tocit.
C.sl.nt.	Conservarea slabă. Netocit.
C.sl.P.t.	Conservarea slabă. Puţin tocit.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

NOTE SUR UN TRÉSOR DE MONNAIES ROMAINES IMPERIALES DU III-e SIÈCLE DÉCOUVERT DANS LA MOLDAVIE INFÉRIEURE

Résumé

Dans la ville de Focşani, de la Moldavie inférieure, on a découvert un trésor de 66 monnaies romaines imperiales. De ce trésor, six sont des deniers du II-e et de la première moitié du III-e siècle, tandis que le reste de 60, sont des antonianini, émis par des empereurs de Gordien à Trebonianus Gallus. (Cf. la Diagramme, fig. 1).

Les émissions monétaires de Trébonien, comme aussi celles de Volusien, sont chaqune d'un même type. Ils sont presque fleurs de coin. Cela nous indique que sont des premières émissions monétaires de ces empereurs.

Leur présence dans la Moldavie est expliquée comme tribut payé à des Gothes, qui ont attaqué la Mésie Inférieure en 251.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Diagramme avec la répartition numérique des monnaies par empereurs.
1. Antoninus Pius
2. Caracalla
3. Elagabal
4. Severus Alexander
5. Maximinus Thrax
6. Gordien III
7. Philippe l'Arabe
8. Traianus Decius
9. Trebonianus Gallus et Volusianus

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

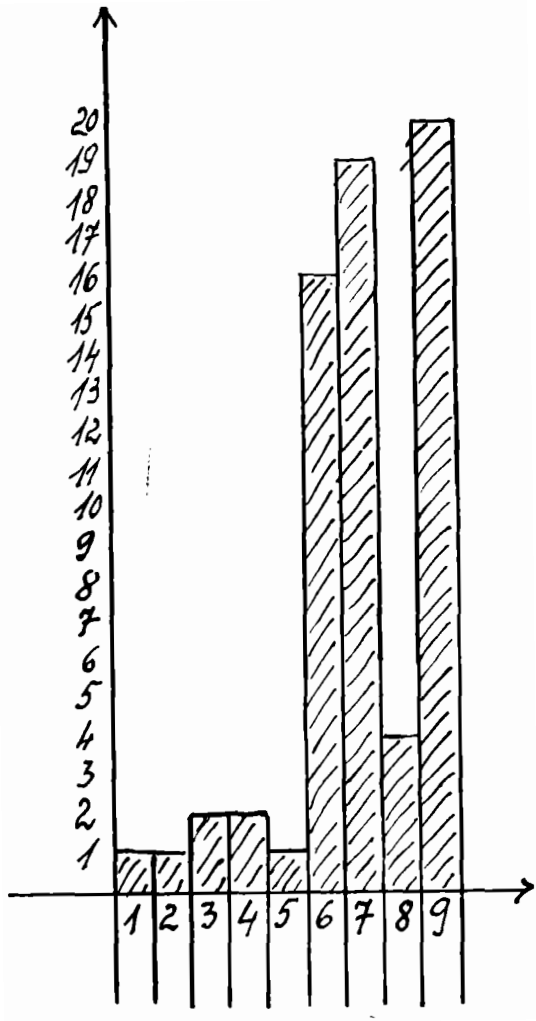

Fig. 1. Diagramă cu repartizarea numerică şi pe împăraţi a monedelor din tezaur. 1. Antoninus Pius, 2. Caracalla, 3. Elagabal, 4. Severus Alexander, 5. Maximinus Thrax, 6. Gordian III, 7. Filip Arabul, 8. Traianus Decius, 9. Trebonianus Gallus şi Volusianus.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

TEZAURUL DE DENARI ROMANI IMPERIALI DESCOPERIT LA DEALUL PERJULUI (COM. ONCEȘTI, JUD. BACĂU)

de VIOREL CĂPITANU

Tezaurul pe care-l prezentăm în nota de față a fost descoperit în anul 1975 cu ocazia arăturilor de primăvară, de către mai mulți locuitori din satul Bărboasa, comuna Onceşti [1] și este alcătuit din 49 de denari romani imperiali.

Aflînd de această descoperire, inginerul agronom Bîrtoi Gheorghe de la C.A.P. Onceşti s-a deplasat imediat la fața locului procedînd cu mult tact la recuperarea monedelor.

După ce a înștiințat Muzeul de Istorie și Artă din Bacău, la cîteva zile ne-am deplasat la fața locului pentru cercetări.

Satul Dealul Perjului face parte din comuna Onceşti și este așezat pe un platou paralel cu șoseaua națională Bacău—Tecuci.

Locul unde a fost descoperit tezaurul se află în partea de sud a satului Dealul Perjului, la cîteva zeci de metri de actualul sediu al C.A.P., în partea de vest, acolo unde a existat locuința și grădina învățătorului Păvăluță Neculai.

Pe acest platou au fost identificate cu mulți ani în urmă resturile unei așezări din epoca bronzului, cultura Monteoru, faza Ic_2 [2].

Așezarea de aici are aspectul unei adevărate cetăți cu pante abrupte în partea de vest.

Pe raza comunei Onceşti în afară de cercetări de suprafață s-au efectuat săpături arheologice sistematice la Bărboasa, într-o necropolă carpică din sec. III e.n. pe dealul Gălănești, descoperindu-se circa 300 de morminte de incinerație [3] și în așezarea carpică de pe „Topliță", unde au fost descoperite mai multe locuințe de suprafață și bordeie din secolele II—III e.n. [4].

Săpături de salvare s-au mai făcut într-o așezare neolitică pe Laz la „Țintirim", aparținînd fazei Cucuteni A precum și în punctul Cioara,

1 Monedele au fost descoperite de cetățenii: Andone Ioan II, Pavăl Gheorghe, Romanciuc Jenică, și Țarălungă Spiridon.
2 Marilena Florescu și Viorel Căpitanu, în Arheologia Moldovei, VI, 1969, p. 254.
3 Viorel Căpitanu, în Muzeul Național, II, 1975, p. 298—323.
4 Săpături, Viorel Căpitanu. Material inedit.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

din comuna Onceşti, unde au fost descoperite un număr de 16 morminte de incineraţie cu un bogat inventar aparţinînd populaţiei carpice din sec. III e.n. [5].

Ar mai fi de adăugat că urme daco-carpice au mai fost descoperite şi pe Dealul Bisericii din satul Bărboasa, la numai 1 km. spre vest de locul unde a fost descoperit tezaurul, dar săpături sistematice pentru această epocă în acest loc nu s-au făcut.

Rezultatele cercetărilor arheologice de pe raza comunei Onceşti au făcut obiectul mai multor studii [6], încît în cele ce urmează ne vom referi numai la tezaurul monetar propriuzis.

S-a procedat mai întîi la deschiderea unei secţiuni cu dimensiunile de 10×4 m, în zona în care au fost date la iveală monedele, pînă la adîncimea de 0,80 m.

Cu ocazia săpăturilor, la adîncimea de 0,40 m, în pămîntul răscolit au mai fost descoperite încă 2 monede, una de la Traian şi cealaltă de la Hadrian, confirmîndu-se în felul acesta locul descoperirii tezaurului.

În urma cercetărilor efectuate la Dealul Perjului se pot face următoarele precizări :

Tezaurul a fost îngropat la adîncimea de 0,40 m, la baza stratului vegetal şi depozitat într-un vas probabil de dimensiuni mici, din pastă poroasă, cu pereţii foarte subţiri, de factură carpică. Cîteva fragmente de la buza şi fundul vasului au fost descoperite printre bolovani şi pămîntul răvăşit de cei care au căutat monede. În vas se aflau probabil un număr de circa 52 de monede din care 47 ne-au fost predate, 2 au fost descoperite de noi cu ocazia cercetărilor, iar 3 au fost luate de fiul lui Pavăl Gheorghe, conducător auto şi care a motivat că le-a pierdut. Cu toate încercările noastre de a intra în posesia monedelor ne-a fost imposibil.

In urma identiifcării monedelor din acest tezaur rezultă că ele se succed pe o perioadă de timp cuprinsă între domniile lui Vespasianus (anul 70 e.n.) şi cea a lui Antoninus Pius (anul 141 e.n.).

In ordine cronologică pe împăraţi acest tezaur se prezintă astfel : Vespasianus 8, Titus 3, Domiţianus 7, Nerva 1, Traianus 10, Hadrianus 18, Antoninus Pius 1, hibridă 1 (Rv. Domiţianus, Av. Hadrianus). (Tabel I).

Aşadar monedele din tezaurul de la Dealul Perjului aparţine unei perioade de timp cuprinsă între anii 70 şi 141 e.n., fiind vorba de o succesiune a tuturor împăraţilor între Vespasianus şi Antoninus Pius, dar cu număr de monede diferite : Hadrianus 18, Vespasianus 8, Traianus 10, Domiţianus 7, Titus 3, Nerva 1, Antoninus Pius 1, hibridă 1.

În totalitate monedele descoperite la Dealul Perjului reprezintă denari romani imperiali bătuţi în atelierele Romei.

Monedele din tezaurul de la Dealul Perjului au o greutate totală de 155,20 gr., iar greutatea medie a denarilor variază de la emisiune la

5 Viorel Căpitanu, op. cit. p. 317—323.
6 C. Buzdugan şi Viorel Căpitanu, în Carpica I, 1968 ; Viorel Căpitanu. în Carpica VII. 1975, p. 63—116.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

emisiune. Cele mai scăzute greutăţi se întîlnesc la unele emisiuni de la Vespasianus 2,75 gr. Traianus 2,80 g, Hadrianus 2,85 g, iar cele mai ridicate la unele emisiuni de la Hadrianus care ating greutatea de 3,55 g (2 exemplare). (Tabelul II).

În ceea ce priveşte diametrul monedelor, majoritatea emisiunilor se încadrează între 17—19 mm cu excepţia a 7 monede care au un diametru de 20 mm.

Starea de conservare a monedelor din tezaurul de la Dealul Perjului este în general foarte bună cu o singură excepţie de la Vespasinus, care este bună.

Monedele au fost tratate în laboratorul de restaurare al muzeului nostru, înlăturîndu-li-se crusta de oxid verde-albăstrui, recăpătîndu-şi culoarea iniţială alb-argintie.

Argintul folosit pentru baterea monedelor este de bună calitate, iar denarii au fost emişi în monetăriile Romei.

Tezaurul monetar descoperit la Dealul Perjului se alătură ultimelor descoperiri din Moldova[7] şi reprezintă un document preţios privind legăturile comerciale ale populaţiei autohtone cu lumea romană la răsărit de Carpaţi, într-o perioadă în care civilizaţia geto-dacă ajunge la apogeu.

Îngroparea tezaurelor monetare din Moldova, din ultima decadă a sec. II. e.n. trebuie pusă pe seama sarmaţilor care se aşează în această perioadă pe teritoriul Moldovei, punct de vedere îmbrăţişat de prof. Bucur Mitrea şi acceptat de majoritatea cercetătorilor[8]. Acest lucru este dovedit în zona la care ne referim şi de prezenţa unui mormînt sarmatic descoperit recent în comuna Onceşti, în punctul Dealul Puiului, la circa 1,500 km de locul unde a fost descoperit tezaurul.

Monedele au un procentaj de 950‰ argint şi se înşiruie pe o perioadă de timp de aproximativ 70 de ani.

Prezentăm în continuare catalogul monedelor care sînt inventariate de la nr. 14.150 la 14.197 în ordine cronologică, cu acelaş număr de ordine şi în planşe.

7 Virgil Bîrliba-Mihăilescu, *Populaţiile barbare de la est şi nord de carpaţii răsăriteni în prima jumătate a mileniului I e.n., reflectată în primul rînd prin descoperirile monetare*. Rezumatul tezei de doctorat, Bucureşti, 1975 ; *Ibidem*, în Memoria Antiqvitatis, II, 1970, p. 182—283 ; Şeiva Sanie şi Viorel Căpitanu, în Cercetări istorice, 1975, p. 69—81 ; Virgil Mihăilescu Bîrliba şi Ioan Mitrea, *Tezaurul de la Măgura*, 1977.

8 Bucur Mitrea, în Memoria Antiqvitatis, II, 1970, p. 262.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Tabel I

Nr. crt.	Împăratul si membrii familiei imperiale	Anii de domnie	Anii între care se datează monedele	Total
1.	Vespasianus	69—79	70—74	8
2.	Titus	79—81	80	3
3.	Domiţianus	81—96	81—94	7
4.	Hibridă Rv. Domiţianus Av. Hadrianus	 81—96 117—138	94—134	1
5.	Nerva	96—97	96	1
6.	Traianus	97—117	103—117	10
7.	Hadrianus	117—138	118—138	18
8.	Antoninus Pius : Faustina I	138—161	141	1

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Tabel II

Nr. crt.	Împăratul și membrii familiei imperiale	Greutatea medie	Numărul de monede cu greutatea considerată			Greutate în grame	
			Normală 3,41—2,80 g.	Sub normală (—2,80 g)	Peste normală (+3,41 g.)	Maximă	Minimă
1.	Vespasianus	3,15	7	1	—	3,20	2,75
2.	Titus	3,00	3	—	—	3,25	2,95
3.	Domițianus	3,10	7	—	—	3,00	3,45
4.	Hibridă	3,15	1	—	—	3,15	
5	Nerva	3,20	1	—	—	3,20	
6.	Traianus	3,20	8	1	1	3.55	2,80
7.	Hadrianus	3,15	17	—	1	3,55	2,85
8	Antoninus Pius Faustina I	3,25	1	—	1	3,25	

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

CATALOGUL MONEDELOR *

VESPASIANUS

1. AR. Greut. 2,75 g. diam. 18 mm, RIC 30, anii : 70—72, C : foarte bună.
2. AR. Greut. 3,25 g. diam. 18 mm, RIC 131, anii : 78—79, C : foarte bună.
4. AR. Greut. 3,15 g. diam. 17 mm, RIC 37, anii : 70—72, C : foarte bună.
5. AR. Greut. 3,15 g. diam. 20 mm, RIC 124, anii : 75—79, C : foarte bună.
6. AR. Greut. 3,00 g. diam. 17 mm, RIC 42, anii : 72—73, C : foarte bună.
7. AR. Greut. 3,10 g. diam. 17 mm, RIC 155, anii 71—72, C : bună.
8. AR. Greut. 3,20 g. diam. 20 mm, RIC 73, anul 74, C : foarte bună.

TITUS

9. AR. Greut. 3,00 g. diam. 17 mm, RIC 25 a, anul 80, C : foarte bună.
10. AR. Greut. 2,95 g. diam. 18 mm, RIC 21 a, anul 80, C : foarte bună.

TITUS : DOMIȚIANUS

11. AR. Greut. 3,25 g. diam. 18 mm, RIC 50, anul 80, C : foarte bună.

DOMIȚIANUS

12. AR. Greut. 3,35 g. diam. 18 mm, RIC 178, anii : 93—94, C : foarte bună.
13. AR. Greut. 3,30 g. diam. 19 mm, RIC 177, anii : 93—94, C : foarte bună.
14. AR. Greut. 3,20 g. diam. 19 mm, RIC 93, anul 87, C : foarte bună.
15. AR. Greut. 3,00 g. diam. 18 mm, RIC 23, anul 81, C : foarte bună.
16. AR. Greut. 3,45 g. diam. 20 mm, RIC 101, anul 87, C : foarte bună.
17. AR. Greut. 3,10 g. diam. 19 mm, RIC 45, anul 80, C : foarte bună.
18. AR. Greut. 3,15 g. diam. 18 mm, RIC 18, anul 81, C : foarte bună.
19. Monedă hibridă. Rv. Domițianus, Av. Hadrianus, AR. Greut. 3,15 g., diam. 18 mm, RIC 179, anul 94, C : foarte bună.

NERVA

20. AR. Greut. 3,20 g. diam. 17 mm, RIC 24, anul 96, C : foarte bună.

TRAIANUS

21. AR. Greut. 3,10 g. diam. 20 mm, RIC 356, anii : 114—117, C : foarte bună.
22. AR. Greut. 3,40 g. diam. 17 mm, RIC 147, anii : 103—111, C : foarte bună.
23. AR. Greut. 3,20 g. diam. 20 mm, RIC 128, anii : 103—111, C : foarte bună.
24. AR. Greut. 3,10 g. diam. 19 mm, RIC 111, anii : 103—111, C : foarte bună.
25. AR. Greut. 2,80 g. diam. 18 mm, RIC 337, anii : 114—117, C : foarte bună.

* Pentru identificarea monedelor am folosit Catalogul RIC.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

26. AR. Greut. 3,10 g. diam. 18 mm. RIC 129, anii : 103—111 C :
27. AR. Greut. 3,10 g. diam. 19 mm, RIC 180, anii : 103—104, C : foarte bună.
28. AR. Greut. 3,30 g. diam. 18 mm, RIC 243, anii : 112—114, C : foarte bună.
29. AR. Greut. 3,20 g. diam. 19 mm, RIC 243, anii : 112—114, C : foarte bună.
30. AR. Greut. 3,10 g. diam. 19 mm, RIC 142, anii : 103—111, C : foarte bună.

TRAIANUS HADRIANUS

31. AR. Greut. 3,55 g. diam. 18 mm, RIC 14, anii : 119—122, C : foarte bună.

HADRIANUS

32. AR. Greut. 2,85 g. diam. 18 mm, RIC 39 b. anul 118, C : foarte bună.
33. AR. Greut. 2,95 g. diam. 19 mm, RIC 77, anii : 119—122, C : foarte bună.
34. AR. Greut. 3,10 g. diam. 19 mm, RIC 169, anii : 125—128, C : foarte bună.
35. AR. Greut. 3,40 g. diam. 18 mm, RIC 77, anii : 119—122, C : foarte bună.
36. AR. Greut. 3,35 g. diam. 18 mm, RIC 44, anul 118, C : foarte bună.
37. AR. Greut. 3,25 g. diam. 18 mm, RIC 94, anii : 119—122, C : foarte bună.
38. AR. Greut. 3,00 g. diam. 19 mm, RIC 77, anii : 119—122, C : foarte bună.
39. AR. Greut. 3,05 g. diam. 18 mm, RIC 92, anii : 119—122, C : foarte bună.
40. AR. Greut. 3,10 g. diam. 18 mm, RIC 77, anii : 119—122, C : foarte bună.
41. AR. Greut. 3,30 g. diam. 19 mm, RIC 191, anii : 125—128, C : foarte bună.
42. AR. Greut. 3,25 g. diam. 20 mm, RIC 176, anii : 125—128, C : foarte bună.
43. AR. Greut. 3,15 g. diam. 18 mm, RIC 222, anii : 132—134, C : foarte bună.
44. AR. Greut. 3,15 g. diam. 18 mm, RIC 163, anii : 125—128, C :
45. AR. Greut. 3,10 g. diam. 19 mm, RIC 202, anii : 125—128, C : foarte bună.
46. AR. Greut. 3,15 g. diam. 19 mm, RIC 149, anii : 125—128, C : foarte bună.
47. AR. Greut. 3,55 g. diam. 18 mm, RIC 327, anii : 134—138, C : foarte bună.
48. AR. Greut. 3,15 g. diam. 19 mm, RIC 181, anii : 125—128, C : foarte bună.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

ANTONIUS PIUS : FAUSTINA I

49. AR. Greut. 3,25 g. diam. 18 mm, RIC 379 ; după anul 141, C : foarte bună.

LE TRESOR DE MONNAIES ROMAINES IMPÉRIALES DE DEALU PERJULUI, COM. ONCEŞTI, DÉP. BACĂU

(Résumé)

En 1975 sur le territoire de la Commune Onceşti — Dealu Perjului (dép. Bacău) on a découvert un trésor composé de 49 deniers romains imperiales. La plus anciennes monnaie est de l'epoque de Vespasian (69—79) la dernière est de l'epoque de Antoninus Pius (138—161).

Le trésor de Dealu Perjului — Onceşti contribuie à l'agrandissement de information du territoire de la Moldavie avec l'Empire romaine entre le I-ere -II ème siècle de n.é.

EXPLICATION DES PLANCHES

Pl. I. — Dealu Perjului. Monnaies du trésor.
Pl. II. — Dealu Perjului. Monnaies du trésor.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

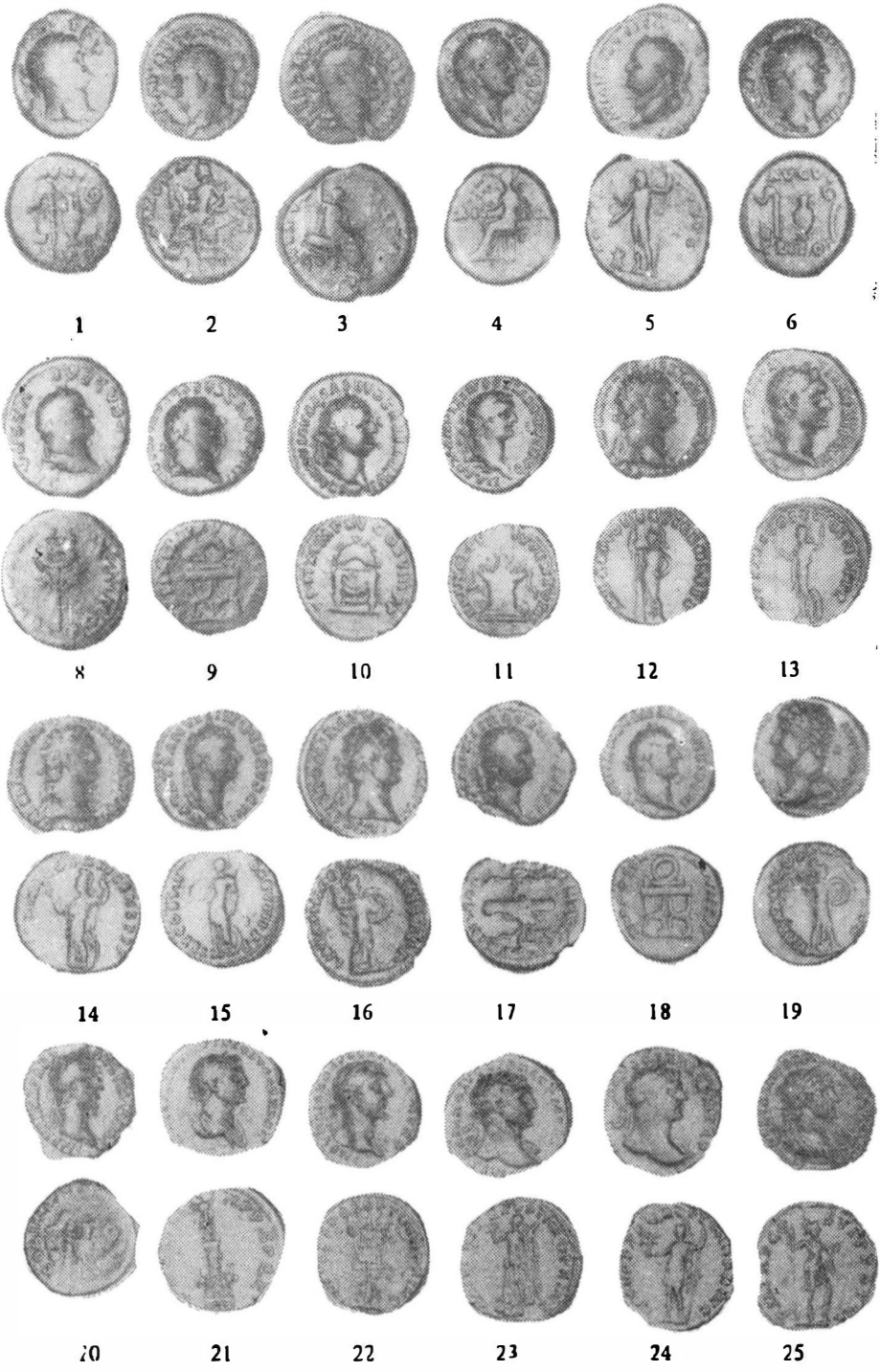

Pl. I. — Dealu Perjului. Monede din tezaur.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

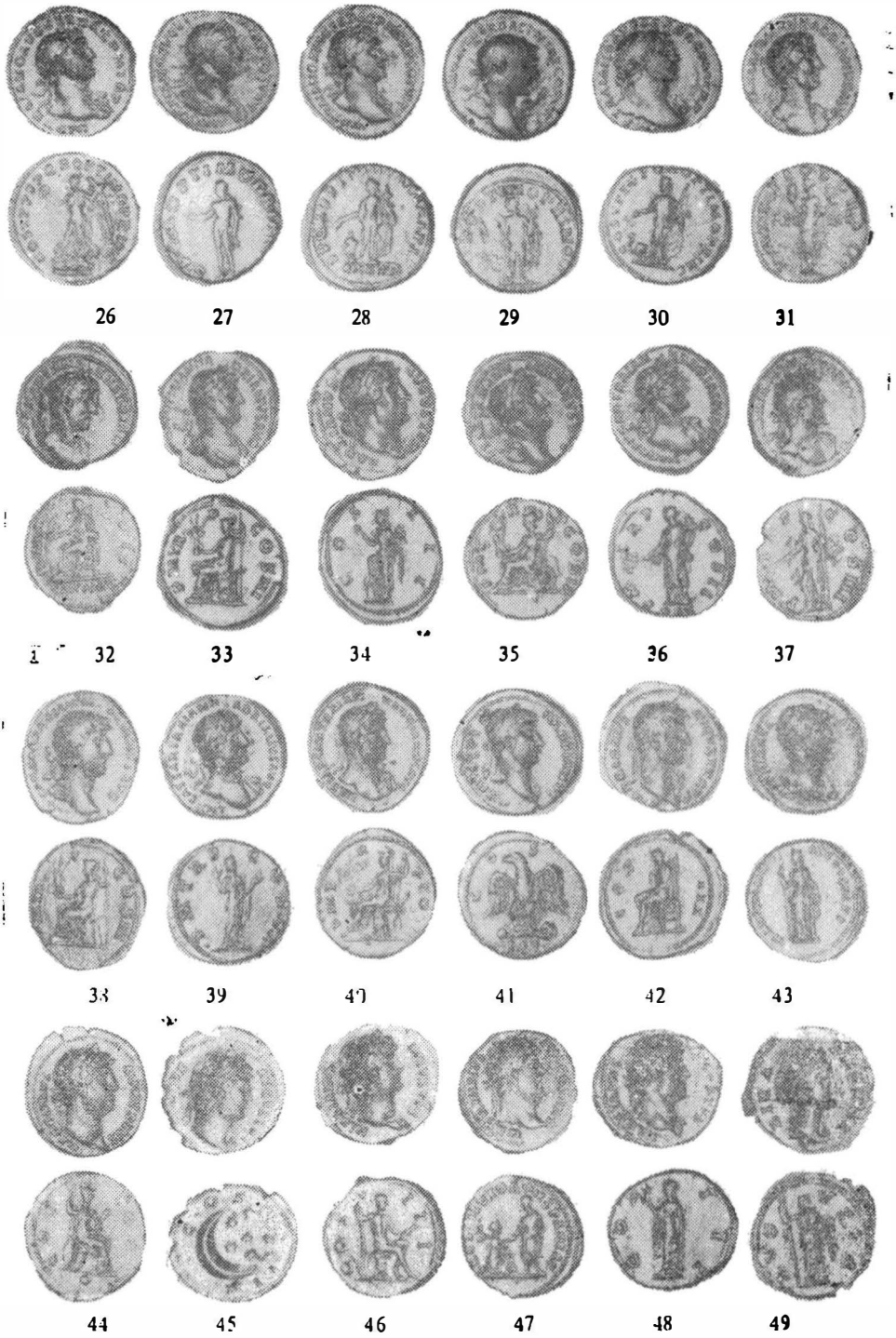

Pl. II — Dealu Perjului. Monede din tezaur.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

AŞEZAREA PREFEUDALĂ DE LA IZVOARE—BAHNA (II) CONTRIBUŢII LA ARHEOLOGIA EPOCII DE FORMARE A POPORULUI ROMÂN

de IOAN MITREA

Cercetările arheologice efectuate în anii 1971—1972, în aşezarea prefeudală de la Izvoare—Bahna, punctul „La pod la Hărmăneşti", au avut drept rezultat descoperirea a patru locuinţe, cu un inventar relativ numeros şi variat.

Analiza materialelor descoperite, în primele două campanii de cercetări arheologice, a permis atribuirea celor patru complexe de locuire şi a aşezării în genere, secolului al VIII-lea şi primei jumătăţi a sec. al IX-lea [1].

Continuarea cercetărilor arheologice în cadrul a cinci campanii de săpături, între anii 1973—1977, a dus la descoperirea unei întinse aşezări, cu numeroase complexe de locuire şi anexe gospodăreşti [2].

Dacă cercetările efectuate în anii 1973—1975, spre latura de vest a aşezării, au condus la descoperirea a trei noi locuinţe ce aparţin aşezării din epoca formării poporului român, în ultimele patru secţiuni, săpate în 1976, înspre aceeaşi latură de vest a aşezării, nu s-a mai surprins vreun nou complex prefeudal. Această constatare ne-a determinat să apreciem că în această zonă se află limita de vest a aşezării. Din campania anului 1976 săpăturile arheologice au continuat la nord de suprafaţa cercetată în anii anteriori, la cca. 150—200 m, într-o porţiune de teren, situată tot pe malul drept al pîrîului Băhnişoara, acolo unde prin cercetările de suprafaţă, repetate, s-au găsit deseori mici fragmente ceramice prefeudale. În această parte a aşezării (notată sectorul B), prin secţiuni trasate pe direcţia EV şi dinspre partea de nord a terasei, spre latura de sud, respectiv spre zona cercetată în anii precedenţi, s-au descoperit noi locuinţe şi anexe gospodăreşti. Subliniind faptul că cele două sectoare, fac parte din aceeaşi aşezare, menţionăm

1 Ioan Mitrea, *Carpica*, VI, 1973—1974, p. 55 şi urm.

2 Referiri asupra descoperirilor de la Izvoare—Bahna s-au mai făcut şi cu alte prilejuri. Astfel, asupra rezultatelor din anii 1971—1973 cf. I. Mitrea, *Crisia*, IV, 1974, p. 73 şi urm.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

că săpăturile din sectorul B al așezării, au confirmat observația făcută în sectorul A, și anume că așezarea prefeudală a cuprins în special buza terasei, pe o distanță de cca. 60—70 m de la margine.

De asemenea s-a observat că în amplasarea locuințelor, locuitorii așezării prefeudale, au ținut seama de configurația terenului, preferînd apropierea de pîrîul din marginea terasei, dar evitînd unele albieri și viroage ce favorizau formarea torenților din ploi și topirea zăpezilor, torenți ce le-ar fi primejduit adăposturile. Așa se explică probabil că în porțiunea de teren cercetată prin secțiunile XXX—XXXVI, unde configurația terenului se prezintă sub forma unei albieri, străbătută pe mijloc de o viroagă, nu s-au descoperit complexe de locuire sau anexe gospodărești.

Cercetările arheologice, în așezarea de la Izvoare — Bahna, din anii 1973—1977, au dus la descoperirea unor noi complexe ce pot fi datate în sec. VIII—IX, alături de care însă s-au descoperit și complexe aparținînd unei faze mai vechi de locuire, ce poate fi atribuită secolelor VI—VII e.n. Așadar, cercetările din anii 1973—1977 au avut drept rezultat nu numai sporirea materialelor ce caracterizează așezarea din sec. VIII—IX, cunoscută prin săpăturile din 1971—1972, ci și delimitarea, în cuprinsul aceleeași așezări, a unei faze mai vechi, din secolele VI—VII. Pe baza observațiilor stratigrafice și tipologice, s-a dovedit că peste urmele de locuire mai vechi din comuna primitivă (neolitic tîrziu și La téne) în acest loc, deosebit de favorabil locuirii omenești, s-a dezvoltat o întinsă așezare, în epoca formării poporului român, ale cărei începuturi pot fi plasate în secolele VI—VII e.n. și în care viața acelorași comunități, autohtone, a continuat, așa cum arată materialele arheologice descoperite, pînă în prima jumătate a sec. al IX-lea. Arheologic pot fi surprinse două faze în evoluția acestei așezări. O fază mai veche, corespunzînd sec. VI—VII, și o fază nouă aparținînd sec. al VIII-lea cu prelungiri probabil pînă în sec. al IX-lea. Între cele două faze, există o continuitate de viață, dovadă prezența în aceleași locuințe uneori a materialelor caracteristice sfîrșitului primei faze și începutului celei de a doua faze de locuire. Aceste locuințe ar putea fi atribuite unei etape caracteristice sec. VII—VIII.

In cele ce urmează, pentru o mai bună sistematizare și încadrare cronologică, vom prezenta pe complexe și epoci descoperirile arheologice efectuate în așezarea de la Izvoare-Bahna, în anii 1973—1977.

A. Complexele din faza veche a așezării prefeudale (secolele VI—VII)

Locuința VI—1974. A fost descoperită în secțiunea a XVI-a, aproape de marginea de vest a așezării. Este un semibordei, de mici dimensiuni, avînd formă rectangulară în plan, colțurile rotunjite, laturile de 3,10 × 3,30 m, iar adîncimea gropii de maximum 0,70 m față de nivelul prefeudal de călcare (fig. 1/1). Pe latura de NV a avut un cuptor din lut, cruțat la săpare, de formă circulară în plan, cu diametrul de 1,30 m și înălțimea bolții de cca. 0,30 m. Vatra cuptorului, ca și pereții, prezentau urme puternice de arsură, în grosime de 6—7 cm., ceea ce dove-

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

dește o folosire îndelungată. În umplutura acestei locuințe s-a găsit un inventar sărăcăcios. Această constatare, ca și faptul că nu s-au găsit urme care să indice o distrugere prin incendiu, ne face să apreciem că semibordeiul a fost părăsit de cei ce l-au folosit, fără a pleca probabil în altă parte, ci construindu-și o nouă locuință în cadrul aceleași așezări ; dovadă existența unui nivel mai nou, ce aparține perioadei imediat următoare.

Inventar. S-au găsit cîteva fragmente ceramice, provenind de la vase borcan, de mici dimensiuni, lucrate cu mîna. Buza acestor vase, era puțin arcuită (fig. 5/1—3) sau uneori aveau doar un început de buză, realizată prin tragerea în exterior, între degete, a gurii vasului, după modelare (fig. 5/2). S-a găsit și un ac de os (fig. 8/12 ; fig. 9/9).

Locuința VII—1975. Descoperită înspre marginea de SV a așezării, în secțiunea a XIX-a, este de tipul locuințelor mai mult adîncite în pămînt, un bordei, de formă rectangulară, cu laturile de 3,80 × 4,50 m, colțurile rotunjite, adîncimea gropii bordeiului variind, în funcție de panta terenului, între 0,75—0,95 m (fig. 1/2). La limita nivelului prefeudal de călcare, suprafața locuinței era de cca. 17,10 m.p. În colțul de N al gropii bordeiului s-au găsit resturile prăbușite ale unui cuptor din pietre (bolovani de rîu și piatră spartă). Pietrele de la baza cuptorului, fixate cu lut, delimitau o vatră, albiată cu 16—20 cm sub nivelul podelei, puternic arsă, de formă ovală, avînd gura orientată spre SV, respectiv spre mijlocul locuinței. Aproape de colțul de est al bordeiului s-a găsit un grup compact de pietre, fixate, fără urme intense de ardere, constituind probabil o vatră mică deschisă, folosită temporar.

Inventar. S-au găsit mai multe fragmente ceramice, majoritatea provenind din vase confecționate exclusiv cu mîna. (fig. 6/4—5, 7 ; 7/1—2). Sînt fragmente din vase borcan, din pastă poroasă. Unele fragmente provin din borcane avînd gura tăiată drept, sau puțin trasă înăuntru, vase evident de factură slavă (fig. 6/6,12 ; 7/3).

S-au găsit și cîteva fragmente de tipsii (fig. 6/9 ; 7/5, 22/22).

Din categoria ceramicii lucrate la roată, evident de tradiție autohtonă, menționăm un fund de vas și un fragment din corpul vasului. confecționat din pastă cu microprundișuri în compoziție (fig. 6/10). Alte obiecte : două fusaiole întregi de formă cilindrică (fig. 8/15—16), două fragmente de fusaiole (fig. 8/10, 14), și un fragment din lama unui cuțit (fig. 8/4).

Locuința VIII—1976. A fost descoperită înspre marginea de NE a suprafeței cercetate, în secțiunea a XXIII-a. Este un bordei de mici dimensiuni, cu laturile de 3,30×3,00 m, adîncimea gropii, ale cărei colțuri sînt rotunjite, variind între 0,65 și 1,05 m, în funcție de panta terenului (fig. 1/3). În colțul de vest al gropii bordeiului s-a găsit o vatră deschisă din pietre. Vatra propriuzisă avea o formă aproape dreptunghiulară, colțurile rotunjite, fiind puțin albiată față de nivelul podelei și puternic arsă.

Pe suprafața podelei, bătătorită și nu lipită, s-au găsit mai multe pietre împrăștiate, provenind de la vatră, cărbuni și cîteva fragmente

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

ceramice. Sărăcia materialului aflat în groapa bordeiului, poate fi interpretată ca un indiciu, că această locuință a fost părăsită, împrejurare în care au fost ridicate probabil obiectele ce mai puteau fi folosite. *Inventar.* Materialul descoperit este sărăcăcios, constînd din cîteva fragmente ceramice, aflate pe podea sau între pietrele vetrei, ce provin din vase de tip borcan, de mici dimensiuni, lucrate cu mîna, dintr-o pastă poroasă, cu cioburi în compoziție. Singurul ornament întîlnit pe aceste fragmente ceramice, constă din alveole executate cu unghia, pe buza vasului înainte de ardere (fig. 6/1—2). Menționăm și un fragment ceramic, dintr-un vas lucrat la roată din pastă nisipoasă, ornamentat cu linii simple vălurite.

Locuința IX—1976. Este situată spre capătul dinspre vest al secțiunii a XXIV-a, fiind locuința cu dimensiunile cele mai mici, descoperită pînă acum în așezarea de la Izvoare-Bahna. Are laturile de cca. 2,00×2,50 m, groapa puțin săpată în pămînt, adîncimea acesteia, variind între 0,30—0,45 m (fig. 1/4 ; 3/1). Mijlocul locuinței este mai adîncit, marginile dinspre laturile de nord și sud sînt ceva mai înalte, formînd un fel de laviță, cruțate din pămîntul viu la săpatul gropii semibordeiului. Pe latura de vest, aproximativ pe mijloc, a fost construit un cuptor din pămînt, în cea mai mare parte cruțat la săpat, partea finală a bolții însă fiind probabl realizată din lut frămîntat. Cuptorul, de mici dimensiuni, avea diametrul de 1,05 m, bolta scundă, cu înălțimea maximă de cca. 0,25—0,30 m, vatra fiind mai sus decît podeaua locuinței.

Pereții cuptorului erau puternic arși, iar grosimea arsurii vetrei era de 6—7 cm. Gura cuptorului orientată spre mijlocul locuinței, a fost întărită prin folosirea cîtorva bolovani mai mari. Cîteva pietre s-au găsit și în interiorul cuptorului. La baza cuptorului, lîngă peretele gropii semibordeiului, era o albiere de mici dimensiuni în care se trăgea cenușa și cărbunii.

Tot în fața cuptorului, în partea mai adîncă a podelei, era o groapă lungă de cca. 0,75 m, lată de 0,50 m cu adîncimea maximă de 0,25 m, folosită probabil pentru șezut.

Inventar : S-au găsit cîteva fragmente ceramice, provenind din vase borcan, lucrate cu mîna, din pastă poroasă, cu cioburi în compoziție. Pe două fragmente de buză se află un decor format din alveole, imprimate cu unghia în pasta moale a vasului (fig. 6/3).

Locuința XII—1977. Surprinsă parțial în secțiunea a XXXVIII-a, această locuință de dimensiuni mari, se întinde pînă în secțiunea următoare, a XXXIX-a, ocupînd firește și spațiul dintre aceste două secțiuni. Este un bordei, cu laturile de cca. 4,00×4,50 m, de formă rectangulară în plan orizontal, avînd colțurile mult rotunjite, iar adîncimea părții săpate în pămînt, variind între 0,70—0,80 m (fig. 2/1 ; 3/2).

În colțul de nord al bordeiului, la oarecare distanță de pereți, s-au păstrat „in situ" pietrele mari de la baza unui cuptor din pietre (pietrar) ; restul bolovanilor fiind împrăștiați pe podea sau în umplutura de deasupra podelei. Pietrele, înfipte puțin în pămînt, delimitau o vatră arsă

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

puternic (6—7 cm) și adîncită cu 10—15 cm. față de podea. Printre pietrele prăbușite din bolta pietrarului s-au găsit mai multe fragmente ceramice și cîteva bucăți dintr-o „vatră portativă".

În colțul de est al bordeiului s-a găsit un cuptor din lut, cruțat la săpare, cu vatra în formă circulară, avînd diametrul de 0,85 m și gura orientată spre vest, respectiv spre interiorul locuinței. Vatra cuptorului din lut era mai jos decît nivelul podelei. Nu s-a putut determina cu exactitate înălțimea bolții cuptorului.

De-a lungul laturilor de vest și mai ales de est ale bordeiului s-au găsit mai multe bucăți de cărbuni proveniți din arderea unor bîrne și lătunoaie, folosite la susținerea pereților.

Inventar. În umplutura bordeiului, mai ales în zona pietrarului și printre pietrele prăbușite ale acestuia, s-a găsit o mare cantitate de ceramică, (fig. 5/5, 7—9 ; 7/11—16).

Predomină ceramica lucrată cu mîna (85%), majoritatea nedecorată (87%) sau ornamentată (13%) cu alveole și creștături pe buză (fig. 5/5, 8—9). Cu excepția unui fragment de tipsie, toate fragmentele ce provin din vase lucrate cu mîna, sînt din vase de tip borcan, de dimensiuni mici și mijlocii, avînd gura mai largă decît fundul, buza mai mult sau mai puțin răsfrîntă. Fundurile vaselor lucrate cu mîna, întotdeauna din pastă grosieră, cu cioburi în compoziție, de regulă sînt groase.

Ceramica lucrată la roată, reprezintă 15% din totalul ceramicii aflate în această locuință. Printre pietrele prăbușite de la pietrar, în apropierea vetrei, s-au găsit trei fragmente ceramice, din pastă fină, cenușie, care provin dintr-un vas lucrat la roata rapidă, ceramică de evidentă tradiție Sîntana de Mureș. Cîteva fragmente ceramice, aflate în umplutura gropii semibordeiului, provin din vase de tip borcan, lucrate la roata înceată, fiind decorate cu ornament din benzi de linii drepte sau vălurite. Este posibil ca aceste cîteva fragmente, să fi fost antrenate în umplutura gropii bordeiului, după părăsirea acestuia, din nivelul mai nou al așezării prefeudale. Tot din lut, menționăm patru fragmente provenite din marginea unei „vetre portative" (fig. 22/12) cu pereții groși de cca. 4,5 cm. Aceste bucăți de vatră portativă s-au găsit printre bolovanii răvășiți, proveniți de la pietrar.

Alte obiecte de inventar : un vîrf de săgeată din fier cu trei aripioare (fig. 8/2 ; 9/1), o verigă rotundă din fier, provenind de la o cataramă (fig. 8/7 ; 9/8), un fragment dintr-o altă cataramă din fier (fig. 8/8 ; 9/5), o jumătate dintr-o fusaiolă (fig. 8/13 ; 9/10) și două împungătoare din os, fragmentare (fig. 8/9, 11).

Locuința XIII—1977. Groapa acestei locuințe a fost atinsă parțial în secțiunea a XXXVII-a. Este de tipul locuințelor puțin adîncite în pămînt, între 0,34—0,42 m, un semibordei deci, cu laturile de 3,55×3,10 m (fig. 2/2). Colțul de nord al semibordeiului suprapune umplutura unei gropi La tène. În colțul de sud al semibordeiului s-au păstrat cîteva pietre ce delimitau o vatră deschisă de mici dimensiuni. Pe vatră s-au găsit cîteva fragmente ceramice.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Inventar: În umplutură și mai ales pe podea s-au găsit 12 fragmente ceramice. Dintre acestea, 8 fragmente, găsite pe podea, mai ales printre pietrele de la vatră, provin din vase de tip borcan, lucrate cu mîna; un fragment fiind decorat cu alveole pe buză (fig. 7/7).

Aceste fragmente ceramice, asigură încadrarea locuinței în prima fază a așezării prefeudale de la Izvoare—Bahna. În partea de sus a umpluturii, s-au găsit trei fragmente ceramice lucrate la roata înceată, cu decor de linii vălurite (fig. 5/4, 6; 7/4), sau benzi de linii drepte, fragmente antrenate probabil încă din vechime, din nivelul mai nou al așezării.

Tot în partea de sus a umpluturii, respectiv la limita nivelului de călcare din epoca prefeudală, s-a găsit un fragment ceramic cenușiu ce provine dintr-un vas lucrat la roata rapidă, din pastă fină, prezentînd ca decor două striuri drepte, orizontale (fig. 7/9).

Alături de ceramică, în groapa semibordeiului s-au găsit și cîteva obiecte din fier și anume: un cuțit întreg, aflat pe podea (fig. 8/3; 9/3), un fragment de cuțit găsit în umplutură, precum și o psalie (fig. 8/5; 9/6).

Vetre în aer liber.

Vatra nr. 1—1975. Înspre capătul de NV al secțiunii a XIX-a la 0,50 m față de nivelul actual de călcare s-a găsit o vatră simplă, în aer liber. Între pietrele de la vatră, ale cărei dimensiuni nu depășeau 0,32 ×0,37 m, și în apropierea acestora, s-au găsit cîteva fragmente ceramice lucrate cu mîna. Un fragment era ornamentat cu alveole pe buză.

Vatra nr. 2—1976. În mijlocul secțiunii a XXIX-a, spre capătul de vest, la limita nivelului prefeudal de calcare, se afla un grup de 12 pietre, cărbuni, care constituiau o vatră temporară, în aer liber. Dimensiunile acestei vetre, de formă aproximativ circulară, erau de cca. 0,30 ×0,35 m. S-a găsit un fund de vas și un fragment de tipsie.

Vatra nr. 4—1977. Aproximativ la jumătatea secțiunii a XLII-a, spre latura de NV, la 0,50 m față de nivelul actual de calcare, s-a găsit o vatră lutuită, de formă aproximativ ovală, grosimea arsurii fiind de 10—12 cm. S-au găsit 3 fragmente ceramice prefeudale.

Vatra nr. 5—1977. Tot în secțiunea a XLII-a, la cca. 22 m vest de vatra nr. 4, s-a găsit o vatră, din pietre, de formă aproximativ circulară, cu diametrul de 0,50×0,55 m. Vatra a fost realizată la nivelul prefeudal de călcare, fiind albiată față de acesta cu 10—12 cm. Pe vatră, printre pietre și în jurul vetrei, s-au găsit cîteva fragmente ceramice prefeudale.

Între pietrele de la vatră s-a găsit și o limbă de cuțit (fig. 9/4).

Vatra nr. 6—1977. În aceeași secțiune a XLII-a, la 3 m vest de vatra nr. 5, s-a dezvelit o vatră, făcută tot din cîteva pietre, cu puține urme de arsură. Realizată tot la nivelul prefeudal de călcare, cu dimensiunile de cca. 0,40×0,30 m, această vatră a fost puțin folosită. S-au găsit trei fragmente ceramice: un fragment din fundul unui vas lucrat cu mîna, un fragment mic cu alveole pe buză și un fragment de tipsie.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Toate aceste vetre, construite în aer liber, erau folosite pentru nevoi gospodărești, cu predilecție în timpul verii, așa cum se obișnuia în mediul sătesc pînă aproape în zilele noastre.

B. *Complexele din faza mai nouă a așezării prefeudale — secolele VIII—IX*

Locuința V—1973. Este un bordei de formă rectangulară în plan, avînd colțurile rotunjite, cu laturile de 4,80×5,00 m, adîncimea gropii variind între 0,90—1,10 m, față de nivelul vechi de călcare (fig. 4/1). La colțurile bordeiului s-au surprins gropi în care au fost înfipți stîlpi ce susțineau pereții și acoperișul. În colțul de nord al gropii bordeiului, la mică distanță de pereți, a fost un cuptor din piatră spartă și bolovani de rîu, fixați cu lut. Vatra, ca și pietrele de la bază, prezentau urme puternice de arsură, ceea ce indică o folosire îndelungată a cuptorului.

În pămîntul din umplutura gropii bordeiului s-au găsit bucăți de lipitură (cu urme de ardere), de la pereții locuinței, iar înspre latura de vest mulți cărbuni și resturi de bîrne carbonizate. Pe baza acestor indicii se poate aprecia că această locuință a fost distrusă printr-un incendiu. Pentru această încheiere pledează și marea cantitate de material descoperită în groapa bordeiului care, în cazul unei părăsiri în condiții normale a locuinței, ar fi fost luat de posesori, așa cum s-a constatat în alte numeroase cazuri. Cînd vorbim de o mare cantitate de material, avem în vedere nu numai ceramica, ci mai ales unele obiecte mai greu de procurat sau executat și care mai puteau fi folosite (cuțite din fier, împungătoare din os, fusaiole).

Inventar. În umplutură, dar mai ales pe podeaua locuinței, s-a găsit o mare cantitate de ceramică, lucrată cu mîna și la roată. Raportul dintre cele două categorii ceramice este de 47% ceramică lucrată exclusiv cu mîna și 53% ceramică lucrată la roată.

Ceramica lucrată cu mîna este reprezentată prin fragmente provenite de la vase borcan, de diferite mărimi, lucrate dintr-o pastă poroasă cu cioburi în compoziție și mai rar cu microprundișuri. Aceste vase, au gura mai largă decît fundul, care este mai gros decît pereții vasului, buza mai mult sau mai puțin răsfrîntă (fig. 11/3, 5, 6, 15, 19). Pe vasele lucrate cu mîna se întîlnește mai des un ornament din alveole și crestături (fig. 11/3, 5, 15, 19), rareori se găsesc alveole și pe corpul vasului, sau decor din linii incizate drepte și vălurite.

Tot lucrate cu mîna au fost și castroanele cu pereții groși, reprezentate prin mai multe fragmente. Cîteva fragmente indică un castron de formă tronconică, decorat cu striuri neregulate (fig. 11/18).

Ceramica lucrată la roată este reprezentată de numeroase fragmente, din care prin întregire s-au obținut părți mai mari de vase. Unele vase par a fi fost lucrate la o roată cu turație lentă, dintr-o pastă în care predomină ca degresant în compoziție cioburile pisate și sporadic microprundișuri (fig. 11/4, 11). E posibil ca în acest caz să avem de-a face cu vase confecționate cu mîna și doar îndreptate la roată.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Majoritatea vaselor lucrate la roată, au fost confecționate dintr-o pastă cu nisip și microprundișuri în compoziție, fiind realizate la o roată cu turație medie (fig. 11/1—2 , 10, 12 ,16—18 ; 16/7).

Vasele lucrate la roata cu turație medie, dintr-o pastă cu nisip și în special ou microprundișuri în compoziție, ca și eventual vasele, în număr mai mic e drept, lucrate la roată cu turație lentă, dintr-o pastă cu cioburi în compoziție, sînt de forma borcanelor de dimensiuni mici și mijlocii, cu pereții și fundurile mai subțiri decît în cazul vaselor executate exclusiv cu mîna și au buza răsfrîntă (fig. 11/1—2 ; 16/7). Ceramica lucrată la roata cu turație lentă și medie, a fost ornamentată în totalitate, cu motive formate din benzi de linii drepte sau vălurite, adîncite în pasta moale a vasului, înainte de ardere (fig. 11/1, 2, 4, 7, 8—14 , 16—17).

Cîteva fragmente, aparțin speciei ceramice cenușii, lucrate dintr-o pastă de bună calitate, cu nisip în compoziție. Aceste vase au fost confecționate la o roată cu turație rapidă.

În afară de ceramică s-au mai găsit 27 împungătoare de os finisate sau indicînd un început de finisare (fig. 18/1—13 ; 19/1—14), un fragment dintr-o piatră cu urme adînci de la ascuțirea împungătoarelor (fig. 19/15), trei fusaiole (fig. 21/8—10) dintre care una ornamentată cu cercuri paralele incizate (fig. 20/12, 21/9). Mai menționăm cîteva obiecte din fier și anume fragmente de lame de cuțit precum și un cuțit (pumnal ?), aproape întreg, de o formă mai rar întîlnită (fig. 20/1 ; 21/1). Cuțitul—pumnal are mînerul în secțiune dreptunghiulară, lama cu un tăiș, iar partea finală a mînerului desfăcută și arcuită, formînd două cîrlige(amintind de pumnalele scitice cu antene !).

Locuința X—1976. A fost descoperită aproape de capătul vestic al secțiunii a XXVI-a. Este un semibordei, de formă aproape pătrată în plan, cu laturile de cca. 4,00×4,20 m, avînd colțurile mult rotunjite, adîncimea părții săpate în pămînt variind între 0,65—0,75 m (fig. 4/2). Probabil că pe latura de est, aproximativ pe mijloc, unde s-a surprins un mic prag, s-a aflat intrarea în locuință. Spre colțul de nord al gropii semibordeiului, la cca. 0,70 m. de pereți, a fost un cuptor din piatră spartă și bolovani de rîu fixați cu lut din care s-a păstrat vatra, arsă pe o adîncime de 5—6 cm., construită la nivelul podelei, avînd o formă dreptunghiulară, cu dimensiunile de cca. 0,90×0,60 m și delimitată fiind de un paviment din pietre, dintre care unele înfipte bine în pămîntul viu al podelei. Marea majoritate a bolovanilor de la pietrar s-au găsit împrăștiați în jurul vetrei. Podeaua locuinței a fost doar bătătorită și nu lutuită.

Inventar. S-a găsit un inventar bogat și variat. Menționăm în primul rînd o mare cantitate de ceramică. Unele fragmente provin din vase de tip borcan, cu fundul gros, corpul ovoidal, buza răsfrîntă, lucrate cu mîna dintr-o pastă cu cioburi în compoziție. Din această categorie s-a găsit un vas spart în mijlocul locuinței (fig. 13/2) precum și unul aflat printre bolovanii împrăștiați de la pietrar, în apropiere de vatră (fig. 13/1). Alte numeroase fragmente, provin din vase ce nu s-au putut întregi. Vasele borcan lucrate cu mîna sînt uneori ornamentate pe buză cu

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

alveole sau crestături (fig. 12/2 ; 13/1, 2). Tot cu mîna au fost lucrate și tipsiile, din care s-au găsit mai multe fragmente.

Unele tipsii au marginea aproape dreaptă, de cele mai multe ori însă fiind răsfrîntă sau arcuită. Buza tipsiilor este deseori groasă rotunjită și mai rar mult subțiată.

Numeroase fragmente ceramice provin din vase borcan lucrate la roata înceată, (fig. 12/9), (unele probabil lucrate cu mîna și doar îndreptate la roată), sau la roata cu turație medie, dintr-o pastă mai bună. Aceste vase au fost ornamentate cu striuri drepte sau cu benzi de linii drepte alternînd cu benzi de linii vălurite, (fig. 12/1—3 ; 13/3, 5, 7). În umplutura gropii semibordeiului sau pe podea, s-au mai găsit două fusaiole (fig. 20/11), trei împungătoare din os (fig. 20/7, 9, 10) și cîteva bucăți de zgură. *Locuința XI—1976*. A fost surprinsă în secțiunile XXVI și XXVII, și este de tipul locuințelor de suprafață, apărînd sub forma unei „platforme" pe care s-au găsit fragmente de chirpic, pietre, cărbuni, cenușă și fragmente ceramice. Suprafața ce indică conturul locuinței se înscrie într-o formă aproximativ rectangulară (fig. 4/3).

Podeaua locuinței, bătătorită, se afla la nivelul prefeudal de călcare. În colțul de nord al locuinței de suprafață s-au găsit resturile unei vetre simple, deschise, realizată din lespezi și piatră spartă.

Paramentul din pietre, înconjura o vatră de formă aproape ovală, avînd gura spre mijlocul încăperii.

Inventar. În suprafața ocupată de locuință, s-au găsit mai multe fragmente ceramice. Cîteva fragmente provin din vase borcan, lucrate cu mîna, fiind ornamentate cu alveole pe buză (fig. 12/5, 7—8). Cele mai multe fragmente ceramice provin din vase lucrate la roată.

Din această categorie, majoritatea vaselor au fost lucrate la roata înceată sau cu turație medie, din pastă cu microprundișuri în compoziție, fiind decorate cu striuri drepte, sau benzi de striuri drepte și vălurite (fig. 12/6). Două fragmente de buză sînt ornamentate atît în exterior, cît și pe fața interioară.

Din vase lucrate la roata rapidă din pastă fină cenușie s-au găsit două fragmente ceramice (fig. 12/4).

Pe podea s-a găsit un împungător de os (fig. 20/8) și o fusaiolă. *Locuința XIV—1977*. Surprinsă în secțiunea a XL-a, la sud-est de L 13, are aproape forma unui trapez cu laturile mari de cca. 4,50 și 4,00 m, iar cele scurte de cca. 3,50 și respectiv 3,25 m, avînd colțurile mult rotunjite, adîncimea părții săpate în pămînt variind între 0,80—1,05 m (fig. 4/4).

În colțul de nord al bordeiului s-a descoperit un pietrar, cu marginea de est lipită de peretele locuinței și gura orientată spre sud-est. Bolovanii mari de la baza pietrarului, fixați cu lut și înfipți parțial în pămînt, înconjurau o vatră ovală, puțin adîncită în pămînt față de podea și puternic arsă. Printre pietrele răspîndite prin dărîmarea pietrarului s-au găsit trei fragmente dintr-o „vatră portativă".

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Inventar. S-au găsit 179 fragmente ceramice, care provin de la vase lucrate cu mîna (73,3%), la roata înceată (13,8%) sau la roata rapidă (12,9%).

Fragmentele ceramice cele mai numeroase, provin din vase borcan, de mărime mică, mijlocie şi mai rar mari, lucrate cu mîna, dintr-o pastă cu cioburi în compoziţie şi foarte rar microprundişuri (care pot fi şi din compoziţia naturală a lutului folosit pentru vase).

Fundurile acestor vase, şi uneori şi pereţii, sînt mult îngroşate (fig. 15/14 ; 17/6 ; 7). Borcanele lucrate cu mîna au fost în majoritatea cazurilor ornamentate pe buză cu alveole sau crestături (fig. 14/1, 2, 5 ; 15/2, 3, 10).

Tot din categoria vaselor lucrate cu mîna fac parte şi tipsiile, din care s-au descoperit mai multe fragmente (5,3% din totalul ceramicii din această locuinţă) (fig. 14/9, 11 ; 15/9 ; 17/14 ; 22/11, 20, 21). Cîteva fragmente proveneau din aceeaşi tipsie care s-a întregit (fig. 15/9 ; 22/11).

Din pastă poroasă, grosolană, avînd în compoziţie cioburi dar probabil şi paie, a fost lucrată o „vatră portativă", folosită la prăjitul boabelor, din care s-au găsit trei fragmente de margine, cu pereţii groşi (fig. 15/12 ; 22/23).

Dintr-o pastă mai bună cu microprundişuri în compoziţie şi foarte rar şi cu cioburi pisate, s-au lucrat la roata înceată sau cu turaţie medie vase borcan, de mărime mijlocie, cu umerii conturaţi, buza răsfrîntă, fiind ornamentate cu striuri drepte, simple sau în benzi, precum şi cu benzi de striuri drepte alternînd cu cele din linii vălurite (fig. 14/8, 10, 11 ; 15/7 ; 16/2, 4, 5).

S-au găsit şi fragmente ceramice, care provin din vase lucrate la roata rapidă, dintr-o pastă fină cenuşie, avînd în compoziţie nisip şi fiind decorate în majoritatea cazurilor cu striuri drepte (fig. 14/3—4 ; 15/8, 11 ;16/6, 8), şi mai rar cu linii drepte şi vălurite (fig. 14/12).

Alte obiecte de inventar : un cuţit fragmentar din fier, un alt obiect din fier, de forma unui belciug (fig. 20/2 ; 21/3), trei împungătoare din os (fig. 20/4—6) precum şi o piatră de ascuţit împungătoare, avînd două jgheaburi de forma vîrfurilor acestor împungătoare (fig. 20/13).

Vetre în aer liber.

Vatra nr. 3—1977. În secţiunea a XXXVIII-a, aproape de capătul de est, s-a găsit o vatră în groapă de formă aproximativ circulară în plan, cu diametrul de cca. 0,60 m şi adîncă de 0,30—0,35 m, faţă de nivelul prefeudal de călcare. În groapă, aproape de suprafaţă, s-au găsit cîteva fragmente ceramice, dintre care unul cu crestături pe buză, un mic fragment dintr-o tipsie şi un fragment cu decor format din linii drepte şi linii vălurite. Pe fundul gropii s-au găsit cîteva pietre şi cenuşă. Asemenea vetre în groapă, pentru a proteja focul împotriva curenţilor puternici,

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

sînt cunoscute în epoca prefeudală (de exemplu la Dridu), fiind folosite la sate, vara, pînă aproape în zilele noastre.

Alte obiecte de inventar descoperite în stratul prefeudal

Majoritatea materialelor arheologice descoperite în așezarea de la Izvoare—Bahna s-au găsit în locuințe sau în celelalte anexe gospodărești. In stratul prefeudal, în afara complexelor de locuire, s-au găsit foarte puține materiale. Sporadic au apărut fragmente ceramice și unele obiecte.

Obiectele găsite în stratul prefeudal de cultură sînt :

În S XVII—1974, două cuțite din fier (fig. 10/3, 12) și o fusaiolă (fig. 10/15, 16).

În SXXII—1976, un fragment dintr-o seceră.

În SXXIII—1976, s-a găsit o fusaiolă întreagă și două fragmente dintr-o fusaiolă bitronconică.

In SXXV—1976, în stratul prefeudal de cultură s-a găsit un inel, dintr-o panglică de bronz, cu capetele desfăcute (fig. 10/2 ; 21/2).

In SXXVI—1976, împreună cu fragmente ceramice caracteristice sec. VII—VIII, s-a găsit un cuțit din fier.

In SXXXII—1976, o fusaiolă cilindrică și un vîrf de cuțit.

În SXXXVI—1977, s-a găsit o fusaiolă.

In SXXXVII—1977, un cuțit din fier curbat (cosor) (fig. 8/6 ; 9/7 .

In SXL—1977, două cuțite din fier, fragmentare (fig. 10/4, 5).

In SXLII—1977, s-a găsit o jumătate dintr-o piatră circulară de ascuțit, care e posibil să aparțină nivelului prefeudal.

In SXLIV—1977, o dăltiță din fier, care a fost probabil fixată într-un mîner de lemn (fig. 10/10).

In SXLVI—1977, s-a găsit un vîrf de săgeată din fier, aparținînd tipului cu trei aripioare (fig. 8/1 ; 9/2), o fusaiolă (fig. 21/6), și un obiect din fier (fig. 21/5).

C. *Încadrarea cronologică și culturală a descoperirilor din faza veche de locuire*

Complexele și materialele arheologice, atribuite fazei vechi, din așezarea prefeudală de la Izvoare—Bahna, își găsesc analogii într-o serie largă de descoperiri din sec. VI—VII de pe teritoriul Moldovei și al României în general ; unele elemente întîlnindu-se și în ansamblurile arheologice din aceeași epocă din U.R.S.S. sau Bulgaria.

Locuințele descoperite la Izvoare—Bahna, fie că e vorba de bordeie sau semibordeie, avînd în interior vetre simple, pietrare sau cuptoare, din lut cruțat, sînt asemănătoare ca formă, dimensiuni și alte detalii, cu locuințele descoperite la Șipot-Suceava [3], Botoșana [4], Curtea Domnească—

3 M. D. Matei și colectiv, *Materiale*. IX, 1970, p. 381—382.

4 Dan Gh. Teodor, *Carpica*, II, 1969, p. 261—264. cf. referirile la Botoșana : idem, *MemAntiq*, I, 1969, p. 187, fig. 4 ; p. 188, fig. 5.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Bacău[5], Davideni[6] în Moldova, sau la Budureasca[7] și Dulceanca[8], în Muntenia.

În locuințe, pe vetrele în aer liber ca și în stratul prefeudal, inventarul cel mai numeros îl constituie ceramica. Predomină ceramica lucrată cu mîna din pastă cu cioburi în compoziție. Din această pastă s-au confecționat borcane de diferite mărimi, cu fundul și pereții groși (fig. 6/5 ; 7/2). Marea majoritate a vaselor borcan lucrate cu mîna sînt de tradiție autohtonă. Sporadic s-au găsit și fragmente ceramice care provin din vase borcan, avînd gura tăiată drept sau cu un început de buză, profilul deosebit față de al borcanelor de tradiție locală, categorie ce poate fi pusă în legătură cu ceramica slavă arhaică[9] (fig. 5/1, 2 ; 6/6, 12 ; 7/3).

Din aceeași pastă grosieră, au fost lucrate și tipsii circulare, care sînt aproximativ de mărime egală, diferențiindu-se doar prin profilul marginii (fig. 6/9 ; 7/5).

Ceramica lucrată cu mîna, în cea mai mare parte este neornamentată (cca. 87%). La unele vase, pe buză a fost realizat un decor format din alveole, (fig. 5/5, 8, 9 ; 7/11, 14) sau crestături (fig. 7/12, 13, 15, 16).

Vase borcan, lucrate cu mîna, de tipul celor de la Izvoare—Bahna, au fost găsite la Șipot—Suceava[10], Bacău — Curtea Domnească[11], Botoșana[12], Cucorăni[13], etc. în Moldova ; sau la Dulceanca[14], Budureasca[15], Ciurel[16], în Muntenia, precum și la Cernat și Poian[17] în sud-estul Transilvaniei.

Și ceramica lucrată la roată, dintr-o pastă bună cu nisip și microprundișuri în compoziție din care s-au confecționat vase-borcan, ornamentate cu striuri drepte sau cu linii în val, (fig. 5/4, 6 ; 7/9) își găsește

5 I. Mitrea și Al. Artimon, *Carpica*, IV, 1971, p. 225—239 ; I. Mitrea, *MemAntiq.*, II, 1970, p. 355, p. 360.
6 I. Mitrea, *Studii și cercetări științifice*, seria istorie-filologie, Bacău, 1972, p. 6—7.
7 V. Teodorescu, *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 488—489.
8 Suzana Dolinescu—Ferche, *Așezări din secolele III și VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*. Ed. Acad. R.S.R., București, 1974, p. 63—90.
9 Dan Gh. Teodor, *Balcano-Slavica*, Prilep—Belgard, 1972, 1, p. 31, fig. 2/1—9 ; p. 32, fig. 3/1—9 ; p. 33, fig. 4/1—11.
I. A. Rafalovici, *Slaviane VI—IX vekov v Moldavii*, Chișinău, 1972, p. 137, fig. 23/1, 2, 4, 9 ;
10 Mircea D. Matei, *SCIV*, X, 1959, 2, p. 412.
11 I. Mitrea și Al. Artimon, *Carpica*, IV, 1971, p. 242—244 ; I. Mitrea, *MemAntiq.*, II, 1970, p. 356—357 ; p. 362
12 Dan Gh. Teodor, *MemAntiq*, I, 1969, p. 193, fig. 9/1—4.
13 Silvia Teodor, *ArhMold*, VIII, 1975, fig. 59/1 ; fig. 60/12, 16 ; fig. 61/5.
14 Suzana Dolinescu—Ferche, *op. cit.*, p. 90—91.
15 V. Teodorescu, *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 490—496.
16 Seb. Morintz, P. Roman, Dinu V. Rosetti, *Materiale*, VIII, 1962, p. 764, fig. 3/1—4 ; p. 767.
17 Zoltan Székely, *Aluta*, 1971, p. 130, fig. 1/2—6.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

apropiate analogii mai ales în descoperirile de la Davideni [18], Dulceanca [19], Bodurească [20], Cernat și Poian [21].

Ceramica din nivelul vechi de la Izvoare—Bahna, mai ales cea lucrată cu mîna, are numeroase asemănări cu ceramica descoperită în multe stațiuni arheologice din R.S.S. Moldovenească [22], dintre care menționăm Silișteni [23], Hanska [24] și Mălăești [25], toate datate în secolele VI—VII e.n.

Alături de ceramică, în complexele din nivelul vechi al așezării de la Izvoare—Bahna, s-au găsit și alte obiecte de inventar din lut, os și fier.

Din categoria obiectelor de lut menționăm fusaiolele, în majoritate bitronconice (fig. 10/13—14), dar și cilindrice (fig. 8/15, 16), cu analogii în toate așezările datate în secolele VI—VII e.n. Din os, amintim în primul rînd împungătoarele (fig. 8/9, 11), confecționate din tibii de oaie sau de cîine și foarte rar din alte oase. În așezarea de la Izvoare—Bahna împungătoarele de os sînt foarte numeroase în locuințele din sec. VIII—IX.

În locuința a VI-a s-a găsit un ac din os, (fig. 8/12 ; 9/9) de tipul celor de la Șipot—Suceava [26], Bacău—Curtea Domnească [27] din Moldova sau a celor din R.S.S. Moldovenească [28]. Menționăm că în regiunea subcarpatică a Moldovei, asemenea obiecte apar și în complexele de tip carpic din sec. II—III e.n. [29].

În complexele de locuire din nivelul vechi al așezării prefeudale s-au găsit mai multe cuțite din fier (fig. 8/3—4 ; 9/4, 12, 13) de tipul celor cunoscute în toate așezările din această vreme [30].

Dintre obiectele din fier, cu importanță pentru încadrarea cronologică a nivelului vechi din așezarea prefeudală de la Izvoare—Bahna, menționăm aflarea în L_{12} și S_{46} a două săgeți cu trei aripioare (muchii) (fig. 8/1, 2, ; 9/1, 2). Săgețile de la Izvoare—Bahna sînt de tipul celor

18 I. Mitrea, *MemAntiq*, VI—VII, 1974—1975 (sub tipar).
19 Suzana Dolinescu—Ferche, *op. cit.*, *fig.* 60/1—3 ; p. 75, fig. 69/3.
20. V. Teodorescu, *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 489 și p. 491—496.
21 Zoltan Székely, *Aluta*, 1971, p. 130, fig. 1/1 ; p. 131.
22 E. A. Rikman, I. A. Rafalovici, I. G. Hîncu, *Ocerki istorii culturî Moldavii*, Chișinău, 1971, p. 87, fig. 13/5—9 ; p. 91, fig. 15/1—4 ; p. 93, fig. 16/1—9 ; I. A. Rafalovici, *op. cit.*, p. 135—153.
23 I. A. Rafalovici, *Iugo-vostocinaia Evropa v srednie veka*, I, Chișinău, 1972, p. 13, fig. 1/1.
24 *Ibidem*, p. 13, fig. 1/2.
25 P. P. Bîrnea, V. A. Dergacev, *Materiali i issledovania po arheologhii i etnografii Moldavskoi S.S.R.*, Chișinău, 1964, p. 224, fig. 4 ; p. 228.
26 Dan Gh. Teodor, *MemAntiq*, I, 1969, p. 203, fig. 17/1, 2.
27 I. Mitrea și Al. Artimon, *Carpica*, IV, 1971, p. 239 ; p. 242, fig. 13/4.
28 I. A. Rafalovici, V. L. Lăpușnean, *Arheologhiceskie issledovania v Moldavii*, Chișinău 1974, p. 131, fig. 9/3, 9, 10.
29 Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Ed. Acad. R.S.R., 1973, p. 99 ; p. 380, pl. CLXIV/13.
30 Dan Gh. Teodor, *MemAntiq*, I, 1969, p. 201, fig. 15/6 ; p. 203, fig. 17/9, 10 ; V. Teodorescu, *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 489 ; Margareta Constantiniu, *SCIV*, 17, 1966, 4, p. 668.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

descoperite la Histria[31], în săpăturile din 1914—1942; la Davideni[32] în Moldova; la Filiaș[33] în S—E Transilvaniei; la Orlea și Padea în Oltenia[34], sau la Kobusca—veche[35] și în alte locuri din R.S.S. Moldovenească[36]; în complexe ce datează din secolele VI—VII. Tot nivelului vechi îi aparține și un cuțit — „cosor" (fig. 8/6; 9/7) cu analogii în complexele de tip Ipotești—Cîndești[37]. Dintre obiectele din fier mai menționăm două cătărămi, una rotundă, întreagă (fig. 8/7; 9/8) și alta dreptunghiulară fragmentară, (fig. 8/8; 9/5); precum și o psalie ce aparține tot nivelului vechi prefeudal (a fost găsită în umplutura locuinței XIII), (fig. 8/5; 9/6). O piesă asemănătoare a fost descoperită la Hanska I în R.S.S. Moldovenească[38], în așezarea din sec. VI—VII.

Incadrarea cronologică a materialelor arheologice din nivelul vechi al așezării prefeudale de la Izvoare—Bahna (pe baza analogiilor privind ceramica, obiectele din lut, os și fier) permite atribuirea acestui nivel secolelor VI—VII e.n. În marea lor majoritate aceste materiale sînt de tradiție și de factură autohtonă. După cum s-a mai menționat, în unele complexe, alături de materialele de factură autohtonă, a fost găsită și o anume categorie de ceramică ce poate fi pusă în legătură cu ceramica slavă, arhaică și implicit cu prezența unor grupuri de slavi în această zonă a Moldovei. Caracteristicile ceramicii slave din așezarea de la Izvoare—Bahna, ne determină să o atribuim celei de-a doua jumătăți a sec. al VI-lea și sec. al VII-lea.

Această constatare, vine să argumenteze cu noi dovezi, teza conform căreia „o așezare în masă a slavilor la noi nu a fost posibilă decît începînd cu a doua jumătate a veacului al VI-lea e.n."[39].

Subliniind faptul, confirmat și prin descoperirile de la Izvoare—Bahna, că nicăieri în spațiul Moldovei, ca și al regiunilor extra-carpatice ale României în general, nu avem așezări curat slave[40], reținem și constatarea pusă în evientă de cercetările de la Izvoare—Bahna, că în esență aspectul arheologic din această așezare este autohton. Fondul autohton din sec. VI—VII stă la baza culturii din etapa următoare, concretizată la Izvoare—Bahna, în existența unui nivel cultural mai nou, aparținînd sec. VIII—IX.

31 Aurelian Petre, *Dacia, N.S.*, VII, 1963, p. 322, fig. 3.
32 I. Mitrea, *MemAntiq*, VI—VII, 1974—1975 (sub tipar).
33 Z. Székely, *Aluta*, VI—VII, 1974—1975, p. 45.
34 O. Toropu, *Romanitatea tîrzie și strămînii în Dacia Traiană sud-carpatică (secolele III—XI)*, Ed. Scrisul românesc, Craiova, 1976, p. 139, pl. 19/5, 6, 7.
35 E. A. Rikman, I. A. Rafalovici, I. G. Hîncu, *op. cit.*, p. 66, fig. 10/1, 2, 3.
36 I. A. Rafalovici, *Slaviane VI—IX vekov v Moldavii*, Chișinău, 1972, p. 34—35, fig. 5/1—3.
37 Margareta Constantiniu, *SCIV*, 17, 1966, 4, p. 668; V. Teodorescu, *București — materiale de istorie și muzeografie*, IX, 1972, p. 81, fig. 3/5 („cosorul" din fier de la București — sold. Ghivan Nicolae).
38 I. A. Rafalovici, *op. cit.*, p. 35, fig. 5/11.
39 I. Nestor, *SCIV*, X, 1959, 1, p. 49; I. Mitrea, *MemAntiq*, II, 1970, p. 363—364.
40 I. Nestor, *Revue Roumain d'Histoire*, III, 1964, 3, p. 402.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

D. *Încadrarea cronologică și culturală a descoperirilor din faza mai nouă de locuire*

Locuințele descoperite în nivelul mai nou al așezării prefeudale de la Izvoare—Bahna, prin săpăturile arheologice din anii 1973—1977, sînt de tipul celor adîncite parțial în pămînt (bordeie și semibordeie), de formă rectangulară în plan, avînd colțurile mai mult sau mai puțin rotunjite. Asemenea locuințe au fost descoperite în toate așezările din secolul VIII—IX din Moldova. S-a dezvelit și o locuință de suprafață (L 11).

În unele cazuri (ca de exemplu la L5—1973) la colțurile bordeielor s-au surprins gropi în care au fost înfipți stîlpii de susținere a pereților și acoperișului. La majoritatea bordeielor și semibordeielor nu s-au găsit în suprafața săpată în pămînt gropi, care să fie puse în legătură cu prezența unor asemenea stîlpi de susținere a acoperișului și pereților.

De obicei, în asemenea situație se consideră că pe marginea gropilor locuințelor au fost tălpici de lemn [41], pe care se ridica apoi întreaga structură a locuinței (pereții și acoperișul). Mai probabil ni se pare însă, că în asemenea cazuri stîlpii se aflau situați înafara gropii bordeiului sau semibordeiului [42], ale căror urme evident sînt mai greu de surprins. Uneori, acești stîlpi erau înfipți chiar în pămîntul de umplutură scos din groapa făcută pentru amenajarea locuinței. După distrugerea locuințelor, cu timpul, prin aplatisarea acestei umpluturi, au dispărut și urmele stîlpilor de susținere. Acest procedeu, plasarea stîlpilor în afara gropii locuințelor, considerăm că se practica atît în faza veche a așezării prefeudale, cît și în faza mai nouă. Numai acceptînd ideea că uneori stîlpii de susținere ai acoperișului erau plasați în afara gropii bordeielor, ne putem explica cum se reușea să se protejeze (respectiv să se acopere) și cuptoarele din lut, construite în afara perimetrului rectangular al locuințelor, cuptoare ce aveau doar gura în interiorul acestor locuințe.

Intrarea în locuințe nu s-a surprins cu certitudine în toate cazurile. E de presupus că intrarea se afla pe direcția opusă gurii cuptorului sau vetrei și întotdeauna pe latura aflată pe panta joasă a terenului. Podeaua locuințelor se pare că întotdeauna era bătătorită. Doar în jurul vetrei, uneori apar resturi de lutuială.

În toate locuințele s-au găsit instalații de încălzit și pentru nevoile gospodărești, constînd din cuptoare din piatră (respectiv pietrare) și vetre deschise, din bolovani de rîu și piatră spartă. Este posibil ca uneori, deasupra pietrarelor să fi fost plasate vetre portative folosite la prăjitul semințelor (favorizînd decorticarea). Fragmente de vatră portativă (fig. 15/12 ; 22/23) s-au găsit în L11. Aceste vetre portative (tăvi mari), erau de formă rectangulară, după cum indică fragmentele descoperite, realizate din lut cu pleavă în compoziție. Asemenea vetre portative s-au găsit și în alte așezări din sec. VIII—IX din Moldova, între care

41 Dan Gh. Teodor, *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 233 ; idem, *Carpica*, II, 1969, p. 261 ; V. Spinei, Dan Monah, *MemAntiq* II, 1970, p. 375.

42 V. Spinei, Dan Monah, *op. cit.*, p. 375.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

amintim Suceava Drumul—Național[43], Spinoasa și Prodana—Bîrlad[44] sau Brășăuți—P. Neamț[45].

Instalații pentru foc se întîlnesc și în afara locuințelor ; respectiv este vorba de vetre în aer liber, așa cum este vatra nr. 3 de la Izvoare—Bahna, care pe baza caracteristicilor ceramicii aflate în zonă, a fost atribuită sec. VIII—IX.

In locuințe, și mai puțin în stratul prefeudal corespunzător, s-a găsit un inventar relativ bogat și divers, în cadrul căruia predomină ceramica.

Ceramica din complexele aparținînd nivelului mai nou al așezării de la Izvoare—Bahna, poate fi împărțită în două categorii principale, avînd în vedere tehnica de execuție :

A. Ceramica lucrată cu mîna și

B. Ceramica lucrată la roată.

In unele locuințe, predomină ceramica lucrată cu mîna (în L_4 această categorie reprezintă 73,3%), iar în altele categoria lucrată la roată (în L_5 aceasta reprezintă 53%).

A. *Ceramica lucrtă cu mîna,* este confecționată dintr-o pastă care folosește în genere ca degresant cioburi pisate în compoziție. Foarte rar, în compoziția pastei ceramicii lucrate cu mîna se întîlnesc și microprundișuri și nisip. Nu este exclus ca aceste microprundișuri să fi fost încorporate în lutul natural ales pentru confecționarea ceramicii, fără a fi vorba deci de un adaos intenționat. Această observație este valabilă și pentru ceramica descoperită în alte așezări, din Moldova, dintre care amintim aici, Suceava—Drumul Național și Spinoasa[46], Brășăuți—P. Neamț[47] și Oituz[48].

În cîteva cazuri însă, considerăm că din aceeași pastă, cu nisip și microprundișuri în compoziție, s-au confecționat în paralel, alături de vase lucrate la roată și vase lucrate cu mîna. Cîteva fragmente ceramice, provenind de la vase lucrate cu mîna, prezintă un amestec prea vizibil de nisip și microprundișuri, pentru a considera că această situație se datorește numai compoziției naturale a lutului. Această observație s-a făcut și pentru unele fragmente ceramice descoperite în primii ani de cercetări arheologice în așezarea de la Izvoare—Bahna[49].

În general pasta din care s-au confecționat vasele lucrate cu mîna, nu a fost bine frămîntată, ceea ce a făcut ca, după ardere, pereții vaselor să se prezinte uneori fisurați și sfărîmicioși. Unele neregularități ale suprafeței vaselor, atît la exterior, cît și în interior se datoresc și urmelor lăsate de degete sau de spatula cu care s-a finisat suprafața vaselor.

43 M. D. Matei, *SCIV*, X, 1959, 2, p. 423.
44 Dan Gh. Teodor, *SCIV* 19, 2, p. 235 ; idem, *Carpica*, II, 1969, p. 263.
45 V. Spinei, Dan Monah, *op. cit.*, p. 375.
46 Dan Gh. Teodor, *Carpica*, II, 1969, p. 278.
47 V. Spinei, Dan Monah, *op. cit.*, p. 375.
48 D. Gh. Teodor, C. Buzdugan și I. Mitrea, *Carpica*, II, 1969, p. 312.
49 I. Mitrea, *Carpica*, 1973—1974, p. 66—67.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Vasele lucrate cu mîna, au fost arse oxidant, incomplet, și neuniform. Culoarea este brun-cenușie sau cărămizie, de diferite nuanțe. Aproape întotdeauna, miezul pereților a rămas cenușiu. Pentru a se asigura rezistența acestor vase, avînd în vedere compoziția din care erau confecționate, pereții și mai ales fundurile au fost mult îngroșate.

Ca forme, din categoria ceramicii lucrate cu mîna se pot distinge trei tipuri : vase borcan, tipsii și castroane.

Procentual, cele mai numeroase sînt vasele borcan de diferite mărimi (peste 95% din totalul ceramicii lucrate cu mîna).

Vasele borcan (fig. 13/1, 2) sînt de regulă de dimensiuni mici și mijlocii, au buza mai mult sau mai puțin răsfrîntă în afară, corpul uneori alungit, alteori cu umerii bine conturați și fundul întotdeauna îngroșat (fig. 17/15, 16).

Aproape în toate cazurile, diametrul fundului acestor vase este mai mic decît diametrul gurii. Ornamentul întîlnit pe vasele borcan, lucrate cu mîna este sărăcăcios, reducîndu-se la alveole (fig. 14/12 ; 15/2 ; 16/3), și mai rar crestături (fig. 15/3, 4, 10) plasate pe marginea buzei.

Din categoria vaselor lucrate cu mîna, fac parte și tipsiile. Toate sînt de formă circulară, au fundurile îngroșate și de obicei puțin bombate spre mijloc (fig. 14/9, 11 ; 15/9 ; 17/14 ; 22/11, 21). Marginea tipsiilor (respectiv pereții) în unele cazuri este aproape dreaptă (fig. 17/14), alteori răsfrîntă în afară (fig. 22/20). Și în privința înălțimii marginii tipsiilor se întîlnește o mare varietate (fig. 17/14 ; 22/11, 20, 21).

Tot lucrate cu mîna au fost și castroanele, reprezentate prin mai multe fragmente descoperite în L5. Unele fragmente provin dintr-un castron cu pereții înclinați și mai groși, iar altele probabil dintr-un castron de formă bitronconică, a cărui suprafață a fost decorată cu striuri, executate neregulat (fig. 11/18).

Castroane asemănătoare celor descoperite la Izvoare—Bahna, au fost găsite și în așezarea datată în sec. VIII-IX, de la Brășăuți—P. Neamț [50].

B. Ceramica lucrată la roată, cuprinde trei categorii : a) ceramică lucrată la roata cu turație înceată, b) ceramică lucrată la roata cu turație medie și c) ceramică lucrată la roata rapidă.

Ceramica lucrată la roata cu turație înceată, a fost confecționată dintr-o pastă cu cioburi în compoziție și mai rar microprundișuri și nisip. Ca aspect, această categorie se aseamănă cu ceramica lucrată exclusiv cu mîna. Este arsă neuniform și incomplet. Formele vaselor și ornamentele sînt executate stîngaci. Pereții vaselor sînt ceva mai subțiri decît în cazul ceramicii lucrate cu mîna. La roata înceată au fost confecționate numai borcane de dimensiuni mici și mijlocii, cu umerii con-

50 V. Spinei, Dan Monah, *MemAntiq*, II, 1970, p. 377 și fig. 16/11, 12. Castroane de formă tronconică au fost descoperite în Moldova și în așezările de la Hlincea—Iași, Lozna—Dorohoi, Băiceni—Iași, etc. cf. D. Gh. Teodor, *Carpica*, II, 1969, p. 286 ; p. 289, fig. 23/4 ; p. 290, fig. 24/4.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

turați, gura largă, buza răsfrîntă, mai mult sau mai puțin ; ornamentate cu benzi de linii în val și linii orizontale (fig. 11/4, 11 ; 12/9), rar apar și alveole pe buză, pe vasele decorate cu linii vălurite și drepte.

Ceramica lucrată la roata cu turație medie, a fost realizată dintr-o pastă ce conține în compoziție microprundișuri și nisip.

Vasele lucrate din această pastă, sînt bine conturate, au pereții și fundurile mai subțiri, comparativ cu specia precedentă. Ceramica lucrată la roată cu turație medie se caracterizează și printr-o varietate mai mare a profilelor. Ca forme se disting borcanele de dimensiuni mici și mijlocii, cu buza uneori brusc răsfrîntă în exterior, cu umerii oblici nearcuiți, sau cu buza arcuită în afară și umerii reliefați (fig. 11/2 ; 12/2 ; 16/7).

Vasele lucrate la roată cu turație medie sînt ornamentate cu linii orizontale incizate (fig. 14/8, 13 ; 16/5), cu linii în val simple sau în benzi (fig. 11/11 ; 13/3).

De cele mai multe ori, cele două motive ornamentale sînt asociate pe același vas (fig. 11/1, 2 ; 12/1—3 ; 13/9—10 ; 16/7).

Dacă benzile de linii incizate vălurite sînt dispuse întotdeauna pe jumătatea superioară a vaselor borcan, liniile orizontale, simple sau chiar în benzi, coboară pînă spre fundul vaselor (fig. 11/1, 17).

Uneori sînt decorate și buzele atît în exterior, cît și în interior cu linii vălurite (fig. 14/10).

În cadrul ceramicii confecționate la roată, ultima categorie o constituie ceramica lucrată la roata cu turație rapidă, dintr-o pastă de foarte bună calitate, avînd în compoziție nisip. Fragmentele descoperite, puține la număr, aflate în special în locuințe, provin din vase borcan, cu pereții și fundul subțire, buza răsfrîntă și au culoarea cenușie. Suprafața acestor fragmente și respectiv a vaselor din care provin, a fost ornamentată cu striuri drepte (fig. 14/3—4 ; 15/11 ; 16/4, 6, 8), sau val și striuri drepte (fig. 14/12). S-au găsit și cîteva fragmente de ceramică cenușie fină.

Ceramica cenușie[51], a fost descoperită la Izvoare—Bahna și în L_1 și L_2 dezvelite în anii 1971—1972.

Privite în ansamblu, motivele ornamentale de pe ceramica lucrată la roată, din așezarea de la Izvoare—Bahna, se compun din cîteva elemente principale, combinate într-o multitudine de variante. Aceste elemente sînt : linia incizată orizontală, vălurită și mai rar oblică sau în zig-zag, precum și canelura sau decorul lustruit. Cel mai frecvent ornament îl constituie linia incizată orizontală sau în val, dispuse simplu sau în benzi. Deseori benzile de linii vălurite alternează cu benzile de linii orizontale (fig. 12/1—3 ; 13/9).

Uneori liniile vălurite, singulare sau în benzi, taie liniile orizontale (fig. 11/2 ; 14/12 ; 17/5). Mai rar apare și situația inversă, adică liniile orizontale, taie liniile vălurite (fig. 12/2, 6).

51 I. Mitrea, *Carpica*, 1973—1974, p. 70 și p. 74, fig. 11/1—6.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Ceramica din nivelul mai nou al așezării prefeudale de la Izvoare—Bahna își găsește analogii în descoperirile dintr-o serie de așezări cercetate pe teritoriul României, sau din regiunile învecinate, ca de exemplu în R.S.S. Moldovenească, așezări datate în general în secolele VIII—IX.

Astfel, vase borcan lucrate cu mîna, care continuă tradiția celor din sec. VI—VII, ca și vase borcan lucrate la roată încetă, sau roata cu turație medie, decorate cu motive ornamentale formate din linii orizontale simple sau în benzi, precum și din linii vălurite, se întîlnesc în toate așezările din Moldova încadrate în cultura Hlincea [52], sau faza timpurie a culturii Dridu [53], respectiv în secolele VIII—IX.

In afară de așezarea de la Hlincea, ceramică asemănătoare celei din nivelul mai nou din așezarea de la Izvoare-Bahna, s-a mai descoperit în Moldova la Suceava — Drumul Național [54], Spinoasa [55], Dănești [56], Oituz [57], Onceşti [58], Băiceni—Silişte [59], Brăşăuţi [60], etc.

In Transilvania, vase asemănătoare ca formă, și ornamentate cu benzi de linii orizontale sau vălurite, au fost semnalate cu peste un sfert de veac în urmă [61].

In ultimii ani, materiale asemănătoare, au fost descoperite în mai multe așezări din sud-estul Transilvaniei, cum ar fi Bezid [62], Filiaș [63], Sălașuri [64] etc.

---

52 M. Petrescu—Dîmboviţa și colab., *Șantierul Hlincea—Iași*, *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 233 și urm.; idem, *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 687 și urm. Avem în vedere materialele de la Hlincea caracteristice sfîrșitului sec. al VIII-lea și începutului sec. al IX-lea. Pentru caracteristicile culturii Hlincea cf: M. Petrescu—Dîmboviţa, *SCIV*, V, 1954, 3—4, p. 575—580; idem, *Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi (S.N.)*, secţ. III, St. sociale, II, 1956, 1—2, p. 1 și urm.; idem, *SlovArch*, VI, 1958, 1. p. 209 și urm.; idem, *Revue Roumaine d'Histoire*, VI, 1967, 2, p. 181 și urm.; M. Chișvasi—Comșa, *SCIV*, VIII, 1957, 1—2, p. 270—273; idem, *SCIV*, X, 1958, 1. p. 73 și urm.; I. Nestor, *SCIV*, X, 1959, 1, p. 49 și urm.

53 Dan Gh. Teodor, *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 270—272; I. Mitrea, *Carpica*, V, 1972, p. 128.

54 M. D. Matei, *SCIV*, 10, 1959, 2, p. 418 și urm.; Dan Gh. Teodor, *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 271.

55 A. Niţu și D. Teodor, *Materiale*, IV, 1959, p. 485 și urm.; A. Niţu, Em. Zaharia și D. Teodor, *Materiale*, VI, 1959, p. 531 și urm.; D. Teodor și Em. Zaharia, *Materiale*, VIII, 1962, p. 35 și urm.

56 M. Petrescu—Dîmboviţa și Em. Zaharia, *Materiale*, VIII, 1962, p. 47 și urm.

57 D. Gh. Teodor, C. Buzdugan și I. Mitrea, *Carpica*, II, 1969, p. 309 și urm.

58 I. Mitrea, *Carpica*, IV, 1971, p. 271 și urm.

59 I. Ioniță și V. Spinei, *ArhMold*, VII, 1972, p. 307 și urm. Materialul din locuința XVIII este atribuit în totalitate sec. VIII.

60 V. Spinei și D. Monah, *MemAntiq*, II, 1970, p. 371 și urm.

61 K. Horedt, *SCIV*, II, 1951, 2, p. 207—214.

62 Z. Székely, *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 53; idem, *Materiale*, IX, 1970, p. 297.

63 Z. Székely, *Materiale*, IX, 1970, p. 312; idem, *Aluta*, 1974—1975, p. 46; Pl. III/3.

64 Z. Székely, *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 54—56; idem, *Marisia*, V, 1975, p. 78.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

La Izvoare—Bahna s-au găsit fragmente ceramice care provin dintr-un vas borcan, decorat cu benzi de linii drepte şi vălurite pe corpul vasului, avînd buza ornamentată cu decor vălurit. Un fragment ceramic cu decor vălurit şi val pe buză a fost descoperit şi în aşezarea de la Bezid [65]. Acest decor vălurit pe buza vaselor borcan, se menţine pînă în secolele X—XI [66].

În R.S.S. Moldovenească, în peste 90 de staţiuni arheologice [67], datate în sec. VIII—IX, dintre care amintim Poian [68], Brăneşti [69], Alcedar [70], Odaia [71], Petruha [72], Calfa [73], Hanska [74], etc. a fost descoperită ceramică asemănătoare celei din nivelul mai nou de la Izvoare—Bahna.

În aşezarea de la Izvoare—Bahna, în cîteva locuinţe s-au găsit şi fragmente ceramice ce provin de la vase borcan, lucrate la roata rapidă dintr-o pastă fină, cenuşie, cu nisip în compoziţie şi decor lustruit.

Specia ceramicii cenuşii, atestată la Izvoare—Bahna şi în descoperirile din anii anteriori [75], îşi găseşte analogii în unele aşezări din Moldova, dintre care amintim, Dăneşti [76], Băiceni [77], Dragosloveni [78]. Ceramica cenuşie, ornamentată cu linii lustruite, este cunoscută şi în aşezările din Transilvania [79].

Toate obiectele descoperite în nivelul mai nou al aşezării de la Izvoare—Bahna, îşi găsesc analogii în descoperirile din sec. VIII—IX de pe teritoriul României, sau din regiunile învecinate.

Cuţitele din fier destul de numeroase la Izvoare—Bahna, sînt de forma celor cunoscute în toate aşezările din Moldova [80], sau în S—E Transilvaniei, la Filiaş [81], Simoneşti [82], etc.

---

65 Z. Székely, *Marisia*, VI, 1976, Pl. LII/I.
66 I. Mitrea şi Victor Nămoloşanu, *Studii şi cercetări ştiinţifice*, (seria istorie-filologie), Bacău, 1974, p. 68.
67 I. A. Rafalovici, *op. cit*, Chişinău, 1972, p. 12—13, harta şi lista localităţilor cu materiale din secolele VIII—IX; G. B. Fedorov, G. F. Cebotarenco, *Pamiatnichi drevnih slavian* (VI—XIII vv), Chişinău, 1974, p. 20—39; p. 38, fig. 4.
68 E. V. Mahno, Izvestia—Chişinău, 4 (31), 1956, p. 163 şi urm.
69 G. B. Fedorov, *MIA*, 89, Moscova, 1960, p. 290 şi urm.; I. G. Hîncu, *ActaArch—Budapesta*, XVII, 1965, 1—4, p. 11 şi urm.; I. A. Rafalovici, *op. cit.*, Chişinău, 1972, p. 157—176.
70 G. B. Fedorov, *MIA*, 89, Moscova, 1960, p. 281—285; I. A. Rafalovici, *op. cit.*, Chişinău, 1972, p. 162—163.
71 I. A. Rafalovici, *op. cit.*, Chişinău, 1972, p. 157—164.
72 *Ibidem*, p. 157—175.
73 G. F. Cebotarenco, *Izvestia—Chişinău*, 12, 1965, p. 62—67.
74 I. A. Rafalovici, *op. cit.*, p. 157—175, referirile la materialele de la Hanska I şi Hanska II.
75 I. Mitrea, *Carpica*, VI, 1973—1974, p. 70; p. 74, fig. 11/1—6.
76 M. Petrescu—Dîmboviţa şi Em. Zaharia, *Materiale*, VIII, 1962, p. 54
77 I. Ioniţă, V. Spinei, *ArhMold*, VII, 1972, fig. 10/2—4.
78 M. Comşa, *SlovArch*, XVIII, 1970, 1, p. 120; p. 122.
79 K. Horedt, *SCIV*, II, 1951, 2, 209.
80 Dan Gh. Teodor, *Carpica*, II, 1969, p. 268; p. 274, fig. 14/6, 7; p. 275, fig. 15/7, 8.
81 Z. Székely, *Materiale*, IX, 1970, p. 312; idem, *Aluta*, VI—VII, 1974—1975, p. 45.
82 Z. Székely, *Materiale*, IX, 1970, p. 313.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Din categoria cuțitelor descoperite la Izvoare—Bahna, unul (descoperit în L_5) reține în mod deosebit atenția (fig. 20/1 ; 21/1). Piesa la care ne referim se încadrează tot în seria cuțitelor din fier (probabil cuțite de luptă), avînd lama cu un tăiș, mînerul în secțiune dreptunghiular, iar partea finală a mînerului desfăcută și arcuită sub forma a două cîrlige (amintind de pumnalele scitice cu antene !). Cuțite (pumnal ?) asemănătoare celui de la Izvoare—Bahna, s-au descoperit în R.S.S. Moldovenească [83] la Trebujeni, Alcedar și Brănești I [84] în complexe datate în epoca de la sfîrșitul sec. VII— sec. IX [85].

Tot din fier, menționăm descoperirea în nivelul prefeudal mai nou al așezării de la Izvoare—Bahna, a unui fragment de seceră.

Exemplarul din care face parte fragmentul amintit, este asemănător secerilor din sec. al VIII-lea aflate în Muntenia la Izvorul [86] sau în R.S.S. Moldovenească la Hanska [87].

Legat de obiectele din fier, trebuie să presupunem că unele au fost lucrate chiar în cadrul așezării de la Izvoare—Bahna, după cum ne lasă să întrevedem unele bucăți de zgură aflate în cîteva din locuințele din cadrul acestei așezări.

Numeroase sînt și fusaiolele, majoritatea bitronconice (fig. 20/11—12 ; 21/8, 10) dintre care unele (fig. 20/12 ; 21/9), ornamentate cu cercuri incizate, paralele și dispuse orizontal. Fusaiole asemănătoare au fost descoperite în toate așezările din sec. VIII—IX din Moldova [88], în Transilvania, la Filiaș [89], Simonești [90], etc. sau în R. S. S. Moldovenească [91].

Așa de exemplu, fusaiole bitronconice, ornamentate cu cercuri paralele, incizate (fig. 20/12 ; 21/9) s-au descoperit și în Transilvania [92], R.S.S. Moldovenească [93] sau Bulgaria [94].

În toate locuințele de la Izvoare—Bahna s-au găsit împungătoare (fig. 18/1—13 ; 19/1—14 ; 20/4—10), făcute din tibii de oaie sau de cîine și foarte rar din alte oase. Prezența lor în toate locuințele descoperite, dovedește că aveau o întrebuințare casnică, legată de prelucratul pieilor sau pregătirea firelor pentru tors. În L_5 s-au găsit 27 de împungătoare de os, în majoritatea lor finisate doar cîteva indicînd abia un început de finisare.

83 E. A. Rikmann, I. A. Rafalovici, I. Gh. Hîncu, *op. cit.*, p. 82, fig. 12/6, 7.
84 I. A. Rafalovici, *op. cit.*, p. 182 ,fig. 29/5, 6. 7.
85 *Ibidem*, p. 183.
86 Bucur Mitrea, *SCIV*, 18, 1967, 3, p. 453, fig. 3.
87 I. A. Rafalovici, *op. cit.*, p. 112, fig. 17/4, 5.
88 Dan Gh. Teodor, *Carpica*, II, 1969, p. 267, fig. 8/5, 11, 12, 13, 14 ; p. 274, fig. 14/3, 8.
89 Z. Székely, *Materiale*, IX, 1970, p. 311.
90 *Ibidem*, p. 313.
91 I. A. Rafalovici, *op. cit.*, p. 204, fig. 32/1—9.
92 Z. Székely, *Aluta*, VI—VII, 1974—1975, p. 44.
93 I. A. Rafalovici, *op. cit.*, p. 204, fig. 32/12.
94 Iordan Alexiev, *Arheologiia*, Sofia, XIX, 1977, 4, p. 59, fig. 6/K.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

În aceeași locuință, în apropierea vetrei s-a găsit și o piatră, cu urme adînci de la ascuțirea împungătoarelor (fig. 19/15), ceea ce ne arată că aceste obiecte se lucrau în această locuință. Probabil că locuința L$_5$ a aparținut unui meșter ce se ocupa cu predilecție de prelucrarea pieilor, sau e vorba de un individ specializat în realizarea unor asemenea unelte, care acopereau nevoile întregii comunități. O piatră pentru ascuțit și respectiv pentru confecționat împungătoare de os, a fost găsită și în L$_{14}$ săpată în 1977 (fig. 20/13). Fără a mai face trimiterile corespunzătoare, menționăm că împungătoare de os se găsesc în toate așezările din Moldova din sec. VIII—IX, după cum se găsesc și în așezările din aceeași vreme de pe întreg teritoriul României, sau din regiunile învecinate (R.S.S. Moldovenească, Bulgaria, etc.). În același timp, menționăm că împungătoare de os se întîlnesc și în complexele din etapa anterioară (sec. VI—VII), precum și în așezările din sec. X—XI.

Tot în stratul mai nou al așezării prefeudale de la Izvoare—Bahna s-a găsit și un inel, lucrat prin batere dintr-o panglică de bronz, la mijlocul căreia prin ciocănire s-a alcătuit un chaton oval (fig. 10/2; 21/2). Inelul are capetele verigii desfăcute, fiind ornamentat. Ornamentul a fost realizat prin presare (ștanțare) din interior spre exterior, sub forma a cinci protuberanțe, una situată în mijloc, iar celelalte patru dispuse simetric, în cruce (?), spre marginile inelului, fiind despărțite de cîte două linii punctate în relief. Atît pe marginea inelului, cît și în jurul protuberanțelor, au fost executate cercuri punctate. Ca formă și dimensiuni, cele mai apropiate analogii le găsim la inelul realizat în aceeași tehnică, tot dintr-o panglică din bronz, dar nedecorat, descoperit în așezarea de la Onceşti—Bacău [95], inel atribuit sec. al VIII-lea și începutul sec. al IX-lea. Unele asemănări există între inelul de la Izvoare—Bahna și inelele descoperite la Spinoasa [96] și Satu—Nou [97].

Inelul de la Izvoare—Bahna se încadrează în seria inelelor de tipul celor de la Onceşti, Spinoasa și Satu Nou, ceea ce ne determină să-l încadrăm în a doua jumătate a secolului al VIII-lea și prima jumătate a sec. al IX-lea, deci să-l atribuim nivelului mai nou al așezării prefeudale.

In ansamblul lor, materialele descoperite (ceramica, obiecte și unelte din lut, os, fier și bronz) în nivelul mai nou al așezării prefeudale de la Izvoare—Bahna, își găsesc apropiate analogii într-o serie largă de descoperiri de pe teritoriul României, R.S.S. Moldovenești și Bulgaria, datate în general în sec. VIII—IX. Pe baza analogiilor semnalate pentru ceramică și principalele obiecte și unelte descoperite, atribuim nivelul mai nou al așezării prefeudale de la Izvoare—Bahna secolelor VIII—IX. Evident că chiar în cadrul acestei încadrări cronologice se poate face o periodizare internă, în sensul că unele complexe de locuire aparțin începutului acestei etape (respectiv poate chiar sfîrșitul

95 I. Mitrea, *Carpica*, IV, 1971, p. 282, fig. 8/2; p. 285, fig. 10/1.
96 Dan Gh. Teodor, *SCIV*, 21, 1970, 1, p. 116, fig. 8/14; p. 118 și nota 121.
97 Eucur Mitrea, *Materiale*, VII, 1961, p. 555, fig. 6/5.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

sec. VII și sec. VIII, cum ar fi L14), iar altele aparțin secolului VIII și începutului sec. al IX-lea. După cum se remarcă din descrierea inventarului descoperit și analogiile prezentate, în ansamblul lor materialele din nivelul mai nou al așezării de la Izvoare—Bahna (respectiv din sec. VIII—IX), pot fi puse în marea lor majoritate pe seama populației autohtone. Unele forme ceramice însă, ca și unele obiecte, confirmă persistența unor elemente ale culturii materiale slave.

E. *Concluzii*

Rezultatele cercetărilor arheologice de la Izvoare—Bahna (din sec. VI—VII și sec. VIII—IX), permit o sumă de concluzii privind condițiile de trai și ocupațiile comunităților umane ce au trăit în cadrul acestei așezări, un adevărat sat din epoca formării poporului român.

In primul rînd se detașează concluzia privind caracterul sedentar al acestor comunități. Atît în prima, cît și în a doua etapă de locuire, autohtonii ce au trăit în această așezare și care în a doua jumătate a sec. VI au intrat în contact cu unele grupuri de slavi, aflate în migrație de-a lungul văii Siretului, element etnic ce va conviețui în epoca următoare cu băștinașii găsiți aici, au avut drept ocupații principale agricultura și creșterea vitelor. Pe lîngă aceste două principale activități economice, locuitorii așezării din epoca formării poporului român de la Izvoare—Bahna se îndeletniceau și cu numeroase meșteșuguri, atestate de materialele descoperite, cum ar fi : prelucrarea ceramicii (folosind inclusiv roata olarului), prelucrarea fierului ; în mod sigur și a lemnului, deși nu s-au conservat în pămînt obiecte din lemn ; prelucrarea osului, pietrei etc. Este de presupus că locuitorii acestei așezări se îndeletniceau și cu vînatul și pescuitul, după cum practicau și unele meșteșuguri casnice, legate de prelucrarea pieilor, lînii, etc.

Foarte importante sînt descoperirile de la Izvoare—Bahna care în mod cert pot fi puse în legătură cu elementele de factură sau de influență bizantină : cercel cu pandativ în formă de stea [98] și inel cu capetele desfăcute [99]. Aceste materiale, ca și altele descoperite în așezări din aceeași regiune a Moldovei [100], indică cu certitudine menținerea regiunilor de la răsărit de Carpați ale României, în sfera de influență a civilizației bizantine în epoca sec. VI—IX. Mai mult decît atît, rezultatele cercetărilor arheologice din ultimii ani, efectuate în acest spațiu geografic ne fac să ne gîndim nu numai la o permanentă prezență a elementelor de cultură materială și spirituală bizantină în aceste regiuni, expresie a unor neîntrerupte legături comerciale, ci foarte probabil și

98 I. Mitrea, *Carpica* VI, 1973—1974, p. 65 ; p. 75, fig. 12/4.

99 Vezi mai sus, p. 226.

100 Ne referim la materialele de factură sau influență bizantină de la Davideni, jud. Neamț (tipare pentru cruci și podoabe ; cruciuliță din metal, fibule bizantine), de la Bacău (fibulă bizantină), de la Ștefan cel Mare (tipar pentru podoabe) etc.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

la o anume „protecție" de natură politico-militară, cel puțin pentru anume perioade, (avem în vedere sec. VI—VII).

Deși păstrată în formele modeste ale vieții rurale, *tradiția romanică* este o realitate în regiunea în care se situează așezarea de la Izvoare-Bahna, ca și în tot teritoriul nord-dunărean, în secolele VI—IX [101].

Prezența unor elemente de tradiție locală în așezarea de la Izvoare—Bahna ca și a elementelor de factură sau de influență bizantină, permit să apreciem că ne aflăm în fața unei comunități autohtone, de caracter romanic, comunitate ce-și continuă viața în aceeași microregiune de-a lungul mai multor secole.

Cînd facem această afirmație, avem în vedere faptul că în apropierea așezării din sec. VI—IX, la cca. 1 km est, pe partea stîngă a pîrîului Băhnișoara se află o așezare [102] cu materiale caracteristice sec. IV—V. În sfîrșit la sud-est de acest punct, la cca, 1, 5 km. de data aceasta pe malul drept al pîrîului Băhnișoara, în punctul „La bulgari", în 1971 a fost cercetată parțial o așezare carpică din sec. II—III e.n. [103].

Pe baza acestor date, putem afirma că în această microregiune din subcarpații Moldovei, situată pe valea pîrîului Băhnișoara, avem un șir de așezări din sec. II—III, sec. IV—V, și din sec. VI—VII și respectiv VIII—IX. Așadar avem aici prefigurată (și parțial demonstrată) dovada unei continuități de aproape un mileniu. Această ultimă observație impune continuarea cercetărilor în așezarea de la Izvoare—Bahna și în celelalte puncte din aceeași microregiune, ale căror rezultate vor face posibilă o mai bună cunoaștere a arheologiei mileniului I e.n. și implicit a epocii de formare a poporului român.

L'HABITAT PRÉFÉODAL D'IZVOARE—BAHNA (II)
CONTRIBUTIONS À L'ARCHÉOLOGIE DE L'ÉPOQUE DE FORMATION DU PEUPLE ROUMAIN.

Résumé

Le présent article traite les résultats des recherches archéologiques effectuées dans la station d'Izvoare—Bahna durant les anneés 1973—1977.

A la suite de ces recherches, on a pu y délimiter deux phases dans l'evolution de l'habitat datant de l'époque de formation du peuple roumain : une première au cours des siècles VI-e et VII-e, et une seconde pendant les VIII-e et IX-e siècles.

101 Eugenia Zaharia, *Populația românească în Transilvania în secolele VII—VIII (Cimitirul nr. 2 de la Bratei)*. Ed. Academiei, R. S. România, București, 1977, p. 105.

102 In acest punct s-au făcut de mai multe ori cercetări de suprafață, recoltîndu-se o mare cantitate de ceramică, ale cărei caracteristici indică apartenența la secolele IV—V.
In această așezare se vor efectua cercetări arheologice sistematice, începînd din 1978.

103 Săpături I. Mitrea. materialul este inedit.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

A. *L'habitat des VI-e—VII-e siècles*

On y a trouvé 6 habitations et 5 âtres en plein air. À l'intérieur des habitations on a découvert un inventaire riche et varié fait de ; céramique, en premier lieu travaillée à la main (fig. 5/1—3, 5, 7—9 ; 7/1—8, 10—16) et à la roue (fig. 5/4, 6 ; 6/10 ; 7/9) des fusaïols aussi (fig. 8/13—16 ; 9/10) des aiguillons en os (fig. 9/9, 11) une aiguille toujours en os (fig. 8/12 ; 9/9) des couteaux en fer (fig. 8/3—4 ; 9/3, 4, 12, 13) des flèches en fer (fig. 8/6 ; 9/7) etc. Tous les matériaux appartenant à ce niveau (VI-e—VII-e s.) sont analogues à ceux que l'on a découverts dans d'autres habitats datant de la même époque sur le territoire de la Roumanie. Parmi les quelles celles de Șipot—Suceava, Curtea Domnească—Bacău, Botoșana et Davideni de la Moldavie ; Budureasca et Dulceanca de la Valachie ; Cernat et Poian, au sud-est de la Transylvanie, etc. L'habitat en question, fait partie du complexe culturel Bratei — Ipotești — Cîndești — Botoșana — Davideni, specifique au territoire Carpato-danubien pendant le VI-a et leVII-e siècles.

B. *L'habitat aux VIII-e—IX-e siècles*

Les découvertes archéologiques faites en 1973—1977, portant sur les siècles sus-mentionnés viennent compléter les résultats des decouvertes similaires effectuées au cours des années 1971—1972. Lors des dernières campagnes de recherche (1973—1977) on a découvert, encore une habitation et un foyer en plein air. L'inventaire découvert, à cette occasion comprend de la céramique, divers objets de terre, os, fer et bronze.

Plus fréquente est la céramique travaillée à la main (fig. 11/3, 5, 6 ; 12/5, 8 ; 13/1, 2) ou à la roue (fig. 11/1, 2, 17 ; 12/1—4 ; 16/1, 2, 4—8). Cette dernière est ornée, dans la plupart des cas, de lignes horizontales ou ondulatoires, disposées simplement ou par bandes. Plus rarement on recontre le décor en canelures ou l'ornement poli.

Sauf les objets de céramique, on y a découvert aussi de nombreux aiguillons en os (fig. 18 ; 19), des couteaux en fer un poignard (?) en fer (fig. 20/1 ; 21/1) une faucille toujours en fer des fusaïols de terre (fig. 21/6, 8—10). Une importance particulière présente un anneau de bronze (fig. 21/2) d'influence byzantine. Des matériaux analogues ont été decouverts dans d'autres habitats de la même époque, tels ceux de Hlincea—Iași, Spinoasa, Dănești, Oituz, Brăsăuți, de la Moldavie, ou Bezid, Filiaș, Sălașuri etc. de la Transylvanie. L'inventaire découvert dans l'habitat d'Izvoare—Bahna est, pour les deux niveaux (VI-e—VII-e s. et VIII-e—IX-e s.) et pour la plupart, de facture autochtone, exceptand certains objets d'influence byzantine. D'autre part, il faut mentionner que dans les deux habitats on a trouvé des materiaux (surtout de la céramique) qui, appartienent à la civilisation slave. Dans leur ensemble, les résultats des recherches archeologiques effectuées, nous autorisent de parler à propos de l'habitat d'Izvoare—Bahna de l'existence d'une communauté autochtone de caractère romain qui continuera y vivre à travers plusieurs siècles (VI-e—VII-e et VIII-e—IX-e s.). Ces recherches viennent enrichir la documentation relative à l'histoire de 1-ère millénoire de n.è. et donc, implicitement à l'epoque de la formation du peuple roumain.

LEGENDES DES FIGURES

Fig. 1. — Izvoare—Bahna. Le plan et le profil des habitations L_6, L_7, L_8, L_9.
Fig. 2. — Izvoare—Bahna. Le plan et le profil des habitations L_{12} et L_{13}.
Fig. 3. — Izvoare—Bahna. Le plan des habitations L_9 et L_{12} (foto).
Fig. 4. — Izvoare—Bahna. Le plan et le profil des habitations L_5, L_{10} et L_{14} ; et le plan de l'habitation de surface L_{11}.
Fig. 5. — Izvoare—Bahna. Céramique travaillée à la main et à la roue, de VI—VII éme siècles (1—3 de L_6 ; 5, 7, 9 de L_{12} ; 4, 6 de L_{13}).

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Fig. 6. — Izvoare—Bahna. Céramique travaillée à la main et à la roue, de VI—VII ème siècles (1, 2 de L_8 ; 3 de L_9 ; 4—12 de L_7).

Fig. 7. — Izvoare—Bahna. Céramique travaillée à la main et à la roue, de VI—VII ème siècles (1—3, 5, 6, 10 de L_7 ; 4, 7—9 de L_{13} ; 11—16 de L_{12}).

Fig. 8. — Izvoare—Bahna. Objets de fer (1—8), os (9, 11—12) et argile (10, 13—16), de VI—VII ème siècles (1 de S 46 ; 2, 7—9, 11, 13, de L_{12} ; 3, 5, de L_{13} ; 4, 10, 14—16 de L_7 ; 6 de S 37).

Fig. 9. — Izvoare—Bahna. Objets de fer (1—8, 11—13), os (9) et argile (10), de VI—VII-ème siècles (1, 5, 8, 10 de L_{12} ; 2 de S 46 ; 3, 6, de L_{13} ; 4 de S 42 — l'âtre 5 ; 7 de S 37 ; 9 de L_6 ; 11 de S 44 ; 12—13 de S 40).

Fig. 10. — Izvoare—Bahna. Objets de fer (1, 3—12), bronze (2) et argile (13—17), de l'habitat préféodal (1, 9 de S 16 ; 2 de S 25 ; 3, 12, 15—16 de S 17 ; 4, 5 de S 40 ; 6 de S 42 ; 7 de S 19 ; 8 de S 37 ; 10 de S 44 ; 11, 17 de S 46 ; 13 de S 21 ; 14 de S 36).

Fig. 11. — Izvoare—Bahna. Céramique travaillée à la main et à la roue de VIII—IX ème siècles (1—19 de L_5).

Fig. 12. — Izvoare—Bahna. Céramique travaillée à la main et a la roue de de VIII—IX ème siècles (1—3, 9 de L_{10} ; 4—8 de L_{11} ; 10 de S 26).

Fig. 13. — Izvoare—Bahna. Céramique travaillée à la main et à la roue, de VIII—IX ème siècles (1, 2, 4, 5, 7, 9, de L_{10} ; 3, 6, 10 de S 27 ; 8 de S 28).

Fig. 14. — Izvoare—Bahna. Céramique travaillée à la main et à la roue, de VIII—IX ème siècles (1—13 de L_{14}).

Fig. 15. — Izvoare—Bahna. Céramique travaillée à la main et à la roue, de VIII—IX ème siècles (1—3, 5—12, 14 de L_{14} ; 4 de S 38 ; 1 3de S 39).

Fig. 16. — Izvoare—Bahna. Céramique travaillée à la main et à la roue, de VIII—IX ème siècles (1—6, 8 de L_{14} ; 7 de L_5).

Fig. 17. — Izvoare—Bahna. Céramique travaillée à la main et à la roue, de VIII—IX ème siècles (1, 12, 15—16 de L_5 ; 2—11, 13—14 de L_{14}).

Fig. 18. — Izvoare—Bahna. Des aiguillons en os, découverts en L_5.

Fig. 19. — Izvoare—Bahna. Aiguillons et une pierre pour tailler les aiguillons, découverts en L_5.

Fig. 20. — Izvoare—Bahna. Objets de fer (1—3), os (4—10), argile (11—12) et pievres (13), de VIII—IX ème siècles (1, 12 de L_5 ; 2—6, 13 de L_{14} ; 7, 9, 11 de L_{10} ; 8 de L_{11}).

Fig. 21. — Izvoare—Bahna. Objets de fer (1, 3,—5, 7), de l'habitat préfeodal (1, 8—10 de L_5 ; 2 de S 25 ; 3—4 de L_{14} ; 5—6 de S 46 ; 7 de S 37).

Fig. 22. — Izvoare—Bahna. Des profils des noses des type du pot, des plateause et des âtres mobiles, de l'habitat préfeodal (1—3, 9—10, 12—14 de L_{12} ; 4 de S 39 ; 5, 8, 11, 17, 20, 21, 23 de L_{14} ; 6—7, 15—16, 18, 19 de L_5 ; 22 de L_7).

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

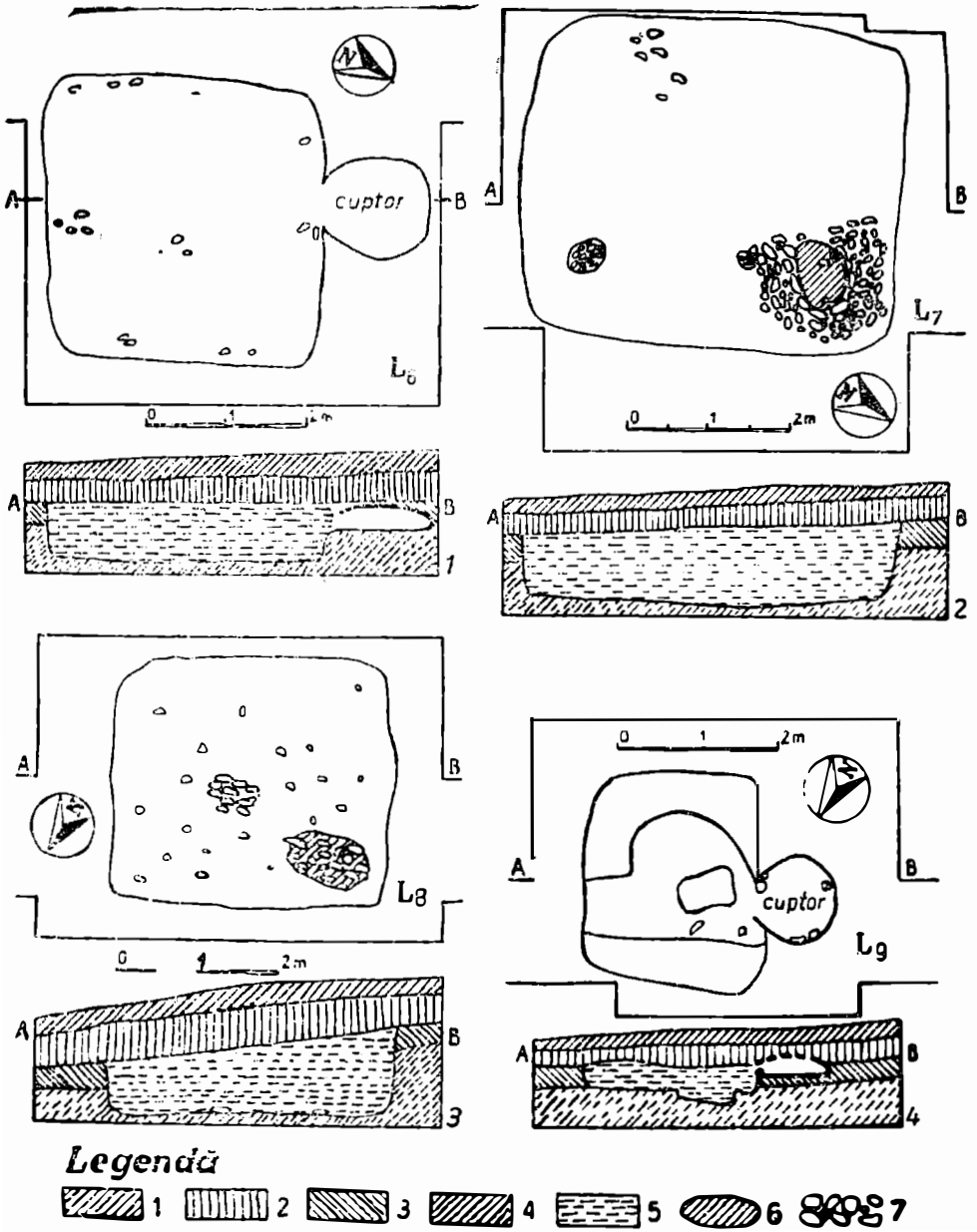

Fig. 1. — Izvoare — Bahna. Planul și profilul locuințelor L_6, L_7, L_8 și L_9. 1 — sol vegetal ; 2 — sol cenușiu-zgrunțuros ; 3 — sol galben-brun ; 4 — sol galben ; 5 — umplutură ; 6 — vatră ; 7 — pietre.

http://www.dimec.ro / http://cimec.ro

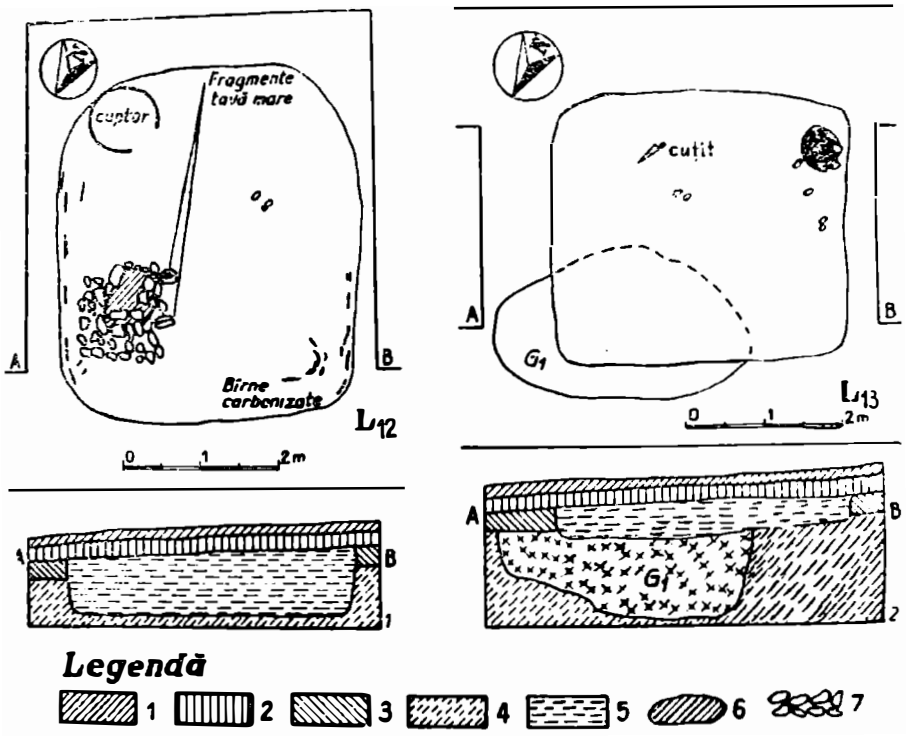

Fig. 2 — Izvoare — Balhna. Planul și profilul locuințelor L_{12} și L_{13}.
1 — sol vegetal ; 2 — sol cenușiu-zgrunțuros ; 3 — sol galben-brun ; 4 — sol galben ; 5 — umplutură ; 6 — vatră ; 7 — pietre.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

1

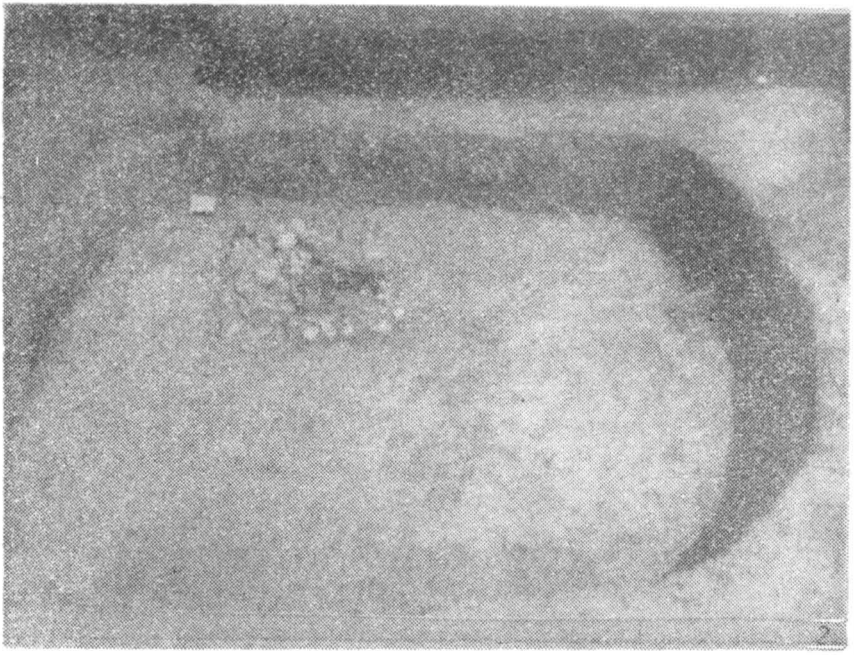

2

Fig. 3. — Izvoare Bahrin, Blaru/ Intrările L9 și L12 (foto).

http://www.cimec.ro/ http://cimec.ro

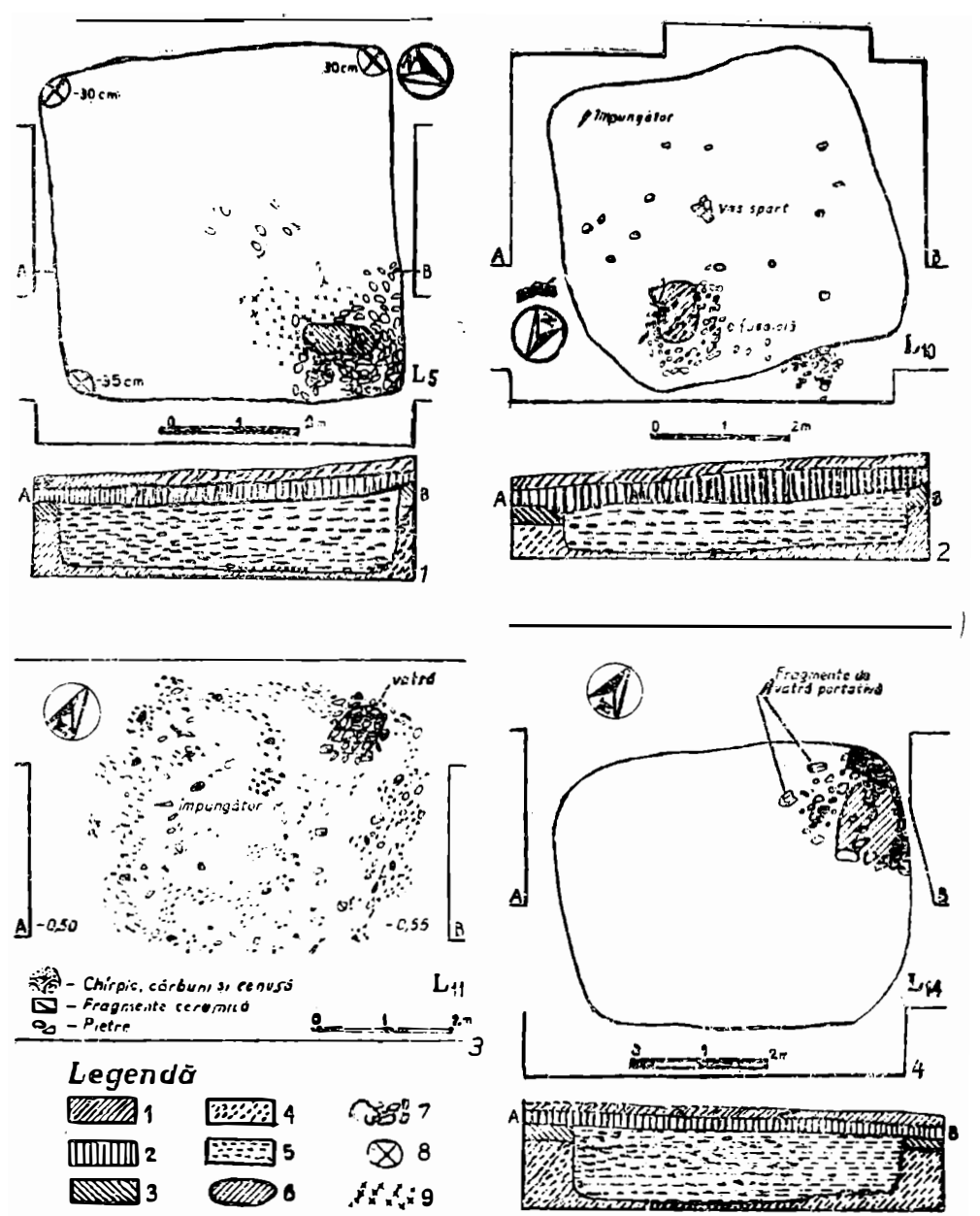

Fig. 4. — Izvoare — Bahna. Planul și profilul locuințelor L_5, L_{10} și L_{14} și planul locuinței de suprafață L_{11}. 1 — sol vegetal ; 2 — sol cenușiu-zgrunțuros ; 3 — sol galben-brun ; 4 — sol galben ; 5 — umplutură ; 6 — vatră ; 7 — pietre ; 8 — [illegible] ; 9 — [illegible].

http://www.cimec.ro / http://cimeabc.ro

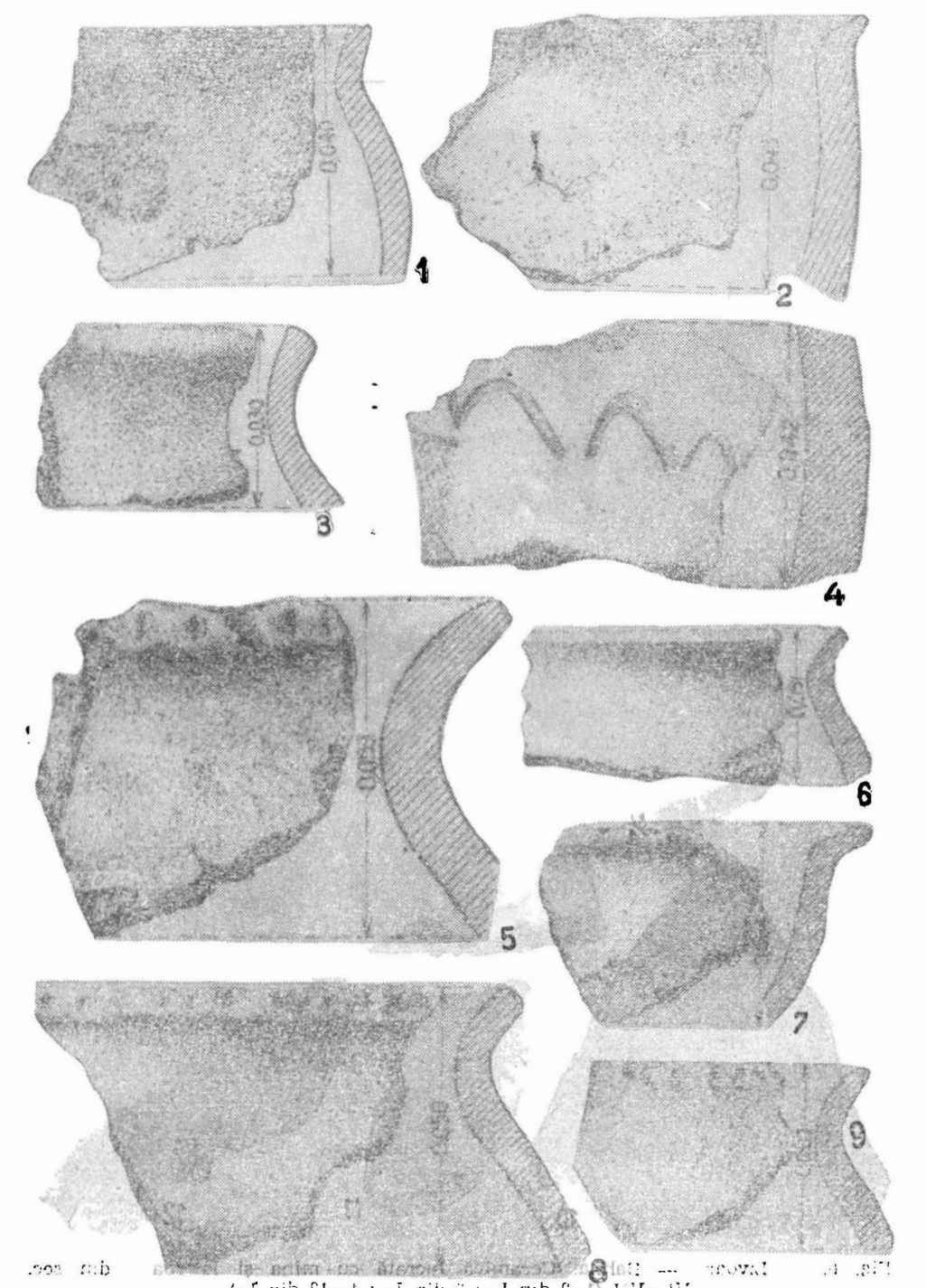

Fig. 5. Izvoare — Bahna. Ceramică lucrată cu mîna și la roată din sec. VI—VII (1—3 din L_6 ; 5, 7—9 din L_{12} ; 4, 6, din L_{13}).

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

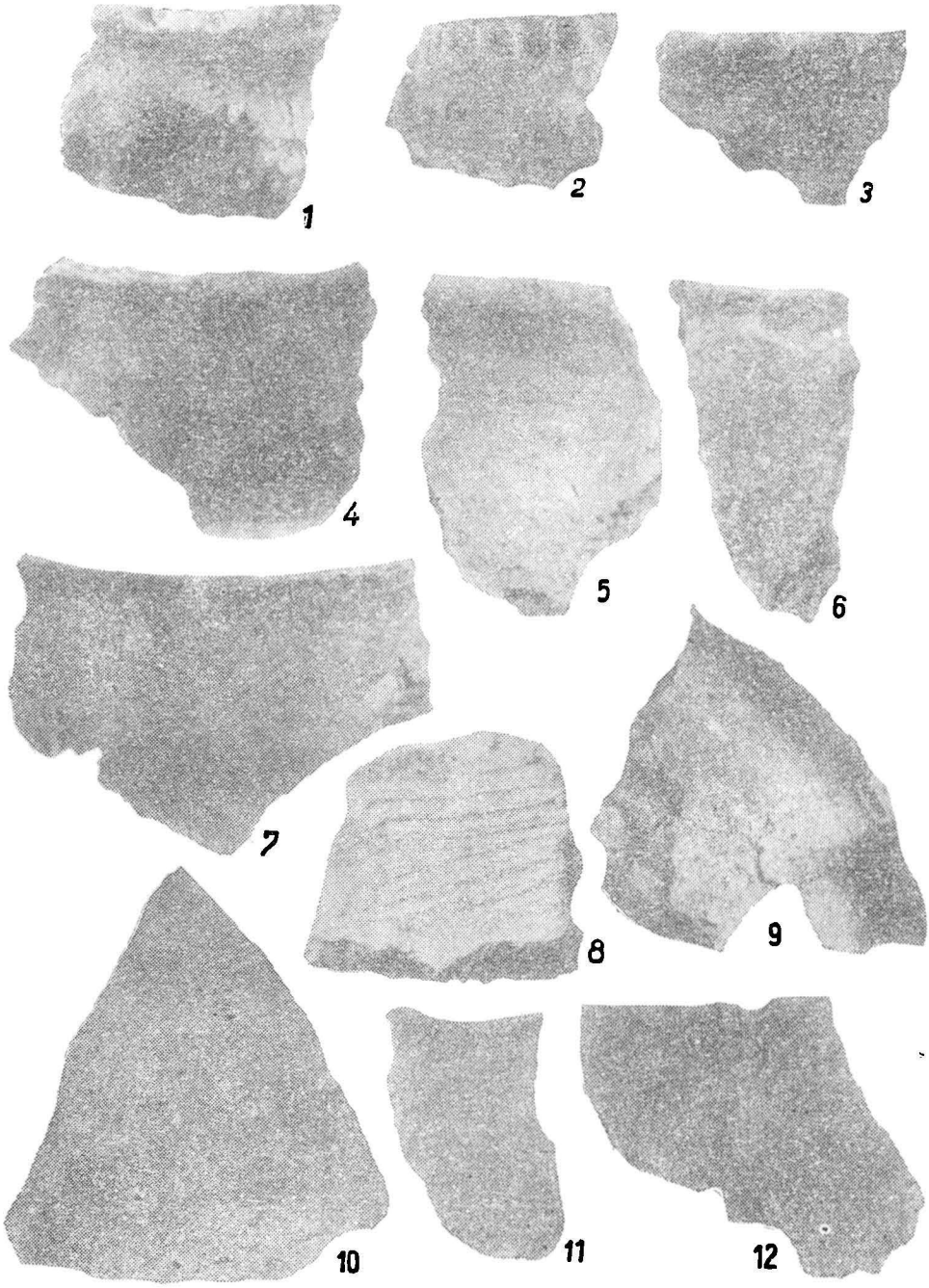

Fig. 6. — Izvoare — Bahna. Ceramică lucrată cu mîna şi la roată, din sec. VI—VII (1, 2 din loc. 3 din L. 4, 12 din L. 7).

http://www.cimec.ro/ http://cimec.ro

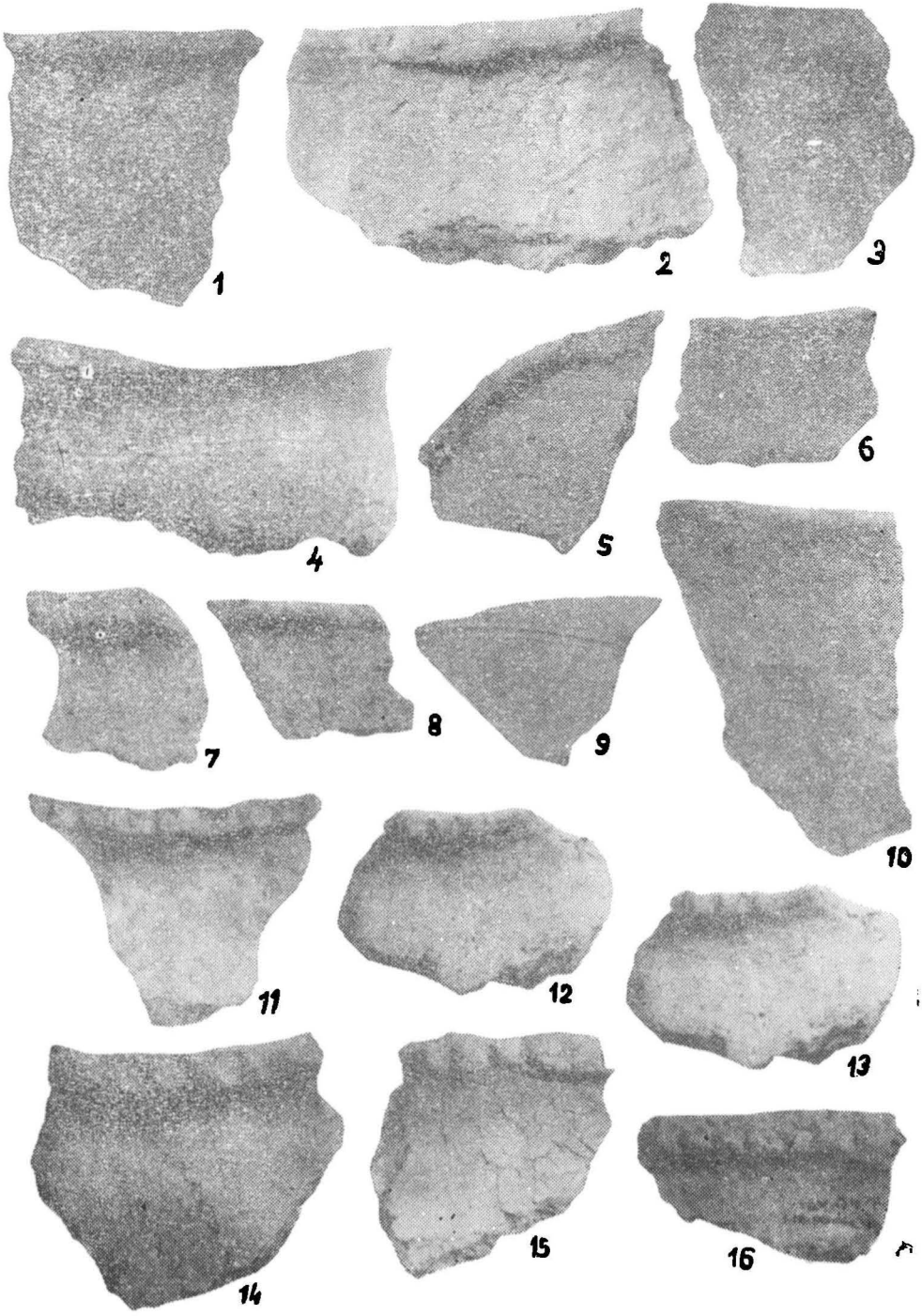

Fig. 7. — Izvoare — Bahna. Ceramică lucrată cu mîna şi la roată, din sec. VI—VII (1—3, 5, 6, 10, din L_7 ; 4, 7—9, din L_{13} ; 11—16 din L_{12}).

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

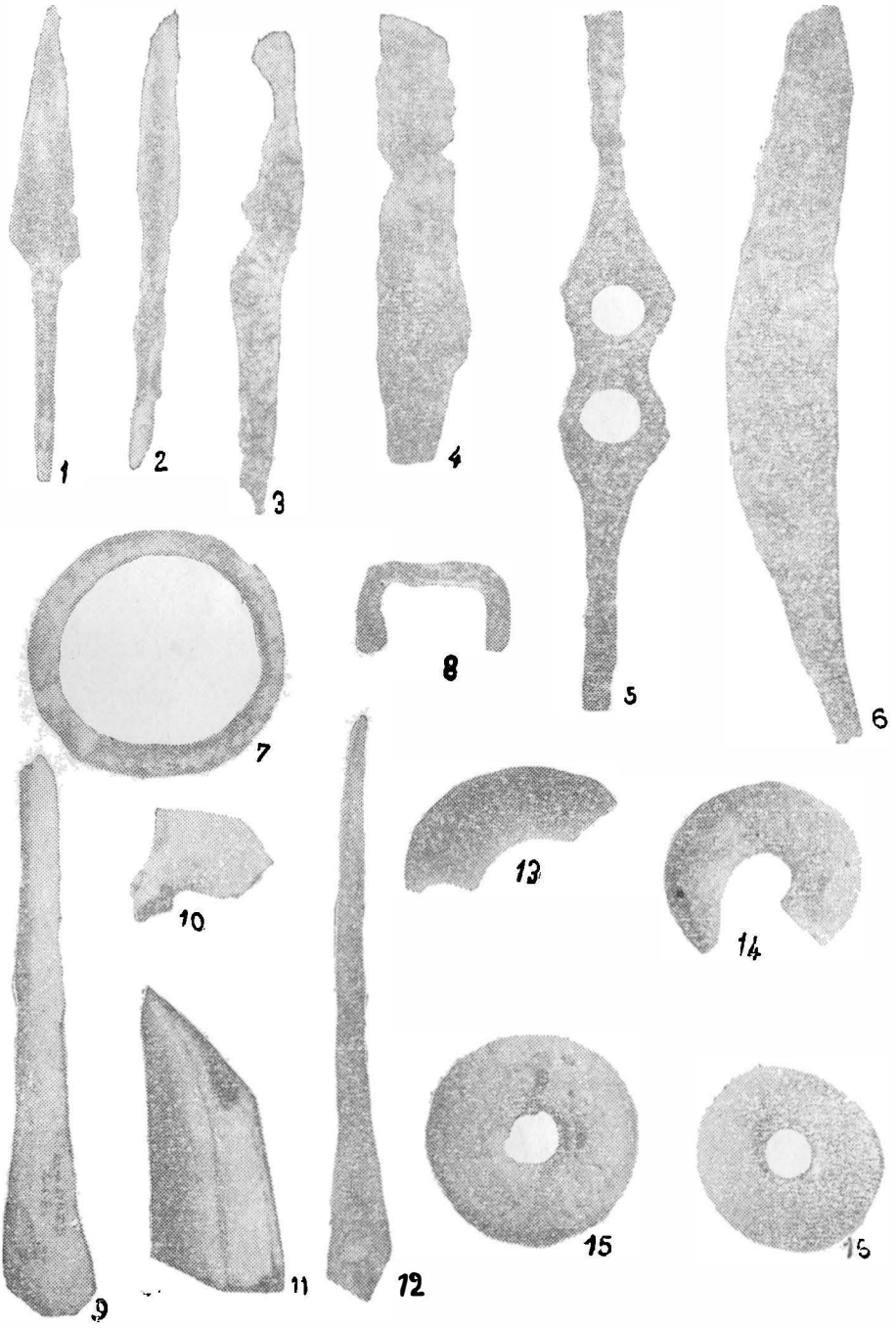

Fig. 8. — Izvoare — Balhna. Obiecte din fier (1—8), os (9, 11—12) şi lut (10, 13—16), din sec. VI—VII. (1 din S 46 ; 2, 7—9, 11, 13, din L_{12} ; 3, 5, din L_{13} ; 4, 10, 14—16 din L_7 ; 6 din S 37 ; 12 din L_6).

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

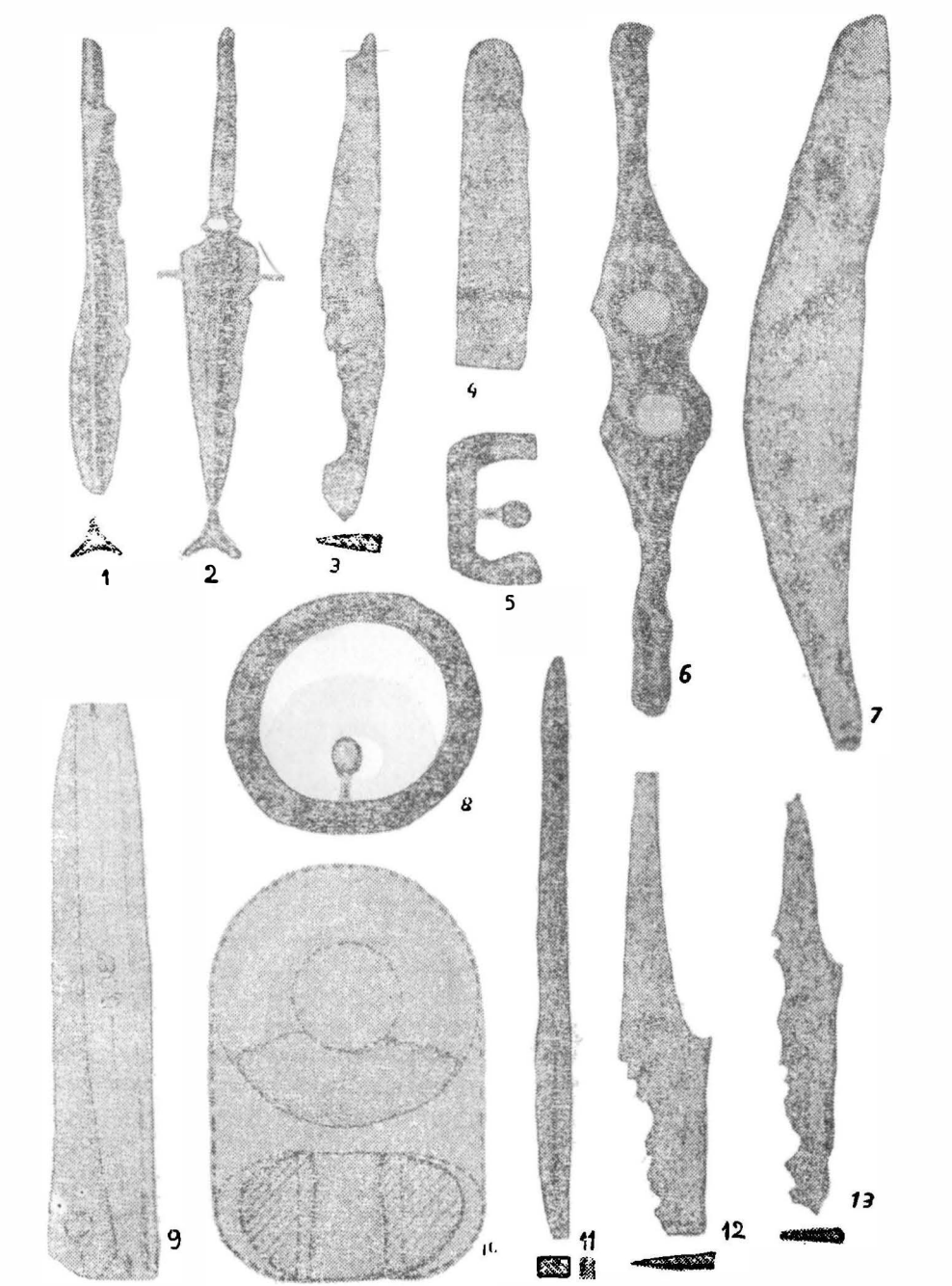

Fig. 9 — Izvoare — Bahna. Obiecte din fier (1—8, 11—13), os (9) şi lut (10), din sec. VI—VII. (1, 5, 8, 10 din L_{12} ; 2 din S 46 ; 3, 6, din L_{13} ; 4 din S 42 — vatra 5 ; 7 din S 37 ; 9 din L_{11} ; 11 din S 44 ; 12—13 din S 40).

http://www.cimec.ro/ http://cimec.ro

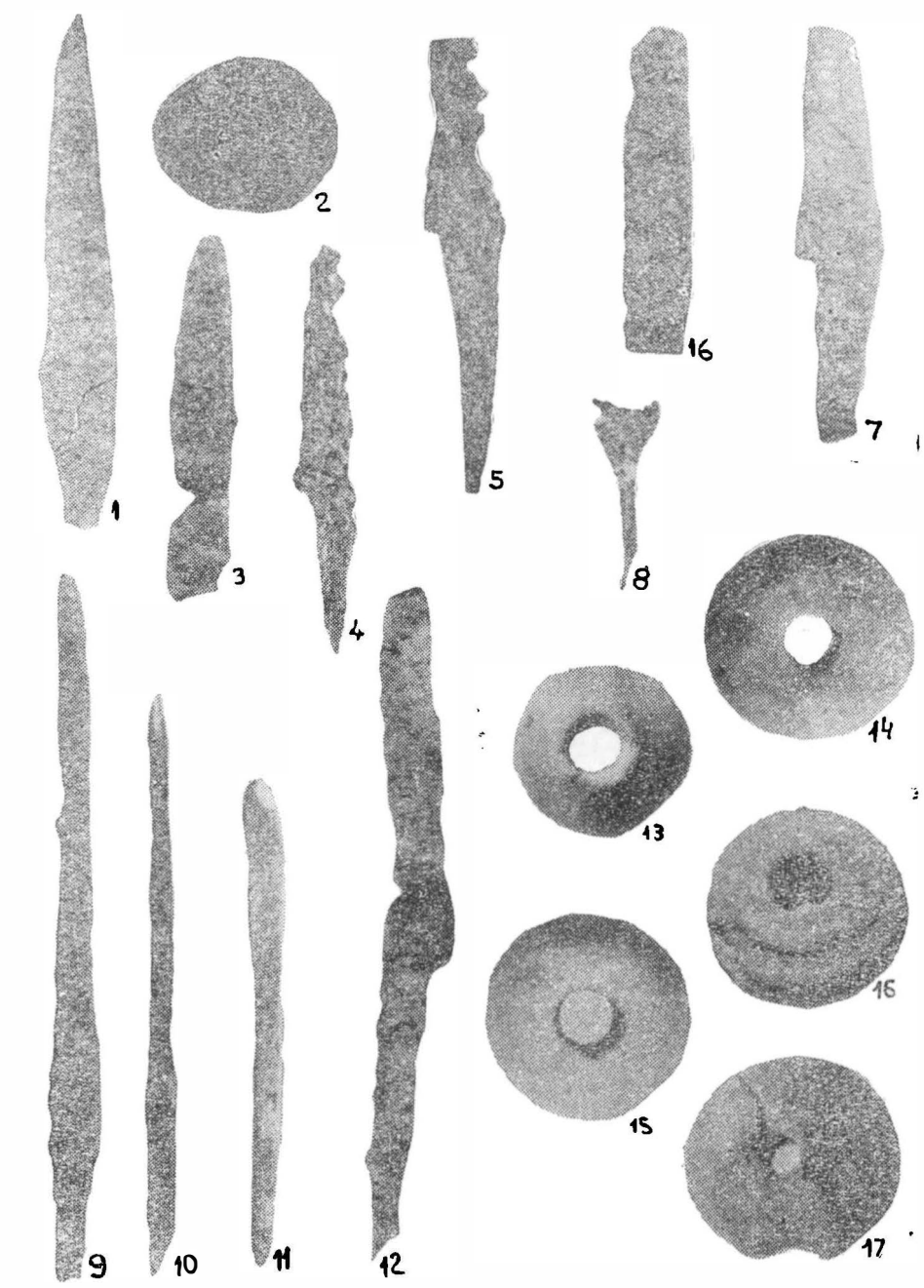

Fig. 10 — Izvoare — Bahna. Obiecte din fier (1, 3—12), bronz (2) și lut (13—17), din așezarea prefeudală. (1, 9 din S 16 ; 2 din S 25 ; 3, 12, 15—16 din S 17 ; 4, 5 din S 40 ; 6 din S 42 ; 7 din S 19 ; 8 din S 37 ; 10 din S 44 ; 11, 17 din S 46 ; 13 S 21 ; 14 din S 36).

http://www.dacoromanica.ro http://cmiabc.ro

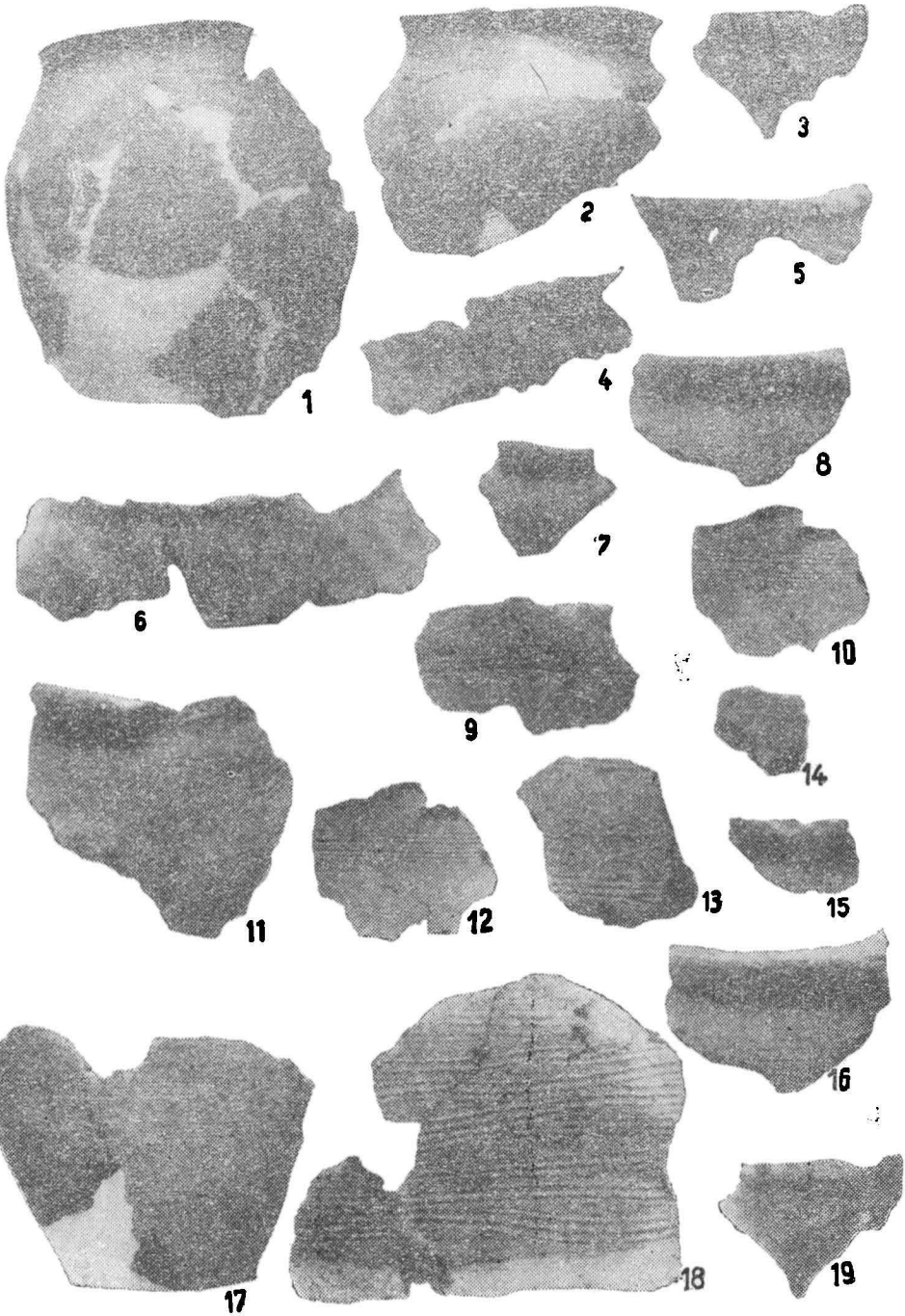

Fig. 11 — Izvoare — Bahna. Ceramică lucrată cu mîna şi la roată, din sec. VIII—IX. (1—19 din Ia).

http://www.cimec.ro — http://cimabc.ro

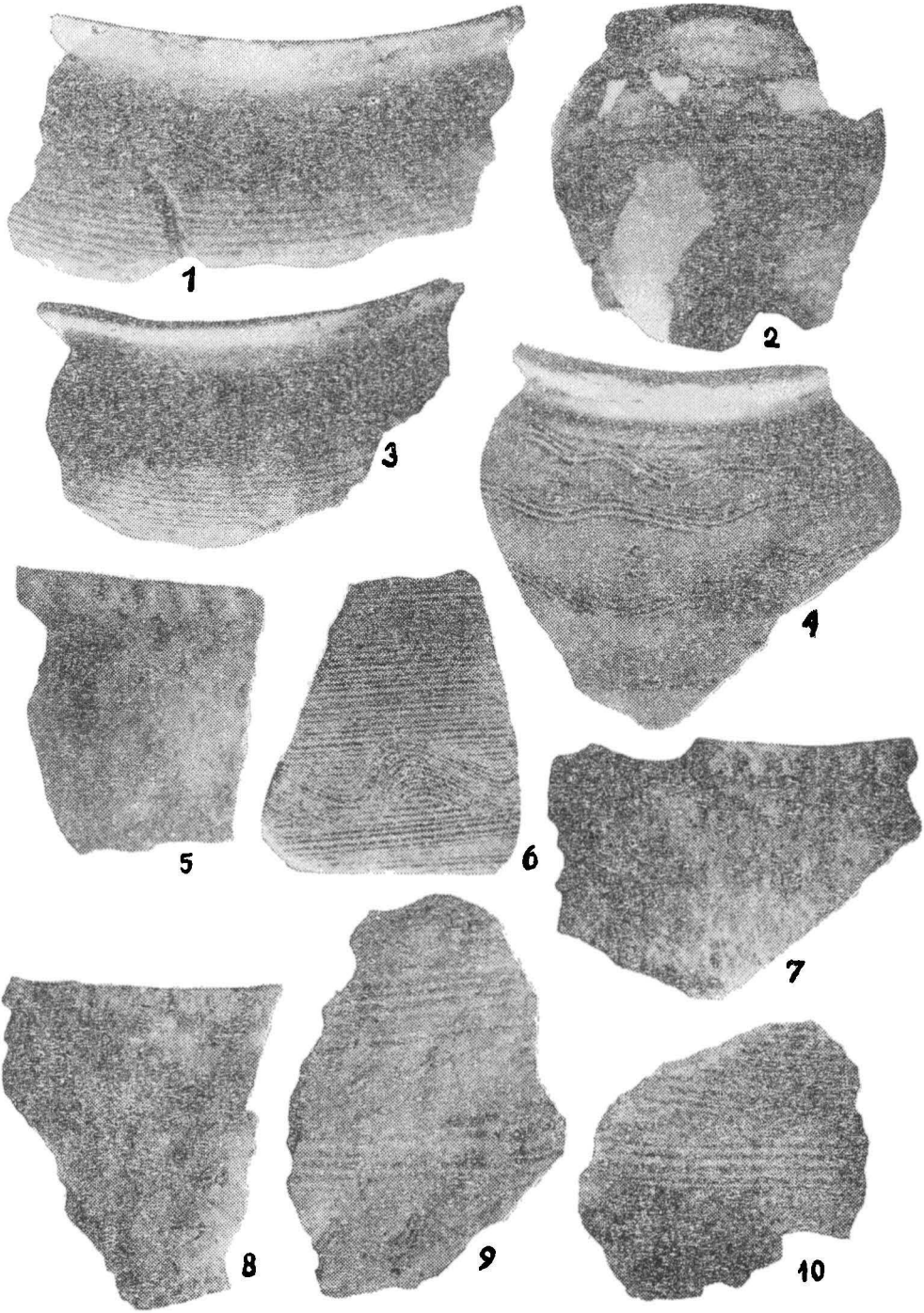

Fig. 12 — Izvoare — Bahna. Ceramică din așezarea prefeudală (1—3, 9 din L 10 ; 4—8 din L 11 ; 10 din S 26).

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

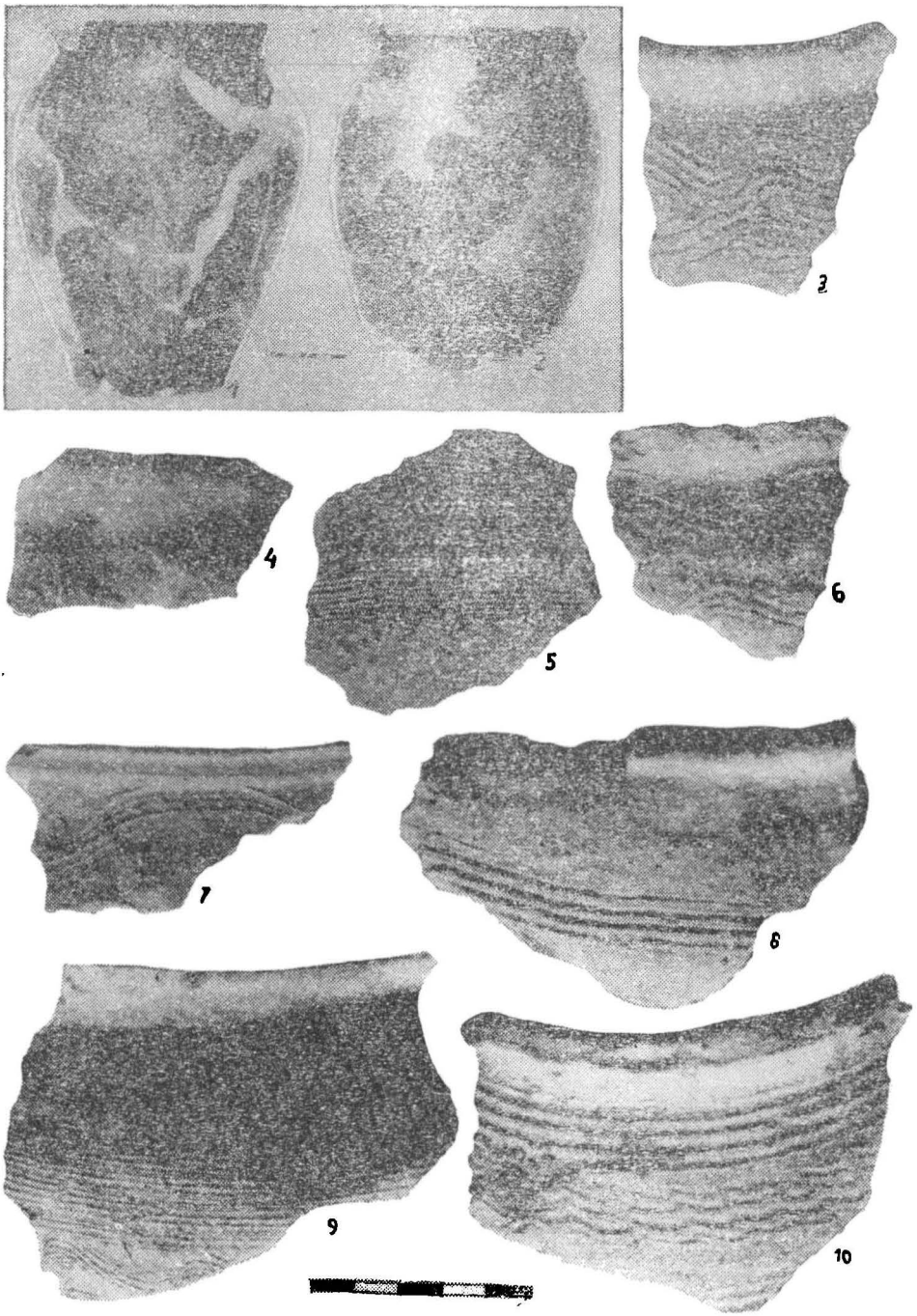

Fig. 13 — Izvoare — Bahna. Ceramică lucrată cu mîna și la roată, din sec. VIII—IX (1, 2, 4, 5, 7, 9 din I, nr. 3, 6, 10 din S 27, 8 din S 28).

http://www.cimec.ro/ http://cimiabc.ro

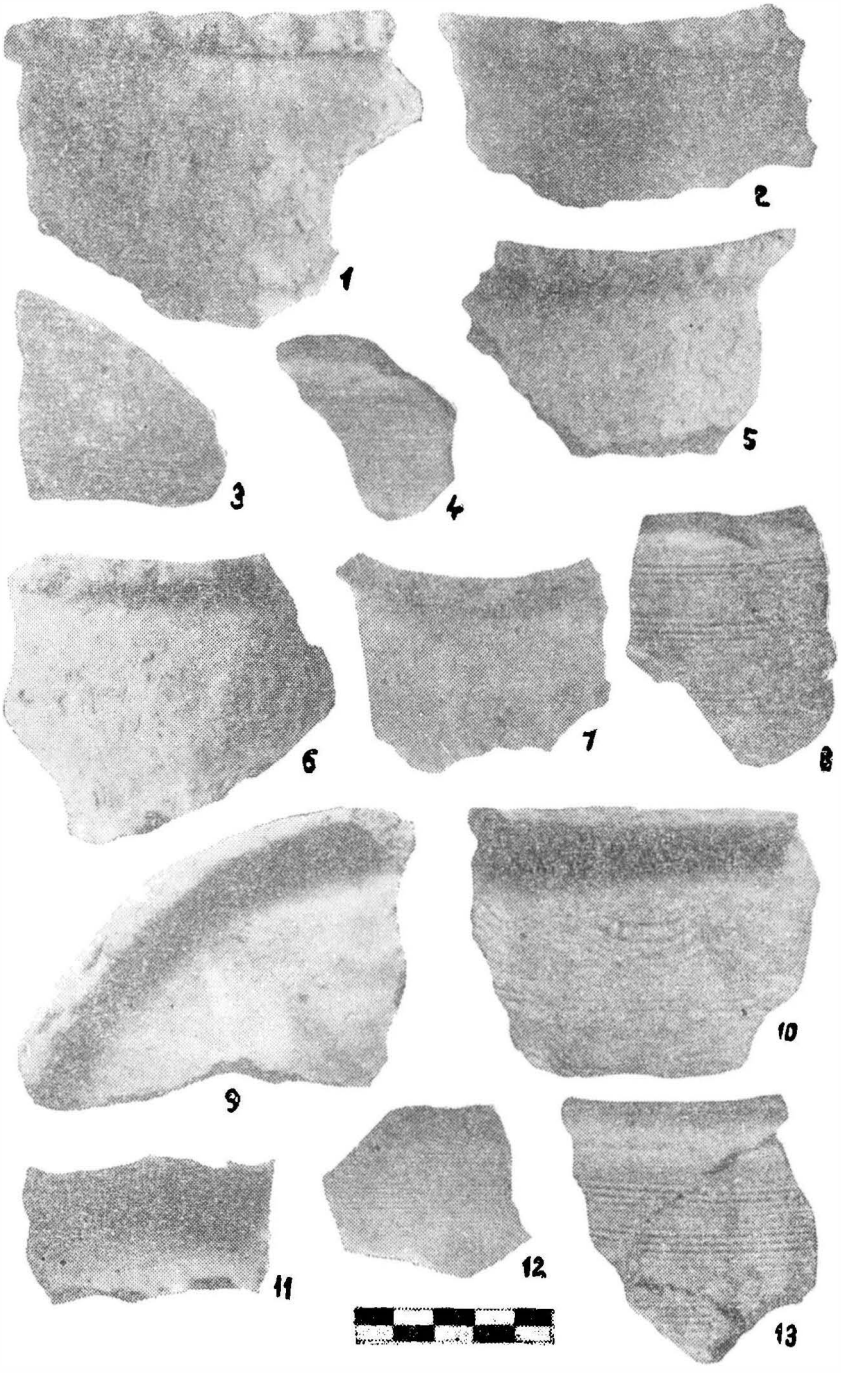

Fig. 14 — Izvoare — Bahna. Ceramică lucrată cu mîna şi la roată, din sec. VIII—IX (1—13 din L_{14}).

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

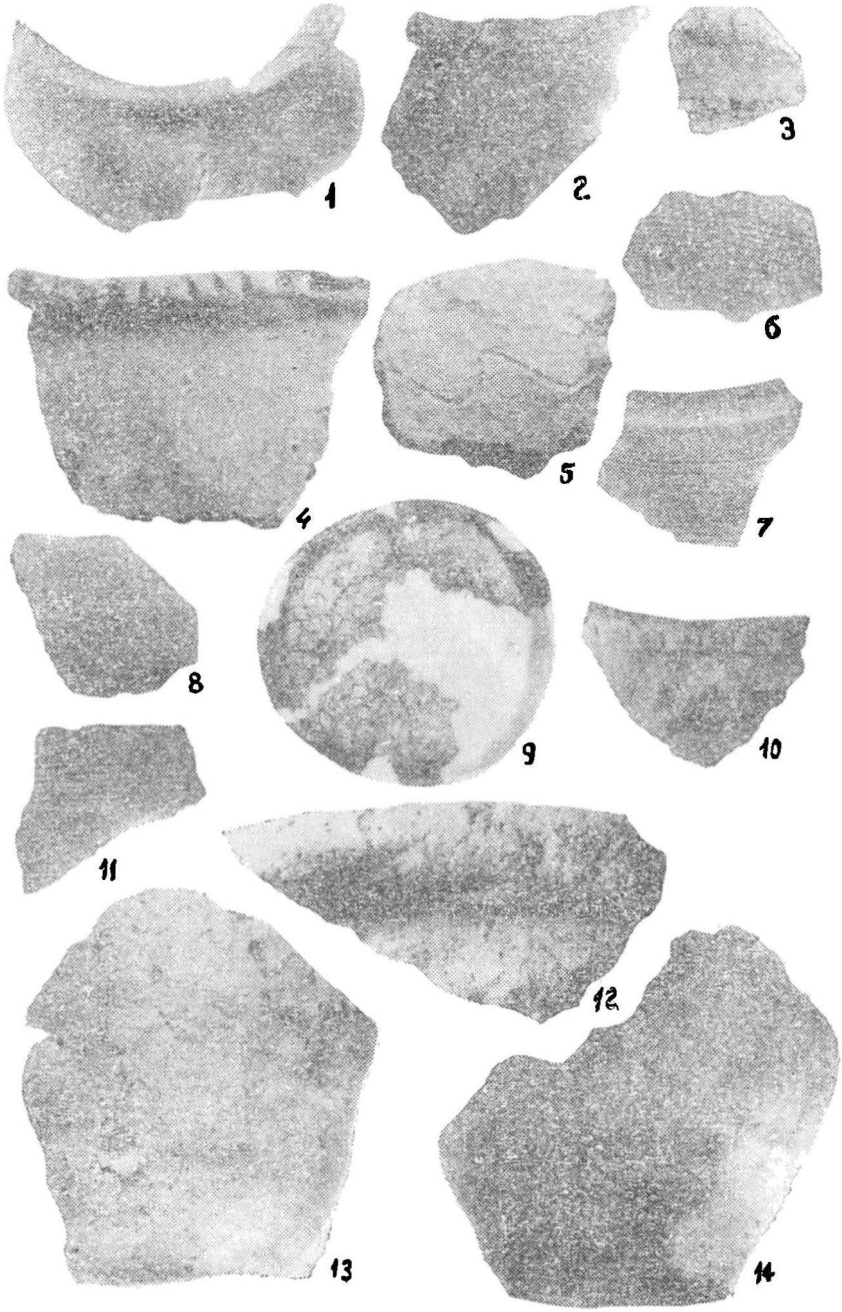

Fig. 15. — Izvoare — Bahna. Ceramică lucrată cu mîna şi la roată, din sec. VIII—IX (1—3, 5—12, 14 din Dmi.; 4 din S 38 ; 13 din S 39).

http://www.cimec.ro/ http://cimec.ro

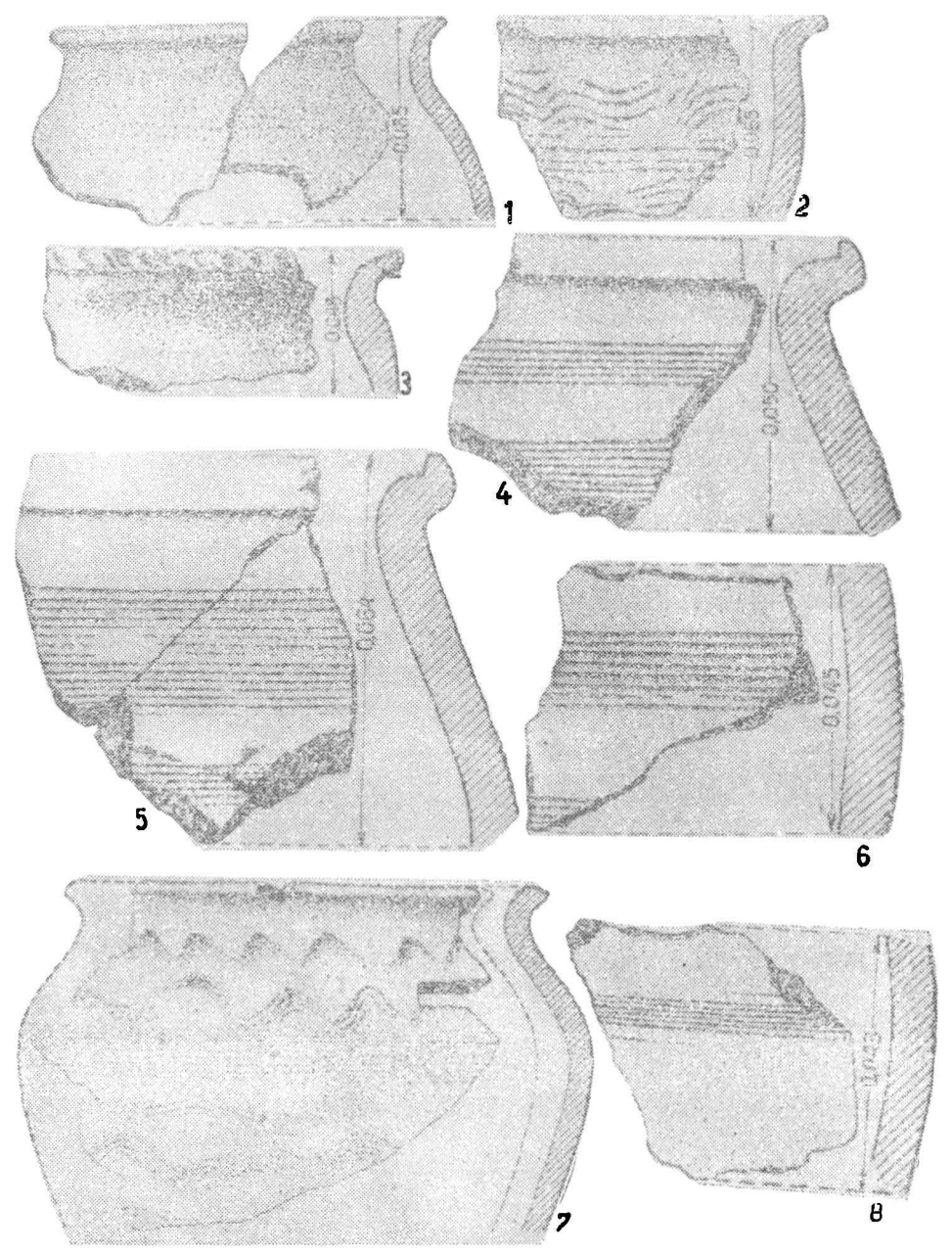

Fig. 16. — Izvoare — Bahna. Ceramică lucrată cu mîna şi la roată, din secolele VIII—IX (1—6, 8 din L_1, 7 din L_5).

http://www.cimec.ro/ http://cimec.ro

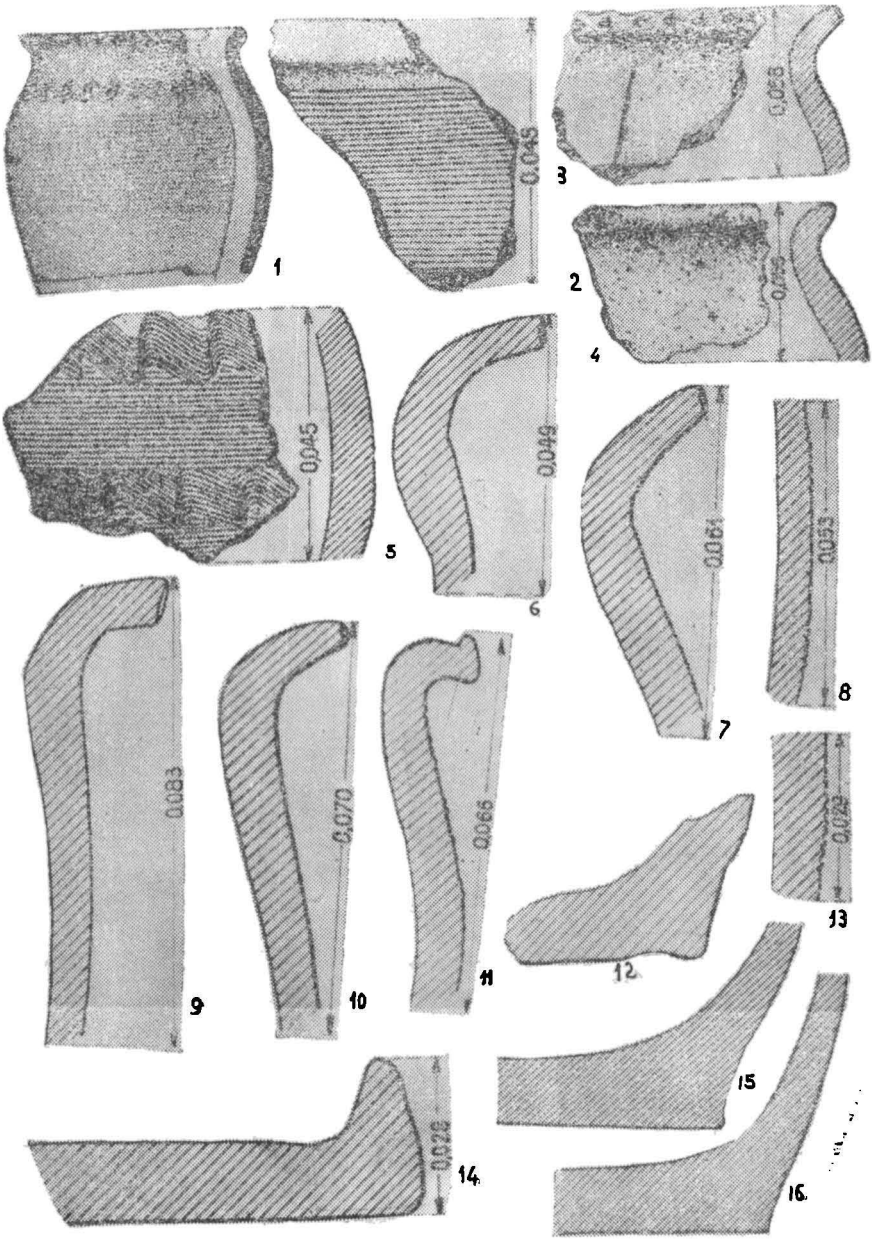

Fig. 17. Izvoare — Bahna. Ceramică lucrată cu mîna și la roată, din sec. VIII—IX (1, 2, 12, 15—16 din L_5; 3—11, 13—14 din L_{14}).

http://www.cimec.ro / http://cimec.ro

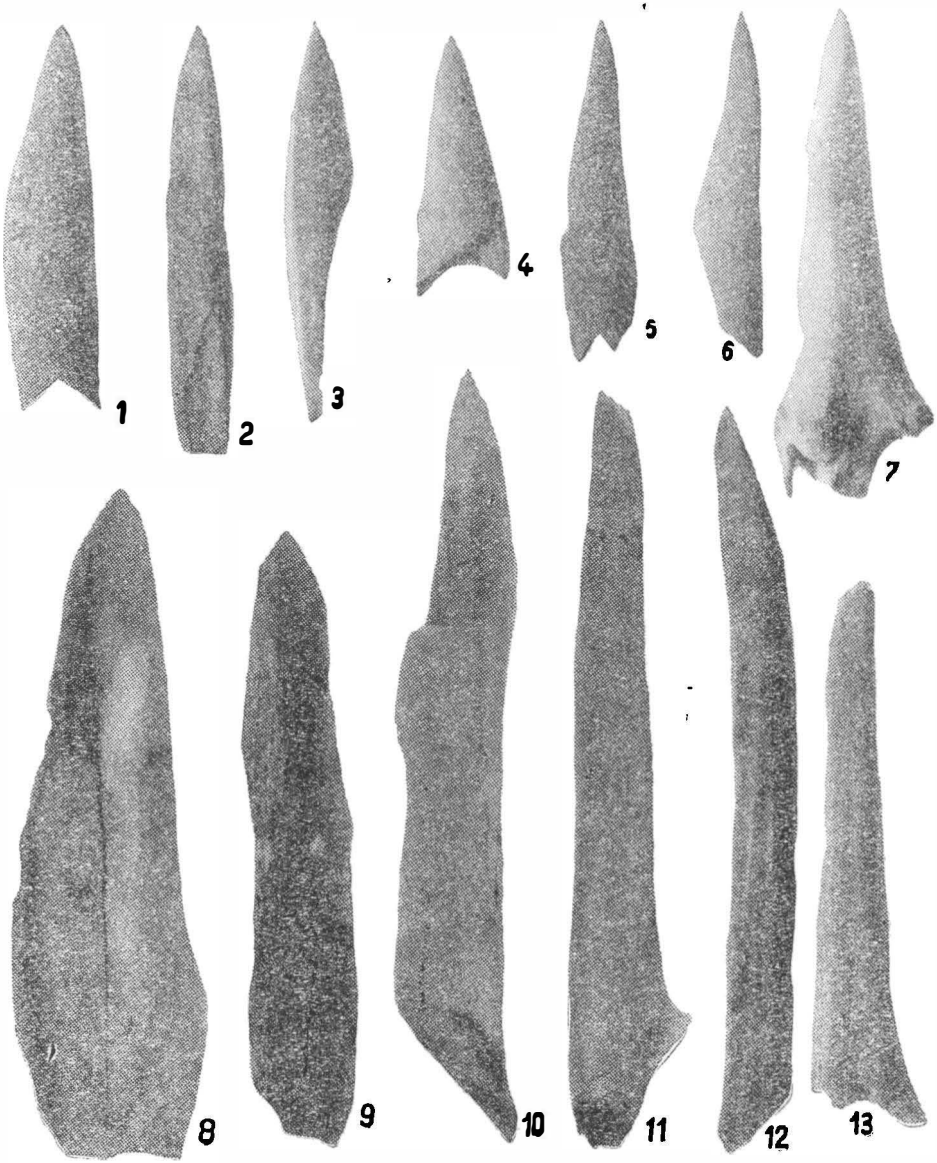

Fig. 18. — Izvoare de Balcim în nou descoperite în L_5.

http://www.cimec.ro/ http://cimec.ro

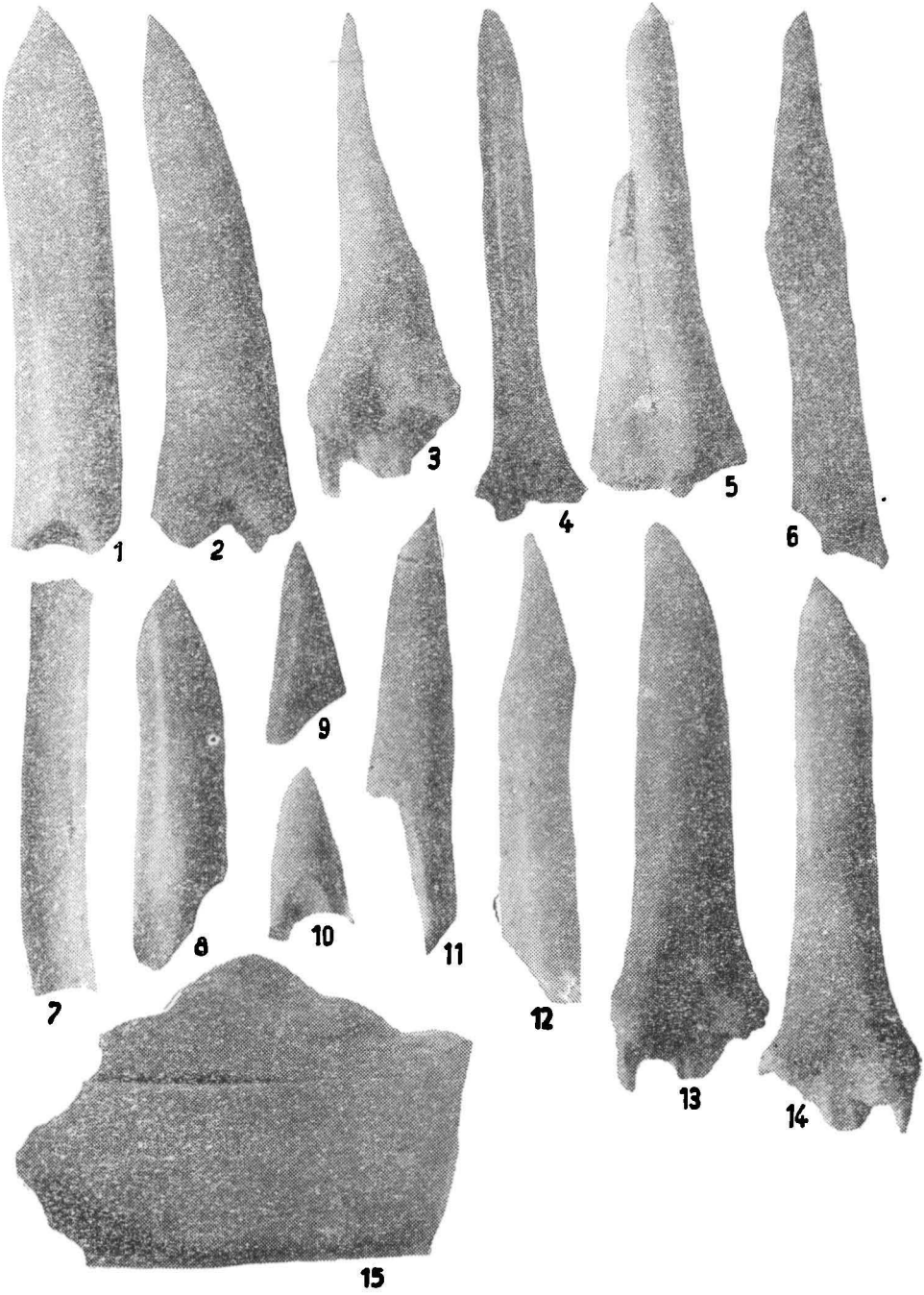

Fig. 19. — Izvoare — Bahna. Împungătoare din os şi piatră de ascuţit împungătoare descoperite în bloc.

http://www.cimec.ro http://cimec.ro

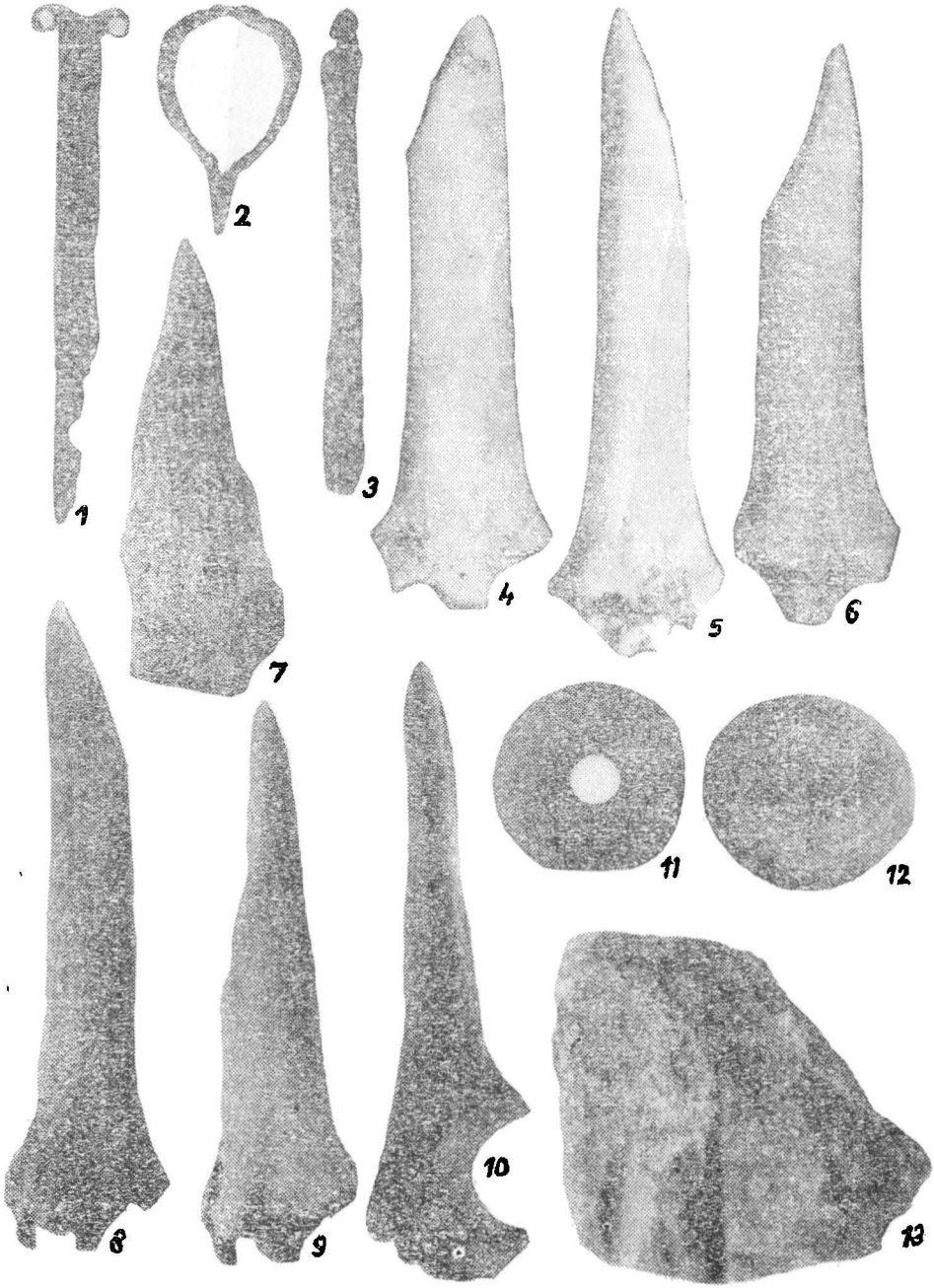

Fig. 20. — Izvoare — Balina. Obiecte din fier (1—3), os (4—10), lut (11—12) și piatră (13), din sec. VIII—IX. (1, 12 din L_5 ; 2—6, 13 din L_{11} ; 7, 9—11 din Sec. 8 din Bp.)

http://www.cimec.ro http://cmiabc.ro

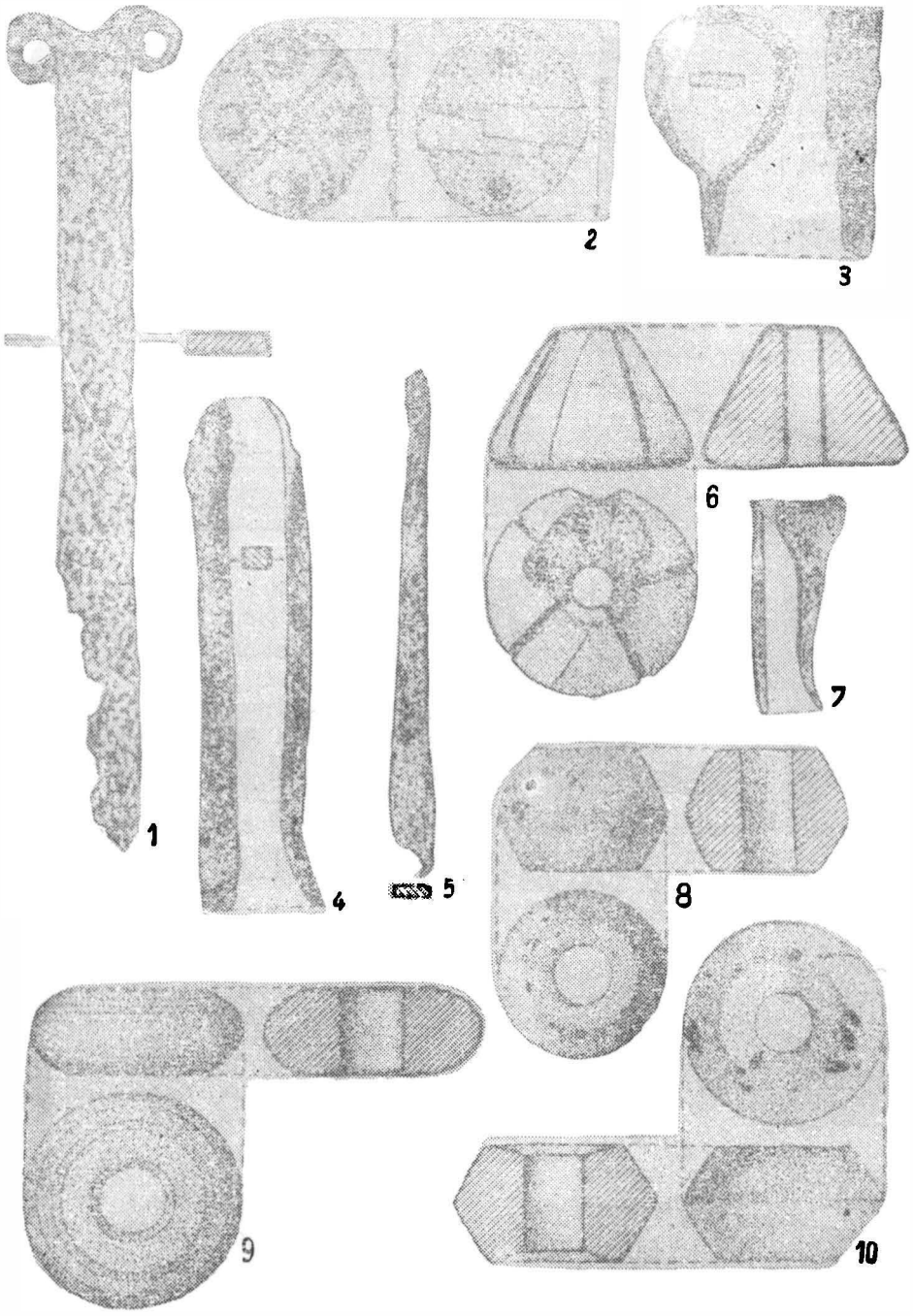

Fig. 21. — Izvoare — Bahna. Obiecte din fier (1, 3—5, 7), bronz (2) şi lut (6, 8—10), din aşezarea prefeudală. (1, 8—10 din L_5; 2 din S 25; 3—4 din L_{14}; 5—6 din S 46; 7 din S 37).

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

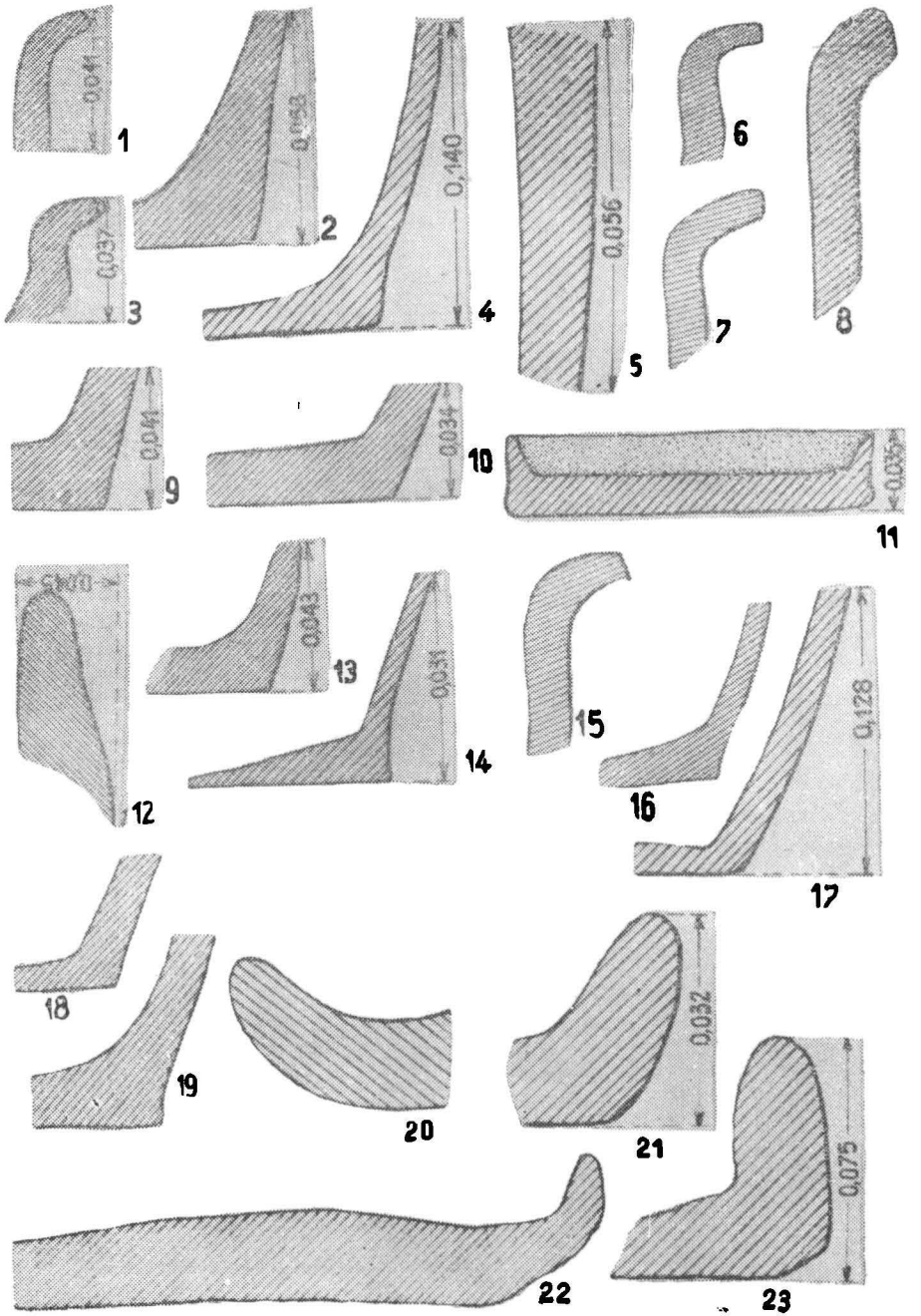

Fig. 22 — Izvoare — Bahna. Profile de vase borcan, tipsii şi vetre portative, din aşezarea prefeudală. (1—3, 9—10, 12—14 din L_{12} ; 4 din S 39 ; 5, 8, 11, 17, 20—21, 23 din L_{11} ; 6—7, 15—16, 18—19 din L_{7} ; 22 din L_{7}).

http://www.cimec.ro/ http://cimec.ro

PROBLEME REFERITOARE LA CULTURA URBANĂ MEDIEVALĂ DIN SECOLELE XV—XVII DIN MOLDOVA

de ALEXANDRU ANDRONIC

Cercetările de arheologie medievală din România, efectuate de peste douăzeci şi cinci de ani, au dat la iveală un bogat şi foarte variat material arheologic, permiţînd specialiştilor studierea unor aspecte deosebit de importante ale civilizaţiei urbane medievale din Ţările Române.

Este meritul cercetărilor din ultima vreme de a fi înlăturat pe de o parte dubiul care se manifesta în istoriografia noastră cu privire la existenţa civilizaţiei urbane medievale în Ţările Române, iar pe de altă parte de a fi reliefat necesitatea cunoaşterii cît mai amănunţite şi, pe cît posibil, chiar comparative, a multiplelor forme de manifestare ale civilizaţiei urbane medievale româneşti [1].

Coroborarea surselor documentare, interne şi externe, cu datele arheologice, obţinute în urma săpăturilor sistematice efectuate în principalele oraşe medievale din Moldova ca Suceava, Iaşi, Baia, Siret, Piatra Neamţ, Bacău, Vaslui, Hîrlău, Roman, Bîrlad şi Huşi, a lărgit orizontul cunoaşterii vieţii urbane medievale. Din acest punct de vedere istoriografia noastră a înregistrat existenţa încă din secolul al XIV-lea a numeroase oraşe în Moldova, menţionate într-o listă de oraşe inserate în cea mai veche cronică rusească [2].

În acelaşi timp s-a căutat ca, în limita datelor oferite de descoperirile arheologice în unele centre urbane medievale româneşti, să se

1 C. Şerban, *Nouvelles Études d'Historie*, III, Bucureşti, 1965, p. 445—457 ; Şt. Pascu, S. Goldenberg, *Anuarul Institutului de istorie şi arheologie*, Cluj, XIV, 1971, p. 29—44 ; C. Şerban, *Studii*, 25, 1972, 4, p. 743—765 ; Alexandru Andronic, *Comunicări de istorie şi filologie*, Bacău, 1973, p. 61—72.

2 M. D. Matei, *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Suceava*, Bucureşti, 1963, p. 22—24 ; Alexandru Andronic, *Romanoslavica*, XI, 1965, p. 203—218 ; C. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, 1967, p. 70 ; Alexandru Andronic, *Revue Roumaine d'Histoire*, IX, 1970, 5, p. 837—853 ; C. Cihodaru, *Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi*, seria nouă, *S*, III, istorie, t. XVII, 1971, fasc. 1, p. 36—37.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

rezolve problema genezei şi constituirii ca atare a oraşelor medievale din Ţările Române [3].

Cercetarea istorică a oraşelor medievale din Moldova nu trebuie însă să neglijeze fenomenul apariţiei pe teritoriul lor a curţilor domneşti, de regulă fortificate, care uneori au favorizat, iar alte ori au accelerat procesul de urbanizare al centrelor respective [4].

Existenţa curţilor domneşti în centrele urbane oferă posibilitatea sesizării unor aspecte semnificative ale civilizaţiei medievale din Moldova [5].

În istoria universală este îndeobşte bine cunoscut rolul curţilor princiare europene în dezvoltarea şi răspîndirea Renaşterii. Deosebit de semnificative sînt însă constatările că strălucirea acestor curţi n-a fost direct proporţională cu importanţa lor politică, cum a fost de pildă în Italia secolelor XIV—XV [6], şi că la începutul secolului al XVI-lea influenţa acestor curţi nu s-a oprit la curţile din Transilvania, ci a trecut la sud şi est de Carpaţi,manifestîndu-se din plin la Tîrgovişte [7], Bucureşti [8], Suceava şi Iaşi, Hîrlău, Vaslui, Bacău, după cum o dovedesc materialele arheologice descoperite în ultima vreme.

Fără a insista asupra acelor materiale arheologice care ne atestă în primul rînd dezvoltarea forţelor de producţie, vom aduce în discuţie în cele ce urmează, drept exempliifcare a unei civilizaţii urbane medievale, o categorie de produse meşteşugăreşti, al căror scop utilitar s-a îmbinat nu numai cu gustul artistic al vremii, ci şi cu gradul de civilizaţie urbană atins de societatea respectivă, desigur, ca o consecinţă

3 Ştefan Olteanu, *Studii*, XVI, 1963. 6, p. 1255—1280 ; M. D. Matei, *Dacia, N.S.*, VIII, 1964, p. 279—296 ; C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, Bucureşti, 1967 ; Panait I. Panait, *Materiale de istorie şi muzeografie*, 5, 1967, p. 7—24 ; C. Şerban, *Studii şi articole de istorie*, XV. 1969, p. 59—72 ; Pavel Chihaia, *Studii şi Cercetări de istoria artei*, seria artă plastică, 17, 1970, 1, p. 57—71 ; Alexandru Andronic, *Carpica*, V, 1972, p. 269—180 ; Eugenia Neamţu, Vasile Neamţu, Stela Cheptea, *Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi*, istorie, t. XIX, S, III, a, f. 2, 1973, p. 165—181 ; M. D. Matei, *SCIVA*, 28, 1977, 1, p. 71—87.

4 C. Cihodaru, *Omagiu lui P. Constantinescu—Iaşi*, Bucureşti, 1965, p. 267—273 ; I. D. Marin, *Studii şi articole de istorie*, IX, 1957, p. 25—41 ; Alexandru Andronic, *Studii şi articole de istorie*, XII, 1969, p. 67—78 ; Iulian Antonescu, *Carpica*, II, 1969, p. 77—86 ; Eugenia Neamţu, *Memoria Antiquitatis*, I, 1969, p. 227—240 ; Alexandru Andronic, Eugenia Neamţu, Marin Dinu, *Dacia N.S.*, XIV, 1970, p. 335—388.

5 Vezi culegerea de studii sub îngrijirea prof. M. Berza, *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1964 ; Gh. Diaconu, *Materiale*, VI, 1959, p. 913—924 ; Alexandru Andronic, *Studii şi materiale*, I, Suceava, 1969, p. 77—86 ; Radu Manolescu, *Analele Universităţii Bucureşti*, istorie, 1971, 1, p. 51—78 ; C. Nicolescu, *Studii şi materiale de istorie medie*, VIII, 1975, p. 63—99.

6 Andrei Oţetea, *Renaşterea şi Reforma*, Bucureşti, 1968.

7 N. Constantinescu, SCIV, XV, 1964, 2, p. 225—240 ; N. Constantinescu, Cr. Moisescu, *Curtea domnească din Tîrgovişte*, Bucureşti, 1965.

8 Dan Berindei, *Oraşul Bucureşti reşedinţă şi capitală a Ţării Româneşti (1459—1862)*, Bucureşti, 1963 ; *Istoria oraşului Bucureşti*, vol. I, Bucureşti, 1965 ; C. C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor*, Bucureşti, 1967.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

imediată și directă — pe plan suprastructural — a transformărilor petrecute în structura social-economică a așezărilor orășenești ca atare.

Iată, deci, analizată din punctul de vedere al condițiilor în care a apărut și, mai ales, s-a dezvoltat, cultura urbană medievală din Moldova face dovada, întocmai oricărui factor de progres, unele capacități creatoare deosebite, corespunzătoare avîntului social-economic și politic-cultural înregistrat de Moldova în veacurile XV—XVII.

Cultura urbană medievală, ca și arta din mediul orășenesc, s-a dezvoltat în strîns contact cu cultura și arta populară. Fără a fi o artă suprapusă, arta din mediul urban medieval se va inspira din unele motive populare. Manifestată în forme simple, arta urbană va cunoaște, pe măsura dezvoltării orașelor medievale, forme din ce în ce mai complexe, aflate, în primul rînd, în slujba intereselor păturilor înstărite urbane [9]. Această artă va trata și teme cerute de clasa dominantă, răspunzînd totodată cerințelor utilitare, pe care nu le putem neglija atunci cînd analizăm un material ceramic provenit din interioarele palatelor domnești, ale caselor boierești, sau, în unele cazuri, în centrele urbane de reședință voievodală, ale caselor unor orășeni înstăriți, fie meșteșugari, fie negustori. Tocmai de aceea considerăm că analiza unor reprezentări de pe plăcile de perete decorative de interior sau, în cele mai multe cazuri de pe cahlele de sobă, datînd din secolele XV—XVII, prezintă un interes dintr-un anumit punct de vedere, cu totul aparte.

Astfel, descoperirea la Vaslui, în casa domnească a lui Ștefan al II-lea, distrusă prin incendiu în prima jumătate a secolului al XV-lea, a unor plăci decorative de interior și a unor cahle de sobă cu reprezentări inedite pentru arta aplicată din Moldova cum sînt cele ale ghepardului și cavalerului medieval, în postură de sf. Gheorghe, omorînd un balaur, semnifică, pe lîngă existența unui anumit gust în ornamentarea interioarelor palatelor voievodale de reședință și circulația unor motive decorative cu implicații în arta medivală bizantină și a Orientului Apropiat [10].

Pe unele cahle de sobă, descoperite la Suceava [11], cu reprezentarea sf. Gheorghe omorînd balaurul, scena este redată în conformitate cu iconografia bizantină. Astfel, alături de cavalerul care cu o lance străpunge gîtul balaurului, sînt redate și alte personaje, conform legendei creștine (fig. 1/3). Semnificativă este imaginea feminină, în costum medieval, cu rochie lungă drapată, asemănătoare figurilor pe care le găsim pe cahlele cu reprezentarea stemei dezvoltate a Moldovei, întruchipînd un fel de îngeri care susțin stema propriuzisă : capul de bour conturnat.

9 C. Șerban, *Studii*, 25, 1972, 4, p. 743—744.
10 Al. Andronic, Eug. Neamțu, Fl. Banu, *Materiale*, VIII, 1962, p. 95, fig. 11/2, 5—6 ; p. 97, fig. 14/2.
11 M. D. Matei, *Materiale*, V, p. 603, fig. 3 ; M. Petrescu—Dîmbovița, Al. Andronic, *Muzeul de istorie a Moldovei*, București, 1966, p. 66, planșa, „Ceramică decorativă de la Suceava (sec. XV)".

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Tot din mediul urban sucevean [12] provine şi o teracotă înfăţişîndu-ne o scenă de curte, sau un fragment dintr-un alai domnesc. Pe această cahlă, după toate probabilităţile, este redat voievodul ţării, descălecînd şi îngenunchind. Calul este ţinut de frîu de un fecior de curte, adică un paj, conform regulelor privind instituţia cavaleriei din societatea medievală din întreaga lume feudală. Voievodul, prezintă un dar, probabil divinităţii, deoarece are capul descoperit, coroana aflîndu-se lîngă personajul descălecat şi îngenunchiat (fig. 1/4).

Materialul arheologic descoperit permite observaţia că, alături de scene de caracter religios sau alegorice reprezentînd animale fantastice de tipul celor andocefale încoronate şi înaripate — des întîlnite pe discurile decorative de exterior de la faţadele palatelor domneşti sau ale bisericilor moldoveneşti din vremea lui Ştefan cel Mare [13] — incep să-şi facă apariţia scene realiste, aflate în strînsă legătură cu viaţa de toate zilele, desfăşurată, însă, cu un deosebit fast la curţile domneşti.

La aceste curţi, întocmai ca la cele din Europa medievală, se adunau, alături de voievod şi curtenii săi, precum şi diverşi cărturari, poeţi şi artişti, cîntăreţi şi poate mari meşteri constructori, arhitecţi în adevăratul înţeles al cuvîntului, cum pare să fi fost şi italianul Baptista de Vesentino, înmormîntat la Suceava la începutul secolului al XVI-lea [14]. De cele mai multe ori la aceste curţi — fără a neglija marea nobilime şi cavalerii, meşteri neînfricaţi în arta militară — se făcea simţită prezenţa oamenilor instruiţi, cu gusturi artistice deosebite, poeţi şi muzicieni, nelipsite fiind şi femeile.

Prezenţa activă a femeilor la aceste curţi impunea — şi este suficient să ne reamintim de celebra operă a lui Baldassare Castiglione „Curteanul" — o anumită ţinută şi un anumit ton al discuţiilor, al dezbaterilor, nelipsite la curţile domneşti din Ţările Române. Îndeosebi este semnificativ, sub acest raport, caracterul renascentist al acelor reguli de comportare în cadrul ierarhiei feudale, care decurg, de pildă, pentru Ţara Românească din sfaturile lui Neagoe Basarab [15], iar pentru Moldova, din concepţia despre domnie a lui Petru Rareş [16].

Farmecul, ce-l aduceau femeile prin prezenţa lor în anturajul voievodal din Ţările Române, era subliniat şi de ţinuta vestimentară a acestora, costumul feminin de curte, alături de costumul domnesc, menţinîndu-se în Moldova la nivelul modei europene din acea vreme, făcînd parte, ca şi fastul şi luxul curţilor domneşti, din „întreaga civilizaţie moldovenească originală" a evului mediu [17].

Calea pătrunderii prin Transilvania în Ţările Române a unor elemente ale Renaşterii italiene, începe să se impună atenţiei cercetătorilor

12 Mărioara Nicorescu, *Arheologia Moldovei*, IV, p. 321—322, fig. 4/2 şi 5/1.
13 G. Balş, *Bisericile lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1925, p. 365—367.
14 Alexandru Andronic, *Memoria Antiquitatis*, II, 1970, p. 412.
15 *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, Ed. Fl. Moisil, D. Zamfirescu, G. Mihăilă, Bucureşti, 1970.
16 D. Ciurea, *Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" Iaşi*, X, 1973, p. 7—12.
17 Corina Nicolescu, Florentina Dumitrescu, *SCIA*, IV, 1957, 3—4, p. 131.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

culturii medievale românești, în care sens sînt edificatoare descoperirile arheologice de la Suceava [18], care confirmă știrile din „cronica moldo-germană" din vremea lui Ștefan cel Mare, privind prezența unor italieni în Moldova în secolele XV—XVI.

Important, din punctul nostru de vedere, este amănuntul din cronică precum că în februarie 1474 au ancorat la Chilia, cetatea lui Ștefan cel Mare, corăbiile cu italienii luați prizonieri de tătari după cucerirea Caffei și trimiși în dar sultanului la Constantinopol. Voievodul Moldovei, aflînd cele întîmplate, a venit „cu oastea lui cu 400 de care și au luat toate averile împreună cu tinerii și i-au dus pe toți la Suceava, atunci a împărțit domnul pe tineri prin Suceava". Citim în continuare în cronică „În același timp au aflat caffezii și venețienii că copii era la Ștefan Voievod și au fost foarte bucuroși de acestea. Și i-au trimis foarte mulți bani și cereri ca el să lase liberi pe tineri și i-a lăsat pe toți liberi și care au vrut să se ducă acasă, pe aceea a poruncit să-i călăuzească în Țara Ungurească. Mulți dintre dînșii au rămas în Suceava, care și astăzi sînt în Suceava" [19].

Coroborarea datelor istorice scrise cu documentele arheologice recent scoase la iveală în unele orașe medievale din Moldova permite abordarea cu succes a relațiilor Moldovei în secolele XV—XVI cu occidentul Europei, în care sens viața de curte din Țările Române nu este străină de fastul vremii.

În acest sens semnificative sînt cahlele descoperite la Curtea domnească din Iași, cu reprezentarea a trei personaje [20], și nu două cum s-a interpretat greșit cahla în stare fragmentară provenită de la Curtea domnească din Hîrlău și datînd din secolul al XV-lea [21].

Personajele sînt grupate. Astfel, două, un bărbat și o femeie, se țin de mîini. Între ele este înfățișată, într-o formă stilizată arborele vieții, indicînd, după unele date din folclorul nostru, o relație de rudenie, sau cuplul soț-soție. Al treilea personaj — un bărbat — reprezintă un muzicant de curte, în speță, un cimpoier (fig. 1/2). Imaginea ne sugerează o scenă de curte, în care o pereche de nobili feudali execută un dans în sunetele cimpoiului. Vestimentația și coafura, foarte îngrijite, ale personajelor respective oferă elemente certe referitoare la cunoașterea de către moldoveni a modei europene, în ceea ce privește atît îmbrăcămintea, cît și coafura din Europa occidentală în secolul al XV-lea.

În grupa cahlelor cu reprezentări antropomorfe se încadrează acelea cu înfățișarea a două personaje : un bărbat și o femeie (fig. 1/1) așa cum apar pe o cahlă din secolul al XV-lea, descoperită într-o casă cu

18 Gh. Diaconu, *Materiale*, VI, p. 913—924.

19 *Cronicile slavo-române din secolele al XV-lea și al XVI-lea editate de Ion Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 33.

20 Al. Andronic, Eug. Neamțu, D. Marin, *Arheologia Moldovei*, V, p. 241, fig. 47/1—5.

21 C. Nicolescu, *Ceramica, Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, p. 33, fig. 9 ; C. Nicolescu, Fl. Jipescu, *SCIA*, IV, 1957, 1—2, fig. 12.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

subsol de la platoul din fața Cetății de scaun a Sucevei [22]. Apartenența acestor două personaje la clasa feudală dominantă este subliniată de prezența unui simbol heraldic, în speță un blazon medieval, și anume, o floare de crin de tip angevin, blazon pe care-l găsim pe cahlele cu reprezentarea stemei dezvoltate a Moldovei din vremea lui Ștefan cel Mare.

Aceste reprezentări, mărturii grăitoare în ceea ce privește viața de curte, sînt totodată și primele încercări de portretistică prin tehnica basoreliefului, aplicată la teracotele lucrate în tipare monovalve, meșterii locali folosind procedee specifice epocii și mediului, ceea ce ne explică și stîngăciile în redarea fizionomiei personajelor, nelipsind însă detaliile de ordin heraldic, care precizează în mod evident simbolistica imaginii integrale și apartenența personajelor respective la clasa feudală dominantă, care comanda astfel de lucrări.

Scenele acestea sînt des întîlnite pe teracotele provenind de la curțile domnești din vremea lui Ștefan cel Mare, fiind prezente, concomitent cu alte imagini, atît pe teracotele nesmălțuite, cît și pe cele smălțuite. Ele sînt dovada certă, totodată, și a unui gust rafinat al clasei dominante, care comanda aceste obiecte de utilitate zilnică.

În aceeași măsură se impun atenției noastre teracotele cu motive zoomorfe și în primul rînd cele care ne înfățișează zgripțorul sau leul rampant (fig. 2/1—2), descoperite la Iași la Curtea domnească [23], la Suceava, în sectorul oraș [24] și pe platoul din fața Cetății de scaun, în așa numita „casă domnească" [25], deoarece ele ne dovedesc, nu numai varietatea ornamentelor ci și folosirea pe scară largă a tehnicii figurale ajurate sau cu trafor. Această tehnică a fost recent documentată și la sobele împodobite din castelul regal de la Buda din secolul al XV-lea a lui Matei Corvin, în urma descoperirilor arheologice din ultima vreme din Ungaria [26].

Imaginea zgripțorului o găsim frecvent pe discurile smălțuite ornamentale la exterioarele bisericilor din vremea lui Ștefan cel Mare [27].

22 M. Matei, *Materiale*, V, p. 604, fig. 6/2; M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Andronic, *op. cit.*, p. 69 și planșa „ceramica decorativă de la Suceava (sec. XV)". Recent cahle cu ornament asemănător au mai fost descoperite la Suceava (M. D. Matei, Em. Emandi, *SCIVA*, 28, 1977, 4, fig. 7/1) și la Curtea domnească din vremea lui Ștefan cel Mare de la Vaslui. Acest motiv ornamental, inspirat de romanele medievale de dragoste, se întîlnește în Occident pe cahle de sobă încă din secolul al XIV-lea, reprezentînd o pereche de îndrăgostiți (cf. R. Franz, *Der Kachelofen*, Graz, 1969, fig. 61 și 120). Am putea denumi acest ornament: varianta din Moldova a perechei de îndrăgostiți (Liebespaar). Vezi și Pavel Chihaia, *Sfîrșit și început de ev*, București, 1977.

23 Al. Andronic, Eug. Neamțu, M. Dinu, *op. cit.*, p. 237, fig. 4[3]/4.

24 M. Nicorescu, *op. cit.*, p. 323, fig. 5/2 și fig. 6.

25 M. Matei, *Materiale*, V, p. 604, fig. 6/3; R. Popa, *SCIV*, 20, 1969, 1, p. 56—63, fig. 18.

26 I. Holl, *Közepkori Kályacsenpék Magyarországon*, I. *Budapest Régiségei*, XVIII, 1958, p. 211—300, fig. 76, 79—81; I. Holl, P. Voit, *Carreaux de poêl hongroise*, Budapesta, 1965.

27 G. Balș, *op. cit.*, p. 365—367; V. Drăguț, *Buletinul Comisiunii Monumentelor*, XLV, 1976, 1, p. 33—38.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Leul rampant apare şi pe plăci de paviment, sau pe dalii, în diverse castele medievale din Boemia. Interesante, din punctul nostru de vedere, sînt detaliile de la castelul Pisek din secolele XIII—XIV [28]. Pe baza unor dalii originale s-a reuşit să se reconstituie în întregime pavimentul uneia din sălile castelului respectiv [29]. Imaginea leului rampant este prezentă şi în decorarea interioarelor din alte castele din Boemia cum sînt cele din Vyšehrad şi Zvíkov [30]. Important este faptul că reprezentarea leului rampant este frecventă şi în unele castele regale ungare, cum este de pildă la castelul regal de la Nyék din preajma Budei, datînd tot din secolul al XV-lea [31].

Toate aceste elemente, cu analogiile mai sus menţionate, subliniază odată în plus concluzia la care au ajuns, şi pe baza altor materiale, medieviştii din ţara noastră, că în vremea lui Ştefan cel Mare şi a urmaşilor săi, fastul curţii domneşti atinsese un înalt nivel, comparabil cu principalele curţi domneşti din Europa.

Gama de smalţuri, care însoţeşte plăcile decorative de perete sau cahlele, mai ales la teracotele cu reprezentarea stemei dezvoltate a Moldovei (fig. 2/3—4), apanaj al casei domneşti, vine să sublinieze teme ca atare, dacă luăm în considerare şi faptul că în secolele XIV—XV smalţul se generalizează în Moldova [32].

La cahlele cu reprezentarea stemei dezvoltate a Moldovei vom observa tratarea acestei teme în canoanele, am putea spune clasice, aşa cum apare această stemă pe obiectele provenind din epoca lui Ştefan cel Mare. În acelaşi timp se pot sublinia şi unele elemente de evoluţie, care ne dovedesc persistenţa acestor motive figurative şi în vremea urmaşilor lui Ştefan cel Mare.

Astfel, în vremea lui Petru Rareş, tenanţii care sprijină stema, înfăţişînd probabil personaje feminine de curte, vor avea redat părul prins într-un fel de plasă, aidoma celor redate de pictorii vremii în tablourile votive de la bisericile înălţate de Petru Rareş, cu deosebire în tabloul votiv de la Probota [33]. Acest procedeu ne îndreptăţeşte să presupunem că la acea vreme artiştii de curte urmăreau să realizeze unele teme pornind de la cerinţele şi poate indicaţiile voievodului şi a curţii sale (fig. 2/4).

În ceea ce priveşte redarea celor doi tenanţi, ca personaje feminine, într-o înfăţişare hieratică ca şi cum ar pluti, aidoma îngerilor, nu este exclusă posibilitatea unor contacte cu lumea husită refugiată în Moldova în vremea lui Alexandru cel Bun şi a urmaşilor săi. În această ordine de idei este edificatoare reprezentarea potirului, sprijinit de doi îngeri, aşa cum apare pe o cahlă, descoperită la Hrad Sion, lîngă Kutna

28 D. Hejdova, B. Nechvatal, *Památky Archeologicke*, LXI, 1972, 2, fig. 46/1.
29 *Ibidem*, fig. 47.
30 *Ibidem*, tabelul I, p. 432—434.
31 I. Holl, *Budapest Régiségei*, XVIII, fig. 58.
32 C. Nicolescu, *SCIA*, VI, 1959, 2, p. 102.
33 Nicolae Iorga, *Domnii români după portrete şi fresce contemporane*, Sibiu, 1930, pl. 46.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Hora în Boemia[34], datînd din prima jumătate a secolului al XV-lea, contemporană cu cahlele cu același ornament descoperite în vestitul oraș Hrad Sion, reședința feudalului Jan Rohač, conducătorul ultimilor toboriți uciși prin spînzurătoare la Praga în 1437, este reprodus și blazonul familiei : o săgeată avînd și o rozetă, în interiorul căreia se afla o albină, totul într-un scut simplu cu vîrful rotunjit foarte puțin ascuțit. Deasupra blazonului este reprezentat potirul, stema toboriților, sprijinit pe ambele părți de doi îngeri.

Astfel tema acestei cahle cuprinde aceleași elemente pe care le vom regăsi și pe cahlele cu reprezentarea stemei dezvoltate a Moldovei : stema, doi tenanți și blazonul.

În tratarea temei înfățișînd stema dezvoltată a Moldovei s-a urmărit ca imaginea tenanților să fie redată, după toate probabilitățile, în conformitate cu o anumită regulă sau un anumit canon.

Din acest punct de vedere chiar dacă s-a constatat că „principalele componente ale stemei dezvoltate a Moldovei sînt comune tuturor plăcilor decorate cu acest motiv“ [35] rămîne drept un bun cîștigat și precizarea existenței unor variante. În această ordine de idei constatările pertinente în privința unor reguli de natură strict heraldică referitoare la tema reprezentării stemei dezvoltate a Moldovei, scot în evidență și aspectul folosirii temei cu reprezentarea stemei simple, fără elemente accesorii.

Dacă pe plăcile din vremea lui Ștefan cel Mare canonul reproducerii stemei dezvoltate a făcut să ne parvină exemplare care cuprind stema propriu-zisă, tenanții și blazonul lui Ștefan cel Mare, în epoca urmașilor lui Ștefan cel Mare, și mai ales în vremea lui Petru Rareș va fi folosită cu precădere tema stemei simple. Aceasta este înfățișată numai prin redarea capului de bour văzut din față, într-un scut simplu, străjuit deasupra de un înger cu aripile desfăcute (fig. 3/1), așa cum apare pe teractotele și plăcile decorative descoperite de K. Romstorfer la cetatea Sucevei și mai recent în tîrgul medieval al Sucevei[36]. Această imagine se află în strînsă legătură cu canonul reclamat de sculptura basoreliefu-

34 Eva Janska, *Sbornik Oblastniho Muzea v Kutné Hore*, secția A, istorie, 6—7, Kutná Hora, 1965, p. 27—31, pl. III.

35 Eugenia Neamțu, *ArhMold*, VI, p. 331—332, fig. 1 și 2. Pentru detalii vezi M. Berza, *SCIA*, 1955, 1—2, p. 84—86, fig. 17 ; N. Iorga, *Les arts mineurs en Roumanie*, I, București, 1937, pl. I—IV în culori cu blazonul lui Ștefan cel Mare. Importantă este identitatea unor elemente heraldice întîlnite nu numai în stema de pe peceți și monede, ci și în imaginea stemei dezvoltate de pe pisanii, de pe discurile ornamentale de exterior de la biserici, de pe cahlele de sobă din interiorul palatelor lui Ștefan cel Mare din curțile domnești de reședință și de pe unele obiecte de metal dăruite de Ștefan cel Mare, cum este de pildă stema de pe clopotul de la Bistrița : Vezi P. Șt. Năsturel, *Romanoslavica*, V, istorie, București, 1962, p. 144, fig. 1 ; M. D. Matei, *SCIVA*, 24, 1973, 2, p. 323—329, fig. 1 ; Șt. Gorovei, *Recueil du 11-e Congrès International des sciences Généalogiques et Héraldiques, Liège*, 1972, p. 263—270 ; D. Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p. 98—100.

36 M. Nicorescu, *op. cit.*, p. 320—321, fig. 4/1.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

lui în piatră, reprezentînd stema Moldovei de pe pisania de la biserica Sf. Dumitru din Suceava, ctitoria lui Petru Rraeș [37].

În ambele cazuri atît imaginea îngerilor, cît și maniera artistică de tratare denotă o influență a Renașterii italiene, pătrunsă în acea vreme, fie prin filiera transilvăneană, fie direct prin meșterii de origine italiană, care au lucrat în Moldova fiind chemați de Petru Rareș [38].

Este epoca cînd gustul rafinat cuprinde sfere mai largi, ceea ce explică pentru secolul al XVI-lea, prezența la Iași — într-un complex orășenesc — în centrul tîrgului medieval din acea vreme, a unor materiale arheologice care fac dovada existenței unei orășenimi cu simț artistic dezvoltat.

Scoase la iveală cu prilejul unor lucrări edilitare, care ne-au obligat a efectua pe acel loc săpături de salvare, materialele în discuție reprezintă la fel teracote nesmălțuite cu motive geometrice, florale stilizate, antropomorfe și zoomorfe, compoziție a căror semnificație, sub raportul ornamentului se află într-o strînsă legătură cu ideologia societății feudale din acea vreme.

Ornamentarea variată, folosirea diverselor motive, precum și maniera deosebită în tratarea artistică ne dezvăluie, pe de o parte același ritm al trăirii intense a unei vieți urbane aflată în plină dezvoltare social-economică, iar pe de altă parte ne oferă prilejul am spune unic deocamdată, de a privi ca printr-o fereastră deschisă în chip miraculos, lumea urbană din Moldova, întrezărind în aceste forme de manifestare poate unele atitudini protestatare, tocmai într-o epocă de frămîntări sociale cu o deosebită semnificație în istoria culturală din Moldova în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Datate în mod cert la finele secolului al XVI-lea și pe baza a două tezaure de monete de argint, teracotele în discuție provin din interioarele unor bogate locuințe ale unor orășeni, fie boieri sau slujitori, fie negustori sau meșteșugari și înfățișează, prin motivele ornamentale respective, preferințele și gustul posesorilor lor. Este epoca cînd Moldova cunoscuse o perioadă frămîntată pe plan ideologic prin încercarea lui Despot Eraclid de a moderniza, pe baza Reformei din Occident, societatea din Moldova [39].

Deosebit de semnificativ este faptul că pentru prima dată în arta aplicată moldovenească își fac apariția elemente ale teatrului de pantonimă, adică ale acelui gen de teatru în care netăgăduit își fac loc elementele folclorice. Folosite din plin în teatrul ambulant, aceste elemente, indiscutabil și de natură urbană, fac ocolul lumii, întîlnindu-se în majoritatea creațiilor medievale europene. Pentru folclorul românesc sînt nenumărate astfel de acțiuni, pe care specialiștii le pun în legătură cu diversele obiceiuri, cu diversele specii ale teatrului folcloric, cum

37 G. Balș, *Bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea*, București, 1928, p. 55, fig. 53.

38 Hurmuzaki, XV, p. I, p. 432; Alexandru Lapedatu, *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, VII, 1914, p. 85—96.

39 Șt. Pascu, *Revue Roumaine d'Histoire*, V, 1966, 6, p. 925—936.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

sînt Cerbul, Ursul, Cucii, Moscei, Turca. În aceste cazuri cei pricepuți, cunoscători ai obiceiului realizează un spectacol din dorința „de a juca teatru — în bunul înțeles al cuvîntului : a se masca și costuma, în vederea reprezentării unei acțiuni, fie ea cît de redusă, de către actori, în fața unui public“ [40].

În Polonia feudală, la bîlciuri, scenele de teatru cu figurație simbolică, erau însoțite de cîntece, ale căror melodii, transpuse pe note, s-au păstrat. În schimb, nu se cunosc scenele sau reprezentările care au generat motivele muzicale existente [41].

Deocamdată pentru Moldova avem reprezentată scena de teatru însă nu cunoaștem nici semnificația ei exactă, nici muzica ce o însoțea, deși scena include și instrumente muzicale, folosite curent în Evul Mediu. Afirmația noastră se bazează pe recenta descoperire în vatra vechiului tîrg medieval Iași a unei teracote, datînd din secolul al XVI-lea și înfățișînd trei personaje tratate într-o manieră simbolistă (fig. 3/2). Personajele respective înfățișează, după toate probabilitățile o acțiune, o scenă de teatru de pantonimă, de bîlci, frecventă într-un centru urban medieval. Motivul înfățișat, întîlnit, deocamdată, pentru prima dată în ceramica ornamentală de interior din Moldova, ne redă cu elemente realiste trei personaje mascate și costumate. Reprezentate toate trei în poziție bipedă, verticală, cu o costumație sumară, un personaj înfățișează mascat un urs, ținînd sub braț un cimpoi ; al doilea, mascat în chip de lup, cu gura deschisă și limba afară, pare înaripat, cu o vestimentație sumară pe ambele brațe, avînd în mîna dreaptă un clopoțel sau o talangă, iar al treilea personaj, dispus ceva mai jos față de primele două, cu mască de bovideu, susține o tobă, probabil cu mîna dreaptă, deoarece în mîna stîngă ține ridicată o măciucă cu care bate toba. Toate cele trei figuri sînt în plină acțiune, care, cum ne-o dovedește practica milenară folclorică, și-a pierdut din caracterul magic, devenind, pe alte trepte ale civilizației umane, dans și cîntec popular. Astfel, dispărînd fundamentul de credință străveche, treptat s-a dezvoltat, odată cu misteriile medievale, teatrul profan de pantomimă [42].

---

40 G. Vrabie, *Folclorul, obiect, principii, metodă, categorii*, Ed. Acad. R. S. România, București, 1970, p. 424.

41 Informația prof. dr. Jan Pazdur, de la Institutul de istoria culturii materiale al Academiei de științe din Polonia, căruia îi aducem mulțumiri și pe această cale.

42 Vezi în acest sens Mihai Pop, *Revista de folclor*, III, 1958, 1, p. 9, Nu ni se pare plauzibilă afirmația că pe teracota de la Iași ar fi reprezentate animale, care îndeplinesc anumite funcții umane, înfățișînd un moment specific Anului Nou (E. Neamțu, *SCIVA*, 25, 1974, 2, p. 311—312), plecîndu-se de la o interpretare identică, dată de M. Riemschneider, pentru lumea hitită, „unei scene asemănătoare sculptată în piatră“ de la Tell-Halaf (*Ibidem*, p. 312, nota 7). În primul rînd interpretarea justă pentru lumea hitită, cu panteonul respectiv, nu poate fi luată ca atare pentru lumea medievală, cu altă structură social economică și o suprastructură corespunzătoare. În al doilea rînd, imaginile nu sînt identice. Pe sculptura hitită apar mai multe personaje și dispunerea lor, ca și rolul fiecăruia, sugerează mai curînd o scenă de banchet, cu muzicanți și purtători

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

În stadiul actual al cercetărilor, această scenă cu trei personaje, avînd însă şi adînci semnificaţii în domeniul istoriei muzicii populare profane din evul mediu românesc, ne reliefează caracterul laic şi popular al scenei respective, oferindu-ne şi imaginea a trei instrumente muzicale folosite larg în evul mediu, atît în mediul rural, cît şi în cel urban : cimpoiul, clopoţelul sau talanga şi toba.

De altfel lumea medievală din Ţările Române, mai ales cea de la curţile domneşti, răspîndită în principalele oraşe de reşedinţă, era familiarizată cu astfel de instrumente, folosite la înveselirea antuarjului şi a voievodului însuşi. Nu este de mirare deci să aflăm în vestitele : „Învăţături" ale lui Neagoe Basarab şi constatarea că voievodului „i se cuvine să aibă cu veselie la masa sa diferite tobe, gusle, surle" [43]. În felul acesta izvorul scris ne oferă o confirmare a existenţei şi folosirii pe scară largă a unor instrumente muzicale din cele trei categorii importante şi anume : instrumente de percuţie — toba, de coarde — gulele (care sînt un fel de cobze sau ghitare) şi de suflat (fluiere simple şi duble).

În ceea ce priveşte reprezentarea unor scene în care apar trei figuri umane, redînd scene lumeşti, de dans sau de teatru, de pantomimă, este cert că încă din vremea lui Ştefan cel Mare şi a urmaşilor săi, astfel de imagini sînt figurate pe unele teracote de sobă.

Însă reprezentarea muzicantului cu cimpoi într-o scenă de curte, ca pe cahlele din epoca lui Ştefan cel Mare, sau într-o scenă de teatru de pantomimă cu mască, aşa cum apare pe teracota descoperită la Iaşi în mediul urban al secolului al XVI-lea, sugerează trecerea de la subiecte cotidiene, din mediul clasei dominante, la reprezentări figurale — cu o mare putere de simbolizare — în mediul urban şi al artei populare rurale, în care se face simţit din ce în ce mai mult caracterul protestatar.

Păstrînd proporţia şi definind mediul orăşenesc din care provin aceste reprezentări, deosebit de sugestive în ceea ce priveşte societatea medievală din Moldova, am putea surprinde şi aici poate, unele elemente de opoziţie netă a orăşenimii medievale moldoveneşti, întocmai ca în pictura protestatară a epocii Reformei, cînd grafica lui Dürer, înfăţişînd viaţa cotidiană, a pus bazele, aşa cum subliniază istoricii ,afişului protestatar şi demascator, jucînd „un rol asemănător cu al tipografiei" [44].

Dar alături de aceste manifestări artistice, cu substrat social şi poate politic, se fac simţite şi elemente ale barocului urban european, transpus în mediul moldovenesc prin imitarea desenului floral şi vegetal stilizat, pe care-l întîlnim în Moldova încă de la sfîrşitul secolului al XV-lea, după cum par a dovedi ornamentele unor cahle descoperite

---

de băuturi. Este şi în acest caz o acţiune, dar cu altă funcţie. Mai curînd imaginea de la Tell-Halaf reprezintă alegoric o scenă de palat.

43 *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, Ed. Fl. Moisil, D. Zamfirescu, G. Mihăilă, Bucureşti, 1970, p. 258.

44 Andrei Oţetea, *op. cit.*, p. 352—353.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

la Iaşi, atît la Curtea domnească, cît şi în sectorul oraş, deci în mediul urban [45].

Atrag atenţia în mod deosebit cahlele cu motive în vrejuri, împletiri de ove sau romburi, precum şi a unor rozete florale încadrate într-un romb de vrejuri (fi. 3/3), sau acelea cu reprezentarea unui vas cu flori (fig. 3/4). De asemenea, atrage atenţia şi decorul compozit, cruciform, alcătuit din patru vrejuri de lalea (fig. 4/1), sau animalier, cu reproducerea dragonilor afrontaţi şi purtînd coroane (fig. 4/3), sau arhitectonice, cu reprezentarea unei cetăţi sau a unui oraş medieval, cu o poartă de intrare, străjuită de turnuri, un adevărat burg medieval (fig. 4/2). Din suita aceasta de imagini complexe nu lipseşte nici motivul heraldic al vulturului bicefal (fig. 4/4) de certă influenţă bizantină tîrzie, întîlnit în Moldova în vremea lui Vasile Lupu.

Toate acestea, în fond, sînt o mărturie grăitoare a unităţii artistice din cele trei ţări româneşti, deoarece motivele ornamentale descoperite în Moldova au certe afinităţi cu arta decorativă din secolul al XVII-lea din Ţara Românească şi Transilvania.

Aceste elemente noi de manifestare artistică ne dezvăluie unele aspecte încă inedite ale vieţii citadine cotidiene din Moldova menite a contribui la o mai aprofundată şi amănunţită cunoaştere a adevăratului tablou — şi aşa destul de complex — al vieţii urbane medievale din Ţările Române.

PROBLEMES CONCERNANT LA CULTURE URBAINE MÉDIÉVALE DU XV-e — XVII-e SIÈCLES DE LA MOLDAVIE

Résumé

En partant des données fournis par le élémentes décoratives de la céramique ornamentale du XV-e—XVII-e siècles (fig. 1—4) découverte dans les villes médiévales de Suceava et de Jassy, l'auteur se propose d'esayer une discussion sur quelques aspects de la vie urbaine médiévale de la Moldavie.

Ainsi, les répresentations variées sur le plaques décoratives et sur les carreaux des poêles, relevant des nouveaux et inédits aspects concernant la vie quotidienne urbaine du XV-e—XVII-e siècles en Moldavie, a permis la constatation que dans l'époque respective, la culture matérielle et la vie spirituelle de la société féodale moldave, atteignait, sous l'influence de la Renaissance et du baroque, un haut niveau.

En même temps, prenant en consideration que les motifs ornamentaux découverts en Moldavie, sont d'une certaine affinité avec l'art décorative de la Valachie et de la Transylvanie du même époque, el en resulte, aussi, le caracter unitaire de la culture urbaine médiévale, dans toutes les trois pays roumains, au Moyen Âge.

45 Alexandru Andronic, *Cercetări istorice*, I, Iaşi, 1970, p. 102 şi ilustraţia de la pag. 103.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Céramique décorative du XVe siècle : 1, 3—4, Suceava ; 2, Jassy (1, 3, d'après M. D. Matei ; 4, d'après M. Nicorescu).

Fig. 2. — Céramique décorative du XVe siècle : 1—2, Suceava ; 3—4, Jassy (1, d'après M. D. Matei ; 2, d'après M. Nicorescu).

Fig. 3. — Céramique décorative du XVIe siècle : 1, Suceava ; 2—4, Jassy (1, d'après M. Nicorescu).

Fig. 4. — Céramique décorative du XVIIe siècle : 1—4, Jassy.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Fig. 1. — Ceramică decorativă din secolul al XV-lea: 1, 3—4, Suceava; 2, Iași (1, 3 după M. D. Matei; 4 după M. Nicorescu).

http://www.cimec.ro / http://cimabc.ro

1

2

3

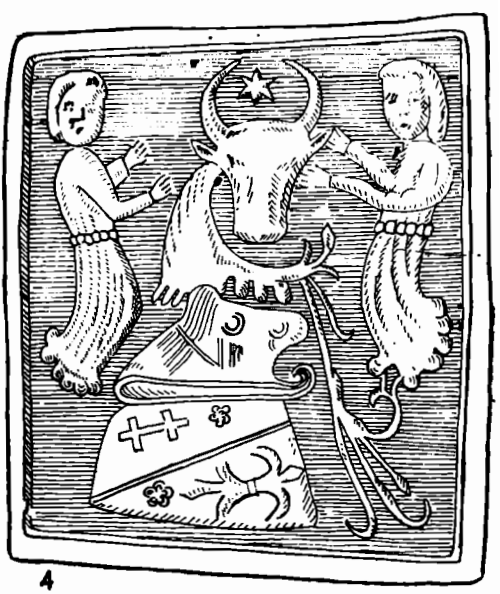

4

Fig. 2. — Ceramică decorativă din secolul al XV-lea : 1—2, Suceava ; 3—4, Iași (1, după M. D. Matei ; 2, după M. Nicorescu).

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

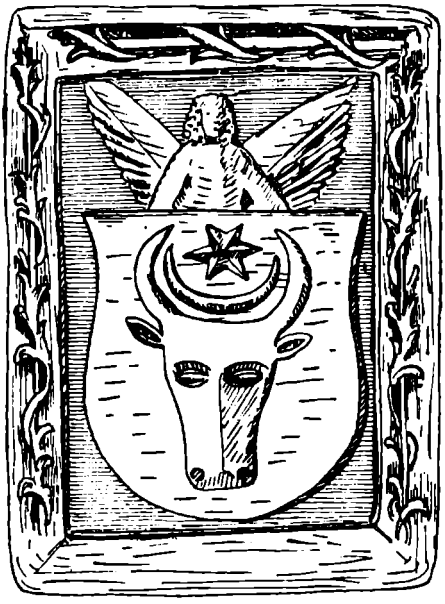

1

2

3

4

Fig. 3. — Ceramică decorativă din secolul al XVI-lea : 1, Suceava ; 2—4, Iași

(1 după M. Nicolescu)

http://www.cimec.ro - http://cimiabc.ro

1

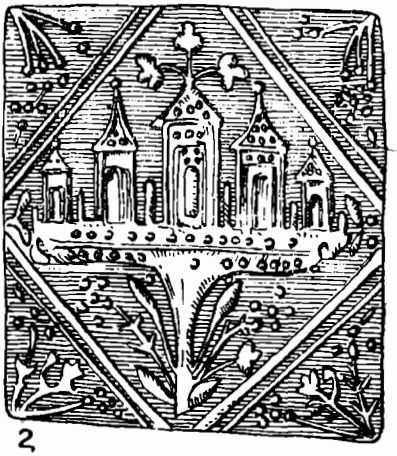

2

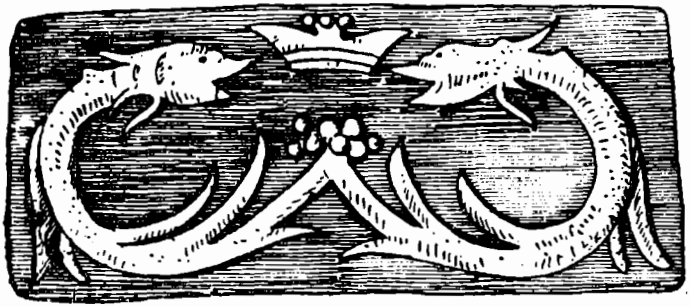

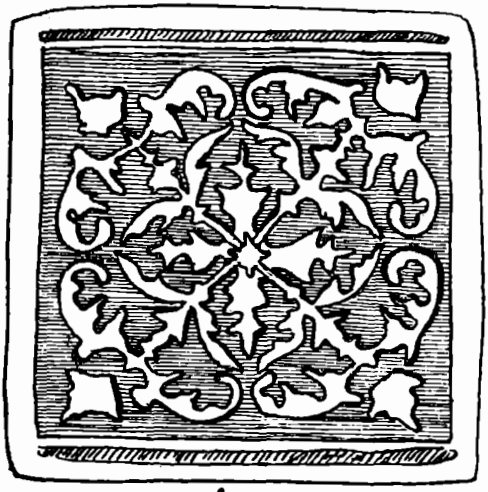

4

Fig. 4. — Ceramică decorativă din secolul al XVII-lea : 1—4, Iaşi.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN AȘEZAREA MEDIEVALĂ DIN COMUNA ȘTEFAN CEL MARE (JUD. BACĂU)

de Al. ARTIMON și C. EMINOVICI

Comuna Ștefan cel Mare formată din satele Bogdana, Negoești, Gutinaș, Rădeana, Buciumi, Răcăuți și Viișoara se află situată la 4 km. sud-est de municipiul Gheorghe Gheorghiu-Dej. Pe teritoriul acestei comune, în apropierea satelor Gutinaș și Rădeana au fost efectuate în perioada anilor 1971—1977 ample cercetări arheologice [1].

Teritoriul stațiunii arheologice este plasat în regiunea sud-estică a Carpaților Orientali, regiune cu un relief colinar coborît ce formează depresiunea subcarpatică cunoscută sub denumirea de depresiunea Cașin.

Locul unde s-au întreprins aceste cercetări, numit de localnici „La Silițe", se află situat pe versantul drept, terasat al Trotușului, în partea stîngă a pîrîului Rădeana (numit de localnici Gutinaș). Pîrîul Rădeana izvorăște de sub dealul Bogdana (427,3 m.) și traversează mai întîi zona piemontană de la poalele acestuia, iar apoi terasele Trotușului și se varsă la circa 3 km. nord de centrul stațiunii în rîul Trotuș.

Terasa medie este fragmentată pe versantul stîng al pîrîului Rădeana de un torent. În versantul drept al acestuia se găsește așezarea medievală sătească. Pe podul terasei, la aproximativ 70 m. altitudine relativă (față de fundul Văii Trotușului), se află în stînga torentului amintit următoarele fundații ale unor construcții medievale : biserică, clopotniță și zidurile unor construcții de caracter civil (fig. 1).

La 200 m. sud-vest față de aceste construcții se află așezarea medievală sătească, azi dispărută (vezi fig. 1/3).

Din punct de vedere geografic așezarea medievală este situată față de localitatea Rădeana, în vest, la aproximativ 1000 m, iar față de satul Gutinaș este așezată în nord la o distanță de circa 800 m.

Primele cercetări arheologice în zona menționată mai sus (ne referim la cele efectuate pe podul terasei) au fost întreprinse în anul 1968 de către Muzeul de istorie din municipiul Gheorghe Gheorghiu

1 În lucrarea de față ne ocupăm numai de o parte a rezultatelor cercetărilor arheologice din campania anilor 1971—1974.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Dej. Ele au avut caracterul unui sondaj constînd dintr-o secţiune în lungime de 10 m şi lăţime de 1,50 m [2].

Cu acest prilej s-au descoperit materiale arheologice din mai multe perioade istorice : epoca neolitică, perioada dacică (sec. II—III), perioada prefeudală (sec. VI—VII) şi epoca medievală (sec. XVI—XVII).

În vederea executării unor săpături metodice în această zonă, în primăvara anului 1970 s-a efectuat o cercetare arheologică de suprafaţă, cu prilejul căreia, în apropierea locului săpăturilor efectuate de Muzeul de istorie din Gh. Gheorghiu-Dej (de data aceasta în zona SE a promontoriului, la circa 200 m de locul cercetat anterior), am observat o aglomerare de pietre, fragmente de mortar, ceramică de uz casnic şi ornamentală ajunse la suprafaţa solului în urma arăturilor adînci efectuate cu tractorul şi a ridicării în acest perimetru a unor stîlpi de înaltă tensiune ce fac parte din sistemul naţional de electrificare [3].

Aceste descoperiri ne dovedeau existenţa în această zonă a unor construcţii medievale.

Pentru elucidarea tuturor problemelor legate de descoperirile făcute în această zonă în anii 1968 şi 1970 s-a procedat la o cercetare arheologică sistematică a terenului între anii 1971—1974.

În acest scop în toamna anului 1971 s-a trasat o secţiune în lungime de 34 m şi lăţime de 1,50 m. Cu acest prilej s-au descoperit mai multe morminte medievale şi fundaţia unei construcţii formată din bolovani de rîu legaţi cu mortar.

Amplificarea cercetărilor arheologice în anii 1972—1974 prin trasarea mai multor secţiuni şi casete au dus la descoperirea fundaţiilor unor construcţii medievale, cît şi a unui întins cimitir din epoca feudală (fig. 2) [4].

Observaţiile efectuate asupra stratigrafiei locului pe care l-au cuprins cercetările noastre ne-a prilejuit constatarea existenţei în această zonă a unor urme de locuire din mai multe epoci istorice. În acelaşi timp trebuie să menţionăm că stratigrafia terenului cercetat este mult deranjată de numeroasele gropi ce aparţin necropolei medievale şi de amplasarea în această zonă a unor stîlpi de înaltă tensiune ce au distrus pe o bună porţiune aşezările istorice de aici.

Cele mai vechi urme de locuire surprinse în perimetrul cercetat aparţin epocii neolitice (Cultura Cucuteni). Din această perioadă s-au găsit locuinţe, gropi de provizii şi numeroase fragmente ceramice. Materialul ceramic recoltat este destul de corodat şi provine de la vase de diferite tipuri (fig. 3/1—3).

2 Sondajul arheologic a fost efectuat de C. Eminovici

3 Cercetările de suprafaţă au fost întreprinse de Al. Artimon şi C Buzdugan.

4 Cercetările arheologice au fost întreprinse de Muzeul judeţean de istorie din Bacău în colaborare cu Muzeul de istorie din municipiul Gh. Gheorghiu Dej. Colectivul şantierului a fost format din Al. Artimon şi C. Eminovici. Pentru campania anilor 1972 şi 1973 a mai participat Ionel Bauman şi studentul Popovici Dragomir.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Observaţiile cele mai complete în legătură cu existenţa unui nivel de locuire din această vreme (epocă neolitică) s-au putut face în secţiunea XIII unde s-a constatat că stratul de cultură este gros de 0,35 m şi este format dintr-un pămînt de culoare galben murdar cu numeroase urme de fragmente ceramice, chirpic ars, pietre şi cărbuni (fig. 4).

Fără să surprindem un nivel clar de locuire menţionăm că s-au găsit fragmente ceramice şi un vas aparţinînd epocii bronzului (Cultura Nouă). Vasul a fost descoperit în secţiunea VII, la adîncimea de 0,65 m şi este lucrat la mînă dintr-o pastă de culoare cărămizie, prevăzut cu două tortiţe la partea superioară (fig. 3/5).

De asemenea menţionăm descoperirea în secţiunile şi casetele trasate aici a unor fragmente ceramice care aparţin hallsttatului tîrziu (secolele V—IV î.e.n.). Ele provin de la diferite oale şi străchini lucrate la mînă, din pastă de culoare brun-cenuşie şi cărămizie şi au apropiate analogii cu ceramica din această perioadă descoperită la Ferigele [5], Bîrseşti [6], Piatra Neamţ [7], Slobozia [8], Căbeşti [9] şi Recea [10] (fig. 3/4, 6—9 ; fig. 5/1—5).

În zona cercetată de noi s-au găsit şi fragmente ceramice aparţinînd secolelor II şi III e.n. Din această vreme s-a observat în secţiunea XIII existenţa unui nivel clar de locuire, printre care şi descoperirea unei gropi de provizii. În umplutura gropii s-au găsit fragmente ceramice lucrate la roată şi la mînă printre care şi fragmente de la o amforă caracteristică pentru această perioadă istorică (fig. 5/6).

S-a putut reconstitui gîtul acestei amfore lucrată din pastă zgrunţuroasă de culoare gălbuie, buza îngroşată şi cu torţile prinse de gît şi umăr, cu o canelură mediană, ce prezintă analogii cu tipuri similare de amfore descoperite în alte aşezări din sec. II—III [11].

Deşi nu a fost surprins un nivel de locuire din sec. IV trebuie să arătăm că s-au depistat cîteva fragmente ceramice din această perioadă, lucrate la roată, din pastă cenuşie fină, caracteristice culturii Sîntana de Mureş [12] (fig. 5/7, 8, 6/1, 2). Acestei perioade istorice îi aparţine o fibulă descoperită în umplutura gropii unui mormînt medieval din secţiunea II, careul 10. Face parte din tipul de fibule cu piciorul întors pe dedesubt, cu arcul semicircular (rectangular în secţiune), resortul bilateral scurt şi coarda trasă pe dedesubt. Are portagrafa sub formă de teacă (fig. 6/3). Tipul acesta de fibulă aparţine secolelor III—IV [13].

5 Alexandru Vulpe, *Materiale*, VI, 1959, p. 245—246, fig. 3/2, 3, 4.
6 Sebastian Morintz, *Materiale*, VI, p. 234—235.
7 Anton Niţu, Ioan Zamoşteanu şi Mihai Zamoşteanu, *Materiale*, VI, 1959, p. 367—368, fig. 7/1, 3.
8 C. Buzdugan, *Carpica*, I, 1968, p. 81, fig. 4/4.
9 C. Buzdugan, *Carpica*, I. 1968, p. 96, 97, fig. 1/1, 2, 4, 8.
10 C. Buzdugan, *Carpica*, 1968, p. 73—74, fig. 1/1.
11 Gh. Bichir, *Cultura Carpică*, Bucureşti, 1973, p. 90, pl. CLVI/4, 5 ; CLVII/2, 4 şi CLVIII/3.
12 Ion Ioniţă, *ArhMold*, IV, 1966, p. 201—208.
13 Oscar Almgren, *Studien über nordeuropäische Fibel formen*, Leipzig, 1923, p. 7, planşa VII, fig. 178. Tipuri similare la Moldoveni-Gabăra, Poieneşti, Dochia

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Mult mai clar este reprezentat nivelul de locuire aparţinînd epocii prefeudale (secolele VI—VII).

În această direcţie menţionăm că s-au descoperit locuinţe-pietrar din sec. VI—VII, dar în mare măsură distruse de gropile mormintelor din sec. XVI—XVII. Nivelul de locuire prefeudal porneşte de la partea superioară a unui strat de pămînt de culoare brun închis în care s-au găsit fragmente ceramice prefeudale. Astfel, în secţiunea VII în carourile 4 şi 5 s-a identificat o locuinţă-pietrar, distrusă în mare parte de morminte şi în umplutura căreia, s-au găsit fragmente ceramice, lucrate la roată înceată, dintr-o pastă cărămizie spre cenuşiu. Locuinţa-pietrar, păstrată doar pe o mică porţiune, de formă rectangulară, avea o vatră din pietre. Ca inventar, în locuinţă, s-au găsit mai multe fragmente ceramice, printre care şi două funduri provenind de la vase borcan.

Ceramica descoperită în locuinţă, prin forma vaselor şi tehnica de prelucrare, aparţine secolelor VI—VII e.n. (fig. 6/4, 5).

Menţionăm descoperirea unei locuinţe-pietrar în secţiunea XI distrusă în cea mai mare parte de gropile mormintelor feudale. În umplutura pămîntului scos din această locuinţă s-au găsit fragmente ceramice şi un văscior, lucrat la mînă, dintr-o pastă groasă, de culoare cenuşie spre cărămiziu, ce conţine în compoziţie cioburi pisate (fig. 6/6).

Fragmentele ceramice provin de la diferite tipuri de vase ce au buza mai mult sau mai puţin arcuită în afară. Uneori vasele au gura trasă puţin în interior, iar buza este aproape dreaptă, alteori întîlnim vase cu buza răsfrîntă şi subţiată spre margine (fig. 6/7—10).

Materialul ceramic descoperit la Ştefan cel Mare, prin trăsăturile sale caracteristice, aparţine în majoritate populaţiei autohtone. O anumită categorie de ceramică, prin forma vaselor îndeosebi, ne pune în faţa unor materiale de factură slavă, ceea ce ne dovedeşte că locuitorii aşezării de aici au intrat la un moment dat în contact cu cultura slavă (fig. 6/6, 7). Privit în ansamblu, materialul ceramic de aici, aparţinînd secolelor VI—VII, îşi găseşte analogii la Botoşana [14], Costişa [15], Şipot-Suceava [16], Bacău-Curtea Domnească [17], Davideni [18] etc.

Observaţiile stratigrafice efectuate în secţiunile şi casetele practicate aici au dus la identificarea a două nivele de locuire din epoca feudală. Astfel, în secţiunea XIII, la baza unui strat de pămînt de culoare gri deschis, s-au depistat fragmente ceramice din secolele XIV—XV. Cercetările efectuate la această secţiune s-au soldat cu descoperirea unei locuinţe din această vreme. Stratigrafic, locuinţa se află sub bucăţile de mortar, pietre, fragmente ceramice ce aparţin construcţiilor medievale din secolele XVI—XVII.

În profilul acestei locuinţe se observă o umplutură de pămînt cu mult cărbune, fragmente ceramice şi pietricele (fig. 4). Din cauza ară-

14 Dan Gh. Teodor, *Memoria Antiquitatis*, I, 1969, p. 181 şi urm.
15 Dan Gh. Teodor, V. Căpitanu şi I. Mitrea, *Carpica*, 1968, p. 233 şi urm.
16 M. D. Matei, *SCIV*, X, 1959, 2, p. 409 şi urm.
17 Ioan Mitrea şi Al. Artimon, *Carpica*, 1971, p. 242—244.
18 Ioan Mitrea, *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Seria Istorie-filologie, 1972.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

turilor adînci efectuate în această zonă cu tractorul conturul locuinţei n-a putut să fie reconstituit. În umplutura pămîntului din locuinţă s-au găsit fragmente ceramice provenind de la vase de diferite tipuri. Cu acest prilej s-a reconstituit un vas (castron sau strachină) lucrat la roată, dintr-o pastă bine frămîntată, de culoare cărămizie, ce are ca degresant nisip cu bobul mic. Vasul e de formă tronconică, cu gura larg deschisă (evazată), buza teşită. La exterior vasul este decorat cu o crestături sub forma unor alveole. La exterior vasul este decorat cu o linie în val, ce se dublează pe altă porţiune a vasului. Paralel cu prima linie, urmează o altă linie în val. Înălţimea vasului e de 9 cm, diametrul gurii de 14 cm, iar diametrul fundului de 10,5 cm. La exterior este puternic ars de foc (fig. 7/1). Tipul acesta de vas îl întîlnim şi în feudalismul timpuriu [19], dar la noi poate fi datat în secolul al XIV-lea.

Celelalte fragmente ceramice provin de la vase-borcan lucrate la roată, din pastă cărămizie ce au buza răsfrîntă mult spre exterior şi cu marginea rotunjită, decorate la exterior cu o linie în val; altele provin de la vase ce au buza trasă în afară, teşită la exterior şi decorate pe umărul vasului cu linii orizontale (fig. 7/2—5).

Ceramica de acest tip îşi găseşte analogii în descoperirile efectuate în Moldova şi datate în secolele XIV—XV [20].

Unele fragmente provin de la vase lucrate la roată din pastă cărămizie ce au buza trasă puternic în afară, rotunjită la exterior, gîtul bine conturat şi umerii bombaţi. La exterior ele sînt decorate cu rotiţa cu benzi de puncte pe întreaga suprafaţă. Tipurile de vase cu acest decor se întîlnesc în feudalismul timpuriu, fiind descoperite la Garvăn [21] şi la Cernatul de Sus [22]. Ţinînd cont de compoziţia pastei, tehnica de lucru şi faptul că s-au găsit cu materiale ceramice de aceeaşi factură, ne determină să le datăm în secolul XIV. Pasta din care sînt confecţionate aceste vase are în compoziţie un nisip cu bobul mare, pereţii vaselor destul de groşi şi arse neuniform (fig. 7/6, 7).

În legătură cu locuirea din secolele XIV—XV menţionăm că a fost descoperită numai în secţiunea XIII. În celelalte secţiuni şi casete nu s-au surprins urme de locuire din această vreme. De asemenea nu s-au găsit nici fragmente ceramice sau alte obiecte din această perioadă.

Considerăm că aceste vestigii din sec. XIV—XV pot proveni de la o aşezare aflată în apropiere sau de la unele amenajări temporare.

Al doilea nivel medieval de locuire a fost surprins în toată zona în care am întreprins cercetările. S-a constatat că imediat sub solul arabil deranjat de lucrările agricole, urmează un strat de pămînt gri deschis amestecat cu cărbuni, mortar, pietre şi fragmente ceramice, ce pot fi datate în secolele XVI—XVII.

19 Gh. Ştefan şi colaboratorii, *Materiale*, V, p. 578, fig. 11/4.
20 Elena Busuioc, Ceramica de uz comun nesmălţuită din Moldova (secolul al XIV-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea), Edit. Acad. R.S.R., Bucureşti, 1975, p. 48—49.
21 Gh. Ştefan, I. Barnea, Bucur Mitrea, *Materiale*, IV, p. 199, fig. 4.
22 Z. Szekely, *Materiale*, IX, p. 301, fig. 5/5.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

De la acest nivel pornesc zidurile construcţiilor medievale ce au fost depistate în perimetrul cercetat de noi. Într-adevăr trasarea secţiunii I a dus la descoperirea unor ziduri aparţinînd unei construcţii din veacul al XVI-lea (fig. 2 ; 8/1). Cercetarea sistematică a acestor ziduri, cît şi trasarea altor secţiuni şi casete s-a soldat cu identificarea în această zonă a unei biserici, a unui turn clopotniţă şi a unui cimitir medieval din veacurile XVI—XVII (fig. 2). În rîndurile ce urmează ne vom referi în mod detaliat asupra acestor construcţii şi a necropolei feudale de aici.

Ca urmare a săpăturilor arheologice întreprinse în anii 1971—1973 aceste obiective au fost în mare parte cercetate. Cu acest prilej s-au clarificat etapele mari de funcţionare ale acestor monumente cît şi evoluţia în timp a cimitirului descoperit în această zonă.

În primul rînd s-a urmărit cercetarea sistematică a bisericii descoperită în această zonă prin trasarea mai multor secţiuni şi casete (fig. 2). De la acest edificiu nu s-au mai păstrat decît fundaţiile, în unele sectoare, cum este o parte din zidul despărţitor dintre naos şi pronaos şi o mică porţiune din zidul sudic, ele fiind demantelate.

Din observaţiile efectuate a reieşit că pe locul unde s-a ridicat biserica n-a mai fost nici o construcţie mai veche din momentul săpării şanţurilor de fundaţie ale acestui monument. În această direcţie situaţia stratigrafică este deosebit de concludentă şi de asemenea nici un mormînt din cele dezvelite în jurul bisericii nu a fost tăiat de temeliile acestei construcţii.

Din punct de vedere stratigrafic situaţia în zona bisericii şi clopotniţei se prezintă în felul următor : Baza săpăturii este reprezentată, fără excepţie, de solul viu, de culoare galbenă. Urmează un strat de pămînt galben murdar în cuprinsul căruia s-au găsit resturi de chirpic şi fragmente ceramice din epoca neolitică. Peste acest strat de locuire neolitică se suprapune un strat de pămînt de culoare brun închis cu rare fragmente ceramice, avînd la baza lui fragmente ceramice prefeudale. Acest strat este suprapus de un altul format din pămînt de culoare gri deschis în umplutura căruia s-au găsit urme de mortar, pietre şi fragmente ceramice din secolul XVI. De aici pornesc fundaţiile bisericii şi clopotniţei. Ultimul strat, pămînt arabil, are la baza lui o umplutură masivă în apropierea zidurilor construcţiei, de pietre, moloz, cărbuni, cuie şi fragmente ceramice caracteristice veacului al XVII-lea şi care fixează un termen postquem pentru epoca în care s-a produs demolarea bisericii şi clopotniţei (fig. 9).

Aceeaşi situaţie stratigrafică a fost surprinsă şi în secţiunea X din interiorul bisericii unde se observă destul de clar nivelul de construcţie marcat printr-o dungă de mortar (fig. 10).

Cercetările arheologice întreprinse la biserică au contribuit la obţinerea de date valoroase privind planul monumentului, datarea şi demantelarea lui.

Urmărind traseul fundaţiilor, cercetările au demonstrat că într-o primă perioadă, biserica era constituită din altar, naos şi pronaos. Din cele observate reiese că biserica face parte din tipul de monumente de

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

plan dreptunghiular cu absida altarului poligonală şi pronaosul de asemenea poligonal. Ea prezintă apropiate analogii cu alte monumente dintr-o perioadă mai timpurie sau tîrzie ca Bălineşti [23], Dragomirna [24] Buhalniţa [25], Suceava [26]. Biserica are un diametru longitudinal de 15,60 m şi diametrul lateral de 6,40 m. Altarul bisericii este destul de mic avînd o lungime interioară de circa 2,20 m. şi fiind despărţit de naos printr-un zid gros de 0,80 m. Naosul este dreptunghiular şi are lungimea interioară de 5,40 m iar lăţimea de 4,60 m, fiind despărţit de pronaos printr-un zid cu o grosime de 0,80 m. Pronaosul, de formă poligonală, are latura de vest cu trei laturi în exterior şi interior şi o lungime interioară de 4,90 m şi o lăţime de 4,50 m (fig. 2).

Din cercetarea fundaţiilor reiese caracterul rudimentar al tehnicii de lucru a acestui edificiu. Fundaţiile nu respectă o grosime cît de cît unitară, iar unele elemente impuse de simetria construcţiei au uneori evidente diferenţe. Grosimea zidurilor fundaţiei bisericii oscilează între 0,60—0,80 m, iar adîncimea lor variază între 0,55—0,75 m.

Întreaga fundaţie a bisericii a fost făcută din bolovani de rîu de dimensiuni mici, mijlocii şi mari, pe alocuri şi sigă, prinşi cu un mortar alcătuit din var, nisip şi cărbune (fig. 8/3, 4, 5). Dacă în părţile de est, nord şi sud fundaţia construcţiei a fost executată ceva mai îngrijit, în partea de vest a construcţiei s-a observat că fundaţia a fost executată prin umplerea cu piatră şi mortar a şanţului special amenajat, rămînînd numeroase goluri în fundaţie (fig. 8/3).

Datorită faptului că suprafaţa interioară a bisericii a fost complet distrusă de lucrările agricole nu s-au mai găsit urme ale podelei şi nici nu s-a putut reconstitui din ce material a fost executată pardoseala clădirii. În acelaşi timp menţionăm că în umplutura pămîntului scos din interiorul bisericii a fost găsită o monedă emisă de Sigismund al III-lea, la anul 1616, pentru Polonia şi care provine din vremea funcţionării la acea dată a monumentului.

La o dată ulterioară s-a adosat monumentului un pridvor format dintr-o încăpere în lungime de 4,60 m şi de 3,60 m lăţime, situat în partea de sud, în apropierea pronaosului (fig. 2 ; 8/5).

Din cele observate a reieşit că această încăpere se sprijinea pe o masă de pietre de carieră şi rîu, fără a se amenaja o fundaţie de pietre legate cu mortar, aşa cum s-a procedat la celelalte părţi componente ale monumentului. Probabil era un pridvor de lemn. În umplutura pămîntului scos de aici s-au găsit fragmente ceramice caracteristice pentru veacul al XVII-lea. De asemenea, s-a observat că sub aceste pietre s-au găsit două morminte, din care la unul s-a găsit o monedă emisă de Wladislav Jagello şi care datează din prima parte a secolului al XVI-lea.

23 Gh. Balş, *Bisericile lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1926, p. 133, fig. 197.
24 Gh. Balş, *Bisericile moldoveneşti din veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea*, Bucureşti, 1933, p. 24—26, fig. 23.
25 *Ibidem*, p. 105—106, fig. 151.
26 *Ibidem*, p. 149—151, fig. 217.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Cercetările întreprinse în această zonă coroborate cu studierea fragmentelor ceramice şi a mormintelor, ne-au dus la concluzia că pridvorul bisericii a fost construit la începutul secolului al XVII-lea. De altfel la data cînd s-a ridicat pridvorul în zona aceasta erau cîteva morminte care au fost deranjate de lucrările necesare pentru amenajarea acestuia.

În legătură cu datarea bisericii s-au efectuat interesante observaţii. După cum am mai precizat fundaţiile bisericii pornesc de la baza unui strat de pămînt gri deschis în care s-au găsit fragmente ceramice caracteristice pentru secolul al XVI-lea. De asemenea, imediat după construirea bisericii, în jurul ei a început să se formeze un cimitir, iar mormintele cele mai vechi dezvelite aici sînt din prima jumătate a secolului al XVI-lea.

Tot din perioada de funcţionare a bisericii au fost găsite cîteva monede deosebit de interesante printre care amintim găsirea în secţiunea XII a unei monede emisă de Rudolf al II-lea, pentru Ungaria, la anul 1579 şi a unei monede emisă în anul 1599 de Sigismund III.

În concluzie trebuie să arătăm că observaţiile stratigrafice, fragmentele ceramice găsite pe nivelul de construcţie şi mormintele cele mai vechi dezvelite în această zonă şi datate cu monede, ne permit să considerăm că biserica a fost construită în prima jumătate a veacului al XVI-lea.

Peste nivelul de construcţie s-a suprapus un strat de moloz format din pietre, mortar, cărbune, numeroase cuie şi fragmente ceramice caracteristice secolului al XVII-lea şi care fixează un termen postquem pentru epoca în care s-a produs demolarea bisericii. În legătură cu distrugerea bisericii, observaţii valoroase au fost obţinute în timpul cercetărilor întreprinse la secţiunea a III-a. Aici am constatat că în apropierea zidului de nord al bisericii există mult moloz, pietre, fragmente ceramice, cuie şi foarte mult cărbune provenind de la incendierea construcţiei. În acest nivel de arsură s-a găsit o monedă de tipul solidus emisă la anul 1626 de Sigismund III şi care ne arată că biserica a fost distrusă printr-un puternic incendiu după anul 1626. Acest nivel de arsură, a fost observat în toate secţiunile şi casetele practicate pentru dezvelirea fundaţiilor bisericii şi a turnului clopotniţă. De altfel s-a observat că sub acest nivel de arsură au fost surprinse în jurul bisericii şi unele morminte datate cu monede din secolul al XVI-lea. Tot în acest nivel de demolare s-au mai găsit unele monede care ne dovedesc că distrugerea acestor construcţii a avut loc în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Menţionăm găsirea unei monede de tipul solidus, la zidul de sud al bisericii, emisă de Gustav Adolf (1611—1632) a unei monede emisă de Gustav Adolf la anul 1628 şi găsită în apropierea zidului de sud al bisericii, cît şi a unei monede descoperită în secţiunea VII şi emisă de Cristina la anul 1644.

Imediat după distrugerea bisericii a început să se scoată piatră din temeliile ei aşa cum s-a constatat la o parte din zidul de despărţire

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

a naosului de pronaos şi o porţiune din fundaţiile zidului de sud. Această operaţiune a fost abandonată din motive necunoscute nouă.

În apropierea bisericii, la circa 3 m. faţă de zidul vestic al ei, s-au descoperit fundaţiile unui turn-clopotniţă. Menţionăm faptul că aceste ziduri fuseseră descoperite în campania de săpături a anului 1971, fără a cunoaşte la timpul respectiv cărui tip de construcţie îi aparţine (fig. 2 ; 8/1, 2). Cercetările metodice întreprinse în anul 1972 au dus la dezvelirea acestor ziduri care aparţineau unui turn-clopotniţă. Cu acest prilej s-a observat că nivelul de construcţie marcat printr-o dungă de mortar s-a surprins pe anumite porţiuni, iar în alte părţi el a fost distrus de lucrările agricole. Fundaţiile turnului clopotniţă au fost construite de la nivelul de bază a unui strat subţire de pămînt gri deschis cu urme de pietricele, mortar şi rare fragmente ceramice caracteristice pentru secolul al XVI-lea. În zona cercetată nu a fost găsită nici o urmă care să poată fi atribuită unui monument anterior, fie chiar de lemn.

Turnul clopotniţă apare în plan ca un pătrat cu laturile interioare de $3{,}20 \times 3{,}10$ m.

Temeliile turnului clopotniţă au fost executate din piatră de rîu legată cu mortar format din var, nisip şi cărbune. În legătură cu tehnica de execuţie s-a observat că fundaţiile turnului au fost executate mult mai superficial decît zidurile bisericii. S-a observat că şanţul de fundaţie nu respectă un anumit traseu, că adîncimea temeliilor este destul de mică de la 0,40 m la 0,50 m, la fel ca şi grosimea zidurilor ce oscilează între 0,70 m, 0,90 m. Există multe goluri în umplerea cu pietre şi mortar a şanţului de fundaţie. De asemenea se observă în partea de sud-est a turnului o lărgire a şanţului de fundaţie, printr-o completare a acestui şanţ în lungime de 1,00 m şi o lăţime de 0,75 m, umplut cu piatră de rîu legată cu mortar (fig. 2).

Menţionăm că temeliile turnului clopotniţă nu distrug nici un mormînt ceea ce ne dovedeşte că această construcţie a fost ridicată la scurt timp după construirea bisericii. În zona în care s-a ridicat turnul a fost surprinsă aceeaşi dungă de arsură, observată şi la biserică şi care provine de la incendierea construcţiei care a avut loc în a doua jumătate a veacului al XVII-lea.

În campaniile de săpături arheologice efectuate aici în anii 1971—1973, alături de celelalte obiective urmărite a fost cercetat şi cimitirul medieval.

Cu acest prilej s-a observat că imediat după construirea bisericii şi turnului clopotniţă, în jurul lor a început să se formeze un cimitir. În urma cercetărilor întreprinse s-au dezvelit un număr de 86 morminte. În interiorul bisericii sau a turnului clopotniţă nu s-a descoperit nici un mormînt, în afară de cele două morminte (M_{59} şi M_{60}) găsite în pridvorul adosat la începutul veacului al XVII-lea (fig. 2).

De asemenea, nici unul din mormintele dezvelite în jurul bisericii şi turnului clopotniţă nu a fost tăiat de zidurile construcţiei ceea ce ne dovedeşte că mormintele sînt contemporane sau mai noi decît biserica şi clopotniţa.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

În legătură cu cercetarea cimitirului medieval trebuie să arătăm că mormintele contemporane bisericii şi turnului clopotniţă, ne-au servit, în afara celorlalte observaţii, la datarea monumentelor prin monedele pe care le cuprindeau ca inventar.

Studierea mormintelor dezvelite aici a dus la o serie de observaţii asupra felului de înmormîntare, a ritului şi obiectelor de inventar găsite în aceste morminte.

Înhumaţia s-a făcut la unele morminte în groapă simplă, iar la altele în sicrie. Adîncimea la care se aflau scheletele faţă de nivelul actual de călcare variază între 1,20—0,70 m, la mormintele de adulţi fiind mai mare ca la cele de copii.

Ritul de înmormîntare era cel creştin, înhumaţii fiind orientaţi cu capul la vest şi picioarele la est. Orientarea nu respectă totuşi în mod riguros direcţia vest-est, între morminte existînd diferenţe de orientare cu tendinţa de a se abate spre V.S.V., respectiv E.N.E. (M_{14}, M_{17}, M_{20}, M_{25}, M_{63}, M_{64}, M_{65}, M_{66}). S-au constatat şi unele variaţiuni mici de orientare spre sud-est sau sud-vest (M_{23}, M_{30}, M_{18}, M_{24}).

Un singur mormînt (M_{41}) are o orientare mai curioasă şi inexplicabilă (picioarele la S SE, iar capul la N NV).

Un alt detaliu ce deosebeşte între ele mormintele, este poziţia braţelor. Sub acest aspect, au apărut schelete cu ambele braţe încrucişate pe piept sau abdomen, altele avînd un braţ paralel cu corpul, iar al doilea îndoit pe piept sau pe regiunea abdomenului ; cît şi schelete ce au un braţ îndoit pe piept, iar al doilea pe regiunea abdomenului, şi altele cu ambele braţe îndoite pe piept.

Întrucît la unele morminte am găsit urme de lemn şi cuie de la sicrie, considerăm că poziţia braţelor s-a putut modifica şi ulterior momentului îngropării. Probabil că cel puţin o parte din deosebirile enumerate se datoresc deplasării membrelor superioare în timpul tasării pămîntului.

Menţionăm că din punctul de vedere al poziţiei braţelor nu am putut surprinde diferenţe de datare între mormintele mai vechi sau cele mai noi.

Cimitirul din jurul bisericii şi turnului clopotniţă descoperit aici, cuprinde atît schelete de adulţi (bărbaţi şi femei) cît şi de copii şi prezintă analogii cu necropolele medievale de la Suceava [27], Tînganu [28], Retevoeşti [29] etc.

Inventarul mormintelor poate fi considerat în general modest, atît din punct de vedere al numărului de obiecte găsite, cît şi din punct de

27 Vezi *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 357 ; *Materiale*, V, p. 610 ; Al. Artimon, *Studii şi materiale*, Istorie, III, Suceava, 1973, p. 138—143.

28 Panait I. Panait, Mioara Turcu, Iulia Constantinescu, Paul I. Cernavodeanu, *Complexul medieval Tînganu (Cercetări arheologice, numismatice şi istorice)*, cap. *Necropola feudală*, de Mioara Turcu, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, vol. II, Bucureşti, 1965, p. 264—270.

29 Vezi *Materiale*, VI, p. 711—712.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

vedere al calităţii şi valorii artistice a obiectelor. Inventarul constă din monede şi cîteva obiecte de podoabă.

Din totalul celor 86 de morminte cercetate, numai la 49 din ele s-au găsit monede. Cu toate acestea considerăm că monedele găsite la morminte(majoritatea au fost găsite în mîna stîngă a celui înhumat) ne ajută la datarea necropolei şi a monumentelor respective (biserică şi clopotniţă). Referitor la aceste monede menţionăm că unele sînt perforate, altele neperforate (majoritatea în stare fragmentară şi mult şterse şi uzate) şi că la unele morminte s-au găsit cîte două sau trei monede din emisiuni diferite. Astfel, la mormîntul 45 s-au descoperit două monede, una emisă de Maximilian II la anul 1570 şi alta emisă de Rudolf II la 1602. La M_{52} s-au găsit trei monede : una emisă de Ferdinand I (1527—1564), celelalte două emise de Rudolf II (1576—1608). Ultimul mormînt în care s-au găsit două monede este M_{61} ; una emisă de Ferdinand I (1527—1564) şi alta emisă de Gustav Adolf (1611—1632).

S-a constatat încă odată că pentru datarea acestor morminte trebuie să avem în vedere şi prezenţa în gropile lor a fragmentelor ceramice sau anumite situaţii stratigrafice, întrucît în această vreme monedele circulau pe o perioadă întinsă de timp.

Dacă încercăm să analizăm situaţia monedelor descoperite la morminte constatăm următoarele : La mormîntul 44 s-a găsit o monedă emisă de Matei Corvin în perioada 1489—1490 pentru Ungaria şi care este perforată. Mormintele M_1 şi M_{60} aveau monede emise de Wladislav II Yagello (1490—1516). Un număr de 13 monede sînt emisiuni de la Ferdinand I (1527—1564) pentru Ungaria şi au fost descoperite la mormintele 5, 14, 36, 38, 42, 43, 47, 51, 52, 56, 61, 78 şi 80 (dintre acestea numai 4 sînt neperforate — M_{14}, M_{38}, M_{47} şi M_{56}).

Menţionăm descoperirea la mormintele 3, 26, 28, 34, 39, 45, 48, 50, 53, 74, 83 a 11 denari emişi de Maximilian II (1564—1576) pentru Ungaria (din care monedele de la M_{26}, M_{28}, şi M_{50} sînt neperforate).

Mult mai numeroase sînt emisiunile monetare de la Rudolf al II-lea (1576—1608), în număr de 16 denari găsiţi la mormintele 2, 10, 13, 24, 32, 33, 40, 41, 45, 52 (2 buc.), 57, 65, 72, 79 şi 82 (din care 3 sînt monede neperforate şi provin de la mormintele 41, 57 şi 72). Celelalte monede găsite la morminte sînt emisiuni de la Matei II (1608—1619) — M_{19} ; Gustav Adolf (1611—1632) — M_{30}, M_{61} ; Gabriel Bethlen (1613—1629) — M_{22}, M_{83} ; Sigismund III (1587—1632) — M_{77} şi de la Ferdinand III (1637—1657), M_{21} şi M_{27}.

Obiectele de podoabă găsite la morminte sînt extrem de puţine şi modeste din punct de vedere al valorii artistice.

Într-un singur mormînt (M_{10}) s-au găsit 25 nasturi lucraţi din metal, de formă globulară cu fundul uşor turtit şi cu o mică ureche de prins în partea superioară, asemănători cu cei descoperiţi la Suceava [30] (fig. 11/2). Datarea lor nu constituie o problemă întrucît au fost găsiţi împreună cu o monedă emisă de Rudolf II la anul 1589.

30 Al. Artimon, *op. cit.*, p. 141, fig. 2/1.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

La mormîntul 47, datat cu o monedă neperforată emisă de Ferdinand I, pentru Ungaria, la anul 1549 s-a găsit un cercel întreg şi un fragment de cercel (fig. 11/1). Cercelul este lucrat dintr-o sîrmă subţire din bronz îndoită sub formă de cerc cu două urechiuşe avînd la bază fixate 6 mărgele din care una este mai mare. Menţionăm găsirea unor copci şi fluturaşi la mormintele 53 şi 57.

O semnificaţie deosebită o prezintă găsirea în morminte într-o stare foarte precară de conservare a unor urme reduse din materialul folosit la îmbrăcăminte. De multe ori sînt numai fire subţiri de mătase sau alte resturi de la îmbrăcăminte, printre care amintim găsirea unor nasturi lucraţi din aceste fire şi a unui colan la mormintele 52 şi 57.

Inventarul descoperit în morminte, foarte modest de altfel, ne ajută să stabilim că populaţia din această zonă era formată din oameni săraci. Cu excepţia cîtorva morminte în care s-au găsit obiecte de podoabă (M_{10}, M_{47}, M_{52}, M_{53} şi M_{57}) şi care au fost enunţate mai sus, în celelalte morminte nu s-au găsit podoabe.

Analiza judicioasă a acestui bogat inventar numismatic găsit la aceste morminte, coroborat cu celelalte materiale şi cu situaţia stratigrafică ne-a permis să observăm că cimitirul începe să se formeze şi să funcţioneze în secolul al XVI-lea şi să dureze pînă în sec. XVII. Perioada scurtă de funcţionare a acestui cimitir (cca. 100 ani) este dovedită şi de faptul că nu constatăm înhumări pe acelaşi loc (cu foarte rare excepţii), probabil că la data cînd se efectuau înmormîntările se cunoştea locul exact al mormintelor existente în acest cimitir.

De la mijlocul veacului al XVII-lea, către a doua jumătate a lui, cimitirul îşi încetează existenţa. Cel mai nou mormînt a fost descoperit în secţiunea II (M_{27}), la care s-a găsit o monedă neperforată, emisă pentru Ungaria, de Ferdinand III la anul 1641.

Cercetările arheologice întreprinse la secţiunile şi casetele trasate pentru dezvelirea bisericii, turnului clopotniţă şi mormintelor au scos la iveală numeroase obiecte medievale printre care menţionăm ceramica de uz casnic şi ornamentală, cuie, piroane, nasturi, cercei şi monede.

Ceramica de uz casnic găsită aici se compune din fragmente ce provin de la vase de diferite tipuri lucrate cu roata de picior şi care datează din secolele XVI—XVII. În general, pasta vaselor conţine nisip cu grăuntele mărunt şi uneori chiar pietricele, ceea ce face ca peretele să aibă o suprafaţă oarecum zgrunţuroasă şi aspră. Ceramica este de culoare cărămizie, cenuşie şi alb-cenuşie.

Printre fragmentele ceramice găsite în suprafaţa cercetată menţionăm o buză de la un vas lucrat la roată, din pastă de culoare cărămizie, şi al cărui profil derivă din ceramica caracteristică pentru cea de a doua jumătate a secolului al XV-lea. Acest fragment ce are apropiate analogii cu ceramica de la Suceava[31] datează din prima jumătate a veacului al XVI-lea (fig. 11/3).

31 Elena Busuioc, *SCIV*, 3, 1968, p. 495, fig. 1/3.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Mult mai numeroase sînt fragmentele ceramice găsite în secţiunile şi casetele practicate aici, lucrate dintr-o pastă cărămizie, la roata cu turaţie rapidă şi caracteristice pentru secolele XVI (a doua jumătate) şi XVII (fig. 11/5, 6 ; 8—11). Unele din ele provin de la vase cu toartă, decorate la exterior, imediat sub buză, cu linii incizate orizontale (un număr de 8 registre) şi cu o linie ondulată (fig. 11/4).

De asemenea s-au găsit şi fragmente ceramice ce provin de la vase lucrate din pastă caolinoidă, relativ bine frămîntată, iar în compoziţia pastei se observă paiete de mica. În legătură cu decorarea acestora s-a observat că pe vasele din pastă cărămizie apare pictura cu humă albă, iar pe vasele din pastă albă (caolin), pictura cu humă roşie sau brună.

S-au găsit şi fragmente ceramice ce provin de la străchini smălţuite, pictate în interior, fiind lucrate din pastă cărămizie (fig. 11/7). În concluzie menţionăm că ceramica descoperită aici datează din secolele XVI—XVII şi are apropiate analogii cu obiectele de acest tip găsite la Iaşi [32], Suceava [33], Traian—Zănesti [34], Adjudul Vechi [35], Bacău [36] etc.

Ceramica ornamentală descoperită în zona cercetată provine de la cahle decorate cu motive florale şi geometrice şi caracteristice pentru veacurile XVI—XVII (fig. 12).

Printre obiectele de fier, în zona în care am efectuat săpăturile arheologice s-au găsit şi numeroase cuie de dimensiuni diferite şi cîteva piroane caracteristice pentru secolele XVI—XVII. Majoritatea acestor cuie s-au descoperit în stratul de arsură care marchează incendierea construcţiilor (biserică şi clopotniţă), care a avut loc în secolul al XVII-lea (fig. 13).

Săpăturile metodice întreprinse aici au scos la iveală şi numeroase monede din sec. XVI—XVII, care au permis împreună cu alte elemente de datare, să se facă unele precizări de natură cronologică (Tab. I) [37].

Concluzii :

Cercetările arheologice întreprinse în comuna Ştefan cel Mare în perioada 1971—1977 au avut ca obiectiv principal cercetarea aşezării medievale din sec. XVI—XVII. În această direcţie s-a urmărit dezvelirea construcţiilor medievale (biserică şi clopotniţă) surprinse în locul „La Silişte" pe podul terasei Trotuşului. Cu acest prilej s-a observat că aceste construcţii au fost ridicate în această zonă în prima jumătate a veacului al XVI-lea. De asemenea s-a constatat că în a doua jumătate a secolului al XVII-lea aceste construcţii au fost distruse printr-un puternic incendiu.

32 Al. Andronic, Eugenia Neamţu şi M. Dinu, *Arheologia Moldovei*, V, Bucureşti, 1967, p. 218—219, p. 224, fig. 31.
33 B. Mitrea şi colaboratorii, *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 770.
34 Gh. Bichir, *SCIV*, tomul 18, 2, 1967, p. 318—320.
35 Al. Artimon, *Carpica*, 1967, p. 244—248 ; fig. 8/5, 8 ; fig. 9/3, 7.
36 Săpăturile arheologice de la Curtea Domnească Bacău. Material inedit.
37 În legătură cu descoperirile monetare menţionăm că ne-am referit pe larg în cursul lucrării, fără a mai insista în continuare asupra acestor obiecte.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Observaţii valoroase s-au efectuat şi asupra cimitirului descoperit aici şi care datează din secolele XVI—XVII.

În apropierea bisericii şi turnului clopotniţă la cca. 30 m sud-vest s-au descoperit fundaţiile unei construcţii aparţinînd unei curţi boiereşti [38] (fig. 2).

Cercetările viitoare, pe cît va fi posibil, vor trebui să stabilească raportul dintre construcţiile de caracter cultual şi Curtea boierească.

Tot în această perioadă s-au efectuat săpături şi în aşezarea sătească, azi dispărută şi cu care prilej s-au găsit locuinţe de tipul bordeielor şi semibordeielor, cît şi gropi de provizii din sec. XVI—XVII [39].

O primă concluzie ce se desprinde din cercetările întreprinse în această zonă este aceea că ne aflăm într-o aşezare medievală, azi dispărută. Pe promontoriul cel mai înalt se aflau situate construcţiile de caracter civil şi construcţiile de caracter cultual. Pe terasa mai joasă se afla satul format din construcţiile adîncite în pămînt sau la suprafaţă.

Zona în care s-a descoperit aşezarea medievală se află situată într-o poziţie geografică deosebit de prielnică aşezărilor omeneşti, cu surse multe de ape (izvoare numeroase, pîrîul Gutinaş) şi cu un teren deosebit de util pentru munca agricolă şi pentru creşterea vitelor.

Cercetările viitoare vor trebui să delimiteze aşezarea feudală, să clarifice problemele legate de datarea ei şi să stabilească raporturile care existau între stăpînul feudal ce îşi avea reşedinţa pe promontoriu şi locuitorii aşezării săteşti. Deasemenea se va urmări să se surprindă cauzele părăsirii acestor construcţii şi a vetrei aşezării săteşti de către locuitorii ce şi-au avut reşedinţa în această zonă [40].

RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES MÉDIÉVALES DANS LE VILLAGE ŞTEFAN CEL MARE. DISTRICT DE BACĂU

Résumé

Dans cet article les auteurs se rapportent aux recherches entreprises dans le village Ştefan cel Mare tout prés de villages Gutinaş et Rădeana à l'endroit nommé „La Siliştе" pendant la periode 1971—1974.

Aprés avoir mentionné l'existente dans cette zone de quelques matériaux archéologiques de l'epoques néolithique — culture de Cucuteni, du bronze, l'epoque hallsttat (VI—V î.e.n.), du II-e et III-e siécles, IV-e, VI—VII siècles et du XIV-e et XV-e siècles, on s'occuppent en dètail de l'établissement médievale du XVI-e et XVIII-e siècles. À cette occasion on a découvert les mures d'une égalise, de la tour du clocher et d'un cimétière des XVI-e et XVII-e siècles.

Les recherches archéologiques entreprises en one du découvrir des fondations de l'égalise on montre que ce monument dans un premiére periode etait constitue de autel, nef et pronaos. Il en a resulté que l'église apartenent, du type des monuments à plan rectangulaire, absyde de l'autel polygonalle et le pronaos

38 Nu s-au făcut cercetări sistematice la această construcţile din lipsă de fonduri şi din cauză că în apropierea ei se află un stîlp de înaltă tensiune.

39 Cercetările întreprinse în aşezarea sătească vor face obiectul unui alt articol.

40 În rîndurile de faţă nu ne-am propus să analizăm documentele de epocă ce se referă la aşezările din această zonă. Acest lucru îl vom face atunci cînd ne vom referi la aşezarea sătească descoperită în această zonă.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

aussi polygonal. Elle présente des analogies avec d'autres monuments du même type, d'une période plus récente on plus reculée comme Bălineşti, Dragomirna, Buhalniţa, Suceava. L'église a une diametre longitudinal de 15,60 métres et un diamétre lateral de 6,40 métres (fig. 1).

À une date ulterieure on a ajouté au monument un devant formé d'une piéces de 4,60 m de long et 3,60 m de large (fig. 2 ; fig. 8/5).

Les fondations de l'égalise sont en grosse pierres de riviere figes avec du mortier fait du chaux. table et charbon.

Les recherches archéologiques faites, ont démontre que l'église a été construite dans la prémier moitie du XVI-e siécle et on devant a été ajouté au commencement du XVII-e siécle.

Tout piès de l'église, à environ troi métres de la mures ouest ont été decouvertes les fondations d'une tour de clocher toujours en grosses pierres de riviere et qui apparait comme un carré avec les cotés de 3,20×3,10 m (fig. 2). La tour-clocher a été construite dans la premiere moitié du XVI-e siècle.

Autour de l'église et de la tour-clocher on a decouvert et dévoilé 86 tombeaux des XVI-e et XVII-e siécles. Dans les tombeaux on a trouvé des monnaies battues dans le règne de Matei Corvin (1458—1490), Vladislav II Jagello (1490—1516), Ferdinand I (1527—1564), Maximilian II (1564—1576), Rudolf II (1576—1608), Sigismund III (1587—1632), Matei II (1608—1619), Gustav Adolf (1611—1632), Gabriel Bethlen (1613—1629) şi Ferdinand III (1637—1657) (fig. 14). On y a trouvé aussi quelques objets de parure, boucles d'oreilles, bouttons, pestes de vetements. A la suite, des recherches faites suivant les objets trouvé il résulte que la cimitière commense à se former et à functioner dans la premiere moitie du XVI-e siécle et dure jusqu'a milieu et vers des la deuxiéme partie du XVII-e siecle. A l'occasion des recherches archéologiques on, a trouve aussi de nombreux fragments de céramique usage ménager et d'ornament des XVI-e et XVII-e siecles (fig. 11 ; fig. 12). En conclusion les auteurs montrent que recherches archéologiques faites dans cette zone one documenté l'existence d'un village aux XVI-e—XVII-e siècles, maintenant disparu. A l'avenir nos recherches porterant sur les logements médievaux et sur la cour de boyards des XVI-e et XVII-e siécles.

LÉGENDES DES FIGURES

Fig. 1. — Le plan général de la station archèologiques du village de Ştefan cel Mare. 1. Les mures de l'église et du clocher. 2. Les mures de la cour. 3. La zone on se trouve le village médievale du XVIe et du XVIIe siècles.

Fig. 2. — L'église, clocher et cimitière médieval du village Ştefan cel Mare. Plan général des fouilles.

Fig. 3. — Céramiques des l'époques : néolithique, du bronze et hallsttat.

Fig. 4. — Le profil de la paroi de nord — nord-ouest de la XIIIe section.

Fig. 5. — Céramique de hallsttat et du IIe et IIIe siècles.

Fig. 6. — Objets du IVe et du VIe et VIIe siècles.

Fig. 7. — Céramique du XIVe et du XVe siècles.

Fig. 8 a-b. — Aspects de chantier, 1. Vue de la Ie section des mures de la tour du clocher. 2. Vue d'ensemble. Au Ier plan les mures de la tour du clocher. 3. Vue sur la mure ouest de l'église. 4. Vue sur la mur du l'autel de l'église. 5. Les cassettes avec la découverte avec du devant de l'église. 6. Au Ier plan la mure qui sépare la nef du pronaos.

Fig. 9. — Profil de la paroi ouest de la XIIe section (Sc. 1/20).

Fig. 10. — Profil de la paroi de nord de la Xe section-interieur de l'église (Sc. 1/50).

Fig. 11. — Objets de parure et ceramique d'usage commun du XVIe et XVIIe siècle.

Fig. 12. — Céramique d'ornamentale (fragments de plaques du terre cuite).

Fig. 13. — Objets en fer.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

DESCOPERIRILE MONETARE DIN COMPLEXUL ARHEOLOGIC ȘTEFAN CEL MARE

Tabel 1

Nr. crt.	Țara pentru care s-a emis	Emitent	Tipul de monedă	Metalul	Anul emisiunii	Locul descoperirii	Starea de conservare
0	1	2	3	4	5	6	7
1.	Ungaria	Matei Corvin (1458—1490) Vladislav II Jagello (1490—1516)	denar	argint	1489—1490	Mormînt 44	Perforată și ruptă puțin
2.	„	„	„	„	1498—1503	Mormînt 1	Perforată și ruptă o mică porțiune
3.	„	Idem	„	„	„ „	Mormînt 60	Perforată și puțin ștearsă
4.	„	Ferdinand I (1527—1564)	„	„	1528	Mormînt 42	Perforată și fragmentară
5.	„	„	„	„	1542	Mormînt 14	Ruptă puțin o margine
6.	„	„	„	„	1542	Mormînt 43	Perforată și ruptă unele porțiuni
7.	„	„	„	„	1549	Mormînt 47	Relativ bună. Puțin ștearsă
8.	„	„	„	„	1552	Mormînt 36	Perforată
9.	„	„	„	„	1552	Mormînt 51	Perforată și puțin rupte marginile
10.	„	„	„	„	1553	Mormînt 38	Relativ ștearsă prin riculație
11.	„	„	„	„	1553	Mormînt 56	Bună
12.	„	„	„	„	1559	Mormînt 78	Perforată și ruptă puțin la o margine

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

0	1	2	3	4	5	6	7
13.	„	„	„	„	1563	Mormînt 61	Perforată. Relativ bună
14.	„	„	„	„	nedeterminat	Mormînt 5	Fragmentară
15.	„	„	„	„	„	Mormînt 52	Distrus marginile monedei
16.	„	„	„	„	„	Mormînt 80	Stare fragmentară
17.	Ungaria	Maximilian II (1564—1576)	dènar	argint	1570	Mormînt 34	Corodată. În mare distrusă
18.	„	„	„	„	1570	Mormînt 45	Perforată, tocită
19.	„	Maximilian II	„	„	1571	Mormînt 3	Perforată
20.	„	„	„	„	1571	Mormînt 84	Stare fragmentară
21.	„	„	„	„	1573	Mormînt 50	Stare fragmentară
22.	„	„	„	„	1574	Mormînt 26	Bună
23.	„	„	„	„	1575	Mormînt 48	Perforată
24.	„	„	„	„	1575	Mormînt 74	Perforată
25.	„	„	„	„	nedeterminată	Mormînt 39	Stare fragmentară
26.	„	Rudolf II (1576—1608)	„	„	1577	Mormînt 28	Stare fragmentară
27.	„	„	„	„	1577	Mormînt 53	Perforată
28.	„	„	„	„	1579	Mormînt 82	Perforată
29.	„	„	„	„	1579	Secțiunea XII	Bună
30.	„	„	„	„	1580	Mormînt 41	Relativ bună. Puțin tocită
31.	„	„	„	„	1581	Mormînt 40	Stare fragmentară

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

0	1	2	3	4	5	6		7
32.	„	„	„	„	1582	Mormînt	52	Perforată
33.	„	„	„	„	1585	Mormînt	57	Bună
34.	„	„	„	„	1585	Mormînt	72	Bună
35.	„	„	„	„	1589	Mormînt	10	Perforată
36.	„	„	„	„	1589	Mormînt	13	Perforată
37.	„	„	„	„	1590	Mormînt	33	Stare fragmentară
38.	„	„	„	„	1597	Mormînt	79	Perforată și ruptă puțin, marginile monedei
39.	„	„	„	„	1602	Mormînt	45	Perforată și tocită
40.	„	„	„	„	nedeterminată	Mormînt	2	Fragmentară
41.	Ungaria	Rudolf II (1576—1608)	denar	argint	nedeterminată	Mormînt	24	Fragmentară
42.	„	„	„	„	„	Mormînt	32	„
43.	„	„	„	„	„	Mormînt	52	„
44.	„	„	„	„	„	Mormînt	65	„
45.	Polonia	Sigismund III (1587—1632)	solidus	argint	1599	Zidul nordic al bisericii		Bună
46.	„	„	—	„	1616	Secțiunea X, caroul 8 — 0,30 m		Bună
47.	„	„	gros	„	1626	Mormînt	77	Perforată
48.	„	„	solidus	aramă	1626	Secțiunea III caroul 8 — 0,55		Ruptă o margine
49.	„	„	„	„	162	Sect. 7, caroul 7 — 0,30 m		Tocită

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

0	1	2	3	4	5	6	7
50.	Ungaria	Matei II (1608—1619)	denar	argint	1615	Mormînt 19	Ruptă o margine
51.	—	Gustav-Adolf (1611—1632)	solidus	aramă	1628	Caseta 1 — 0,30 m	Relativ bună
52.	—	„	„	„	nedeterminată	Mormînt 30	Bună
53.	—	„	„	„	„	Mormînt 61	Relativ bună
54.	—	„	„	„	„	Caseta 1 — 0,30 zid. sudic al bisericii	Tocită
55.	Ungaria	Gabriel Bethlen (1613—1620)	denar	argint	„	Mormînt 22	Relativ bună
56.	Ungaria	Gabriel Bethlen (1613—1620)	denar	argint	nedeterminată	Mormînt 83	Perforată și rupte marginile monedei
57.	„	Ferdinand III (1637—1657)	„	„	1641	Mormînt 27	Puțin o margine ruptă
58.	„	„	„	„	nedeterminată	Mormînt 21	Ruptă o margine cu anul emiterii
59.	Orașul Riga	Christina (1634—1654)	solidus	aramă	1644	Secțiunea VII — 0,20 m	Bună

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

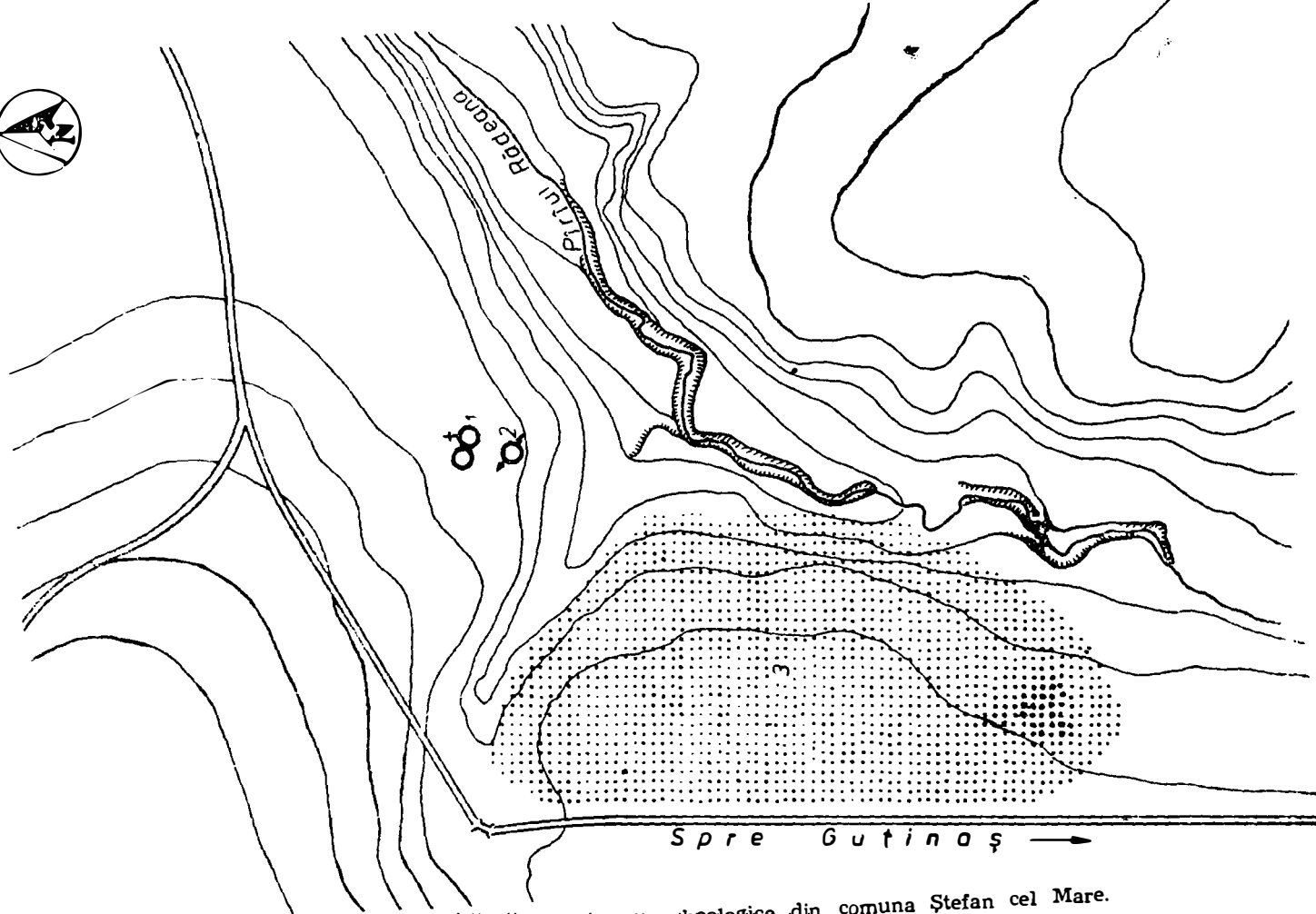

Fig. 1. — Planul general al staț[illegible] arheologice din comuna Ștefan cel Mare.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

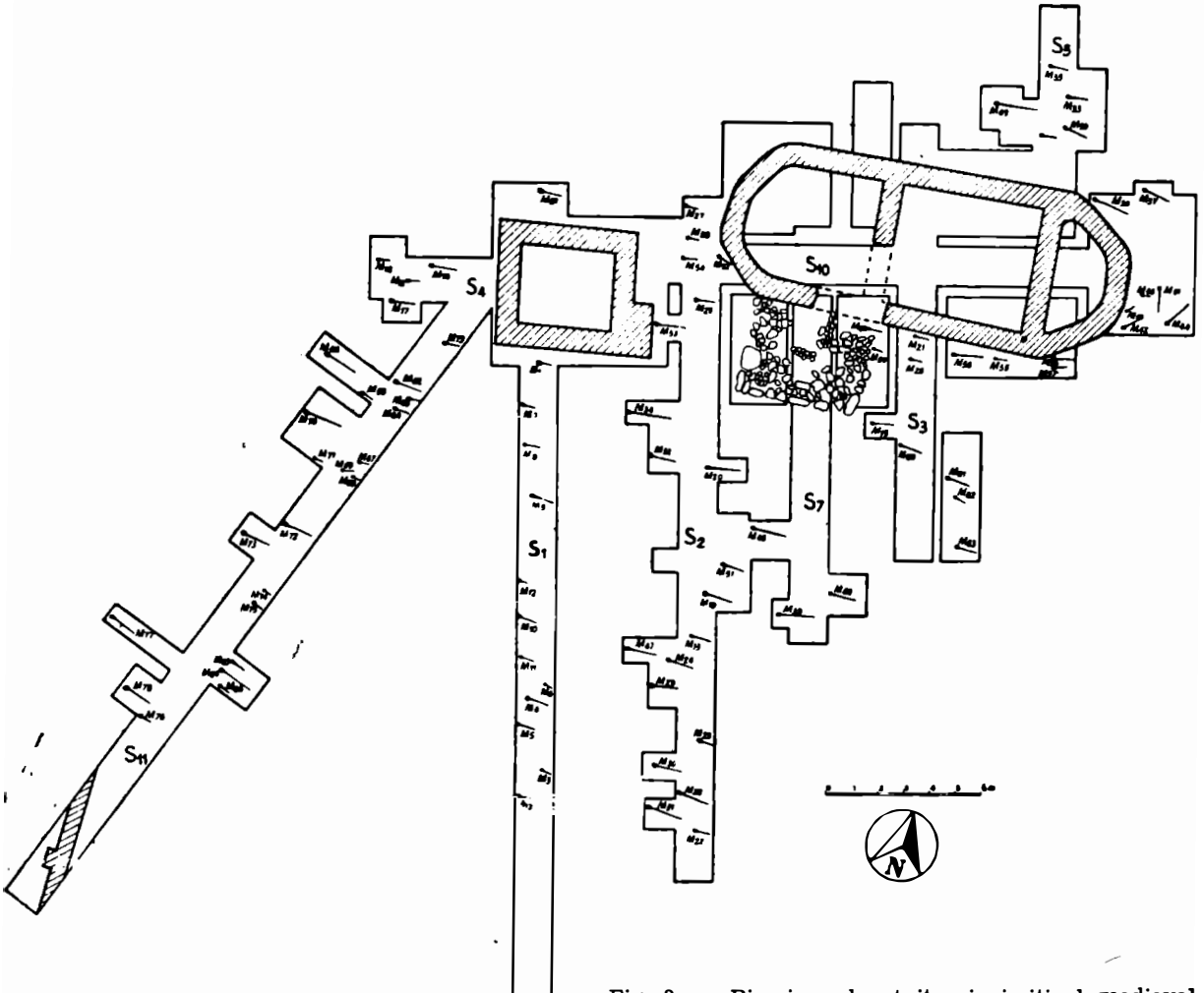

Fig. 2. — Biserica, clopotnița și cimitirul medieval din comuna Ștefan cel Mare. Plan general al săpăturilor.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

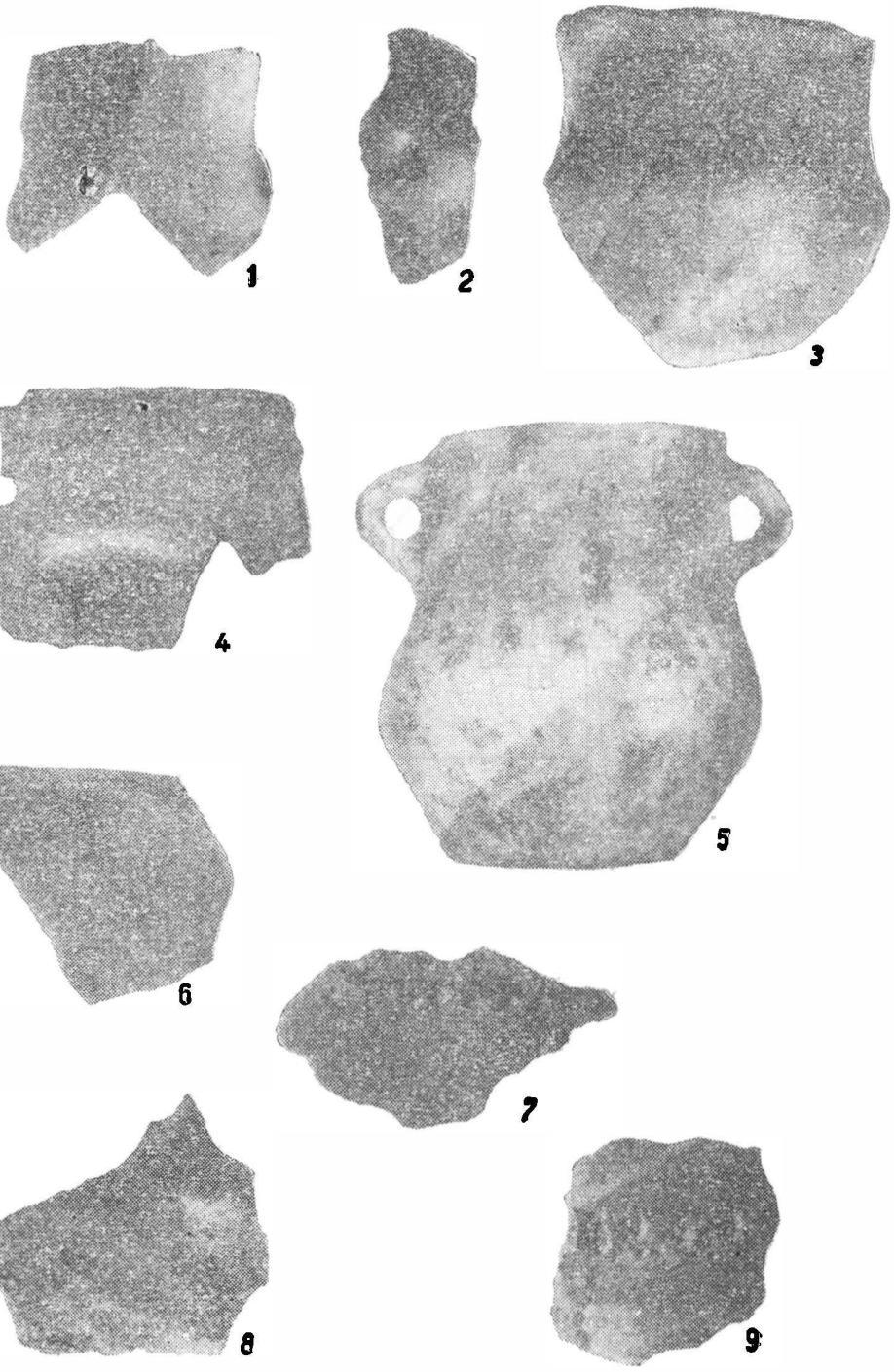

Fig. 3. — Ceramică din epocile : neolitic, bronz şi hallsttat.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

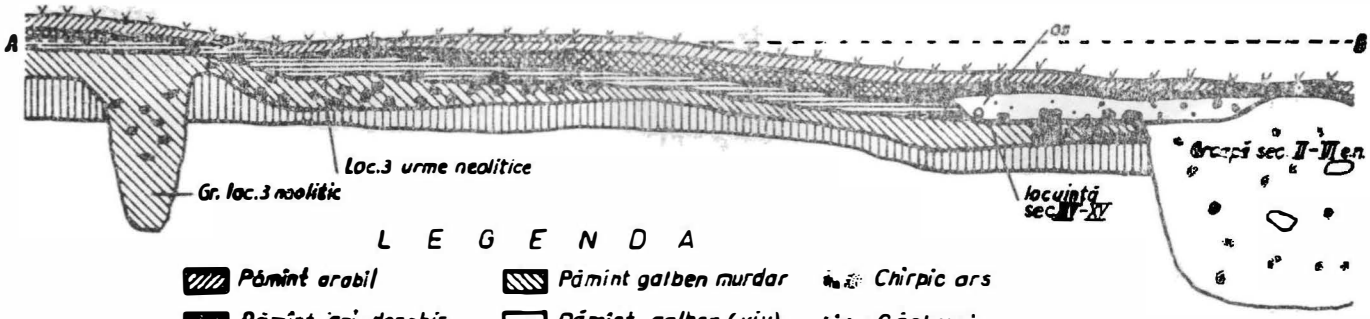

Fig. 4. — Profilul vestic de N-V al secțiunii XIII (Sc. 1/50).

http://www.cimec.ro - http://cimiabc.ro

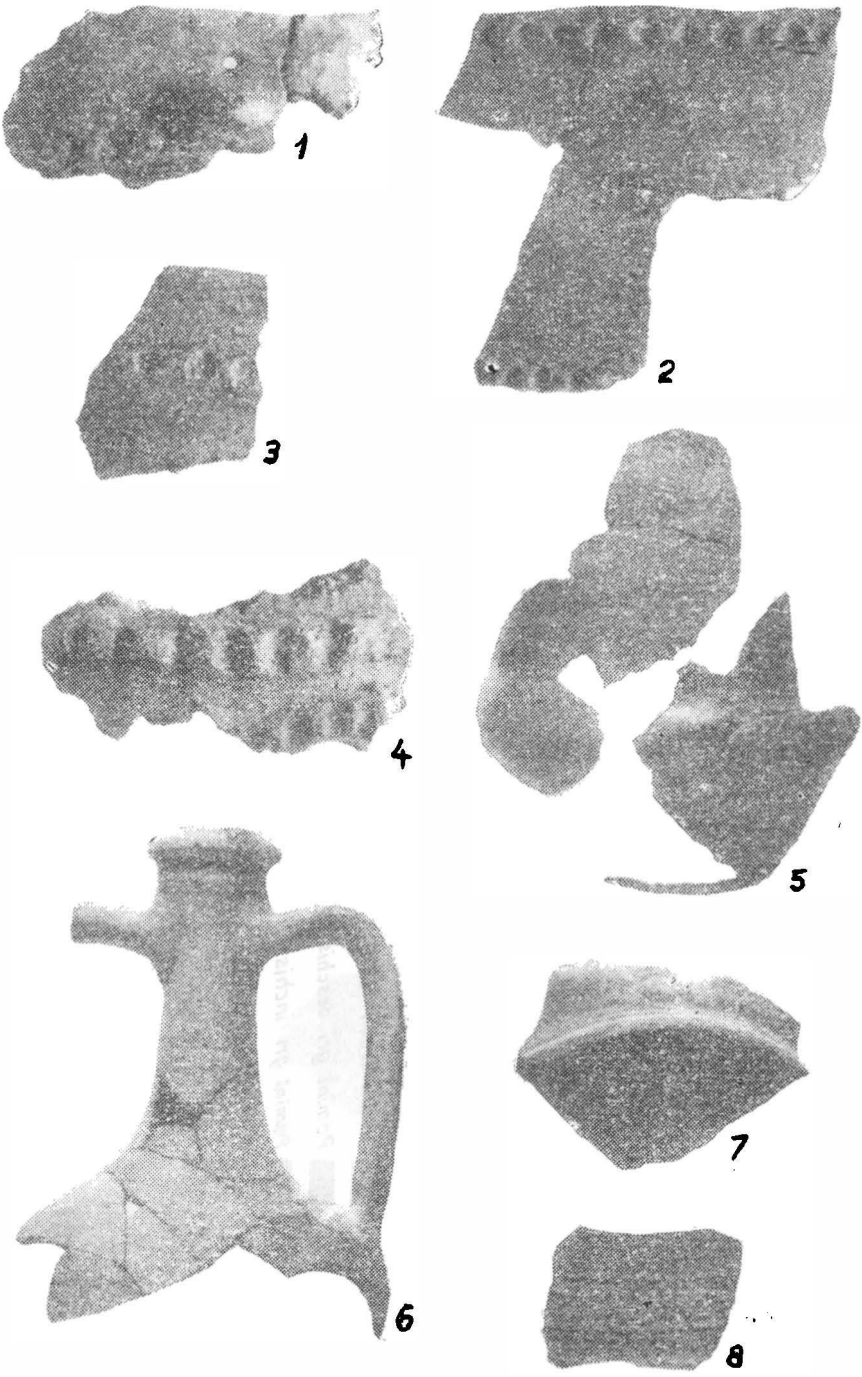

Fig. 5. Ceramică din hallstattul timpuriu. I—III e.n.

http://www.cimec.ro http://cimec.ro

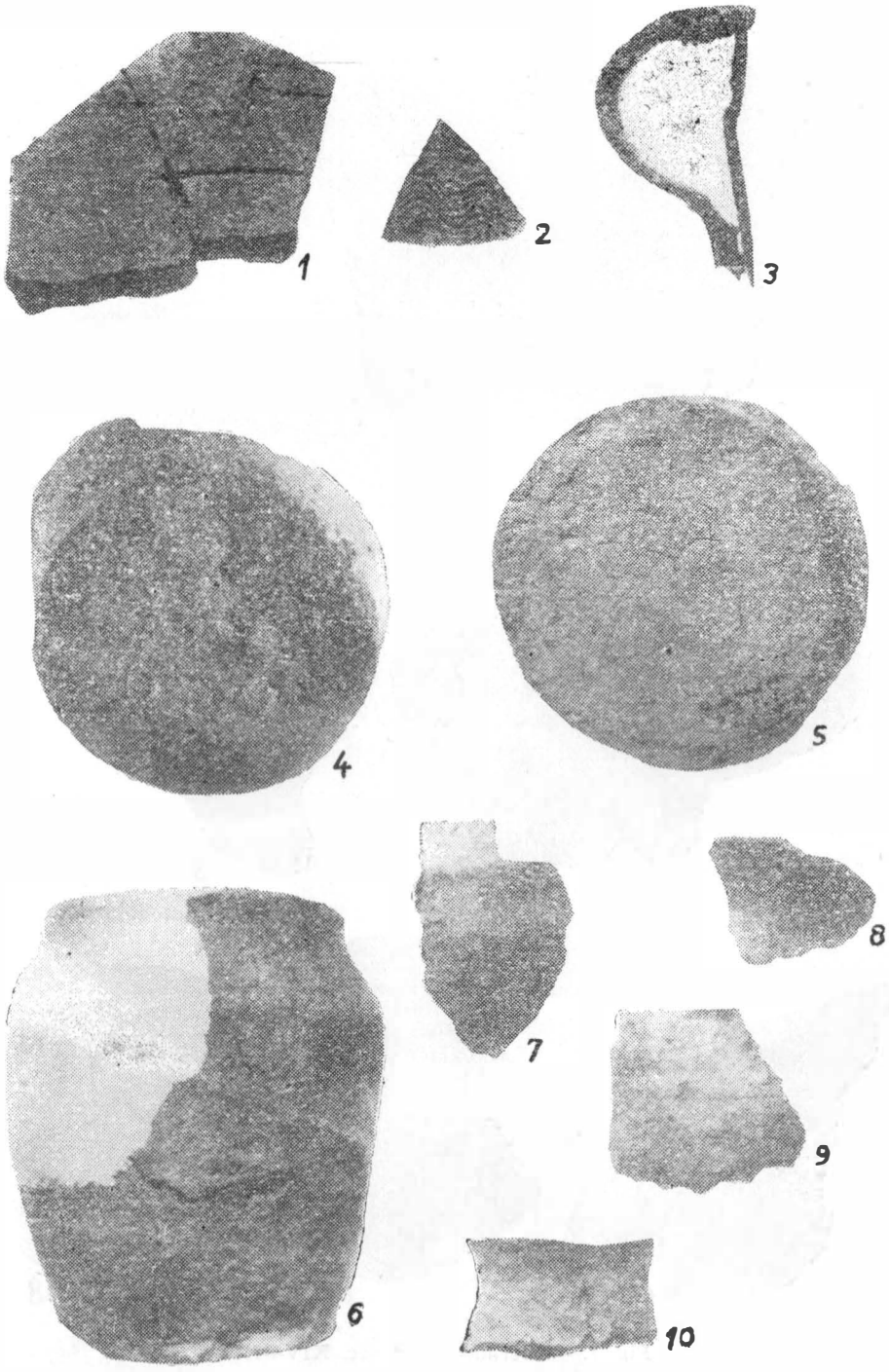

Fig. 6. — Obiecte din secolele IV și VI—VII e.n.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

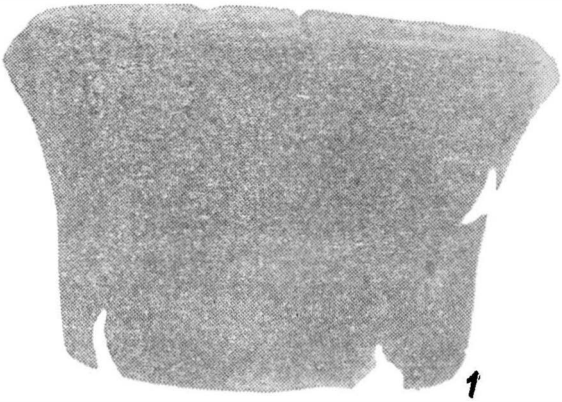
1

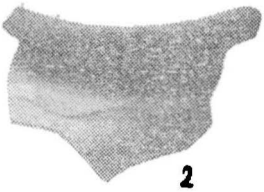
2

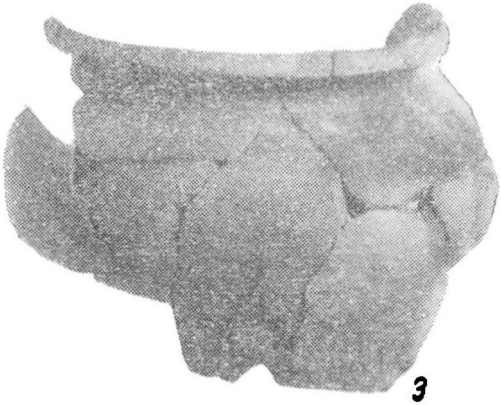
3

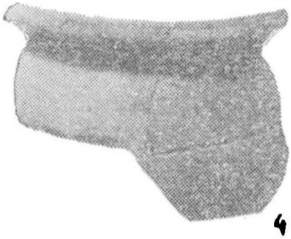
4

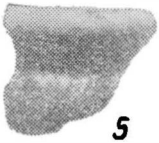
5

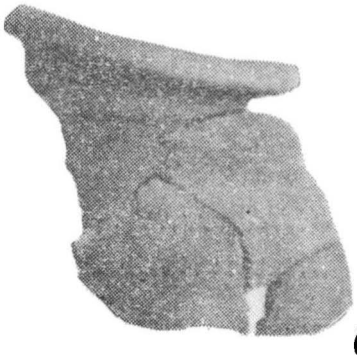
6

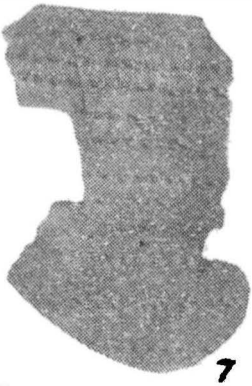
7

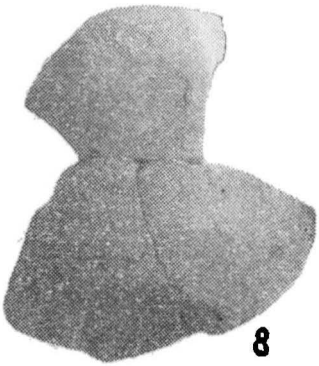
8

http://www.camaradeputados.gov.br

1. Vedere din secțiunea I cu zidurile turnului clopotniță.

2. Vedere de ansamblu. În prim plan zidurile turnului clopotniță.

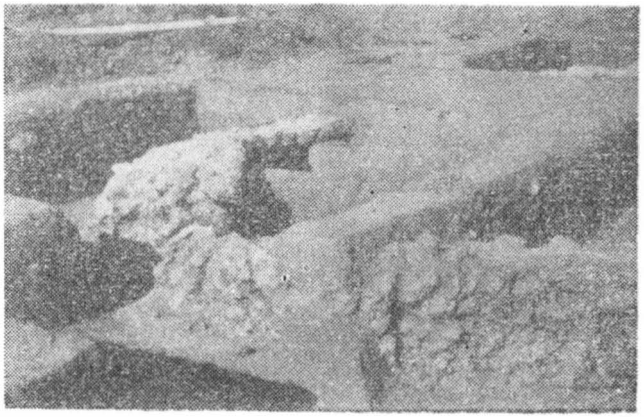

.3 Vedere asupra zidului vestic al bisericii.

Fig 8 - Aspecte de șantier

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

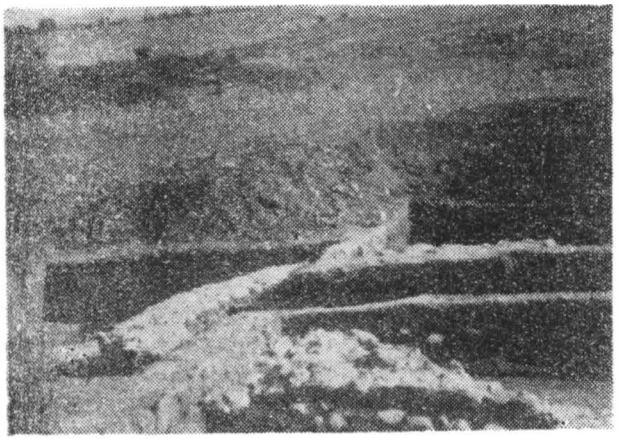

4. Vedere asupra zidului altarului bisericii.

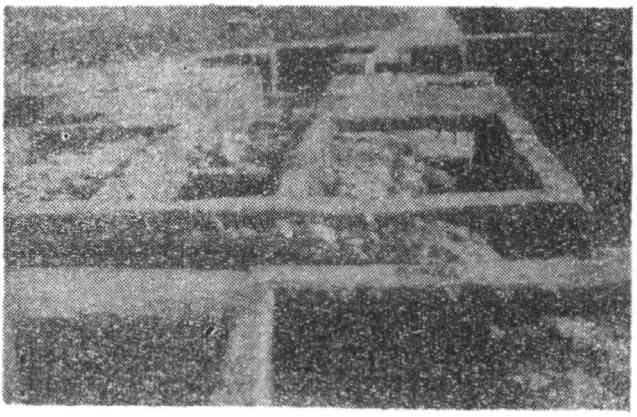

5. Casetele cu dezvelirea pridvorului bisericii.

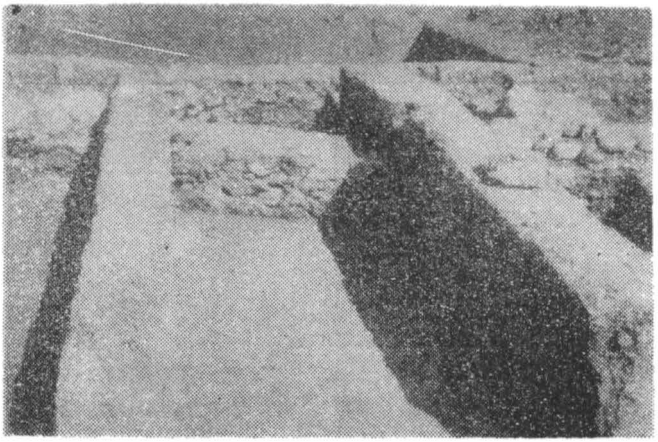

6. În prim plan zidul de despărțire a naosului de pronaos.

http://www.cimec.ro/ http://arhiva.bc

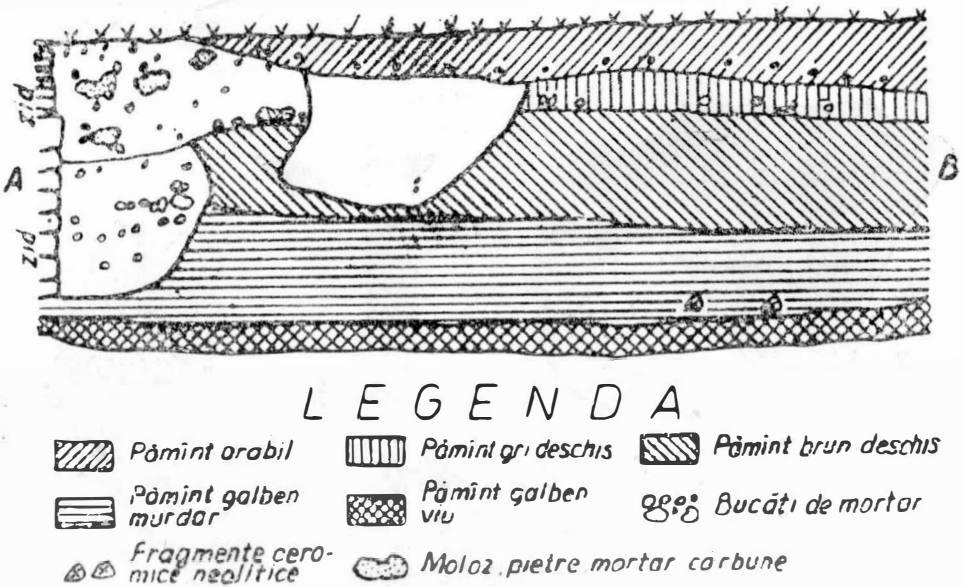

Fig. 9. — Profilul peretelui vestic al secțiunii XII (Sc. 1/20).

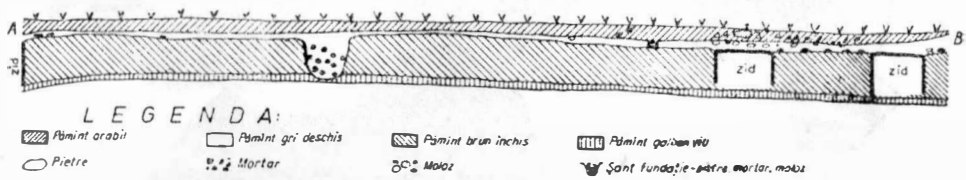

Fig. 10. — Profilul peretelui de nord a secțiunii X — interiorul bisericii

http://www.cimeo.ro / http://cmiabc.ro

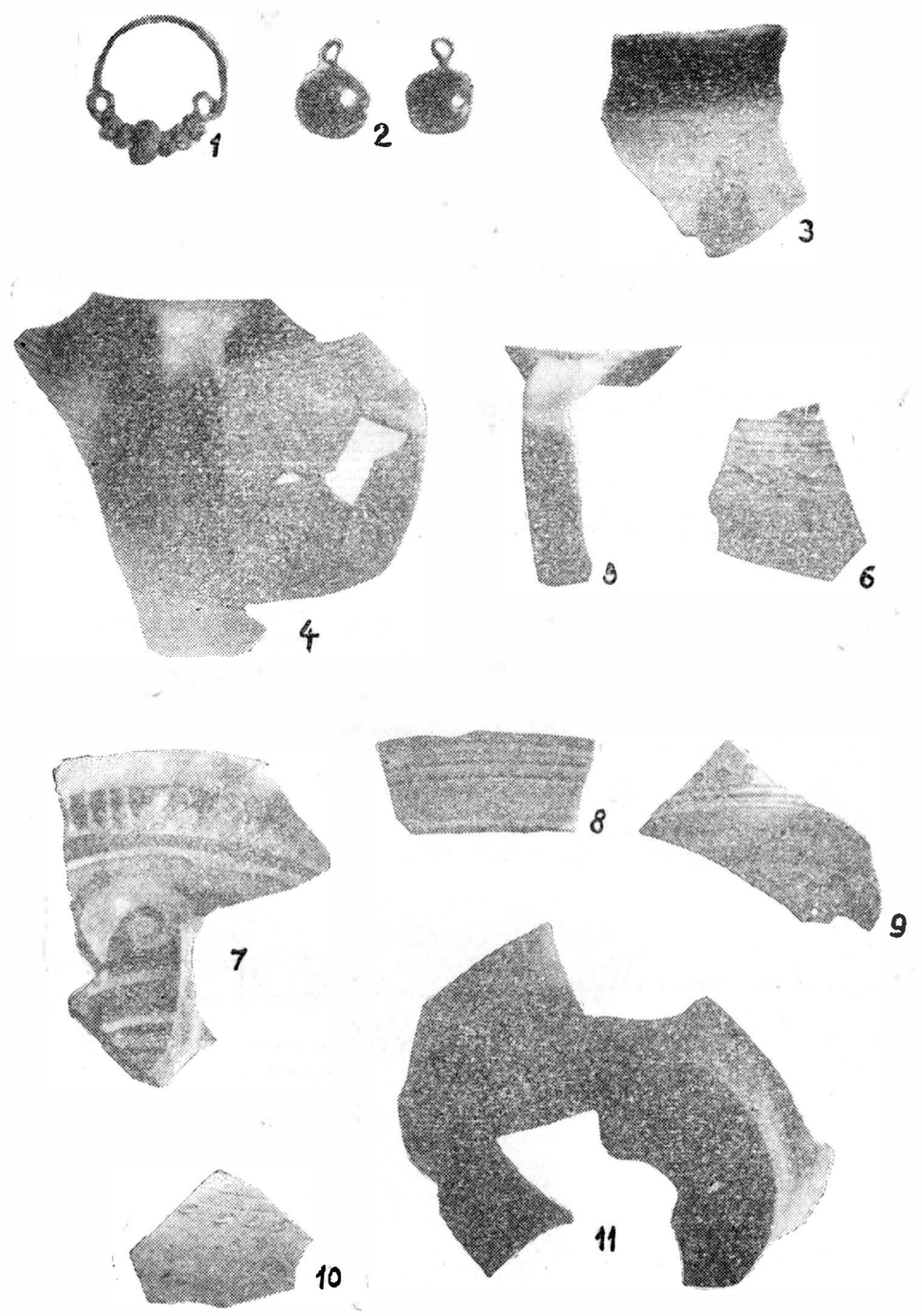

Fig. 11. — Obiecte de podoabă și ceramică de uz casnic din sec. XVI—XVII.

http://www.cimec.ro - http://cmiabc.ro

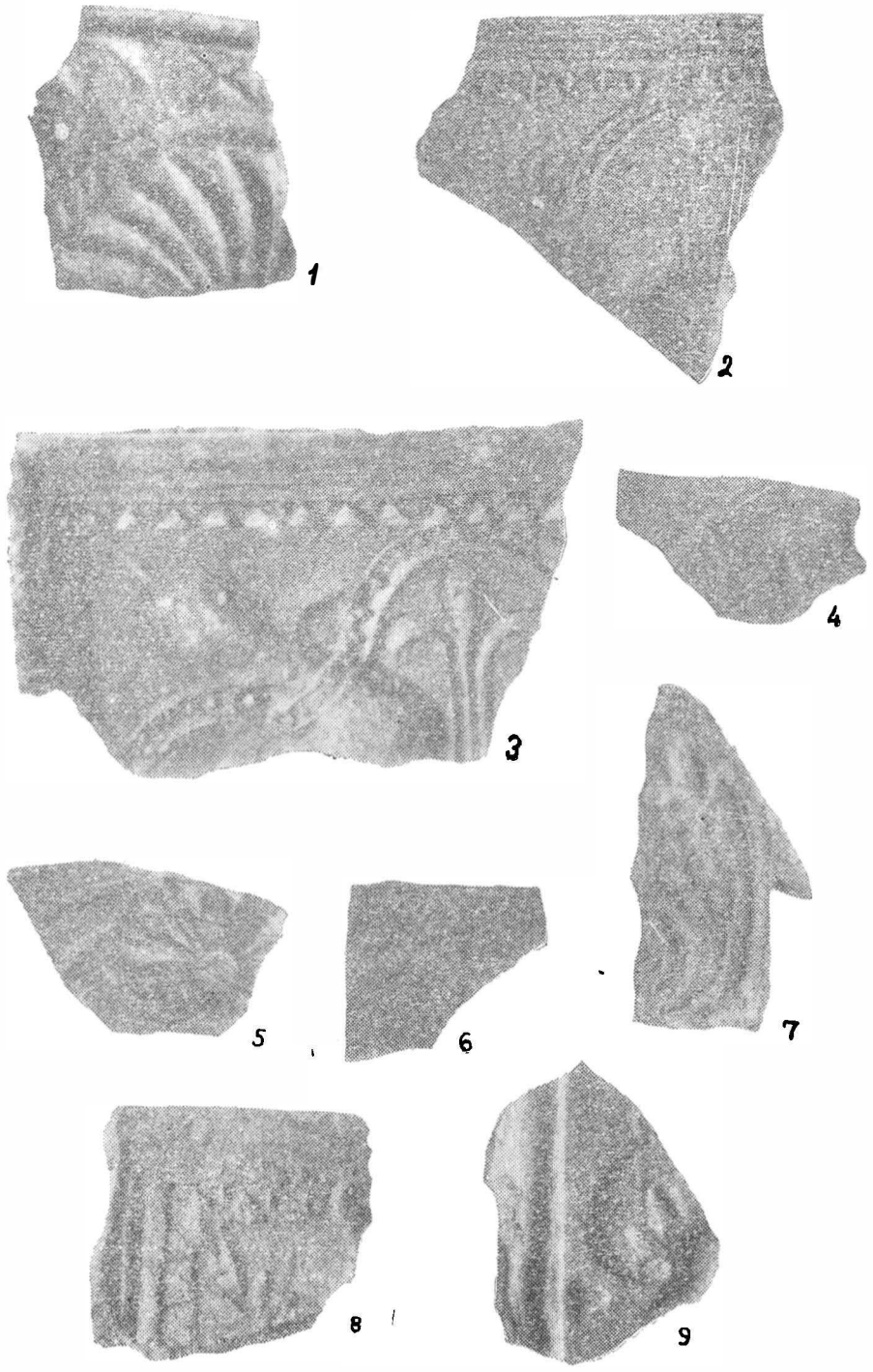

Fig. 12. — Ceramică ornamentală (fragmente de la plăci de teracotă).

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Fig. 13. Obiecte din fier.

http://www.cimec.ro - http://cimiabc.ro

LOGOFĂTUL GAVRIL TROTUȘAN

de ADRIAN VĂTĂMANU

În ultimii ani ai domniei lui Ștefan cel Mare, apare printre dregătorii de la curtea acestuia și spătarul Gavril Trotușan. Nu va fi avut în acea vreme chiar funcția de spătar de prim rang, funcție deținută pe atunci de către Luca Arbore, care era totodată și portarul cetății Suceava, dar va fi fost al doilea sau al treilea în rang după acesta, care era și membru al sfatului domnesc.

Numele lui Gavril Trotușan îl întîlnim într-o primă citare în documente, pe vremea lui Ștefan cel Mare, într-un document nedatat, dar care pare să fie din anii 1501—1503, cînd Ștefan cel Mare este preocupat de alipirea Pocuției la Moldova și, avînd armată pregătită, intră în acest ținut și îl anexează, ținutul fiind cedat Moldovei încă de Vladislav Iagello în 1388, în urma împrumutului contractat de acesta la domnitorul Moldovei, împrumut nerestituit în întregime pe urmă și care dădea dreptul, conform clauzei introduse în actul de împrumut, ca Moldova să ocupe ținutul ca despăgubire.

Documentul care conține numele lui Gavril Trotușan, o scrisoare a lui Ștefan cel Mare, ne dezvăluie pe viitorul logofăt, trimis atunci la Brașov ca să cumpere *„scări de șea, arme și funii, ce ne sînt de trebuință"*. Scrisoarea este adresată *„prietenului, birăului și tuturor bătrînilor din Brașov"*. Ștefan cel Mare cere scutire de vamă pentru mărfurile cumpărate, *„căci eu sînt al vostru pe viață și bucuros voi face pe voia voastră, oricare ar fi voia voastră"*. Din scrisoare se desprinde și știrea că spătarul aducea la Brașov spre vînzare *„marfă de-a noastră"* [1]. Scrisoarea lui Ștefan nu spune ce fel de marfă aduceau oamenii veniți cu spătarul Trotușan, dar presupunem că moldovenii aduseseră spre vînzare, în primul rînd, vite cornute și cai.

Data căsătoriei celei dintîi a lui Gavril Trotușan nu ne este cunoscută și nici din ce familie era acea Ană, prima soție a sa.

---

1 Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București 1913, Atelierele Grafice „Socec", p. 467.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Pe una din pietrele funerare, vechi, din biserica din Părhăuți de lîngă Suceava, ctitorie a lui Gavril Trotușan, găsim inscripția: *„Acest mormînt l-a înfrumusețat robul lui Dumnezeu, pan Gavril Trotușan logofătul cneaghinei sale, Anei, care s-a mutat la veșnicul locaș și este ingropată aici în anul 7029 (1520)“.*[2]

Din lectura acestei inscripții, se vede că logofătul Gavril Trotușan a avut o primă soție, Ana, care nu este acea Ana, cea mai mică fată a spătarului Luca Arbore.[3] Această soție a lui Gavril Trotușan a murit încă tînără. Este posibil ca ea să fi fost înmormîntată în biserica veche, de lemn, care pare să fi fost aici înainte de zidirea bisericii lui Gavril Trotușan, care este terminată numai în anul 1522, după cum ne informează inscripția de la intrarea în biserică și care atestă că ea a fost zidită *„de pan Gavril Trotușan logofăt... spre folos sieși și cneaghinei sale, Anei“.*[4]

Dintr-un document din 12 martie 1587, cînd nu mai existau nici logofătul Trotușan și nici Sofica, una din fetele lui Luca Arbore, aflăm că *„Petru Vodă întărește Onciului Herții și surorilor lui, Olenii și Mariicăi, fiii Soficăi, giupinesii lui Gavril vistiernic, satul Mandacăuții“.*[5] Satul se afla în ținutul Hotinului și venise în posesia celor de mai sus prin schimb cu postelnicul Dimitrie Barnovschi și cu sora acestuia, Mariica, ce luaseră în loc satul Mihalcăuții pe Vilia Seacă tot în ținutul Hotin. Despre copiii Soficăi, fata lui Luca Arbore, ne informează și un alt document, cu data de 19 mai 1587, deci cu două luni mai nou decît cel amintit mai sus, și în care se afirmă că Petru Voievod, adică Petru Șchiopu *„întărește lui Onciu Hearțea și surorilor lui, Olena și Mariica, copiii lui Costea, fiii Sofiții, fiica lui Luca Arbore... dreptele lor ocini“.*[6]

Din primul document amintit mai sus, Gavril Trotușan apare ca soț al Soficăi, fata lui Luca Arbore. Acest lucru a fost posibil după moartea timpurie a Anei. Din al doilea document reiese însă că și Sofica a avut un alt soț, Costea, care poate să fie Costea pîrcălabul, decapitat de Ștefăniță Vodă la Roman în septembrie 1523. E de conceput că Gavril Trotușan s-a căsătorit cu Sofica după moartea soțului acesteia, dat fiind că și el era văduv. Se știe că, după înăbușirea răscoalei boierești din septembrie 1523, dintre cei prinși fură decapitați de Ștefăniță Vodă, Costea pîrcălabul, Sima vistiernicul și Ivanco logofătul.[7]

Existența mormîntului Anei, prima soție a logofătului, în pronausul bisericii lui Gavril Trotușan de la Părhăuți, a făcut pe unii să creadă că această Ană este fiica lui Luca Arbore și că, de aici, ar rezulta că Trotușan

2 Simion Florea Marian, *Analele Academiei Române*, Seria a II-a, Tom. IX, 1886—1887.
3 Eugen Kozak, *Die Inschriften aus der Bukovina*, p. 56.
4 *Ibidem.*
5 Academia R.S.R., *Documente privind istoria României*, vol. III (1571—1590), p. 343, document. nr. 418.
6 *Ibidem*, vol. III (1571—1590), p. 359, document nr. 439.
7 Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Editura Tineretului, Buucrești, 1967, p. 103.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

a fost căsătorit întîi cu Fata cea mică a lui Luca Arbore. Această ipoteză nu este întărită de documente.

În legătură cu Ana, fiica cea mai mică a hatmanului Luca Arbore, un document dat de Petru Șchiopu la 3 iulie 1575 celorlalte fete ale portarului cetății Sucevei și anume *„Odochiei, Mariicăi călugărițîi, Stancăi și Sofițîi"*, ne informează precis că *„sora lor, Ana, era* cneaghina lui Plaxa comis".[8]

Pe comisul Plaxa îl întîlnim între membrii sfatului domnitorului Petru Rareș în a doua sa domnie, ca și, mai apoi, sub fiul său, Iliaș. În cursul domniei lui Ștefan Rareș, Plaxa este înaintat în rangul de pîrcălab de Iași[9]. Nu știm unde și cînd a murit pîrcălabul Plaxa, dar atitudinea lui Alexandru Vodă Lăpușneanu față de unii boieri ai săi ne face să credem că Plaxa a murit de moarte silnică în cursul domniei acestuia. Un document din 19 august 1580, de pe vremea domniei lui Iancu Sasu în Moldova, document întocmit de Teofan mitropolitul Moldovei și Sucevei, ne informează, cu ocazia judecării unei pîri a logofătului Solomon Bîrlădeanu, ginerele Mariicăi, fata lui Luca Arbore, contra lui Grigore Udrea, ginerele Eudochiei, altă fată a hatmanului, pentru posesiunea satelor Arbore și Bogdănești, foste ale Anei Arbore și lăsate înainte de moarte nepoatei sale, Paraschiva, și soțului ei Grigore Udrea, că a rămas ca *„Grigore Udrea, mare vătaf al Sucevei, să jure cu duhovnicul Anei și cu călugării pentru ce au auzit"* referitor la confirmarea donațiunii Anei către el și soția sa de către mătușa lor, Ana, înainte de moarte. Din acest document rezultă că Ana a intrat în mănăstire către sfîrșitul vieții sale și acolo făcu dania către Grigore Udrea și soția sa, Paraschiva, care vor fi și îngrijit-o la bătrînețe[10]. La proces, Bîrlădeanu nu se prezintă, iar cele două sate îi fură adjudecate lui Udrea. El poseda, de altfel, și alte sate foste moșii ale lui Gavril Trotușan, între care Părhăuții și Dumbrăvița.

În ce privește urmașii direcți ai lui Gavril Trotușan, adică proprii săi copii, documentele vremii nu ne lămuresc. N. Stoicescu afirmă că logofătul Trotușan ar fi avut o fiică, Nastenca, despre a cărei soartă însă nu ne lămuresc precis documentele cunoscute. Doar dacă ne referim la documentul dat de Petru Șchiopu la 19 mai 1587, document amintit anterior și în care este pomenită *„Salomia, fiica nepoatei lui Luca Arbore, Nastasia"*, care pare să fie fată a lui Gavrl Trotușan, purtînd numele străbunicii sale, soția pîrcălabului de Neamț, Cristea Arbore și fiind, poate, fiică a acestuia din căsătoria sa cu Sofica Arbore.[11]

Pe logofătul Gavril Trotușan îl întîlnim în documentele de proprietate, în care este citat în cursul vieții sale, cu numele de Totrușan[12],

8 Academia R.S.R., *op. cit.*, vol. III (1571—1590). p. 55, document nr. 78.
9 Academia R.S.R., *op. cit.*, vol. II (1551—1570), p. 31, document nr. 30.
10 *Ibidem*, vol. III (1571—1590), p. 144, document nr. 186.
11 N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV—XVI*, Editura Enciclopedică, București, 1971, p. 332.
12 Academia R.S.R., *op. cit.*, vol. I (1501—1550), p. 326, document nr. 294.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

ceea ce ne face să credem că tatăl său, Anginca vameşul, trebuie să fi fost originar din Tîrgul Trotuşului sau de pe valea Trotuşului, vale care în documentele vechi ale Moldovei purta numele de *„Tătăruşi"* sau *„Totruş"*, mai prescurtat. Numele se poate să fi fost dat rîului ca şi tîrgului de pe malul său în urma aşezării între românii de aici a unor elemente tătare, trecute, la viaţă sedentară şi, probabil, încreştinate.

Anginca vameşul, tatăl lui Gavril Trotuşan, al cărui mormînt se află astăzi în pronaosul bisericii din Părhăuţi şi de pe a cărui piatră funerară aflăm că a murit în anul 1494, la 4 noiembrie, este trecut în inscripţia pe de piatră cu numele de *„pan Anjinca vameşul"*. Tatăl lui Trotuşan este citat însă cu numele de Anginca în documentul de proprietate, dat logofătului la 7 martie 1531 de către Petru Rareş, cînd acesta îi întăreşte stăpînirea asupra satului *„anume Iaznovăţul în ţinutul Orheiului, pe care acest sat părintele domniei mele, Ştefan voievod l-a dat lui pan Angica şi lui pan Gavril Trotuşan, fost logofăt"*.[13]

Prin acest document din 7 martie 1531, Petru Rareş îi restituie o parte din moşiile, fostă proprietate a acestuia şi confiscate de către Ştefăniţă Vodă în anul 1523. Satul Iaznovăţul din ţinutul Orhei îl întîlnim astăzi cu numele de Iazlovăţul nu departe de Părhăuţi, semn că locuitorii Iaznovăţului din ţinutul Orhei se mutară pe moşia urmaşilor lui Gavril Trotuşan şi ai fostului său socru, Luca Arbore, mai tîrziu, deoarece în acele părţi din ţinutul Orheiului vor fi fost prea expuşi invaziilor tătare sau căzăceşti.

Faptul că logofătul Trotuşan dispuse ca biserica sa să aibă hramul *„tuturor sfinţilor care au strălucit în toată lumea"* ne face şi mai mult să credem că locul de origine al lui pan Anginca vameş, tatăl lui Gavril Trotuşan, era pe valea Trotuşului şi, pare-se, vameşul Anginca era de confesiune catolică, din naştere. Mama lui Trotuşan, Maria, nepoată a lui Mihail Misici, era din părţile nordice ale Moldovei şi de credinţă ortodox-orientală, cum a fost şi fiul ei, logofătul Gavril Trotuşan.

Pan Anginca trebuie să se fi ridicat, prin munca sa proprie, ca vameş, în vremea lui Ştefan cel Mare, probabil la Suceava, unde era centrul vamal al ţării pentru toate produsele intrate în comerţ. La Suceava însă va fi venit, după ce îndeplinise funcţia de vameş la Trotuş şi la Bacău în cursul aceleiaşi domnii a lui Ştefan cel Mare, către sfîrşitul căreia îşi află şi moartea în anul 1494, iar oasemintele îi sînt aduse şi înmormîntate la Părhăuţi în biserica zidită de fiul său. Satul Iaznovăţul din ţinutul Orheiului, pe care i-l întăreşte în 1531 Petru Rareş lui Gavril Trotuşan, îi fusese dăruit în primul rînd lui Anginca vameşul de către Ştefan cel Mare, după cum ne încredinţează documentul sus amintit.

Ca origine socială, din naştere, pan Anginca pare să se fi ridicat din clasa ţărănească, de unde va fi trecut printre negustori, iar mai apoi va fi fost încadrat între slujbaşii domniei, preluînd funcţia de

13 *Ibidem.*

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

vameș, cu care este citat în documente. Ca vameș va fi strîns și ceva avere, dar nu cunoaștem nici o altă moșie, care să fi trecut asupra fiului său, decît satul Iaznovățul care îi fusese dăruit lui pan Anginca de către Ștefan cel Mare.

Mama lui Gavril Trotușan era Maria, fata Mărușcăi și a lui Toader și soră cu Anușca, fată a aceleiași Mărușcă, fiică a lui Mihail Misici. Această Ană, mătușă a lui Gavril Trotușan, trece cu toată averea ei pe seama acestuia la 9 noiembrie 1518, după cum ne relatează un document de proprietate cu această dată, dat lui Gavril Trotușan de către Ștefăniță Vodă.[14] În acest document din 9 noiembrie 1518, mătușa lui Gavril Trotușan îi cedează proprietățile ei și anume o jumătate din satul Bureștii, care trebuie să fie cel dintre Siret și Bistrița, la sud de Bacău, chiar la vărsarea Bistriței în Siret, și apoi satele Mihailouții, Mihucenii și o goradiște cu poienele din jur. Uricul atestă că Anușca îi dă nepotului său *„toate dreptele sale ocine, oricîte a avut bunicul ei, Mihail Misici"*. Aceste cuvinte ne sugerează ideea că Toader și Mărușca numai pe acele două fete le vor fi avut, pe Maria și pe Anușca, iar averea se împărți între aceste două fete. Ceea ce va fi primit mama lui Trotușan la măritiș împreună cu ce dăruia Anușca logofătului va fi constituit întreaga avere a Mărușcăi și a lui Toader, părinții acestor două fete.

Nu știm ce a primit mama lui Gavril Trotușan de la bunica acestuia, dar un document din 1 august 1466, dat de către Ștefan cel Mare Mărușcăi, fetei lui Mihail Misici, cuprinde exact satele Mihailouții sau Mihăilenii, apoi *Mihucenii „cu Horadiștea și toate poienele de sub codru"*.[15]

În documentul din 9 noiembrie 1518 a lui Ștefăniță Vodă, aceleași teritorii, care atunci erau ale Anușcăi, sînt trecute sub cuvintele *„Mihailouții, Mihucenii și goradiștea cu toate poienele"*. La hotărnicirea lor, însă, uricul întocmit de Ștefăniță Vodă specifică relativ la Mihuceni că : *„hotarul Mihucenilor, care este pe Trestiana, la gura Rudei, să fie pe unde a hotărnicit pan Tăutu logofăt și cu megieșii, din vale, de la Trestianița, de la satul Mănăstirii Neamțului, să fie printre dînsele, începînd din marginea dumbrăvii de la un stejar... apoi peste apa Cotovețului, deasupra fîntînii, la movila săpată... de acolo drept la bucovină la pîriul Dehrelui"*, iar privitor la Mihailouții, despre care uricul lui Ștefan cel Mare specifică succint că *„acolo are Mărușca să-și facă așezare"*, uricul lui Ștefăniță Vodă din 1518 ne spune că satul Mihailouții se află „unde se împreună *Siretiurile"*.

Dar satul Mihucenii este amintit și în documentul dat de Ștefan cel Mare Mănăstirii Neamțului la 30 septembrie 1503, prin care întărește acestei mănăstiri satele Teleabicinții și Trestianețul, dăruite ei de către Sîn Bîrlici pe vremea lui Alexandru cel Bun. În acest document se specifică : *„Iar hotarul Trestianețului să fie pe unde a hotărnicit credinciosul*

14 *Ibidem*, vol. I, (1501—1550), pag. 128.
15 Ioan Bogdan, *op. cit.*, vol. I, p. 107—109, document nr. 64.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

nostru boier, pan Tăutu, logofăt, de sus de la Mihuceni, prin mijlocul lor, începînd de la marginea dumbrăvii...", etc. [16]

Aceste puncte de reper, geografice, prevăzute de uricul dat de Ştefăniţă Vodă în 1518 ca şi de uricele date de Ştefan cel Mare la 1 august 1466 şi la 30 septembrie 1503, amintite mai sus, ne ajută să localizăm acele proprietăţi primite de logofătul Trotuşan de la mătuşa sa, Anuşca, în anul 1518. Toate aceste proprietăţi se situează spre vest şi nord-vest de Dorohoi şi nu în ţinutul Orheiului, unde înclină să le situeze istoricul nostru, Ion Bogdan, în nota relativă la documentul lui Ştefan cel Mare din 1 august 1466, notă anexată documentului publicat. Mihalouţii par să fie Mihăilenii din răsăritul tîrgului Siret şi nu e dispărut cum crede istoricul nostru.

În legătură cu Maruşca, fata lui Mihail Misici, e nevoie a reveni asupra ipotezei aceluiaşi istoric al nostru, care bănuieşte că ea ar fi acea Mărușcă, prima soţie a lui Ştefan cel Mare, părere care nu pare să corespundă adevărului. Mult mai aproape de adevăr pare ipoteza care o identifică pe acea primă soţie a lui Ştefan cel Mare cu „Măruşca, fata lui Andrieş Slujeru, jupîneasa lui Negrilă", care îşi donează averea sa Mănăstirii Bistriţa, după cum atestă documentul lui Ştefan cel Mare din 14 decembrie 1458. [17] Această Mărușcă era originară de pe valea Trotuşului, unde şi-a petrecut parte din anii copilăriei şi tinereţii şi Ştefan cel Mare.

În ce priveşte pe Maria, mama lui Gavril Trotuşan şi soţia lui pan Anginca, ea este identificată mai precis de piatra funerară pe care i-a pus-o fiul său pe mormîntul ei din biserica de la Părhăuţi. Pe una din pietrele de mormînt din pronaosul bisericii de aici o inscripţie glăsuieşte : „Acest mormînt l-a înfrumuseţat robul lui Dumnezeu, pan Gavril Trotuşan vistiernic mamei sale, roaba lui Dumnezeu, Maria, care s-a mutat la veşnicele locaşuri în anul 7014, luna februarie 14" (1506). [18] Se pare că era mai mare decît sora ei, Anuşca, cea care în 1518 trecea la bătrîneţe cu toate ale ei în grija nepotului său, Gavril Trotuşan.

Nu ştim în ce măsură a luat în stăpînire logofătul Trotuşan moşiile dăruite de către mătuşa sa, deoarece în documentul lui Petru Rareş din anul 1531, în care sînt citate şi întărite moşiile acestuia, după confiscarea aplicată de Ştefăniţă Vodă, nu se pomeneşte de moşiile dăruite de mătuşa sa.

Din documentul însă prin care i se întăresc lui Trotuşan de către Ştefăniţă Vodă în 1518 moşiile dăruite lui de către mătuşa sa, Anuşca, vedem că el era strănepotul feudalului Mihail Misici, membru al sfatului domnesc al lui Alexandru cel Bun, şi făcea legătura între familia acestuia şi a Arbureştilor prin căsătoria sa cu Sofica, fiica lui Luca Arbore, în urma morţii primului ei soţ, Costea.

16 Academia R.S.R., *op. cit.*, vol. I (1501—1550). p. 38, document nr. 34.
17 Ioan Bogdan, *op. cit.*, vol. I, p. 107—109, document nr. 64
18 Eugen Kozak, *op. cit.*, p. 56.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Gavril Trotușan pare a fi singurul urmaș al lui pan Angica vameșul și al Mariei, nepoata lui Mihail Misici. El urcă treptele ierarhice ale clasei feudale din Moldova, susținut, după cîte se pare, și de Luca Arbore, cît a fost acesta în viață, iar mai apoi se bizuie pe ajutorul rudelor acestuia, care erau destul de numeroase în nordul Moldovei.

După ce îndeplini sarcina de spătar pe vremea lui Ștefan cel Mare, în anii 1506—1507 documentele vremii ni-l prezintă ocupînd funcția de vistiernic sub Bogdan al III-lea. Aceeași slujbă o deține acesta și între anii 1508—1515 în domnia lui Bogdan. În anul 1515, Isac, fostul vistiernic din vremea lui Ștefan cel Mare și care trecuse ca mare logofăt în a doua parte a domniei lui Bogdan Vodă, rămîne acum ca simplu boier în sfat, se pare din cauza bătrînețelor, iar Gavril Trotușan îi ia locul în slujba de logofăt. În ultimii ani ai domniei lui Bogdan al III-lea, din cauză că acesta era suferind, multe din treburile administrative ale țării sînt rezolvate de către marele logofăt, ajutat și de viitorul său socru, Luca Arbore, care deținea în continuare funcția de portar al Sucevei.

Se pare că Bogdan Voievod, simțindu-și sfîrșitul aproape, dispuse el singur ungerea ca voievod în locul său a lui Ștefăniță, fiul său, lucru care se și făcu imediat după moartea sa. Lucrul trebuia clarificat din timp, pentru a feri țara de tulburări, cum s-au mai întîmplat în alte dăți. Luca Arbore, portarul cetății Suceava, se pare că primise încă din partea lui Bogdan sarcina ca împreună cu ceilalți membri ai sfatului domnesc să poarte grijă țării în timpul minoratului fiului său, Ștefăniță. Portarul cetății Suceava, care ținea strînsă legătura cu regele polon și era sprijinit în această direcție de către marele logofăt Gavril Trotușan și de Arboreștii ca și de unii boieri care nu făceau parte din familia Arboreștilor, continuă să mențină aceleași legături în continuare. Cu regele Sigismund al Poloniei se încheiase o înțelegere bună de întrajutorare împotriva unui dușman comun și de lichidare a conflictelor de graniță de o comisie mixtă româno-polonă, desemnată pentru mai multă vreme. Lucrul la care însă nu renunțase Sigismund, deși se obligase la aceasta, era acela de a fi ținut la el pe unii pretendenți la Scaunul Moldovei, aceasta și ca o armă politică în modul de a-l trata pe Ștefăniță, dar și ca un act de diplomație. Peste lucrul acesta minorul Ștefăniță trecu cu vederea cît timp frînele statului erau în mîna boierilor, dar cînd luă singur în mînă conducerea țării, ceru boierilor să înceteze a menține legături strînse cu Sigismund, deoarece nu-l credea sincer în atitudinea lui față de Moldova. Luca Arbore și cei care îl sprijineau nu renunțară la această atitudine, căci se pare că nu-i lăsau nici emisarii polonezi. Urmă la începutul anului 1523 fuga postelnicului Cozma Șarpe Gănescu în Polonia și, mai apoi, în aprilie din același an, decapitarea lui Luca Arbore și a fiilor săi, Toader și Nichita. Unele știri, păstrate de tradiție din acea vreme, se referă

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

la un alt fiu al lui Luca Arbore ce fusese omorît ceva mai înainte, la o vînătoare.

Logofătul Gavril Trotuşan fu alături de ceilalţi sprijinitori ai politicii lui Luca Arbore, iar în septembrie 1523, cînd porneşte răscoala boierească împotriva lui Ştefăniţă, Trotuşan este printre răsculaţi. Că s-a ţinut legătura cu boierii refugiaţi din Polonia şi că va fi ştiut de răscoală şi Sigismund, o dovedeşte faptul că Alexandru Cornea, nepotul lui Petru Aron, pătrunde şi el cu ceva trupe în Moldova, venind de peste Nistru, dar nu are cînd se uni cu ceata boierilor şi trece în Transilvania, cînd trupele răsculaţilor sînt învinse lîngă Roman, iar o parte dintre capii răsculaţilor sînt prinşi şi omorîţi. Grigore Ureche, cronicarul, aminteşte în cronica sa de omorîrea lui Costea pîrcălabul, a lui Sima vistiernicul şi a lui Ivanco logofătul, dar adaugă că au mai fost „şi alţii mulţi". [19]

În cursul bătăliei de la Roman, logofătul Gavril Trotuşan este prins şi el, dar scapă din închisoare înainte de a fi decapitat, mituind temnicerii, şi fuge, scăpînd de mînia lui Ştefăniţă Vodă. Moşiile îi sînt confiscate ca şi ale multora din boierii care se făcuseră vinovaţi *„de hiclenie"*.

Unde va fi stat Gavril Trotuşan pînă către anul 1530, nu sîntem informaţi precis. Se pare că a stat şi în Polonia. După anul 1523 însă, tabloul votiv de pe peretele vestic al naosului bisericii ridicate de Trotuşan în satul Părhăuţii, unde şi-a avut şi curţile sale, a fost transformat şi îl prezintă pe logofăt în genunchi, cerînd iertare pentru trădarea faţă de Ştefăniţă Vodă. Se pare că tabloul, care se vede şi astăzi în biserică, a fost pictat între 1523 şi 1530 şi nu mai pe urmă, cînd, la venirea lui Petru Rareş în a doua sa domnie, se punea iarăşi problema intervenţiei lui Gavril Trotuşan ca să fie iertat de acesta.

În urma intervenţiilor lui Gavril Trotuşan pe lîngă Petru Rareş, el este iertat şi primit ca boier în „Sfatul" acestuia, iar în anul 1531 i se restituie şi moşiile confiscate. Uricul dat de Petru Rareş în anul 1531 lui Gavril Trotuşan nu cuprinde însă toate moşiile pe care le posedase acesta mai înainte. Poate că pe unele le va fi înstrăinat singur, între timp, iar altele nu mai puteau fi luate din mîna celor în a cărora intraseră.

Între cele dintîi i se întăreşte logofătului în anul 1531 stăpînirea asupra satului Parhăuţii, cumpărat de acesta de la Sima şi fraţii săi, fiii lui Parhovschi şi nepoţii lui Toader Parhovschi. Acest din urmă feudal, Toader Parhovschi, deţinea satul în baza *„unui privilegiu de mărturie"* de la Alexandru cel Bun, după cum ne informează uricul dat lui Gavril Trotuşan în anul 1531. Urmaşii lui Toader Parhovschi erau proprietarii satului în baza dreptului de moştenire. [20] În documentul de restituire a moşiilor, Gavril Trotuşean, fost logofăt, este citat că „*a*

19 Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, *Editura* Tineretului, Bucureşti 1967, p. 103.

20 Academia R.S.R., *op. cit.*, vol. II (1501—1550), 326, document nr. 294.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

mai înainte sfînt răposatului părintelui nostru, Ștefan voievod, iar astăzi ne slujește nouă, drept și credincios". Despre Bogdan al III-lea și despre Ștefăniță Vodă nu pomenește uricul. Cînd este vorba de „*ocinile cumpărate și daniile*" din trecut, sînt pomeniți și Bogdan și Ștefăniță, însă, lucru curios, Ștefăniță este citat ca „*nepotul de soră al domniei mele*" de către Petru Rareș. Despre o astfel de înrudire a lui Petru Rareș cu Ștefăniță Vodă nu se știe pînă acum nimic.

În uricul de mai sus i se întărește lui pan Gavril Trotușan și satul Berindeești „*la gura Costînii*", cumpărat de la Marica, fiica lui Alb spătar și de la nepoții ei, apoi satul Todirești „pe Solonet cu muntele Todirescul", cumpărate de la Marena, fiica lui Toader Pițurca, satul Dumbrăvița „pe Moldova, mai jos de Baia", cumpărat de la Mara și de la Virvara, surorile lui Trif vornic și de la alte rude ale acestuia, precum și satul Costîna „de partea aceasta a apei Costîna, pe care l-a luat acest sat părintele domniei mele, Ștefan voievod, de la Alb spătar și i l-a dat lui acest sat nepotul de frate (de data aceasta) al domniei mele, Ștefan voievod, fiul lui Bogdan voievod".

Acestor proprietăți li se mai adăugau satul Iaznovățul din ținutul Orheiului, amintit de noi mai înainte și primit de tatăl lui Gavril Trotușan, Angica, precum și de Trotușan însuși de la Ștefan cel Mare, și „via lui, ce este la Cotnari".

Recîștigîndu-și încrederea lui Petru Rareș și intrînd în „Sfatul" acestuia ca boier fără funcție, Gavril Trotușan rămase în această situație pînă în 1538, anul năvălirii turcilor, dar și tătarilor și polonilor, în Moldova.

Intrarea turcilor sub comanda sultanului Soliman Magnificul pentru a-l înlocui pe Rareș cu Ștefan Lăcustă, precum și pătrunderea polonilor, conduși de hatmanul Tarnovschi, ca și a tătarilor, cauză o ruptură între Petru Rareș și o parte din boierii săi de sfat. Între cei potrivnici domnitorului era și Trotușan.

Cronicarul Grigore Ureche ne informează că în acel moment „din țară au mers jalbă pentru dînsul (contra lui Petru Rareș) *pre taină la împărăție, de care lucru împăratul mai vîrtos socoti să-l scoată*".[21] Se pare că Gavril Trotușan nu era străin de această jalbă, trimisă în ascuns către Soliman Magnificul, sultanul turc. Între boieri circula zvonul de a-l părăsi pe Petru Rareș și a nu lupta contra turcilor. Zvonul ajunse și la urechile lui Petru Rareș, fiindu-i adus la cunoștință de „*chelariul Hîra*" cel pe care, la reîntoarcerea sa din 1541, Petru Rareș îl va ridica la rangul de pîrcălab de Hotin și al cărui mormînt se găsește azi în pridvorul bisericii Mănăstirii Probota, necropola familiei lui Petru Rareș.

În sfatul domnesc ce avu loc în acele momente, după ce tătarii fuseseră bătuți în fața tîrgului Ștefănești, iar hatmanul polon, Tarnovschi, se reîntorsese în Polonia în urma intervenției regelui Ungariei,

21 Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Editura Tineretului, București, 1967, p. 111.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

cei mai mulți dintre boieri, în frunte cu Gavril Trotușan logofătul și Mihu hatmanul, fost mai înainte pîrcălab de Hotin și înlocuit cu Toader, fratele lui Petru Rareș, se declară împotriva rezistenței contra lui Soliman care și pătrunsese cu o puternică armată în Moldova.

Trotușan fu de părere că nu e cazul a strînge armată contra turcilor, *„căci norocul și-a întors fața"*. În ce privește prezentarea lui Rareș în tabăra lui Soliman pentru a face o dare de seamă asupra unor fapte de care îl acuzau și polonii, după cum cerea o scrisoare a sultanului, adusă de un ceauș, logofătul Gavril Trotușan îi replică domnitorului că *„aceasta îl privește personal"*.[22] Rareș răspunse lui Trotușan și celorlalți care erau de aceeași părere: *„Ceea ce gîndiți voi este o părere greșită... Mărirea avuției și creșterea oștii nu se fac cu nepăsare. În clipa de față, scoțînd afară din mîneci mîinile voastre curajoase, să le folosiți în așa fel, încît să se mire chiar zeul Marte, mîntuitorul de săbii și de lupta voastră vitejească să ia pildă vîntul și focul trecător"*.[23]

Pe opozanți între care și logofătul Trotușan, Petru Rareș îi puse la popreală în cetatea Romanului, dar n-avu cînd trece la judecarea lor, căci turcii se iviră în apropiere și atunci Petru Rareș își căută scăpare spre munți. După ce pornise către munte, se opri la Mănăstirea Bistrița ca să asiste la o slujbă bisericească și să se odihnească, iar cînd ieși din mănăstire și se opri pentru puțin timp pe un deal, văzu Rareș cum *„ca un roi di pretitinderile înconjurară mănăstirea ca să-l poată prinde"*.[24] Erau oamenii lui Trotușan și ai hatmanului Mihu, care porniseră în urmărirea lui Petru Rareș, după ce scăpaseră din închisoarea de la Roman.

Acesta fu cazul cel mai grav, care trase în cumpănă, cu privire la Trotușan și la Mihu, după ce Petru Rareș se întoarse, în 1541. în a doua sa domnie în Moldova.

După ieșirea lui Petru Rareș în Transilvania, Soliman Magnificul, ajuns la Suceava, puse mîna pe tezaurul țării și căută să-l instaleze pe Ștefan Lăcustă în scaun cu aprobarea boierilor. Aceștia însă se făcuseră nevăzuți. Între ei erau și Trotușan și Mihu, dar stătură departe, cei mai mulți la Badeuți, unde veniră pînă la urmă cu toții cîți erau în sfatul domnesc și ținură consiliu acolo. În ședință hotărîră să-l trimită pe Trifan Ciolpan la Suceava ca să-i declare sultanului că ei nu sînt împotriva lui și că vor colabora cu Ștefan Lăcustă, domnitorul adus de sultan. Soliman trimise un ceauș după ei și *„i-au chemat pe toți la Suceava la împăratul, carii cu mare frică au mers"*[25]. Că va fi ținut Ștefan Lăcustă sfat cu ei chiar cînd era Soliman la Suceava sau că va fi ținut sfat mai apoi, destul că acesta nu făcu prea mari schimbări în sfat. În locul lui Toader Bubuiog trecu în slujba de

22 Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, Editura Albatros, București 1976, p. 91.
23 *Ibidem*.
24 Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Editura Tineretului, București 1967. p. 112.
25 Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Editura Scrisul Românesc, Craiova 1939, p. 105.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

mare logofăt Gavril Trotușan, în cea de hatman rămase tot Mihu, iar ca portar al Sucevei fu instalat Alexandru Cornea. Lui Toader Bubuiog, mare logofăt al lui Petru Rareș, nu-i fu deloc ușor. El se retrase la Mănăstirea Humorului, după ce își dărui toate moșiile sale acestei mănăstiri. Și soția sa de a doua, Maria, fata popei Toma de la Bacău, cu care se însurase logofătul Toader Bubuiog după moarten primei sale soții, fata logofătului Ion Tăutu, intră în mănăstire [26].

Frînele țării intrară în mîna lui Ștefan Lăcustă, fiul lui Alexăndrel, fratele mai mare al lui Bogdan al III-lea, după tată. Pe vremea lui Ștefan Lăcustă, logofătul Gavril Trotușan se simți la largul său și putu ține legătura strînsă cu rudele și susținătorii săi. Ștefan Lăcustă, crescut la Constantinopol, era străin și fără prieteni în Moldova. Era căsătorit cu o moldoveancă, dar doamna lui nu avea prea întinse legături de rudenie în Moldova. Din punct de vedere politic, Trotușan și mare parte din boieri erau aplecați spre poloni și făceau politica acestora în Moldova. Domnitorul n-avu încotro și se alie părerilor acestora. Cu toate acestea el nu era agreat de boieri și aceștia, sub influența polonă, căutară să scape de dînsul, urzind un complot pentru a-l omorî. Grigore Ureche, cronicarul, ne informează amănunțit în Letopisețul său cu privire la aceasta : *„S-au vorovit o seamă de boieri din curtea lui* (a lui Ștefan Lăcustă), *anume Gănești și Arburești, și la așternutul lui, unde odihnea, l-au omorît în cetatea Sucevei. Începătorii și ațîțătorii acestui lucru au fost Mihu hatmanul și Trotușanul logofătul... S-au pornit cu toții și într-un foișor sus în cetate, unde odihnea la așternutul său, au răsipit ușa și, neștiind Ștefan Vodă nimica de aceasta, s-au sculat fiind numai cu cămeșa, iară ei cu toții, ca niște lupi sălbateci au năvălit asupră-i și, multe rane făcîndu-i, l-au omorît și l-au scos afară“* [27].

Era în luna lui decembrie 1540. Trotușan, Mihu și ceilalți complici ridicară pe tron în locul lui Ștefan Lăcustă pe Alexandru Cornea, portarul cetății Suceava, care, probabil, cu intenția de a-și face drum spre scaunul de domnie primise acea slujbă, în care se pare că a fost propus și susținut de hatmanul Mihu. Același Grigore Ureche, povestind mai departe evenimentul morții lui Ștefan Lăcustă, ne spune că Alexandru Cornea *„mai înainte vreme a fost slugă la Mihul hatmanul“*.

Din cîte ne spune Grigore Ureche, precum și din alte documente contemporane, reiese că principalii autori ai morții lui Ștefan Lăcustă erau hatmanul Mihu și cu Alexandru Cornea care urmărea ocuparea scaunului, iar Trotușan avu rol de secundant în baza prieteniei ce-l lega de Mihu, de cînd își manifestaseră dezacordul față de Petru Rareș.

Din unele documente contemporane aflăm că Alexandru Cornea era fiul lui Iliaș, omorît de regele polon în 1501 la insistența lui Ștefan cel Mare, deoarece, fiind fiul lui Petru Aron, uneltea împotriva acestuia, urmărind tronul Moldovei. Alexandru Cornea, nepotul lui Petru Aron,

26 Academia R.S.R. *op. cit.*, vol. V (1621—1625), p. 55, document nr. 65.
27 Grigore Ureche, *op. cit.*, Editura Scrisul Românesc, Craiova 1939, p. 109.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

avea ca ţel tot tronul Moldovei şi urmărea să-l ocupe cu ajutor polon pînă în 1523, cînd încercase, pătrunzînd în Moldova cu trupe de peste Nistru. Nereuşind atunci, el se refugie cu mulţi din oamenii care îl slujeau, oprindu-se în Transilvania şi aşezîndu-se, cu permisiunea lui Ferdinand de Habsburg, pe teritoriul satului Ticuş, situat la nord-est de Făgăraş, peste rîul Olt. Aici moldovenii care erau cu Alexandru Cornea, primiră loc să întemeieze un sat şi ei formară satul Ticuşul Nou, care există şi astăzi. Cu Alexandru Cornea venise aici şi boierul Buzea. Amîndoi îşi clădiră case împreună cu ceilalţi moldoveni veniţi cu ei pe teritoriul satului Ticuş. Locul posedat de Cornea la Ticuş poartă şi astăzi numele de *„Unghiul Cornii"*, iar unde a fost casa lui Buzea, nu departe de un iaz, locul păstrează prin tradiţie numele de *„Lacul Buzii"*. Aceeaşi tradiţie confirmă că aceşti boieri au plecat apoi în Moldova şi nu s-au mai întors [28].

Actul uciderii lui Ştefan Lăcustă în complotul urzit de Mihu împreună cu Cornea şi Trotuşan veni cu totul în sprijinul cererii lui Petru Rareş către sultan de a i se da lui tronul Moldovei. De altfel, şi Alexandru Cornea, susţinut de Ferdinand de Habsburg, era socotit întru totul ostil sultanului, cum era considerat şi protectorul său. Lui Rareş nu numai că i se dădu scaunul de domnie, dar sultanul îi dădu acestuia şi *„oaste de curte"* pentru a-l instala din nou în domnie.

Ajuns cu oastea la Brăila, Petru Rareş fu întîmpinat de majoritatea boierilor, în afară de Trotuşan şi Mihu. Boierii veniră să-şi ceară iertare şi îi urară bun venit la scaunul său. Petru Rareş le acordă iertarea sa tuturora şi înaintă spre Galaţi cu armata. În preajma Galaţilor îl aştepta Alexandru Cornea cu armata sa, care nu era prea numeroasă şi cu moralul scăzut. Se pare că Trotuşan şi Mihu nu erau între cei care îl însoţeau pe Alexandru Cornea, ci rămăseseră la Roman, în primul moment.

În scurta bătălie, care avu loc între oastea de turci a lui Petru Rareş şi puţina oştire a lui Alexandru Cornea, acesta este învins. Luat prizonier, Cornea este omorît fără întîrziere la porunca lui Petru Rareş. Cronicarul Grigore Ureche ne informează că *„părăsindu-l ai săi toţi, au căzut în mîinile vrăjmaşului său, Petru Vodă"* [29]. Cînd e omorît Cornea este omorît şi boierul Pătraşcu, *„care se ţinea de dînsul"*. de Cornea, deci îi rămase credincios din toată mulţimea care fusese alături de el, cînd se urcă pe tron. Se pare că Trotuşan, Mihu, Crasneş şi Cozma nu participară la lupta de lîngă Galaţi, nefiind nici prezenţi acolo, ci îl părăsiseră pe Cornea încă înainte de luptă.

Bizuindu-se, poate, pe faptul că l-au părăsit pe Alexandru Cornea, aceştia sperau să fie iertaţi de Petru Rareş, căci altfel nu ne putem explica de ce n-au pribegit, pentru a scăpa de mînia lui Petru Rareş, ca şi de neiertătoarea mînie a turcilor. Căci credem că omorîrea lui Trotuşan, a lui Mihu hatmanul, a lui Crasneş şi a lui Cozma se făcu,

28 Ioan Cîrlan Ticuşanul, *Monumentul meu*, Editura Aşezămîntul Tipografic Datina, Drobeta-Turnu Severin 1931, p. 5.

29 Grigore Ureche. *op. cit.*. Editura Scrsiul Românesc, Craiova 1939, p. 111.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

în bună parte, la insistențele turcilor. Bineînțeles că Petru Rareș era întru totul de acord cu aceasta. Același Grigore Ureche ne destăinuie că : *„Pătru Vodă i-au fost închis în cetatea Romanului, cîndu au pribegitu, avîndu prepus de viclenie. Și decii îndată au învățat de i-au prinsu și cu grele munci i-au muncitu, mai apoi le-au tăiat și capetile“* [30].

Firul vieții logofătului Gavril Trotușan a fost curmat brusc la 11 martie 1541. Corpul său nu se știe unde a fost înmormîntat. La Părhăuți, în biserica zidită de el nu găsim nici un semn care să ne indice că el ar fi înmormîntat aici, deși unii istorici afirmă că mormîntul său ar fi în biserica zidită de el [31]. În fața bisericii din Părhăuți se află o destul de cuprinzătoare gropniță, în care au fost înmormîntați la diferite date foști membri ai familiei Arboreștilor apăruți mai apoi. Este însă de tot îndoielnic ca, în situația de atunci, urmașii logofătului să fi obținut corpul său ca să-l înmormînteze în această criptă subterană, existentă și astăzi în fața bisericii din Părhăuți, dar acoperită cu iarbă și fără vreo ușă vizibilă de pătrundere în ea.

Cel care se statornici la Părhăuți, după moartea lui Gavril Trotușan, fu Grigore Udrea, fiul lui Danovici stolnicul, care era căsătorit cu Paraschiva, fiica Eudochiei, cumnata lui Gavril Trotușan. Amîndoi acești soți aveau urice de posesie și a moșiilor Anei Arbore, fostă soție a lui Piaxa comis. Grigore Udrea poseda și documentul de posesie a satului Dumbrăvița de pe rîul Moldova, mai jos de Baia, sat fost în stăpînirea lui Gavril Trotușan. Într-un document din 5 august 1579, dat lui Grigore Udrea, mare vătaf de Suceava, domnitorul Petru Șchiopu arată că acesta este *„fiul lui Danovici stolnicul, nepot lui Gavril Trotușanul, ce au fost logofăt“* și se întărește stăpînirea *„pe a sa dreaptă ocină și moșie și cumpărătură a moșului său, boierul Trotușan, fostul logofăt, un sat pe Moldova, pe din gios de Baia, anume Dumbrăvița“* [32].

Pe Grigore Udrea îl întîlnim încă citat într-un uric dat de către Aron Vodă la 7 martie 1592, cînd i se întărește stăpînirea peste jumătate din satul Itești din ținutul Hîrlău și cînd documentul adaugă că la acea dată era *„fost mare vătaf de Hîrlău“* [33].

Lui Grigore Udrea îi urmă la Părhăuți ca posesor Toader Murguleț, căsătorit cu Anastasia, fiica lui Grigore Udrea și devenit și el mare armaș. Toader Murguleț se pare că pierdu satele sale, între care era și Solca de Jos sau Arbore, precum și Părhăuții „în hiclenie“, după cum ne informează un document, dat de domnitorul Radu Mihnea la 15 aprilie 1618 [34]. Fiul său însă, Ieremie Murguleț, răstrănepot în linie feminină a lui Luca Arbore, obținu restituirea moșiilor, între care și Părhăuții. Anastasia, mama lui Ieremie Murguleț, este înmormîntată în biserica din Părhăuți, căci pe o piatră funerară din pronaosul acesteia citim inscripția : „Această piatră de mormînt a făcut-o Ieremie Murguleț

30 Grigore Ureche, *op. cit.*, Editura Tineretului, București 1967, p. 118.
31 N. Stoicescu, *op. cit.* p. 332.
32 Acad. R.S.R., *op. cit.*, vol. III (1571—1590), p. 117—118, document nr. 148.
33 *Ibidem*, vol. IV (1590—1600), p. 49, documnet nr. 58.
34 *Ibidem*, vol. IV (1616—1620), p. 264, document nr. 321.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

mamei sale, Anastasia ; Ea s-a mutat la veşnicile locaşuri şi a fost înmormîntată aici în anul 7143, luna aprilie 3" (1635) [35].

Tot în biserica din Părhăuţi se află înmormîntată sub o piatră cu inscripţie, în naos, chiar aproape de iconostas, fiica lui Ieremie Murguleţ, Anesia, decedată în 23 octombrie, anul 7132 (1624) [36].

Onciul Herţea, fiul vitreg al lui Gavril Trotuşan, al cărui tată era Costea, primul soţ al Soficăi Arbore, şi-a avut curţile în altă parte. Îl întîlnim încă în viaţă într-un document dat de Ieremie Movilă Vodă la 8 iunie 1597, cînd Herţea apare într-un proces de hotărnicie a posesiunilor Mănăstirii Probota şi cînd e citat *„Onciul Herţea bătrînul, fiul lui Gavril vistier"*. În adevăr trebuie să fi fost destul de bătrîn la acea dată [37].

Ca mare feudal, logofătul Gavril Trotuşan zidi pe moşia, unde îşi avea domiciliul, biserica de zid, care dăinuieşte şi astăzi la Părhăuţi din anul 1522, cînd fu terminată. Existenţa unor morminte mai vechi decît anul zidirii bisericii actuale ne face să tragem concluzia că aici fusese o veche biserică de lemn, care servi satului şi curţii lui Gavril Trotuşan din Părhăuţi.

Inscripţia de pe piatra care stă şi azi la locul ei de la intrarea în biserică, ne informează că : „Robul lui Dumnezeu, pan Gavril Trotuşan logofăt, a clădit acest locaş divin în numele tuturor sfinţilor care au strălucit în toată lumea, ca să fie de folos pentru el şi soţia sa, Ana, în zilele evlaviosului şi de Hristos iubitorului, Io Ştefan Voievod, în anul 7030, luna iunie 15" (1522).

Biserica lui Gavril Trotuşan este cu douăzeci de ani mai nouă decît cea ridicată de hatmanul Luca Arbore în satul Arbore, unde îşi construise acesta şi curţile sale în anul 1502. Biserica lui Trotuşan apare la Părhăuţi în cursul aceleiaşi domnii a lui Ştefăniţă Vodă, cînd se termină la Suceava, în 1522, marea biserică cu hramul sfîntului Gheorghe, destinată a servi drept catedrală a mitropoliei Moldovei şi Sucevei. Biserica zidită de Trotuşan este însă de proporţii modeste şi nu posedă nici un turn deasupra naousului, cum, de altfel, posedă cele mai multe din ctitoriile lui Ştefan cel Mare şi ale urmaşilor săi imediaţi. Camera clopotelor este situată la etajul pridvorului, dar acest etaj nu depăşeşte înălţimea întregului acoperiş al bisericii, asemănîndu-se cu biserica ridicată de Petru Rareş în anul 1532 în tîrgul Baia.

Intrarea în pridvorul bisericii se face prin două deschideri în formă de arcadă dinspre vest. Între aceste arcade, un stîlp puternic susţine zidul. La etaj, camera clopotelor dispune de două deschideri în formă de arcadă către vest şi de cîte una de acelaşi fel înspre sud şi nord.

Deosebirea între această biserică şi cea zidită de Petru Rareş în tîrgul Baia se vede şi la pridvor, biserica lui Petru Rareş avînd intrarea în pridvor numai pe sub o singură boltă, iar stîlpul de care am vorbit

35 Eugen Kozak, *op. cit.*, p. 56.
36 Mitropolia Moldovei şi Sucevei, *Monumente istorice bisericeşti din Mitropolia Moldovei şi Sucevei*, Iaşi 1974, p. 167.
37 Academia R.S.R. *op. cit.*, vol. IV (1590—1600), p. 169, document nr. 228.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

că există între cele două deschideri boltite de la biserica din Părhăuți, îl găsim masiv la biserica din Baia între cele două arcade, care apar în locul zidului despărțitor dintre naos și pronaos. Stîlpul masiv de la biserica lui Petru Rareș din Baia se pare că a fost construit mai tîrziu pentru susținerea bisericii destul de înalte și lipsite de contraforturi exterioare.

Biserica din Părhăuți constă din pridvorul, despre care am vorbit, din pronaos, naos și altar. Toate încăperile au pereții acoperiți cu pictură veche, de pe vremea logofătului Trotușan. Această pictură este însă ștearsă de vreme și afumată de lumînările arse în biserică. Deși această pictură a fost curățată mai înainte de stratul de fum depus în secolele de existență a bisericii, ea totuși n-a putut păstra forma sa de odinioară și așteaptă renovarea din partea Direcției Monumentelor Istorice din cadrul Comitetului de Stat pentru Construcții, Arhitectură și sistematizare, lucrări care au și început și privesc întregul monument istoric.

Tabloul votiv de pe pertele dinspre vest al naosului îl prezintă pe logofătul Trotușan în genunchi, cu mîinile puse pentru rugăciune și cerînd iertare pentru trădarea săvîrșită față de Ștefăniță Vodă. Se pare că tabloul este încă din vremea lui Ștefăniță Vodă sau de la începutul domniei lui Petru Rareș, contribuind la înduplecarea lui Rareș să ierte participarea lui Trotușan la răscoala boierească din anul 1523 și la restituirea moșiilor confiscate, lucru care îl și obținu logofătul.

Întreaga pictură din interiorul bisericii nu numai că a fost curățată între timp, dar a și fost refăcută, pare-se, în vremea domniilor fanariote. Refacerea chipurilor de sfinți, prezentate pe pereții interiori ai despărțiturilor bisericii s-a limitat însă numai la față, la mîini, cap, și, uneori, la picioare, restul chipului personajelor prezentate fiind numai puțin corectat și curățat de impuritățile așezate pe pereți în cursul vremii. În refacerea capului, feței, mîinilor și picioarelor personajelor prezentate în pictura murală din biserică, s-a folosit, dedesuptul culorii puse, un strat de gips cu clei pentru mai clara scoatere în evidență a chipului personajelor, gips și clei, care, după uscare, au lăsat mici urme între pictura veche, care reprezintă personajele, și adaosul nou de pe fețele, mîinile și de pe alte părți ale chipului acestor personaje.

În totalitatea ei, pictura veche din biserica din Părhăuți este antica pictură, bizantină, utilizată pe pereții multora dintre monumentele arhitecturale din vremea lui Ștefan cel Mare și a lui Petru Rareș din Moldova.

În exterior, biserica n-a avut pictură, așa cum găsim la multe din monumentele istorice din Moldova din acea vreme, căci nu se observă azi nici o urmă de pictură pe pereții exteriori.

Biserica dispune de cîte două mici ferestre ogivale, caracteristice stilului moldovenesc, pe peretele de nord și pe cel dinspre sud, iar peretele semicircular răsăritean al altarului dispune numai de una singură, așezată simetric la mijlocul acestui perete.

Soclul întregii biserici este din piatră de carieră și e ridicat pînă la înălțimea de trei sferturi de metru. Din piatră de carieră sînt și ziduriile bisericii, numai unele reparații de mai tîrziu constau mai mult

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

din cărămidă. Zidul exterior nu dispune de ornamentații de natură sculpturală, ci este acoperit cu tencuială obișnuită, care urmează a fi înlăturată de actuala renovare a bisericii.

Pardoseala interioară a bisericii trebuie să fi fost în întregime din lespezi de piatră la început. În preajma anului 1887, cînd vizitează biserica Simion Florea Marian, folcloristul, pavajul era din piatră în pronaos și de cărămidă în naos și altar. Pridvorul avea tot pavaj de piatră. În comunicarea pe care o prezintă folcloristul bucovinean la 22 martie 1887 în plenul Academiei Române, acesta arată o serie de caracteristici ale bisericii și prezintă traducerea celor mai multe din inscripțiile de pe pietrele funerare din biserică [38].

Deasupra încăperii naosului, tavanul are forma unei bolte circulare ca și cînd biserica ar fi dispus în această parte de turnul obișnuit al ctitoriilor moldovenești din această epocă.

În interiorul bisericii se află, după cum relatează și Simion Florea Marian, cîteva morminte ale unor membrii din familia lui Gavril Trotușan logofătul, ale căror inscripții de pe pietrele funerare fură descifrate unele de Simion Florea Marian, altele mai tîrziu de către Eugen Kozak. În afară de cele amintite în cursul acestei lucrări, mai înainte, se mai află aici o inscripție pe o piatră funerară de compoziție mai puțin rezistentă și cu litere de tot deteriorate de vreme, dar scrisă în limba română și prezentînd unele litere, care se mai pot citi și care sună astfel : „Rob... cu...și a...b...să șei...a...mnul pe ti...vleat 7219 mai 20... Dimitrie Cantemir voievod, 1711“ [39].

Aceste fragmente de inscripție, care se mai pot citi, au fost socotite ale unei inscripții de piatra funerară a vreunei rude a principelui învățat, Dimitrie Cantemir, dar ipoteza nu pare să corespundă realității. Inscripția pare să aparțină pietrei funerare a vreuneia din rudele de mai tîrziu ale lui Gavril Trotușan, în speță a Arboreștilor, care fu înmormîntată aici pe vremea lui Dimitrie Cantemir, în anul 1711. Din silaba „rob“ de la început, se vede că cel înhumat sub piatră era un bărbat și este constatat că unii din urmașii lui Luca Arbore serviră în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și în secolul al XVIII-lea în oștirea polonă, reîntorcîndu-se apoi acasă. Se prea poate ca piatra să fi acoeprit mormîntul vreunuia din aceștia.

Pe latura vestică, după cum am mai amintit, a bisericii lui Trotușan, care, de altfel, are și cimitir alăturat în partea vestică și sudică, se află o gropniță subterană, întinsă, acoperită cu pămînt și cu intrarea ascunsă, în care trebuie să fie mai multe sicrie cu rămășițele pămîntești ale unora din urmașii lui Luca Arbore și ai lui Gavril Trotușan. Actualele săpături în jurul bisericii vor aduce unele precizări în legătură cu mormintele din această gropniță. Se află și deasupra solului unele pietre funerare ale urmașilor lui Gavril Trotușan, în partea vestică a bisericii, nu departe de intrarea în pridvorul bisericii.

38 S. Fl. Marian, *Analele Academiei Române*, Seria a II-a, Tom. IX. 1886—1887.
39 Mitropolia Moldovei și Sucevei, *op. cit.* p. 167.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Datorită invaziilor străine și distrugerile suferite, o perioadă de timp, după anul 1750, biserica a rămas pustie, avînd și acoperișul spart, dar fu reparată cîteva decenii mai tîrziu. Ctitoria se afla pe acea vreme la vreo două sute de metri depărtare de sat, în partea țarinii numită „La Rîmnic", dar actualmente casele satului Părhăuți s-au întins și pe porțiunile de teren din jurul bisericii.

Localitatea Părhăuți, fosta moșie a lui Gavril Trotușan, și-a păstrat în continuare numele primit de la fostul ei proprietar din vremea lui Alexandru cel Bun, care o deținea în baza *„unui privilegiu de mărturie"*, deci nu era moștenită. Domnitorul recunoștea lui Toader Parhovschi proprietatea asupra satului pe baza unor servicii aduse domnitorului sau în baza cesiunii cuiva. La preluarea satului de către Toader Parhovschi, satul purta numele de Sîrgheștii (Sîrbeștii), după cum o atestă tradiția, care păstră acest nume vechi.

Tradiția locală a păstrat și locul pe care se întindea în vechime satul. El se afla dincolo de dealul care se întinde către nord de actuala haltă C.F.R. Părhăuți, precum și, în genere, către nord de actuala așezare a satului. În satul Sîrgheștii din vechime, se pare că se așezaseră mulți români macedoneni de prin părțile sudice ale Dunării, încă înainte de întemeierea statului moldovean. Faptul acesta nu e singurul, căci mai aflăm și în alte așezări din această parte a Moldovei, dintre Suceava și Siret, unele admigrații de români veniți din părțile Macedoniei sau din cele aflate sub bizantini, cărora românii de aici le dădeau nume de greci sau sîrbi, dar în realitate aceștia erau români, prezentînd unele deosebiri de dialect ca urmare a conlocuirii în sudul Dunării între alte popoare. Cazul cu acești români este asemănător cu cel al românilor transilvăneni așezați pe teritoriul Moldovei și cărora cei de aici le dădură numele de ungureni, cînd în realitate ei erau tot români.

Într-o vreme, pe care nu o putem preciza exact, locuitorii Sîrgheștilor au trecut dealul înspre sud și și-au ridicat casele pe ambele maluri ale rîului Solonet, care curge pe aici și se află nu prea departe de vărsarea sa în rîul Suceava. Centrul satului se stabili către sud de rîul Solonet.

Logofătul Gavril Trotușan găsi, la preluarea satului, această nouă situație și își construi curtea și acareturile în partea dinspre sud de rîul Solonet, unde zidi și biserica închinată tuturor sfinților, la vreo două sute de metri de clădirile curții sale. Locul era potrivit, căci la cîțiva kilometri mai spre sud logofătul poseda alte două moșii, Berindeeștii și Costîna.

Locul pe care au existat curțile lui Gavril Trotușan este marcat azi de numirea păstrată prin tradiție în sat și care este *„Pe beci"*, după urmele unor pivnițe descoperite mai apoi în acel loc și unde se mai găsesc și azi în subsol cărămizi și piatră, rezultate de la pivnițele și de la fostele clădiri, care alcătuiau gospodăria fostului logofăt și a urmașilor săi.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Prin apropierea satului trece drumul județean de la Suceava spre Gura—Humorului și acesta era pe vremuri unul din drumurile vechi, care, părăsind valea rîului Moldova și Munții Carpați, ieșea către regiunea bucovinelor și era străbătut și de românii transilvăneni, care veneau în aceste părți înainte de întemeierea Moldovei, ca negustori sau ca păstori, uneori ridicîndu-și așezări aici, cînd împrejurările permiteau aceasta, iar în caz de primejdii luînd drumul munților.

Dezvăluind și aducînd la vedere din documentele timpului figura logofătului Gavril Trotușan, care a fost un principal colaborator al domniei lui Ștefan cel Mare, al lui Bogdan al III-lea, al lui Ștefăniță Vodă, o perioadă de timp, al lui Petru Rareș, o bună bucată de vreme, și al lui Ștefan Lăcustă și Alexandru Cornea, cu toate părțile mai umbrite ale activității sale, aducem un adaos de lumină la cunoașterea acestei epoci, una din cele mai însemnate din istoria acestei părți dinspre răsărit a României. Viața și activitatea acestui dregător moldovean se extind pe o perioadă destul de întinsă, dacă socotim că în anul 1501, cînd era spătar al lui Ștefan cel Mare și cînd fu trimis cu treburi la Brașov de către acesta, s-ar fi putut ca el să aibă aproximativ douăzeci și cinci de ani, iar în momentul cînd este condamnat la moarte de către Petru Rareș, acesta avînd și îndemnul turcilor, logofătul Trotușan era om trecut bine de șaizeci de ani.

Atașamentul său față de Luca Arbore și de rudeniile acestuia, dintre care și el făcea parte, îl puse în posturi opuse liniei politice, juste de altfel, a lui Ștefăniță Vodă și a lui Petru Rareș, care lucru îi aduse neajunsuri și contribui și la moartea sa prin decapitare. Dar și firea sa era înclinată către măsuri adoptate în pripă și nu îndeajuns de chibzuite. Din cîte cunoaștem despre acest dregător, rezultă că era o fire muncitoare și ar fi dorit să fie de folos țării sale. Pare însă mai mult apt pentru slujba de spătar decît pentru cea de logofăt. Alianța, ba poate luarea conducerii răscoalei din septembrie 1523 împotriva lui Ștefăniță Vodă în urma omorîrii hatmanului Arbore, pare un moment justificată de cruzimea lui Ștefăniță, dar țara nu sprijni această răscoală boierească, drept dovadă că lui Ștefăniță Vodă „i-au venit țara întru ajutoriu“ [40]. Deși poporul nu aproba actul de cruzime a lui Ștefăniță, totuși nici Trotușan și nici ceilalți participanți la răscoală nu beneficiau de simpatia poporului de rînd.

Atitudinea netă împotriva unei rezistențe contra lui Soliman Magnificul în 1538 era un act nesocotit și ea îl făcu și pe Petru Rareș să-și piardă capul. Se iviseră socoteli personale între Trotușan cu aliații săi și între Petru Rareș în momente, în care turcii intraseră în țară în număr mare. Lucrul nu numai că era contrar intereselor lui Petru Rareș, dar era deosebit de rău pentru țară, ceea ce s-a și văzut mai tîrziu. Rezistența armată ca și tratativele la care era chemat Rareș, tratative duse prin plenipotențiari, poate că ar fi evitat ocuparea unei părți din Moldova sud-estică de către turci și luarea întregului tezaur al

40 Grigore Ureche. *Op. cit.*, Editura Tineretului. București 1967, p. 103.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

țării, aflat la Suceava. Divizarea forțelor țării duse la urmări grave pentru țară. Și aceasta cu atît mai mult, cu cît alte oști invadatoare fuseseră respinse. Prea puțina răspundere cu care tratase Trotușan, membru al sfatului domnesc și om care trebuia să dea dovadă de mai multă experiență în acele momente grave, duse, mai apoi, și la alte greșeli.

Complotul împotriva lui Ștefan Lăcustă, la care luă parte și logofătul Trotușan, era un act disperat în încercarea de a scoate țara din situația de prea mare dependență față de turci. Pus la cale, complotul, se pare, și cu sprijin din afară, nu duse la ușurarea țării de greutăți, ci acestea se menținură, aproape aceleași, și după întoarcerea lui Petru Rareș în a doua sa domnie cu oaste de turci. Se încetățeni și obiceiul ca domnitorii moldoveni următori să fie instalați de oști turcești, cum fură, în afară de Rareș, și Alexandru Lăpușneanu, Ion Vodă Viteazul, Petru Șchiopu și alții, lucru care mai înainte nu se pomenise. Acesta era și efectul neunirii în care căzuseră, în primul rînd, boierii moldoveni.

Deși logofătului Gavril Trotușan nu pare să-i fi lipsit unele însemnate calități ale spiritului, totuși o parte din actele sale din viața publică au fost greșit concepute și n-au dus la rezultatul, poate bun, pe care îl urmărea fostul logofăt.

Gavril Trotușan era postat pe o poziție filo-polonă și ostilă turcilor, poziție ce se accentuă odată cu ridicarea lui Alexandru Cornea pe scaunul Moldovei. Intenția sa, ca și a multor altora, era să îndepărteze presiunea exercitată de turci asupra țării ca și alte neajunsuri, cauzate de aceștia, dar metodele folosite nu fură cele adecvate.

Ajuns la sfîrșitul vieții sale, cu toată experiența cîștigată în viață, a crezut totuși că Petru Rareș l-a iertat și pe el, după ce l-a părăsit și pe Alexandru Cornea ca să-și apere pielea. Lucrul însă n-a fost așa, căci în țară, în a doua domnie a lui Petru Rareș, dictau turcii mai mult decît în prima lui domnie. Și Trotușan ca și ceilalți care erau cu el, se dovedeau oameni ai polonilor și ai lui Ferdinand de Habsburg și aceasta nu era pe placul sultanului turc. Tragic fu în această împrejurare că nici unul din sprijinitorii din afară ai acțiunilor lui Trotușan și a celorlalți nu făcu nici un gest de apărare a acestora în situația dată.

Logofătul Gavril Trotușan rămîne totuși un dregător moldovean, ale cărui căderi pot fi trecute cu vederea prin intențiile bune, către care tindea, dar care, din cauza unei prea sumare chibzuințe și a amestecului din afară, erau greșit puse în practică și au contribuit și la sfîrșitul tragic al vieții sale.

LE CHANCELIER GAVRIL TROTUȘAN

(Résumé)

Le chancelier Gavril Trotușan apparaît pour la première fois dans des documents à la fin du règne d'Etienne le Grand, pendant qu'il occupe le rang d'officier supérieur et quand est-il envoyé en mission à Brașov.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Il était le fils d'Anginca le douanier et de Maria, la petite-fille de Mihail Misici, feodal moldave de la région de Dorohoi.

Sous le voivode Bogdan le III-ième, Trotuşan occupe la fonction de trésorier et après cela celle de chancelier dans la dernière partie du règne de celui-la. Comme chancelier Gavril Trotuşan a travaillé aussi sous le voivode Etienne le III-ième jusqu'à l'année 1523, quand, a la suite de sa participation dans la révolte de l'aristocratie contre d'Etienne le III-ième, il a été obligé de fuir a l'étranger et ses possessions lui ont été confisquées.

Le voivode Petru Rareş le gracie et lui rende les domaines, en le reçevant dans le conseil voivodal comme conseiller sans fonction. À l'année 1538 il était parmi les membres du conseil et il s'oppose a l'opinion du voivode d'organiser la lutte pour la défense contre les turcs, qui avaient envahis le pays. Ce pourquoi Petru Rareş l'a enfermé dans la forteresse de Roman, mais il n'a pas eu le temps pour le juger.

Gavril Trotuşan est devenu aussi le chancelier du voivode Etienne le IV-ième, mais il a organisé un complot contre celui-la, en le tuant. Après la mort de celui-la, il est resté comme chancelier, mais arrivant Petru Rareş sur le trône de la Moldavie, il a été pris et tué.

Le chancelier Gavril Trotuşan a été le beau-fils d'ataman Luca Arbore, aiant épousé la fille de celui-ci, Sofica, après ce qu'il avai épousé Ana, l'origine de quelle n'est pas connue, mai sa tombe se trouvant a l'intérieur de l'église de Părhăuţi.

Il a édifié l'église de Părhăuţi, qui existe aussi aujourd'hui dans ce village près de Suceava, où a-t-il eu aussi ses édifices. Ce dignitaire moldave a-t-il eu capacité de travail et fidèle attachement pour son pays, mais dans la mise en pratique des ses principes s'est-il trompé, ce que lui a apporté jusqu'a la fin la mort par la coupe de sa tête par Petru Rareş a lannée 1541.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

O SCRISOARE INEDITĂ DE LA GIUSEPPE GARIBALDI

de IOAN VĂTĂMANU

Încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea pe plan internațional se accentua tot mai mult lupta de eliberare a popoarelor asuprite, atît din centrul cît și din sud-estul Europei. Începînd cu anul 1860 revoluționarii italieni, unguri, polonezi inclusiv românii din Transilvania agitau ideea eliberării, îmbrățișînd necesitatea declanșării unor noi lupte care să ajute popoarele asuprite să se elibereze și să se constituie în state unitare și independente. Din Italia, fratele lui Vasile Mălinescu scria la 11 iunie 1862 că revoluționarii din Ungaria refugiați acolo așteptau începerea războiului și că aspirau la o alianță cu românii [1], în lupta împotriva dușmanului comun: Imperiul habsburgic. Ziarul „Românul" a publicat, de altfel, în tot timpul anului 1862, știri referitoare la Giuseppe Garibaldi și la pregătirile de luptă ale acestui revoluționar, erou al poporului italian, care lansase în acest sens un apel către popoarele Europei, fapt ce l-a făcut pe C. A. Rosetti să vadă în acest erou un „purtător al sfîntului stindard al independenței și unității naționale". [2]

De curînd la Filiala Arhivelor Statului — jud. Neamț s-a descoperit o scrisoare a lui Giuseppe Garibaldi adresată revoluționarului ungur Friggesy, care ne confirmă prin conținutul ei că numai lupta revoluționară, unită a popoarelor din Transilvania, Ungaria, Polonia și Italia asuprite de același dușman comun, Imperiul Habsburgic, era singura cale ca ele să se elibereze și să-și dobîndească independența. Este scrisă pe o hîrtie de culoare roz deschis circa 21 x 16 cm cu o cerneală violetă, litere cursive, îngrijite [3].

Redăm mai jos conținutul integral al scrisorii și traducerea ei.

„Caprera 3 Feb. 64. Mio caro Friggesy. Prima d'ora vi avevo detto e scritto che voi meritati tutta la mia fiducia e che le prodi populazioni

1 *Istoria României*, vol. IV, Ed. Academiei R.P.R., 1964, p. 348.
2 Idem.
3 Arhivele Statului jud. Neamț, fond. 122. doc. 36.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

di Transilvanie e d'Ungheria devono pure fidarsi a noi interamente. Ora ve le confermo.

Qui v'è un invitato Polacco — colla menzione de attrattenttare Ungheria, Polonia ed Italia — Vedete che bella coincidenza! Dite dunque a quei bravi popoli che si preparino alla lotta gloriosa e che io daro la mia vita e cento se le avessi.

Un caro saluto a tutti uno per la vita.
ss / G. Garibaldi. (încolțul de stînga jos) Al Col-no Friggesy".

In traducere. „Caprera, 3 februarie (18)64. Scumpul meu Friggesy. În primele rînduri v-am scris și v-am spus că meritați toată încrederea mea și că vitezele populații din Transilvania și Ungaria trebuie să aibă toată încrederea în noi. Acum vă confirm acest lucru.

Aici este un trimis polonez cu mențiunea de a atrage Ungaria, Polonia și Italia. Vezi ce minunată coincidență. Spuneți dar acelor valoroase popoare ca să se pregătească pentru lupta glorioasă și că eu îmi voi da viața mea și o sută dacă le-aș avea. O salutare fierbinte tuturor, una pe viață. ss / G. Garibaldi.

UNE LETTRE INÉDITE DE G. GARIBALDI.

(Résumé)

En plein essor de la lutte pour écarter l'oppression étrangère, la lettre de Garibaldi (3 février 1864), adressée au révolutionnaire Friggesy, confirme par son contenu, que seulement étant unis, les peuples assujettis par l'Empire Autrichien — Hongrois, pourront conquérir leurs liberté et independence. Dans cette lutte le grand révolutionnaire promet tout son appui.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

LIGA POPORULUI (APRILIE 1918 — MARTIE 1920)

de GHEORGHE I. FLORESCU

1. *Preliminariile constituirii unei „uniuni" politice.* Anii primului război mondial, caracterizați drept „anii cei mai grozavi ai istoriei" [1], au imprimat caracteristici noi evoluției economice, sociale și politice a României, marcînd începutul unei etape distincte în dezvoltarea sa istorică. Schimbările esențiale intervenite atît în structura societății cît și în raportul forțelor sociale au dus la o puternică afirmare a proletariatului și deci la modificarea raporturilor dintre clasele sociale, determinînd, totodată, o amplă radicalizare a celor mai largi pături ale populației [2]. Așa se explică, de altfel, efervescența politică de la sfîrșitul primului război mondial, în cadrul căreia clasa muncitoare a ocupat un loc aparte. Cercurile conducătoare, trecînd peste divergențele specifice propriilor clase, și chiar peste greutățile de ordin economic, rezultate în urma desfășurării războiului, se vedeau obligate să facă front comun împotriva forțelor revoluționare, fără a reuși să împiedice avîntul procesului de afirmare a mișcării muncitorești, caracteristic acestei perioade [3]. Toate acestea au avut o înrîurire deosebită asupra vieții politice românești, determinînd importante deplasări, și regrupări de forțe în cadrul structurii politice burgheze. Înainte de orice, însă, căpăta contur convingerea că organizarea politică a României va evolua destul de repede spre

---

1 *Cf. Corespondență: Șt. O. Iosif, Dimitrie Anghel, Natalia Negru, M. Sadoveanu, N. Iorga, C. Sandu-Aldea, Virgil Cioflec, Ilarie Chendi... Studii și documente,* Ediție îngrijită, Note și cuvînt înainte de Horia Oprescu, București, Ed. pentru literatură, 1969, p. 361.

2 *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism.* București, Ed. politică, 1975, p. 38—39; *Anale de istorie, nr. 1, 1974, p. 102.*

3 Arhivele Statului (în continuare Arh. St.) București, *Fond Casa Regală.* Ferdinand, dosar 20/1918, f. 1; *Fond Senat,* dosar 13097/1919—1920, f. 105; *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1916—1921.* București, Ed. politică, 1966, *passim.*

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

o orientare democratică[4]. Drept urmare, toate partidele politice şi-au revăzut programele, înscriind în prevederile acestora o serie de reforme democratice. Vechiul echilibru, menţinut de rotativa guvernamentală, dispărea, ca urmare a crizei politice traversată de România în acest interval[5]. Şi, indiferent de încercările de a limita cauzele acestei crize doar la lipsa unei conduceri ferme sau a unor personalităţi de suprafaţă, viaţa politică a trebuit să se adapteze noilor condiţii, aşa cum s-a întîmplat de altfel şi în alte ţări europene, în care existau circumstanţe asemănătoare[6]. Noua structură politică presupunea o regrupare a membrilor claselor conducătoare, în funcţie de conjunctură şi de modificările impuse sistemului partidelor politice. În acest context, schimbările radicale survenite în viaţa politică în urma adoptării reformei electorale şi a celei agrare au accentuat criza şi apoi au determinat dispariţia treptată a conservatorismului. Cele două grupări conservatoare, conduse de Al. Marghiloman şi Take Ionescu, nu vor mai izbuti, după război, să se impună în viaţa politică a României[7]. Partidul Naţional Liberal, a cărui poziţie economică se consolidase, n-a reuşit totuşi să evite criza politică ce a urmat războiului. Aşa încît, ca urmare a limitării bazei sociale şi electorale, partidul liberal s-a văzut nevoit să se adapteze la noua conjunctură intervenită în evoluţia ţării[8].

În atmosfera acestor prefaceri generale, care influenţau, sau erau la rîndul lor, chiar ele generate de noua evoluţie a României, apărea drept firească necesitatea creării unor noi organizaţii politice. Încă din anii războiului, în cunoscutele tatonări ale diverselor personalităţi politice, se puteau întrevedea simptomele acelor regrupări de forţe care se vor produce ulterior, concretizate în apariţia unor noi partide politice. Acestea erau circumstanţele în care, în aprilie 1918, a fost fondată „Liga Poporului".

În primăvara anului 1917, în rîndul conservatorilor democraţi, începuseră a se manifesta unele atitudini de nemulţumire faţă de conducerea acestei formaţiuni politice, exprimîndu-se deja unele puncte de vedere care se pronunţau pentru înlocuirea lui Take Ionescu cu generalul Alexandru Averescu. Odată mărturisite aceste intenţii, au şi început tra-

4 Dr. Nicolas Lupu, *La Roumanie nouvelle et ses problèmes vitaux. Conférence faite sous la présidence de M. Victor Bérard le 23 Février 1919 á „Foi etVie"*, Paris, 1919. p. 35.

5 C. Angelescu, *Politica nouă*, I, 1919, nr. 8—10, p. 1 ; Camil Petrescu, *Revista vremii*, III, 1923, nr. 13, p. 16—17.

6 C. Rădulescu-Motru, *Ideea europeană*, IX, 1928, nr. 210, p. 1 ; Maurice Muret, *Revue des Balkans*, X-e année, numéro IX, septembre 1928, p. 394—395 ; Boja C. Pavlovitch, *Revue des Balkans*, année X, numéro II, février 1928, p. 69—70.

7 Arh. St. Bucureşti, *Fond C. Meissner*, VI, dosar 3/1911—1938, f. 27 ; Grigore Gafencu, *Revista vremii*, III, 1923, nr. 11—12, p. 7.

8 M. Muşat, I. Ardeleanu, *Viaţa politică în România, Partidele politice. 1918—1921*, Bucureşti, Ed. politică, 1971, p. 63—64 ; Alexandru G. Papacostea, *România politică*, I, 1922, nr. 1, p. 2—11..

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

tativele ce urmau a pune în practică noile hotărîri. Astfel, în martie 1917, la Odesa, P. P. Negulescu şi I. Grădişteanu discutau eventualitatea aducerii comandantului Armatei a II-a, care declarase că la încheierea războiului va demisiona din armată, în fruntea grupării conservatoare [9]. Alegerea nu era întîmplătoare. Încă din 1910, Al. Averescu se interesa de soarta formaţiunii takiste, iar în anii ce au urmat, preferinţele sale în materie politică s-au îndreptat, cu destulă statornicie, către conservatorii democraţi, cu care venise mereu în contact [10]. De altfel, la 16 martie 1917, M. Cantacuzino propunea generalului, pentru viitor, şefia conservatorilor democraţi [11]. Cu toate că această opinie va fi nu după mult timp abandonată, numele lui Averescu ajunsese, însă, în atenţia acelora care militau pentru o înnoire a vieţii politice româneşti.

În aprilie 1917, înaintea întoarcerii la Iaşi, pentru dezbaterea reformelor constituţionale, membrii Parlamentului s-au întrunit la Odesa pentru a discuta, în prealabil, măsurile ce urmau a fi adoptate. Cu această ocazie, P. P. Negulescu a propus înlocuirea, la guvern, a liberalilor, cu o formaţiune politică nouă, „care să inspire maselor încredere". Partidul pe care îl concepea viitorul fruntaş averescan, ca fiind „moderat în concepţii şi curat ca moravuri", trebuia să ia locul vechilor partide istorice. Şi, cu toată stupoarea declanşată pe moment, ideea intrase deja în conştiinţa unor individualităţi politice. Astfel încît, la începutul lunii august 1917, I. Grădişteanu şi C. Argetoianu, participanţi la întrunirea din aprilie, propuneau lui P. P. Negulescu formarea unui nou partid politic, însărcinîndu-l cu redactarea, ca cel care a avut primul ideea, a unui propiect de program care să servească drept bază de discuţie. După întocmirea propiectului, au fost organizate mai multe întruniri, în casa de la Odesa a lui P. P. Negulescu, la care au luat parte mulţi dintre membrii de mai tîrziu ai Partidului Poporului. Odată aprobat proiectul de program şi redactat un proiect de manifest către ţară, C. Argetoianu a plecat, în septembrie 1917, la Iaşi, pentru a aduna adeziuni. La sugestia lui P. P. Negulescu, acesta urma să ia legătura cu generalul Averescu, căruia să-i propună conducerea noului partid, desigur, mai de viitor decît gruparea conservatoare [12]. Programul şi manifestul partidului ce urma a se constitui militau pentru „apărarea dispoziţiunilor constituţionale şi legale", controlul actelor guvernamentale şi „stabilirea tuturor responsabilităţilor, *atît în chestiile externe cît şi interne*" [13]. În urma activităţii desfăşurate de C. Argetoianu, printre parlamentarii aflaţi la

9 „Îndreptarea" din 6. X. 1938, p. 1.

10 Biblioteca Academiei R.S.România (în continuare Bibl. Acad.), Corespondenţă, ms. 147236, Al. Averescu către Al. Soutzo, 15 ianuarie 1910; Biblioteca Centrală de Stat (în continuare B.C.S.), ms. 10533, Duiliu Zamfirescu, *Note*, p. 18; Mareşal Alexandru Averescu, *Notiţe zilnice din război*, vol. I. (1914—1916), Bucureşti, 1937. p. 34, 38.

11 Mareşal Alexandru Averescu, *op. cit.*, vol. II (1916—1918), p. 144.

12 „Îndreptarea" din 6.X.1938, p. 1, 3.

13 Bibl. Acad., Arhiva C. Argetoianu, I, Acte 10; P. P. Negulescu, *Partidele politice*, Bucureşti, 1926. p. 233.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Iaşi, tot mai mulţi erau aceia care se alăturau acţiunii de răsturnare a liberalilor de la conducerea ţării, angajîndu-se să lupte pentru aceasta atît în Parlament cît şi în afara lui [14]. Deşi ignorată de vechile partide, „mişcarea de regenerație", cum o numea N. Iorga, începuse a se face cunoscută [15]. Înainte de a trece la alte manifestări concrete, parlamentarii grupaţi în jurul lui C. Argetoianu, care devenise promotorul noii acţiuni politice, înaintau regelui un memoriu în care criticau guvernarea şi partidul liberal, sistemul pregătirilor pentru război etc. [16] La 30 octombrie 1917, la Odesa, la o întrunire a cercului parlamentar, prezidată de generalul Gr. Crăiniceanu, care va declara mai tîrziu că încă din acel an ceruse şi prevăzuse fondarea Ligii Poporului [17], s-a adoptat un apel către toţi parlamentarii, pretinzîndu-li-se a lupta pentru *„îndreptarea* (subl. ns. Gh. I. F.) relelor care chinuiesc sufletul sermanului popor" [18]. Ecoul acestei întruniri îl va fi determinat poate pe N. Iorga să noteze în memoriile sale, cu mirare şi îndoială, că, personalităţi de diverse colorături politice „anunţă că vor face revoluţia !" [19]. Nereuşind să determine, înainte de deschiderea noii sesiuni parlamentare, o schimbare de guvern, deputaţii şi senatorii care-l urmau pe C. Argetoianu s-au constituit, la 19 noiembrie 1917, la Iaşi, într-o grupare denumită *Uniunea Parlamentară*. Adoptînd programul redactat încă de P. P. Negulescu, noul organism politic îşi declara, de la început, independenţa faţă de partidele din rîndul cărora proveneau componenţii săi. Printre cei 45 de semnatari ai procesului-verbal de constituire se numărau C. Argetoianu, I. Grădişteanu, A. C. Cuza, Th. Emandi, Pascal Toncescu, general Lambru etc. [20]. Perspectiva acreditării generalului Averescu cu conducerea unei formaţiuni politice fusese deocamdată amînată, atîta timp cît acesta se mai afla la comanda Armatei a II-a. Dar, întrevederile cu Al. Averescu continuau. Aşa, de exemplu, la 22 decembrie 1917, la Iaşi, generalul avusese un schimb de opinii cu Matei Cantacuzino, cu care ocazie s-a putut constata comunitatea de vederi a celor doi interlocuitori [21].

Se poate lesne observa că cea mai mare parte a celor care se angajaseră să lupte pentru „îndreptarea relelor", precum şi a celor care întreţineau, sub diverse forme, legături cu Averescu, erau viitori membri ai Ligii Poporului. Mai mult încă, prevederile programatice ale Uniunii Parlamentare le vom regăsi înscrise în actul de constituire a grupării averescane. Chiar dacă generalul nu coborîse încă în arena luptelor de partid, numele său era tot mai des rostit de cei nemulţumiţi de activitatea vechilor formaţiuni politice. Al. Averescu ajunsese a fi prezentat drept singurul în stare să răspundă întrebărilor ridicate de acele vre-

14 Bibl. Acad., Arhiva C. Argetoianu, I, Acte 9.
15 N. Iorga, *Memorii*, vol. I., p. 149.
16 Bibl. Acad., Arhiva C. Argetoianu, I, Acte 8.
17 „Îndreptarea" din 30.V.1918, p. 1.
18 Bibl. Acad., *Arhiva C. Argetoianu*, I. Acte 7.
19 N. Iorga, *op. cit.*, p. 167, 173—174.
20 Bibl. Acad., *Arhiva C. Argetoianu*, I, Acte 10.
21 Mareşal Alexandru Averescu, *op. cit.*, p. 271.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

muri, iar popularitatea sa începuse deja, în primele zile ale lunii ianuarie 1918, să constituie subiectul unor manifestaţii populare[22]. De altfel, în zilele ce au urmat, aşa cum singur va mărturisi, a început să-şi pună în mod tot mai serios problema fondării unui nou partid, răspunzînd curentului care se crease în acest sens. Chemarea la conducerea ţării, la sfîrşitul lui ianuarie 1918, a reprezentat debutul său în politică. Părăsind comanda Armatei a II-a, el se angaja să răsplătească virtuţile şi jertfele acelora care duseseră greul războiului, aureolîndu-şi astfel intenţiile şi conferind proporţii nemaiîntîlnite propriei personalităţi[23]. Deşi prim-ministru, i se făcea propunerea de a lua, în februarie 1918, conducerea „unei mişcări de stradă", pentru a pedepsi pe toţi cei vinovaţi de starea de lucruri de atunci[24]. Refuzînd deocamdată orice angajare a sa într-o acţiune de partid, rămînea a se hotărî definitiv, în acest sens, după demiterea formaţiunii guvernamentale pe care o conducea. Preparativele constituirii unei noi grupări politice, însă, nu fuseseră întrerupte[25]. Astfel încît, la 7 martie 1918, generalul adresa o scrisoare lui C. Argetoianu, nemulţumit de nereuşita Uniunii Parlamentare, şi lui Matei Cantacuzino, cu care conferise în dese rînduri, în care se arăta dispus să accepte conducerea unei Ligi a Poporului, care şi-ar propune constituţionalizarea vieţii publice, fixarea responsabilităţilor războiului şi punerea în practică a unor reforme democratice[26]. În urma activităţii desfăşurate de C. Argetoianu, pregătirile constituirii Ligii Poporului fuseseră încheiate încă din prima decadă a lunii martie 1918, întîrziindu-se doar în aşteptarea acceptării de către rege a demisiei din armată a celui care urma a deveni lider al noii formaţiuni politice[27].

2. *Constituirea Ligii Poporului.* Scrisoarea adresată lui C. Argetoianu şi Matei Cantacuzino, dată publicităţii prea devreme, cum remarca autorul ei, a stîrnit o adevărată campanie împotriva generalului Al. Averescu[28]. Toate acestea însă nu mai contau, atît timp cît răspunsul la apelul lansat la 7 martie 1918 preciza că ideea constituirii Ligii Poporului a fost îmbrăţişată de numeroase personalităţi politice care o considerau drept o cerinţă reclamată de cursul noilor timpuri[29]. Privirile tuturor erau aţintite asupra aceluia care întruchipa, în persoana sa, nădejdile şi aspiraţiile de îndreptare a tarelor unei lumi revolute. De aceea, în momentul în care, la 1 aprilie 1918, i-a fost acceptată demi-

22 Ion Vinea, *Chemarea*, I, 1918, nr. 11, p. 162—164; Bibl. Acad., *Arhiva C. Argetoianu*, I, varia 3, f. 3.
23 General Al. Averescu, *Criza politică şi cauzele ei*, 1927, p. 3; Mareşal Alexandru Averescu, *Notiţe zilnice...*, vol. II, p. 288.
24 Mareşal Alexandru Averescu, *Notiţe zilnice...*, vol. I, p. 79; Bibl. Acad., Corespondenţă, ms. 62077, Al. Averescu către A. Bardescu, 12 septembrie 1923.
25 Bibl. Acad., Corespondenţă, ms. 149109, Al. Averescu către P. P. Negulescu, 23 februarie 1936.
26 „Îndreptarea" din 13.X.1923, p. 1; N. Iorga, *op. cit.*, p. 321.
27 N. Iorga, op. cit. p. 319.
28 Generalul Alexandru Averescu, *Răspunderile*, 1918, p. 5—6.
29 M. Muşat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 206.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

sia din armată, Al. Averescu semna acea broşură acuzatoare — *Răspunderile* —, replicînd învinuirilor aduse la adresa sa, mai ales de către liberali [30]. De altfel, tema „răspunderilor războiului" fusese emisă încă din primăvara anului 1915, cînd generalul, discutînd modalitatea pregătirii militare a ţării, se întreba : „se va institui oare într-o zi un consiliu de război pentru a se lua socoteala celor asupra cărora cade *răspunderea* (subl. ns. — Gh. I. F.) greşelilor comise ?" [31]. Chiar Al. Averescu va recunoaşte că această reflecţie a determinat publicarea *Răspunderilor*, după ce tema fusese reluată, în toamna anului 1917, de cei care se vor grupa apoi în jurul său. Dacă în 1915 constata doar o stare de fapt, fără a propune vreo soluţie de îndreptare, de data aceasta generalul era hotărît a încerca o asanare a relelor săvîrşite de vechile formaţiuni politice. A doua zi după ce semna *Răspunderile*, Al. Averescu lansa un apel către ţară,în care constata că „din toate păturile sociale şi mai cu seamă din sînul masei poporului nostru, se manifestă, supt diferite forme şi în diferite moduri, dorinţa spre o îndrumare mai bună, mai sănătoasă, mai dreaptă, mai conştientă". Criticînd corupţia politicianist burgheză, apelul lansat de Al. Averescu se ridica împotriva celor răspunzători de pregătirea şi ducerea războiului, care, abandonînd reforma agrară, o reluau doar în campania electorală sau în momentul în care se resimţea „adierea vîntului revoluţionar din Rusia". Evident, atacul său era îndreptat, în primul rînd, împotriva Partidului Naţional Liberal. Şi, pentru a se preveni o „rostogolire" a ţării, generalul arăta că „mai mulţi iubitori de neam, însufleţiţi de aceeaşi dorinţă şi aceleaşi speranţe, s-au unit într-o gîndire şi au pus temelia *Ligei Poporului*, a cărei singură menire ar fi îndreptarea dorită şi cerută de toţi" [32]. Făcînd apel la cei nemulţumiţi de politica vechilor partide, generalul se vedea dintr-o dată catapultat, de acea „popularitate a transeelor", în ipostaza unui adevărat „izbăvitor" de neam. Speranţele erau prea mari, iar entuziasmul făcea ca partizanii noului curent să adere la lozincile acestuia, fără a se întreba, pe moment, dacă persoana adulată era pe măsura încrederii acordate. Averescu însuşi, pătruns de semnificaţia acelor clipe, nota, răspunzînd parcă celor care, peste ani, vor încerca să pătrundă adevărul faptelor sale, că „viitorul va dovedi, dacă cei ce pun speranţa în mine s-au înşelat sau nu" [33]. Oricum, în primăvara anului 1918, totul se arăta în favoarea acţiunii aceluia care pînă atunci nu se remarcase decît doar ca un bun comandant militar [34]. Profitînd de împrejurări şi convins că sosise „marea clipă" a vieţii sale, Al. Averescu a luat imediat legătura cu C. Argetoianu şi Matei Cantacuzino, ajungîndu-se la semnarea, la 3 aprilie 1918, în casele celui din

30 Generalul Alexandru Averescu, *op. cit.*, p. 5—7.
31 Mareşal Alexandru Averescu, *Notiţe zilnice...*, vol. I, p. 78.
32 „Îndreptarea" din 14.IV.1918, p. 1 ; Prof. dr. Aurel Loghin, *Curs de istorie contemporană a României*, partea I, vol. I, Iaşi, 1970, p. 61.
33 Generalul Alexandru Averescu, *op. cit.*, p. 6.
34 Cf. G. A. Protopopescu, *Acta Musei Napocensis*, VII, 1970, p. 383.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

urmă, de pe Copou, a actului de constituire a Ligii Poporului [35]. Acest act purta semnătura a 30 de persoane, urmînd ca numele acestora să fie publicate după demobilizarea generală. Printre semnatarii documentului din 3 aprilie 1918 se numărau : C. Argetoianu, A. C. Cuza, generalii Gr. Crăiniceanu şi G. Văleanu, Duiliu Zamfirescu, Gr. Filipescu, apoi I. P. Rădulescu şi Ar. Hasselman din Partidul Muncii, acestora alăturîndu-li-se, nu mult timp după aceea, P. P. Negulescu ş.a. [36].

Încă de la început, Liga Poporului nu accepta titulatura de partid politic, considerîndu-se doar „o coaliţie de oameni bine intenţionaţi, împotriva tradiţiilor nărăvite ale trecutului şi pentru salvarea viitorului... [37]. Numele fusese destul de bine ales. În perioada în care *ligile*, de factură socială, culturală sau politică, erau la modă în întreaga Europă [38], în România, succesul unei astfel de *uniuni* sau *coaliţii*, titulatura ducîndu-ne cu gîndul la fosta Uniune Parlamentară, nu putea fi pus la îndoială. Adăugîndu-se şi cuvîntul *poporului*, mai aproape de înţelesul maselor decît cel de *democraţie*, care începuse a fi tot mai des uzat, noua grupare politică va reuşi să pătrundă destul de repede în conştiinţa celor mai largi pături de oameni ai muncii [39]. De altfel, nu mult timp după fondare, vorbindu-se despre Liga Poporului, se recunoştea că „o grupare politică, care cheamă la rostirea obştească toate energiile ţării — mai presus şi chiar împotriva vechilor «partide» — este la noi ceva prea neaşteptat, pentru a nu sgudui cugetele tuturor oamenilor..." [40]. Dar, în concepţia celor care-i puseseră bazele, Liga reprezenta doar un început — „punctul de plecare al renaşterii noastre sociale şi naţionale" [41] —,urmînd ca, treptat, ea să se transforme într-un adevărat partid politic. Pînă a se ajunge însă la aceasta, Liga, prin chiar actul său constitutiv, accepta libertatea de acţiune şi vechea orientare politică a membrilor sau a grupărilor politice care o alcătuiau. Compoziţia socială, deosebit de eterogenă, era explicată de conţinutul apelului către ţară, care admitea că „fără a închide ochii asupra rolului din trecut, şi desigur din viitor, al tuturor claselor sociale, nu se poate însă face operă de adevărată îndreptare, în ţară, dacă nu se înlesneşte o înfăţişare a tuturor acestor clase, ca să se bucure în marginile putincioase, de progresele timpurilor în cari trăim" [42]. Răspunzînd acelora care se întrebau dacă admiterea în Ligă a elementelor provenite din vechile partide nu contravenea scopului iniţial, care prevedea aducerea la cîrma ţării a unor oameni noi, C. Argetoianu declara că gru-

35 *Actul constitutiv al Ligii Poporului şi apelul D-lui general Al. Averescu*, Iaşi, 1918, p. 5—6 ; „Îndreptarea" din 13.X.1923, p. 1.
36 Gh. I. Florescu, *Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol"*, VI, 1969, p. 53.
37 Mihail Hottineanu, *Un partid şi un om*, Craiova, s. a. p. 8.
38 Cf. Georges Castellan, *L'Allemagne de Weimar. 1918—1933*, Paris, 1969, p. 106 şi urm.
39 „Îndreptarea" din 15.VIII.1924, p. 1.
40 „Cartea vremii", III, 1919, nr. 6, 15 ianuarie, p. 93.
41 „Îndreptarea" din 30.V.1918, p. 1.
42 *Actul constitutiv...*, p. 6, 10.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

parea al cărei fruntaş era nu-şi propunea să lupte împotriva personalităţilor politice, ci împotriva vechilor metode de guvernare. Liga Poporului, arăta el, „nu este o societate restrînsă academică... Liga este un partid popular menit să adune şi să croiască o cale curentelor puternice ale maselor“ [43]. De aceea, proaspăta formaţiune politică aduna sub faldurile drapelului său, pe care era înscrisă deviza „muncă, cinste, legalitate“, persoane provenite din toate clasele şi categoriile sociale, de la moşieri la ţărani, de la fabricanţi la simpli muncitori, de la proprietari la chiriaşi, de la generali şi profesori universitari la militari de rînd şi studenţi etc. Dacă interesele grupului de mari proprietari, foşti conservatori, fondatori ai Ligii, coincideau cu cele ale generalilor şi ofiţerilor din jurul lui Averescu, care aveau legături cu conservatorii, iar unii erau şi mari moşieri, nu aceleaşi legături puteau fi stabilite între aceştia şi masele de oameni ai muncii, grupaţi în jurul eroului de la Mărăşeşti [44]. Acest defect iniţial, exploatat în criticile lor de toate partidele politice, a constituit una dintre principalele erori ale acelora care credeau că doar cu popularitatea generalului se putea organiza o acţiune de amploare care să restructureze întreg sistemul politic burghez. Deşi reunea în rîndurile sale şi unele personalităţi cu vederi progresiste şi care credeau sincer în programul şi misiunea generalului, Liga Poporului n-a reuşit să depăşească limitele caracteristice regimului burghez, transformînd, destul de repede, un curent cu accente revoluţionare într-o doctrină ale cărei prevederi democratice ameninţau să se preschimbe în simple fraze demagogice. Tînăra formaţiune politică, departe de a realiza înnoirile promise, se înregimenta, din chiar momentul fondării sale, în rîndurile organizaţiilor politice burgheze, care, prin compoziţia lor, nu urmăreau decît salvarea ordinii sociale şi politice existente. Grupînd în jurul său toate elementele nemulţumite şi revoltate de „ceea ce a fost“, din care unele încrezătoare şi dornice de îndreptare, Al. Averescu n-a făcut altceva decît să orienteze acest curent în sensul planurilor sale de a ajunge la conducerea ţării. Veleităţile revoluţionare ale generalului, manifestate înainte de a deveni lider politic [45], au dispărut odată cu crearea Ligii Poporului, el continuînd a rămîne în actualitate doar purtat de acea stare de spirit protestatară, caracteristică României acelei perioade. De altfel, C. Argetoianu nota în memoriile sale că „Averescu prinsese adierea acestui curent de stînga şi... a căutat să canalizeze el mişcarea ca şi cum între programul unui clasic social-democratism şi veleităţile de dictatură ale unui general s-ar fi putut stabili o legătură“ [46].

3. *Început de drum. Acţiuni organizatorice (aprilie 1918 — noiembrie 1919).* Imediat după fondare, semnatarii actului constitutiv au tre-

43 „Îndreptarea“ din 1/8.II.1920, p. 1.
44 M. Muşat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 200.
45 Arh. St. Bucureşti, *Fond Casa Regală*. Ferdinand, dosar 23/1918, f. 1; *Fond Al. Marghiloman*, dosar 12/1919—1924, f. 36.
46 Arh. C. C. al P. C. R., C. Argetoianu *op. cit.*, partea a VI-a, nr. 1/1 caiet 31, f. 59—60.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

cut la organizarea acelora care răspunseseră apelului către țară, lansat de Al. Averescu. Chiar dacă nu accepta a fi considerată drept partid, Liga Poporului urma principiile de organizare comune vechilor formațiuni politice [47]. Astfel, la scurt timp după constituire, au fost puse bazele organului politic al Ligii — „Îndreptarea" —, ziar al cărui titlu sintetiza țelurile programatice ale noii grupări politice [48]. Primit chiar de la început cu rezerve, oficiosul tinerei grupări politice va reprezenta totuși, pînă la mutarea în București, la 1 decembrie 1918, un adevărat îndreptar al opiniei publice dezorientate de presa atît de diversă și contradictorie a vremii [49].

La 16 aprilie 1918, comitetul de șase se întrunea în casa lui Argetoianu, din Iași, pentru a discuta proiectul de organizare a Ligii, urmînd apoi a fi definitivat într-o ședință la care-și anunțase participarea și generalul [50]. Reunirea semnatarilor actului constitutiv, din 18 și 19 aprilie, fixa principiile de organizare și bazele statutare, hotărînd atitudinea Ligii față de viitoarele alegeri parlamentare și față de celelalte partide politice. Totodată, erau constituite mai multe comisii care aveau sarcina de a aduna actele necesare stabilirii răspunderilor pregătirii și ducerii războiului [51].

Paralel cu organizarea Ligii în Moldova, Al. Averescu a inițiat în vara anului 1918 o serie de acțiuni care urmăreau extinderea acesteia și în Basarabia, fiind prima grupare politică, care va avea organizații în această provincie a țării [52]. Apoi, încă înainte de plecarea din Iași, la 21 octombrie 1918, au fost puse bazele Ligii și în capitală, acțiunea de organizare extinzîndu-se și în unele regiuni ale Olteniei [53]. De altfel, așa cum va declara C. Argetoianu, cel care se ocupa de organizarea Ligii Poporului pînă în toamna anului 1918, activitatea acesteia s-a rezumat la o acțiune de pregătire și organizare [54]. Era și firesc, întrucît, datorită popularității lui Al. Averescu, purtată de demobilizați din casă în casă, un mare număr de țărani au intrat în Liga poporului, imediat după fondarea acesteia [55]. La numai trei luni după semnarea actului de constitu-

47 Iosif Iacob, *Țara noastră*, IX, 1928, nr. 38, p. 1182—1184.
48 Mihai Gafița, *Duiliu Zamfirescu*, Ed. pentru literatură, București, 1969, p. 539. Din comitetul de direcție făceau parte: Al. Averescu, Matei Cantacuzino, A. C. Cuza, C. Argetoianu, Duiliu Zamfirescu și Grigore Filipescu („Îndreptarea" din 14.IV.1918, p. 4).
49. N. Iorga, *op. cit.*, p. 351; „Îndreptarea" din 1.XII.1918 p. 1; Bibl. Acad., Arhiva Al. Averescu, I, mss. 37, f. 1—2.
50 Bibl. Acad., Corespondență, *Fond A. C. Cuza*, S $\frac{22(2)}{DXLIII}$. C. Argetoianu către A. C. Cuza, 16 aprilie 1918.
51 „Îndreptarea" din 21.IV.1918, p. 1.
52 Idem din 23.VI.1918, p. 1 și 17.VIII.1918, p. 1.
53 Idem din 30.X.1918, p. 1 și 20.XII.1918, p. 2; Bibl. Acad., Corespondență, *Fond Al. Averescu*, ms. 33756, Al. Averescu către V. Secară, 8 decembrie 1918.
54 Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, f. 147.
55 Ibidem, f. 16; „Îndreptarea" din 12.II.1925, p. 1.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

ire, noua grupare politică număra circa 10.000 de aderenți din care cea mai mare parte, desigur, erau țărani[56]. Dacă avem în vedere întreaga complexitate a situației existente atunci în țară, cifra poate dezvălui multe aspecte ale căror semnificații erau legate de popularitatea Ligii și mai ales de aspirațiile locuitorilor satelor.

Dar, în timp ce numărul partizanilor de rînd creștea, conturîndu-se baza de masă a Ligii Poporului, în interiorul grupului aflat la conducerea acesteia aveau loc prefaceri importante. Cum Liga nu pretindea personalităților și grupărilor care o alcătuiau de a renunța la convingerile lor politice, nucleul care îndruma activitatea acesteia era caracterizat de o stare de permanentă fluctuație. Diversitatea punctelor de vedere și lipsa unui program, a cărui respectare să fie obligatorie, făcea ca unii dintre semnatarii actului constitutiv să renunțe a mai activa în cadrul Ligii, părăsind-o definitiv sau revenind cu intermitențe. Încă din toamna anului 1918, Al. Averescu se arăta nemulțumit de activitatea lui C. Argetoianu și Matei Cantacuzino, despre care declara că „nu sînt indispensabili", așa încît oricînd, se putea lipsi de serviciile lor[57]. De altfel, C. Argetoianu va recunoaște că între el și general legăturile au fost destul de friabile, încă de la începutul colaborării lor, iar Matei Cantacuzino nu era omul care să poată accepta subordonarea impusă de viața de partid[58]. Treptat, neînțelegerile ivite între unii colaboratori și general vor determina pe acesta din urmă să recurgă la o atitudine de intransigență față de orice acțiune separatistă, manifestată în interiorul Ligii poporului. Așa s-a întîmplat în cazul lui Gr. Filipescu, concediat din comitetul de conducere al Ligii, datorită intențiilor acestuia de a constitui o grupare proprie în interiorul formațiunii politice averescane[59]. Spre sfîrșitul anului 1918, după ce intervenise actul reconstituirii Partidului Național Democrat, A. C. Cuza părăsea Liga, deși gruparea sa continua să colaboreze cu Al. Averescu[60]. În același timp, unii fruntași ai Ligii Poporului tatonau, în vara anului 1918, terenul în vederea unei eventuale atrageri în rîndurile acesteia a lui Gr. L. Trancu-Iași și C. Stere. Dacă primul va accepta colaborarea și va intra apoi în Ligă, C. Stere a refuzat categoric[61]. Totodată, lui Duiliu Zamfirescu și P. P. Negulescu, ale căror intenții erau apropiate de scopurile inițiale ale Ligii, li se alătura I. Petrovici, care va deveni apoi șeful organizației ieșene.

56 N. Iorga, *op. cit.*, vol. II. p. 40.

57 Alexandru Marghiloman, *Note Politice, 1897—1924*, vol. IV. București, 1927, p. 100—101.

58 Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, f. 10.

59 Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, p. 101—102.

60 Bibl. Acad., Corespondență, *Fond A. C. Cuza*, $S\frac{37(6)}{DXLIII}$, Al. Averescu către A. C. Cuza, 30 decembrie 1918; $S\frac{7(1—2)}{DXLVIII}$, A. C. Cuza către Al. Averescu, 5 ianuarie 1919.

61 Idem, *Fond Gr. Trancu-Iași*, $S\ \frac{20(1)}{CCX}$, General Gr. Crăiniceanu către Gr.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Indiferent însă de modificările survenite în sfera acelor aflați la conducerea Ligii Poporului, numărul aderenților creștea permanent, astfel încît, la sfîrșitul lunii noiembrie 1918, Liga ajunsese să grupeze în jurul său peste 180 000 de partizani [62].

Anul 1919 a reprezentat, pentru Liga Poporului, așa cum mărturisea C. Argetoianu, „un an de organizare și de așteptare" [63]. Tînăra formațiune politică a continuat a-și extinde organizarea în regiunile basarabene și în celelalte zone ale țării, ajungînd, în cursul anului 1919, la constituirea de secțiuni în cele mai multe județe ale țării [64]. În aceste împrejurări, la Congresul din octombrie 1919, se renunțase la principiul după care grupările componente își puteau păstra linia politică proprie, hotărîndu-se ca orice formațiune politică să fie obligată a rupe legăturile cu vechea organizație, respectînd statutele și programul Ligii [65]. Gruparea averescană începea astfel a renunța la unele dintre principiile sale inițiale, după care ea nu reprezenta altceva decît o *ligă*, deci o „uniune de luptă", tinzînd a se transforma într-un adevărat partid politic. Va păstra totuși vechea titulatură, doar în scopuri propagandistice și pentru a nu fi confundată cu celelalte partide politice ale vremii. Dacă la început acceptase acea stare de compromis, în toamna anului 1919 perioada de expectativă se încheiase, iar generalul începuse a-și afirma, cu tot mai multă hotărîre, tendințele dictatoriale, care nu acceptau colaborarea decît sub forma fuziunii. Popularitatea sa atinsese apogeul, accentuîndu-i dorința de guvernare [66]. În această perioadă, așa cum mărturisea C. Argetoianu, „eu canalizam fenomenala popularitate a generalului pe cînd poporul general n-a căutat decît «să se înțeleagă» cu epavele trecutului, cu conducătorii formațiunilor politice rivale, cu vrăjmașii săi...", în scopul ajungerii la guvern. Intențiile lui C. Argetoianu nu se deosebeau de ale șefului său, atît doar că, dacă acesta din urmă accepta chiar compromisul pentru a-și vedea realizate visurile, primul se vedea instalat în fotoliul ministerial „prin forțele noi pe care le organizasem" [67].

Popularitatea lui Al. Averescu urmînd o asemenea ascensiune, era și firesc ca rîndurile Ligii Poporului să se întărească, deși între fruntași disensiunile nu încetaseră [68]. Aderaseră la programul Ligii Poporului Gr. L.

Trancu-Iași, 6 august 1918; „Viitorul" din 27.X.1919, p. 3.

62 „Îndreptarea" din 17.IV.1920, p. 1.

63 Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, f. 13.

64 Bibl. Acad., Corespondență, *Fond I. Petrovici*, $S\frac{8(1)}{XXV}$, Al. Averescu către I. Petrovici, 28 ianuarie 1919; „Îndreptarea" din 3.I.1919, p. 1 și 24.VI.1919, p. 2 și 30.X.1919, p. 2—3.

65 „Îndreptarea" din 26.XI.1919, p. 3.

66 Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, f. 14, 79.

67 *Ibidem*, f. 14.

68 *Ibidem*; Bibl. Acad., Corespondență, *Fond I. Petrovici*, $S\frac{35}{XXV}$ 24 ianuarie 1920.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Trancu-Iaşi, N. D. Protopopescu, D. N. Micescu, I. Condeescu şi I. Giuglea, foşti membri fondatori ai Partidului Muncii, Al. şi Enric Otetelişanu, Al. Popovici-Taşcă, precum şi unele personalităţi politice provenite din Transilvania şi Bucovina, ca Th. Mihali, A. Mocioni, Octavian Tăslăuanu, Iancu Flondor ş.a.[69]. Şi cu toate criticile formulate la adresa compoziţiei sale sociale, printre care cele mai des repetate se refereau la faptul că Liga aduna „oameni fără nici o convingere şi cu toate programele" sau că Averescu „strînsese în jurul său toate ciurucurile conservatoare", tînăra formaţiune politică reunea peste o jumătate de milion de partizani, proveniţi mai ales din lumea satelor, lărgindu-şi şi consolidîndu-şi permanent baza socială[70].

4. *Principii programatice. Doctrină.* Primele norme programatice ale Ligii Poporului au fost înscrise în actul său de constituire. Erau emise, cu această ocazie, într-o formulare destul de vagă, cîteva principii de ordin general, care reprezentau, de fapt, mai mult o justificare a deciziei adoptate la 3 aprilie 1918, decît o călăuză programatică. Fără a veni cu soluţii pentru *îndreptările* promise, actul constitutiv cerea revenirea la viaţa constituţională, prin respectarea articolului 3 din Constituţie, stabilirea „răspunderilor" şi punerea în practică a unui program de reforme. Fondatorii Ligii îşi propuneau să acţioneze pentru înfăptuirea şi trecerea suprafeţelor expropriate în stăpînirea efectivă a ţăranilor, prin mijlocirea obştilor săteşti[71]. Era anunţată, deasemenea, înfăptuirea reformei electorale, cu introducerea sufragiului universal, şi descentralizarea administrativă[72]. La toate acestea se adăugau promisiunile făcute de Al. Averescu, în apelul său către ţară, la 2 aprilie 1918. Se asigura, cu acest prilej, înzestrarea împroprietăriţilor cu mijloacele necesare exploatării loturilor primite, preconizîndu-se, totodată, realizarea unei reforme administrative. Se recomanda, de asemenea, adoptarea unor prevederi prin care activitatea băncilor să fie încadrată în opera de îndreptare generală a ţării, iar veniturile obţinute ca rezultat al încurajării industriei şi comerţului să nu afecteze masa consumatorilor. Dările către stat, prevăzute a creşte odată cu sporirea cheltuielilor, urmau a fi repartizate în aşa fel încît „să nu apese pe clasele de jos, decît, în măsura îngăduită de care se bucură ele". În ceea ce priveşte „ridicarea maselor", se propuneau o serie de prevederi care să determine o creştere a nivelului cultural al poporului, prin organizarea unui învăţămînt corespunzător nevoilor ţării[73].

69 „Îndreptarea" din 16.XI.1919, p. 3.

70 „Îndreptarea" din 26.IX.1923, p. 1 şi 1.X.1929, p. 4; „Viitorul" din 22.X.1919, p. 3; Ion Borcea, *Rostul şi drumul partidului ţărănesc în România întregită*, Iaşi, 1921, p. 7.

71 Gh. I. Florescu, *Cercetări agronomice în Moldova*, nr. 2, 1975 ,p. 1 şi urm.

72 *Actul constitutiv...*, p. 5—6.

73 „Îndreptarea" din 14.IV.1918 p. 1.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Atît în normele de organizare, cît şi în principiile sale programatice, se poate observa preocuparea permanentă a Ligii Poporului de a se înfăţişa ţării ca un organism politic interesat de soarta tuturor claselor sociale. Prin toate acestea, cît şi prin compoziţia sa socială, formaţiunea politică averescană, a cărei fondare nu reprezenta rezultatul afirmării, în perioada de dinaintea războiului, a vreunui curent social — politic, se străduia să apară drept o grupare politică individualizată, diferenţiată de partidele existente. Fără a afişa un program complet şi lipsită încă de o doctrină bine conturată, Liga Poporului evidenţia, chiar de la începutul existenţei sale, o orientare care o încadra în normele neoliberalismului afişat în epocă [74]. Astfel, fondatorii Ligii recunoşteau existenţa claselor sociale, pretinzînd chiar că „nu se poate... face operă de adevărată îndreptare, în ţară, dacă nu se înlesneşte o înfrăţire a tuturor acestor clase" [75]. Aşadar, averescanii îşi propuneau să realizeze prin aplicarea prevederilor lor programatice un echilibru între clase, care excludea principiul luptei de clasă, încadrîndu-se astfel în limitele concepţiei neoliberale [76]. Reprezentanţii acestei doctrine considerau neoliberalismul drept o readaptare a liberalismului la noile condiţii de evoluţie a ţării „fără de care n-ar putea să urmeze decît dispariţia acestui sistem politic şi a doctrinei care îl reprezintă" [77]. Prin urmare, Liga Poporului, trecînd peste promisiunile sale programatice, urmărea mai degrabă primenirea unei doctrine burgheze ameninţată de o compromitere ireversibilă, decît îndreptarea ţării. Intervenţia puterii de stat în economia naţională, eludarea ideii luptei de clasă şi a revoluţiei, precum şi afişarea armoniei sociale reprezentau cîteva dintre principiile acceptate de Liga Poporului, comune tuturor formaţiunilor politice care adoptaseră opiniile concepţiei neoliberale [78]. Dealtfel, unii dintre teoreticienii acestei doctrine, membrii marcanţi ai Partidului Poporului, considerau gruparea din care făceau parte ca numărîndu-se printre cele care răspundeau vederilor neoliberaliste [79]. Dezbătînd aspectele crizei traversate de partidul liberal, după război, tot mai mulţi opinau că Liga „compusă din burghezia orăşenească şi plină de ideologia politică şi economică liberală, este destinată să reînnoiască cadrele şi doctrina liberală..." [80].

Dar, dacă doctrina Ligii Poporului poate fi discutată în funcţie de principiile programatice largi, enunţate în chiar momentul constituirii sale şi teoretizate mai tîrziu, nu acelaşi lucru se poate face cînd în discuţie este adus programul politic al grupării averescane. Aceasta suferea încă de la început de acea defecţiune caracteristică vieţii politice româ-

74 „Îndreptarea" din 15.IV.1918, p. 1; M. Muşat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 211.
75 „Îndreptarea" din 14.IV.1918, p. 1.
76 Vezi Mihail Manoilescu, *Neoliberalismul*, Bucureşti, 1923, p. 6.
77 *Doctrinele partidelor politice*, Bucureşti, s.a., p. 141.
78 I. Saizu, *Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol"*, IX, 1972, p. 385—386.
79 Şt. Zeletin, *Neoliberalismul. Studii asupra istoriei şi politicii burgheziei române*, p. 81; Mihail Manoilescu, *op. cit.*, *passim*.
80 A. Corteanu, *Revista vremii*, III, 1923, nr. 7, p. 6.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

neşti după care personalitatea era substituită programelor [81]. Aşa se explică dealtfel faptul că prevederile actului constitutiv şi conţinutul apelului către ţară au servit ca program în tot cursul anului 1918, tocmai în intervalul în care Liga avea nevoie de un program adevărat, care să o impună în viaţa politică dominată de confuzie şi nesiguranţa acelor vremuri. Criticaţi pentru lipsa unui program, fondatorii Ligii declarau că singurul program viabil, rostit cu hotărîre de toţi partizanii averescani, rămînea acela concentrat în maxima : *salus populi suprema lex esto* [82]. Mai mult chiar, Al. Averescu, răspunzînd criticilor, încerca să demonstreze inutilitatea unui program politic larg, atîta timp cît „cu o simplă profesie de credinţă, resumată în cîteva mari principii, cu caracter cu totul energic, se poate ajunge mai cinstit la scop". El critica la rîndul său programele savant întocmite, dar care nu veneau cu soluţii practice pentru rezolvarea marilor probleme ridicate în faţa ţării, rămînînd la stadiul lozincilor electorale. Totodată, declara că deviza, *muncă, cinste, legalitate,* putea reprezenta un adevărat îndreptar, cerînd timp pentru elaborarea unui program complex [83]. De altfel, unii teoreticieni conchideau că programele lungi sînt caracteristice partidelor vechi, pe cînd noile grupări democratice s-au format în jurul unor programe concise, care pot fi supuse cu uşurinţă referendumului maselor. „Căci democraţia, arătau aceştia, nu cere asemenea partide istorice, cu programe sistematice ca şi crezurile bisericeşti, — ci ligi, federaţii, asociaţii, formaţiuni flexibile şi adaptabile la cerinţele vremii, organizaţiuni spontane în vederea unui scop precis şi imediat, pe înţelesul poporului" [84]. Partizanii generalului acceptau o doctrină, care, arătau ei, nu presupunea, atîta timp cît au fost emise cîteva principii de bază, şi formularea unui program rigid, ce ar constitui „pentru un partid o sentinţă de sinucidere" [85].

Acuzată de liberali ca fiind împotriva reformelor, Liga se declara de fiecare dată adeptă a oricărui program democratic, indiferent de unde ar fi pornit acesta [86]. Aşa s-a întîmplat în toamna anului 1918, cînd afirma că acceptă şi sprijină acele părţi ale *Manifestului Partidului Naţional-Liberal,* care demonstrau o evidentă utilitate democratică [87]. Angajîndu-se în campania electorală şi căutînd să-şi completeze principiile programatice, Al. Averescu dădea publicităţii, la 23 decembrie 1918, *Manifestul Ligii poporului în vederea alegerilor generale,* al cărui prevederi vor servi, împreună cu completările ulterioare, drept program provizoriu pînă în toamna anului 1919. Manifestul relua şi preciza po-

81 Joseph J. Roucek, *Contemporary Roumania and her problems,* California, 1932, p. 69.
82 Îndreptarea" din 26.IX.1918, p. 1.
83 *Ibidem* şi 4.XI.1922, p. 1 ; *Politics and Political Parties in Roumania,* London, 1936, p. 192.
84 C. Rădulescu-Motru, *Ideea europeană,* I, 1920, nr. 39, p. 1.
85 Mihail Hottineanu, *op. cit.,* p. 117 ; „Îndreptarea" din 22.XII.1924, p. 2.
86 „Îndreptarea" din 14.XI.1918, p. 2.
87 Idem, din 22.XI.1918, p. 1 ; „Viitorul" din 19.XI/2.XII.1918, p. 3 şi 28.11/11.XII. 1918, p. 1.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

ziția Ligii față de programul de *îndreptări* preconizat inițial, referindu-se, de această dată mai pe larg, la reformele : constituțională, agrară, administrativă, financiară, industrială, sanitară, a învățămîntului, discutînd chiar și problema feministă[88]. Acest program provizoriu, criticat atît de socialiști cît și de liberali și conservatori[89], înscria în prescripțiunile sale multe dintre punctele dezbătute de programul socialist, insistînd asupra reformei agrare, care devenise subiectul campaniei electorale desfășurate de toate partidele politice burgheze. Deși se declara însă adeptul trecerii imediate a pămîntului în stăpînirea țăranului, Al. averescu accepta totuși sistemul obștilor, preconizat de liberali, care întîrzia împroprietărirea efectivă, declarînd mai tîrziu că a făcut acest sacrificiu pentru a calma nemulțumirile manifestate de locuitorii satelor împotriva acestei soluții[90]. Așadar, chiar dacă în principiu se declara apropiat Partidului Socialist, în practică Averescu se dovedea a apăra interesele politicianist-burgheze, deși se angajase să lupte împotriva lor.

În cursul anului 1919, Liga Poporului a continuat a fi criticată pe tema lipsei unui program politic adevărat, greu de alcătuit, cum arătau liberalii, tocmai datorită faptului că această grupare reunea elemente dintre „cele mai disparate și cu părerile cele mai contradictorii". Plecînd de la această constatare, P.N.L. contesta chiar existența în sine a grupării, atîta timp cît aceasta nu răspundea unor cerințe evidențiate de starea de fapt specifică României acelei perioade[91]. Treptat prin întreaga sa evoluție, dovedindu-se a nu se deosebi cu nimic de celelalte formațiuni politice burgheze, Liga Poporului va traversa febra înnoirilor programatice din vara și toamna anului 1919[92], aducînd în dezbaterea primului său congres chestiunea programului politic. Abordînd prevederile programatice deja cunoscute, congresul Ligii urmărea să readucă în atenția maselor democratismul concepțiilor sale, menținîndu-se în actualitatea vieții politice românești[93]. Programul adoptat cu acest prilej, avînd tot un caracter electoral, continua a rămîne un program provizoriu, care, înainte de a formula soluțiile îndreptării promise, urmărea să întrețină popularitatea generalului și a celor care-l înconjurau. Totul era calculat în funcție de posibilitatea ajungerii la guvern, iar liderul Ligii Poporului „își da seama, cum observa C. Argetoianu, că singura pîrghie în stare să-l impună era puterea maselor"[94].

5. *Primele acțiuni politice (aprilie 1918 — noiembrie 1919).* Anii 1918 și 1919 au reprezentat, pentru Liga Poporului, o perioadă de organizare și așteptare, astfel încît, tînăra formațiune politică a rămas destul de izo-

88 „Îndreptarea" din 23.XII.1918, p. 1.
89 „Viitorul" din 5.XII.1918, p. 2.
90 *Cuvîntul domnului general Averescu rostit în ședința Senatului de la 4 și 5 noiembrie 1927*, București, s.a., p. 21.
91 „Democrația", VII, 1919, nr. 1, p. 56.
92 Al. Niculescu-Duvăz, *Politica nouă*, I, 1919, nr. 16, p. 3.
93 „Îndreptarea" din 27.X.1919, p. 1.
94 Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, f. 8.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

lată de frămîntările interne petrecute în acest interval. Debutînd aproape senzațional, ca organizație politică care-și propunea să spargă tiparele vechiului politicianism românesc, în momentul în care a considerat că reușise să se impună în fruntea curentului de înnoire, creat după război, Liga Poporului a adoptat o atitudine de prudență și expectativă chiar, surprinzătoare poate pentru așteptările celor care i se alăturaseră din primele clipe ale unui entuziasm bine dirijat. Al. Averescu, cel care afișase tendințe republicane în armată, continuîndu-și propaganda resurecțională pînă în zilele fondării Ligii, cum remarca Ferdinand [95], nu s-a lăsat purtat de curentul care-l impusese drept lider politic, reușind să stăvilească amenințarea pe care o reprezentau cei nemulțumiți de starea de lucruri existente în țară. Folosindu-se de mișcarea de îndreptare, pe care o îndruma de această dată, doar pentru a-și lărgi popularitatea, generalul abandona orice tendință revoluționară atunci cînd ordinea socială burgheză era primejduită. De altfel, va recunoaște singur acest lucru, cînd va mărturisi că „sînt și astăzi convins, că ar fi fost una din cele mai mari primejdii, dacă aș fi lăsat la voia întîmplării acel viguros curent, care atunci era gata să se rostogolească, cu aceeași ușurință, pe direcțiuni sănătoase ca și pe povîrnișuri dăunătoare țării..." [96]. Intrînd pe făgașul evoluției impuse de conducătorii săi, Liga Poporului adopta o atitudine de circumspecție, care putea fi interpretată ca plecînd nu numai de la cerințe organizatorice. Oricum, schimbarea intervenită n-a fost sesizată imediat, chiar dacă era întrevăzută de cei care-l cunoșteau pe Al. Averescu. Așa se explică faptul că, la începutul lunii aprilie 1918, I. Mihalache, întors din Moldova, a început imediat, în județul Muscel, propaganda pentru general [97].

Desfășurînd în timpul alegerilor organizate de Al. Marghiloman o campanie electorală neînsemnată, deși Averescu a obținut importante succese electorale, activitatea politică de început a Ligii Poporului se rezuma la acțiunile întreprinse de șefii săi. În Parlament, prezența acesteia era remarcată de participarea la dezbateri a generalului și a lui A. C. Cuza [98]. Încă de la primele sale manifestări, Liga Poporului adopta o atitudine care-i singulariza, întrucîtva, activitatea politică. Astfel, deși cerea aplicarea „răspunderilor", tînăra grupare nu accepta soluția propusă în acest sens de Parlamentul Marghiloman, pe care nu-l considera a reprezenta voința țării. În declarația sa, Liga cerea pedepsirea tuturor partidelor politice, răspunzătoare, în măsuri diferite, pentru dezastrul moral și material al țării, deci și a Partidului Conservator, aflat la guvern [99].

95 Arh. St. București, *Fond Casa Regală*. Ferdinand, dosar 23/1918, f. 1; *Fond Al. Marghiloman*, dosar 12/1919—1924, f. 36.
96 „Îndreptarea" din 26.IV.1923, p. 1.
97 Pamfil Șeicaru, *Istoria partidelor național, țărănist și național-țărănist*, vol I, Madrid, 1963, p. 25.
98 „Îndreptarea" din 22.VI.1918, p. 1—3 și 6.VII.1918, p. 1.
99 Bibl. Acad., Arhiva A. C. Cuza, X, mss. 53.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Treptat, gruparea averescană şi-a extins activitatea, stabilind raporturi de colaborare cu diverse formaţiuni politice. La 15 iulie 1918, de exemplu, se hotăra ca aripa Partidului Naţionalist Democrat condusă de A. C. Cuza să acţioneze alături de Ligă, în conformitate cu actul de constituire a acesteia, semnat şi de preşedintele comitetului executiv al naţionaliştilor democraţi [100]. În acelaşi timp, noua alcătuire politică începea a fi tot mai aspru criticată de Partidul Socialist, convins de scopurile adevărate urmărite de liderii acesteia [101]. Totuşi, încă din iunie 1918, numele lui Al. Averescu intervenea tot mai des în discuţiile purtate în jurul constituirii unei noi formule guvernamentale, ajungîndu-se chiar ca în toamna aceluiaşi an să se dea ca sigură aducerea la guvern a Ligii Poporului [102]. Dar, în conjunctura de atunci, la stabilirea succesiunii guvernamentale trebuiau luate în seamă şi opiniile celor două tabere care se înfruntaseră în război. Aşa încît, chiar dacă reprezentanţii Puterilor Centrale se declarau favorabili unui cabinet Averescu, părere împărtăşită pînă la un punct şi de Ferdinand, generalul nu putea fi adus la guvern atîta timp cît antantiştii îi erau potrivnici [103]. Decepţionat de faptul că n-a fost indicat ca succesor al lui Marghiloman, Averescu iniţia stabilirea unor contacte politice chiar şi cu marghilomaniştii, evitînd însă o colaborare cu aceştia, care l-ar fi îndepărtat de Antantă. Pentru îmbunătăţirea raporturilor cu aceasta era mai indicată o apropiere de cealaltă grupare conservatoare, cea condusă de Take Ionescu, spre care de fapt s-au şi îndreptat privirile generalului. Nerăbdător să ajungă la guvern, Al. Averescu trata cu oricine, acceptîndu-i chiar şi pe liberali, dar fără I.I.C. Brătianu şi oamenii săi [104]. La începutul lunii noiembrie 1918, se declara pentru un acord al partidelor politice, sperînd că astfel va fi inclus într-o formaţiune guvernamentală de coaliţie [105]. Odată cu adoptarea, în noiembrie 1918, a reformei electorale şi deschiderea campaniei ce urma a pune în practică pentru prima dată sufragiul universal, Liga Poporului se angaja într-o acţiune politică în care, de data aceasta, nu era antrenat doar şeful său, generalul Al. Averescu [106]. Dar, situaţia internă se complicase. Raporturile dintre diversele partide politice trebuiau revăzute. În aceste condiţii, clarificîndu-se relaţiile intervenite între liberali şi conservatorii democraţi, care refuzau o colaborare cu I.I.C. Brătianu, partizanii takişti se orientează tot

100 „Îndreptarea din 17.VII.1918, p. 1.
101 Vezi Bibl. Acad., *Arhiva Gh. Kirileanu*, *Arhiva Palatului*, XXXIV, varia 4.
102 Arh. St. Bucureşti, *Fond Casa Regală*, Ferdinand, dosar 31/1918, f. 13 ; Al Marghiloman, *op. cit.*, p. 34 ; N. Iorga, *op. cit.*, p. 75.
103 Charles J. Vopicka, *Secrets of the Balkans. Seven years of a diplomatist's life in the storm centre of Europe*, Chicago, 1921, p. 235—236 ; Sabina Cantacuzino, *Din viaţa familiei I. I. C. Brătianu. Războiul 1914—1919*, vol. II, S. 1, 1937, p. 375 ; Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, p. 87.
104 Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, p. 87, 101—102.
105 „Îndreptarea" din 4.XI.1918, p. 1.
106 Despre participarea Ligii Poporului la campania electorală şi atitudinea acesteia faţă de alegerile din noiembrie 1919, vezi Gh. I. Florescu, *Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol"*, IX, 1972, p. 313—331.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

mai mult spre gruparea averescană [107]. Criticat pentru alăturarea de conservatori, ceea ce semnifica abandonarea tuturor principiilor democratice, Al. Averescu își apropia o grupare a Partidului Muncii, încercînd astfel să salveze aparențele [108]. În cursul lunii decembrie 1918, au avut loc unele modificări și în raporturile stabilite de Liga Poporului cu gruparea condusă de A. C. Cuza. După ce, la 3 decembrie 1918, a intervenit acțiunea de reconstituire a Partidului Național Democrat, fostul semnatar al actului din 3 aprilie, împreună cu gruparea sa, au renunțat la pactul încheiat, cu atît mai mult cu cît N. Iorga declara ca abandonate orice raporturi cu formațiunea averescană, datorită înțelegerii generalului cu conservatorii [109]. La toate acestea se adăuga refuzul grupării țărăniste, conduse de Pan. Halippa, de a conlucra cu Liga Poporului [110]. Totodată, la criticile adresate de partidele politice burgheze se adăugau cele formulate de Partidul Socialist, care arăta că atît Liga Poporului cît și Partidul Țărănesc sînt, ca și celelalte, grupări politice potrivnice muncitorilor și țăranilor [111]. Partidul Socialist a sesizat primul esența de clasă și rolul Ligii Poporului, încercînd să demaște demagogismul și intențiile adevărate ale noii grupări politice. Dacă partidele politice burgheze se ridicau împotriva popularității generalului, acceptînd însă existența formațiunii sale politice, Partidul Socialist se declara împotriva întregului sistem al partidelor politice burgheze, apărător al regimului social existent.

La începutul anului 1919, criticînd doar de formă amînarea alegerilor, amînare care îi convenea [112], Al. Averescu continua să participe la viața politică a țării, chiar dacă de cele mai multe ori totul se reducea la acțiuni care angajau doar propria-i persoană. Popularitatea sa, într-o neîntreruptă ascensiune, îngrijora atît pe rege cît și pe unele personalități politice, entuziasmînd însă pe alții, care-l comparau, de pildă, cu Leo von Caprivi, succesorul lui Bismarck, care lua de oriunde tot ceea ce era mai bun [113]. Cu toate acestea, erau formulate și puncte de vedere după care, adus la guvern, „va face același fiasco pe care l-a făcut în primăvara 1918" [114].

Între timp, la începutul lunii ianuarie 1919, Liga Poporului a fuzionat cu Liga Poporului Basarabean, despre care liberalii afirmaseră că nu are nici o legătură cu gruparea generalului, încorporînd apoi în

107 Gheorghe I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în anul 1919 în lumina corespondenții diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu*, București, 1939, p. 19; B.C.S., Fond St. Georges, pachet XCVIII, dosar 8, nepaginat.

108 „Viitorul" din 8/21.XII.1918, p. 2.

109 Bibl. Acad., Corespondență, *Fond A. C. Cuza*, S $\frac{7(1—2)}{DXLVIII}$, A. C. Cuza către Al. Averescu, 5 ianuarie 1919; Arhiva A. C. Cuza, X. ms. 56

110 „Viitorul" din 28.XI/11.XII.1918, p. 1.

111 *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1916—1921*, p. 146.

112 Arhica C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 4—5.

113 Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, p. 244; Eugen Wolbe, *Ferdinand I der Begründer Grostrumäniens*, Verbano-Verlag Locarno-Leipzig, 1938, p. 249.

114 Arh. St. București, *Fond Colecția „Achiziții noi"*, MMCMLXIV/1 (1 februarie 1919).

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

rîndurile sale şi alte grupări independente, lipsite însă de suprafaţă politică [115]. Tratativele purtate cu conservatorii democraţi au dus la încheierea unei „opoziţii unite", cu caracter electoral, a cărei declaraţie cerea ridicarea stării de asediu şi a cenzurii, cu două luni înainte de alegeri, interzicerea amestecului autorităţilor administrative în propaganda electorală etc., condiţii fără de care Parlamentul ales nu va putea fi considerat drept constituţional [116]. După ce-şi afişa public colaborarea cu takiştii, Liga, trecînd de la o extremă la alta, se arăta interesată şi de acţiunile Partidului Socialist, acuzînd guvernul liberal pentru moartea lui I. C. Frimu, indicînd însă şi măsurile ce se impuneau pentru a se face faţă curentelor revoluţionare [117].

În primăvara anului 1919, tot mai mulţi erau aceia care, discutînd despre necesitatea constituirii unui guvern naţional, nu-l vedeau posibil fără includerea în componenţa acestuia şi a generalului Averescu [118]. Încurajată de conjuncturа favorabilă, Liga formula, în cadrul unei întruniri organizate la 22 iunie 1919, o moţiune prin care cerea încetarea legiferării prin decrete, ridicarea stării de asediu şi a cenzurii şi reluarea vieţii parlamentare [119]. Remiţînd regelui această moţiune, Al. Averescu era asigurat de suveran că nu guvernul liberal va fi acela care va face alegerile şi, fără a veni cu precizări, dădea speranţe tuturor acelora care visau fotoliile guvernamentale. La începutul lunii septembrie 1919, începuse a circula zvonul constituirii unui cabinet Take Ionescu — Al. Averescu. Tocmai de aceea, în momentul în care cabinetul Artur Văitoianu devenise o realitate, cei doi şefi politici s-au arătat foarte nemulţumiţi, protestînd împotriva formulei adoptate [120]. Apoi, aşa cum nota Argetoianu, pînă la rezolvarea crizei ministeriale „sperasem că vom putea să ne atingem ţelurile în înţelegere deplină cu regele, care nu putea să nesocotească năvălitorul curent ce ne purta spre putere. Bunul simţ îi dicta nu numai să încerce singura forţă politică organizată, în afară de partidul liberal, dar mai ales să o opună propagandei comuniste ce se întindea din ce în ce şi împotriva căreia partidul liberal, uzat, nu mai reprezenta un stăvilar suficient" [121]. Văzîndu-se însă îndepărtaţi de guvern, fruntaşii Ligii au hotărît atunci să adopte o altă atitudine faţă de cursul vieţii politice, prin care să-l oblige pe rege să-i aducă la conducerea ţării [122]. Prima măsură impusă de general a fost abţinerea de la alegeri, act prin care încerca să demonstreze că poate oricînd in-

115 „Îndreptarea" din 3.I.1919, p. 1 şi 27.II. 1919, p. 1.
116 „Evenimentul" din 22.II.1919, p. 1; „Îndreptarea" din 23.II.1919, p. 1.
117 „Viitorul" din 11/24.II.1919, p. 2; Arh. St. Bucureşti, *Fond colecţia „Achiziţii noi"*. MMCMLXIV/1 (2 aprilie 1919).
118 Arh. St. Bucureşti, *Fond colecţia „Achiziţii noi"*, MMCMLXIV/1 (20 martie 1919); Zimbru, *Politica*, an I (1919), nr. 1, 6 martie, p. 50.
119 „Îndreptarea" din 4.VII.1919, p. 1; Arh. St. Bucureşti, *Fond C. Meissner*, VI, dosar 48/1909—1924, f. 51.
120 Bibl. Acad., Corespondenţă. *Fond I. Pelivan*, ms. 163686, D. Ciugureanu către I. Pelivan. 1 septembrie 1919; N. Iorga, *op. cit.*, p. 250.
121 Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 158—159.
122 *Ibidem*, p. 160.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

fluența opinia publică și că de fapt el era acela care trebuia să pună condiții. Deși a întîmpinat opoziția celor care considerau abținerea drept o „sinucidere" a Ligii Poporului, generalul nu a renunțat la hotărîrea luată. Următoarea măsură a reprezentat-o apropierea de Partidul Socialist. De aceea, a inițiat în toamna anului 1919 o serie de negocieri cu o parte a liderilor socialiști. Bineînțeles, prin toate aceste acțiuni nu se urmărea altceva, cum va mărturisi mai tîrziu chiar Al. Averescu, decît impunerea unei guvernări a Ligii Poporului [123]. Rezultatele întrevederilor s-au concretizat, în cele din urmă, în încheierea unui acord electoral, care a determinat abținerea Partidului Socialist de la alegeri [124]. Dar în discuțiile purtate a fost amintită și problema răsturnării monarhiei și a instalării unui guvern democratic, rostindu-se chiar și cuvîntul *revoluție* [125], pentru a se conferi astfel Ligii Poporului o aureolă revoluționară. Alegerile, însă, n-au dat cîștig de cauză planurilor averescane, deși o mare parte a corpului electoral a urmat Liga în acțiunea de abținere. În aceste condiții, generalul, amenințat să rămînă tot mai izolat de restul forțelor politice, a inițiat o serie de tratative și negocieri cu unele personalități și grupări politice. După ce mai înainte intrase în legătură cu Partidul Național al Unirii din Bucovina, condus de Iancu Flondor, sau cu gruparea lui Vladimir de Herța [126], de această dată, tatona posibilitatea unei apropieri de Partidul Național din Transilvania, îngrijorat cumva pentru caracterul său regionalist [127]. Nereușindu-i nici această tentativă și amenințat să-și piardă din popularitate, Al. Averescu se vedea nevoit să adopte o altă cale spre investitura guvernamentală. De aceea, nu dădea prea mare importanță propunerilor țărăniste, care-l solicitau chiar ca șef, sau celor formulate de naționaliștii democrați, în vederea unei colaborări viitoare [128]. Nemulțumit de cursul evenimentelor, văzîndu-se rămas și în afara listei ministeriale care-l înlocuia pe Artur Văitoianu, generalul, mai îngrijorat ca oricînd și convins că greșise abținîndu-se de la alegeri, dînd poate dreptate celor care s-au arătat potrivnici hotărîrii sale, nu abondona lupta. În fond, Liga Poporului atinsese apogeul popularității sale, urmînd ca abia de acum înainte să-și spună cuvîntul.

6. *Ascensiunea spre investitura guvernamentală (decembrie 1919 — martie 1920).* După alegerile din noiembrie 1919, cînd Liga Poporului a fost confruntată pentru prima dată cu realitățile vieții politice româ-

123 Bibl. Acad., Corespondență, *Fond I. Petrovici*, S $\frac{8(3)}{XXV}$, Al. Averescu către I. Petrovici, 17 iulie 1922.

124 Vezi Gh. I. Florescu, *op. cit.*, p. 323.

125 Dezbaterile Adunării Deputaților, ședința din 18 ianuarie 1929 (în continuare D.A.D.), p. 453—454; 9 decembrie 1920, p. 183; „Viitorul" din 4.VII.1927, p. 5.

126 B.C.S., *Fond St. Georges*, pachet VIII, dosar f; M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 219.

127 M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 218, Vintilă I. Brătianu, *Ideea europeană*, II, 1920, nr. 143, p. 2.

128 D.A.D., 18 ianuarie 1929, p. 455; Eugen Crăciun, *Fapta*, nr. 34, 15 februarie 1920, p. 666—667; N. Iorga, *op. cit.*, p. 274; „Îndreptarea" din 18.XI.1919, p. 1.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

nești, influențînd în parte cursul ulterior al acesteia [129], Al. Averescu traversa o perioadă de cotitură în scurta sa experiență de lider al noii formațiuni politice. Trebuia să hotărască asupra atitudinii pe care urma să o adopte, atît el cît și gruparea pe care o îndruma, în cursa pentru ajungerea la conducerea țării. Avea de ales una dintre căile alternativei : ori se hotăra să aștepte pînă cînd realitățile interne ar fi impus un cabinet al Ligii Poporului, ca unică salvare a stării de lucruri existente în țară, ori accepta o soluție de compromis, ce părea poate, într-un anumit context, mai realistă. Tacticianul Averescu, cel care pe cîmpul de luptă dovedise atîta stăpînire de sine, alegînd momentul cel mai potrivit pentru declanșarea atacului, de data aceasta, ca șef politic, n-a mai aprobat același discernămînt. Hotărît să ajungă cît mai repede la guvern, generalul abandona, chiar dacă pentru moment, tocmai calitățile care-l situaseră în fruntea acelui curent de îndreptare, amestecîndu-se în acțiuni care-i știrbeau popularitatea și care-l evidențiau ca pe o personaltiate lipsită de însușirile unui politician de viitor. Dar, strălucirea fotoliilor ministeriale s-a dovedit a fi mult prea puternică, estompînd unele dintre calculele politice posibile, astfel încît Averescu s-a aruncat în vîltoarea luptelor de partid, chiar dacă nu aceea era clipa potrivită. Lipsit la un moment dat de șansa înscrierii sale pe lista guvernamentală ce urma a rezulta alegerilor din noiembrie 1919, el renunța la orice resentiment, procedînd în așa fel încît decretul de numire a guvernului „Blocului parlamentar" îl includea printre ministeriabili [130]. Indiferent de explicațiile sau interpretările care s-au dat gestului aceluia care reprezenta încă „idealurile create în tranșee", intrarea generalului în guvernul Vaida a surprins întreaga lume politică [131]. Cauzele care au determiant această hotărîre de ultim moment sînt mult mai complexe decît par la prima vedere. Unele sînt legate de considerațiuni personale. Așa cum va declara chiar Al. Averescu, prin această hotărîre el încerca să verifice dacă intrarea sa în guvern ar fi acceptată de reprezentanții diplomatici ai Angliei și Franței, care i se arătaseră, în dese rînduri, potrivnici. Apoi, voia să se convingă că putea să-și impună oricînd voința, chiar dacă unii se îndoiau de acest lucru [132]. De asemenea, urmărind să-i împace pe acei dintre partizanii săi care se arătaseră nemulțumiți de abținerea în alegeri, nemulțumire ce putea să se transforme într-o ruptură, generalul spera ca prin intrarea sa în guvernul „Blocului" să impună la diferite ministere pe unii dintre fruntașii Ligii, aplanînd astfel eventualele neînțelegeri [133]. Cauzele generale, invocate de Averescu, erau legate de încercarea sa de a fuziona cu Partidul Național, circumstanță în care

129 Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, f. 147.
130 „Monitorul Oficial", nr. 185 din 6.XII.1919, p. 10389—10390.
131 D.P. Mazilu, *Munca*, I, 1919, nr. 27—28, p. 22.
132 „Îndreptarea" din 11/13.XII.1919, p. 1 ; *Cuvîntul domnului general Averescu...*, p. 18.
133 Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 293, „Viitorul" din 21.XII. 1919, p. 3.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Vaida urma a se retrage, făcînd loc unui guvern al noului partid [134]. Văzîndu-şi însă planul compromis, la 13 decembrie 1919 Al. Averescu demisiona, provocînd criza guvernului „Blocului parlamentar", pe care unii îl vedeau deja căzut [135]. Această presupunere ameninţa dealtfel să se transforme în realitate mai cu seamă după ce, urmîndu-l pe general, demisiona şi Octavian Goga, gestul său trădînd orientarea către Liga Poporului, în rîndurile căreia va intra nu peste mult timp [136]. Chiar dacă prin acţiunea sa, Averescu nu s-a dovedit a fi un prea abil politician, manevra a avut totuşi destule consecinţe. În primul rînd a agravat criza unui guvern sortit eşecului din chiar clipa alcătuirii sale [137], apropiindu-şi astfel propria grupare de ziua investiturii supreme. Apoi, ieşind din guvern şi-a sporit popularitatea. Ţărănimea care nici nu ştiuse că generalul fusese ministru de interne, în momentul în care a aflat de cele întîmplate a interpretat totul ca o excludere din guvern a fostului ei comandant" [138]. Drept urmare, rîndurile Ligii Poporului au sporit în mod considerabil în perioada ce a urmat pînă la aducerea acesteia la guvern [139]. La începutul anului 1920, mai ales după ce St. Ciceo-Popp a preluat interimatul preşedinţiei, situaţia guvernului s-a agravat. Dezorganizarea, lipsurile şi creşterea acţiunilor revoluţionare făceau ca toate nădejdile celor care-şi vedeau interesele ameninţate să fie puse în Averescu şi „sabia lui" [140]. În acest context, organizaţiile Ligii Poporului din întreaga ţară au început a cere regelui „restabilirea unei vieţi politice de ordine şi responsabilitate şi disolvarea unui parlament a cărui forţă legală e minoritatea, a cărui raţiune este inacţiunea şi al cărui rost social e anarhia" [141]. Gruparea averescană se angajase într-o acţiune politică al cărei rezultat era impunerea generalului ca salvator al ordinii interne, adînc zguduită în ultimul timp. Dar, politicianul Averescu, în loc să aştepte ziua, nu prea îndepărtată, în care regele şi liberalii, obligaţi de împrejurări, i-ar fi solicitat concursul, a adoptat o soluţie de compromis, care-i va cheltui foarte repede autoritatea. Apreciind greşit cursul evenimentelor, generalul accepta a trata cu Partidul Naţional Liberal, conferind ascensiunii sale spre fotoliile ministeriale caracterul unei manevre liberale [142]. Astfel, în loc ca momentul venirii la guvern să fie considerat drept un triumf al grupării pe care o conducea, totul căpăta pecetea capitulării în faţa atotputerniciei liberale [143]. Tratativele, începute

134 „Îndreptarea" din 12/24.XII.1919, p. 3; „Viitorul" din 13.XII.1919, p. 3.
135 „Îndreptarea" din 16/18.XII.1919, p. 3.
136 Arh. St. Bucureşti, *Fondul Senatului*, dosar 13 084/1919—1920, f. 18; „Îndreptarea" din 19/21.XII.1919, p. 3.
137 Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, partea a VI-a, nr. 1/2, caietul 32, f. 33.
138 *Ibidem*, f. 301; *Fapta*, nr. 28, 21 decembrie 1919, p. 576.
139 „Îndreptarea" din 31.XII.1919, p. 1 şi 24.I.1920, p. 2.
140 Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, f. 323.
141 Bibl. Acad., Corespondenţă, *Fond Corespondenţa Palatului*, $S\frac{7}{CCLIII}$, telegramă, Liga Poporului, secţia Vaslui, către Ferdinand, 20 ianuarie 1920.
142 Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, f. 338.
143 *Fapta*, nr. 30, 4 ianuarie 1920, p. 608.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

încă din decembrie 1919 şi definitivate la începutul anului 1920, au dus la încheierea unui armistiţiu politic, care prevedea aducerea generalului la cîrma ţării [144]. Totul fusese hotărît. Al. Averescu, sigur de succesiunea guvernamentală, făcea ultimele pregătiri în vederea preluării puterii. Printre acestea, se impunea în primul rînd, definitivarea unui program politic. Aşa se explica faptul că dacă timp de aproape doi ani Liga Poporului activase în baza unor programe provizorii, de această dată tînăra grupare politică, virtuală formaţiune guvernamentală, îşi formula un program adevărat, în care relua şi dezvolta principiile enunţate anterior [145]. Şi, în circumstanţele unei ameninţătoare atmosfere revoluţionare şi a unei compromiteri generale a „Blocului parlamentar", care deziluzionase speranţele şi entuziasmul cu care fusese creditat doar cu cîteva luni în urmă, cabinetul Al. Vaida era demis, iar generalul Al. Averescu ajungea la conducerea ţării [146]

LA LIGUE DU PEUPLE (AVRIL 1918 — MARS 1920)

Résumé

Dans l'ambiance d'effervescence politique de la fin de la première guerre mondiale, la création de nouvelles organisations politiques paraissait naturelle et nécessaire. La fondation de la *Ligue du Peuple* à Iaşi, en avril 1918, par le groupement de certains hommes politiques de nuance conservatrice et de quelques généraux réunis autour de Al. Averesco, prétendait correspondre à un courant de redressement de la situation existente dans les pays. La nouvelle formation politique, bien qu'elle se présentât comme opposante aux anciens partis politiques, ayant adopté dans ce but la devise „travail, honnêteté, légalité", ne poursuivait pas d'autre but que la salut de l'ordre social et politique existents. La grande popularité de l'ancien commandant militaire, ainsi que les promissions de certains politiciens qui essayaient à s'imposer dans la vie politique du pays, ont conféré à la Ligue une grande adhérence surtout parmi les paysans, et non seulement parmi eux. C'est ainsi que la Ligue réussit à s'affirmer dans le cadre du système des partis politiques, menaçant la suprématie libérale. Al. Averesco devenait donc un des virtuels premiers, toujours plus fréquemment nommé, alors qu'on discutait le problème de la succession gouvernamentale.

En effet, la Ligue, après avoir réussi à consolider son organisation au cours des années 1918 et 1919, et à s'étendre dans la plupart du pays, elle commença, au début de l'année 1920, à forcer son ascention vers les fauteuils ministériels L'accroisement des actions revolutionaires et la complication de la situation intérieure imposaient un changement de gouvernement. La crise politique tendait à acquérir des formes particulièrement aggravantes. Parmi les anciens partis politiques, il y en avaient qui étaient définitivement compromis, tendis que d'autres traversaient une période de crise. Dans ces circonstances, la Ligue du Peuple apparaissait comme le seul groupement capable de tenir tête aux circonstances. Soutenu par I. I. C. Bratiano, avec lequel il avait conclu un armistice politique, Al. Averesco arrivait, le 13 mars 1920, au gouvernement du pays. Cette ascension au pouvoir devait vérifier la force politique de la Ligue du Peuple.

144 Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, f. 340—343.
145 Cf. *Programul Ligii Poporului*, Tîrgovişte, 1920.
146 Al. Averescu a fost pentru prima dată prim-ministru între 29 ianuarie şi 4 martie 1918.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

MIȘCAREA MUNCITOREASCĂ ȘI LEGISLAȚIA ASIGURĂRILOR SOCIALE ÎN ROMÂNIA, 1918—1920

ION ȘT. BAICU

Asigurările sociale au constituit, împreună cu alte componente ale legislației muncii, unul din dezideratele principale în cadrul — complex și deosebit de frămîntat — al avîntului luptelor revoluționare ale proletariatului din țara noastră în perioada imediat următoare primului război mondial.

În România anilor 1918—1920 n-a existat o lege generală unică a asigurărilor sociale și protecției muncii ; erau în vigoare, pe cuprinsul țării, „Legea pentru organizarea meseriilor, creditului și asigurărilor muncitorești" din 1912, „Legea maghiară" din 1907, modificată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei prin „Decretul nr. XIX", din 1 octombrie 1919, precum și normele juridice austriece din 1887 și 1888, modificate în 1894 și 1917 ; în condițiile în care, focarele centrale ale mișcării revoluționare se găseau în cadrul detașamentului puternic al feroviarilor, pe linia politicii de concesii a regimului, se înscrie și momentul înființării unei instituții speciale — „Casa muncii C.F.R." — prin decretul-lege din 22 aprilie 1920.

Pluralitatea formelor de asigurare a fost însoțită, firesc, de existența unor prevederi legislative, care, prin însăși diversitatea lor, au creat numeroase greutăți și complicații asiguraților, au dat naștere unor grave probleme cu caracter tehnic și politic ; toate acestea s-au datorat reglementărilor diferite, de la o provincie la alta a țării, în ce privește sursele de formare a fondurilor, acordarea, în mod diferit, a pensiilor și ajutoarelor ; ca urmare, lipsa de unitate legislativă s-a repercutat asupra situației materiale a asiguraților, determinînd o aplicare inechitabilă a prevederilor legislative și în dezavantajul membrilor asigurați.

Deși, în condiții grele, prevederile legislației asigurărilor sociale au fost puse în aplicare, obținîndu-se unele rezultate favorabile asiguraților, care nu erau alții decît muncitorii și unii oameni ai muncii, angrenați în avîntul luptelor revoluționare din anii postbelici. Rezultatele dobîndite au fost, însă, insuficiente, pentru a ameliora, cît de cît, situația materială grea a muncitorimii ; ajutoarele bănești, rentele, pen-

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

siile și alte „avantaje" ale asigurărilor sociale s-au acordat, e drept, dar în sume derizorii, iar concediile de boală și de naștere erau scurte sau inexistente ; mari greutăți au întîmpinat asiguraților și în privința asistenței medicale acordate de asigurări, precum și în domeniul aprovizionării cu medicamente și cu alte accesorii medicale.

Lipsa de grijă a statului burghezo-moșieresc pentru „prosperitatea" asigurărilor sociale reiese din umflarea cheltuielilor de administrație și din participarea, cu sume mici din bugetul său, la constituirea și sporirea fondurilor de asigurare ; această practică condamnabilă și-a găsit expresia și în politica generală a regimului, care, în anii postbelici, a adoptat măsuri pentru creșterea cuantumului cotizațiilor de asigurare, pentru centralizarea excesivă a organizării și conducerii asigurărilor sociale și răpirea definitivă a autonomiei caselor de asigurare.

De asemenea, guvernele claselor dominante au tergiversat, în mod nejustificat, ani de zile — pînă în 1933 —, unificarea diferitelor regimuri legale de asigurări în cadrul unei legi la nivel național, ceea ce a agravat situația acestei componente a legislației muncii, avînd repercusiuni asupra condițiilor materiale și de lucru ale proletariatului și ale altor categorii de oameni ai muncii.

În asemenea condiții vitrege pentru asigurați, mișcarea muncitorească din România a pus în centrul activității ei, în întreaga perioadă de după primul război mondial, alături de alte revendicări economice și politice, problemele de bază ale asigurărilor sociale și protecției muncii.

Dezideratele cele mai arzătoare au vizat unificarea regimurilor legislative de asigurări sociale la nivelul întregii țări, menținerea și extinderea autonomiei asigurărilor, reducerea cotelor de asigurare, în genere îmbunătățirea substanțială a conținutului legislației privind asigurările sociale și protecția muncii. Muncitorii revendicau, în schimbul contribuțiilor bănești achitate, condiții mai bune pentru îngrijirea sănătății proprii și a familiilor lor, pentru sporirea cuantumului ajutoarelor în bani și al pensiilor, pentru ameliorarea condițiilor igienico-medicale și a măsurilor de protecție împotriva accidentelor de muncă din întreprinderile capitaliste.

Clasa muncitoare din România postbelică, condusă de partidul ei politic și de organizațiile sindicale, a organizat numeroase acțiuni revoluționare, exprimîndu-și răspicat punctul de vedere față de politica defectuoasă a cercurilor guvernante în domeniul asigurărilor sociale și protecției muncii ; în acest scop, proletariatul a utilizat cele mai diverse forme de luptă — de la memorii, manifeste, presa muncitorească și documentele programatice și pînă la utilizarea tribunei parlamentare, organizarea întrunirilor, a demonstrațiilor de stradă și a grevelor, aceste puternice și eficace arme muncitorești.

Astfel, grevele, demonstrațiile și alte acțiuni muncitorești, care s-au desfășurat din primăvara și pînă la sfîrșitul anului 1918, culminînd cu evenimentele de la „13 Decembrie", au avut, drept mobiluri principale,

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

printre altele, și probleme privind îmbunătățirea asigurărilor sociale și protecției muncii.

În primele rînduri ale luptelor revoluționare s-au aflat muncitorii ceferiști. În memoriul înaintat, în aprilie 1918, Direcției generale a C.F.R. — document semnat de 56 de persoane —, lucrătorii de la serviciul de întreținere a căilor ferate cereau, alături de ale revendicări economice, reglementarea vîrstei de ieșire la pensie, insistînd să li „se reducă anii de serviciu de la 30 la 25" [1]; nerezolvarea doleanțelor din memoriu — avertizau semnatarii — atrăgea, după sine, părăsirea lucrului și declararea grevei.

În luna mai 1918, corpul mecanicilor și fochiștilor adresează un memoriu Ministerului Lucrărilor Publice, în care cer asigurarea pentru viață la o casă de asigurare, cîte două rînduri de îmbrăcăminte de protecție, precum și reglementarea vîrstei de pensionare și a pensiei; [2] la 1 iunie 1918, picherii, cantonierii, șefii de echipă și toți lucrătorii serviciului de întreținere înaintează un nou memoriu Direcției generale a C.F.R., în care revendică limitarea vîrstei de pensionare la 25 de ani de serviciu, înscrierea la casa generală de pensii și concedii de odihnă. [3]

Revendicările muncitorești și-au găsit ecou în documentele adoptate de Congresul regional al organizațiilor socialiste și sindicale din Moldova, care și-a desfășurat lucrările la Iași la 1 iulie 1918; în rezoluția intitulată „Legislația muncii", congresul a ridicat probleme privind necesitatea unei „legi de proteguire a muncii femeilor și copiilor", a reorganizării caselor de asigurare și a ajutoarelor de boală, modificarea legii pensiilor și adoptarea principiului autonomiei asigurărilor sociale [4]; toate aceste revendicări au fost reluate și dezbătute de cel de-al doilea congres regional al organizațiilor amintite, ținut tot la Iași în zilele de 10 și 11 noiembrie 1918 [5].

Luptele muncitorimii și unele cuceriri deja dobîndite n-au putut fi nesocotite de reprezentanții burgheziei; una din clauzele principale ale „Declarației de la Alba-Iulia" din 1 Decembrie 1918 a fost formulată astfel: „Muncitorimii industriale i se asigură aceleași drepturi și avantagii, care sînt legiferate în cele mai avansate state industriale din apus" [6]; socialiștii transilvăneni au militat permanent pentru aplicarea acestei prevederi și au condamnat energic nepăsarea patronilor în privința neasigurării de măsuri de protecție a muncii; în legătură cu groaznica catastrofă dintr-o mină de cărbuni de la Petroșani, ziarul socialist „Adevărul" scria că stăpînii capitaliști nu au luat măsuri de protecție, întrucît „viața muncitorilor este de pomană, iar măsurile de si-

1. Arh. St., filiala jud. Iași, *fond Tribunal militar*, dos. 6024/1918, f. f. 35—36.
2. *Ibidem*, f.f. 5—6
3. *Ibidem*, f. 32
4. „*Social-democrația*" din 8/21 iulie 1918
5. „*Social-democrația*" din 18 noiembrie 1918
6. C. Hamangiu, „*Codul general al României*", vol. VIII, p. 1. 163

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

guranță costă bani", aceasta fiind „o stare strigătoare la cer, care nu mai poate dăinui" [7].

Asigurările sociale și protecția muncii s-au aflat, la loc central, și în cadrul bătăliilor de clasă, care s-au dezvoltat impetuos pe parcursul anului 1919 ; o trăsătură caracteristică a acțiunilor muncitorești a constat în silirea patronilor, prin puterea de „convingere" a grevei, să respecte prevederile legale favorabile existente, în impunerea unor noi îmbunătățiri referitoare la asistența medicală, aprovizionarea cu medicamente, sporirea ajutoarelor de boală și a celor prilejuite de accidentele de muncă ; de asemenea, muncitorimea a cerut menținerea și extinderea autonomiei caselor de asigurare, unificarea regimurilor legale de asigurări sociale într-o lege la nivel național.

Toate aceste deziderate au fost înscrise în documentele programatice ale socialiștilor ; în ianuarie 1919, Congresul Partidului Social-Democrat din Transilvania a dezbătut, pe larg, și probleme ale asigurărilor sociale și protecția muncii ; [8] într-un paragraf special al programului electoral, adoptat de Conferința Partidului Socialist din România, ținută între 23—26 mai 1919, se vorbea special despre „asigurările muncitorești" și îmbunătățirea întregului lor sistem". [9].

Presa socialistă a dezbătut pe larg, probleme privind asigurările sociale și introducerea unor măsuri radicale de protecție a muncii ; gazeta „Adevărul" se ocupă de activitatea costisitoare a caselor de asigurare din Transilvania, arătînd că patronul, în spiritul său de „caritate", îl asigură pe muncitor, oprind cotizația din salariul abia îndestulător pentru strictul necesar, pe care o întregește cu o părticică din plusvaloarea făurită tot de el ; în plus, se adaugă întregul cortegiu de greutăți, ivite în legătură cu procurarea de medicamente, ajutoarele bănești pentru boală, consumarea unei sume prea mari cu funcționarii și cu alte probleme de ordin administrativ ; în aceste condiții — conchide gazeta — „baza acestei instanțe nu poate fi sănătoasă, prin urmare, reforma de aici va trebui să înceapă [10].

Cele două componente ale legislației muncii — asigurările sociale și protecția muncii —, revizuirea și îmbunătățirea lor au ocupat locuri de frunte în cadrul amplelor acțiuni greviste din anul 1919 ; încă de la începutul acestui an, minerii din Valea Jiului au formulat, în focul luptelor greviste, și revendicări referitoare la îmbunătățirea măsurilor de protecție a muncii ; greva ceferiștilor din mai-iunie 1919, pe lîngă importante revendicări economice și politice, a pus și probleme privind concediile de odihnă ale personalului de la calea ferată [11].

---

7. „*Adevărul*" din 16/29 decembrie 1918
8. „*Adevărul*" din 13/26 ianuarie și din 20 ianuarie / 2 febr. 1919
9. „*Socialismul*" din 27 mai 1919 ; vezi și „*Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1916—1921*", Buc., Editura politică, 1966, p. 207 (în continuare : „*Documente... 1916—1921*")
10. „*Adevărul*" din 4 mai 1919
11. „*Socialismul*" din 21 iunie 1919

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

La Iași, muncitorii de la fabrica „Țesătura", angrenați în greva generală pe oraș din luna iunie 1919, au înscris, în memoriul întocmit, „dreptul la 30 zile concediu pe an în serii" și „concediul plătibil pentru maiștri și mecanici", [12] cerințe pe care le-am cîștigat în lupta cu rapacitatea patronală.

Acțiunea care a ridicat, cu deosebită pregnanță, numeroase probleme privind asigurările și protecția muncii a fost puternica grevă generală a muncitorilor petroliști din Valea Prahovei din iulie august 1919, cunoscută și sub numele de greva de șapte săptămîni ; încă din luna decembrie 1918, lucrătorii din zona petrolieră înaintaseră un memoriu autorităților și patronilor, în care cereau rezolvarea unor probleme referitoare la asistența medicală, prevenirea accidentelor și măsuri de igienă în întreprinderi ; lucrătorii — arăta memoriul — „să se bucure, pentru căutarea sănătății, de cură specială, de concedii presorise de medici...", iar „măsurile de igienă și accidente, prevăzute prin legile și regulamentele în ființă, să se aplice cu toată atențiunea, fiind în legătură cu însăși sănătatea și existența lucrătorului..." [13]

După săptămîni de frămîntări și rezistență dîrză, greva generală din valea „aurului negru" — o adevărată școală a luptei de clasă — s-a soldat cu succese în favoarea muncitorilor, care au cîștigat și unele îmbunătățiri pe linia asigurărilor sociale ; presa socialistă remarca : „Nici refuzarea pîinii..., nici presiunea organelor polițienești și ordinele de mobilizare n-au reușit să sfarme blocul muncitorimii organizate ; este un mare succes pentru muncitorimea din întreaga țară că a putut sili, pentru prima dată, pe magnații petrolului să cedeze". [14]

Frămîntările muncitorești au continuat în vara anului 1919 ; la Galați, sub presiunea muncitorilor, direcția „Companiei Apelor" a cedat și, la 25 iulie, s-a încheiat un proces-verbal, în care erau înscrise măsuri de protecție a muncii „spre a evita accidentele" ; [15] muncitorii mineri de la Slănic-Prahova au desemnat o delegație, care s-a deplasat la Ministerul de Interne cu un memoriu, cerînd mărirea salariilor, îmbrăcăminte, condițiuni igienice, reducerea orelor de muncă și modificarea legii de pensii" ; [16] la Ploiești, în ziua de 23 august 1919, a avut loc o întrunire a ceferiștilor în localul clubului socialist, unde s-a discutat, pe larg, problema concediilor ; [17] profunde nemulțumiri au izbucnit în rîndurile muncitorilor petroliști din Buștenari și Cîmpina și la fabrica de cherestea și fasonat lemn „Drajna" de pe Valea Teleajenului. [18]

În condițiile creșterii avîntului revoluționar al proletariatului, în anul 1920, o trăsătură caracteristică a acțiunilor muncitorești a constat

12. Arh. Statului, filiala județ Iași, *fond fabrica „Țesătura"*, dos. 2/1920, f. 134.
13. *„Socialismul"* din 21 iunie 1919
14. *„Socialismul"* din 23 august 1919
15. Arh. Statului, filiala județ Galați, *fond primăria municipiului Galați*, dos. 15/1919, f.f. 142—144.
16. *„Socialismul"* din 30 iulie 1919
17. Arhiva C.C. al P.C.R., fond 5, dos. 756, f. 404
18. *„Socialismul"* din 16 noiembrie 1919

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

în menţinerea succeselor deja cîştigate în domeniul asigurărilor sociale şi protecţiei muncii şi obţinerea altora, noi ; în februarie, în urma grevei de la fabrica de postav din Buhuşi, muncitorii au impus încheierea unui contract colectiv de muncă, care prevedea : „medic bun", medicamentele necesare la dispensar, organizarea serviciului sanitar şi altele. [19]

Începînd din luna martie 1920, asigurările sociale şi protecţia muncii au continuat să frămînte masele muncitoare, care au organizat acţiuni greviste de mare anvergură pe ramuri ale economiei naţionale, pe provincii, regiuni şi oraşe ; aşa a fost greva metalurgiştilor bucureşteni, care, în memoriul înaintat, arătau că patronul „va plăti după gravitatea accidentului şi a consecinţelor" ; [20] tot în luna martie izbucneşte şi puternica grevă a miilor de mineri din Valea Jiului, ale căror revendicări fusese formulate la Congresul extraordinar al Uniunii sindicatelor miniere din Transilvania din decembrie 1919 ; în capitolul „Condiţiile de muncă", documentul adoptat la congres însoria cereri privind respectarea prevederilor legale care ocroteau forţa de muncă, furnizarea de către patroni a hainelor de protecţie, interzicerea introducerii copiilor sub 14 ani în mină, reglementarea concediilor de odihnă. [21]

Lipsa măsurilor de prevenire a accidentelor în producţie şi a exploziilor în unele întreprinderi a provocat profunde nemulţumiri şi frămîntări în rîndurile muncitorilor. În martie 1920, în urma unei explozii la „Creditul Petrolifer" din Ploieşti, şi-au pierdut viaţa C. Angelescu şi T. Velicu, muncitori specialişti ; înmormîntarea lor s-a transformat într-o puternică demonstraţie de stradă a lucrătorilor ploieşteni, care au manifestat sub faldurile steagului roşu şi în acordurile „Internaţionalei" ; [22] în iunie, acelaşi an, întreaga ţară s-a cutremurat de tragica catastrofă de la Anina, unde şi-au pierdut viaţa 186 de mineri. [23].

Programele legislaţiei pensiilor, respectarea prevederilor ei în vigoare, chestiunea concediilor de odihnă au constituit, între altele, obiectul puternicei greve a muncitorilor ceferişti şi din transporturile pe apă din aprilie-iunie 1920 ; în amplul lor memoriu, muncitorii feroviari cereau „achitarea drepturilor familiilor celor morţi în timpul războiului şi reglementarea dreptului la pensii", „respectarea dreptului de concediu de odihnă anual la toate serviciile...", precum şi bocanci şi îmbrăcăminte de protecţie pentru folosirea lor în producţie, anual şi gratuit [24] şi multe alte revendicări de natură politică şi economică.

Marea mişcare grevistă din transporturi a fost prima înfruntare directă a măsurilor guvernului condus de generalul Alexandru Averescu, care, prin Jurnalul Consiliului de Miniştri din 20 martie 1920, urmărea să împiedice declanşarea grevelor în întreprinderile statului ; [25] greva s-a

19. Arh. St. Bucureşti, *fond M.A.I.*, dos. 257/1920, f. 26
20. *Ibidem*, dos. 253/1920, f. 19
21. Vezi *„Anuarul Institutului de istorie"*, Cluj, tom. VI, 1973, p. 328
22. Arh. st., filiala jud. Prahova, *fond 119*, dos. 36/1920, f. 224
23. *„Tineretul socialist"* din 2 iulie 1920
24. Arhiva C.C. al P.C.R., *fond* 5, dos. 760, f.f. 17—20
25. Vezi *„Monitorul Oficial"*, nr. 266, din 23 martie 1920, p. 13. 168

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

încheiat nedecis, dar a scos în evidență voința proletariatului de a păstra revendicările deja cucerite, de a fi respectate prevederile legale din domeniul asigurărilor sociale, integrîndu-se organic în avîntul luptelor revoluționare, care prevesteau apropierea puternicei bătălii de clasă din octombrie 1920.

În vreme ce la rafinăria „Astra Română" din Ploiești, greva devenise iminentă la jumătatea lunii aprilie 1920,[26] muncitorii textiliști din Iași au organizat, în aceeași perioadă, o grevă pentru satisfacerea unor revendicări privind asigurările sociale; sub presiunea grevei, patronul a cedat și a fost silit să semneze un proces-verbal, în care, între altele, se consemna recunoașterea delegaților muncitorilor pe ateliere sau pe categorii, investiți cu atribuția de a supraveghea ca „drepturile ce decurg din plata cotizației către Casa Centrală a Meseriilor să fie complet satisfăcute de către cei în drept"[27]

Asigurările sociale s-au aflat, pe loc central, în documentele programatice ale specialiștilor; în programul lor electoral din mai 1920, ei revendicau autonomia caselor de asigurare,[28] iar Congresul partidului socialist din Transilvania, din august, același an, a adoptat o rezoluție specială pentru asigurările muncitorești, în care apreciază principiul autonomiei lor ca fiind „un drept de mare valoare, ce, în tot cazul, trebuie păstrat pe seama muncitorimii";[29] în această vreme a răsunat, în parlament, glasul protestatar și vehement al deputatului socialist Gheorghe Cristescu, care, într-una din intervențiile sale, a interpelat pe ministrul muncii asupra pensiilor derizorii acordate asiguraților de Casa Centrală a Meseriilor, atrăgînd atenția că este strict necesară „o intervenție repede și energică ca să puie capăt unei situații într-adevăr intolerabile și ca să salveze din mizeria deprimantă un mare număr de familii muncitorești..."[30]

Evenimentul care a ridicat principiul autonomiei asigurărilor sociale și unificarea lor legislativă la rangul de revendicare primordială, îmbrăcînd caracterul unei cerințe arzătoare, ce trebuia rezolvată fără întîrziere, a fost greva generală din octombrie 1920.

Memoriul-ultimatum, adoptat în ședința Consiliului General al Partidului Socialist și Comisiei Generale a Sindicatelor din 11 octombrie 1920 și înaintat guvernului Averescu cerea, sub amenințarea grevei generale la nivel național, „redarea autonomiei caselor cercuale din Ardeal și Banat și modificarea legii asigurărilor din vechiul regat pe baza principiului de autonomie, cu consultarea clasei muncitoare, prin reprezentanții ei autorizați"[31].

În timpul desfășurării grevei generale, muncitorii au continuat să ridice diferite aspecte legate de „sistemul" asigurărilor sociale; într-un

26. Arh. st. București, *fond M.A.I.*, dos. 260/1920, f.f. 18—19
27. Arh. st., Iași, *fond fabrica „Țesătura"*, dos. 2/1920, f. 109
28. *„Documente... 1916—1921"*, p. 382
29. *Ibidem*, p. 482
30. *„Monitorul Oficial"*, nr. 14, din 8 iulie 1920
31. *Socialismul"* din 13 octombrie 1920; vezi și *„Documente... 1916—1921"*, p.p. 509—513

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

memoriu al personalului de la „Șantierul naval" din Brăila se spunea : „Vom înceta imediat a plăti cotizațiile săptămînale către casa asigurărilor muncitorești", [32] dacă nu se va schimba atitudinea răuvoitoare a medicilor de la casa de boală de pe lîngă corporația din localitate ; la Ploiești, în materialul de propagandă intitulat „Greva generală" se reamintea „modificarea legii asigurărilor muncitorești pe baza principiului de autonomie ;" [33] la Cluj, greviștii au trimis autorităților un răspuns că vor înceta lupta numai în condițiile în care, între alte revendicări, să fie restituită „autonomia caselor de boală" de sub conducerea statului. [34]

Deși înfrîntă, greva generală din octombrie 1920 a demonstrat că proletariatul dezaprobă activitatea legislativă a guvernului în domeniul asigurărilor sociale, că el aspiră la menținerea autonomiei caselor de asigurare și extinderea ei în întregul sistem de asigurări ; acest mare eveniment a condamnat măsurile prin care guvernanții transformaseră cotizațiile asiguraților, prin mărirea lor, într-un adevărat impozit deghizat, a blamat politica de tergiversare, de amînare, sine die, în chestiunea unificării regimurilor legale de asigurări din România.

Rezultatele obținute de clasa muncitoare, în anii 1918—1920, în lupta pentru îmbunătățirea asigurărilor sociale și protecției muncii n-au fost pe măsura necesităților ridicate de viață ; totuși, prin acțiunile sale revoluționare, muncitorimea a izbutit să obțină unele victorii notabile în domeniile acestor două importante componente ale legislației muncii, dovedind că revendicările ei vitale, ale întregului popor muncitor, nu pot fi cîștigate decît prin luptă, prin impunerea lor de jos și prin utilizarea unor procedee tactice revoluționare adecvate, în primul rînd a unuia din cele mai eficace — arma grevei.

LE MOUVEMENT DES TRAVAILLEURS ET LA LÉGISLATION DES ASSURANCES SOCIALES EN ROUMANIE, 1918—1920

Résumé

L'auteur présente quelques moments importants du mouvement roumain des travailleurs des années 1918—1920, ainsi que les principaux aspects de la législation des assurances sociales du temps — L'article accentue les événements qui se sont déroulés pendant la grève générale de 1920.

32 Arh. St. Brăila, *fond Camera de Muncă*, dos. 2/1920—1921, f. 56.
33. Arh. C.C. al P.C.R., *fost 5*, dos. 751, f. 232
34. *Ibidem*, dos. 760, f. 89.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

EVOLUȚIA PORTULUI POPULAR DIN ZONA TROTUȘULUI DE MUNTE

DORINEL ICHIM

Cunoașterea particularităților pe care le prezintă evoluția costumului popular din zona montană a Trotușului suscită un deosebit interes pentru cercetători din două motive. În primul rînd pentru faptul că zona se situează geografic la granițele Transilvaniei cu Moldova, între care au existat permanent un schimb de valori ale culturii spirituale și materiale. În al doilea rînd trebuie să remarcăm că zona la care ne referim nu a fost supusă unor cercetări sistematice pînă în prezent, iar lucrările de specialitate în speță nu amintesc aproape nimic despre portul local, rezultatele cercetărilor de teren fiind astfel inedite.

Satele dintre munții ce se înșiră de o parte și de alta a văii Trotușului au păstrat forme arhaice ale culturii populare. În condițiile de astăzi cînd bărbații merg la mină sau la modernele combinate, femeile nu au renunțat la războiul de țesut și la tehnicile tradiționale de prelucrare a fibrelor vegetale și animale.

În zilele de sărbătoare, cu ocazia Anului Nou, la hore, nunți și înmormîntări, trotușenii îmbracă portul păstrat de veacuri de la strămoșii lor, reînviind vechile datini și tradiții. Oamenii acestor locuri au păstrat o ținută vestimentară sobră, potrivită climei aspre și reliefului muntos rigid. Doar vara, cînd plaiul se colorează cu policromia pășunilor abundente, bundițele și pieptarele înflorate însoțesc costumele dîndu-le o înfățișare veselă, de sărbătoare.

Creșterea animalelor, lucrul la pădure și agricultura (aceasta din urmă într-o mai mică măsură) au determinat adoptarea unor piese de port la specificul economic al văii Trotușului. Pînă la mijlocul secolului nostru minerii și lucrătorii la pădure au continuat să se îmbrace în port tradițional, după cum rezultă și din fotografiile de epocă.

Dar cele mai statornice în menținerea portului tradițional sînt femeile care au ridicat meșteșugul țesutului la rangul de industrie casnică. Acestor muntence le datorăm perpetuarea unei arte populare originale, caracterizată prin sobrietate, executată cu multă iscusință și pricepere. Într-un studiu agricol și economic asupra județului Bacău de la

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

sfîrşitul veacului trecut, P. S. Radianu consemna: „Torturile şi ţesăturile de lînă, în şi cînepă şi mai tîrziu de bumbac, de secole sînt vechea formă de ocupaţiune a femeilor române. Asemenea pieptănatul cîlţului şi dărăcitul lînei, sucitul firelor în războiu sunt industrii vechi casnice“ [1]. Despre însemnatul rost pe care-l are industria casnică în viaţa poporului nostru face referiri şi Tudor Pamfile la începutul veacului nostru în lucrarea *Industria casnică la români.*

Spaţiul geografic de care ne ocupăm se întinde pe o lungime de aproximativ 70 km., de-a lungul Trotuşului, de la Făgeţel-Lunca de Sus (Jud. Harghita) pînă la Tg. Ocna. În drumul său printre munţii Tarcăului la est şi ai Ciucului la vest, Trotuşul colectează ca afluenţi principali numeroase cursuri de ape pe care sînt situate aşezări cu acelaşi nume: Răchitiş, Tărhăuş, Ciugheş, Camenca, Sulţa, Agăş, Apa Asău, Uz, Dofteana, Slănic şi altele. Avem de a face cu mai multe tipuri de sate: alungite sau înşirate de-a lungul şoselei care străbate valea Trotuşului prin pasul Ghimeş-Palanca, sate, crînguri şi odăi.

Aşezările vechi nu depăşesc în amonte poiana Borîlei (Asău) care apare într-un document de la 1443 iunie 8, alături de Văsieşti, pe Urmeniş (Comăneşti), dăruite de Ştefan vv. Moldovei lui pan Ilie Şanga [2]. Pe lîngă aceste aşezări răzăşeşti consemnăm şi satul Dofteana cu numele Dohteana, cumpărat de la Cerna, fiica lui Balea de la Trotuş şi întărit de Ştefan cel Mare lui Ion Ulan la data de 21 noiembrie 1486 [3].

Celelalte aşezări dintre Comăneşti şi Tg. Ocna sînt atestate ulterior, în evul mediu, iar cele dintre Comăneşti şi Ghimeş sînt din epoca modernă, provenite, în parte, din aşezări temporare.

Bazinul superior al Trotuşului împreună cu pasul Ghimeş — Palanca a constituit o importantă cale strategică, servind ca drum comercial pentru populaţiile situate de o parte şi de alta a munţilor.

Exploatarea şi represiunile exercitate asupra transilvănenilor de către autorităţile ungureşti şi austro-ungare au determinat mari deslocări de români, maghiari şi secui care trec în Moldova şi se stabilesc în ţinuturile Bacăului şi Trotuşului. „Alţi unguri şi secui — scria Ortensia Racoviţă — s-au aşezat pe moşiile vecine cu Transilvania pe valea Trotuşului şi prin ale afluenţilor lui în dreapta“ [4]. Începînd cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea graniţa dintre Ardeal şi Moldova trecea prin nordul satului Palanca, astfel că Ghimeşul şi celelalte sate care existau atunci, precum şi cele înfiinţate ulterior, făceau parte din Trnasilvnaia. Dat fiind faptul că principala ocupaţie a acestor locuitori era păstoritul, este necesar să consemnăm şi constatarea făcută de Ştefan Meteş:

1 P. S. RADIANU, *Judeţul Bacău — studiu agricol şi economic*, Bucureşti, 1889 p. 28.
2 *DRH, I*, Bucureşti, 1975, p. 335, nr. 237.
3 *DRH, II*, Bucureşti, 1976, pp. 408—409, nr. 265.
4 Ortensia Racoviţă, *Dicţionarul geografic al judeţului Bacău*, Bucureşti, 1895, p. 74.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

„Aproape nu-i sat pe sub poalele Munților Carpați, începînd de la Mehedinți pînă la Bucovina, unde să nu găsești urmași de ai acestor oieri ungureni, pricepuți și harnici, întemeietori de sate sau întregitori și consolidatori ai lor“ [5]. Nu putem trece cu vederea constatarea lui N. Iorga care cu ocazia călătoriei sale dinspre Tg. Ocna la Comănești nota: „O dată și pe malurile lui — se referă la Trotuș ca și pe cele ale Slănicului erau vechi așezări ungurești din evul mediu... Agăș, Asău, Goioasa, Brusturoasa sunt, dimpotrivă, nume românești, iar Palanca este numită așa după o palancă, o mică cetate de graniță“ [6].

Zona Trotușului prezintă un deosebit interes din punct de vedere istoric și etnografic datorită legăturilor strînse de natură economică, politică și spirituală dintre transilvăneni și moldoveni, pe de o parte, dar mai ales datorită conviețuirii pașnice a românilor cu ungurii de-a lungul secolelor. Studierea artei populare și a evoluției portului popular pornind de la aceste realități istorice și etnografice ne dă posibilitatea să cunoaștem trăsăturile comune ale culturii populare, particularitățile etnice ale acestor populații, ceea ce au caracteristic și ce au comun precum și influențelor zonelor învecinate.

Factorul economic a jucat un rol hotărîtor în menținerea unei industrii casnice active. Creșterea oilor a cunoscut aici o mare dezvoltare, plaiurile munților oferind condiții dintre cele mai bune pentru pășunat. Stînile tradiționale care au oferit satelor trotușene materia primă se întîlnesc și astăzi la Ghimeș, Palanca, Brusturoasa, Comănești, Agăș, Asău și Dărmănești. Importanța pe care o prezenta ținutul Trotuș în creșterea oilor rezultă din socoteala goștinei din Moldova la data de 12 mai 1591 [7]. Cele două ținuturi ale Bacăului și Trotușului, luate la un loc, deși erau printre cele mai mici, după cum rezultă din *Catastihul din 20 februarie 1591* [8], trebuiau să dea goștină un număr de 4.041 oi.

Industria casnică puternic dezvoltată a generat apariția unor rețele de instalații ale tehnicii populare. Apele repezi ale Trotușului și ale afluenților acestora au mînat roțile multor drîste și pive, instalații indispensabile prelucrării sumanelor, glugilor, și așternuturilor. Astfel, pe Apa Asău funcționau patru pive, la Brusturoasa tot un număr de patru deserveau industria casnică locală. La sfîrșitul secolului al XIX-lea funcționau în plasa Muntele un număr de 31 pive de bătut *sucmane* [9]. La Tg. Ocna era semnalată prezența unei drîste acum două secole, iar la Dărmănești o asemenea instalație mai poate fi văzută și astăzi, dar ale cărei roți au încetat să se mai învîrtească pentru un timp, fiind în stare de reparație și renovare.

---

5 Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX*, Ed. Științifică, București, 1971, p. 204.
6 Nicolae Iorga, *Sate și mănăstiri din România*, București, Ediția II-a, 1916, p. 66.
7 *DIR*, Ed. Academiei, vol. IV, 1952, p. 22.
8 *Ibidem*, pp. 5—6, nr. 5.
9 Ortensia Racoviță, *op. cit.*, p. 378.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

PRIVIRE GENERALĂ ASUPRA PORTULUI DIN ZONĂ

Din cercetările efectuate pe teren în perioada anilor 1974—1977, precum și din bogatul material muzeistic care a fost recoltat cu această ocazie, pe baza informațiilor culese la fața locului, precum și din fotografiile de epocă reiese că avem de a face cu o unitate morfologică a tipurilor de costume, specifice zonei montane de contact dintre Moldova și Transilvania. Deosebim în același timp și împrumuturi din costumul transilvănean, care se referă la anumite piese sau la sistemul de ornamentare și motivele ornamentale ale cămășilor femeiești, bundițelor și pieptarelor. Aceasta a determinat ca în limbajul localnicilor să se uzeze, în mod arbitrar, denumirea de port ceangăiesc, unguresc sau ardelenesc pentru populația de rit catolic. Existența acestor deosebiri ornamentale se explică prin faptul că populațiile deslocate de aici, precum și cele fugite din imperiul austro-ungar au continuat să-și păstreze specificul etnic însușindu-și pe parcurs și elemente dominante specifice satului cu care veneau zilnic în contact.

Influențele ardelenești și unguroești semnalate în zonă provin și din relațiile de schimb în special cu ocazia tîrgurilor și bîlciurilor de la Ghimeș (Joia Verde), Palanca, Agăș, Comănești, Dărmănești și Tg. Ocna unde se vindeau produse ale industriei casnice, ale atelierelor rurale și urbane : pînză de casă, catrințe, obiecte de podoabă, horbotă, pălării, chimire, încălțăminte etc.

Ornamentele specifice acestei zone muntoase sînt cele geometrice pentru majoritatea pieselor de port, excepție făcînd produsele atelierelor cojocărești rurale unde apar și elemente florale, stilizate într-o manieră locală.

Continua locuire a acestor meleaguri încă din epoci îndepărtate a făcut să se conserve și să perpetueze portul strămoșesc în care întîlnim analogii cu cel al dacilor [10]

Femeile acestor locuri „înălghesc" și spală pînza pentru cămăși în apa limpede a Trotușului de mii de ani. Tot de atîta timp războaiele de țesut nu au încetat să bată pînza deasă și uniformă pentru port. Doar roțile drîstelor și pivelor s-au oprit pentru că postavurile și sumanele sînt treptat înlocuite. Femeile, crescătorii de vite și de oi, lucrătorii de la pădure au rămas credincioși veșmintelor din in, cînepă și bumbac de care nu se pot despărți ușor, cunoscute fiind multiple calități ale acestora.

În cadrul procesului continuu de confecționare a pieselor de port popular au apărut ateliere specializate. Meșteșugari care și-au luat numele de la produsele pe care le confecționau sau de la instalațiile de prelucrare a țesăturilor sînt consemnați în documentele vremii încă din secolul al XV-lea pentru Moldova. Un document de o deosebită valoare istorică și etnografică, *Recensemintele populației Moldovei din anii 1772,*

10 Cf. Fl. B. Florescu, *Monumentul de la Adamklissi*, Ed. Academiei, 1959, pp. 424—480.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

1773 și 1774 [11] consemnează nominal populația ocoalelor și ținuturilor, pe sate, precizînd etnia și localitatea de unde provine, meseria sau meșteșugul practicat, precum și starea în care se încadrează de birnic sau scutit de bir. Conform acestor recenseminte, în Tg. Ocna existau 18 ciobotari, 13 blănari, 6 cojocari, 4 croitori, 4 tăbăcari, Eni curelar, Ion drestar, Giorgii postăvar și Anița mătăsărița care deserveau o populație destul de numeroasă ce trăiau în peste 580 de case ; în Dofteana erau un croitor și un ciobotar ; în Dărmănești lucrau 4 cojocari, un ciobotar, doi pîslari și un tăbăcar ce deserveau 104 case, iar la Plopu erau 3 cojocari ; cele 168 de case din Comănești erau deservite de abăjerul Stoica, blănarul Dragomir, croitorul Grigori și pîslarul Neculai. Aceasta fiind situația atelierelor rurale și a meșteșugurilor în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, apreciem că pentru secolul al XIX-lea și al XX-lea numărul lor a crescut ; la sfîrșitul veacului trecut cei 1094 săteni din plasa Trotuș dețineau aproape 18.000 de oi. [12]

Izbucnirea primului război mondial a dus la dezorganizarea economică a satelor din plasa Trotuș. Astfel, Poliția plășii Comănești anunța Prefectura din Bacău la 16 noiembrie 1916 că nu se găsește în comunele plasei lînă, dimie și pantaloni de rechiziționat [13]. Din Tg. Ocna se anunța că locuitorii acestui oraș nu au cantități mai mari de 15 kg. de lînă și chiar deloc [14]. Cu toate aceste lipsuri, locuitorii din Dofteana donează pentru îngrijirea răniților și pentru armată în lunile octombrie și noiembrie 1916 : 61 m. pînză, 104 prosoape și șervete și 12 cămăși. [15]

Perioada de după desăvîrșirea statului național român a cunoscut o emulație a artei populare, care este cunoscută sub numele de „artă națională", iar costumul popular devine „port național". Între cele două războaie mondiale atît arta românească cît și costumul popular sînt „naționale", noțiunea vrînd să exprime caracterul unitar al artei populare din cele trei țări române, al poporului pe care o creează.

În deceniile trei și patru ale secolului nostru, produse ale artei populare din zona Trotușului puteau fi întîlnite în afara tîrgurilor amintite și la stațiunea Slănic-Moldova. Iată ce consemna o monografie a Slănicului în anul 1934 :

„În tot cursul zilei și pînă tîrziu în noapte, fel de fel de ocazii ai mai la fiecare pas, să admiri din produsele artei noastre naționale, căci în multe locuri sînt așezate printre brazi : covoare și cusături naționale foarte frumoase ; ii, bondițe, cămăși, fețe de masă și de perne, prosoape și chiar splendide rochii naționale, ce se vînd cu prețuri convenabile.

Asemeni găsești frumoase costume naționale, fețe de mesuțe lucrate în tenerif, colorate, lucrături în fire, toate foarte mult apreciate" [16].

11 *Moldova din epoca feudalismului*, vol. VII, partea II-a, Ed. Știința, Chișinău, 1975, pp. 336—357.
12 Ortensia Racoviță, *op. cit*, p. 566.
13 *Filiala Arhivelor Statului Bacău, Fondul Prefecturii*, dosar nr. 2, 1916, fila 847.
14 *Ibidem*, fila 839.
15 *Ibidem*, fila 1.
16 Cleopatra I. Tăutu, *Slănicul-Modlovei*, București, 1934. p. 218.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

PORTUL FEMEIESC

Păstrătoare dar și continuatoare ale unui străvechi meșteșug casnic, dezvoltat cu multă iscusință și pricepere pînă la rangul de industrie, țărăncile române au impresionat totdeauna prin cunoștințele lor practice folosite la țesut. Pînza folosită la costume este rezultatul unui îndelungat proces tehnologic, cuprinzînd mai multe etape : pregătirea fibrelor vegetale și animale în vederea prelucrării, țesutul, vopsitul, croitul, cusutul și ornamentatul. Pentru fiecare categorie din pînză dintre cele folosite la cămăși, ițari, catrințe, sumane și glugi sînt necesare cunoștințe speciale care implică procedee tehnice variate. Sînt folosite de asemenea instalații ale tehnicii populare pentru finisarea stofelor și pînzeturilor : pivele pentru împîslit sumanele, ițarii și glugile, viltorile și drîstele pentru îndesit și scos mițele la țundre și plocade.

Costumele femeiești sînt mai bogat ornamentate în comparație cu cele bărbătești, dînd naștere la o gamă mai largă de tipuri ornamentale. Portul femeiesc se diferențiază de la un anotimp la altul, în funcție de vîrstă, precum și de destinația lui : de lucru, de sărbătoare sau de anumite ocazii.

Costumul de vară se compune din : cămașă, catrință, brîu, bîrneț, bundiță, opinci, ștergar de borangic, căiță sau fes roșu. Din vremuri îndepărtate *găteala capului* a atras atenția pentru cei ce s-au ocupat de cunoașterea vieții unui popor. Specificul moldovenesc și mai cu seamă tipurile de pieptănături în raport cu vîrsta au fost observate de către Dimitrie Cantemir care consemna la începutul secolului al XVIII-lea : „Ei (moldovenii) nu socotesc nimic mai de seamă decît să se vadă părul unei femei măritate sau al unei văduve ; și se socotește fărădelege să descoperi la vedere capul unei femei. Dimpotrivă fetele socotesc că e rușine să-și acopere capul, chiar cu pînza cea mai subțire căci ele socotesc că a umbla cu capul gol este semnul curățeniei“ [17]. Informația este destul de prețioasă și va permite să concludem că fetele aveau o deosebită grijă pentru pieptănătura capului care se făcea cu cărare pe mijloc sau într-o parte ; cele două cozi, din cîte trei vițe fiecare, se legau la ceafă, sub formă de cerc, sau se lăsau să cadă pe spate. Pieptănătura simplă, după un străvechi ritual, apare și pe metopele de la Adamklissi [18]. Acest tip de pieptănătură este întîlnit și în zonele de contact ale Transilvaniei și văii Bistriței.

Femeile căsătorite purtau, începînd din seara nunții, *fes* sau *căiță*, ceea ce marca ritualul de desprindere din rîndul fetelor și trecerea în rîndul nevestelor. „Se purta căiță după ce i se dădea coronița jos“, spunea Domoș P. Maria din Palanca, în vîrstă de 75 ani. Căița, confecționată din mătase neagră, cu marginea garnisită cu horbotă, fluturi metalici și mărgele, face parte din tipul II, care cuprinde formele fixe, de

17 D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Ed. Minerva, București, 1976, p. 193.
18 Cf. Fl. B. Florescu, *op. cit.*, p. 456.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

genul bonetelor și se îmbracă gata montate.[19] Căița de acest tip (Fig. 1) era purtată în toate satele comunelor Palanca, Ghimeș și în amonte pe Trotuș, în Lunca de Jos, Lunca de Sus (Jud. Harghita). Brusturoasa este locul de interferență unde s-a purtat deopotrivă căița și fes roșu, acesta din urmă a fost purtat în toate localitățile situate în aval pe Trotuș și pe afluenții săi, pînă la Tg. Ocna și mai departe.

Căița și fesul se purtau la costumul de ocazie, făcînd parte, împreună cu inelul de logodnă, din costumul de înmormîntare, simbolizînd trăinicia relațiilor conjugale în viața de dincolo de moarte, credință cu adînci rădăcini în concepția oamenilor de pe aceste meleaguri.[20] Cu broboada, fesul (căița) și inelul de la cununie se înmormînta „pentru că așa cum le-a avut la nuntă să fie și-n mormînt", ne spun bătrînii din Asău. În sudul Moldovei și în Muntenia este întîlnită denumirea de căiță pentru placenta care rămînea pe capul noului născut și se păstra pentru botez. În credința populară copilul care se naște astfel este norocos ; există și varianta că aceasta poartă ghinion și nenoroc.

Peste căiță femeile tinere puneau ștergare din borangic, bătrînele purtau tulpane sau broboade negre. Informația lui Dimitrie Cantemir ne confirmă constatarea făcută, conform căreia, pentru găteala capului se folosea „pînza cea mai subțire" încă de la începutul secolului al XVIII-lea. Pentru mijlocul secolului al XVIII-lea, Constantin Negruzzi constata următoarele cu privire la portul din Tg. Ocna : „Înaintînd am început a vide și sătenii în costumul muntean. Femeile își înfășură capul cu un ștergar, a cărui capete atîrna dinapoi. Găteala aceasta seamănă mult cu a călugărițelor Dominicane".[21] Portul fesului și a căiței presupunea o anumită pieptănătură a părului care se aduna coc la spate formînd un „conchi" părul de la tîmple se împletea în două mici codițe care se legau la „conchi".

Printre darurile pe care le aducea mirele pentru mireasă, după ce se înțelesese asupra nunții, se oferea batista de cap și colacul din pîine. Această batistă de cap se „lega în scurt", sub barbă, după ce se trecea peste fesul din catifea grena. Pe deasupra ei se punea bariz cafeniu sau negru, cu franjuri mici, din material cumpărat din comerț.[22]

Vorbind despre caracteristicile etnografice ale locuitorilor din munții Vrancei și ai Oituzului pînă la Palanca, la sfîrșitul veacului trecut, P. S. Radianu afirmă că femeile de aici poartă căiță în același mod ca cele din Muscel[23]. Afirmația este în parte verosimilă întrucît numai femeile de pe valea Cașinului poartă căiță cu două ciocuri asemănătoare cu cele din zona Muscel-Bran[24], pe cînd cele de pe valea Trotușului poartă, după cum am arătat, căița de tip bonetă și fes.

Din costumul femeiesc de vară piesa care atrage atenția în mod cu totul deosebit este *cămașa*. Cu ocazia călătoriei de la Slănic-Moldova la

19 Hedvig Maria Formagiu, *Portul popular din România*, București, 1974, p. 102.
20 Dorinel Ichim, *Revista Muzeelor*, nr. 1, 1977, pp. 58—59.
21 Cf. Ortensia Racoviță, *op. cit.*, p. 550.
22 Informatoare Miron Anica, n. 1905, Lăloaia-Comănești.
23 P. S. Radianu, *op. cit.*, p. 208.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Palanca N. Iorga consemna : „Femeile stau lîngă uşă : poartă conciuri, cele măritate ; îmbrăcămintea lor se deosebeşte mult de la una la alta : sunt fote şi fuste groase de postav bătător la ochi, cămăşi cu arnici şi cămăşi bătute cu fluturi“ [25].

Singurul tip de cămaşă care s-a purtat în zona Trotuşului de munte a fost cel carpatic (Fig. 2), încreţit la gît, în două variante ornamentale. Cel cu altiţă, încreţ şi rîuri sau flori pe mîneci, piepţi şi spate, ornamentat în tehnica cusăturii la un fir, „cu pui cusuţi pe dos“ (Fig. 3 b), se întîlneşte de la Palanca la Tg. Ocna. Cămaşa ardelenească cu ornamentul deasupra cotului, „cu pui peste cot“ (him) şi „tasle“ foarte mari se întîlneşte la Coşnea-Agăş, Ciugheş Palanca, în satele comunei Ghimeş-Făget, precum şi în Lunca de Jos şi Lunca de Sus din jud. Harghita (Fig. 1).

Pentru confecţionarea cămăşii era necesar cîte un lat de pînză de sul (ţesută în spată de 17) pentru piepţi, spate şi fiecare mînecă (Fig. 2) ; sub braţ aveau „pave“ sau „păvăluţe“ iar altele aveau cîte un clin sau „băgătură la pavă“ ; poalele cămăşilor se croiau din trei laţi de pînză.

Din punct de vedere al tehnicii în care se execută ornamentul distingem cămăşile cusute artistic „pe dos“, „la un fir“ şi cele alese cu speteaza în stative „în tăblii“ (Fig. 4 b). La ambele tipuri ornamentul era dispus astfel : trăsătură la guler şi la tasle, altiţă, rîuri drepte pe mîneci „pui mici“ şi „pui mari“ pe piepţi şi pe spate. La cămăşile bătrîneşti încreţul este ţesut sau cusut cu mătase albă.

Cămaşa ardelenească de Ghimeş aparţine, după cum am mai arătat, aceluiaşi tip carpatic din punct de vedere al croitului ; are o ornamentaţie redusă, dispusă astfel : un registru de „puişori peste cot“ (him) „strînsoarea încreţită“ (sediş) sub cot, de unde încep, volanele mari (tasli) care se termină cu horbotă (cipcă). Din punct de vedere al ornamentului aceasta aparţine tipului de cămaşă ardelenească cu fodori, foarte răspîndită în Transilvania şi întîlnită pe valea Bistriţei moldovene [26]. Motivele ornamentale sînt geometrice, formate din jocuri de linii şi unghiuri şi realizate în tehnica cusutului „la un fir“. Varietatea motivelor ornamentale fiind redusă, consemnăm cîteva denumiri locale : „coarnele berbecului“, „pieptine“, „pui pe dos“. Poalele erau înflorate sau ajurate cu motive ornamentale asemănătoare cu cele de pe cămaşă. Unele aveau dantela de bumbac lucrată cu „cîrligaş mic“.

Tot ca un tip ornamental distinct este necesar să amintim cămaşa bătrînească cusută cu punct bătrînesc, denumit în zonă „muscă“ sau „cruciuliţă“ (Fig. 5). Cusătura de pe creţii de la gît este cunoscută sub numele de „creţ cu colţuri“, „creţ la gît“ şi „cheiea găinii“. Nu lipsea „albul la altiţă“, creţii la mînecă şi „volanul la terminarea mînecii“, ne spunea bătrîna Manolache Elena din Vermeşti — Comăneşti, în vîrstă de 70 de ani.

24 Dorinel Ichim, *Carpica*, Bacău, VII, 1975, p. 246.
25 N. Iorga, *op. cit.*, p. 64.
26 Fl. B. Florescu, P. Petrescu, P.H. Stahl, ***Arta populară din valea Bistriţei***, Ed. Academiei, Bucureşti, 1969, p. 163 şi fig. 98.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Cămășile de sărbătoare se ansamblau cu mîna, folosind cusătura artistică „cu puricelu", „puricată" și „încheitorică", cu ață albă, neagră sau roșie.

Cămășile de lucru, confecționate din pînză de in, cînepă sau bumbac erau croite la fel ca cele de sărbătoare, fiind lipsite de ornamente.

După primul război mondial s-a purtat așa-zisă cămașă națională cu modelul „coroana reginei", care se compunea din romburi cusute în trei culori (roșu, galben, albastru) și dispuse pe aceiași cîmpi ornamentali ca la cămășile bătrînești. Încadrînd acest tip ornamental în categoria modelor trecătoare, menționăm că în deceniile 4 și 5 își fac apariția cămășile de marchizet, ornamentate cu flori naturaliste, policrome, lipsite de bunul gust și de rafinamentul stilistic al cămășilor bătrînești de pînă atunci.

Poluarea artei populare începută atunci, a continuat să se manifeste pînă în prezent cînd se produc cămăși de nylon cusute cu melană, expresie a Kitsch-ului.

Catrința (carințo) se folosește la costumul femeiesc de la mijloc în jos și are formă dreptunghiulară, înfășurînd corpul de jur împrejur. Ornamentată în tehnica țesutului în patru ițe, are „bată" (bato) la poale și la cingătoare, „fund" sau „dos" (fanaca) neornamentat, negru, „poale" sau „fețe cu roșu", ornamentate cu vrîste de lățimea unui deget (Fig. 4 a). Catrințele de Ghimeș aveau capetele ornamentate cu fire policrome care abia se observau; pentru urzeală se folosea părul, iar pentru bătează „lînică de peste hotar", de calitate superioară, denumită „horos" [27]. În satele dintre Palanca și Tg. Ocna, pentru catrințele de sărbătoare se foloseau bătează din „lînică" și fir metalic alb sau galben, iar pentru zilele de lucru se folosea lînă „cană" și mătase.

O prețioasă informație despre portul femeiesc din zona Trotuș de la începutul secolului nostru de la N. Iorga ne spune că: „Femeile se înfășoară în fote roșietice, negrii, dintr-o singură bucată, care se încheia sus, în față; unele din ele au însă rochii înflorate ca ale Unguroaicelor, de postav gros, roș și negru; la cîteva am văzut fuste de mătase neagră cu dungi albe la poale, pieptare din catifea cusute cu fir de aur ca în Serbia și Turcia și cămăși așa de bătute cu fluturi încît nu se mai ounoaște pînza" [28]. Alături de catrințe pe care Iorga le numește fote, informația ne dă precizări asupra portului fustelor de mătase și a rochiilor din postav colorat care s-au purtat în zonă după cum rezultă și din fotografiile de epocă. Nu ne vom ocupa în prezentul studiu de această categorie de piese de port și nici de pieptarele de catifea întrucît ele nu s-au integrat definitiv portului moldovenesc, fiind expresia influenței costumului orășenesc și le includem în așa-zisele mode trecătoare.

După primul război mondial s-au țesut tot mai mult catrințe alese cu fir metalic (Fig. 5 b), „costumul național" avînd următoarele trăsă-

27 Cf. Al. Viciu, *Glosar de cuvinte dialectice din Ardeal*, Ed. Academiei, 1909, p. 10.
28 N. Iorga, *op. cit.*, pp. 66—67.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

turi : betele catrinţelor sînt tricolore, la fel şi bîrneţele pentru încins. De la această dată unele costume de sărbătoare au ca motive ornamentale modele de cusături care circulau în întreaga ţară prin intermediul caietelor cu modele de cusături şi a cunoştinţelor practice învăţate în şcolile de menaj.

Bundiţa înflorată, cu „prim" negru este piesa cu decoraţia cea mai colorată din costumul femeiesc de vară. Înviorînd costumul, bundiţa îi conferă o strălucire cromatică şi atenuează contrastul dintre albul cămăşii şi negrul catrinţei. Cele mai frumoase exemplare se confecţionau cu ocazia nunţilor cînd mireasa, mirele şi nunii trebuiau să poarte bundiţe şi pieptare noi, pe care apoi le întrebuinţau la costumul de sărbătoare. Se confecţionau după metoda cojocăritului tradiţional, pieile fiind dubite cu zer sau „huşte". La o bundiţă intrau două pielicele bune de miel, lucrul şi înfloratul durau o săptămînă.

Un meşter priceput din zonă, Sabău St. Gheorghe, de 70 de ani, din Ciugheş-Palanca confecţionează o gamă largă de piese de cojocărie : bundiţe, pieptare, cojocele, cojoace, căciuli pentru satele Ciugheş, Palanca, Cuchiniş şi Brusturoasa. De jur împrejurul „primului" negru sînt cusute, cu multă migală şi măiestrie registre de „păunaşi", „fluturaşi", „flori" (Fig. 6 b). Spre deosebire de acest tip care se purta între Tg. Ocna şi Palanca, întîlnim bundiţa de Ghimeş fără „prim" şi cu ornamentele în exclusivitate geometrice. Emeric Gabor, cojocar în vîrstă de 60 ani, vestit în toate satele din jurul Ghimeşului, lucrează bundiţe şi pieptare după cum a învăţat de la tatăl său. Florile, cusute direct pe piele, erau dispuse pe piepţi pînă la jumătatea lor. „Pojiţa" se punea de jur împrejurul marginei pentru a o întări şi era prinsă de aceasta cu „cusătura în cruce".

Costumul de iarnă. În timpul iernilor friguroase se purtau cojocele, cojoace şi sumane. Cojocelul (Fig. 6 a) se lucra din patru piei de miel de-o vară, avea „prim" negru care era însoţit de registre înflorate policrom. Motivele ornamentale erau aceleaşi ca la bundiţe, în plus avea „floarea cu trei craci" dispusă pe colţurile din faţă şi pe spate, la mijlocul marginii de jos. Cojocelul se asemăna cu minteanul din zona Neamţului din imediata învecinătate [29].

Cojocul femeiesc evazat se confecţiona din 6—8 piei mici sau 4—5 piei mari. Suprafaţa mare a pieilor dă posibilitatea desfăşurării ornamentului pe piepţi, de jur împrejurul poalelor şi în dreptul cingătoarei. Se încadrează în tipul II, subvarianta B [30] şi poate fi recunoscut în gravurile lui Carol Popp de Szathmary, ca fiind specific pentru portul moldovenesc.

O diferenţiere socială, marcată şi de folosirea unor anumite piese de port a fost observată şi la costumele femeieşti din zonă. Pentru costumele de sărbătoare, ţărăncile mai înstărite din satele dintre Asău şi Tg. Ocna purtau în loc de suman o haină fără mîneci, căptuşită de

29 Emilia Pavel, *Portul popular moldovenesc*, Ed. Junimea, Iaşi, 1976, pp. 152, 165.
30 Tancred Bănăţeanu, *Arta populară bucovineană*, Bucureşti, 1975, pl. 344 ; Hedvig Maria Formagiu, *op. cit.*, fig. 110.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

obicei cu blană de miel sau de vulpe, denumită cataveică [31]. Piesă de port de influență orășenească, provenită din costumul feudal de la curțile boierești, nu a cunoscut o generalizare și nu a fost asimilată în portul popular al localnicilor.

Costumul de mireasă se compunea, de regulă, din aceleași piese ca și cel de sărbătoare, la care se adăuga coroniță, voalul, beteala și flori. Totdeauna piesele ce făceau parte din costumul de mireasă se confecționau special în acest scop și erau bogat ornamentate cu materiale complimentare (fluturi metalici, mărgele, fir metalic, catifea etc.). Din acest tip de costum făceau parte căița sau fesul, ștergarul de borangic și batista de cap, piese care marcau trecerea, integrarea în rîndul femeilor, a celei căsătorite.

Costumul de jălit era sobru, predominînd culoarea neagră și se compunea din : „tulpan" negru, „fustă" sau catrință închisă, cămașă cu negru. În general, piesele din costumul de jălit aveau o ornamentație redusă.

Încălțămintea comună pentru bărbați și femei o constituia opincile de tip carpatic. În vremurile de demult femeile purtau „cioricași" din postav de casă [32], cunoscuți în Lăloaia—Comănești sub numele de „coltuni" [33], confecționați tot din suman, la fel ca itarii. Este posibil să ne aflăm în fața unor asemănări cu încălțămintea romană „cento" care apare la persoanele care luptă împotriva romanilor, pe monumentul de la Adamklissi [34].

Obiectele de podoabă sînt prezente mai cu seamă la costumele de sărbătoare. Pe lîngă șiragurile de mărgele colorate cumpărate de la prăvălii, fetele purtau mărgele din „coacăze", mici la bob și din „caoadîr", pe care le înșirau pe ață. Femeile purtau ca însemn distinctiv inelul de logodnă din argint. Atît fetele cît și femeile purtau cercei din argint, lucrați de țigani, sau cumpărați din comerț.

PORTUL BĂRBĂTESC

Costumul bărbătesc se caracterizează prin sobrietate, ornamentul lipsind aproape în totalitate. Chimirul și pieptarul înflorat sînt singurele piese ornamentate în mod deosebit. N. Iorga ne-a lăsat o sumară descriere a costumului bărbătesc : „Bărbații poartă pălării rotunde cu margini mici, sumane cafenii, cojocele, adeseori cusute în arnici, și itari strîmți" [35].

Costumul de vară se compune din : pălărie, cămașă, chimir, izmene, vestă, pieptar și opinci (Fig. 4). Majoritatea bătrînilor purtau peste pletele lungi pălării rotunde, denumite ceaunașe, cu margini mici, aduse

31 Gheorghe Albu, *Monografia comunei Asău-Bacău*, Mss., p. 304.
32 Informator Tunaru C. Ion, n. 1896, Camenca-Brusturoasa.
33 Informatoare Ciocan Ioana, n. 1892, Lăloaia-Comănești.
34 Fl. B. Florescu, *op. cit.*, pp. 447—448.
35 N. Iorga, *op. cit.*, p. 66.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

din Ardeal. La Ghimeş-Făget se purta pălăria sibiancă din postav negru, ornată cu flori şi pene de păun. Pălăriile rotunde, cu boruri mijlocii ca mărime, cu cordică (alb cu negru) erau purtate în satele dintre Palanca şi Comăneşti. În împrejurimile oraşului Tg. Ocna se purtau pălării cu boruri late şi fundul clopului turtit înăuntru, produse de cele două fabrici de pălării ţărăneşti din localitate.

Bătrînii din Asău ţineau mult la barbă şi la plete. Se spune că în 1864, delegaţii care au fost trimişi la Bucureşti pentru a prelua drepturile împroprietăriţilor s-au întors tunşi şi bărbieriţi, multă vreme rămînînd de rîs în sat, pînă le-au crescut părul [36].

Cămaşa bătrînească, lungă pînă la genunchi şi largă datorită celor trei clini din părţi, este reprezentativă pentru zonă. Pînza pentru cămaşă, ţesută din in, cînepă sau bumbac, era croită astfel : mînecile, dinaintea şi spatele din cîte „un lat de pînză", tot un lat de pînză se folosea pentru clinii laterali, manşete, bentiţă la guler şi „pave" la subţioară (Fig. 7/2). Părţile componente ale cămăşii se încheiau „în cheiţă", „cu ajurel", „cu încheiturică" sau „în butuşi", folosind aţă de bobină albă sau galbenă. Ornamentele formate dintr-un rînd de „pui cusuţi pe dos", la un fir, erau dispuse pe bentiţa de la guler, la manşete şi la poale. Aceluiaşi tip îi corespunde şi varianta de cămaşă cu fustă, care s-a purtat concomitent cu cămaşa bătrînească. Partea de jos era o fustă croită din trei-cinci „laţi de pînză", încreţită la bata de sus (Fig. 7/1). Pentru acelaşi tip este cunoscută şi o variantă mai nouă, cu platcă. Cămaşa cu fustă se întrebuinţa la costumul de sărbătoare şi avea o ornamentaţie mai bogată, fiind, în cele mai multe cazuri, „ajurată" la poale şi la mîneci. Pe sub cămaşa cu mîneci largi se îmbrăca cămaşa de corp, cu manşete brodate artistic. Ghimeşenii mai poartă la costumul de lucru *pestelca* din cînepă pentru a proteja partea din faţă la poalele cămăşii.

Ca îmbrăcăminte de la brîu în jos bărbaţii purtau *izmene* din cînepă strînse pe picior, ţesute în patru şi cinci iţe. Cracii erau croiţi din cîte un „lat de pînză" fiecare, ansamblaţi la un fund croit ca un pătrat ; clinul cu care se prindea pătratul de bată se numea „flintic", iar cel care se prindea de crac se numea „pui" (Fig. 8/1). Bata era îndoită pentru brăcinar. Cusătura părţilor componente se făcea parte peste parte.

Peste cămaşă se purta *vesta* fără mîneci, din suman. Pentru tineri vesta se ornamenta cu catifea la pepţi şi la buzunare, iar cele pentru bătrîni se purtau simple, neornamentate.

Tot din costumul de vară făcea parte *cheptarul înfundat* care se încheia pe umărul stîng şi într-o parte. Din punct de vedere al croiului exista un singur tip pentru întreaga zonă, care se compunea din spate şi piept, din două piei de miel de-o vară. Se disting, din punct de vedere ornamental, două tipuri, la fel ca şi bundiţele femeieşti. Cheptarul de Ghimeş (Fig. 9 b), cu ornamentul în exclusivitate geometric, era decorat cu : „întorsătură", „ochiuri", „mărunţica", „frunze", „şnur ca la

36 Gh. Albu, *op. cit.*, p. 305.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

mocani", „piciorul găinii", „cîrligul" și „floarea cu trei craci" [37]. Materialul cu care se înflora cheptarul era „lînica" iar mai recent mătasea.

Celălalt tip ornamental, „cheptarul de Palanca" (Fig. 9 a) reprezintă o formă evoluată a îmbrăcămintei plăieșilor de pe aceste meleaguri, care, pe lîngă protecția împotriva frigului fereau corpul de loviturile săgeților. Ornamentele grupate pe partea centrală a pieptului au înfățișarea unei steme heraldice. Motivele ornamentale cu tendință de naturalizare sînt predominant avimorfe : „coada păunului", „păunași", „jumătate păunaș" ; zoomorfe : „fluturi" ; fitomorfe : „frunze", „floarea", „trandafiri", precum și altele ca : „bănuți", „găitan în cruci" [38] etc. Cromatica este predominant roșie, urmată de negru, verde și albastru.

Chimirele din piele (Fig. 3 a) se purtau peste brîiele din lînă roșie (Tg. Ocna—Palanca) sau policrome (Ghimeș-Făget). Cele confecționate la Moinești și Comănești aveau garnitură de capse metalice, fiind ornamentate cu motive imprimate prin presare cu ajutorul ștanțelor. Chimirele provenite din Ardeal sînt ornamentate în tehnica împletirii cu curelușe din piele, viu colorate.

Costumul de iarnă (Fig. 10 a) are în componența sa, pe lîngă piesele ce se poartă la costumul de vară : mînecari, suman, cojoc, căciulă țuguiată și cioareci în locul izmenelor. Cojoacele lungi, pînă la pămînt, din 6—8 piei de oaie, aveau ca element ornamental o garnitură de blană de jur împrejurul marginilor. Căciula țuguiată se lucra de către cojocarii din zonă, după model tradițional și era neagră sau maron. Cioarecii, confecționați din suman alb, dat la piuă, au croiul identic cu al izmenelor. De celelalte veșminte de iarnă ne vom ocupa la capitolul despre piesele comune ale portului femeiesc și bărbătesc.

PORTUL LA STÎNĂ

Creșterea oilor, constituind una din ocupațiile de bază în zona montană a Trotușului, a prilejuit adaptarea și confecționarea unor piese de port specifice păstoritului, comune pentru zona subcarpatică. La costumul de lucru compus din cămașă, itari, pălărie sau căciulă, chimir, vestă sau pieptar și opinci ar mai fi de adăugat *gluga ciobănească*, *cojocul* și *plocada* (Fig. 11).

Gluga de pe valea Trotușului este asemănătoare cu cele întîlnite în Bucovina, Valea Bistriței, Valea Cașinului și subcarpații meridionali. Aceasta are următoarele părți componente : coiful la glugă, doi pui la coif, poale și frînghii. Este confecționată din postav alb, dat la piuă, special țesut pentru glugă. Ornamentele din țesătură se rezumă la o vrîstă neagră sau maron la poale și frînghiile care atîrnă în josul poalelor pentru scurgerea apei. Ornamentele cusute cu „sarad" alb, negru sau maron erau dispuse pe coif și pe părțile laterale, sub formă de cîr-

37 Informator Gabor Emeric, cojocar, n. 1917, Ghimeș.
38 Informator Sabău St. Gheorghe, cojocar, n. 1907, Ciugheș-Palanca.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

lige şi cruci, vechi semne apotropaice. Se purta în permanenţă de către ciobani servind la protecţia împotriva ploii şi a vîntului. Cînd era vreme bună se purta cu cureaua trecută pe după gît pe umărul stîng şi poala peste coif. Cînd se transporta mîncarea se purta în aceeaşi poziţie, numai că se băga poala glugii în coif, unde se punea „bolzul".

Pentru timpul răcoros se îmbrăca cojocul ciobănesc, lung pînă la pămînt ; cu acesta se învelea pe timp de noapte „la coşar".

Plocada, o ţesătură de interior, din lînă, dată la vîltoare, avea formă dreptunghiulară şi era folosită ca o pelerină, pe timpul rece precum şi ca învelitoare pe timp de noapte.

PIESE COMUNE DE PORT BĂRBĂTESC ŞI FEMEIESC

Din această categorie fac parte : cingători, mînecari, sumăieşe, batiste de mînă, opinci şi obiele. Tratarea lor într-un astfel de capitol ne dă posibilitatea să observăm o oarecare apropiere între portul femeilor şi al bărbaţilor, caracteristicile lor comune păstrîndu-se şi în cazul diferenţierilor pe sexe. Nu ne aflăm în faţa unei observaţii inedite cînd ne referim la aceste piese comune deoarece în vremurile îndepărtate ale comunei primitive diferenţierea portului pe sexe nu exista ; prezenţa acestor piese de port comune în epoca modernă o punem pe seama praxisului, a îndeplinirii aceloraşi funcţii utile pentru ambele sexe.

Cingătorile late de forma brîielor şi înguste cunoscute sub numele de bete şi bîrneţe sînt folosite atît de femei cît şi de bărbaţi. Brîie late de 20 cm. şi lungi pînă la 3 m., albe, roşii sau policrome se ţeseau în patru iţe, iar înfăşurarea lor conferea un caracter sculptural costumului femeiesc precum şi celui bărbătesc. Brîul (iov) se încingea pe sub catrinţă (ca să se aşeze catrinţa bine) şi se lega pe deasupra cu bete (bernet). La bărbaţi brîul se punea peste cămaşă şi peste el se încingea chimirul din piele, de la care nu lipsea cuţitul şi punga din piele. Bîrneţele de Ghimeş, fiind foarte înguste se diferenţiau de betele din zonă, fiind înguste şi colorate cu negru şi verde. Betele celelalte erau mai late, cu ornamente din „pui" şi „flori", policrome, culoarea predominantă fiind roşie. O diferenţiere cromatică se observă şi la brîiele de Ghimeş care aveau dominanta de verde şi erau ornamentate în carouri obţinute din firele de băteală şi urzeală, faţă de celelalte din zonă care erau albe sau roşii, lipsite de ornamente.

Ca piesă complimentară la bundiţă sau cheptar, uneori şi la vestă, ghimeşenii îşi puneau mînecari, răspîndit şi în jud. Harghita. Compus din două mîneci din postav şi legate cu două „hamuri" , acesta se purta pe timpul răcoros, fiind foarte practic, deoarece dădea o mobilitate mai mare mişcării mîinilor din umăr. (Fig. 8/2) şi (Fig. 13 b).

Pe timpul friguros se purta *sumanul* din postav ţesut din lînă natur, neagră sau „seină", dată la piuă şi ornamentat cu „sarad". Sumanul, cunoscut la Ghimeş-Palanca şi sub numele de „zaca", cu clin şi

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

guler drept este croit tradițional și aparține tipului moldovenesc (Fig. 14). Se încheia în față cu bunghi (gomb) și cheutori (fiurca) din „sarad". La cele mai recente, ca element de cochetărie, apare pe margine o garnitură de stofă în carouri roșii și albastre, iar la buzunare mătasea roșie și verde peste care se cuseau ornamentele din „sarad". Sumanele mai mici din zonă, mai cu seamă cele de la Ghimeș-Palanca, se numeau *sumăieșe*.

P. S. Radianu ne relata la sfîrșitul veacului trecut : „ceilalți români poartă *sucmanul*, haină veche moldovenească, foarte prezentabilă. Sucmanele lucrate pentru zile de sărbătoare sînt frumoase. Ele se fac în familii de către romînce din lînă de oaie"[39]. Într-adevăr existau în satele de pe valea Trotușului și meșteri sumănari care cuseau pentru tot satul sumane și le ornamentau cu „sarad".

Opincile au constituit încă de la daci încălțămintea de bază pentru populația autohtonă de pe teritoriul țării noastre. Pentru zona Trotușului sînt specifice opincile de tip carpatic, confecționate din piele de porc, vită sau cal. Acestea „se îngurzău" numai la partea din față, făcîndu-se cîte trei găuri, de o parte și de alta. Așa, lungă pînă la 3 m., se trecea prin toate găurile și se înfășura pe cioricași, cioareci sau izmene „cam di trii degiti". Opincile mai recente „să îngurzău" cu curea de jur împrejur, astfel că se modelau mult mai bine peste obielele din postav alb sau ciorapi.

Batista de mînă, o piesă auxiliară care însoțește costumul de ocazie, se purta prinsă de un colț la șold, sub chimir. Se folosea la ceremoniale de nuntă, împăturită în patru cînd se punea la ploscă ; cînd se aducea zestrea miresei se puneau cîte două la căpăstrul fiecărui cal.

La Lăloaia — Comănești, precum și în satele învecinate, era obiceiul ca la nuntă sătenii să se amuze de un joc practicat de către flăcăii satului. În bradul din mijlocul ogrăzii unde avea loc nunta, la prima creangă, se punea o batistă cu bani legați la unul din capete. Flăcăii, avînd „ghiare de butuci" legate la partea inferioară a încălțămintei, se luau la întrecere pentru a se desemna cel mai iscusit dintre ei la cățăratul în brad. Cel care ajungea la năframă o cîștiga împreună cu bani cu tot[40].

Batista de mînă avea formă pătrată, cu tighel pe margine și era confecționată din pînză de casă, țesută în două ițe. Era brodată de mînă, în tehnica cusăturii la un fir sau în cruce, cu motive ornamentale geometrice și fitomorfe, dispuse de regulă la cele patru colțuri, într-o simetrie perfectă. Se cusea cu lînă sau arnici și motivele ornamentale erau presărate cu fluturi metalici și mărgele. O astfel de batistă, datată cu anul 1908, din Camenca—Brusturoasa, reprezintă unul din cele mai reușite exemplare întîlnite pînă acum în zonă (Fig. 15).

39 P. S. Radianu, *op. cit.*, p. 212.
40 Informator Budacă St. Neculai, n. 1900, Leorda-Comănești.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

În evoluția portului popular de pe valea Trotușului s-au putut remarca cîteva momente semnificative pentru acest gen al creației populare, momente care au ajuns la o înaltă evoluție la începutul secolului nostru. Lipsa materialului faptic precum și a gravurilor de epocă pentru secolele trecute nu ne-a dat posibilitatea să reconstituim costumul plăieșilor de la graniță.

Unul din momentele semnficative care se referă la preocupările estetice ale costumului de sărbătoare a fost acela cînd trotușencele au asimilat materialele auxiliare (fluturi metalici, fir, mărgele) pentru a da o strălucire deosebită iilor și catrințelor, fapt semnalat și de Nicolae Iorga.

În portul moldovenesc de pe valea Trotușului nu lipsesc influențele din Ardeal cu care populațiile de aici au venit într-un permanent contact.

Se remarcă în clasificarea portului că croiul s-a păstrat ca element de bază, îndeosebi la piesele principale de port, la care găsim analogii în vechiul port al dacilor.

În zilele de sărbătoare și de tîrg am avut ocazia să întîlnesc bătrîni credincioși vechiului port popular. Octogenarul Tunaru C. Ion din Camenca-Brusturoasa ne-a relatat că nu se va despărți de portul său nici la moarte pentru că va lăsa „cu limbă de clopot" să fie înmormîntat în costum popular. De altfel, foarte mulți bătrîni și bătrîne ne-au mărturisit că nu ne pot oferi costumele lor de sărbătoare întrucît le păstrează „de îngropăciune".

Păstrători de datini și obiceiuri, trotușenii au ținut la loc de cinste costumul lor popular. Portul lor moldovenesc exprimă continuitate și conviețuire necontenită pe aceste plaiuri carpatine.

GLOSAR

bolz — mămăligă cu brînză
conchi = conci la piptănătura capului
cipcă — dantelă cumpărată din comerț
cîrligaș mic = croșetă folosită de țărănci pentru dantelă
cacadîr — măcieș, zgorghin = trandafir sălbatic
cioricaș = colțuni — încălțăminte femeiască cu talpă de opincă și căpute din postav alb.
coșar = adăpost temporar unde se țin oile noaptea la stînă.
fanaca = fund sau dos la catrință.
fiurca = cheutori
flintic — clin la iței
fodori = volane la terminarea mînecii cămășii
ghiare de butuci — ghiare de metal care se aplică pe talpă, folosite la mersul pe butuci și pe ghiață
gomb = bunghi — nasture
hamuri = benzi de postav ce legau mînecarii
him — flori peste cot
horos = lînă fină din Ardeal

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

horbotă — dantelă de casă
iov = brîu
înălghesc — înălbesc pînza
a îngurzi = a încreți opincile
încheietorică — cusătură folosită la ansamblarea părților cămășii
jumătăți = încălțăminte femeiască cu carîmbi mici
lînă cană — lînă vopsită în negru, cănită
prim = garnitură din blană de oaie neagră sau brumărie la bundițe și cojoace
sarad — șnur împletit din lînă cu care se ornamentau sumanele
sediș = strînsoare încrețită sub cot la cămășile femeiești
seină — culoare naturală grie a lînii
sucmane = sumane
sumăieș — suman mic
tasle = volane la cămăși femeiești
tenerif — tehnică folosită la broderia artistică
zaoa = suman

Résumé

L'auteur nous présente l'évolution du costume populaire qui se trouve dans la zone ethnographique de Trotuș de montagne. Les habitans de cette zone ont gardé une vestimentation sobre qui convient au climat dur et au relief montaguent rigide. L'élevage et le travail dans la forêt ont déterminé, l'adaptation de quelques pices des costumes au spécifique économique de la vallée de Trotuș.

Employant la méthode de l'investigation sur le terrain, de l'observation directe et de L'analyse des photographies du siècle passé on a pu conclusе que le costume populaire s'intègre dans une unité morphologique du costume moldave, ayant le spécifique local de la zone montagneuse de contact entre la Moldavie et la Transylvanie.

L'habitation permanente dans ces régions depuis dès temps imémoriant a déterminé la conservation et la perpétuité du costume ancien qui présente des analogies avec le costume des dacs.

On analyse les costumes féminis et les modalités d'ornamentation de la tête, les pièces spécifique au costume féminin constituent de véritables valeurs d'art populaire. La technique et les procédés de réalisation de l'ornament, la chromatique qui se base sur la teinture à l'aide des jus de plants et d'arbres qui confèrent au costume féminin une note d'élégance et d'authenticité. On décrit les costumes d'été, d'hiver, de mariée et d'enterrement. Les costumes masculins se caractérisent par la sobriété, étant moins ornementés. On présente les costumes d'été, d'hiver et le costume à la bergerie.

Les pièces communes masculins et féminines : ceintures bures, sandales paysannes et mouchoires sont traités séparément. Les habitants de la zone de Trotuș ont gardé en honneur le costume populaire qui à côté des costumes et usages exprime la continuité et la cohabitation ininterrompue dans ces régions.

LES ILLUSTRATIONS

Fig. 1. — Costume féminin. Ghimeș — Bacău.
Fig. 2. — La coup de la chemise féminine de type carpathique. La vallée de Trotuș.
Fig. 3 a. — Ceintures b. chemise à èpui „cusuți pe dos". Vallée de Trotuș.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Fig. 4 a. — Jupe paysanne b. Chemise en „tăblii". Vallée de Trotuş.
Fig. 5 a. — Costume avec „bondiţă" et veste sens manches de 1929. b. Jeunes filles en costume populaire de 1924. Brusturoasa — Bacău.
Fig. 6 a. — Touloupe b. „Bondiţă". Vallé de Trotuş.
Fig. 7. — La coupe de la chemise masculine avec : 1. „fustanelă". 2. avec „clini". Vallée de Trotuş.
Fig. 8. — La coupe des pantalons. 2. La coupe des manches. Vallée de Trotuş.
Fig. 9 a. — „Cheptar" de Palanca — Bacău. b. „Cheptar" de Ghimeş — Bacău.
Fig. 10 a. — Costume masculin d'hiver. Palanca — Bacău.
Fig. 11 a. — Berger de la bergerie Ciudamir — Brusturoasa.
b. „Băciţă" et berger de la bergerie Ciobănuş — Asău.
Fig. 12. — Le costume du capuchon breger. Brusturoasa — Bacău.
Fig. 13 a. — Les costumes populaires de 1932 Răchitiş — Ghimeş.
b. Habitant de Ghimeş avec „mînecari".
Fig. 14. — La coupe du manteau paysan. Ghimeş — Palanca, Bacău.
Fig. 15. — Mouchoir. La vallée de Trotuş.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Fig. 1. — Costum femeiesc Ghimeş — Bacău.

http://www.cimec.ro/ http://cmiabc.ro

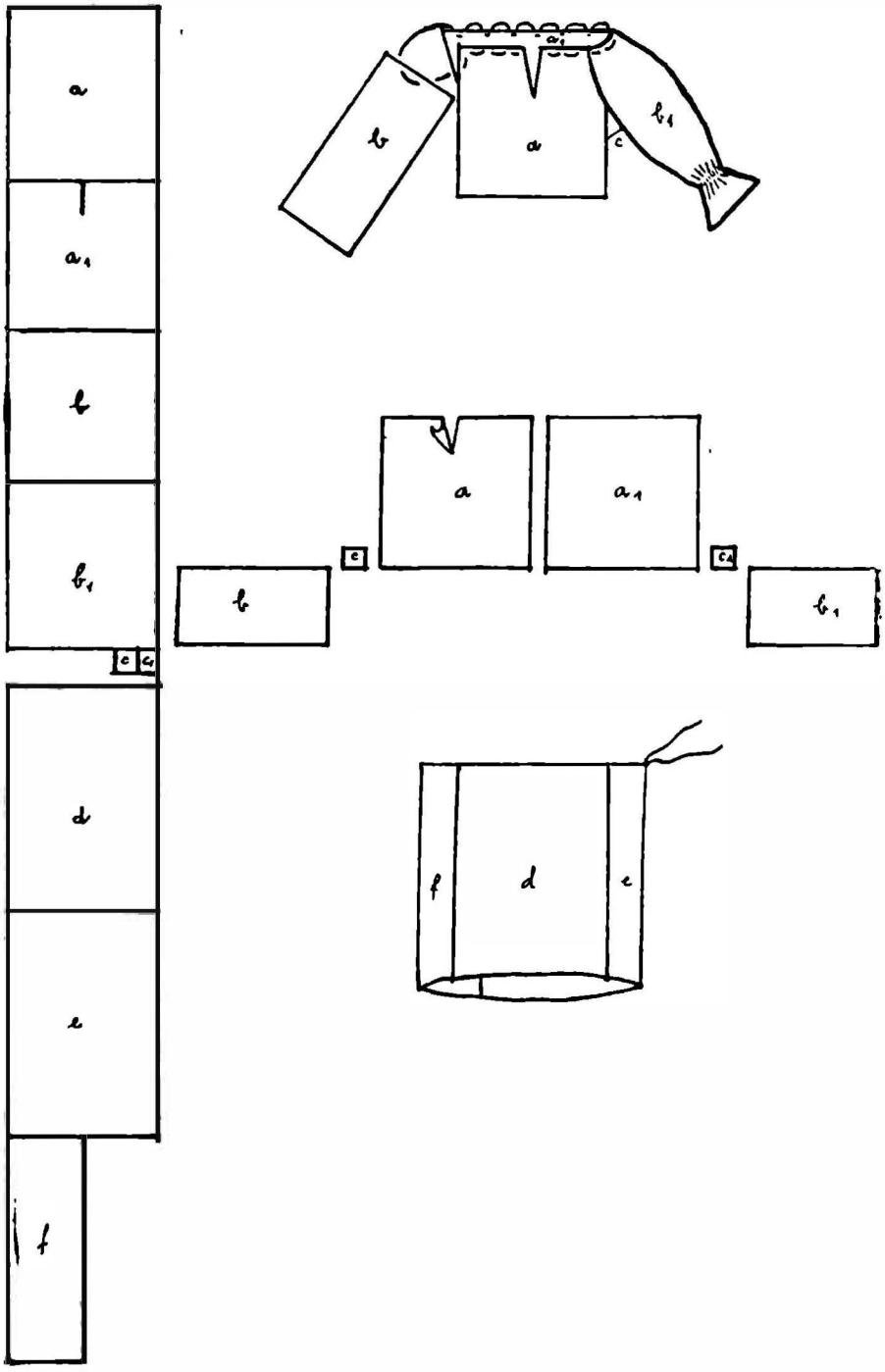

Fig. 2. — Croiul la cămaşa femeiască de tip carpatic. Valea Trotuşului.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

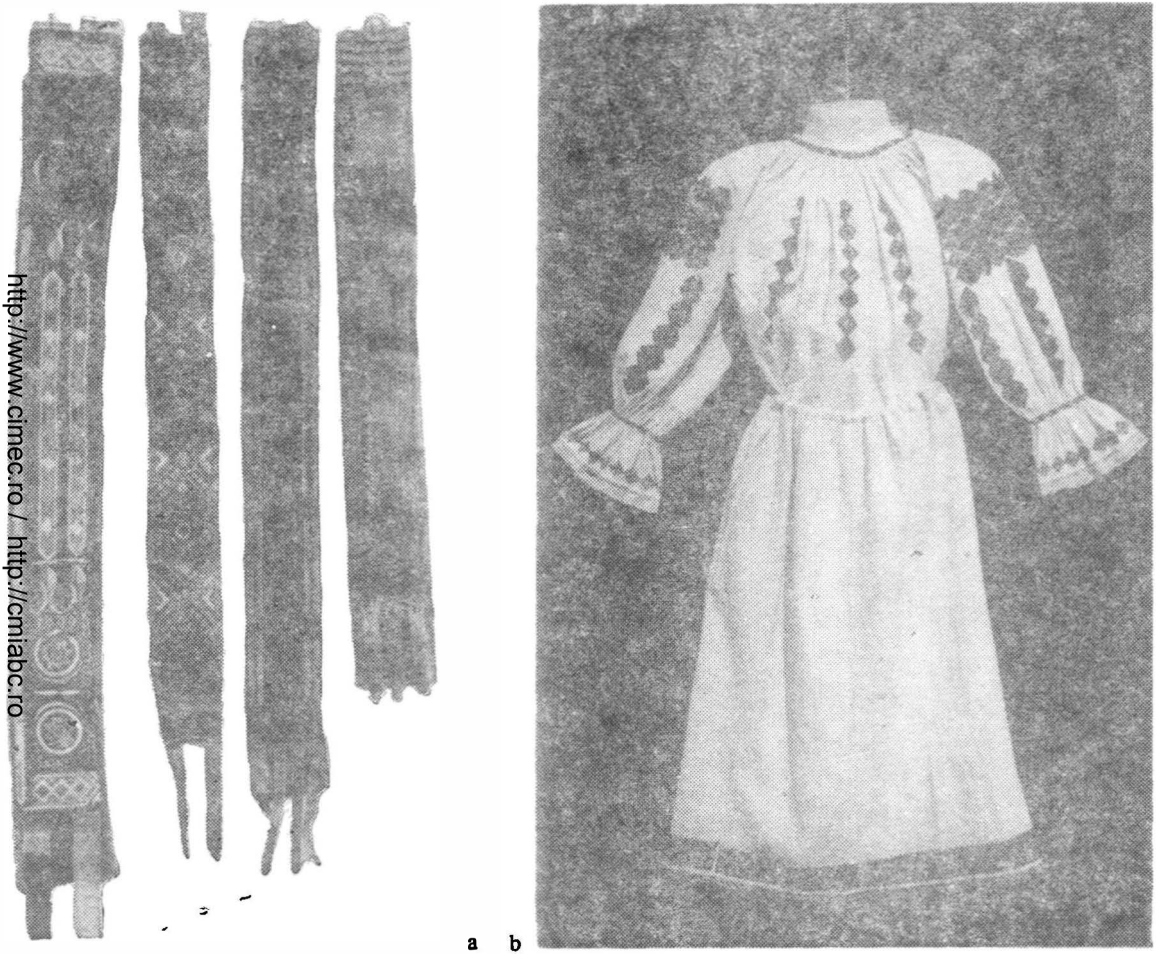

a b

Fig. 3. — a. Chimire. b. cămaşă cu „pui cusuţi pe dos". Valea Trotuşului.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

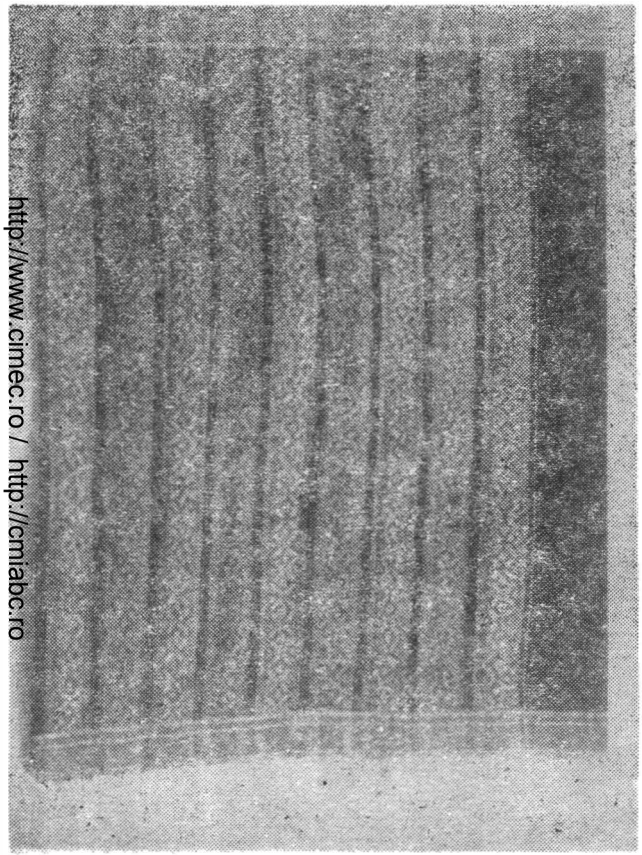

a b

Fig. 4. — a. Catrinţă. b. cămaşă „în tăblii". Valea Trotuşului.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

a b

Fig. 5. — a. Port cu bundiță și cheptar din anul 1929.
b. fete în port popular din anul 1924. Brusturoasa — Bacău.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

a

b

Fig. 6 — a, Cojocel; b, Bondiță. Valea Trotușului.

http://www.cimec.ro/ http://cimec.ro

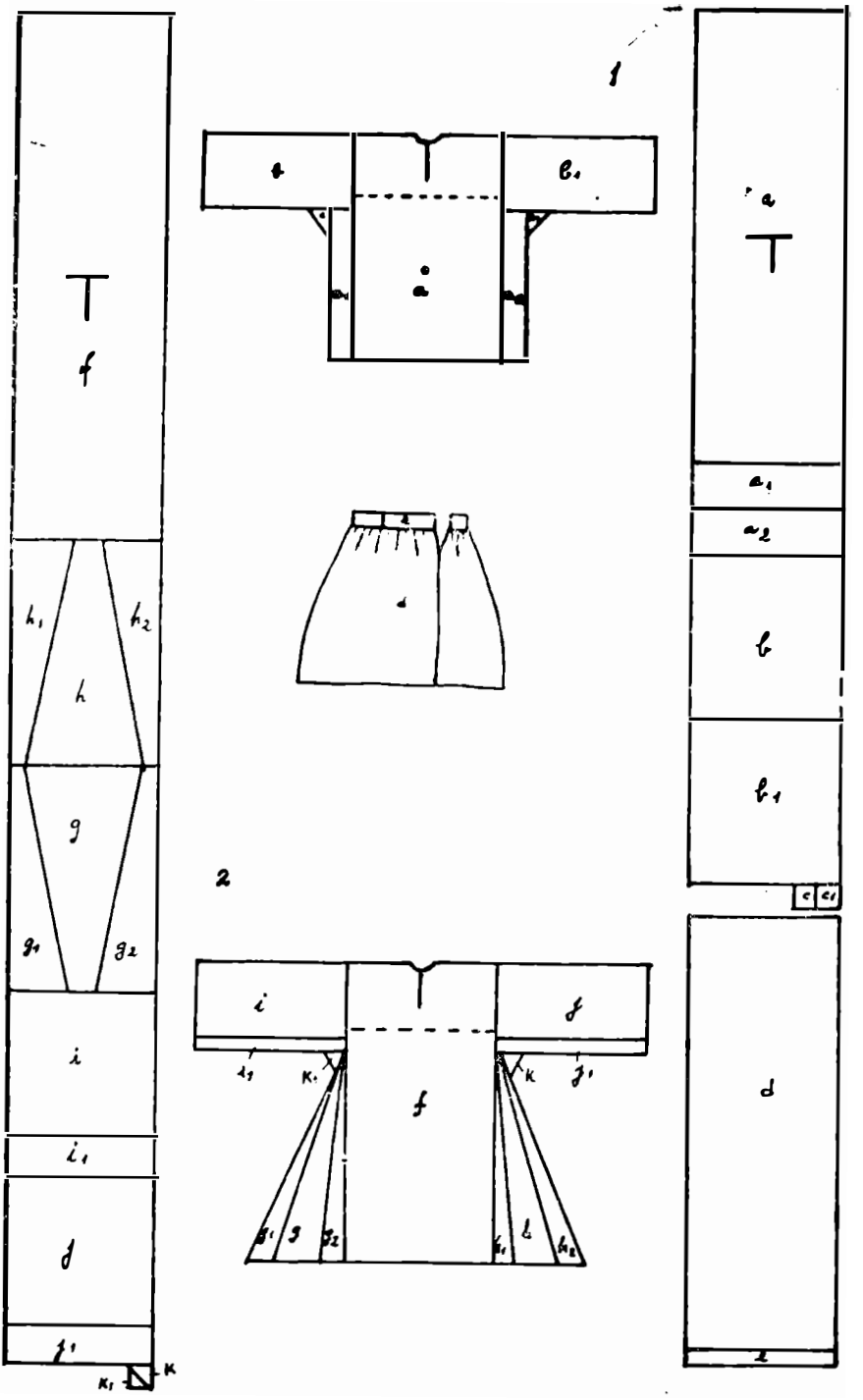

Fig. 7. — Croiul la cămașa bărbătească. 1. „cu fustanelă". 2. „cu clin". Valea Trotușului.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

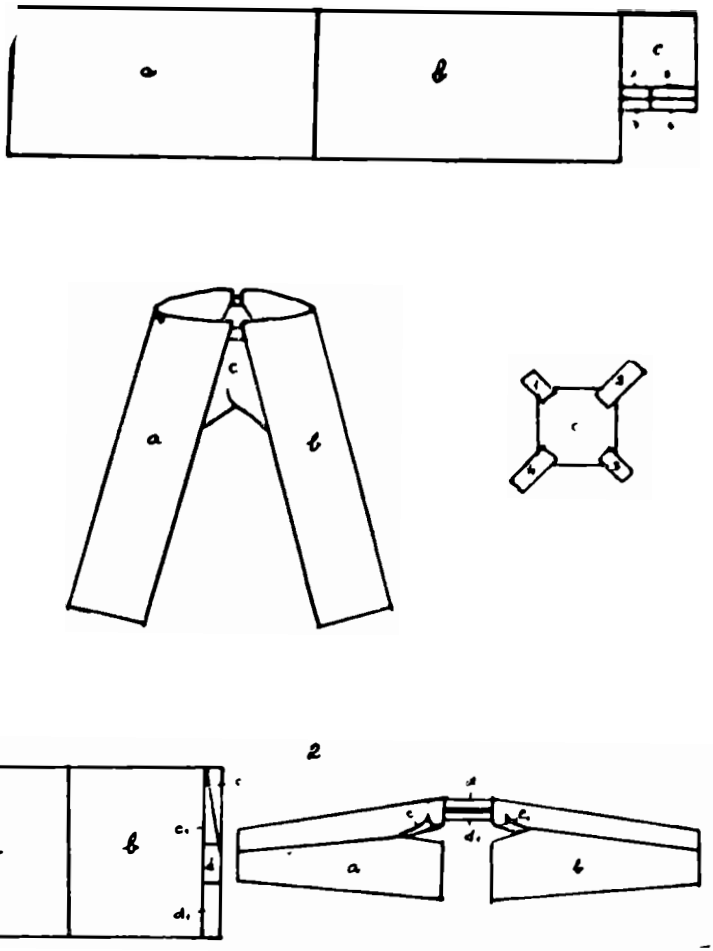

Fig. 8. — 1. Croiul la iţari. 2. Croiul la mînecari. Valea Trotuşului.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

http://www.cimec.ro/ http://cmiabc.ro

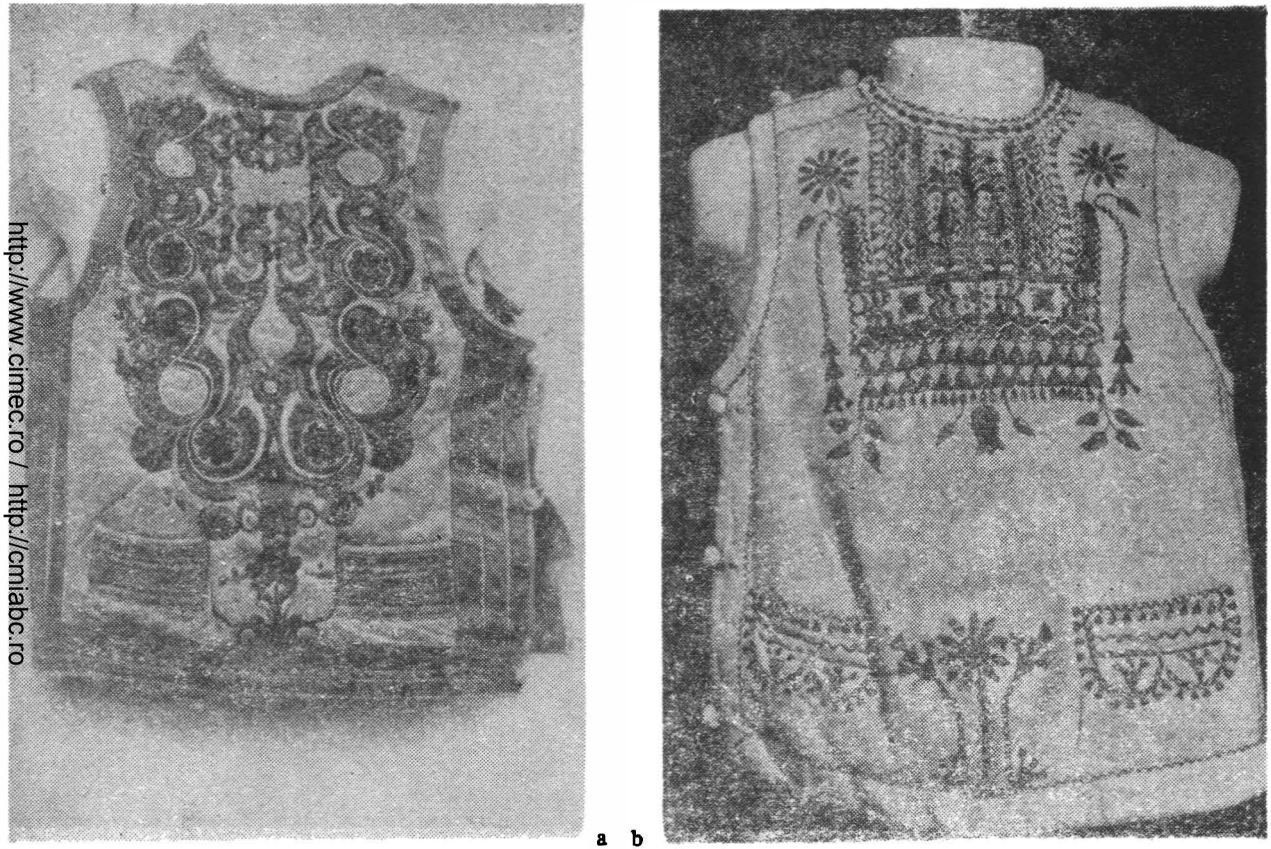

a b

Fig. 9. — a. Cheptar de Palanca-Bacău. b. Cheptar de Ghimeș-Bacău.

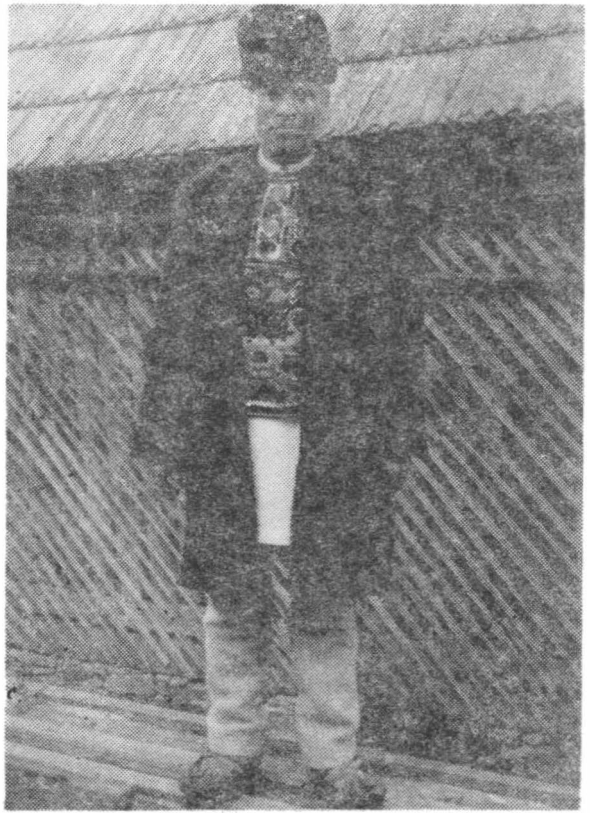

a b

Fig. 10. — a. Costum bărbătesc de iarnă. Palanca-Bacău. b. Port popular actual. Comănești — Bacău.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

a

b

Fig. 11. — a. Băciță și cioban de pe Ciobănuș — Asău.
b. Ciobani de la stâna de pe Cuntu din Bucșoasa.

http://www.dacia.ro http://dacia.ro

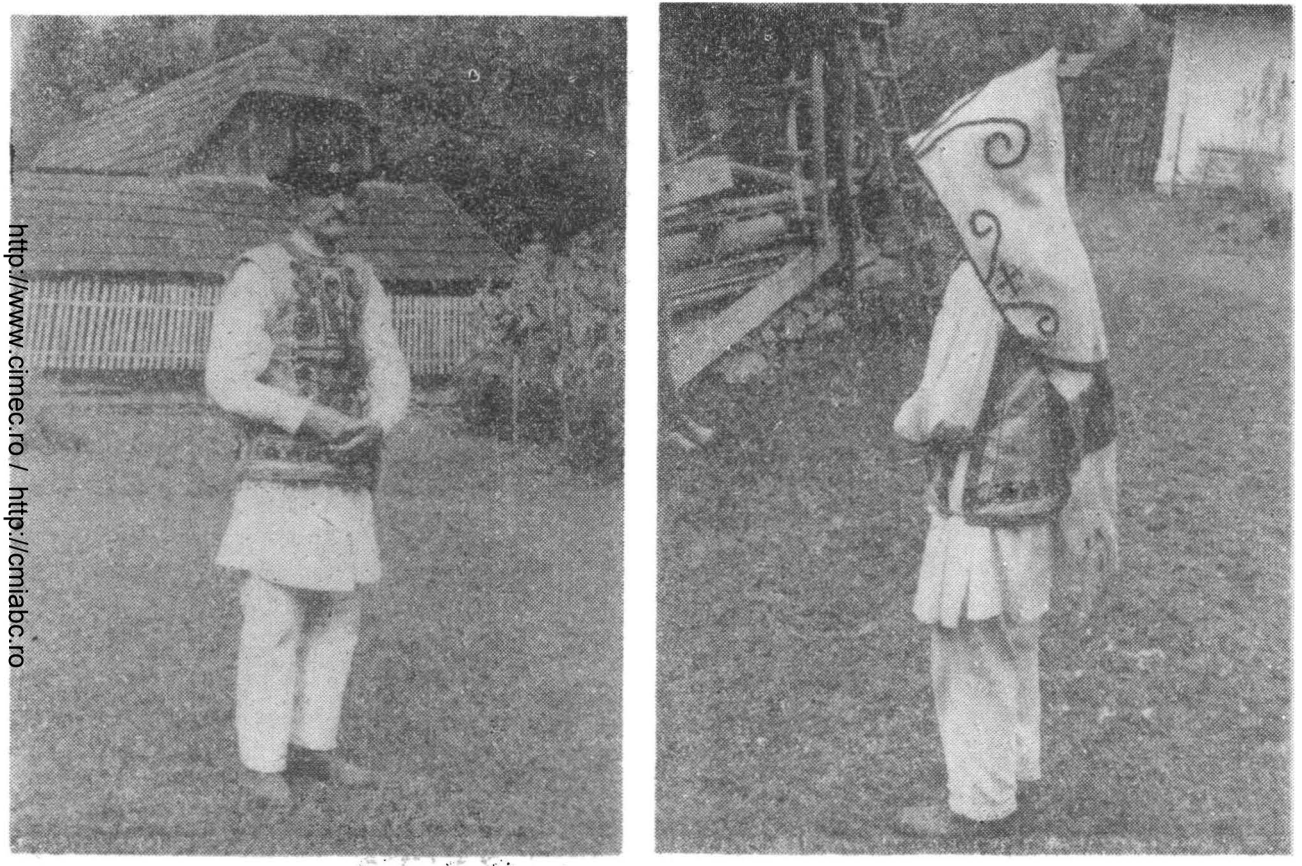

Fig. 12. — Portul glugii ciobăneşti. Brusturoasa — Bacău.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

a

b

Fig. 13. — a. Port popular din anul 1932. Răchitiș — Ghimeș.
b. Ghimeșan cu „mînecari".

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

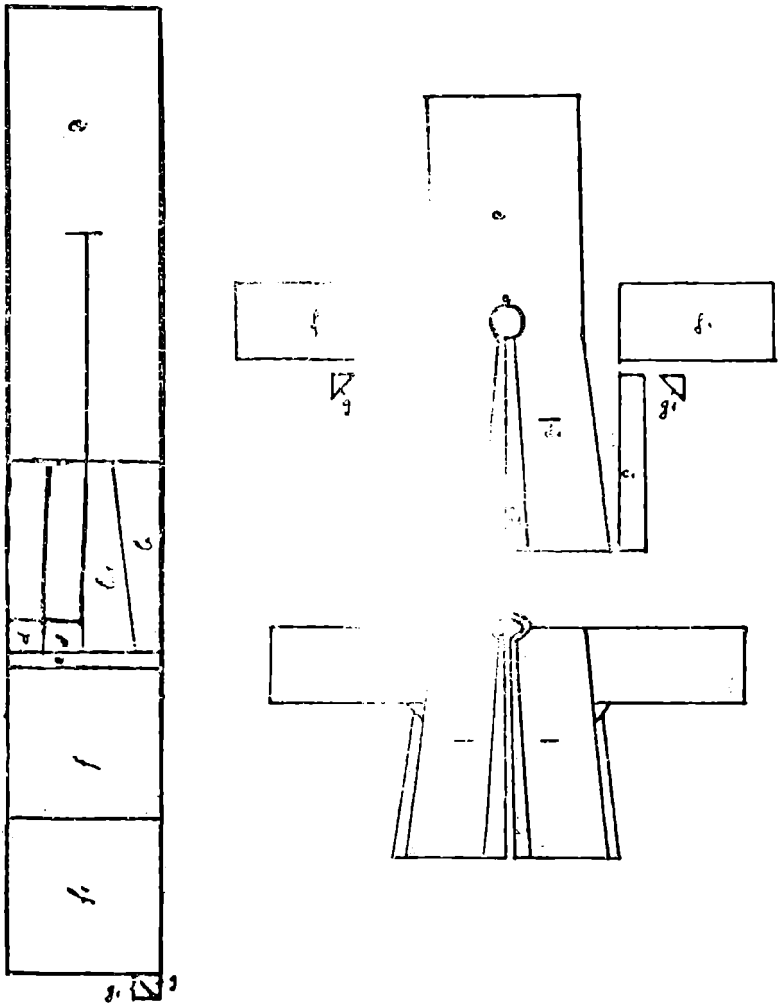

Fig. 111. — Croiul la sumarii Glimes. — Palanca.

http://www.cimec.ro - http://cmiabc.ro

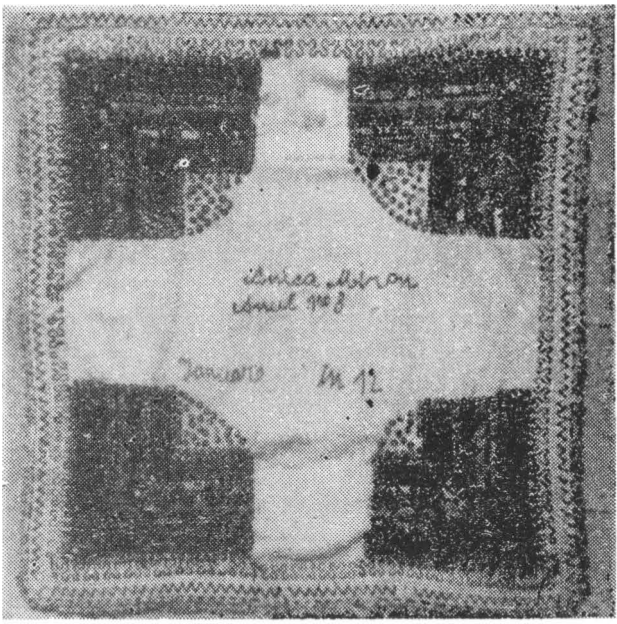

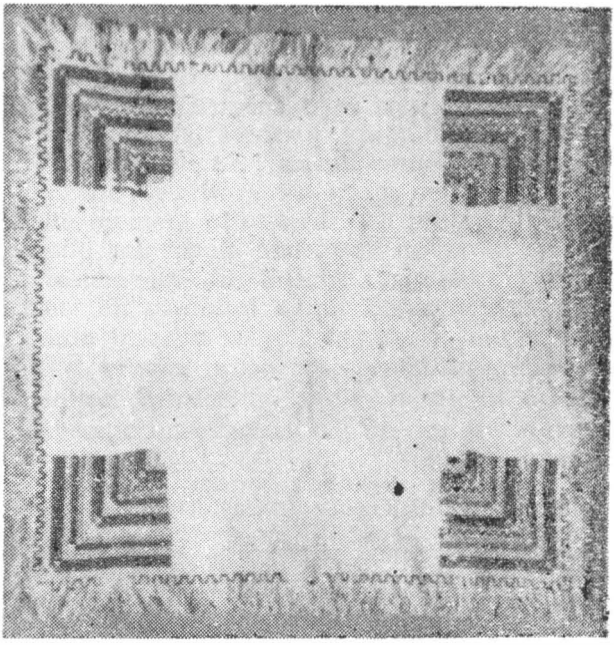

Fig. 5. Patrimoniu. Fotografie a Templului.

http://www.cimec.ro/ http://www.cimec.ro

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

O SCOARȚĂ MOLDOVENEASCĂ DE LA 1843

FEODOSIA ROTARU

Cu ocazia verificării declarațiilor primite la începutul anului 1977 de la instituțiile de cult de pe raza județului, am constatat prezența în inventarul bisericii Sf. Împărați C-tin și Elena din Bacău a unei scoarțe de 3 x 1,20 m. „Țesătură veche din lînă, pe fond negru, marginea rozie, cu flori stilizate, în chip de copăcei. Într-un colț are țesut anul cînd a fost lucrată, 1843, adică anul cînd s-a construit biserica. Bănuim a fi o danie a ctitorilor. Starea obiectului — mediocră“ [1].

Monumentul unde a fost găsită scoarța a fost construit de arhitectul Iosif Gavril în perioada 1843—1845 după planurile executate în decembrie 1842 de arhitectul italian Borleti [2].

Pisania pomenește 28 de persoane, dintre care cei doi ctitori principali — postelnicul Enache Crupenski, cel care a finanțat în cea mai mare parte ridicarea edificiului și serdarul Antonie Bârzul, cel care a supravegheat lucrările de construcție [3]. Restul persoanelor pomenite în pisanie sînt în majoritate rude ale ctitorilor amintiți mai sus [4].

Credem că din moment ce ctitorii s-au preocupat de asigurarea unui venit acestei parohii prin dania unei părți de moșie în comuna Helegiu [5], consfințită prin testamentul lui Enache Crupenski, jurizat și publicat la 1843 („Partea mea din pămîntul numit Bărcaciu, peste Șașa, către Brătila... o las la sfînta biserică ce se zidește din nou în Tîrgul Bacăului... pentru cheltuieli [6]“), ei s-au preocupat cu atît mai mult de înzestrarea ei cu inventarul necesar. Întrucît cu toate investigațiile întreprinse nu am putut avea la dispoziție un eventual act de donație în care să fie cuprins

1 *Declarația bisericii Sfinții Împărați Constantin și Elena*, str. Grivița Roșie nr. 1 Bacău (preot paroh Eusebiu Bejan), cap. III, lit. c, nr. 198 — nr. înregistrare OPCN Bacău 106/5.

2 Al. Apostol, *Istoricul bisericii parohiale Sfinții Împărați Constantin și Elena din orașul Bacău*, București, 1925, p. 26—27 și *Anuarul Eparhiei Romanului*, 1936, p. 123.

3 C-tin Radu, Bacăul de la 1850—1900, Bacău, 1906, p. 69.

4 Al. Apostol, *op. cit.*, p. 46.

5 *Ibidem*, p. 53.

6 *Testamentul lui Enache Krupenski*, în *Foaie sătească*, 1843, nr. 5—6, p. 19.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

şi subiectul prezentei comunicări, presupunem doar că el a fost dăruit de unul din ctitori.

Scoarţa este ţesută la război, în două iţe, în tehnica chilim. Lucrul se făcea prin alesul cu mîna a firelor întrepătrunse, tonurile fiind doar alăturate, neurmărindu-se degradeuri ca în tehnica goblenului cu care se aseamănă [7]. Urzeala este din două fire răsucite — unul de lînă şi unul de cînepă, scoarţa ieşind oarecum din tiparele consacrate pînă la sfîrşitul secolului al XIX-lea, potrivit cărora şi urzeala şi băteala erau din lînă [8]. În mod firesc băteala este din lînă.

Ornamental ea se încadrează tipului moldovenesc, mai precis, celui cunoscut sub denumirea de „scoarţă de Cotnar" [9]. Compoziţional este vorba de o scoarţă cu chenar pe patru laturi [10]. Chenarul are o lăţime de 22 cm pe lungime şi de 17 cm pe lăţime. Fondul de culoare roşie al chenarului este despărţit în două părţi egale de o vrîstă de culoare neagră. Vrîstele se unesc la colţuri formînd un dreptunghi. De o parte şi de alta a acestor vrîste se găsesc frunze stilizate, conturate pe două laturi în zigzag, cu lînă neagră. Motivul figurat este cel al vrejului, realizat cu aceleaşi nuanţe coloristice pe care le întîlnim şi la registrul ornamental central-alb, galben, verde, maro, roşu, negru.

Ornamentele din centrul scoarţei, dispuse transversal, pe toată suprafaţa, prezintă unul din cele mai caracteristice şi des figurate motive ale artei populare româneşti şi universale, pomul vieţii [11]. (Fig. 1). Acesta este o reprezentare a unui străvechi mit al umanităţii, întruchipînd visul irealizabil al tinereţii fără bătrîneţe şi al vieţii fără de moarte [12]. Încercările bisericii creştine de a şterge din memoria colectivităţii urmele unui străvechi cult dendrolatric nu au izbutit, ba mai mult aceasta s-a păstrat stînd alături în manifestările religioase legate de ciclul vieţii. În cazul nostru este vorba de pomul vieţii figurat în zece ipostaze identice ca desen dar diferite cromatic. Repetiţia unui motiv ornamental, precum şi periodicitatea sub aspect cromatic, sînt aspecte fundamentale ale artei noastre populare, evidenţiate şi cu această ocazie. Pomul vieţii, figurat pe această scoarţă se prezintă sub forma unui copac încărcat cu frunze, cu ramurile îndreptate spre cer. Prezentarea rădăcinilor nu apare. Credem că sub acest aspect al modului de reprezentare a pomului vieţii nu putem apropia scoarţa de tiparele elenistic sau iranian răspîndite şi la noi, ci de

7 Marcela Focşa, *Scoarţe româneşti*, Bucureşti, 1970, p. 21.
8 *Ibidem*, p. 191.
9 *Ibidem*, p. 194.
10 *Ibidem*, p. 192, Emilia Pavel, *Colecţia de scoarţe a muzeului etnografic al Moldovei Iaşi*, în *Revista muzeelor şi monumentelor*, nr. 3/1975, p. 24 şi Paul Petrescu şi Paul H. Stahl, *Tapis Roumains, Ed. Meridiane*, Bucureşti, 1966, p. 32—33.
11 Romulus Vulcănescu, *Coloana cerului*, Ed. Acad. R.S.R., Bucureşti, 1972, Paul Petrescu, *Motive decorative celebre*, *Ed. Meridiane*, Bucureşti, 1971, p. 39—65 şi Paul Petrescu şi Paul H. Stahl, *Tapis Roumains, Ed. Meridiane*, Bucureşti, 1966, p. 33.
12 Paul Petrescu, *Motive decorative celebre*, *Ed. Meridiane*, Bucureşti, 1971. p. 39.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

un tipar mai vechi, local, tiparul traco-dacic, în care nu mai persistă figurarea rădăcinilor [13]. Am făcut această analogie, deși copacul figurat nu este bradul.

Fiecare pom are șase perechi de crengi, fiecare cu cîte trei frunze de formă triunghiulară, cu mențiunea că latura dinspre exterior este în zigzag, fapt impus de tehnica în care este țesută scoarța.

Ramurile nu sînt drepte, ci sînt formate din șase pătrate mici, manieră de reprezentare impusă tot de tehnica de lucru. În vîrful pomilor se află cîte patru frunze. Se observă ușor faptul că tulpina, crengile și frunza din mijloc sînt realizate cu aceeași culoare și că există o ritmicitate a dispunerii cromatice, în sensul că se repetă de două ori următoarea ordine : roșu, alb, galben, verde, alb. Este cazul să atragem atenția asupra asemănării care există între modul de reprezentare și realizare al motivelor de pe chenar și al celor de pe fondul propriu-zis al scoarței, legătură existînd și între cele două motive, ambele de natură fitomorfă.

Fără a încerca să cădem într-o interpretare mistică, înclinăm să credem că putem lega prezența motivului pomul vieții pe o scoarță predestinată a fi obiect de cult și de ideea că biserica era aceea care oficia principalele manifestări legate de ciclul vieții.

Scoarța este țesută cu lînă, vopsită în culori vegetale, după niște rețete vechi, transmise din generație în generație, păstrate pînă la noi [14] și folosite intens de meșterii populari pînă la începutul secolului al XX-lea. Fondul principal al scoarței este din lînă neagră, iar chenarul este din lînă roșie. Ornamentele sînt executate cu lînă vopsită în nuanțe de alb, galben, verde, roșu, maro, mov.

În partea stîngă, la o distanță de doi centimetri de chenar, cu lînă mov, se află înscris anul în care a fost confecționată scoarța — 1843 — iar la celălalt capăt este amplasată o inscripție (Fig. 2). Scoarța ni s-a părut valoroasă tocmai datorită prezenței acestor două date și cu atît mai mult cu cît în literatura consultată nu am întîlnit o scoarță mai veche datată în țesătură și aflată eventual într-o colecție muzeală.

Amintim din nou că anul 1843 în care a fost țesută scoarța coincide cu cel în care au început lucrările de construire a monumentului unde am depistat-o. Inscripția, este tot o dată calendaristică — „pi mai", deci „pe mai", pronunțat într-un curat dialect moldovenesc. Posibil ca luna mai să fie data de început sau de sfîrșit a scoarței, însă noi considerăm că prezența ei trebuie legată mai curînd de hramul bisericii — Constantin și Elena — sărbătoare religioasă plasată în a 21-a zi din luna mai a fiecărui an. Iată de ce credem că a fost dăruită bisericii la hramul din 1843.

13 *Ibidem*, p. 48.

14 Artur Gorovei, *Meșteșugul văpsitului cu buruieni*, București, *Cartea Românească* și Th. Pamfilie și M. Lupescu, *Cromatica poporului român*, București, 1914 și Tancred Bănățeanu, *Arta populară bucovineană, Centrul de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă a județului Suceava*, 1975, p. 116.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

În privința centrului unde a fost confecționată nu ne putem pronunța cu certitudine dar credem că ea a fost confecționată la comanda unuia din ctitori la unul din atelierele mînăstirești aflate atunci pe teritoriul județului Neamț (Mînăstirea Văratec sau Agapia). La această concluzie ajungem analizînd maniera de execuție, finețea îmbinării nuanțelor cromatice, precum și prezența celor două inscripții (anul în cifre arabe, luna cu litere chirilice), scrisul nefiind la acea dată la îndemîna oricui. În cazul în care scoarța a fost executată într-un atelier mănăstiresc din zona Neamț, ea putea fi comandată și de Antonie Bîrzu, originar din Piatra Neamț [15] și de Enache Crupenski, care a slujit un timp în acest ținut.

În privința stării de conservare, remarcăm păstrarea ei în general într-o stare bună, cu mici excepții datorate faptului că mai bine de 130 de ani (de la terminarea monumentului unde am depistat-o și pînă la apariția legii privind ocrotirea patrimoniului cultural național), a acoperit dușumeaua altarului, fapt pentru care nu s-a putut păstra nealterată. Marginea chenarului este ușor degradată ca și țesătura din jurul cîtorva tulpini de pomi, iar în dreptul celui de al patrulea pom (de la dreapta la stînga), degradarea a afectat o importantă porțiune de țesătură. Avînd în vedere valoarea documentară și artistică a acestei scoarțe am propus-o spre a fi restaurată.

UN TAPIS MOLDAVE DE 1843

Résumé

L'auteur présente un tapis moldave datant du milieu du XIX-e siècle.

L'article présente une apré l'autre, les conditions de la découverte, le lieu et la provenance du tapis. Celui ci appartient au type à encadrement richement ornementé, ayant pour decoration du champ des motifs végétaux stylisés (L'arbre de la vie).

En raison de sa technique de tissage, qui est celle du kilim ainsi que de sa teinte, réalisée à l'aide des teintures végétales, le tapis présente un intérêt particulier, autant du point de vue artistique que documentaire.

LA LISTE DES FIGURES

Fig. 1. — Tapis de Moldavie datée 1843
Fig. 2. — Détail, tapis de Moldavie.

15 Al Apostol, *op. cit.*, p. 46, nota 2.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

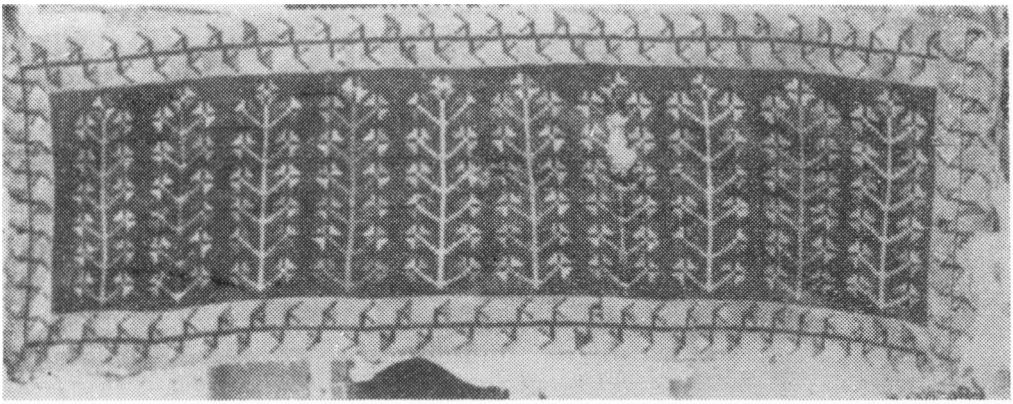

Fig. 1. — Scoarță moldovenească de la 1843.

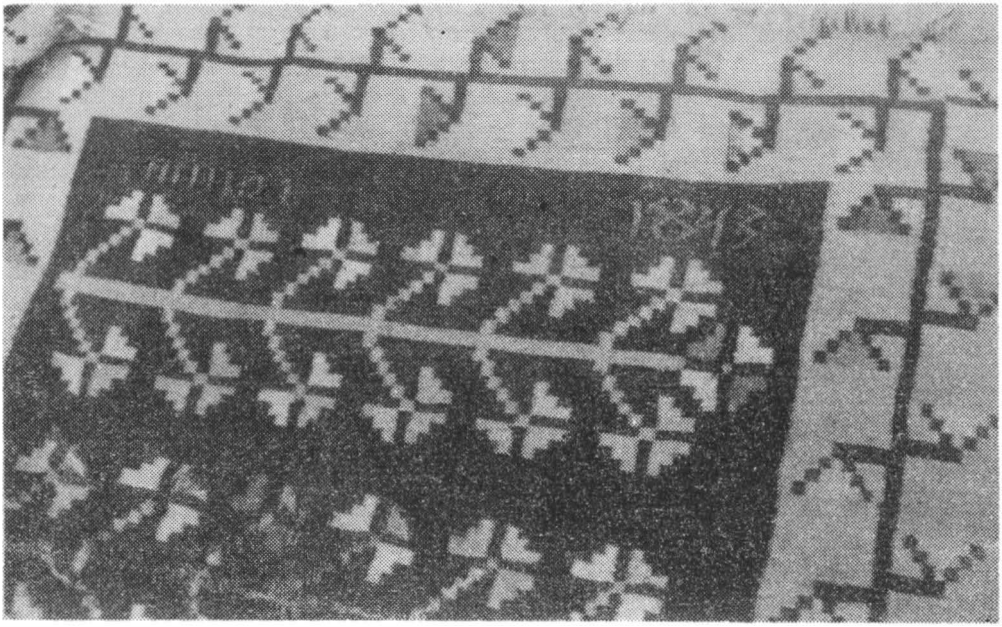

Fig. 2. — Detaliu. Scoarță moldovenească.

http://www.cimec.ro/ http://cimec.ro

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

ACTIVITATEA LITERARĂ A LUI D. D. PĂTRĂȘCANU

MIRCEA DINUTZ

I. *Riscuri previzibile*

Cine încearcă să repună în discuție un autor important, dar nu mare, ale cărui valențe literare și sociale au fost deja considerate, locul lui în istoria literaturii fiind cu precizie evaluat, își asumă un anumit gen de dificultăți. Handicapul e real, mai ales că, lăsînd la o parte marea popularitate pe care a avut-o în timpul vieții, critica și istoria literaturii s-au situat, cu puține excepții, pe o poziție judicioasă.

O schimbare a unghiului de vedere se cere în mod imperios argumentată, ca venind din substanța și semnificația operei, dar mai probabil se pot face considerații, observații de nuanță, de interpretare atentă, opera acestuia suscitînd încă interes.

D. D. Pătrășcanu este un autor despre care s-au spus — în genere — lucrurile esențiale. Au vorbit despre el: G. Ibrăileanu, H. Sanielevici, Eugen Lovinescu, Mihail Ralea, George Călinescu, Pompiliu Constantinescu, Tudor Vianu, „breviter dictu", toată elita criticii și istoriei literare românești din epoca interbelică.

Aproape firesc a urmat o perioadă de tăcere, de ignorare, venită mai degrabă dintr-o conjunctură nefavorabilă decît din rea-credință.

Cîteva ediții bune între care se distinge cea a Vioricăi Farcașiu[1] au readus pe autor în atenția publicului și a specialiștilor. Intervențiile de dată recentă au stabilit cu competență filiațiile, compoziția umorului, calitățile de scriitor, corijînd unele erori sau exagerări anterioare. Astfel, studiul lui Valentin Tașcu[2] este o cercetare la obiect, sintetizînd aprecierile, dar și obiecțiile principale.

Ne propunem, așadar, să reluăm datele problemei și să-l explicăm pe D. D. Pătrășcanu, inevitabil, avînd în vedere contextul socio-cultural

1 D. D. Pătrășcanu *„Opere alese"* vol. I, II, ediție îngrijită, note, prefață de Viorica Farcașiu, Editura Junimea, Iași 1971 și 1972.

2 Valentin Tașcu — *„Un umorist blajin"* în vol. *„Incidențe"*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1975, p. 164—180.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

al epocii, cît şi prin prisma cristalizărilor valorice. Vom reconsidera acolo, unde nu ne satisfac ipotezele anterioare şi vom nuanţa de cîte ori detaliile operei ne vor reţine atenţia. Asumîndu-ne, bineînţeles, riscurile.

II. *Omul Pătrăşcanu. Schiţă biografică*

Dacă scriitorul D. D. Pătrăşcanu nu poate fi astăzi conceput în afara cercului de la „Viaţa Românească", al cărui membru de bază a fost mulţi ani, omul nu poate fi înţeles în afara spaţiului moldovenesc, căruia i-a aparţinut prin temperament şi aspiraţii.

Despre om ne-au rămas confesiuni deghizate sumar, schiţe fugare alcătuite de Ionel Teodoreanu sau Mihail Sevastos, suficiente însă pentru a reconstitui imaginea unui om vesel, pătimaş chiar, care a ştiut să fie toată viaţa ceea ce se numeşte un om cu principii şi pe care nu şi le-a contestat niciodată, chiar în împrejurări vitrege fiind.

S-a născut la Tomeşti — Iaşi, la 8 octombrie 1872 (şi această dată a fost controversată). D. D. Pătrăşcanu se trage, într-adevăr în linie paternă, din rude cu o bună poziţie socială încă din secolul XVIII.

Primele trei clase le face la şcoala „Vasile Adamache" din comuna natală după care continuă clasa IV-a primară la şcoala din Sărărie Iaşi, unde îl are pe prestigiosul dascăl ieşean, Toma Săvescu.

Urmează liceul „Academia" (Liceul Naţional) din Iaşi, iar în 1892 ia bacalaureatul. După ce ratează un an la Facultatea de drept, se înscrie în 1893 la Facultatea de litere, secţia istorie-filozofie, mult mai adecvată spiritului şi temperamentului său, cu priză la fapte şi avînd, probabil, tentaţia analizei. Licenţa şi-o ia la 28 iunie 1897.

În aceşti ani de formare s-a apropiat de mişcarea socialistă, a citit sau a încercat să citească „Capitalul" de Marx, după cum reiese şi din cunoscutele „Amintiri", deşi atribuite unui oarecare Constantin Cassian, cu cert caracter autobiografic [3]. Atmosfera acestor ani a fost de bun augur şi ea va avea o importanţă deosebită în formarea multor spirite, care vor evolua pe tărîm cultural sau social în Iaşii acelor ani.

Lecturile din această perioadă sînt simptomatice pentru viitorul prozator umorist: Creangă, Saltîkov-Şcedrin, la care se adaugă Tolstoi, Dostoievschi, Turgheniev, Goncearov, Puşkin, Lermontov, Nekrasov, Cernîşevschi şi, bineînţeles, Eminescu.

După un an de stagiu la Focşani, Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice îl numeşte prin ordinul nr. 54785 (seria B) la 7 septembrie 1898 [4] ca profesor suplinitor pe catedra de istorie la liceul „Ferdinand" din Bacău, ordin înregistrat la 8 septembrie 1898 nr. 358.

La Bacău va funcţiona între anii 1898—1907, cu o întrerupere în anul şcolar 1900—1901. Devine titular prin ordinul 18221 din 27 iulie 1902.

3 Recunoaşte caracterul autobiografic în *„Adevărul literar şi artistic"* nr. 774. 6 oct. 1935, p. 1—2. Aşa se explică şi pseudo-cronica lui Garabet Ibrăileanu la Vol. *„Schiţe şi amintiri"*, 1909, cu referire la *„Amintiri"* Corifeul *„Vieţii Româneşti"* se arată prea emoţionat pentru a încerca un act critic.

4 Arhivele statului Bacău — Dosar 2 pac. 17, fila 848.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Aici, foarte apreciat ca profesor, are însă necazuri de ordin politic, fiind la un moment dat victima unei înscenări. Semnează ultimul stat de plată în septembrie 1907. Cîțiva ani (1907—1911) va suplini în Iași la Liceul Național și Liceul internat, după care va obține catedră în București la liceele Matei Basarab și Mihai Viteazul. Asta pînă în 1918, cînd este înlăturat din învățămînt, ca urmare a atitudinii sale filo-germane din timpul războiului, poziție pe care s-a situat cu consecvență și după terminarea lui. Probă stă volumul „În fața națiunii" din anul 1924.

De aici încolo va scrie literatură, va susține din toate puterile noua serie a „Vieții Românești" și va înțelege să-și exercite profesiunea indirect, ca autor de manuale școlare.

Astfel, pentru a dovedi eficiența manualelor sale, notăm aici că „Istoria Veche" pentru clasa I secundară cunoaște pînă în 1943 douăzeci și cinci de ediții, „Istoria Veche și mijlocie" pentru clasa I secundară — 15 ediții, „Istoria nouă, epoca modernă și contemporană" pentru clasa III-a secundară — 6 ediții ș.a.m.d. Fără îndoială pasiunea pentru profesiune, manifestată astfel, a fost dublată și de un interes pecuniar, atîta timp cît nu se mai putea întreține prin exercitarea vreunei funcții.

Între 1909 și 1929 este un scriitor de o mare popularitate, cu apariții editoriale susținute, apreciat de majoritatea comentatorilor ca venind din „mantaua" marelui Caragiale.

La aceasta a contribuit și o scrisoare a maestrului către D. D. Pătrășcanu, dată publicității în 1922, la o a treia ediție a volumului „Schițe și amintiri". Aprecierile măgulitoare nu se pot explica numai prin amabilitate.

Se retrage din scena literaturii prematur, poate simțindu-și resursele epuizate și moare la 4 noiembrie 1937.

Spirit dinamic, constructiv, om de acțiune, el s-a angajat cu însuflețire, principial, și de bună credință în tot ceea ce a făcut, cu rezultate nu totdeauna optime, dar notabile în epocă. Rămîne să evaluăm pe literatul D. D. Pătrășcanu, neuitînd nici o clipă ce a însemnat el pentru revista „Viața Românească" și pentru mișcarea ieșeană.

III. *Literatura. Spontaneitate și influențe*

Patru din cele mai importante volume ale sale[5] au cunoscut — fiecare — trei ediții la intervale relativ mici (excepție făcînd ultimul volum). A fost tradus în limba italiană[6] încă în timpul vieții și a obligat pe cei mai reputați critici din epocă să-și spună cuvîntul. Ulterior, a

5 *„Schițe și amintiri"* 1909, 1918, 1922.
„Timothei mucenicul", 1912, 1918, 1922.
„Candidat fără noroc", 1916, 1918, 1922.
„Un prinz de gală", 1928, 1929 și 1958.

6 *„Il vincitore di Napoleone"*, Milano, Edizione Malo 1928 p. 28—32 și *„La signora Cuparencu"*, Perugio, Venezia, La nuovo Italia, 1929, 163 p.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

intrat în trei antologii de umor românesc [7], deşi Valentin Taşcu, în studiul amintit apreciază că D. D. Pătrăşcanu nu poate fi integrat nici uneia din categoriile de umor, recunoscute ca atare.

De la bun început, comentatorii s-au grăbit să-l raporteze la Caragiale, intuind apropierea de spirit (incontestabilă) precum şi intenţii aproximativ echivalente. Remarca lui Caragiale, din cunoscuta scrisoare, precum că şi-a recunoscut personajele, nu a făcut decît să alimenteze şi să susţină o asemenea judecată critică. Apropierea de Sadoveanu a avut, de asemenea, o bază reală. „Arhanghelul Mihail", cel puţin, ne duce, indiscutabil, la Sadoveanu.

De fapt, însuşi autorul a avut o asemenea traiectorie biografică şi scriitoricească, punctată în aşa fel, încît trimiterile la Caragiale şi Sadoveanu erau la îndemîna oricărui critic. Citite atent, bucăţile cele mai reprezentative ale lui D. D. Pătrăşcanu confirmă, în linii foarte generale, formula caragialiană, deviaţiile nefiind însă de neglijat.

H. Sanielevici, îl vedea, în mod exagerat, ca fiind „singurul discipol al lui" (Caragiale, n.n.) [8]. G. Călinescu aprecia că scriitura lui D. D. Pătrăşcanu constituie un aliaj în „compunerile care exprimă, pe urmele lui Caragiale şi Sadoveanu, umorul inocenţei" [9]. Mergînd mai departe, pe urmele lui Vasile Savel [10], Valentin Taşcu afirmă că proza acestuia este un adevărat „teritoriu de încrucişare a influenţelor" şi că tocmai această, „contopire armonică de măsuri umoristice face originalitatea operei sale [11].

Fără a contesta în totalitate aceste afirmaţii, am observa că se trec totuşi în plan secund predispoziţiile native ale prozatorului moldovean, a cărui operă ni se pare, în primul rînd, produsul unor înclinaţii spontane spre faptul de viaţă, imediat şi abia, în al doilea rînd, locul de întîlnire al unor influenţe, cîte sînt. Să nu uităm că un profesor de istorie — şi unul dintre cei talentaţi, din cîte ştim — e ancorat în fapte, date şi determinări, mai puţin înclinat spre transfigurarea unor fapte de viaţă. Dar ca moldovean curat, ce se afla, nu putea avea nervul, nici tăişul satiric al unui Caragiale.

La D. D. Pătrăşcanu procedeele, deşi în spirit (în sensul generos al cuvîntului) se întîlneşte cu marele Caragiale, vor fi altele. Dar înclinăm să credem că ele sînt prea puţin conştientizate, prea puţin aplicate programatic. Ele vin mai degrabă spontan, aproximativ situaţia bunului publicist care ştie exact ce vrea să spună, cunoaşte ţinta şi are permanent în faţă faptul văzut sau trăit. Deviaţiile vor fi de procedură, nu de

7 *„Proza umoristică română"* Bucureşti E.P.L. 1965, vol. I, p. 499 *„Zece umorişti români"*, ed. îngrijită de G. Zarafu, Bucureşti, Ed. Albatros, 1974, p. 9—54. *„Nu rîde de alţii..."*, Bucureşti, Ed. Ion Creangă, 1975, p. 5—25.

8 H. Sanielevici, *„Cercetări critice şi filozofice"* Bucureşti 1968, p. 128.

9 G. Călinescu *„Istoria literaturii române de la origine pînă în prezent"*, Bucureşti, F.R.P.L.A. 1947, p. 596.

10 Vasile Savel *„Contiporani"*, vol. I, Arad, 1920.

11 Valentin Taşcu, *vol. cit.*, p. 165.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

substanță și ele vor deveni din reflex sau rutină. La prozatorul „Vieții Românești" e vorba de reflex publicistic, de instinct în primul rînd.

Atunci cînd afirmă că a respectat principiile lui Horațiu trebuie să înțelegem, cum e firesc, că a lucrat asupra cuvîntului și asupra frazei, în acest sens fiind și declarațiile sale [12]. Nu se vede nici din puțina corespondență pe care i-o cunoaștem, nici lucrările sale nu ne conving că și-ar fi pus probleme de construcție sau de procedee artistice, deși nu-i exclus să fi fost, exclusiv o problemă de laborator, de intimitate, ce nu se cere dezvăluită.

În cele mai bune bucăți ale sale a făcut pasul oricît de modest, spre transfigurare artistică (și aici validăm influența lui Sadoveanu), a decupat din instinct, momente semnificative din cotidian, creînd atmosferă, șarjînd sau caricaturizînd, uneori atingînd chiar tonusul satirei, în spiritul lui Caragiale, în registrul său tematic, dar nu și în substanță sau procedee.

Critica, deși la unison în a recunoaște influențele, chiar mai mult decît era necesar, nu a căzut în păcatul de-al considera un simplu epigon. Există, și vom argumenta, un summum de procedee care-l fixează ca prozator original, există un tempo, un suflu care nu este nici al marelui Caragiale, nici a lui Sadoveanu. Ne vom ocupa de toate acestea, nu pentru a forța uși deschise, ci pentru a expune mai detaliat și mai nuanțat ceea ce, pînă acum, a fost doar schițat.

Temperamental, a fost un sentimental. Așa îl prezintă și Ionel Teodoreanu [13], așa se prezintă și singur, încă de la debut. „Amintirile lui Constantin Cassian" [14], probează în acest sens. Partea întîi a acestor „Amintiri", intitulată „Din copilărie", folosește tehnica colajului, chiar el enumerînd în scrisoarea amintită către G. Ibrăileanu vreo 20 de întîmplări, atribuite unor alter-ego. Impresia de neunitar este estompată de sentimentalismul, nu totdeauna desuet (desuetudinea e mai evidentă în cea de a doua parte) și de cursivitatea povestirii.

În prima parte, cel puțin, D. D. Pătrășcanu se dovedește ca făcînd parte din familia generoasă a povestitorilor moldoveni, amintind în unele episoade de Vasile Alecsandri (v. episodul cu Neculai Vintu), unele pagini avînd însă, în mod cert, fluxul și dulceața amintirilor lui Creangă, pe care-l admira mult. Nostalgia Iașilor de altădată, încă de aici, ne probează că mintea omului matur era bîntuită de fantasmele trecutului, trădînd, de altfel, o structură sadoveniană, anterioară contactului direct cu Sadoveanu, Iată deci, verificate predispozițiile sale romantice, care nu se cer explicate neapărat, prin influențe.

Influențele nu au făcut decît să întărească aceste predispoziții, să le canalizeze.

12 V. scrisoarea din oct. 1906 către G. Ibrăileanu probabil din Bacău) în D. D. Pătrășcanu „*Opere alese*" vol. II, Junimea. 1972. p. 234.
13 Ionel Teodoreanu „*Masa umbrelor. Întoarcerea în timp*", București, 1957, pp. 30—31.
14 Apărute pentru prima dată în „*Viața românească*" nr. 1 ianuarie 1907, p. 46—72.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Tot în această primă parte trebuie remarcat cît fler dovedește autorul în selectarea momentelor semnificative pentru sugerarea unei atmosfere, procedeu pe care-l va folosi și mai tîrziu. Vocația comică e validată tocmai de aceste momente, comice prin ele însele, fără ca autorul să folosească comentariul ironic sau orice alt artificiu, încă o dovadă că acesta nu era, pe de-a-ntregul un artist în sensul etimologic al cuvîntului, în sensul conștientizării procedeelor. E un talent frust, care înregistrează anecdote cu efect scontat, mizînd pe umorul de suprafață, imediat.

Autoironia, din partea a doua, implică în intenție o detașare de obiectul povestirii, în multe puncte melodramatică, și greu de digerat astăzi. De reținut însă intenția și faptul că tonul din „Amintiri", confesiune la modul adolescentin, n-a mai fost repetat. Comicul, dincolo de calitatea lui, pe care l-a cultivat D. D. Pătrășcanu a fost o armă de apărare, o adevărată eschivă pentru om. Ceea ce a rămas și l-a trădat pe autor a fost o anume duioșie, o bonomie care l-a împiedicat să-și ducă procedeele pînă la ultimele consecințe, pînă la satira plină și la sarcasmul curat. Decupînd ce l-a iritat sau amuzat, și-a făcut cunoscute intențiile, s-a ferit însă să condamne ferm.

Dacă ne-am oprit atît de mult asupra „Amintirilor" n-am făcut-o, evident pentru calitatea lor, ci pentru că ne dă prilejul să descifrăm principalele linii de forță și structura eclectică inițială. Ar mai fi de reținut talentul de portretist, modul în care sînt sugerate anumite personaje, din cîteva linii, dintr-o aluzie sau mai degrabă, dintr-o acțiune preferată înaintea celorlalte. Își va oferi, mai tîrziu, rar prilejul de a-și etala această calitate. În continuare, procedeele se vor decanta, numărul lor micșorîndu-se și întorcîndu-se, la un moment dat, împotriva autorului, limitîndu-l.

Piesele reprezentative, în sensul apropierii de Caragiale sînt cele cu tentă politică. În acestea se verifică și un registru tematic comun și cîteva procedee, ce pot fi explicate și prin influență [15].

Ca și Caragiale demască : birocrația dintr-un minister („O audiență la Ministerul de război"), „lanțul slăbiciunilor" prin care se trec toate într-o asemenea societate („StăruințI"), farsa alegerilor („Ce cere publicul la un deputat" și „Candidat fără noroc") ș.a.m.d. Obiectul demascării fiind aproximativ același, procedeele diferă sensibil.

D. D. Pătrășcanu va folosi și el dialogul, ținînd ca și Caragiale — la autenticitatea lui și comentariul. Acesta din urmă, însă, va fi foarte rar caragialian. Comentariul moldoveanului va fi, mai degrabă, un apendice necesar al dialogului, sprijinindu-l, punctînd decorul sau stările psihologice la care e foarte atent.

---

15 Le enumerăm pe cele care ni se pare că fac parte din această categorie ; „O audiență la ministerul de război", „Ce cere publicul de la un deputat", „StăruințI", „Rețetă pentru un discurs parlamentar", „Candidat fără noroc", „Temperament egal", „Un Gambetta travestit", „Jalnica tragedie a căpitanului Pontbriaut", „Five o'clok", „În fața autorităților".

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

La D.D. Pătrășcanu și Ion Luca Caragiale punctele de plecare sînt aceleași. Amîndoi pleacă de la observațiile imediate, de la lucruri trăite, văzute și auzite, amîndoi operează o prealabilă selecție de materialul faptic, în sensul vocației lor comice, sesizînd ridicolul și rizibilul, farsa și impostura, snobismul și prostia. D. D. Pătrășcanu rămîne însă prozatorul lucrului mărunt, el nereușind să ajungă la revelația unor înalte semnificații, a unor trăsături caracteristice, general-umane așa cum se întîmplă la Caragiale. Nae a lui Pătrășcanu este doar o schiță inconsistentă a lui Mitică, un personaj limitat la un anume document istoric, la anumite situații, din care decurg semnificații minore. Caragiale dovedea în momentele sale nu numai spirit de observație, ochi și ureche atentă, dar și o înaltă conștiință estetică. Construcțiile lui D. D. Pătrășcanu sînt de multe ori deficitare, momentele comice sînt dilatate nepermis.

Să comparăm, de pildă, discreția și parcimonia mijloacelor din „Lanțul slăbiciunilor" a lui Caragiale care folosește, în sensul larg, parabola cu confesiunea greoaie a lui D. D. Pătrășcanu din „Stăruințî". Ne limităm la această comparație directă, deoarece continuînd, l-am zdrobi pur și simplu pe autorul nostru, ceea ce nu ne este în intenție.

Oprindu-ne asupra scenetei (s-o numim așa) „Candidat fără noroc", ca fiind o reușită din seria enumerată, remarcăm regia precum și colajul făcut, în intenția de a-l trece pe erou, prin cît mai multe întîmplări, prin cît mai multe medii și punîndu-l față în față cu cît mai multe personaje. Are urechea atentă, înregistrînd limbajul cît mai fidel, sugerează prin cîteva linii portrete și caractere, cumulează episoade disparate pentru a realiza cît mai deplin ridicolul personajului. Episoadele sînt adevărate secvențe de film, care alăturate, realizează o structură unitară, dar nu o construcție clasică. Prozatorul moldovean nu reușește să-și concentreze forțele și mijloacele într-o construcție de mai mari proporții, se dispersează în secvențe pe care le leagă ideatic.

Tot un colaj realizează și în „Ce cere publicul de la un deputat" și aceasta ca și altele, rezultat al unor lucruri trăite direct [16].

Ironia caragialiană o întîlnim într-o schiță ca „Un Gambetta travestit" în care autorul se preface a-l crede pe omul de stat Victor Antonescu salvatorul României.

Această mimare ascunde o ironie nimicitoare și nu ne mirăm că apare într-un volum [17] cu certă tentă politică. Trucată este și nedumerirea din „Temperament egal", ce face parte din același volum. Nu putem însă trage concluzia, din aceste două exemple, că autorii în discuție s-ar apropia și în substanță, deși trebuie să recunoaștem valoarea de satiră a pieselor cu temă politică la D. D. Pătrășcanu, evident nu la nivelul caragialian.

16 Așa cum a recunoscut în interviul publicat în „Adevărul literar și artistic" nr. 774, din 6 oct. 1935 p.p. 1—2.

17 D. D. Pătrășcanu *„Domnu Nae, scene din vremea ocupației"*, București Ed. Librăriei H. Steinberg, 1921.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Bonomia, privirea amuzată, dar nu indignată, anulează intenția de satiră din „Inspecție" și „Condica doamnei Pompiliu", apropiate și acestea de registrul tematic al pieselor scurte caragialiene. La D. D. Pătrășcanu comicul însuși se diluează prin insistența asupra unui punct de declanșare de natură psihologică, insistență dusă peste marginile admise. De fapt, e un păcat aproape general al multor proze, unde nu e de condamnat faptul că e atent la resortul psihologic al personajelor puse (mai exact, surprinse) în situații comice, ci faptul că insistă pînă la anularea efectului.

Și vom lua, spre exemplificare, doar „Declarația lui Vartolomei" una dintre cele mai populare și mai mult discutate de critică. Micul funcționar ce-și dorește o decorație și care amintește bine de amărîții lui Cehov sau, într-un fel, de Lefter Popescu al lui Caragiale vrea să-și alcătuiască un discurs. O muscă însă îl distrage, îl irită, îl scoate din sărite, îl înnebunește pînă ajunge să-și distrugă (la propriu) și să-și incendieze propria casă. Și, bineînțeles, va rata și discursul și, consecință firească medalia visată.

E aproape de ceea ce numea Eugen Lovinescu, „metodul deplasării a cîteva mii de tone de apă pentru a pune în mișcare morișca unui copil" [18], deși în ansamblu judecățile critice ale lui Lovinescu erau dictate de rațiuni extraestetice [19].

Notabil este, la D. D. Pătrășcanu, umorul ce izbucnește din instantanee surprinse și pe care autorul le relatează aproape gazetărește, străduindu-se să fie fidel. În acest sens, „În tren" se apropie de foiletonul gazetăresc. Iar singurul mijloc folosit (deși e impropriu zis mijloc) este limbajul personajelor, limbaj ce trădează snobism, meschinărie, prostie. Schița în discuție este simptomatică pentru o bună parte a prozei sale.

Mai lucrată este „Plimbare", cu tentă filo-masculină (ca și altele) ce demască un mecanism de frivolitate și convenționalism bine pus la punct. Episodul antologic din această proză, în ansamblu mediocră, este cel din cofetărie cînd ni se relatează schimbul de amabilități dintre cele două perechi.

Am mai reține două personaje înrudite strîns cu cele caragialiene: Ștefan Nicodim, profesorul de demagogie din „Rețetă pentru un discurs parlamentar" și cucoana Agripina din „Candidat fără noroc" care în timp ce soțul se odihnește „regulează cu prefectul trebile administrației, ori discută chestiuni de politică înaltă" [20].

În cele analizate pînă acum se pot vedea și punctele de contact cu Caragiale și diferențele apreciabile, minus cele calitative, pe care nici nu era nevoie să le mai subliniem.

18 E. Lovinescu, *„Istoria literaturii române contemporane"*, vol. II. Ed. Minerva, București, 1973, p. 102.

19 D. D. Pătrășcanu și întregul grup de la *„Viața românească"* s-au pronunțat în 1916 pentru alăturarea în război de Germania. Istoria nu le-a dat dreptate, iar Lovinescu nu i-a iertat toată viața.

20 D. D. Pătrășcanu, *„Opere alese"*, vol. II Junimea Iași 1972 p. 75.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Se poate înțelege, de asemenea, ce este spontan și ce este influență, făcînd precizarea că nu le departajăm decît din motive didactice, acestea manifestîndu-se simultan.

Diacronic însă, am mai spus-o, spontaneitatea are ascendent, influențele venind să întărească sau chiar să diminueze anumite predispoziții.

★

Încă din „Amintiri" observaserăm că există pagini de narațiune, apropiate de Creangă și Sadoveanu, o limbă moldovenească curată, o indiscutabilă fluență a narațiunii, creditîndu-l pe D. D. Pătrășcanu ca pe un virtual povestitor.

Aceste înclinații dovedite se vor concretiza pe deplin în două povestiri: „Timothei Mucenicul" și „Arhanghelul Mihail", care se vor dovedi rezultatul remarcabil al apropierii de Sadoveanu, în viață și literatură, pentru ca mai tîrziu în cele două volume scoase în colaborare [21] D. D. Pătrășcanu să meargă pînă la pierderea individualității, ca scriitor.

În „Timothi Mucenicul" fermecător este — după cum spune G. Călinescu — „stilul biblic prin care preotul și ascultătorul își îndreptățesc libațiile [22]". Umorul este temperat, moldovenizat, fără acele scîntei care pot provoca entuziasmul lectorului sau al auditorului. Fluența povestirii, limbajul chiar, trimit, inevitabil la Sadoveanu. Ritmul este domol, vraja povestirii te cuprinde și totuși, din cînd în cînd, temperamentul lui D. D. Pătrășcanu se trădează, rupînd monotonia și aducînd, în prim plan, figuri comice, produse directe ale unor situații comice. Așa ne apare spre exemplu, preotul Costache Bârliba din satul Lunca. De altfel întreaga suită de personaje, ce se desfășoară, este foarte puțin sadoveniană. Căci singurul personaj de structură sadoveniană, cu taine nedezvăluite, avînd voluptatea vinului și a vorbei dezlegate este părintele Grigore Timothei. Restul suitei depănate prin gura părintelui Grigore, ne apare destul de aproape de personajele prozei lui D. D. Pătrășcanu. Diferența calitativă este că ele ne sînt transmise într-un limbaj înmieresmat, avînd deci ca intermediar cuvîntul ce le stîrnește și le cerne. Aici decupajul, instantaneul, colajul nu-și află locul, povestirea cadru mistuind totul creînd chiar iluzia unei schimbări totale de viziune și mentalitate, creînd iluzia că ne aflăm în fața altui scriitor sau, mai direct spus, iluzia unui epigonism total. Poezia autentică, fiorul liric ce emană din povestire nu pot fi explicate, în nici un caz, prin epigonism, prin imitare, ci mai degrabă printr-o coincidență fericită între cele două structuri temperamentale, aici D. D. Pătrășcanu trădîndu-și partea atît de ascunsă a firii sale.

---

21 *„Din viețile sfinților* (ISpre Emaus)" București, Cartea românească, 1924, 262 p. și *„Sfintele amintiri"*, II București, Editura librăriei Socec 1926, 253 p.
22 G. Călinescu, *op. cit.*, p. 596.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Lucrurile se complică şi mai mult în cazul celei de-a doua povestiri „Arhanghelul Mihail", unde suprapunerea pare aproape perfectă. A fost remarcată, tot de George Călinescu, tenta spre firile simple, cucernice, a căror poezie stă tocmai în simplitate şi a căror sublimitate stă în obscuritate, aceeaşi ca şi la Sadoveanu.

Faptele sînt integrabile în spaţiul sadovenian, atîtea cîte sînt, ritmul este cel binecunoscut, limba dulce este cea a marelui povestitor. Undeva, totuşi, este o deosebire. Sadoveanu însuşi, în povestiri de profil asemănător („Un om necăjit", „Mergînd spre Hîrlău" şi multe altele) afectează un ton neutru, mimează o detaşare, lăsînd povestirea să curgă, angajîndu-se într-un dialog necesar cu personajul, pentru a-l face să se dezvăluie, sugerînd discret compasiunea sa. D. D. Pătrăşcanu nu procedează astfel. Nu îndeajuns de cenzurat, se angajează în aprecieri şi se lasă sedus de propria sa compasiune. Prea pătimaş pentru a se cenzura, el realizează paralel, o confesiune şi o profesiune de credinţă, care transpar fără tăgadă, printre rînduri.

După ce colaborarea directă cu Sadoveanu a dat rod, acele „vieţi ale sfinţilor", amintite mai sus şi unde D. D. Pătrăşcanu îşi pierde aproape individualitatea, acesta a mai avut o ultimă izbucnire în volumul „Un prînz de gală" (1928), notabil şi acesta mai ales pentru schiţa ce dă titlul volumului.

Am lăsat pentru finalul discuţiei noastre, care nu şi-a propus să epuizeze materialul, cele două lucrări citate şi răs-citate, discutate şi pomenite de toţi exegeţii, fără excepţie. E vorba de „Înzăpădiţi" (1912) şi „Un prînz de gală" (1925) aflate la extremele unei vieţi literare, destul de agitate.

Dacă ar fi să le discutăm pe acestea două, făcînd abstracţie de toate celelalte, am zice că aici vădeşte o deosebită ştiinţă a construcţiei, o dozare judicioasă a procedeelor şi un control riguros asupra efectelor, o ureche atentă, farmec, umor, acesta îmbinat cu o nesfîrşită compasiune (v. profesorul Jean Renaud). Într-un cuvînt, am anula afirmaţia noastră, dintru început, referitoare la spontaneitate, instinct, fler, i-am recunoaşte — aproape — prozatorului „Vieţii Româneşti" o conştiinţă estetică. Ele sînt, fără îndoială, capodoperele — în mic — ale lui D. D. Pătrăşcanu.

Socotim că nu e necesar să operăm analize, odată ce ele au fost făcute cu mult spirit şi competenţă de mai mulţi dintre comentatori. Am observa că „Înzăpădiţi", are doar momente în spirit caragialian (A la votre, Oprişene !...), ea neobligînd la o filiaţie-Caragiale. D. D. Pătrăşcanu îşi concentrează aici resursele, dînd un produs original, gama de procedee fiind aici mult mai largă decît în oricare altă parte.

Cît priveşte „Un prînz de gală", în care tonul este dictat de bonomia şi puterea de înţelegere a omului Pătrăşcanu (ca şi în alte părţi),

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

ea — credem — ilustrează, în egală măsură, tehnica secvențelor, aici savuroase, avînd însă un bun liant oferit de pretextul povestirii (o vizită), instinctul artistic care-l oprește de la excese, ironia, ce vine din Caragiale și care dublează, permanent, reacțiile personajului. Comentariul este savuros, cum doar în „Inspecție" mai întîlnim, autorul nelăsînd aici să vorbească, în mod fortuit, doar faptul de viață. Dincolo de stratul comic, el are puterea să înțeleagă și să releve profunzimea unei suferințe disimulate.

IV. *Concluzii*

D. D. Pătrășcanu nu putea avea șansa clasicizării din mai multe motive, nefiind însă nici un autor de ignorat.

1. Predispozițiile sale romantice, structura sa de sentimental l-au condus spre o bună priză la Creangă și Sadoveanu, cu unele pagini reușite. Scînteia originalității nu lipsește, autorul însă nu are pe această linie o individualitate distinctă.

2. Asimilează, cu talent, unele procedee caragialiene, mergînd în spiritul marelui prozator. Nu influențele pot explica însă piesele sale scurte, de factură comică. Pare, mai degrabă, rezultatul unor înclinații firești spre latura rizibilă a lucrurilor, fără a ajunge la tonul de satiră, dirijat energic de Caragiale.

3. Îi lipsește puterea de transfigurare a realității. Are un condei de gazetar, legat direct de faptul observat și nu fără legătură cu specialitatea acestuia.

4. Prizonier al faptului mărunt, el nu are o conștiință estetică capabilă să-l ducă la extragerea unor semnificații majore. Tenta spre o psihologie elementară îl deservește, creînd de multe ori — un comic gratuit.

5. Deficitar în construcție, el nu utilizează comentariul și ironia caragialiană, decît în puține proze, dealtfel, cele mai bune.

6. Personajele (în majoritatea cazurilor) sînt create de situațiile subsumate lor ; au un resort psihologic elementar, dezvăluit doar în măsura în care poate avantaja situația comică.

7. Insistența exagerată asupra mobilurilor — de multe ori minore — care declanșează anumite situații comice, duce la diluarea comicului, la anularea efectelor scontate.

D. D. Pătrășcanu rămîne un umorist care nu poate fi neglijat, cel care a susținut din toate puterile revista „Viața Românească" la București, autorul de manuale școlare, politicianul bine intenționat, principial și consecvent chiar în greșelile sale. „Înzăpădiți" și „Un prînz de gală" se pot citi — oricînd — cu o plăcere reală.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Résumé

D. D. PĂTRĂȘCANU (1872—1937) est l'humoriste de la Moldavie, bonhome, aimable, sentimental, adjonction de quotidien, pour voir dans lui l'anormal, pleurant dans la face du passé et rient de défauts sans avoir, la force de la satire ou la tentation d'abîmes psychologique. Reste à voir dans lui le soutien passionné de la revue „La vie roumaine" par tous les moyens de qu'il disposait ; professeur de vocation, écarté en 1918 d'enseignement, il nourrit cette passion en éditant un important nombre de manuels scolaire.

Homme d'action, principial conséquent, il avait l'inquiétude du fait irréalisé, mais aussi la patience du celui qui croit en finalité. Les livres sont, plutôt, des exercices pour des chefs — d'oeuvre futures. „Déjeuner de gala" et „Bloqui sous la neige" serait toujours lus avec plaisir.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

DIN CĂRȚILE FAMILIILOR MILLO ȘI PRĂJESCU-MICLESCU

NICOLAE VASILESCU-CAPSALI și DAN RÎPĂ-BUICLIU

Printre coordonatele cercetării bibliologice se înscriu și cele legate de cunoașterea și valorificarea vechilor fonduri bibliotecare personale sau instituționale din țara noastră — indiferent posesorul lor „trecut sau actual — pentru a completa cu noi date tabloul și patrimoniul spiritual al veacurilor trecute. Această amplă acțiune se impune cu stringență și este de absolută necesitate culturală, în direcția descifrării — cît mai bine — a locului și rolului acestui produs spiritual formativ, promotor social — cultural istoric, ce-l reprezintă cartea în definirea personalității complexe a celui care o deținea.

La noi există o tradiție în acest domeniu [1], care prin remarcabili reprezentanți, ne-a dat deja o serie de lucrări restitutare, în care se subliniază aportul și schimbul cultural național-universal, sondîndu-se marginile orizontului cultural umanist al evului mediu românesc.

Întocmirea cataloagelor vechilor biblioteci, individualizate pe fiecare posesor de cărți, se subsumează ideii de cunoaștere a principalelor fonduri bibliofile „Personalia". Se relevă totodată și o importantă sursă istorico-documentară culturală oferită, nu numai de largul evan-

1 Vezi Al. Odobescu, *Revista română*, 1 (1861), p. 703—742, 807—830 ; 2 (1862), p. 106—120 ; N. Iorga, *Două biblioteci de mănăstiri Ghighiu și Argeș*, București, 1904 ; Idem, *Floarea darurilor*, I (1907), nr. 2, p. 72—73 ; M. Anineanu, *S.C.B.*, 1, 1955, p. 113—128 ; P. Teodor, *S.C.B.*, nr. 2, Buc., 1957, p. 261—268 ; N. Georgescu-Tistu, *B.O.R.*, an LXXXI, nr. 11—12, nov.-dec., 1963, p. 1146—1203 ; C. Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist român Constantin Cantacuzino stolnicul*, C.S.P.C.A. Consiliul Așezămintelor culturale, București, 1967 ; Idem, *S.C.B.*, XII, Ed. Acad. R.S.R., Buc., 1972, p. 85—104 ; Idem, *Biblioteci umaniste românești*, Edit. Litera, București, 1974 ; P. Paliu, *R.A.*, X (1967), nr. 1, p. 91—96 ; V. Isac, *R.A.*, XII (1969), nr. 1, p. 49—63 ; M. Caratașu și C. Dima-Drăgan, *S.C.B.*, XI, Ed. Acad. R.S.R., Buc., 1969, p. 209—218 ; A. Pippidi, *R.I.T.L.*, 20 (1971), nr. 1, p. 105—119 ; M. Caratașu, *S.C.B.*, XII, București, 1972, p. 189—208 ; C. Papacostea, *S.C.B.*, XIII, Ed. Acad. R.S.R., București, 1974, p. 155—170 (vezi bibliografie la nota 1) ; I. Stoica, *R.B.*, 1969, 22, nr. 1, p. 31—34 ; N. I. Simache, *R.B.*, 1968, 21, nr. 6, p. 359—361 ; S. Jako, *R.A.*, an. X, nr. 1, 1967, p. 35—72 ; Idem, *A.I.I.*, Cluj, X, 1967, p. 129—171 ; Z. Jakó, *Philobiblon transilvan. Studii.* Traducere de Livia Bacâru și Kiss András. Introducere de Prof. dr. Virgil Cândea, Editura Kriterion, București, 1977.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

tai de autori şi titluri, ci şi de numeroasele şi valoroasele adnotări marginale, care marchează drumul sinuos al acestei veşnice făclii spirituale în timp şi în spaţiu pe care-l încorporează genericul „carte".

Cel care avea afinitate spre lumea cărţilor pe care le utiliza ca instrumente de cunoaştere sau ca simple izvoare de lectură, care înnobilează spiritul şi lărgeşte aria culturală, îşi constituia fondul bibliotecar personal, familial, după nişte criterii elevate, descinse din gradul propriu de receptivitate culturală, din mediul cultural în care s-a format şi evolua, din cunoaşterea unor limbi străine şi afinitatea spre una din culturile naţionale, precum şi dintr-o subiectivă alegere de om instruit sau bibliofil.

Biblioteca în totalitatea ei sau cărţile puteau fi transmise generaţiilor următoare în linie directă, sau — în caz de înrudire — încorporate la fondul bibliotecar al unei alte familii.

În lumina unei cercetări asupra unor cărţi din biblioteca familiilor Millo şi Prăjescu-Miclescu, aflate în diverse depozite — de instituţii sau particulare — încercăm să reconstituim un catalog ad hoc, făcînd totodată şi unele observaţii asupra exemplarelor de carte, consemnînd însemnările marginale şi notificînd circulaţia şi posesorul lor etc.

Astfel avem în vedere familia Millo [2], care a dat culturii româneşti un poet [3] şi un actor [4], bunicul şi nepotul, cu nume omonim, apoi pe străvechea familie moldovenească Prăjescu [5], înrudită cu familia Miclescu, coborînd apoi la ultimul reprezentant al acestor trei familii notorii, autodidactul genealogist I. C. Miclescu-Prăjescu.

Majoritatea lucrărilor provin de la poetul Matei Millo, trecute apoi prin fiul său Vasile Millo la Prăjeşti.

Din titlurile, conţinutul şi destinaţia celor peste treizeci şi una de cărţi şi reviste descifrăm că ele sînt de natură literară, didactică, enciclopedică, filozofico-morală, istorică, juridică, teologică, medicală şi de informare.

---

2 Gh. G. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru*, I, Bucureşti, 1940, poz. 94, p. 264—269; *«Familia Millo»*; Idem, *op. cit.*, vol. II, Buc., 1943, poz. 171, p. 54.

3 Matei Millo (Milu) este considerat drept un pionier în literatura română, care a creat „o poezie popular-satirică de tip fabulistic şi polemic". Cf. N. Manolescu, *Poezia românească*; *De la Dosoftei la Goga* (I), în Rom. lit., an IX, nr. 14, joi, 10 iunie 1976, p. 9.

4 Vezi M. Vasiliu, *Matei Millo*, Buc., 1965.

5 Vezi C. Sion, *Arhondologia Moldovei*, Ed. Minerva, Buc., 1973, p. 199 şi nota 71; I. C. Miclescu-Prăjescu, *Revista istorică română*, (X), Buc., 1940 (extras, Buc., 1941). Precizăm că unul dintre Prăjeşti, vornicul Iancu Prăjescu se numără printre călătorii români în Europa occidentală, după anul 1849, de la care ne-a rămas un interesant jurnal de călătorie, publicat parţial de istoricul George Potra. *Călători români în ţări străine*, Buc., 1939 (extras), — restul paginaţiei jurnalului, constituind conţinutul unui material restitutar aflat într-o lucrare în manuscris (N.V.C. — D.R.B.). Mai menţionăm că Iancu Prăjescu, posesor al unor cărţi ale familiei Millo, în perioada spătăriei sale, a figurat printre membrii divanului obştesc al Moldovei (1850—1851). Cf. Analele parlamentare XVI/2, Divanul obştesc Mold., leg. V, Ses. I—II. Buc., 1910, passim. (La p. XXX — facsimilul semnăturii sale).

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Prin limba lor de redacție și conținutul lor se relevă totodată un lucru destul de important — orizontul cultural umanist al posesorilor exemplarelor, care și le-au transmis unii altora, „lăsîndu-le după sine ca o moștenire scumpă, [în ele văzîndu-se și] icoana sufletului lor", după cum se exprima atît de plastic și sugestiv istoricul savant N. Iorga [6].

Sîntem conștienți că reunim în catalogul întocmit doar o parte din exemplarele [7] cărților deținute de familiile Millo și Prăjescu-Miclescu, bazîndu-ne numai pe exemplarele deținute de bibliofilul Nicolae Vasilescu-Capsali și pe informațiile documentare date de istoricii Ion Tanoviceanu [8], Artur Gorovei [9] și Gheorghe Bezviconi [10].

O semnalare și identificare viitoare în alte locuri ar fi, de asemenea, binevenită, pentru completarea datelor lacunare adevăratului catalog de bibliotecă, al cărui număr de volum existent poate fi completat, logic, chiar prin simpla adăugire — la titlul unei serii a titlului unei lucrări — și restul volumelor care, faptic, lipsesc.

Oricum, în cazul nostru, am căutat să evidențiem doar cît am reușit să avem direct în prelucrare și prin relații documentare indirecte.

Subscriem la dezideratul formulat de un reputat bibliolog, care afirmă că „depistarea lor... (a tipăriturilor vechi, subl. ns.) contribuie la reconstituirea cît mai veridică a tabloului bibliografic al circulației cărților care se citeau odinioară în țările noastre", întrucît „fiecare bibliotecă, prin conținutul fondului de cărți și istoricul formării și activității sale surprinde un moment sau o etapă din dezvoltarea spirituală a poporului nostru [11].

Prin modesta noastră cercetare mai adăugăm un element nou la istoria tiparului românesc, în compartimentul de cunoaștere a tipăriturilor care fac parte din bibliografia românească veche.

Astfel am descoperit — în coperțile unei tipărituri grecești vieneze din anul 1818 [12] două exemplare [13] a foii de titlu (sub formă de foaie volantă, fiecare, subl. ns.) a lucrării juridice medievale românești: Legiuirea lui Caragea [14], în redacție neogreacă, ediție vieneză, Tipografia Ioan Schnirer, 1817, relevînd astfel un tiraj inedit al legiuirii din anul 1818 [15].

---

6 Cf. N. Iorga, *Floarea Darurilor*, 2, nr. 9, 25 mai 1917, p. 129.
7 Doveditoare în acest sens este menționarea pe unele din volume a numărului sub care a figurat în vreo bibliotecă sau într-un catalog, fapt consemnat de noi.
8 I. Tanoviceanu, *A.A.R.*, M.S.L., s. II, tom. XX, Buc., 1898.
9 Artur Gorovei, *A.A.R.*, M.S.L., s. III, tom. VI, mem. 3, Buc., 1932.
10 Gh. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, Buc., 1962.
11 Cf. C. Dima-Drăgan, *R.A.*, an. VII, nr. 2, 1964, p. 286.
12 Vezi Anexa, poz. 29 (57) și planșă.
13 Ibidem, în posesia lui N. Vasilescu-Capsali și a lui Dan Rîpă-Buicliu (n.N.).
14 Discuție pe larg, în Dan Rîpă-Buicliu, Noi contribuții la Bibliografia română veche (1508—1830). Addenda et corrigenda, Galați, 1976—1978 (lucrare în manuscris).
15 Cf. B.R.V., III — 1000, p. 271—276.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

CATALOGUL CĂRȚILOR DIN BIBLIOTECILE FAMILIILOR MILLO ȘI PRĂJESCU — MICLESCU *

1. [Voltaire, Oeuvres divers... Nouvelle édition, tome IV, À London..., 1746], 431 p.

Cf. Hoefer, Nouvelle biographie générale, tome 46, Paris, 1877, col. 446. Identificarea ne aparține. (n. n.)

Notă: Exemplar cu primele 4 f. nenum. și 18 pagini lipsă. Volum care face parte din corpusul de șase volume a ediției londoneze. În colecția lui Nicolae Vasilescu-Capsali, provenind de la I.C. Miclescu-Prăjescu.

Adnotări (I) Pe forzaț: «La let 1825 luna martii s-au săvîrșit din véață ficior ul lui biv vel logof ătul Constantin Balș, fiind în mare slăbăciune. În orașul Iașii, în zilele Domnului Ioan Sturza Vvd».

(II) Pe pagina de titlu, semnăturile: «Matei Milo», «Millo», «Milo spat. (ar)».

(III) Pe coperta ultimă, în interior: «Matei Milo», «Matei Millo, 1824», «Matei Mil», «Matei». «Eu sînt — je suis», «1825, martii 3, Mat (ei)».

2. [32] Les hommes. Cinquième édition revue et corigée par l'auteur, tome II, À Breslau, chez Daniel Pietsch, libraire, 1754, de XVI p. + 252 p. + 2 p. nenum.

Notă: Volum întreg, stare bună. Coperțile din carton, cotorul din piele. În colecția N.V. — Capsali, provenind de la I. C. Miclescu-Prăjescu.

Adnotări: Pe forzaț, un ex libris autograf: «Această carte esti a me, Iancu Prăjescu».

3. [M. V. Lomonosov, Rosiiskaia grammatika, skt. Petersburg, 1755] Cf. Gh. Bezviconi, Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse, Buc., 1962, p. 180.

---

* Lucrările se menționează în ordine cronologică și nu pe baza posesorului sau a fondului cărora le aparțin fiecare exemplar păstrîndu-și numărul de ordine de pe cotor, notația făcîndu-se prin numărul încadrat în paranteze drepte.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Notă : A aparţinut poetului Matei Millo, ajungînd la familia lui I.C. Miclescu-Prăjescu, apoi în patrimoniul fostului Muzeu românesc din Bucureşti.

4. Vsiakaia vsiacina (Almanah), [f. l.], 1760, (redacţie rusă).

Notă : A aparţinut poetului Matei Millo, ajungînd apoi în biblioteca lui I.C. Miclescu-Prăjescu.

Cf. Gh. Bezviconi, *op. cit.*, p. 180.

5. [M.V. Lomonosov, Kratkoi rossiiskoi leatopiseţ s rodosloviem Sanktpeterburg], 1760.

Cf. Gh. Bezviconi, *op. cit.*, p. 180 : «Scurt letopiseţ rus».

Notă : Exemplarul a aparţinut poetului Matei Millo, apoi familiei lui I.C. Miclescu-Prăjescu, intrînd definitiv în patrimoniul fostului Muzeu româno-rus din Bucureşti.

6. Carlo Goldoni. Les intrigues de la villégiature par Carlo Goldoni, Veneţia, 1761, [p. 3—80], redacţia neogreacă, coligat tipografic cu lucrarea : „I panurgos hira, comodia is tris praxis", Veneţia, 1761 (p. 81—220).

Cf. Hoefer, *op. cit.*, tome 21, Paris, 1857, col. 109.

Notă : Volumul are lipsă foaia de titlu şi coperţile.

Avem de-a face cu ediţia greacă Pasquali, în 18 volume. În colecţia N. V. Capsali, provenind de la I.C.Miclescu-Prăjescu.

Adnotări : Pe coperta ultimă, în interior : «I.C. Miclescu-Prăjescu».

7. [M. V. Lomonosov, Kratkoe opisanie raznîh puteşestvii po severnîm moream i pokazanie vozmojnogo prohodu Sibîrskim okeanom v Vostocinuiu Indiiu, Skt. Peterburg, 1763].

Cf. Gh. Bezviconi, *op. cit.*, p. 180 : «manual de geografie».

Notă : Credem că avem de-a face cu lucrarea geografică a lui M.V. Lomonosov. Exemplarul a aparţinut poetului Matei Millo, familiei lui I. C. Miclescu-Prăjescu, intrînd definitiv în patrimoniul fostului Muzeu româno-rus din Bucureşti.

8. Novum Testamentum, [f.l.], 1763.

Notă : Carte existentă la biserica din Spătăreşti, care conţine semnăturile lui Matei Millo poetul şi a lui Vasile Millo, posesorii exemplarului.

Cf. A. Gorovei, *op. cit.*, p. 7 (161).

9. Lexiconul noului voiajor (Ghid de conversaţie în limbile franceză, germană, latină şi rusă], [f.l.], 1764.

Notă : A aparţinut poetului Matei Millo, ajungînd apoi în biblioteca lui I.C. Miclescu-Prăjescu.

Cf. Gh. Bezviconi, *op. cit.*, p. 180.

10. 20 Mihail Papagheorghiu (din Siatişte), Isodos radia is tin ghermanikin glossan... / Introducere repede în limba germană de Mihail Pa-

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

pagheorghiu din Siatişte, cu cheltuiala lui Theodor Duca Lazaros, Vienni, 1767, in —8°, de 4 f. nenum. + 128 p. + 8 p., redacţie neogreacă.

Cf. É. Legrand, L. Petit, H. Pernot, Bibliographie hellénique... au XVIII-e s., t. II, Paris, 1928, p. 64, nr. 658.

Notă: Volum incomplet, lipsesc ultimele 50 p.; stare mediocră. De coperta I, este lipită, în interior, o foaie imprimată în greceşte: „Epigramma dia stihon iamvicon is ton ekdotin tis vivlu kiriu Theodoru Duca o Gheorghios, Ioannu, Gheorghiu Zabira".

În colecţia N. Vasilescu-Capsali, provenind de la I. C. Miclescu-Prăjescu.

Adnotări: I) Pe forzaţ: diverse însemnări în greceşte privind abrevieri de cuvinte şi o însemnare româno-chirilică: «ce-am avut pe luna august cu tot, s-au plătit 1 lei 18 par(ale), rămas 18 par(ale)».

II) Pe marginea textului care conţine un mic dicţionar greco-german, tipărit pe ultimele şase pagini (incomplet însă n.n.), — unul dintre posesori, probabil poetul Matei Millo, a consemnat şi termeni corespondenţi în ruseşte.

11. M. V. Lomonosov, Opere, St. Petersburg, 1768.

Notă: A aparţinut poetului Matei Millo, ajungînd la familia lui I. C. Miclescu-Prăjescu, intrînd apoi în patrimoniul fostului Muzeu româno-rus.

Cf. Gh. Bezviconi, op. cit., p. 180, notează: „O culegere a operelor lui Lomonosov".

12. Mesiaţoslov (Calendar), [f. 1.], 1775, redacţie rusă.

Notă: Pe marja acestui calendar, Matei Millo îşi notează cursus-honorum-ul său (în 1780 nov. 11 — vatav de aprozi sub C-tin Moruzi Vv., iar în 1788 ian. 12 — vel ban sub Alex. Ipsilanti Vv.), căsătoria sa cu Sultana (Roset-Roznovanu), la 25 oct. 1782 şi naşterea primului său copil, Catinca, la 21 august 1783. Exemplar care a ajuns la familia I. C. Miclescu-Prăjescu (Bucureşti).

Cf. I. Tanoviceanu, op. cit., p. 3—4.

13. Constantin Armenopol, Exabiblul, Veneţia, ediţia Alexios Spanos, 1777 ed. a III-a (redacţie neogreacă), în —4°, de 32 p+ 603 p.

Cf. É. Legrand, L. Petit, H. Pernoţ. Bibliographie bellénique au XVIII-e siècle, tome II, Paris, 1928, p. 240, poz. 884.

Notă: Pe exemplarul lucrării, care a trecut de la Matei Millo în biblioteca lui Iancu Prăjescu, care a dispus, în 1890, să-l doneze lui Ion Tanoviceanu, se află „pecetea în fum a poetului Matei Millo constînd din monograma «M. M.», deasupra o coroană de comite, iar dedesubt anul 1780".

Adnotare: «S-au cumpărat pentru trebuinţa Divanului, în domnia înălţatului Domn Constantin Moruz, fiind eu vatav de aprozi. (semnătură): Matei Millo, vătav za aprozi, 1770 noemb. 11».

Vezi I. Tanoviceanu, op. cit., p. 3.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

14. André — Simon Tissot, Agnanismu epitomi... (Manual de onanism), Veneţia, 1777, ed. I, tipografia N. Glykis, de 24 p + 136 p, redacţie neogreacă. Cf. É. Legrand, L. Petit, H. Pernot, op. cit., t. II, Paris, 1928, p. 234, nr. 874.

Notă: Volumul este întreg, legat în piele, foile perforate de cari. În colecţia lui N. Vasilescu-Capsali, provenind de la I. C. Miclescu-Prăjescu.

Adnotări: (I) Pe coperta I, în interior, o notaţie a unei plăţi: «1024,5 lei i-am dat dumisale spăt(ar) Miclescu»;

(II) Pe forzaţ II, recto: «Această carte ieste a me de la tatul meu V.(asile) Mil.(o) comis», iar pe forzaţ II, verso: «[A] domniei mele... spat.(ar) Matei Millo».

(III) Pe penultima filă albă de la sfîrşit: «Matei Milo spat(ar)» (semnătura dublă);

(IV) Pe foaia de titlu, un ex libris sigilar oval în fum al poetului Matei Millo.

Vezi descriere la I. Tanoviceanu, op. cit., p. 3, la exemplarul din C. Armenopol, Exabiblul, Veneţia, ediţia A. Spanos, 1777, ed. III-a.

15. [19] Ioan Patousas, Engliklopedia filologhiki is tessaras tomos I, ..., Enetiisin, 1780.

(Enciclopedia filologică..., Veneţia, tom. I, 1780, în —8°)

Cf. É. Legrand, L. Petit, H. Pernot, op. cit., t. II, Paris, 1928, nr. 996, p. 326—327.

Notă: Volum incomplet, fără foaie de titlu şi fără paginaţia de la 3 la 176. Textul începe cu p. 177 şi sfîrşeşte la p. 480, cu „Pinax".

În colecţia lui N. Vasilescu-Capsali, provenind de la I. C. Miclescu-Prăjescu.

16. [47] Ioan Patousas, Enghiklopedia filologhiki..., tomos III, Enetiisin, 1780, Tipografia Nicolae Gliki, ed. II, ediţia Antonios Byzantios, in —8°, de 458 p.

Cf. É. Legrand şi colab., op. cit., tom. II, Paris, 1928, nr. 996, p. 326—327.

Notă: Exemplar cu ultimele 5 pagini lipsă. Legătura originală, din carton. În colecţia lui N. Vasilescu-Capsali, de la I. C. Miclescu-Prăjescu.

Adnotări: Pe forzaţ, un ex libris autograf grecesc, probabil al poetului Matei Millo: «Tù to tò Vivliarion... 1795. Această cărticică este a mea... 1795».

17. Carte de limbă rusă [Gramatica limbii ruse?], [f. l.], 1781.

Notă: A aparţinut poetului Matei Millo, ajungînd apoi în biblioteca lui I. C. Miclescu-Prăjescu.

Cf. Gh. Bezviconi, op. cit., p. 180.

18. Harwood, Gînduri de bucurie, [f. l.], 1783.

Notă: A aparţinut poetului Matei Millo, ajungînd apoi în biblioteca lui I. C. Miclescu-Prăjescu.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Cf. Gh. Bezviconi, op. cit., p. 180 : «Gîndurile de bucurie ale lui Harwood (DTC !)».

19. Jean-François Marmontel, Contes moraux et pièces choisies..., tome I, À Leipsie, 1791, Chez S. L. Crusius, Libraire, ed. II, de XIV p. + e f. nenum. + 230 p.

Cf. Ch. Brunet, Manuel du libraire..., t. III, Paris, 1862, col. 1440.

Notă : Volum întreg, cu legătura originală, din piele și carton. În colecția lui N. Vasilescu-Capsali, de la I. C. Miclescu-Prăjescu.

Adnotări : (I) Pe coperta I, în interior : «Această carte este a me și cine o fura cu...» (ex libris cu blestem incomplet) ;

(II) Pe foaia de titlu, în grecește, semnătura lui Vasile Milo (B. Milos) ;

(III) La p. 230, semnătura : «Jean Prăjesco» ;

(IV) Pe forzaț și pe coperți, în interior, este scris alfabetul mic grecesc și un ex libris autograf, în franceză : «Ce livre appartient à moi, c'est à dire à Monsieur Iancu Prăjescu».

20. [561—2] Procopie Peloponezul, Vivlion Kalumenon eleghoskata Atheon ke dissevon... (Combaterea ateilor și necredincioșilor..., t. I—II, Enetiisin (Veneția), 1792, ed. I.

Tom. I : 14 p + 1 f. nenum. + 476 p.

Tom. II : 4 f. nenum. + 399 p.

Notă : În colecția lui N. Vasilescu-Capsali, de la I. C. Miclescu-Prăjescu.

Adnotări : I) Ambele volume conțin semnătura, în grecește : «Vasilios Milos», iar vol. I, p. 7 ; «Vasilios Millos, 1823» ;

(II) Pe coperta ultimă a ambelor volume, semnătura : «I. C. Miclescu-Prăjescu».

21. Celestin din Rhodos, I Athliotis ton dokisisofon iti apologhia iper tis pisteos ton hristianon pros aneresin tinon filosofikon lisimaton..., Terghestio.

Mizeria celor aparent filozofi, adică Apologie în favoarea credinței creștinilor pentru respingerea aberațiilor filozofice..., Triest, 1793, de 57 p., redacție neogreacă.

Notă : În colecția lui N. Vasilescu-Capsali, provenind de la I. C. Miclescu-Prăjescu.

Adnotări : Pe coperta ultimă, în interior : «I. C. Miclescu-Prăjescu».

22. [34] François de Salignac de la Mothe, Fénelon, Les aventures de Télémaque, fils d'Ulysse..., tome II, À Paris, chez Deterville, libraire, an IV, 1796, in —8°, de 2 f. nenum. + 580 p. + 14 pl. gravuri.

Cf. Ch. Brunet, op. cit., vol. II, Paris, 1861, col. 1216.

Notă : În colecția N. Vasilescu-Capsali, de la I. C. Miclescu-Prăjescu.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Adnotări: I) Pe forzaţ, semnăturile: «Iancu Prăjescu, comis», «Iancu Prăjescu, spătar»;

(II) Pe foaia albă finală: «Această carti esti a me juruită. Iancu Prăjescu».

23. [82] Hrisun engolpion... Ke Epiktitu enhiridion... Engolpion de aur... şi Manualul lui Epictet, Viena, 1799, traducere în lb. greacă vulgară de Dimitrie Nicolae Darvaris, editor Ioan Nicolae Darvaris, de XVIII p. + 236 p. + 16 f. nenum.

Notă: În colecţia N. Vasilescu-Capsali, de la I. C. Miclescu-Prăjescu.

Adnotări: I) Pe ultima filă albă, verso: «Cu frăţească dragoste mă închin. Ionică Sava»;

II) Pe coperta II: «I. C. Miclescu-Prăjescu».

24. Gramatica limbii franceze, [f. 1.], (a doua jumătate a sec. al XVIII-lea), redacţie rusă.

Notă: A aparţinut poetului Matei Millo, ajungînd la familia lui I. C. Miclescu-Prăjescu, intrînd apoi în patrimoniul fostului muzeu româno-rus.

Cf. Gh. Bezviconi, op. cit., p. 180.

25. Zrelisce vselennîia (Revista lumii. Convorbiri), în limbile franceză, rusă şi germană, St. Petersburg, 1803, ed. a III-a.

Notă: A aparţinut familiei I. C. Miclescu-Prăjescu.

Cf. Gh. Bezviconi, op. cit., p. 180.

26. Lhomond, Elémen(t)s de la Grammaire françoise, édition stéréotype... d'après le procédé d'Hernan..., Paris, 1810, de 2 f. nenum. + 72 p.

Notă: Volum întreg, stare de conservare bună, legat în pergament. În colecţia N. Vasilescu-Capsali, de la I. C. Miclescu-Prăjescu.

Adnotări: (I) Pe coperta I (şters): «Milo».

(II) Pe foaia de titlu: «Sandolaky, 1823», «I. C. Miclescu-Prăjescu».

27. [35] Terpsinoos i nea grammatiki aploelleniki...

Terpsinoos sau Noua gramatică a limbii greceşti simple..., tom. II, Lipsca, Tipografia Breitkopf şi Ertel, 1811, in —8°, de 1 f. nenum. + 290 p. + 6 pl. text.

Cf. D. Ghinis, Elleniki bibliografia..., tom. I (1800—1836). Atena, 1939, nr. 672, p. 110.

Notă: În colecţia N. Vasilescu-Capsali, de la I. C. Miclescu-Prăjescu.

Adnotări: Pe foaia de titlu, monograma grecească: «B. M. = Basilios Millos»;

II. Pe forzaţ, cu tuş roşu; «I. C. Miclescu-Prăjescu».

28. [Dimitrie Darvaris, Istoria generală], Leipzig, Tipografia Breitkopf, [tom. I. 1817], de 237 p., redacţie neogreacă.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Notă: Identificarea s-a făcut după conținutul lucrării și după colofor.

În colecția lui N. Vasilescu-Capsali, provenind de la I. C. Miclescu-Prăjescu.

Adnotări: Pe coperta II, în interior: «I. C. Miclescu-Prăjescu».

29. [57] Harisie Dimitrie Megdanis, Lihnos tù Dioghenus i Haractires... (Lampa lui Diogene sau Caractere morale..., Viena, 1818), Tipografia lui Ioan Schnirer, în —8°, de 7 f. nenum. + 1 f. gravură + 276 p.

Cf. D. Ghines, op. cit., tom. I, nr. 1064, p. 170; C. N. Satha, Neoelleniki filologhia (1453—1821), Atena, 1868, p. 615.

Notă: Exemplar întreg, cu legătura de carton, în stare mediocră. Coperțile care sînt din hîrtie ordinară, albastră, au avut lipite, fiecare din ele, foaia de titlu a codicelui muntean, versiune greacă:

Nomothesia tù Karagea, Viena, Tipografia lui Ioan Schnirer, 1817, care evidențiază un tiraj necunoscut al Legiuirii lui Caragea Vodă, imprimată în redacție neogreacă la Viena, în 1817.

30. Serghei Volcikov, Opere, St. Petersburg, [f. d.], redacție rusă.

Notă: A aparținut poetului Matei Millo, ajungînd apoi în biblioteca lui I. C. Miclescu-Prăjescu.

Cf. Gh. Bezviconi, op. cit., p. 180.

31. ...Diverse traduceri ruseşti din scrierile lui Diderot, Montesquieu și Deföe.

Notă: Lucrările nu sînt menționate decît printr-o formulare generală (subl. n.). Ele au aparținut poetului Matei Millo, apoi familiei lui I. C. Miclescu-Prăjescu, intrînd în patrimoniul fostului Muzeu româno-rus.

Cf. Gh. Bezviconi, op. cit., p. 180.

Résumé

L'étude est basée sur l'essai de reconstitution d'un catalogue des livres des bibliothèques Millo et Prăjescu-Miclescu. Dans le cadre de l'aspect descriptif bibliographique l'auteur révèle les annotations et la circulation des exemplaires.

Les revues et les livres catalogues, par leur contenu et leur rédaction si variée, complètent l'horizon culturel humaniste de leurs possesseurs.

On y signale aussi un tirage inédit de „La loi Caragea", édition grecque, imprimée à Vienne en 1817, élément qui s'inscrie dans le cadre de notre histoire culturelle et de la Bibliographie nationale ancienne.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

A. A. NUDELMAN, *Topografiia kladov i nahodok ediničnih monet*, Arheologhiceskaia karta Moldavskoi SSR, 8 vîpusk, Akademiia Nauk Moldavskoi SSR, Institut Istorii, Izdatel'stvo „Ştiinţa", Chişinău, 1976, 195 p. + 7 tabele şi 10 hărţi.

În ultimii ani, Academia de ştiinţe a R.S.S. Moldoveneşti a luat iniţiativa şi a trecut la publicarea descoperirilor arheologice, mai vechi sau mai noi, de pe teritoriul republicii. Concepută ca o lucrare de mari proporţii, menită să furnizeze exhaustiv informaţii despre fiecare perioadă şi categorie de materiale, această *inventaria* apare sub forma unor reproduceri rotaprint, cuprinzînd un scurt comentariu, desene şi hărţi. Fascicula a 8-a cuprinde studiul lui A. A. Nudelman, care prezintă toate categoriile de descoperiri monetare, începînd din secolul al IV-lea î.e.n. pînă la sfîrşitul secolului al XVII-lea, fiind alcătuită dintr-o prefaţă, un capitol care schiţează un istoric al monedei de pe teritoriul R.S.S. Moldoveneşti, două alte capitole care descriu descoperirile de monede antice şi, respectiv, medievale, un foarte folositor tabel cu toate descoperirile prezentate în ordine cronologică şi alfabetică, pagina, numărul din harta pe care se găsesc şi numărul exemplarelor recuperate, precum şi cîteva pagini destinate concluziilor, bibliografiei, listei de abrevieri şi hărţilor.

Cuvîntul înainte, deşi redus ca dimensiuni, în afara unui scurt istoric al cercetării numismatice, ne înfăţişează şi metodologia autorului. Astfel, toate descoperirile sînt publicate în ordine cronologică, de la nord spre sud şi de la răsărit spre apus, potrivit împărţirii administrativ-teritoriale existente în anul 1974. Fiecare descoperire este însoţită de locul, data şi condiţiile în care s-a făcut, datele tehnice (cînd este cazul) şi bibliografia. Ţinînd seama de acestea, fiecărui cercetător i se pune la dispoziţie o mare cantitate de informaţii, în acest mod întrunindu-se toate condiţiile pentru o valorificare superioară a materialului numismatic.

Capitolul I — scurtă privire asupra monedei din R.S.S. Moldovenească —, analizează succint principalele etape ale circulaţiei monetare, în următoarea ordine : perioada premonetară, monedele din Cyzic, din Histria, din Tyras, macedonene, monedele „barbare" după cele „macedonene", o primă perioadă fără monede, monedele romane, o a doua perioadă fără monede, monedele bizantine, o a treia perioadă fără monede, monedele arabe, monedele vest-europene, o a patra perioadă fără monede, monedele Hoardei de Aur, apariţia şi dezvoltarea sistemului

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

monetar și monedelor locale medievale, din secolul al XIV-lea pînă în secolul al XVI-lea și, în sfîrșit, monedele din timpul „stăpînirii turcești", pînă în secolul al XVII-lea.

O primă observație am face-o în legătură cu faptul că A. Nudelman nu socoate monedele „geto-dace" ca o creație originală, ci, în totalitate, ca niște imitații ale celor macedonene. De asemenea, cercetătorul sovietic adoptă o cronologie mai veche, care îl face să dateze aceste monede, din a doua jumătate a secolului al III-lea pînă la jumătatea secolului al II-lea î.e.n., ceea ce nu pare exact, dacă ținem cont de ultimele studii ; astfel, C. Preda a demonstrat că unele monede dacice sînt produse și se folosesc pînă în secolul I î.e.n. De aceea, A. Nudelman apreciază că, de la jumătatea secolului al II-lea î.e.n. pînă la începutul erei noastre, în spațiul în discuție, avem o perioadă fără circulație monetară, cauzată de penetrația bastarnă. Pe de-o parte, nu se iau în considerație precizările cronologice ale monetăriei dacice, amintite mai sus, iar pe de alta, nici atribuirea tipului răsăritean de monedă dacică (Husi — Vovrieşti), predominant și în această zonă, nu este destul de sigură, putînd fi pus în legătură chiar cu prezența bastarnă.

Ca și spre apus, în spațiul dintre Prut și Nistru, cele mai numeroase descoperiri de monede antice sînt cele romane. Descrierea principalelor etape ale circulației monetare din secolele I—V e.n. ne dă prilejul să remarcăm asemănarea cu situația de la vest de Prut.

Odată cu venirea hunilor, începe o nouă perioadă fără monede (sfîrșitul secolului al IV-lea — secolul al VI-lea e.n.), după care pătrund și circulă monedele bizantine. Statistica descoperirilor monetare bizantine din R.S.S. Moldovenească indică două mari momente : secolul al VI-lea — începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al VII-lea, și, din al doilea sfert al secolului al X-lea pînă la sfîrșitul secolului al XII-lea. De la mijlocul secolului al VII-lea pînă în al doilea sfert al secolului al X-lea, lipsa descoperirilor monetare atestă o a treia perioadă fără monede, cauzată pe de-o parte de bariera bulgară în calea pătrunderii monedei bizantine spre nord, iar, pe de alta, de criza economică și politică din Imperiul Bizantin. Din al doilea sfert al secolului al X-lea, încep să fie tot mai mult folosite monedele arabe (kufite) de argint, venite prin Kiev ; descoperirile de la Alcedar și Echimăuți sînt alcătuite în cea mai mare parte din dirhemi samanizi ; apoi, vor urma emisiuni omaiade și abaside pe ruta Asia Centrală — Bulgar de pe Volga — Kiev.

Cercetările de la Hotin certifică, pentru perioada pretătară, pătrunderea bracteaților germani și dinarilor cehi, ungurești și transilvăneni. Invazia mongolă a întrerupt dezvoltarea economică și socială locală, ceea ce a făcut ca secolul al XIII-lea să fie considerat o a patra perioadă fără monede. La sfîrșitul secolului al XIII-lea — începutul secolului al XIV-lea, viața economico-socială se normalizează, apar primele orașe și înflorește comerțul, situație oglindită și de intensificarea circulației monetare, predominată acum de emisiunile de aramă și de argint ale Hoardei de Aur (mai ales de la Uzbek și Abdullah).

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Analizînd sistemul monetar şi primele monede feudale autohtone, A. Nudelman ajunge la concluzia că acestea apar şi se dezvoltă sub influenţa Rusiei Galiţiene, deşi, dacă ar trebui să ţinem seama numai de elementele heraldice angevine şi legendele latine, apariţia acestor emisiuni trebuie legată de activitatea monetăriilor Ungariei şi Poloniei, fapt relevat de mult timp de numismatica românească.

Vorbind de circulaţia monetară din secolele XIV—XVI, numismatul sovietic face cîteva observaţii, cum ar fi, că după reforma lui Petru Aron, continuată de Ştefan cel Mare, monedele locale sînt dintr-un argint mai bun, dar cu o pondere mai mică, pentru ca, de la începutul veacului al XVI-lea, să predomine exemplarele subaerate, din billon şi bronz sau,că de la sfîrşitul secolului al XV-lea, încep să pătrundă monedele turceşti (acceaua de argint) şi, mai ales, dinarii ungureşti, ca monede internaţionale, folosindu-se emisiunile pragheze, poloneze şi ungureşti de argint, florinii ungureşti şi ducaţii veneţieni sau genovezi de aur.

În vremea lui Alexandru Lăpuşneanu (1558), monetăria autohtonă se îmbogăţeşte cu un nou nominal — dinarul, strîns legat de cel unguresc ; sub Despot Vodă se emit monedele de bronz — după mangîrii turceşti —, şi de bronz — după talerii europeni ; totodată, acelaşi domn mai bate ducaţi de aur şi orţi de argint (1/4 de taler). Ultimii dinari îi aparţin lui Ştefan al VII-lea Tomşa. Evoluţia sistemului monetar feudal local se îndreaptă apoi, tot mai mult, spre cel turcesc, din 1573 bătîndu-se acceaua de bronz. La sfîrşitul secolului al XVI-lea, sub Ştefan Răzvan, o apropiere de monetăria polono-lituaniană rezultă din apariţia monedei de 3 groşi, ca şi a imitaţiilor după emisiuni polono-lituaniene ; alăturarea monetăriei autohtone la cea poloneză devine un fapt împlinit în timpul lui Ieremia Movilă, această stare de lucruri menţinîndu-se pînă la Dabija Vodă, cînd se preiau nominalurile germane, poloneze şi din ţările baltice (mai ales şilingi, de 1/3 din gros) şi se bat „şalăi" de bronz, ultimele monede feudale locale ; de asemenea, tot acum şi pînă la sfîrşitul veacului al XVII-lea, se bat cunoscutele falsuri germane, suedeze şi poloneze.

În sfîrşit, reflectînd şi în acest chip starea economică şi politică, din al doilea sfert al secolului XV lea, circulaţia monetară este dominată din ce în ce mai mult de monedele ungureşti, poloneze şi, mai cu seamă, turceşti (mai sînt folosite şi emisiuni suedeze, germane, spaniole, olandeze, baltice, italiene ş.a.).

Lucrarea vădeşte o investiţie serioasă şi un aprofundat studiu bibliografic (ne surprinde însă insuficienta menţionare a cercetărilor numismatice româneşti), reuşind să pună la dispoziţia celor interesaţi un folositor instrument de lucru.

Virgil Mihăilescu-Bîrliba

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

AL. PĂUNESCU, P. ŞADURSCHI, V. CHIRICA, *Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani*, vol. I şi II, Bucureşti, 1976, 395 p. şi 71 hărţi.

Întocmirea unui repertoriu arheologic al României este un vechi deziderat al cercurilor de specialişti din ţara noastră. Utilitatea unei astfel de lucrări nu mai trebuie subliniată. Prima încercare a fost făcută încă de Al. Odobescu cu al său „Cestionar". Odată cu scurgerea anilor descoperirile de staţiuni arheologice s-au înmulţit. În ultimele două decenii intensificarea construcţiilor, hidroamelioraţiilor, introducerea în circuitul agricol a unor noi terenuri etc., au dus la o adevărată avalanşă de descoperiri arheologice. Cu atît mai mult se impune alcătuirea unor repertorii arheologice.

Iniţiativa ambiţioasă a unui repertoriu global al descoperirilor arheologice din România nu a putut fi dusă la capăt. Mult mai potrivită ni se pare ideea unor repertorii judeţene. După părerea noastră, colectivele de redactare ale repertoriilor vor trebui să cuprindă pe lîngă cercetători ai institutelor de specialitate, şi arheologi din muzee şi Oficiile judeţene ale patrimoniului cultural naţional. Prin specificul muncii lor arheologii de la oficii pot avea un rol însemnat în întocmirea unor repertorii cît mai complete.

Realizarea acestei iniţiative o vedem în forma unei colecţii în care să fie cuprinse fascicolele judeţelor, eventual numerotate în ordinea lor alfabetică. Astfel întocmit Repertoriul arheologic al României va putea furniza numeroase şi valoroase date pentru lucrări de sinteză în domeniul demografiei istorice, a intensităţii locuirii într-o perioadă sau alta. Credem că acest lucru nu trebuie să scape din vedere coordonatorilor şi colectivelor repertoriilor judeţene.

Din această întreprindere va rezulta, fără îndoială, un valoros instrument de lucru pentru toţi arheologii români. Ne vom mulţumi cu un singur exemplu. Moldova beneficiază de o lucrare de tip repertoriu apărută destul de recent (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia, *Aşezări din Moldova...*, Bucureşti, 1970). Pentru a sublinia importanţa repertoriilor judeţene, ca şi pentru a evidenţia munca autorilor *Repertoriului arheologic al judeţului Botoşani*, vom compara cîteva cifre din

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

cele două lucrări. Astfel va apare evidentă creşterea numărului de descoperiri arheologice din ultimii ani.

În prima lucrare pentru paleolitic sînt înregistrate 179 de puncte, în timp ce acum doar în jud. Botoşani au fost identificate 147 de puncte ; pentru neolitic de la circa 350 puncte s-a ajuns doar pentru Botoşani la 363 puncte, şi astfel de exemple ar putea continua.

Pentru noi Repertoriul arheologic al jud. Botoşani constituie un experiment, care să ducă la întocmirea unui model de urmat de celelalte colective. Insistăm asupra necesităţii unui tip de repertoriu unitar, singurul care va putea fi util şi pentru lucrările de sinteză.

O primă problemă pe care o vom aborda este aceea a componenţei colectivului. Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani este întocmit de un colectiv format din trei autori : Al. Păunescu reputat paleolitician, cercetător la Institutul arheologic din Bucureşti, Vasile Chirica deasemeni paleolitician, cercetător al institutului din Iaşi şi Paul Şadurschi directorul muzeului botoşănean, pasionat de cercetarea neoliticului. Autorii R. au apelat la ajutorul a numeroşi cercetători şi au antrenat în acţiunea lor un mare număr de amatori pasionaţi de cercetarea arheologică. Considerăm că pentru celelalte colective ar fi indicată antrenarea a mai mulţi arheologi specializaţi pe diverse perioade. Deasemeni credem, că ar fi indicată cooptarea unui istoric specialist în perioada feudală. Astfel ar fi evitate unele inadvertenţe.

Munca autorilor R. a fost fără îndoială imensă. Peste 1700 de puncte sînt cuprinse în R., sute de puncte au fost verificate pe teren ; trebuie să remarcăm şi deosebita probitate a autorilor în cazul preluării unor informaţii, cercetări de teren etc.

Cele două volume ale R. au fost structurate pe şase capitole :

1) *Istoricul cercetărilor,* care cuprinde succinte referiri la cele mai importante cercetări de teren întreprinse în zonă.

2) *Unele consideraţii metodologice* în care autorii prezintă conţinutul chestionarului pe care l-au adresat şcolilor din judeţ. Acest chestionar cuprinde o bună parte din problematica repertoriului. Tot aici este descrisă fişa de teren care cuprinde : precizări topografice, descrierea geografică şi geomorfologică a punctului, întinderea aşezării, încadrarea culturală a materialelor, starea de conservare a aşezării etc. În finalul capitolului autorii expun principiile după care se vor ghida în alcătuirea viitoarei ediţii a R. Trebuie reţinută ideea publicării unor fascicole de tip *Inventaria Arheologica* care să cuprindă materialul arheologic tipic. Poate că nu ar fi fost rău ca în corpul Repertoriului o serie de materiale importante descoperite întîmplător să fie descrise mai amănunţit şi să fie ilustrate.

3) *Consideraţii generale privind cadrul fizico-geografic al teritoriului Botoşani.* O foarte succintă dar şi foarte utilă prezentare a cadrului fizico-geografic al zonei investigate.

4) *Consideraţii generale de ordin arheologic-istoric privind zona de nord-est a Moldovei.* Capitolul prezintă o trecere în revistă sistematică a celor 1700 puncte arheologice cuprinse în R. Descoperirile sînt grupate

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

pe epoci sau culturi, trăgîndu-se unele concluzii preliminare de ordin istoric și demografic. Din analiză rezultă, pe de o parte necesitatea continuării cercetărilor de teren, iar pe de altă parte se conturează cîteva observații interesante. Aici ar trebui remarcat numărul mare de descoperiri paleolitice (147), fapt ce poate fi explicat prin intensa locuire a teritoriului jud. Botoșani în această epocă. Se pare că zona oferea condiții deosebit de avantajoase de trai vînătorilor paleolitici. O altă explicație ar putea fi prezența celor doi paleoliticieni în colectivul R. și este normal ca interesul acestora, chiar involuntar, să fi concentrat asupra acestei perioade.

Interesantă ni se pare și semnalarea numărului foarte mic de descoperiri neolitice, însă pentru această perioadă vor trebui intensificate cercetările de teren, deoarece s-ar putea să fie doar o lacună a investigațiilor.

Ipoteza formulată de autori precum că : „teritoriul actual al județului Botoșani nu a făcut... parte din aria de formare a culturii Cucuteni" va trebui să fie supusă unei riguroase verificări. Spectaculoasă este explozia demografică din eneolitic, perioadă pentru care sînt deja atestate 295 puncte. La fel de interesante sînt și observațiile prilejuite de însumarea descoperirilor pentru alte perioade.

După părerea noastră acest capitol trebuia ilustrat prin hărți care să grupeze descoperirile pe perioade sau culturi. Ar fi bine ca în ediția viitoare să se țină seama de acest lucru. O astfel de cartare ar permite urmărirea grupărilor de descoperiri (făcută în text de autorii R) și stabilirea cauzelor. Uneori se pare că aglomerarea de descoperiri se datorează prezenței unor diletanți pasionați care ani în șir au strîns obiectele descoperite întîmplător, altecri numărul mare de descoperiri pare să se datoreze funcționării ani în șir a unor șantiere arheologice care au trezit interesul localnicilor pentru antichități.

De un real folos este și succinta confruntare a descoperirilor arheologice din perioada feudalismului, cu atestarea documentară a unor sate și cătune.

Poate nu ar fi rău ca pe viitor acestui capitol să-i fie rezervat un spațiu mai larg.

5) *Repertoriul așezărilor.* Aici sînt prezentate toate punctele depistate de cercetările arheologice din județul Botoșani, atît prin periegheze, cît și prin săpături sistematice. Punctele sînt notate cu litere latine, satul cu cifre arabe iar comuna cu cifre romane. Sistemul este destul de greoi, de multe ori cititorul este nevoit să descripteze cu ajutorul celui de al doilea volum aceste notații. Dificultatea putea fi evitată printr-o tehnoredactare care să scoată în evidență satul și punctul arheologic. Într-o variantă tipărită a R. acest inconvenient va putea fi evitat. Aceeași remarcă este valabilă și pentru bibliografia punctului. O altă dificultate este ridicată de lipsa unor materiale ilustrative, care după părerea noastră se impun într-o lucrare de tip repertoriu. Sînt foarte multe perioade, faze și subfaze pentru care nu s-a ajuns la un consens

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

între cercetători, ori în acest caz singura soluție rămîne ilustrarea materialelor tipice.

6) *Repertoriul localităților*. Capitolul sau mai bine zis volumul cuprinde toate localitățile din județ în ordine alfabetică. Aici sînt notate denumirile vechi, dispărute și actuale ale satelor, mențiunile documentare etc.

Repertoriul arheologic al județului Botoșani este prevăzut cu două tabele de indici : al așezărilor și al localităților.

Repertoriul alcătuit de Al. Păunescu, V. Chirica și P. Șadurschi constituie o lucrare valoroasă, un început promițător pentru atît de așteptatul Repertoriu arhcologic al României. Autorii merită cele mai calde felicitări pentru opera lor, pentru munca deosebită pe care au depus-o. Rămîne ca exemplul lor să fie urmat de celelalte colective ale repertoriilor județene.

Dan Monah și Silvia Antonescu

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

ARISTOTEL CRÎȘMARU, *Drăgușeni, Contribuții la o monografie arheologică, C.J.C.E.S. și Muzeul județean de istorie Botoșani, 1977, 191 p., 95 planșe.*

Lucrarea semnată de Aristotel Crîșmaru reprezintă o încercare reușită de a prezenta descoperirile arheologice fortuite de pe teritoriul comunei Drăgușeni, jud. Botoșani. Autorul, care nu este la prima tentativă de acest gen, este marcat de nobila pasiune a cercetării trecutului pămîntului românesc. Timp de peste cincisprezece ani, autorul a strîns cu dragoste, a restaurat cu migală și uneori cu sacrificii materiale dovezile trecutului. Ani în șir, cînd s-a ocupat de organizarea micului dar cochetului muzeu din Săveni, sau atunci cînd, revenit ca profesor la Drăgușeni, a cutreierat neobosit meleagurile drăgușenene adunînd vestigii arheologice și informații de la săteni, Aristotel Crîșmaru a trezit interesul specialiștilor pentru așezările descoperite.

Activitatea sa de pînă acum s-a tradus prin publicarea mai multor articole în reviste prestigioase, articole caracterizate prin probitate, modestie și exigență științifică. Numele său nu este necunoscut specialiștilor, în special celor care se ocupă de civilizația Cucuteni. Sedus de enigmele cucutenianului, de perfecțiunea artei picturale ce a înflorit cu milenii în urmă pe pămîntul românesc, A. C. și-a închinat o bună parte din viață întocmirii volumului intitulat modest „Contribuții la o monografie arheologică".

Deschiderea săpăturilor arheologice sistematice, la Drăgușeni, conduse de reputatul specialist prof. Vladimir Dumitrescu și de cercetătoarea Silvia Marinescu-Bîlcu, i-a permis lui A. C. îmbogățirea cunoștințelor și evitarea unor greșeli în care cad, de obicei, pasionații diletanți. Trebuie spus de la început că A. C. este, în dificilul domeniu al arheologiei, un autodidact, înzestrat cu o mare doză de bun simț, cu înțelegerea sensului istoriei și mai ales cu acea nobilă încăpățînare care poartă numele de pasiune.

Cei peste cincisprezece ani de muncă se traduc prin bogata colecție arheologică pe care A.C., dînd dovadă de un înalt patriotism, a donat-o Muzeului de istorie din Botoșani și mai ales prin acest volum.

A.C., cercetînd cu migală teritoriul comunei, a reușit să depisteze șaisprezece așezări din diferite perioade istorice. În volum acestea sînt

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

prezentate separat, dar grupate pe epoci : eneolitic, bronz şi migraţii. Chiar răsfoind numai volumul, observăm că Drăguşeni este una dintre cele mai bine cercetate zone din întreaga Moldovă.

Numărul cel mai mare de descoperiri aparţin culturii Cucuteni, în special fazei A. Sedus de frumuseţea materialului, ca şi de bogăţia lui, autorul a consacrat cele mai multe pagini şi planşe acestei faze. În acest mod, volumul devine o lucrare de referinţă pentru cercetătorii acestei perioade. Materialul arheologic este corect descris şi încadrat, autorul încercînd şi reuşind să formuleze unele concluzii utile. Un număr important de aşezări din faza Cucuteni A—B a fost descoperit de către A.C. Mai puţin numeroase, aşezările din epoca bronzului aduc totuşi o serie de materiale şi date noi. Cel de al treilea capitol cuprinde descoperirile atribuite perioadei migraţiei popoarelor. Au fost descoperite numeroase materiale arheologice datate în secolele III şi IV e.n.

Autorul se ocupă de o serie de descoperiri izolate, tumuli şi necropole sarmatice. Lucrarea se termină cu un mic capitol în care autorul încearcă o succintă reconstituire a istoriei oamenilor ce au trăit pe meleagurile Drăguşenilor. Trebuie remarcată căldura cu care A. C. se apleacă asupra vestigiilor arheologice, faptul că în spatele fragmentelor ceramice şi uneltelor încearcă să vadă „oamenii trăitori pe acele meleaguri".

Aflat departe de centrele arheologice importante, A.C. a făcut efortul şi a reuşit să depăşească condiţia de diletant printr-o serioasă documentare bibliografică. Astfel volumul devine o lucrare ştiinţifică utilă specialiştilor cărora le pune la dispoziţie numeroase informaţii şi materiale arheologice valoroase. Fără îndoială lucrarea lui A.C. se va bucura, aşa cum spune şi prof. Vl. Dumitrescu în prefaţa sa, de o bună primire din partea arheologilor români sau străini.

Volumul cuprinde o bogată ilustraţie desenată, fotografii alb-negru şi chiar cîteva planşe color. Poate că nu întotdeauna ilustraţia este la cel mai înalt nivel, dar trebuie ţinut seama că cele mai multe desene şi fotografii sînt făcute chiar de autor. Remarcăm şi ţinuta grafică îngrijită şi inspirată. De o menţiune specială se poate bucura coperta semnată de Valentin Blănaru, mai ales supracoperta de la tirajul legat.

Nu putem încheia prezentarea noastră înainte de a adresa cele mai calde felicitări autorului, care prin strădania sa constituie un exemplu de urmat. Aceleaşi felicitări le adresăm editorilor acestui volum, C.J.C.E.S. şi Muzeul judeţean de istorie din Botoşani.

Silvia Antonescu

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Colecția de documente de la Arhivele Statului Bacău (1424—1848). Inventare arhivistice, întocmit de *D. ZAHARIA, Em. CHIRIACESCU* și *C. CĂRĂMIDARU*, București, editată de *Serviciul de Publicații din Direcția generală a Arhivelor Statului*, 1976, 389 pagini, 1645 documente, 21 planșe-reproduceri.

Sub auspiciile Serviciului de Publicații din Direcția generală a Arhivelor Statului, a văzut lumina tiparului în anul 1976, lucrarea „Colecția de documente de la Arhivele Statului Bacău (1424—1848). Inventare arhivistice" rod al muncii neîntrerupte desfășurate de harnicul colectiv de arhiviști condus de Dumitru Zaharia, șeful Filialei Arhivelor Statului Bacău, Emilia Chiriacescu și Corneliu Cărămidaru. Călăuzit de nobilele idei cuprinse în „Programul Partidului Comunist de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism" cu privire la studierea în mod științific a istoriei patriei, colectivul de aici pune la îndemîna specialiștilor și marelui public inventarul acestei colecții, care cuprinde rezumatele tuturor cărților domnești, hrisoavelor, zapiselor, mărturiilor hotarnice dintre anii 1424—1848, precum și cele din manuscrisele1—10, referitoare în special la moșiile Roșiori și Popești din ținutul Romanului, Nănești, ținutul Bacău.

Lucrarea cuprinde un număr de 1645 de documente, din care 1445 scrise în chirilică și 200 în limbile : greacă 139, germană 18, franceză 17, slavă 8, latină 4, turcă 3, maghiară 2, rusă 7, armeană 1 și polonă 1. Numărul relativ mare de documente, scrise și în alte limbi, nu împiedică unitatea și coerența lucrării, întocmită cu toată rigurozitatea științifică, evidențiind problemele de bază pe care le cuprind documentele. După prefața în care se dau toate deslușirile asupra documentelor, metodelor de lucru etc., urmează o prețioasă introducere, lista de abreviere, rezumatele documentelor, încheindu-se cu toate anexele necesare unei asemenea lucrări : lista de corespondență și indicele general. Au fost reproduse în fotocopii — în majoritatea lor foarte citețe — un număr de 21 de documente. Permanenta și sistematica activitate cu persoanele fizice deținătoare de documente, care au păstrat această moștenire strămoșească, prin donare sau vînzare către Arhivele Statului Bacău, au furnizat autorilor un material deosebit de bogat pentru epoca feudală și prima parte a epocii moderne. Aceste documente cuprind o arie largă de probleme, pornind de la cele economice și social-culturale la cele

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

administrative. Colecția a necesitat un mare volum de muncă în vederea documentării și selectării faptelor. Merită o subliniere specială, minuțiozitatea cu care este urmărită, prin rezumatele bine întocmite, deposedarea treptată a țăranilor de pămîntul strămoșesc, de către așezămintele călugărești și marea boierime. Documentele privind schitul Savu, cele referitoare la acapararea pămîntului țăranilor din Năneşti, străvechi sat răzășesc, sînt edificatoare în acest sens. Urmărirea sincronică a deposedării țăranilor răzeși de pămîntul străbun, ajuată pe cercetător să distingă mijloacele și procedeele la care recurgeau mănăstirile și marea boierime pentru atingerea scopului lor. Daniile domnești, înșelarea țăranilor care făceau acte de donare a pămîntului către instituțiile bisericești, pretinsele acte de vînzare-cumpărare, măsurătorile false, cumpărături necinstite, dările neînchipuit de grele, atragerea la călugărie a unora dintre răzeșii bogați și pînă la deposedarea cu forța, sînt tot atîtea metode pe care le-au folosit marii proprietari de pămînturi, fie ei laici sau clerici. Parte din moșiile satelor ca Cernu, Poduri, Măzănăești, Bucșești au intrat în proprietatea schitului Savu, pămîntul Năneștilor în posesia paharnicului Sandu Sturza, vistiernicului Petrache Sturza, logofătului Theodor Sturza, iar banii Costea Polieni și Ion Anastasachi au acaparat ultimele suprafețe de pămînt ale țăranilor liberi din Năneşti. Marea boierime și clerul, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, favorizată de legiuirile și oamenii de stat ai timpului, au reușit să-și sporească domeniile nu numai în dauna celor mai numeroși locuitori ai Moldovei — țărănimea — ci și în detrimentul pămînturilor care făceau parte integrantă din ocoalele unor tîrguri. Documentele păstrate la Arhivele Statului Bacău, reliefează acest aspect atît pentru pămînturile aparținînd ocolului Bacău cît și pămîntul altor ocoale, cum este cazul ocolului tîrgurilor Botoșani și Roman. Astfel, pămînturile ce făceau parte din ocolul așezării de la vărsarea Bistriței în Siret, au fost reduse succesiv intrînd în proprietatea marilor latifundiari vecini. În anul 1689 porțiunea de teren cuprinsă între Bistrița și pîrîul Limpede a fost dată mănăstirii Precista din Tg. Ocna, devenind moșia independentă Leiteni, trecută în stăpînirea acelui așezămînt. Partea de nord a ocolului, devenită moșia Mărgineni se afla, în anul 1696, în proprietatea lui Neculai Costachi vornic, iar un an mai tîrziu Ștefan Roset intră și el în posesia unei părți de pămînt din ocolul tîrgului Bacău. Reducerile succesive vor continua și în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, prin acapararea unor suprafețe importante de către Radu Racoviță, mare paharnic, prin dania domnească din 1734, vornicul Andronache, cumnatul domnitorului Moldovei Ioan Theodor Callimachi, în 1759 și terminînd cu boierii prunculești în anul 1837. Rezumatele documentelor evidențiază în același timp încercările de rezistență ca și plîngerile țăranilor pentru a-și recăpăta drepturile asupra pămînturilor, încercări care s-au dovedit de cele mai multe ori ineficiente și pline de urmări grele pentru cei care le-au inițiat. Aria problemelor pe care le evidențiază această colecție, este mult mai largă. În sumara

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

noastră prezentare ne-am rezumat doar la cîteva din aspectele mai deosebite din lucrare. Acest volum, oferind un material documentar deosebit de bogat şi reprezentativ, prezintă un real interes, constituind un instrument de lucru valoros, atît pentru specialişti în ştiinţe istorice, cît şi pentru un cerc larg de cititori dornici să aprofundeze cunoaşterea unor pagini din istoria zbuciumată a acestor meleaguri moldovene, Prin îngrijirea cu care a fost alcătuită, prin surplusul de informaţii autentice privind istoria acestor locuri, pe care le pune la îndemîna unor largi cercuri de cercetători — nu numai medievişti — carte constituie o realizare prestigioasă, motiv de mîndrie pentru istoricii băcăuani.

Gheorghe Radu

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

ANETA GAVRILUȚA

În noaptea de 23 spre 24 mai 1977 a încetat din viață, în urma unei grele suferințe, colega noastră Aneta Gavriluță.

S-a născut la Galați în ziua de 16 octombrie 1944. După absolvirea în anul 1967 a facultății de filologie de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași activează ca profesoară de limba română la Școlile generale Cleja și Luizi-Călugăra din județul Bacău. În perioada 1970—1971 îndeplinește funcția de secretar cu probleme de școli la Comitetul Județean U.T.C. Bacău, după care se întoarce în învățământ, activînd la Școlile generale nr. 8 și 15 din municipiul Bacău.

Foștii colegi și elevi au păstrat amintirea luminoasă a profesoarei și activistei Aneta Gavriluță care și-a pus în slujba învățământului întreaga sa energie, o înaltă pregătire profesională, sensibilitatea și entuziasmul tinereții.

Din anul 1972, Aneta Gavriluță devine muzeografă la secția de artă a Muzeului de istorie și artă Bacău, iar în anul 1976, muzeograf principal. În activitatea sa muzeistică s-a dedicat cu pasiune cercetării fenomenului artei vechi românești, cu referință specială la județul nostru. Descoperirea, studierea unor valoroase obiective au fost urmate de valorificarea lor muzeistică : îmbogățirea patrimoniului cu noi piese, organizarea unor expoziții cu tematică de artă veche, elaborarea unor articole publicate în revistele de specialitate sau a unor materiale de popularizare în presa locală, participări la diferite manifestări științifice din țară.

De-a lungul întregii perioade de activitate în școală și muzeu, Aneta Gavriluță a îndeplinit cu mult simț de răspundere numeroase sarcini obștești, pe linie de partid, U.T.C., pionieri, sindicat și s-a distins ca o neobosită animatoare a vieții culturale din orașul și județul Bacău.

Moartea prematură, la 32 de ani, a curmat nobilul elan care o angajase pe Aneta Gavriluță pe direcția unor frumoase realizări în domeniul muzeografiei, de îmbogățire a patrimoniului cultural, de educare estetică a publicului.

Doina Bujor

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

ABREVIERI — ABREVIATIONS

AMN sau Acta MN	— Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
Arch. Hung.	— Archeologia Hungarica, Budapesta.
AÉ	— Archaeologiai Értesitö, Budapesta.
AM sau ArhMold.	— Arheologia Moldovei.
Apulum	— Apulumu. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
ASU-Iași	— Anuarul științific al Universității, Iași.
BCMI	— Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice.
BSPF	— Bulletine de la Société Préhistorique Française.
Carpica	— Carpica, Bacău.
Crisia	— Crisia, Oradea.
Dacia	— Dacia. Revue d'archeologie et d'histoire ancienne, București, I—IX, 1924—1947 ; N.S., I, 1957...
DIR	— Documente privind istoria României.
ED	— Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romena, București — Roma.
ESA	— Eurasia Septentrionalis Antiqua, Helsinki.
FoliaArch.	— Folia Archeologica, Budapesta.
Izvestia-Chișinău	— Izvestia Moldavskogo filiala Akademii Nauk SSSR, Chișinău.
KSIA-Kiev	— Kratkie soobșcenia Instituta arheologhij, Kiev.
Materiale	— Materiale și cercetări arheologice, București.
MemAntiq.	— Memoria Antiquitatis. Acta Musei Petrodavensis.
MIA	— Materiali i issledovania po arheologhii SSSR.
PA sau PamArch.	— Pamatky Archeologické.
PBF	— Prähistorische Bronzefunde.
Rev. Muz.	— Revista Muzeelor, București.
SA	— Sovetskaja arheologija, Moscova.
SCIA	— Studii și Cercetări de Istoria Artei.
SCIV(A)	— Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București.
SCN	— Studii și Cercetări de Numismatică.
Slov. Arch.	— Slovenská archeologia, Nitra.
SCS Cluj	— Studii și cercetări științifice, Cluj.
SCS Iași	— Studii și cercetări științifice, Iași.
Wiad. Arch.	— Wiadomosci Archeologiczne.

Tehnoredactor : DUMITRU HURDUBEI

Apărut. 1978. Bun de tipar la 12.XII.1978. Coli tipo 27 + 1 planșă. Tiraj 690 exemplare.

Tiparul executat sub comanda nr. nr. 5120/1978, la Întreprinderea poligrafică Bacău, str. Eliberării nr. 63.

REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

Lei 58 http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugaţi să trimită materialele ce se încadrează în profilul publicaţiei „Carpica", dactilografiate la două rînduri, în trei exemplare, trimiterile fiind numerotate în continuare şi plasate la sfîrşitul articolului. Materialele vor avea un rezumat şi legenda figurilor traduse într-o limbă străină de circulaţie, va fi anexată şi varianta românească. Ilustraţia va fi plasată la sfîrşitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de prenumele complet. Notele vor fi redactate conform sistemului din numerele precedente, autorii sînt rugaţi să anexeze o listă a abrevierilor.

Responsabilitatea asupra conţinutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro